ياسىنجان سادىق چوغلان

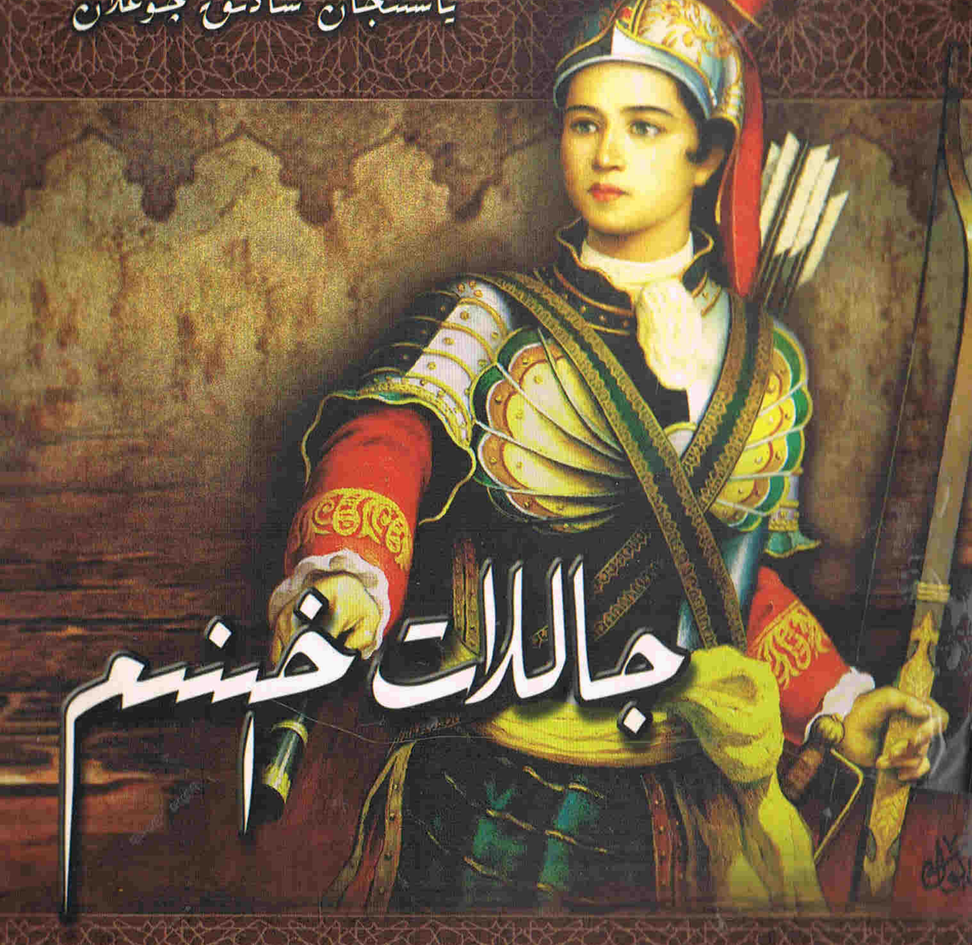

جالالەت خېنىم

(1)

شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى

جالالەت خېنىم

(1)

شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى

سام : ئابدۇشۈكۈر كېرىم
قاۋىنى لايىھىلىگۈچى : غالىب شاھ

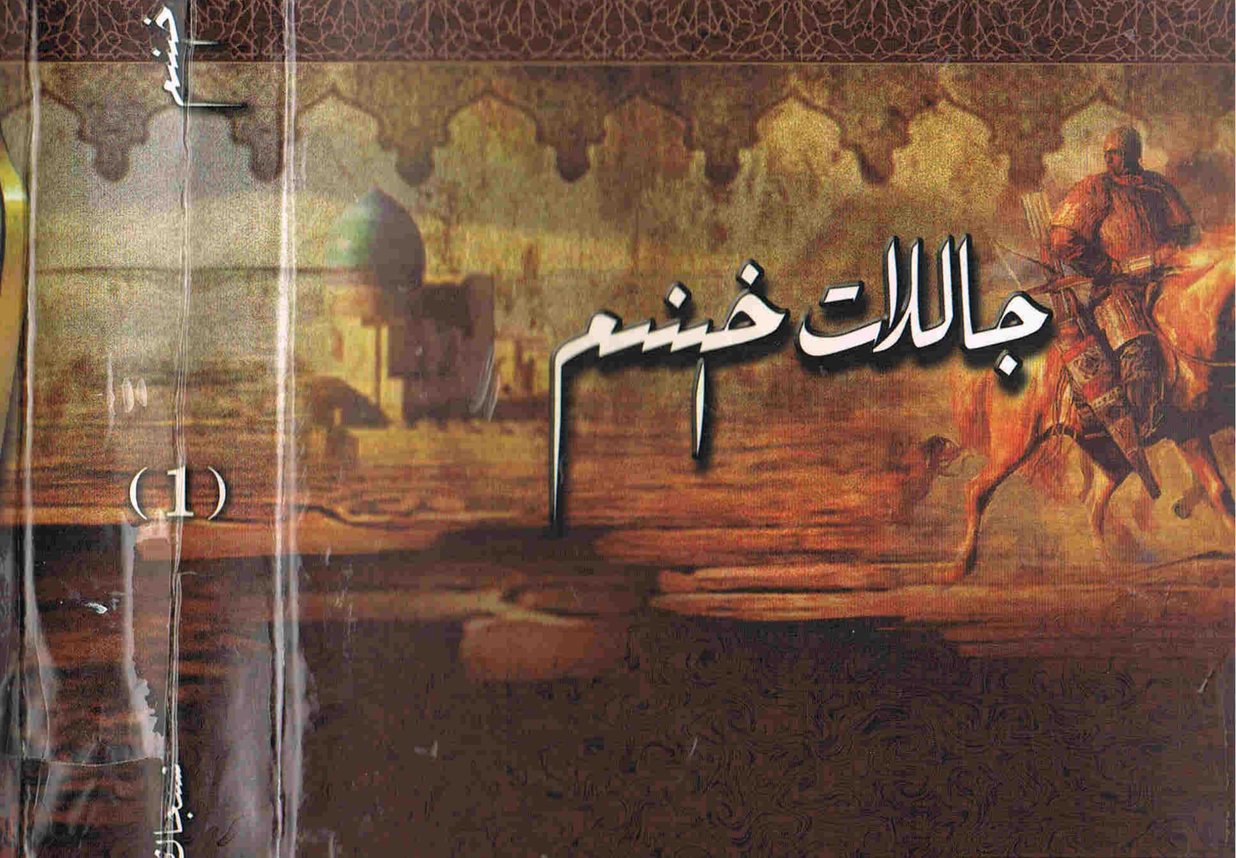

جالالەت خېنىم

ISBN 7 - 228 - 08354 - 7
(民文) 上下集总价:52.00 元

ISBN 7-228-08354-7
9 787228 083541

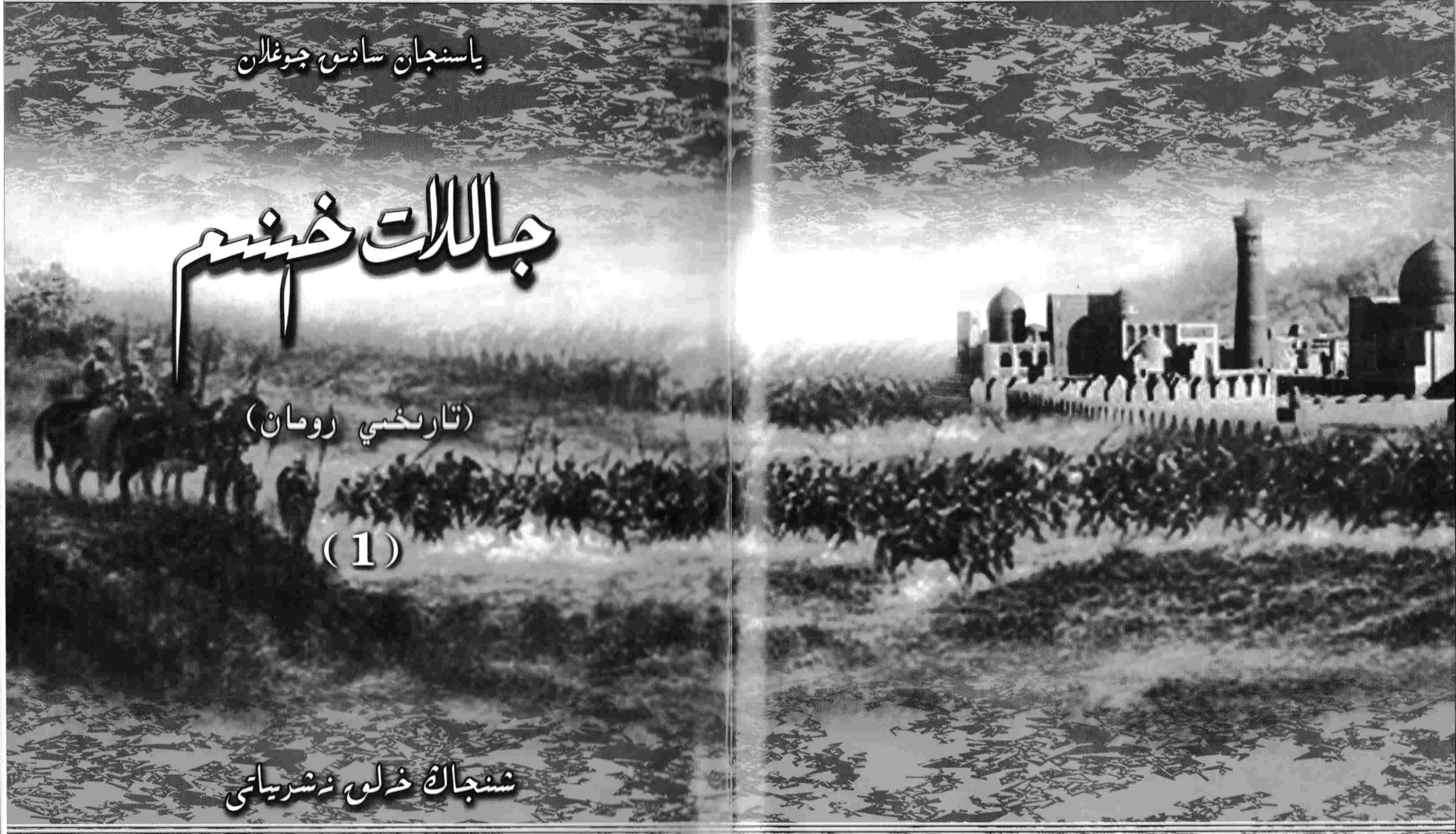

ياسىنجان سادىق چوغلان

جاللات خېنىم

(تارىخىي رومان)

(1)

شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى

بۇ كىتابىمنى مېھرىبان ئانامغا، كۆيۈمچان
ئايالىمغا ۋە بارلىق سۆيۈملۈك خانىم - قىزلارغا
ئېھتىرام بىلەن بېغىشلايمەن.

— ياسىنجان سادىق چوغلان

مۇھەررىردىن

ياش يازغۇچى ياسىنجان سادىق چوغلان 1966 ـ يىل 3 ـ ئايدا يەكەن ناھىيە بازىرىدا ئىشچى ئائىلىسىدە تۇغۇلغان. باشلانغۇچ مەكتەپ ۋە تولۇقسىز ئوتتۇرا مەكتەپلەرنى پۈتتۈرگەندىن كېيىن 1983 ـ يىلى شىنجاڭ سۇ ـ ئېلېكتر تېخنىك مەكتىپىنىڭ سۇ باشقۇرۇش كەسپىگە قوبۇل قىلىنغان. 1986 ـ يىلى ئوقۇش پۈتتۈرۈپ يەكەن دەريا باشقارمىسىغا ئورۇنلاشقان، ھازىرغىچە مۇشۇ ئورۇندا خىزمەت قىلىۋاتىدۇ.

ياسىنجان سادىق چوغلان 1988 ـ يىل 4 ـ ئايدا «يەكەن گېزىتى»دە ئېلان قىلىنغان «ئاددىي ـ ساددا باشلىق» ناملىق ھېكايىسى بىلەن ئەدەبىي ئىجادىيەت سېپىگە كىرىپ كەلگەندىن بۇيان تىرىشچانلىق بىلەن ئىجادىيەت ئېلىپ بېرىپ ئۇيغۇر ئەدەبىياتىنىڭ تەرەققىياتى ئۈچۈن بەلگىلىك تۆھپە قوشۇپ كەلدى. ئۇنىڭ «ئېھ، سەھرا»، «ئەتە يەنە پوچتالىيون كېلىدۇ»، «قاغا»، «چىلان تۇپراق»، «بېلىقچى ھەققىدە ھېكايە»، «كالا»، «چاشقان ئاپىتى»، «قارا قۇمچاق»، «ئېچىل پاختام»، «تاز ۋە چىۋىن» قاتارلىق ھېكايىلىرى؛ «قۇرۇپ كەتكەن دەريا»، «قۇملۇق»، «كاككۇك بالىسى»، «سۆيگۈ قېرىمايدۇ» قاتارلىق پوۋېستلىرى ئوقۇرمەنلەرنىڭ ۋە ئەدەبىيات تەتقىقاتچىلىرىنىڭ ياخشى باھاسىغا سازاۋەر بولدى. ئۇنىڭ «ئېھ سەھرا» ناملىق ھېكايىسى 1994 ـ يىلى ئاپتونوم رايونلۇق 6 ـ نۆۋەتلىك «خانتەڭرى ئەدەبىياتى مۇكاپاتى»غا، «ئاي مۇككەن كېچە» ناملىق ھېكايىلەر توپلىمى 1999 ـ يىلى مەملىكەتلىك 6 ـ نۆۋەت-

لىك «تۇلپار ئەدەبىياتى مۇكاپاتى»غا، «قۇملۇق» ناملىق پوۋېستى «تارىم مۇكاپاتى»غا، «قۇرۇپ كەتكەن دەريا» ناملىق پوۋېستى 2001 ـ يىلى «ئالتۇن توي» مۇكاپاتىغا ئېرىشتى.

ئۇنىڭ هازىرغىچە «يۈرىكىم يىغلايدۇ» (هېكايە ـ نەسرلەر توپلىمى)، «ئاي مۆككەن كېچە» (هېكايىلەر توپلىمى)، «جانانغا يېزىلغان خەت» (پوۋېستلار توپلىمى)، «كاككۇك بالىسى» (پوۋېستلار توپلىمى)، «سۈكۈتتىكى زېمىن» (پوۋېست ـ هېكايىلەر توپلىمى)، «داۋان» (رومان)، «كۈيلەر خانىشى — ئامانىنىساخان» (بالىلار پوۋېستى)، «ئادالەت هامىيسى — سەئىدخان» (بالىلار پوۋېستى)، «ئاتەش قەلب، ساخاۋەتلىك زېمىن» (ماكرو ئەدەبىي ئاخبارات)، «يوللار ئېسىڭدە بولسۇن» (ئەدەبىي ئاخباراتلار توپلىمى) قاتارلىق كىتابلىرى هەرقايسى نەشرىياتلار تەرىپىدىن نەشر قىلىندى. «شېرىن چۈشتىكى قارا كۆلەڭگە»، «ئاق يۆگەك»، «يۈرەكسىز سۆيگۈ»، «قەشقەردە توي»، «ئۇيغۇر پوۋېستلىرىدىن تاللانمىلار»، «ئۇيغۇر هېكايىلىرىدىن تاللانمىلار» قاتارلىق كىتابلارغا بىر قىسىم ئەسەرلىرى تاللاپ كىرگۈزۈلدى.

ياسىنجان سادىق چوغلان هازىر شىنجاڭ يازغۇچىلار جەمئىيىتىنىڭ ئەزاسى، قەشقەر ۋىلايەتلىك يازغۇچىلار جەمئىيىتىنىڭ هەيئەت ئەزاسى. قولىڭىزدىكى «جاللات خېنىم» ناملىق بۇ ئىككى قىسىملىق تارىخىي رومان ياش قەلەم ساهىبىنىڭ ئون بەش يىللىق ئەدەبىي ئىجادىيىتىدىكى ۋەكىللىك ئەسەر بولۇپلا قالماستىن، بەلكى تارىخىي رومانچىلىقىمىزدا مەيدانغا كەلگەن يەنە بىر مۇنەۋۋەر ئەسەر بولۇپ هېسابلىنىدۇ. بىز بۇ رومانىنىڭ نەشر قىلىنىش مۇناسىۋىتى بىلەن ئۇيغۇر ئەدەبىياتىمىزنى تەرەققىي قىلدۇرۇش يولىدا تىنىمسىز، مىننەتسىز، تەمەسىز هالدا ئۈنتىنسىز ئەجىر سىڭدۈرۈۋاتقان بۇ تۆھپىكار ياش يازغۇچىنىڭ تېنىگە سالامەتلىك، بەخت، ئىجادىيىتىگە مۇۋەپپەقىيەت تىلەيمىز.

مۇندەرىجە

بىرىنچى قىسىم

بىرىنچى باب شاھ قىلىچى قانسىرىغان 1
ئىككىنچى باب مەزھەپ توپانى 57
ئۈچىنچى باب تەخت غوۋغاسى 137
تۆتىنچى باب تىترىگەن زېمىن 191
بەشىنچى باب پاجىئەلىك قىسمەتلەر 249
ئالتىنچى باب سۇلۇك تۇمانلىرى 344
يەتتىنچى باب تۇندىكى قىساسخورلار 428

ئىككىنچى قىسىم

سەككىزىنچى باب ئەمەلگە ئاشمىغان سۇيىقەست 493
توققۇزىنچى باب داغ 589
ئونىنچى باب مۇھەممەدئىمىن باھادىرخان 692
ئون بىرىنچى باب شەيتان ئەلچىسى 812
ئون ئىككىنچى باب قىساسكار خېنىم 870
خاتىمە ئورنىدا 944

بىرىنچى باب

شاھ قىلىچى قانسىرىغان

1

مىلادىيە 1666 - يىلى تومۇز ئايلىرى. چىڭقىچۇش.

قۇياش كۆيدۈرگۈچ نۇرلىرىنى گويا مۇشۇ زېمىنغىلا چېچىۋاتقاندەك يەر - جاھان تونۇردەك قىزىپ كەتكەنىدى. سۇسىز چۆلنىڭ كۆز يەتمەس دائىرىسىدە سەراپ كۆل سۈيىدەك زاھىر بولۇپ، ئەينەكتەك جۇلالىناتتى. تاش - داڭگاللار گۆش قويسا كاۋاپ بولغۇدەك قىزىپ كەتكەنىدى. باھار يامغۇرىدا كۆكەرگەن قومۇش، يانتاق، قامغاق، ئازغان، چاكاندىلار تومۇزنىڭ كۆيۈك ئاپتىپىدا سارغىيىپ قۇرۇشقا باشلىغانىدى. قىپقىزىل يۇلغۇن چېچەكلىرى خۇددى كۆيۈۋاتقاندەك قىزغۇچ يالقۇن چاچاتتى. زېمىندىن كۆتۈرۈلگەن ئىسسىق شامال ئادەمنىڭ نەپىسىنى بوغاتتى. بەئەينى ئۆلۈم ۋەھىمىسىدەك مۇدھىش تىمتاسلىققا چۆمگەن بۇ ساينىڭ جىمجىتلىقىنى يىراقتىن ئاڭلانغان تۇچ كولدۇرمىنىڭ يېقىملىق جىرىڭلاشلىرى بۇزۇۋەتتى. شۇ ھامان يۇلغۇن سايىسىدە زېمىننىڭ ھارارىتىگە بەرداشلىق بېرەلمەي گاھ ئالدى ئوڭ پۇتى بىلەن ئارقا سول پۇتىنى كۆتۈرۈۋېلىپ، ئالدى سول پۇتى بىلەن ئارقا ئوڭ پۇتىدا يەر دەسسەپ، گاھ ئالدى سول پۇتى

بىلەن ئارقا ئوڭ پۇتىنى كۆتۈرۈۋېلىپ، ئالدى ئوڭ پۇتى بىلەن
ئارقا سول پۇتىدا يەر دەسسەپ تۇرغان پاتمىچۇق، كەسلەنچۇكلەر
چۆچۈشكىنىچە بوغۇم - بوغۇم قاسىراقلىق قۇيرۇقلىرىنى تىك
كۆتۈرۈشكىنىچە يەر بېغىرلاپ قېچىشقا باشلىدى. قومۇشلارنىڭ
سايىسىدە مۆكۈنۈپ ياتقان تورغايلار پۇررىدە ئۇچۇپ يەنە بىر
قومۇشلۇقتىكى يۇلغۇنلارنىڭ ئارىسىغا شۇڭغۇدى. ئىككىدىن
خىل ئات قېتىلغان بەش مەپە ئاستانە تەرەپكە قاراپ كېتىۋاتاتتى.
بامدات ۋاقتى بىلەن يېڭىسار قەلئەسىدىن يولغا چىققان بۇ ئاتلار
تېخى ھېرىپ قالمىغان بولسىمۇ، سايىنىڭ ئاتەشلىك ھارارىتىگە
بەرداشلىق بېرەلمەي ئېزىلىپ - ئېزىلىپ قۇشقۇن تارتاتتى.
ئاتلارنىڭ بويۇنلىرىغا، ئېگەر - جابدۇقلىرىغا، مەپىنىڭ ئوقىغا
ئېسىپ قويۇلغان مىس قوڭغۇراقلارمۇ ئاتلارنىڭ مېڭىشىغا ماس-
لىشىپ جانسىز جىرىڭلايتتى. مەپىنىڭ شادىلىق يوغان چاقلىرى
گويا بۇ سايدىن، چۆل ئاپتىپىدىن زارلانغاندەك نالىلىك غىچىر-
لايتتى. مەپىلەرنىڭ ئالدىدا جەدە ئارغىماقلا مىنگەن، دۇبۇلغا -
ساۋۇت كىيىپ، يېنىغا قىلىچ، بويىنىغا ئوقيا ئاسقان يول باشلى-
غۇچى سەركەردىمۇ، مەپىگە يۆلىنىپ پۇتلىرىنى ساڭگىلىتىپ
ئولتۇرغان مەپىكەشلەرمۇ ۋە مەپىلەرنىڭ كەينىدىن قورۇقداپ
ماڭغان، دۇبۇلغا - ساۋۇت كىيىپ، جەڭ قوراللىرى بىلەن
تولۇق قوراللانغان ئەللىككە يېقىن ئاتلىق سەرۋازلارمۇ يۇلۇپ
تاشلىۋەتكەن گىياھتەك سولىشىپ قالغانىدى. مەپىنىڭ قۇببە
شەكىللىك سايىۋىنى كۆك مەخمەل بىلەن قاپلانغان بولۇپ، چۆ-
رىسىگە تەتىللادىن جىيەك تۇتۇلۇپ، رەڭلىك چۇچا، چىلتەكلەر
بىلەن بېزەلگەنىدى. سايىۋەننىڭ ئالدى ۋە ئوڭ - سول ئىككى
يېنىدىن باش پاتقۇدەك چوڭلۇقتا كۆزنەك ئېچىلىپ، ئالتۇن رەڭ
تاۋار پەردە تارتىلغانىدى. بۇ كۆزنەكلەردىن مەپىدە ئولتۇرغۇچى-
لار ھەم سىرتنى كۆزىتىش، ھەم ھاۋا ئۆتكۈزۈپ شامالداش
ئۈچۈن پايدىلىناتتى. شۇ تاپتا مەپىلەرنىڭ ئىككى يان تەرىپىدىكى

ھاۋادىنىنىڭ پەردىلىرى قايرىۋېتىلگەنىدى.
— سەركەردە، ھەي سەركەردە!
باشتىكى مەپىدىن ئاڭلانغان ئايال كىشىنىڭ زىل ئاۋازى
مەپىكەشنىڭ مۈگدىشىگە ھېچقانداق تەسىر يەتكۈزمىگەن بولسى-
مۇ، لېكىن ئالدىدا يول باشلاپ كېتىپ بارغان سەركەردىنى
چۆچۈتتى. ئۇ چاقماق تېزلىكىدە قەددىنى رۇسلىدى. ئوڭ قولى
يېنىغا ئېسىۋالغان قىلىچىنىڭ سېپىغا، سول قولى ئاتنىڭ چۇل-
ۋۇرىغا يۆگۈردى. تاي چېغىدىن تارتىپ كۆڭۈل قويۇپ كۆندۈ-
رۈلگەن، ھازىرغىچە بىرقانچە قېتىملىق جەڭلەرگە قاتناشقان
جەدە ئايغىر چۇلۋۇرنىڭ يەڭگىل سىلكىنىشىدىن چىپپىدە توختى-
دى. سەركەردە بۇركۈتنىڭكىدەك ئۆتكۈر كۆزلىرى بىلەن ئەتراپقا
چاقچانلىق بىلەن تەكشى نەزەر تاشلىغاندىن كېيىن، ئاتنىڭ بېشى-
نى مەپە تەرەپكە بۇرىدى - دە، مەپىدىن بىر قەدەم نېرىدا توخ-
تاپ، بېشىنى تۆۋەن سېلىپ تۇرۇپ سورىدى:
— لەببەي، خان ئاغىچا خېنىم.
سايىۋەننىڭ ھاۋادىنىدىن يۈزىنى ھىلھىلە رومال بىلەن يې-
رىم يۆگىۋالغان ئوتتۇز نەچچە ياشلاردىكى جۇۋاننىڭ تۇجۇپىلەپ
قويغان ئوسمىسى سىڭىپ ئىچكەن قىياقتەك قېشى، سۈرمە سۈ-
رۈلگەن قايرىما كىرپىكلىك شەھلا كۆزلىرى كۆرۈندى.
— سالقىنراق جاي تېپىپ ئۇسسۇزلۇق ئىچكەچ بىردەم
شامالدىساق بولاتتى.
— خوش، ئاغىچا خېنىم، — سەركەردە قولىنى پېشانىسىگە
سايىۋەن قىلىپ ئالدى تەرەپكە نەزەر تاشلىدى - دە، يەنە بېشىنى
تۆۋەن سېلىپ تۇرۇپ جاۋاب بەردى، — ئالدىمىز تەرەپتە
دەل - دەرەخلىك كۆرۈنگەندەك قىلىدۇ. شۇ يەرگە بېرىپ سال-
قىندىساق قانداق بولۇر؟
— مەيلى، — دېدى ئاغىچا خېنىم، — مەلىكىنىڭ مەپىسى-
گە قاراپ باقسىلا، ئۇسساپ قالدىمىكىن؟

— خوش.

سەركەردە ئىتىنىڭ بېشىنى ئىككىنچى مەپىگە بۇرىدى ۋە ھاۋادىن مەپە ئىچىگە نەزەر تاشلىدى.

مەلىكە شىرىن سۈت ئۇيقۇسىغا كەتكەنىدى. ئۇششاق ئۆرۈلگەن كوكۇلا چاچلىرى يولدا ئوقۇپ كەلگەن كىتابنىڭ ئوچۇق بەتلىرىدە يېيىلىپ ياتاتتى. مەلىكىنىڭ ئىككى كېنىزىكىمۇ بىردىنىڭ ساغرىسىغا بىرى بېشىنى قويۇپ، مەپىنىڭ ئاياغ تەرىپىدە ئۇخلاپ قېلىشقانىدى.

سەركەردە باشتىكى مەپىنىڭ قېشىغا كېلىپ جاۋاب بەردى:

— ئاغىچا خېنىمغا مەلۇم بولغاي، مەلىكە مەھلىيا خېنىم ئۇخلاپ قاپتۇ، ئويغىتىشقا پېتىنالمىدىم.

مەپە ئىچىدىن سادا چىقمىدى. سەركەردە بىرنەچچە دەقىقە جاۋاب كۈتكەندىن كېيىن يەنە سورىدى:

— مېڭىشقا ئىجازەتمىكىن، ئاغىچا خېنىم!

— ئىجازەت. مەلىكە ئۇخلاپ قالغان بولسا ئويغىنىپ كەتمىسۇن. مەپىنى سىلىقراق ھەيدەڭلار.

— خوش، ئاغىچا خېنىم.

بىر چۆگۈن چاي قاينىمى يول ماڭغاندىن كېيىن سەركەردىنىڭ كۆز ئالدىدا ياپيېشىل بىر بوستانلىق نامايان بولدى. تاپتاقىر سايلىقنىڭ ئوتتۇرىسىغا خۇددى بىر پارچە يېشىل كىمخابنى تاشلاپ قويغاندەك تاسادىپىي ۋە ئاجايىپ يېقىملىق تۈيغۇلارنى قوزغاتقۇچى توغراق، تاغ تېرىكى، سۆۋادان، جىگدە ۋە سۆگەتلەر بىلەن بېزەلگەن بوستانلىقنىڭ نېرىقى چېتى مەھەللىگە تۇتىشاتتى. يول مۇشۇ بوستانلىقنىڭ ئوتتۇرىسىدىن ئۆتەتتى. كۈنپېتىش تەرەپتىكى كۆيۈك تاغلاردىن ئېقىپ كەلگەن، ئىككى تاش تۈگمەن چۆرگىلەتكۇدەك بىر ئېقىن مۇشۇ بوستانلىققا كەلگەندە يېيىلىپ، تارامىلارغا بۆلۈنۈپ ئاقاتتى. ئات چاپتۇرۇپ كەلگەن سەركەردە ئېقىن بويىدىكى قۇچاق يەتكۈسىز ئىككى تۈپ سۆگەت-

نىڭ سايىسى چۈشكەن تۆت پارچە كىگىز ئورنىدەك چىملىقنى مولجاللىدى - دە، كەينىدىن دەمبەس قەدەم ئات چاپتۇرۇپ كەلگەن سەرۋازغا بۇيرۇق قىلدى:

— زىلچا - كۆرپىلەرنى ئاشۇ سۆگەتنىڭ سايىسىگە سېلىڭلار. چاققان بولۇڭلار، ئاغىچا خېنىم ساقلاپ قالمىسۇن.

سەرۋازلار قاتار كېلىپ توختىغان مەپىلەرنىڭ تۆتىنچىسىدىن ئىككى پارچە گىلەمنى ئېلىپ سايىدىكى چىملىققا سالدى. ئۈنىڭغىچە ئۈچىنچى مەپىدىن ئون يەتتە - ئون سەككىز ياشلار چامىسىدىكى ئۈچ كېنىزەك بىلەن قىرىق ياشلار چامىسىدىكى قاۋۇل بىر خىزمەتكار ئايال چۈشۈپ بىرىنچى مەپىنىڭ قېشىغا كەلدى - دە، مەپىنىڭ ئارقا تەرىپىدىكى ئىشىكنى ئاچتى. قىزلاردىن بىرى قولىدىكى تۆت پۇتلۇق دەسسىگۈچنى مەپىنىڭ لېۋىگە تىقىرلاپ قويدى. يەنە بىر قىز مەپىدىن چۈشۈش ئۈچۈن تەمشەلگەن ئاغىچا خېنىمنىڭ قوش - قوش ئالماس كۆزلۈك ئالتۇن ئۈزۈك سېلىنغان ئىنچىكە بارماقلىرىدىن ئاۋايلاپ تۇتتى. ئاغىچا خېنىم مەرۋايىت ۋە ھەر خىل رەڭدار تاشلاردىن بېزەك قويۇپ تىكىلگەن قىزىل رەڭلىك ئاياغ كىيگەن پۇتىنى مەپىنىڭ لېۋىگە تىقىرلاپ قويۇلغان دەسسىگۈچكە پەم بىلەن قويدى ھەمدە ئىككى كېنىزەكنىڭ ئىككى قولىدىن تۇتۇپ يارىدەم بېرىشى بىلەن ئاۋايلاپ يەرگە چۈشتى. ئۇ مەپىنىڭ ئىچىدىكى دىمىق ھاۋادا خېلىلا تەرلەپ كەتكەن بولسا كېرەك، ئالتۇن ئۈزۈكلەرگە تولۇپ كەتكەن بارماقلىرى بىلەن مايسا رەڭ شايى كۆڭلىكىنىڭ كۆنجىكىدىن چىمداپ تۇتۇپ، ئۆزىنى يەلپۈشكە باشلىدى. بوستانلىقنىڭ سالقىن غۇر - غۇر شامىلى شايى كۆڭلەكنىڭ ئېتىكىنى يەلپۈيتتى.

— ئۇھ، شۈكرى خۇدايىم. ئەجەب بىر راھەتكە چىقتىما، — ئاغىچا خېنىم شۇنداق دېگەچ ئەتراپقا نەزەر تاشلىدى - دە، ئىككىنچى مەپىدىن چۈشۈپ قاراپ تۇرغان ئىككى كېنىز-

ـزەكتىن سـورىدى، — مـەلىكىنى نېمىشقا مـەپىدىن چۈشۈرمەيـ
ـسىلەر؟
ئىككى كېنىزەك دەرھال قول قوۋۇشتۇرۇپ، بېشىنى تۆـ
ۋەن سېلىپ جاۋاب بەردى:
— مەلىكە تېخىچە ئويغانمىدى، ئاغىچا خېنىم.
— ئويغىتىڭلار، سەگىدەپ بىردەم ئويىنىۋالسۇن. يەنە ئۇخـ
ـلىۋالىدۇ تېخى، — ئاغىچا خېنىم ئەمدى يېنىدىكى كېنىزەكلەرـ
گە قارىدى، — خالىيراق بىر جايغا باشلاڭلار.
بىر كېنىزەك ئالدىدا يول باشلاپ، ئىككى كېنىزەك ئاغىچا
خېنىم يېقىلىپ چۈشسە ھازىرلا يۆلىۋېلىشقا تەييار تۇرغان ھالەتتە
ئىككى يېنىدا مېڭىپ، ھاجەت قىلدۇرۇش ئۈچۈن قويۇق ئورماـ
ـلىقنىڭ ئارىسىغا كىرىپ كەتتى.
خىزمەتكار ئايال ئاغىچا خېنىمنىڭ مەپىسىدىن ئىككى تەتىللا
كۆرپىنى ئالدى ـ دە، سەرۋازلار سالغان زىلچىنىڭ تۆر تەرىپىگە
قوشلاپ سالدى. ئاندىن مەپىدىن يەنە ئىككى پەي ياستۇقنى ئېلىپ
ئاغىچا خېنىمنىڭ يۆلىنىپ ئولتۇرۇشى ئۈچۈن كۆرپىنىڭ ئۇسـ
ـتىگە ئاۋايلاپ جايلاشتۇردى. ئۇنىڭغىچە سەرۋازلار تۆتىنچى مەپـ
ـدىن سوغۇق ساقلاش ئۈچۈن بۇيا ـ بېدىلەر بىلەن مەھكەم چۈمـ
ـكەلگەن قوغۇن ـ تاۋۇز، توغاچ ـ ئالۇچىلارنى، ساپال كومزەكـ
ـتىكى قېتىق، مىس كومزەكلەردىكى ھەر خىل شەربەت ـ مۇرابـ
ـبالارنى، قاتلىما، گۆشنان، سوغۇق گۆشلەرنى ئەكېلىپ داستىـ
ـخانغا تىزدى.
ئاغىچا خېنىم كېنىزەكلەر مىس ئاپتۇۋىدا قۇيۇپ بەرگەن
سۇدا قولىنىڭ ئۇچىنى — خېنە قويغان تىرناقلىرىنى دېگۈدەك
چايقىدى ـ دە، داستىخاندا ئولتۇرۇش ئۈچۈن بىر قەدەم چامداپـ
ـلا، باراقسان ئۆسكەن ئىككى تۈپ سۆگەتكە ئەيمىنىپ قارىدى.
سۆگەتلەردىن بىرى يوغىناپ پورلىشىپ كەتكەن بـولۇپ، پورى
تۆكۈلۈپ كەتكەنلىكتىن قارنى ئېچىلىپ، ئادەم پاتقۇدەك كاۋاك

بولۇپ قالغانىدى. يەنە بىر تۈپ سۆگەتنىڭ ئادەم بـويى بىلـەن
تەڭ يېرىدە ئادەم بېشىدەك ۋە قوش مۇشتۇمدەك چوڭلۇقتا بىرـ
نەچچە پوقىقى ساڭگىلاپ تۇراتتى. سۆگەتنىڭ شاخلىرىغا قاغا ـ
قۇزغۇنلار ئۇۋا سالغان بولۇپ، نېمە سەۋەبتىندۇر بىراۋلار ئېـ
ـسىپ قويغان قاپاقلار سەلكىن چـۆل شامىلىدا تىنىمسىز پـۇلاڭـ
ـلاپ تۇراتتـى، شـۇنداقلا قـارىغـان كىشىگە بۇ قاپاقلار خۇددى
ئىككى ـ ئۈچ ياشلىق بالىلارنى بوينىدىن ئېسىپ قويغاندەك
ۋەھىمىلىك تۇيغۇ بېرەتتى.
— ئانامەي، — دېدى ئاغىچا خېنىم ھودۇققان ھالدا، —
ئادەمنىڭ تېنى ئەيمەنگۈدەك سۆگەتكەنغۇ بۇ، داستىخاننى دەرھال
باشقا يەرگە يۆتكەڭلار.
— بۇ سـۆگەتلـەرنىڭ سـايىسى بـەلەنتى، ئـاغىچا خېـ
ـنىم، — دېدى سەركەردە بېشىنى تۆۋەن سېلىپ.
— ئالۋاستى ئۇۋۇسىدەك بۇ يەردە قانداقمۇ خاتىرجەم ئارام
ئالغىلى بولسۇن، دەرھال يۆتكەڭلار، — دېدى ئاغىچا خېنىم
غەزەپلىنىپ بىلەن قولىنى سىلكىپ، — قېرى سۆگەتلەرگە،
بولۇپمۇ مۇشۇنداق چۆلدىكى پورلىشىپ كەتكەن قارنى يوق سۆـ
گەتلەرگە ئالۋاستى ئۇۋۇلىۋالىدۇ. بۇنداق خالىي ئەمەس جايدا
ئارام ئالساق ئالۋاستى چېپىلىۋالمىسۇن يەنە. سۆگەتنىڭ سايىـ
ـسىگە چىدىمىسىلا سەرۋازلار بىلەن ئۆزلىرى ئارام ئالسىلا.
زىلچا، كۆرپە، داستىخانلار قول ـ قولچە يۆتكەلدى.
— توشقان! ئەنە قاچتى، ئەكە ئوقيانى، ئىلدام بول...
ئەمدىلا ئون ياشقا كىرگەن مەلىكىنىڭ كەپسىزلىك بىلەن
چۇقان سېلىشى ئاغىچا خېنىمنىڭ دىققىتىنى بۆلدى. مەلىكىنىڭ
يېنىدىكى كېنىزەك يۈگۈرۈپ بېرىپ مەپىدىن چاققانغىنە بىر
ئوقيا بىلەن لىق ئوق قاچىلانغان، زەر يىپلار بىلەن كەشتىلەنگەن
ئوقدانىنى ئەكەلدى. ئاغىچا خېنىم مەلىكىنىڭ كەپسىزلىكىنى
ياقتۇرمىغان ھالدا تاقەتسىزلىنىپ ۋارقىرىدى:

— مەلىكەم، هاي مۆھتەرەم خېنىم. كەلسىلە، سەكرەپ
يۈرمەي مۇزدەك شەربەتتىن بىر ئۇتلام ئىچىۋالسىلا. ئىسسىق
ئۆتۈپ قالمىسۇن يەنە.

— ئۇسسىمىدىم، سەل تۇرۇپ ئىچىمەن.

مەلىكە جاۋابەن شۇنداق دېدى - دە، ئوقداندىن بىر تال
ئوقنى ئېلىپ، يانىدىكى كىرىچىگە بەتلىگىنىچە توشقان قېچىپ
كەتكەن توغراقلىققا يۈگۈردى. ئۇنىڭ بېلىدىكى ئالتۇن توقىلىق
كەمىرىگە ئېسىۋالغان ئىككى غېرىچ ئۇزۇنلۇقتىكى خەنجىرى تى-
نىمسىز پۇلاڭلاپ تۇراتتى. خەنجەرنىڭ كۈمۈش غىلىپىغا قويۇل-
غان جاۋاھىر كۆزلەر قۇياش نۇرىدا يالتىرايتتى. مەلىكىنىڭ
كەينىدىن ئۇسساپ ھالىدىن كەتكەن ئىككى كېنىزىكى بىلەن ئون
نەچچە سەرۋازمۇ جېنىنىڭ بارىچە يۈگۈرۈشتى.

— ئەتىگەندىن بېرى ھارۋىدا مىدىرلىماي ئولتۇرۇپ زېرى-
كىپ كەتكەن ئوخشايدۇ، — دېدى ئاغىچا خېنىم مەلىكىنىڭ
شوخلۇقىدىن سۆيۈنگەن ھالدا ۋە نېرىراقتا تۇرغان سەركەردىگە
بۇيرۇق قىلدى، — سەركەردە، سىلى بېرىپ مەلىكىنى قايتۇ-
رۇپ كەلسىلە، شۇنچە ئۇزۇن يولنى تىنچ - ئامان بېسىپ كەل-
دۇق. ئەمدى ئاستانىنىڭ بوسۇغىسىغا كېلىپ قالغاندا بىرەر
پېشكەللىككە يولۇقۇپ قالمايلى يەنە.

— خوش، ئاغىچا خېنىم.

— ئاستانىگە چاپارمەن ماڭدۇرۇۋەتسىلە، خان ئالىيلىرىغا
كەلگەنلىكىمىزدىن خەۋەر بېرىۋەتكەي.

— خوش، ئاغىچا خېنىم.

سەركەردە ئون سەرۋازنى ئۇستى مەھكەم چۈمكەلگەن بەشىن-
چى مەپىدىن نېرى بولماسلىققا تاپىلىدى. چۈنكى، بۇ مەپىدە
تۇرپاننىڭ نائىب ئەمىرى سەئىد باباخاننىڭ ئاكىسى خاقان ئابدۇل-
لاخانغا ئەۋەتكەن شاھانە سوۋغا - سالاملىرى بار ئىدى. قالغان
سەرۋازلارنى ئاغىچا خېنىمدىن قىرىق - ئەللىك قەدەم نېرىدا

چۆرگىلىتىپ كۆزەتتە تۇرغۇزدى - دە، ئىككى سەرۋازنى ئەگەش-
تۈرۈپ مەلىكىنىڭ كەينىدىن ئورمانلىققا كىرىپ كەتتى.

خىزمەتكار ئايال ساپال كومزەكتىكى قېتىقتىن ئالتۇن جام-
غا بەش - ئالتە قوشۇق بۆلۈپ، ئۈستىگە ناۋات شىرنىسىدىن
قۇيۇپ، قوشۇق بىلەن قوچۇدى. ئاندىن مەخسۇس ئاغىچا خېنىم
بىلەن مەلىكىگە ئاتاپ ئېلىۋالغان ساپال كوزىدىكى مۇزدەك بۇلاق
سۈيىدىن تۆكۈپ دوغ قىلدى - دە، ئالتۇن جامنى ئاغىچا خېنىمغا
ئىككى قوللاپ تۇتتى:

— ئۇسسۇزلۇق ئىچىۋالسىلا، ئاغىچا خېنىم.

ئاغىچا خېنىم ئالتۇن جامنى قولىغا ئالدى - دە، ئەتراپىدى-
كى كۆزەتتە تۇرۇۋاتقان سەرۋازلارنىڭ باشقا تەرەپكە قاراپ تۇ-
رۇشقىنىنى كۆرۈپ، يۈزىگە يېرىم تارتىۋالغان ھىلھىلە چۈمبىلى-
نى ئېلىۋەتتى. ئويماقتەك كىچىك، چىلاندەك قىزىل لەۋلىرىنى
ئالتۇن جامغا تەگكۈزۈپ مۇزدەك دوغنى ئاستا سۈمۈردى. شۇ
ئەسنادا ئىككى كېنىزەك توز پېيىدە ياسالغان يەلپۈگۈچ بىلەن
ئاغىچا خېنىمنى ئىككى تەرەپتىن ئاستا يەلپۈشكە باشلىدى.

2

تومەنلىگەن ئالماسلارنى چېچىۋەتكەندەك چاراقلاپ كۆزنى
قاماشتۇرۇپ تۇرغان كېچە ئاسمىنىدىكى يۇلتۇزلار بىلەن ساھىب-
جامال ئۇيغۇر قىزلىرىنىڭ قېشىنى ئەسلىتىدىغان ئالتە كۈنلۈك
ئەگىم ئاي سۈس نۇرىنى يەكەن سەئىدىيە خانلىقىنىڭ ئاستانىسى
قەدىمكى شەھەر يەكەننىڭ ھەممە يېرىگە تەكشى چاچاتتى. شەھەر
سېپىلىنىڭ ئۈستىدىكى قاراۋۇلخانىلاردا، ئوردا سېپىلىنىڭ
كۈنگۈرە - مۇنارلىرىدا كۆزەتتە تۇرغان لەشكەر - ياساۋۇللارنىڭ
قولىدىكى قىلىچ - نەيزىلەر سۈس ئاي نۇرىدا سوغۇق يالتى-

رايتتى. ھەرەمدىكى ھەشەمەتلىك قەسىر ـ راۋاقلارنىڭ، ھەيۋەت-
لىك خان سارىيىنىڭ گۈمبەز ـ قۇببىلىرىدىكى رەڭدار كاھىشلار
بۇ قەدىمكى شەھەرنىڭ سەلتەنىتىنى كۆز ـ كۆز قىلىۋاتقاندەك
ھەشەمەت بىلەن پارقىرايتتى. ئاستانە رەستىلىرىدە كەچكى بازار
قىزغىن داۋام قىلىۋاتاتتى. قىسمەن دەڭ ـ سارايلار، ئاشخانى-
لار، كاۋاپچىلار، ھېسىپچىلار، غالتەك گۆشى ساتقۇچىلار، نا-
مازشام بازىرىدىكى ھاجەتمەن ئېلىپساتارلار، ئۇششاق تىجارەتچى-
لەر، باققاللار، ھۆپىگەرلەر تېخىچە دۇكانلىرىنى يىغىشمىغانى-
دى. شەھەرنىڭ چىلتەنلىرىم، ھەزرىتى پىر مازارلىرى ۋە خانىقا
دەرۋازىسى تەرەپلەردىن ئاڭلانغان قەلەندەرلەر، سوپى ـ دەرۋىش-
لەرنىڭ «ھۇ ـ ھۇ»، «ھۆم ئاللاھ، ھەق دوست» دەپ زىكرى
قىلىشلىرى شەھەردىكى قىزغىن ھايات شاۋقۇنلىرىغا ماسلاشمى-
غان ھالدا خۇددى شەھەرگە باستۇرۇپ كېلىۋاتقان بىر توپ يىرتى-
قۇچلارنىڭ ھۇۋلاشلىرىدەك ۋەھىمىلىك تۇيغۇ بېرەتتى ۋە ئاشۇ
مازار ـ خانىقالارغا قانداقتۇر بىر ئىلاھىي كۈچ بەخش ئېتىپ،
سىرلىق ھەم مۇدھىش كۆرسىتەتتى. شۇنىڭ بىلەن بىللە ئالتۇن-
لۇقۇم مازىرىدىكى خانلار قەبرىستانلىقىدا تىلاۋەت قىلىۋاتقان
قارىينىڭ مۇڭلۇق ئاۋازىنى كېچىنىڭ غۇر ـ غۇر شامىلى ئۇچۇ-
رۇپ كېلەتتى. مۇڭلۇق كۈيگە ئوخشاش بۇ ئاۋاز گويا ئېچىنىش-
لىق بىر نالە ـ پەريادتەك ئادەمنىڭ يۈرەك ـ باغرىنى ئېزەتتى.
شەھەرنىڭ قايسىبىر چېتىدىن ئاڭلانغان ساتارغا تەڭكەش
قىلىنغان بۇ مۇقام ئاۋازى ئاستا ـ ئاستا ئەۋجىگە چىقىپ،
سوپى ـ دەرۋىشلەرنىڭ ۋەھىمىلىك «ھۇ ـ ھۇ» لىرىنىمۇ،
قارىينىڭ نالىلىك قىرائىتىنىمۇ بېسىپ چۈشتى. نامەلۇم مۇقامە-
چىنىڭ تاغ سۇلىرىدەك سۈزۈك ۋە جاراڭلىق، سېھىرلىك ئاۋازى
ئاستانە ئاسمىنىدا جاراڭلايتتى.
شۇ دەقىقىدە خان سارىيى گۆرىستان جىمجىتلىقىغا چۆككە-
نىدى. ساراي ئەتراپىدىكى مۇھاپىزەتچى ياساۋۇللاردىن تارتىپ،

ساراي خىزمەتكارلىرىغىچە، شاھنىشىندىكى ۋەزىر ـ ۋۇزرالار-
دىن تارتىپ ھۆدەيچى ـ ئىشىكباقارلارغىچە گويا چوڭراق نەپەس
ئالسا دەرھاللا جېنى چىقىپ كېتىدىغاندەك ۋەھىمە بىلەن سۈكۈت-
كە چۆمگەنىدى. بارلىق ئوردا ئەركانلىرىنىڭ بېشى مەيدىسىگىچە
ساڭگىلىغان، كۆزلىرى پۇتىنىڭ ئۇچىغا تىكىلگەن بولۇپ، شاھ-
نىشىننىڭ نەقىشلىك تام ـ تورۇسلىرىغا ئېسىلغان كۈمۈش
شامدانلاردىكى يۈلتۇزدەك يېنىپ كەتكەن شاملارنىڭ يورۇقىدا
چىرايلىرىدىكى يوشۇرالمىغان ۋەھىمىلىك ئىپادىلەر مانا مەن دەپ
كۆرۈنۈپ تۇراتتى. تۆردىكى ئۈچ گەز ئېگىزلىكتە مەرمەردىن
ياسالغان توققۇز پايىلىك شاھ سۇپىسىنىڭ ئۈستىدىكى چوغدەك
خوتەن گىلىمىنىڭ ئۈستىگە ئورنىتىلغان، تۇتقۇچ ۋە قۇببىلىرى
قۇيما ئالتۇندىن ياسىلىپ، ھەر خىل رەڭدىكى ئالماس، ياقۇت،
قاشتېشىدىن كۆز قويۇپ بېزەلگەن ھەشەمەتلىك تەختتە دۆلەتپاناھ
سۇلتان ئابدۇللاخان غەزەپلىك ئەلپازدا سەلتەنەت بىلەن ئولتۇراتت-
تى. ئۇنىڭ چوڭ ـ چوڭ سۈرلۈك قوي كۆزلىرى تۆۋەندىكى
ئوردا ئەركانلىرىغا گۇمانخورلۇق بىلەن تىكىلگەنىدى. شاھنىشىن
ئىچىدە قاتتىق ئىزتىراپتا قالغان چوڭ ـ كىچىك ئەمىرلەرنىڭ
ۋەھىمە ئىلكىدىكى پۇشۇلداپ تىنىشلىرى ۋە يۈرەكلىرىنىڭ ئەن-
سىز سوقۇشلىرىدىن باشقا ھېچقانداق شەپە ئاڭلانمايتتى.
ئەلىپاتقۇ مەھەلدە خاننىڭ تۇيۇقسىز كېكەشكە چاقىرتقانلىقى-
دىن تەئەججۇپلىنىپ، تۈرلۈك ئوي ـ خىياللار بىلەن شاھنىشىن-
غا ئالدىراپ ـ تېنەپ جەم بولغان بۇ ئوردا ئەركانلىرى ئولتۇ-
رۇشقا ئىجازەت بېرىلمىگەنلىكى ئۈچۈن، خاننىڭ چىرايىدىكى
غەزەپتىن ئەس ـ ھوشلىرىنى يوقىتىشىپ، ئەركىنرەك تىنىشقى-
مۇ جۈرئەت قىلالماي قول قوۋۇشتۇرغىنىچە يەرگە قاراپ تۇرۇ-
شاتتى. بارلىق ئەمىرلەرنىڭ تولۇق كېلىپ بولغانلىقىغا كۆزى
يەتكەن دىۋانبېگى تەختكە يېقىنراق كېلىپ سۇلتان ئابدۇللاخانغا
مۇراجىئەت قىلدى:

— ئادالەتپاناھ ئالىيلىرى ئانھەزرىتىمگە مەلۇم بولغاي، كېلىشكە تې-
گىشلىك ئوردا ئەئيانلىرىنىڭ ھەممىسى كېلىپ بولدى.
سۇلتان ئابدۇللاخان تەختىنىڭ ئالتۇن قۇببىسىگە يۆلەنگەن
سېمىز گەۋدىسىنى سەل رۇسلىدى - دە، تۆۋەندە قول قوۋۇشتۇ-
رۇپ تۇرغان ئەمىرلىرىگە بىر قېتىم تېز - تېز نەزىرىنى يۈگۈرت-
كەندىن كېيىن، جاۋاب كۈتۈپ تۇرغان دىۋانبېگىگە قول ئىشارى-
سى قىلدى. خاننىڭ قول ئىشارىسىنى كۆرگەن دىۋانبېگى ئەمىر-
لەرگە يۈزلىنىپ، ئۈنلۈك ئاۋازدا پەرمان يەتكۈزدى:
— خان ئالىيلىرى ئەمىرلەرنى ئولتۇرۇشقا ئىجازەت بەردى.
— ئانھەزرىتىمنىڭ شەپقىتىگە ھەشقاللا!
ئەمىرلەر بىردەك خانغا تەشەككۈر ئېيتىشىپ، يەڭگىل تىن
ئېلىشتى - دە، ئەمەل - مەرتىۋىسى بويىچە ئۆزلىرىنىڭ ئورۇن-
لىرىنى تېپىپ ئولتۇرۇشتى. قىسقىغىنە ئۆرتىتۆپىدىن كېيىن
شاھنىشىن يەنە ئىلگىرىكىدەك تىمتاس ھالىتىگە كەلدى. كۆر-
سىلارغا جايلىشىپ ئولتۇرۇۋالغان ئەمىرلەر يەر تېگىدىن خانغا
ئېھتىيات بىلەن قارىشىپ، يەنە بېشىنى تۆۋەن سېلىشتى. نېمى-
گىدۇر ئاچچىقلىنىپ قالغان خاننىڭ قاپىقى تېخىچىلا تۈرۈك
بولۇپ، قوشۇمىلىرى كىرىشىپ كەتكەنىدى.
سۇلتان ئابدۇللاخان كۆنگەن ئادىتى بويىچە گېلىنى ئىككى
قېتىم قىرىۋەتكەندىن كېيىن سۆز باشلىدى:
— ئىشەنچلىك مەلۇماتلاردىن قارىغاندا، قەشقەردىكى بىر
قىسىم مۇناپىق رىياكارلارنىڭ كۈشكۈرتىشى بىلەن شاھزادە يول-
ۋاسخان خۇتبىنى ئۆزىنىڭ نامىغا ئوقۇتۇپتۇدەك. ئەلۋەتتە شاھ-
زادىنى ئاق دېمەكچى ئەمەسمەن. ئول نائىنساپ شاھزادىنىڭ
نىيەت - ئىقبالى بىزگە خېلى بۇرۇنلا ئايان بولغان. ئەمما،
سەلتەنىتىمىزنىڭ بىر قىسىم يوشۇرۇن ئەغيارلىرى[1] شاھزادى-
نىڭ ئەتراپىغا توپلىشىپ، پەرزەنتىنى پەدەرگە قىلىچ كۆتۈرۈشكە

[1] ئەغيار — دۈشمەن.

كۈشكۈرتمەكتە. ئۆزۈندىن بېرى خانلىقىمىزنىڭ تۈزىنى يەۋاتقان
بىر قىسىم ئەمىر - بەگلىرىمىز تۇزكورلۇق قىلىپ، بىزدىن
يۈز ئۆرۈپ، شاھزادىگە مايىل بولماقتا. مەن قەشقەر ئەمىر -
بەگلىرىنىڭ مۇناپىقلىق قىلغىنىغا ئىشەنسەممۇ، لېكىن ئوردام-
دىكى ئەمىرلەردىن ماڭا ساتقۇنلۇق قىلىدىغانلار چىقار دەپ زىنھار
ئويلىمىغان. مانا بۈگۈن ئوردىمىزنىڭ يۇقىرى مەرتىۋە ۋە ئالىي
ئىنئاملىرىغا ئۆزۈندىن بېرى نائىل بولۇپ كەلگەن بىر ئاسىي
ئەمىر ئۆزىنى ئاشكارىلىدى.
خاننىڭ سۆزى مۇشۇ يەرگە كەلگەندە شاھنىشىندىكى بارلىق
ئەمىرلەر خانغا يەر تېگىدىن خۇدۇكسىرەپ، بىر - بىرىگە گۇماند-
سىراپ قارىشىۋالدى - دە، ئولتۇرغان ئورۇنلىرىدا ئىختىيارسىز
قىمىرلاشتى. قانداقتۇر بىر قورقۇنچتىن يۈرەكلىرى ئەنسىز سو-
قۇپ كىمخاب تونغا قىمدالغان ۋۇجۇدلىرىنى سوغۇق تەر باستى.
شاھزادە يولۋاسخاننىڭ دادىسىدىن خانلىق تەختىنى تارتىۋې-
لىش نىيىتى ئاشكارىلانغان بىرنەچچە يىلدىن بېرى سۇلتان ئاب-
دۇللاخاننىڭ ئوغلىنىڭ ۋاپاسىزلىقىدىن قاتتىق رەنجىپ، گۇماند-
خور، ئاسان غەزەپ قىلىدىغان، رەھىمسىز، چېچىلغاق بولۇپ
قالغانلىقى بارلىق ئەمىرلەرگە ئايان ئىدى. خان غەزەپلەندىمۇ،
بولدى، ھېچكىم ئۇنىڭ كاللىسىنى ئالماي بولدى قىلمايدۇ. ئاھ
تەڭرىم! بۈگۈن قايسى شور پېشانە ئەمىرنىڭ ئەجىلى توشتى-
كىن؟! خان ئالىيلىرىنىڭ كۆڭلىگە ئۆزۈڭ ئىنساپ - تەۋپىق
بەرگەيسەن…
سۇلتان ئابدۇللاخان ۋەھىمىدىن كىرپىدەك تۈگۈلۈپ كەت-
كەن ئەمىرلىرىگە سوغۇق نەزەر تاشلاپ گېپىنى داۋاملاشتۇردى:
— بىر ھەپتىدىن بېرى ئوۋ قىلغاچ لەشكەرلىرىمنى مەشىق
قىلدۇرىمەن دەپ ئاستانىدىن چىقىپ كەتكەن مۇناپىق، ئاسىي
ئەمىر مىرزا يۈسۈپبەگ ئىككى مىڭ لەشكىرى بىلەن قەشقەرگە
بېرىپ شاھزادىدىن پاناھلىق تىلەپتۇ…

بۇ يېڭى شۇم خەۋەردىن ئەمدىلا خەۋەر تاپقان ئەمىرلەرنىڭ كىمخاب، بەقەسەم تونلارغا ئورالغان گەۋدىلىرى يەنە قايتىدىن قىمىرلاشقا باشلىدى. ئەمىر مىرزا يۈسۈپبەگ بىلەن يېقىن بۇرادەرچىلىك قىلىپ ئۆتكەن بىرقانچە ئەمىرلەر ئۆزلىرىنىڭ بۇ خائىنغا چېتىلىپ قېلىپ، خاننىڭ غەزىپىگە ئۇچرىشىدىن قورقۇپ، يۈرەكلىرى شۇنداق قاتتىق ئاغدىكى، پەيلىرى سىرقىراپ، پۇت - قوللىرىدا جان قالمىدى، پۈتكۈل ۋۇجۇدىنى قارا تەر بېسىپ ئەس - ھوشىنى يوقىتىپلا قويۇشتى. ئەمىر مىرزا يۈسۈپبەگ بىلەن چىقىشالماي ئاداۋەتلىشىپ كېلىۋاتقان ۋە شۇ مۇناسىۋەت بىلەن خانغا بىرقانچە قېتىم ئەرز قىلىشقان ئەمىرلەر بولسا، ئۇشۇقى سىيا چۈشكەن قىمارۋازلاردەك شۇنداق خۇش بولۇشۇپ كەتتىكى، خاندىن تېخىمۇ چوڭراق مەنسەپ، كاتتا ئىنئامغا ئېرىشىش تەمەسىدە شۆلگەيلىرى ئېقىپ مەست بولۇپ كەتتى.

— خۇدا بۇيرۇسا بۇ رىياكار ئەمىرلەرنىڭ ئەدىپىنى پات يېقىندا بەرگەيمىز، — ئابدۇللاخان تەختكە يېقىنراق جايدا ئالدىدىكى شىرەگە قەغەز، قومۇش قەلەم، سىياھ تەييارلاپ يارلىق يېزىشقا ھازىر بولۇپ ئولتۇرغان سەرمۇنشىغا[1] قاراپ گېپىنى داۋاملاشتۇردى، — مىرزابەگ دەرھال يارلىق پۈتۈك تەييارلىغاي. قاغىلىق، پوسكام، مەكىت بەگلىرى ئۆزىگە قاراشلىق نۆكەرلەرنى يىغىپ، ئوزۇق - تۈلۈك، قورال - ياراغلارنى تەق قىلىپ، پەرمان كۈتكەي. ئاستانىدىكى سىپاھبەگلەر مېنىڭ رۇخسىتىمسىز لەشكەرلىرى بىلەن ئاستانىدىن ئايرىلمىغاي. شەھەرگە كىرىپ - چىققۇچىلار قاتتىق تەكشۈرۈلگەي. پەرمانغا خىلاپلىق قىلغۇچىلارنىڭ كاللىسى ئېلىنىدۇ. ئەمىر مىرزا يۈسۈپبەگنىڭ يەتتە ئەۋلادىغىچە قىرىپ تاشلانغاي. مال - مۈلكى

① سەرمۇنشى — باش كاتىپ.

خەزىنىگە ئېلىنىپ، تۇرالغۇسى كۆيدۈرۈۋېتىلگەي.

سۇلتان ئابدۇللاخان پەرماننى بېرىپ بولۇپ تەختنىڭ ئالتۇن تۇتقۇچىغا تايانغىنىچە ئورنىدىن تۇردى. ئۇنىڭغىچە بارلىق ئەمىرلەر دۈررىدە ئورنىدىن تۇرۇشۇپ قول باغلاشقىنىچە خانغا ھۆرمەت بىلدۈرۈشتى. خان ئەمىرلەرگە كۆز قىرىنىمۇ سالماستىن خاس ئېلىنغان يان ئىشىك ئارقىلىق شاھنىشىندىن چىقىپ كەتتى.

— ئەمىرلەرنىڭ قايتىشىغا ئىجازەت.

دىۋانبېگىنىڭ يېقىملىق، بوم ئاۋازى بىلەن تەڭ بارلىق ئەمىرلەر يەڭگىل تىن ئېلىشقىنىچە ئاللاغا شۈكرى - سانا ئېيتىشتى. يۈرەكلىرى قاتتىق مۇجۇلۇپ كەتكەن ئەمىرلەرنىڭ باياتقى ۋەھىمىسى تېخى تارقىلىپ كەتمىگەنىدى. شۇڭلاشقا، ئۇلارنىڭ شاھنىشىندا بىرەر - ئىككى ئېغىز ئۆزئارا گەپ قىلىشقىدەك رايى بارماي، شاھنىشىندىن جىم - جىتلا چىقىپ كېتىشكە ئالدىراشتى.

3

شاھنىشىندىن يېنىپ چىققان ئابدۇللاخاننىڭ نىمە ئۈچۈندۇر ھەرەمگە كىرىشكە كۆڭلى تارتمىدى. ئۇ ئوردا بېغىغا ياندىشىپ سېلىنغان ھەرەمدىن ئاڭلىنىۋاتقان ئايال كىشىنىڭ مۇڭلۇق ناخشىسىغا بىر پەس قۇلاق سالدى - دە، ئوردا بېغىنىڭ كۈنچىقىش تەرىپىدىكى قەسىرگە قاراپ ماڭدى.

ئوردا سېپىلىنىڭ توققۇز دەرۋازىسىنىڭ ھەربىرىنى ئۈچ يۈزدىن ياساۋۇل بىردىن سەركەردىنىڭ باشچىلىقىدا قوغدىغاندىن سىرت، ئوردا ئىچىنىڭ ھەممە يېرىدە ھەر ئون - يىگىرمە قەدەمدە بىردىن نۆكەر قاراۋۇللۇق قىلاتتى. سۇلتان ئابدۇللاخان-

نىڭ كېلىۋاتانلىقىنى كۆرگەن نۆكەرلەر قەددىنى رۇسلاپ
خانغا ھۆرمەت بىلدۈرۈشتى. خاندىن ئىككى - ئۈچ قەدەم
ئارىلىق قالدۇرۇپ ئەلەم ماھارىتى ۋە ساداقەتمەنلىكتە ئىشەنچكە
ئېرىشىپ تاللانغان بەستلىك كەلگەن تۆت نەپەر خاس يىگىت
سۇلتان ئابدۇللاخاننىڭ دىققىتىنى چاچماسلىققا تىرىشىپ، خان-
دىن ئىككى - ئۈچ قەدەم ئارىلىق قالدۇرۇپ، ئەتراپنى ھوشيار-
لىق بىلەن كۆزىتىپ كېلىۋاتاتتى. ئۇلاردىن يەنە تۆت - بەش
قەدەم ئارىلىق قالدۇرۇپ دىۋانبېگى، ھەرەمئاغىسى ۋە بىكاۋۇل-
بەگ①بىرقانچە مۇلازىمنىڭ ھەمراھلىقىدا پايپاسلاپ كېلىشمەكتە
ئىدى.

ئابدۇللاخان قەسرىنىڭ ئالدىدىكى ئۇن مو چوڭلۇقتىكى
كۆلنىڭ قارامتۇل پارقىراپ تۇرغان سۈيىگە خىيالچانلىق بىلەن
نەزەر تاشلىدى. سۇ بېتىدە ساناقسىز يۇلتۇزلار خانغا قاراپ
غەمكىن كۆز قىسىۋاتاتتى. بۇ مەنزىرە خاننىڭ دىلخەستەلىكىنى
تېخىمۇ بەك ئاشۇرۇۋەتتى.

«لالىزار راۋاق» دەپ ئاتىلىدىغان بۇ قەسىر خاننىڭ تومۇز
پەسلىدە ئارام ئالىدىغان، بەزمە ئۇيۇشتۇرۇپ كۆڭۈل ئاچىدىغان
سورۇنى بولۇپ، بىر مو كەلگۈدەك دائىرىدىكى مەرمەر سۇپىنىڭ
تۆر تەرىپىگە گىلەم ئورنىدەك چوڭلۇقتا شاھ سۇپا چىقىرىلىپ،
ئارقىسى ۋە ئىككى يېنى ياغاچ سالاسۇنلار بىلەن توسۇلۇپ،
ئۈستى مېھراب شەكلىدە گۈلدار نەقىش چىقىرىلىپ يېپىلغان،
شاھ سۇپىنىڭ ئۈستىگە ئوتتاشتەك قىزىل زىلچا، قات - قات
تەتىللا كۆرپە ۋە يۆلىنىپ ئولتۇرۇش ئۈچۈن پەي ياستۇقلار
تاشلاپ قويۇلغانىدى. مەرمەر سۇپىنىڭ قالغان يېرىگىمۇ گىلەم-
لەر سېلىنىپ، چۆرگىلىتىپ يېكەندازلار جايلاشتۇرۇلغانىدى.
قەسرىنىڭ تۆت ئەتراپى خارەت ۋە مىمارلارنىڭ كۆڭۈل قويۇپ

① بىكاۋۇلبەگ — خاننىڭ مەخسۇس يېمەك - ئىچمىكىگە مەسئۇل ئەمىر.

لايىھىلىشى بىلەن ئالتە بۇرجەكلىك، ئۈستى قۇببە شەكىللىك
تال بارىڭى ياسالغان بولۇپ، ئوردا باغۋەنلىرىنىڭ كۆڭۈل قويۇپ
پەرۋىش قىلىپ ئۆستۈرۈشى بىلەن پۈتكۈل خانلىق تەۋەسىدە بار
ئۈزۈم خىللىرىدىن بىر كۆتەكتىن سېلىپ تۈجۈپىلەپ باراڭغا
ئېلىنغانىدى، ئۈزۈم تاللار پۈتكۈل باراڭنى تولۇق چۈمكىگەنىدى.
ياغاچچىلىق، مىمارچىلىق ۋە باغۋەنچىلىك سەنئىتى بىر
گەۋدىلەشتۈرۈلگەن بۇ تال باراڭلىق سورۇن ھەرقانداق كىشىنىڭ
زوقىنى كەلتۈرەتتى. سورۇننىڭ ئالدى تەرىپىگە كولانغان ئۇن
مو كۆلەمدىكى كۆل پۈتۈنلەي مەرمەر تاشلار بىلەن سىڭىشمەي-
دىغان قىلىپ ياساپ چىقىلغان بولۇپ، ئوردىنىڭ غەربىدىكى
ھەيدەر باغنىڭ ئىچىدىكى چوڭ كۆلدە ئالاھىدە سۈزۈلدۈرۈپ
ئاندىن بۇ كۆلگە باشلاپ كېلىنگەنلىكى ئۈچۈن كۆل سۈيى ئەينەك-
تەك سۈزۈك ئىدى. كۆلنىڭ تېگىگە ياتقۇزۇپ قويۇلغان ھەر
خىل رەڭلىك تاشلار ئەينەن كۆرۈنۈپ، كۈندۈزى قۇياش نۇرىدا
ئاجايىپ رەڭدار جۇلالايتتى. ئادەم بويى سۇ تولدۇرۇلغان بۇ
كۆلگە، ئابدۇللاخان تومۇز ئايلىرىنىڭ دىمىق كېچىلىرىدە
پات - پات چۈشۈپ سەگىدەپ تۇراتتى. گاھى ۋاقىتلاردا بىرنەچچە
كېنىزەكلىرىنى ئەكەلدۈرۈپ بىللە چۆمۈلۈپ كۆڭۈل ئاچاتتى.
ئوردا بىلەن ھەرەمنىڭ ئوتتۇرىسىغا جايلاشقان بۇ ئوردا بېغىدا
يۇقىرىقى «لالىزار راۋاق» ناملىق يازلىق سورۇندىن باشقا،
«ھۆزۈرى ساباھ» ناملىق كۈزلۈك سورۇن، «ھۆزۈرى ناۋا»
ناملىق قىشلىق سورۇن بار ئىدى. باھار ۋە كۈز پەسىللىك
سورۇنلار بەئەينى كاتتا قەسىرلەرنىڭ شەكلىدە ياسىلىپ، تو-
رۇسلىرى ھەر خىل رەڭدار گۈل نۇسخىلىرى بىلەن ھەشەمەتلىك
يېپىلغان بولۇپ، قەسىرنىڭ ئىچىدە تۇرۇپ ئەتراپنىڭ مەنزىرى-
سىنى بىمالال كۆرۈش ئۈچۈن تۆت تېمىغا ھەرخىل شەكىل
چىقىرىپ توقۇلغان ياغاچ پەنجىرە ئورنىتىلغان؛ سوغۇقتىن،
شامالدىن دالدىلىنىش ئۈچۈن پەنجىرىنىڭ ئىچى تەرىپىگە ئەينەك

ئورنىتىلغانىدى. «ھۇزۇرى نورۇز» نامىلىق سورۇننىڭ ئەتراپىغا
باھار پەسلىدە ئەڭ ئاۋۋال بىخلىنىدىغان، نورۇز ئايىم كۈنى
چېچەكلەپ ئېچىلىدىغان، يوپۇرماق چىقىرىدىغان ھەر خىل
گۈل ـ گىياھلار، دەل ـ دەرەخلەر تىكىلگەن بولۇپ، ھەر يىلى
نورۇز ئايىم كۈنى سۇلتان ئابدۇللاخان خانلىق تەۋەسىدىكى داڭ-
لىق شائىرلارنى، ئاتاقلىق سەنئەتكارلارنى، مۇقامچىلارنى
تەكلىپ قىلىپ، مۇشائىرە ـ بەزمە ئۇيۇشتۇرۇپ بېرەتتى ۋە
ئۇلارغا ھەميان ـ ھەمىيانلاپ ئىنئاملارنى بېرەتتى. شائىرلارنىڭ
تۆرلۈك تېمىدىكى مەسنەۋى، غەزەل، رۇبائىي، قەسىدىلىرىدىن
ھۇزۇرلىناتتى.

«ھۇزۇرى ساباھ» نىڭ ئەتراپىغا يازنىڭ ئاخىرىدىن تاكى
كەچ كۈز پەسلىگىچە مېۋىلىرى تۆكۈلۈپ كەتمەي تۇرىدىغان ئال-
ما، ئانار، ئامۇت... قاتارلىق ھەرخىل مېۋىلىك دەرەخلەر،
غازىڭى ئاسان سارغىيىپ تۆكۈلۈپ كەتمەيدىغان مەنزىرە دەرەخلى-
رى تىكىلگەن بولۇپ، ئابدۇللاخان بۇ يەردە كۆپىنچە ۋاقىتلاردا
توقال ـ كېنىزەكلىرى بىلەن مەيخورلۇق قىلغاچ قونۇپ قالاتتى.

«ھۇزۇرى ناۋا» نامىلىق قىشلىق سورۇنخانا سوغۇقتىن دال-
دىلانغۇدەك پۇختا سېلىنغان بىر ئېغىز ساراي، ئۈچ ئېغىز
قازناق خاس ئۆيدىن تۈزۈلگەن قەسىر بولۇپ، بۇنىڭدا خان قىش-
نىڭ ئۇزاق تۈنلىرىنى گاھى بەزمە ـ مەشرەپ بىلەن، گاھى
ۋائىز ـ مەدداھلارغا جەڭنامىلەرنى سۆزلىتىپ ئاڭلاش بىلەن،
گاھى كىتاب ـ دىۋانلارنى ئوقۇتۇپ ئاڭلاش بىلەن تاڭ
ئاتقۇزاتتى.

بۇگۈنكى كېچە ھاۋاسى تولىمۇ تىنچىق بولۇپ، دەرەخ يو-
پۇرماقلىرىنى مىدىرلاتقۇدەك شامالمۇ يوق ئىدى. باغدىكى تومۇز-
غىلارنىڭ چىرىلداشلىرىنى، پاقىلارنىڭ كوركىراشلىرىنى ھېساب-
قا ئالمىغاندا «لالىزار راۋاق» نىڭ ئەتراپى گۆرىستان جىمجىتلى-
قىغا چۆككەنىدى. كۆلگە بىر ھازا قاراپ تۇرغان سۇلتان ئابدۇل-

لاخان كۆل سۈيىدە يۇيۇنۇپ، بىرئاز سەگىدىمەكچى بولدى ـ دە،
شاھانە تون ـ سەرپايلىرىنى يېشىشكە باشلىدى. بۇتتەك قېتىپ
تۇرغان ئىككى نۆكەر خاننىڭ يېشىنمەكچى بولغانلىقىنى كۆرۈپ
دەرھال ياردەملەشتى. تامبالدىن باشقا كىيىملىرىنى سېلىپ تاش-
لىغان خان مەرمەر پەشتاق ئارقىلىق كۆلگە ئاستا ـ ئاستا كى-
رىشكە باشلىدى. قويۇق دەل ـ دەرەخلەر بىلەن قورشالغان كۆل
سۈيى خېلىلا سالقىن ئىدى. سۇلتان ئابدۇللاخان كۆل سۈيىگە
بىرقانچە قېتىم چۆمۈلگەندىن كېيىن نۆكەرلىرى تاشلاپ بەرگەن
يارىيار ھارۋىنىڭ چاقىدەك يوغانلىقتىكى تۇلۇمنىڭ ئۈتتۇرىسىغا
كىرىپ ئۈڭدىسىغا ياتتى. ئۇنىڭ پۇتلىرى تۇلۇمدىن ئارتىلىپ
سۇغا چىلىشىپ تۇراتتى. ئۇ قولى بىلەن سۇنى چايقىغاچ
ئاستا ـ ئاستا خىيالغا كەتتى.

«پارچىلىنىپ تېرىقتەك چېچىلىپ كەتكەن يەكەن سەئىدىيە
خانلىقىنى جەننەتماكان پەدەرۇ بۇزرۇكۇم سۇلتان ئابدۇرەھمخاذ-
نىڭ ۋەسىيىتى ۋە دۇئالىرىنىڭ بەراكاتى بىلەن قايتىدىن بىر-
لەشتۈرۈپ، ئۇلۇغ بابائى بۇزرۇكلىرىم سۇلتان سەئىدخان ۋە
سۇلتان ئابدۇرەشىدخانلارنىڭ زامانىسىدىكى كاتتا سەلتەنىتىنى
ئەسلىگە كەلتۈردۈم. گەرچە قوشنا ئەللەر بىلەن بولغان ئۇششاق
يېغىلىقلار بولۇپ تۇرغان بولسىمۇ، لېكىن ھەر قېتىمدا
غەلىبە ـ نۇسرەت بىز تەرەپتە بولدى. ئىچكى جەھەتتە ئانچىكىم
نىزالارنى ۋە قىرغىز بەگلىرىنىڭ پاراكەندىچىلىكىنى ھېسابقا
ئالمىغاندا ئەل ـ رەئىيەت تىنچ ـ خاتىرجەملىككە ئېرىشتى.
ئەمدى ئىلى تەرەپلەرگە بېسىپ كىرگەن جۇڭغار ئاقسۆڭەكلىرى-
نىڭ قوشۇنىنى قوغلاپ چىقىرىپ، قۇمۇل، تۇرپان تەرەپلەردىكى
ئاۋامنى خاتىرجەملىككە ئېرىشتۈرسەم بارلىق ئارمانلىرىم ئەمەلگە
ئاشقان بولاتتى. ئەپسۇس، خۇدا ماڭا ئوغۇل بەرگەن بىلەن
ئىنساپ ـ دىيانىتىنى، ئەخلاق ـ پەزىلىتىنى ئاياپتۇ. شاھزادە
يولۋاسخاننىڭ خانلىق تەختكە كۆز تىكىۋاتقىنىغا ئۈچ يىل بول-

دى. ئۇ بۇ نىيىتىدىن يېنىش تۇگۇل ماڭا — سەلتەنەتكە قارشى
لەشكەر جۇغلاۋاتىدۇ. ئوردىدىكى بىر قىسىم رىياكار ئەمىرلەر
بىلەن خۇپىيانە تىل بىرىكتۈرۈۋاتىدۇ. ئوتتۇرانچى شاھزادەم
نۇردۇنخان ئەلەم ماھارىتىگە ماھىر بولغان بىلەن زىيادە مەمەدان
ۋە شارابخور، قەلەم ماھارىتىگە ئېپى يوق. ئۇنىڭ سەلتەنەتكە
ۋارىسلىق قىلىشىغا كۆزۈم يەتمەيدۇ. شاھزادە ئابدۇمۆمىنخان
بولسا ئەلەم ۋە قەلەم ماھارەتلىرىنى پۇختا ئىگىلىگەن بولسىمۇ،
لېكىن شاھزادىلەرنىڭ كىچىكى بولغاچقا ئۇنى ۋەلىئەھدى قىلسام
ئىككى ئاكىسى ھەرگىز قايىل بولمايدۇ. بەلكىم ئاغا ـ ئىنىلەر
ئوتتۇرىسدا تەخت ماجىراسى پەيدا بولۇپ، سەلتەنەت ئۈرۈش
مالىمانچىلىقىدا قېلىشى مۇمكىن. شاھزادە يولۋاسخان بۇنچە ئال-
دىراپ كەتمىسىمۇ بۇ تەخت شۇنىڭكى ئىدىغۇ! ئاتا بىلەن بالا
تەخت تالىشىپتۇ دېسە ئەل ـ رەئىيەت نېمە دەيدۇ؟ ئاۋامنىڭ
ئىشەنچىسى سۇسلاپ قالامدۇ؟ تەسەررۇپىمىزدا پىتنە ـ پاسات
پەيدا بولامدۇ؟ بىزگە ئىتائەت قىلىپ ئولپان تاپشۇرۇۋاتقان
خانلىقلار ئىتائەتتىن باش تارتامدۇ؟ بىزگە دۈشمەن خانلىقلار
ئارىدىن پايدىلىنىپ كەتمەمدۇ؟… يولۋاستەك غەيۇر، باھادىر،
مەرد ئادەم بولسۇن، ئاتا ئىزىنى بېسىپ خانلىقنى تېخىمۇ روناق
تاپقۇزسۇن دەپ، ئىسمىنى يولۋاس قويۇپ يىگەن شۇنچە ئارمانلى-
رىم، سۆيۈنگەنلىرىم قېنى؟ ئارزۇلىغان پۇشتۇمنىڭ بەرگەن
جاۋابى شۇ بولدىمۇ؟…»
سۇلتان ئابدۇللاخاننىڭ كۆز ئالدىدىن بۇنىڭدىن ئۈچ يىل
ئاۋۋالقى بىر ئىش غىل ـ پال قىلىپ ئۆتۈشكە باشلىدى.
پەرغانە، بەدەخشان يۇرۇشلىرىنىڭ نۇسرىتى ۋە ئۇيىراتلار
بىلەن بولغان بىرقانچە قېتىملىق ئۇرۇشنىڭ غەلىبىسىدىن
كېيىنكى ئۈچ ـ تۆت يىلدا پۈتكۈل خانلىقتا تىنچلىق، ئاسايىش-
لىق ئەسلىگە كېلىپ، خەلقنىڭ تۇرمۇشى خېلىلا ياخشىلىنىپ
قالغانىدى. سۇلتان ئابدۇللاخان مۇشۇنداق بىر تىنچ شارائىتتا

ئۇزۇندىن بېرى كۆڭلىگە پۈككەن بولسىمۇ، ئىچكى دۈشمەنلىرد-
دىن تازا خاتىرجەم بولالمىغانلىقى ئۈچۈن ئەمەلگە ئاشۇرالماي
كېلىۋاتقان ھەج تاۋاپ قىلىش ئارزۇسىنى يەنە ئېسىگە ئالدى ـ
دە، ئوردا ئەركانلىرىنىڭ مەسلىھەتىگە سالدى.
— ئۇزۇندىن بېرى بەيتۇل مۇبارەككە بېرىپ ھەج تاۋاپ
قىلىش ئارزۇيۇم بار ئىدى. تۈرلۈك ئىچكى ـ تاشقى نىزالار
سەۋەبىدىن بۇ ئارزۇيىمىزنى ئەمەلگە ئاشۇرۇش مۇمكىن بولمى-
غانىدى. ھالا بۇگۈنكى كۈنگە كەلگەندە دۈشمەنلىرىمىز بىزگە
كۆز تىكەلمەس بولۇپ، ئەل ئاسايىشلىقتا يۈزلەندى. بۇنى ئول
مۇقەددەس مۇددىئايىمىزنى ئەمەلگە ئاشۇرۇشنىڭ ياخشى پۇرسىتى
دەپ قارىدىم. بۇ ھەقتە جانابىي ئەمىرلىرىمدىن بىرەر مەسلىھەت
ئاڭلاپ باقاي دېگەن ئۈمىدتە مەن.
خاننىڭ مەقسىتىنى بىلگەن ئەمىرلەر ئاغزى ـ ئاغزىغا تەگ-
مەي ئۇلۇغلايدىغانلىقىنى بىلدۈرۈشتى.
— ئەيى مۇددىئا، شاھىمىزنىڭ بەيتۇل مۇقەددەسكە بېرىشى
ئاجايىپ كاتتا ساۋاب ئىشتۇر.
— ئالىيجانابىمىزنىڭ سەلتەنەت ئىشلىرىدىن ۋاقتىنچە پارىغ
بولۇپ، بۇ ساۋابلىق سەپەردە رىيازەت چېكىشنى نىيەت قىلغان
ھىممىتىگە مىڭ ـ مىڭ تەسەننا.
— ئۇلۇغ خۇداۋەندەكەرىم سەلتەنەتلىرىنى تېخىمۇ كاتتا قىل-
ھاي، دۆلەتپاناھىم.
سۇلتان ئابدۇللاخان شۇ كۈنى بىرقانچە ئەمىرلىرى بىلەن
بىللە ھەج تاۋاپ قىلىش سەپىرىگە چىقىشنى قارار قىلىپ، سەپەر
تەييارلىقى قىلىشنى بۇيرۇدى. خاننىڭ ھەج تاۋاپ قىلىشقا ماڭى-
دىغانلىقىنى ئاڭلىغان يىراق ـ يېقىندىكى ئەمىر ـ بەگلەر نۇر-
غۇن قىممەت باھا سوۋغا ـ سالاملارنى ئەكېلىپ خان بىلەن
خوشلاشتى. ئىككىنچى شاھزادە، ئاقسۇنىڭ نائىب ئەمىرى نۇر-
دۇنخان، نەۋرىسى، خوتەننىڭ نائىب ئەمىرى ئەبەيدۇللا سۇلتان

(بۇ شاھزادە يولۋاسخاننىڭ ئوغلى) لارمۇ ئالايىتەن كېلىپ، خاننىڭ سەپىرىگە ئاقىيوللۇق تىلىدى. لېكىن سەپەرگە چىقىش ۋاقتى قىستاپ قالغان بولسىمۇ چوڭ شاھزادە، قەشقەرنىڭ نائىب ئەمىرى يولۋاسخان تېخىچىلا كەلمەيۋاتاتتى.

سۇلتان ئابدۇللاخان بەلگىلەنگەن سەپەرگە چىقىش ۋاقتى توشقان كۈنى ئوغلى يولۋاسخان بىلەن دىدار - مۇلاقەتتە بولۇپ، خوشلىشالمىغىنىغا كۆڭلى يېرىم بولغان ھالدا ھىندىستانغا قاراپ ماڭدى[1].

شاھزادە يولۋاسخان بىلەن بىر قىسىم قەشقەر ئەمىرلىرى، سۇلتان ئابدۇللاخاننى ئۇزىتىپ قويۇش ئۈچۈن ئاستانىگە كەلگەندە، خان ئاللىبۇرۇن يولغا چىقىپ بولغانىدى. شاھزادە يولۋاسخاننىڭ كۈتكىنىمۇ شۇ ئىدى. ئۇ قەشقەردە ئەمىرلىرى بىلەن قىلغان مەسلىھەتى بويىچە ۋاقىتنى قەستەن كەينىگە سوزۇپ، ئاستانىگە كېچىكىپ كەلدى، ئۇ ئۆزىنى كۈتۈۋېلىش ئۈچۈن شەھەر سىرتىغا ئىستىقبالغا چىققان ئوردا ئەمىرلىرىنى باشلاپ ئوردىغا كىردى - دە، ئۇدۇل شاھنىشىنغا كىرىپ بەخىرامان ھالدا تەختتە ئولتۇردى.

شاھزادىنىڭ قاپ يۈرەكلىك بىلەن قىلغان بۇ قىلىقى ئوردا ئەمىرلىرىنى قاتتىق چۆچۈتتى. چۈنكى، خاندىن ئىجازەتسىز تەختتە ئولتۇرۇش كاللا كېتىدىغان ئېغىر گۇناھ ئىدى. بۇ شاھزادىلەر ئۈچۈنمۇ ئوخشاشلا تەتبىقلىناتتى. شاھزادە يولۋاسخان ئۆزىگە تەئەججۇپ ئىلكىدە قاراۋاتقان ئوردا ئەمىرلىرىگە قاراپ چوڭچىلىق بىلەن كۆڭلىدىكىنى ئېيتتى:

— سەلتەنەتتە خان بولمىسا بولمايدۇ. ھەزرىتى پەدەرۇ بۇزرۇك ھەج سەپىرىدىن قايتىپ كەلگۈچە مەن تەختتە ئولتۇرۇپ سەلتەنەت ئىشلىرىنى باشقۇرغاچ تۇرىمەن.

[1] شۇ مەزگىلدە ھەج سەپىرىگە ماڭغانلار كەشمىر، ھىندىستان ئارقىلىق ماڭاتتى.

— ئەينى مۇددىئا، — دەپ شاھزادىنىڭ پۇتىغا ھۆل خىش قويىدى قەشقەردىن بىللە كەلگەن ئاتالىقى[1] خىرقىراپ سۆزلەپ، — شاھزادەم ئاستانىگە كېلىپ بولغۇچە مۆھتەرەم ئانهەزرىتىم يولغا چىقىپ بوپتۇ. بولمىغان بولسا قىبلىگاھىمىز شاھزادەمنى ئۆز قولى بىلەن تەختتە ئولتۇرغۇزۇپ قويۇپ، خاتىرجەم ھىجرەتكە ماڭغان بولاتتى.

— شۇنداق، شاھزادەم دېگەن ۋەلىئەھدىدۇر، — دەپ سۆز قاتتى يەنە بىر قەشقەر ئەمىرى، — ۋەلىئەھدىنىڭ خان يوق ۋاقتىدا تەختتە ئولتۇرۇپ سەلتەنەتكە پاسىبان بولمىقى بەرھەقتۇر.

ئەمىرلەر شاھزادىدىن ئەيمىنىپ جىم - جىملا تۇرۇشاتتى. بۇ ئىشتىن بىرەر شۈملۈكنى سەزگەن ئوردا باش مىرزىسى گۇماندىلانغان ھالدا تەختتە گىدىيىپ ئولتۇرغان شاھزادىگە مۇراجىئەت قىلدى:

— بۇ ھەقتە خان ئالىيلىرىنىڭ ھېچقانداق پەرمانى يوق ئىدىغۇ، شاھزادەم؟! ئەجەبا...

— مانا مەن ھازىر پەرمان بېرىمەن، — شاھزادە يولۋاسخان تەختتىن چاچراپ ئورنىدىن تۇردى - دە، باش مىرزىنى سۆزلەشكىمۇ يول قويماي، غەزەپ بىلەن قول شىلتىدى، — كېلىڭلار! مۇنۇ باش مىرزىنىڭ كاللىسىنى ئېلىڭلار!

شۇ ھامان بەستلىك كەلگەن ئىككى جاللات يۈگۈرۈپ كىردى - دە، داڭقېتىپ تۇرۇپ قالغان باش مىرزىنى قولتۇقىدىن سۆرىگىنىچە شاھنىشىندىن ئاچىقىپ كەتتى. ئوچۇق ئاسماندا چاقماق چاقىقاندەك يۈز بەرگەن بۇ ئىشتىن ئەمىرلەرنى سۈر باستى، ۋەھىمىدىن تىللىرى كالۋالاشقان ھالدا قېتىپ قېلىشتى.

— ھە، يەنە قايسى ئەمىرنىڭ گېپى بار؟

[1] ئاتالىق — ئۇستاز.

شاھزادىنىڭ چوڭچىلىق بىلەن سورىغان سوئالىنى جاۋابسىز قالدۇرۇپ، بارلىق ئەمىرلەر دۇررىدە ئورنىدىن تۇرۇشتى - دە، قول باغلاشقىنىچە ھۆرمەت بىلدۈرۈشتى، تىترەك ئاۋازلىرى بىلەن شاھزادىنى قۇتلۇقلاشتى.

— ماشائاللا①، شاھزادىمىز تەختتە بەرقارار بولغاي!

— مۇبارەك بولغاي، ئانھەزرىتىم!

— ئادالەتپاناھىمىزنىڭ دۆلىتى تېخىمۇ زىيادە بولغاي!

شاھزادە خاس خانلارغا مەنسۇپ بولغان «ئانھەزرىتىم»، «ئادالەتپاناھ» دېگەن سۆزلەردىن مەست بولۇپ، بايامقى پەيلىدىن بىر ئاز ياندى - دە، ئەمىرلەرگە ئىللىق چىراي ئاچتى.

شۇ دەقىقىدە ئوردا ئەمىرلىرىنىڭ يۈرىكى پوك - پوك. ئۇلار يېڭىلا تەختتە ئولتۇرغان بۇ خاقان قايسىمىزنىڭ مەنسەپ-مەرتىۋىمىزنى ئېلىۋېتىپ، قايسىمىزنى جازاغا بۇيرىلاركىن دەپ، سۇلتان ئابدۇللاخاننى ھەج تاۋاپ قىلىشقا زىيادە قىزىقتۇرۇپ قويۇشقانلىرىدىن پۇشايمان يېيىشمەكتە ئىدى. باش ئۈستىدە ئەگىۋاتقان ئەجەل، بالا - قازا سايىسىدىن ئۇلارنىڭ پۈتكۈل ۋۇجۇدى مۇزلىماقتا. شاھزادىگە ئەگىشىپ كەلگەن قەشقەر ئەمىرلىرى بولسا، ئوردىنىڭ يۇقىرى دەرىجىلىك مەنسەپ - مەرتىۋىلىرىنى تەمە قىلىشىپ، قىزغىنىشىپ، بىر - بىرىگە ئاداۋەت بىلەن قاراشماقتا. شاھزادىنىڭ ئىلتىپات، ئىنئامىغا ئېرىشىش ئۈچۈن چىرايلىرىغا كۈلكە - تەبەسسۇم پەيدا قىلىپ ھىجىيىشماقتا...

ئەپسۇسكى، شاھزادە يولۋاسخان نىمە سەۋەبتىندۇر، ئوردا ئەمىرلىرىنىڭ ھېچقايسىسىنىڭ مەنسەپ - مەرتىۋىسىنى ئېلىپ تاشلىمىدى ياكى جازالىمىدى، شۇنداقلا ئۆزى بىلەن ئاستانىگە بىللە كەلگەن، بىرىپلا تەختتە ئولتۇرۇش مەسلىھەتىنى بەرگەن ئەمىرلەرنىڭ بىرىگىمۇ ئىلتىپات كۆرسەتمىدى. ئۇ چەكسىز تەمە

① ماشائاللا — كۆز تەگمىسۇن.

ۋە ھودۇقۇش ئىلكىدە تۇرغان ئەمىرلەرنى بىر قۇر ئۆڭىدىن ئۆتكۈزگەندىن كېيىن، خەزىنىچىبەگكە پەرمان قىلدى:

— بۈگۈنكى قۇتلۇق كۈننىڭ شەرىپى ئۈچۈن بارلىق ئەمىرلەرگە بىر ھەميانىدىن تىللا ئىنئام قىلىنسۇن!

بىر ھەميانىدىن تىللانى قويۇنلىرىغا سېلىشقان ئەمىرلەرنىڭ ۋۇجۇدىدىكى ۋەھىمە خېلىلا بېسىقتى. گاھى ئەمىرلەر شاھزادىنىڭ تەختتە ئولتۇرغىنىغا چىن كۆڭلىدىن خۇشمۇ بولۇشتى.

قەشقەر بىلەن ئاستانە ئارىلىقىدىكى يول شاھزادىگە خېلىلا ھاردۇق يەتكۈزگەنىدى. شۇڭلاشقا، ئۇ ئەمىرلەرگە قايتىشقا ئىجازەت بېرىپ، ئۆزى ئارام ئېلىش ئۈچۈن شاھنىشىنىدىن چىقىپ كەتتى.

شاھزادە يولۋاسخاننىڭ دادىسى ئابدۇللاخاننىڭ ئىجازىتىسىزلا تەختتە ئولتۇرۇۋالغانلىقىغا قايىل بولمىغان ھىندىقۇش مىرزا، مىرزا تىنىبەگ، مىرزا نەقىبەگ، مىرزا پولاتبەگ، مىرزا شاھبەگ، مىرزا فازىلبەگ، مىرزا ئابدۇللاخوجا، پالۋان قازى، زامان خوجا... قاتارلىق بىرقانچە ئەمىرلەر، ئاستانە ئەمىرى، قوشۇمچە ئاستانە مۇھاپىزەتچىلەر قوشۇنىنىڭ سەركەردىسى مىرزا باباقبەگنىڭ قەسىرىگە جۇغلاشتى - دە، خاس خانىدا قىسقىلا مەسلىھەت قىلىشتى. بىرلىككە كەلگەن مەسلىھەت بويىچە ئوردىدىكى بۇ سىياسىي ئۆزگىرىشنى تەپسىلىي يېزىپ، چەۋەنداز ئارقىلىق سۇلتان ئابدۇللاخاننى ۋاقىپلاندۇرۇش ۋە خاننىڭ پەرمانى بويىچە تەدبىر قوللىنىش بەلگىلەندى. ئىككى چەۋەنداز يول بويى ئۆتەڭ - لەڭگەردە ئات يەڭگۈشلەپ مېڭىپ، ئۈچ كۈندە سۇلتان ئابدۇللاخانغا يېتىشىۋالدى ۋە ھىندىقۇش مىرزا، مىرزا باباقبەگ قاتارلىق ئەمىرلەرنىڭ ئىمزا قويۇپ يازغان جىددىي مەلۇماتىنى تاپشۇردى. سۇلتان ئابدۇللاخان مەكتۇپنىڭ مەزمۇنىدىن خەۋەر تېپىپ، شاھزادە يولۋاسخاننىڭ باشباشتاقلىقىغا شۇنچىلىك غەزەپلەندىكى، سەپەرداشلىرىغا بۇ جىددىي مەلۇماتنىڭ

مەزمۇننى ئېيتىشقا ئالدىراپ، ئۇلارنى ئاستانىگە دەرھال قايتىشقا پەرمان بەردى ـ دە، ئۆزى بىلەن بىللە ئېلىۋالغان قورۇقچى يىگىتلەرنى باشلاپ ئاستانىگە قاراپ ئات سالدى.

دادىسى سۇلتان ئابدۇللاخاننىڭ قايتىپ كېلىشىنى زىنھار خىيالىغا كەلتۈرمىگەن شاھزادە يولۋاسخان خاتىرجەم ھالدا تەختتە ئولتۇرۇپ، ئۆزىنى مۇبارەكلەپ كەلگەن ئەمىر ـ بەگلەرنى قوبۇل قىلىپ، زىياپەت ـ بەزمە سورۇنلىرىنى ئۇيۇشتۇرۇپ، تاڭ كېچىلەرگىچە شارابخورلۇق قىلىپ، كەيپ ـ ساپا سۈرمەكتە ئىدى. ھېلىقى ئىككى چەۋەنداز ئۈچ كۈندە باسقان يولنى سۇلتان ئابدۇللاخان بارلىق نۆكەرلىرى بىلەن ئۈچ قېتىمدىن ئات يەڭگۈشلەپ، كېچىلىرىمۇ تۈزۈك ئارام ئالماي ئىككى كۈندە بېسىپ تۈگەتتى ـ دە، بامدات نامىزىنى زىلچاق ئۆستەڭ[①] بويىدا ئوقۇپ، ئاشۋاقتى بىلەن ئاستانىگە يېتىپ كەلدى. خانىقا دەرۋازىسى قوۋۇقىدا كۆزەتتە تۇرغان سەركەردە ـ لەشكەرلەر خۇددى ئاسماندىن چۈشكەندەكلا تۇيۇقسىز پەيدا بولۇپ قالغان سۇلتان ئابدۇللاخاننى كۆرۈپ، كۆزلىرىگە ئىشەنمىگەن ھالدا تۇرۇپلا قالدى، دەرۋازا ئوچۇق ئىدى. ئابدۇللاخان نۆكەرلىرى بىلەن توختىماي ئات چاپقىنىچە شەھەر ئىچىگە باستۇرۇپ كىردى ـ دە، ئۇدۇل ئوردا دەرۋازىسىنى نىشانلاپ ئات سالدى. شەھەر كوچىلىرىنى ئاتلارنىڭ تۇياقلىرىدىن كۆتۈرۈلگەن قويۇق چاڭ ـ توزان ۋە ئاتلارنىڭ تۇياق ئاۋازىدىن چىققان دۈپۈر ـ دۈپۈرلەر بىر ئالدى، ھېچنېمىدىن بىخەۋەر ئاستانە ئاھالىسى شەھەرگە كۈچلۈك ياغى باستۇرۇپ كەلگەن ئوخشايدۇ دەپ قاتتىق ۋەھىمىگە چۈشۈشتى ـ دە، ئىشىك ـ دېرىزىلىرىنى مەھكەم تاقاشتى. ھۈنەرۋەن، كاسىپ، تىجارەتچى، دۇكاندارلار ئەمدىلا ئېچىشقا باشلىغان دۇكان ـ يايمىلارنى يىغىشتۇرۇپ تاقاشقا باشلىدى.

---

① زىلچاق ئۆستەڭ — ھازىرقى يەكەن ناھىيىسىنىڭ تومئۆستەڭ، چاھارباغ، ئارال يېزىلىرىنى كېسىپ ئۆتىدىغان چوڭ ئۆستەڭ.

سۇلتان ئابدۇللاخان ئوردا دەرۋازىسىنىڭ ئالدىغا يېتىپ كەلدى ـ دە، دەرۋازىنىڭ ئۈستىدىكى قاراۋۇلخانىدا ھودۇقۇپ تەمتىرەپ تۇرغان لەشكەر بېشىغا قەھر ـ غەزەپ بىلەن ۋارقىرىدى:

— شاھزادە ھازىر نەدە؟

سۇلتان ئابدۇللاخاننى تونۇغان لەشكەر بېشى شۇنداق قاتتىق چۆچۈدىكى، ئالدىغا مۇدۇرۇپ كېتىپ، سېپىل ئۈستىدىن يەرگە ئۇچۇپ چۈشكىلى قىل قالدى ـ دە، چىرايىدا قان قالمىغان ھالدا ئاران جاۋاب بەردى:

— ئانھەزرىتىمگە مەلۇم بولغاي، شاھزادە ئالىيلىرى ھەرقاچان شاھنىشىندىمىكىن...

سۇلتان ئابدۇللاخان لەشكەر بېشىنىڭ جاۋابىنىڭ ئاخىرىنى كۈتمەستىنلا يەنە ۋارقىرىدى:

— ھاڭقىيىپ تۇرماي ئاچ دەرۋازىنى، بەتبەخت!

ئوردا سېپىلىنىڭ قۇيما تۆمۈر دەرۋازىسى نالىلىك غىچىرلاپ ئېچىلدى. سۇلتان ئابدۇللاخان شۇ ھامان ئوردىغا قاراپ ئات سالدى ـ دە، ئۇدۇل شاھنىشىنىنىڭ ئالدىغا كېلىپ توختىدى.

سىرتتىكى ۋەھىملىك دۈپۈر ـ دۈپۈردىن قانداقتۇر بىر خەۋپنى سېزىپ، يۈرىكى ئاغقاندەك قىلغان شاھزادە يولۋاسخان نېمە ئىش يۈز بەرگەنلىكىنى بىلىپ بېقىشقا مۇلازىم چىقارتىپ بولغۇچە، شاھنىشىنىنىڭ بوسۇغىسىدىن قەھر ـ غەزەپ بىلەن كىرىپ كېلىۋاتقان دادىسى — سۇلتان ئابدۇللاخاننى كۆرۈپ، تەسەۋۋۇر قىلغۇسىز بىر خىل ۋەھىمە ئىلكىدە تەختتىن سەكرەپ تۇرۇپ كەتتى ـ دە، ئۆرە تۇرۇشقا ماجالى يەتمىدىمۇ ياكى مۇدۇرۇپ كەتتىمۇ، ئەيتاۋۇر پۇلاڭگىدە قىلىپ شاھ سۇپىنىڭ توققۇز پايىلىك پەلەمپىيىدىن يۇمىلىنىپ چۈشۈپ، يىقىلغان ئورنىدا يۈكۈنۈپلا ئولتۇردى. سۇلتان ئابدۇللاخاننى كۆرۈپ ھاڭ ـ تاڭ قېلىشقان بىر قىسىم ئەمىرلەر بولسا قېتىپلا قېلىشقانىدى.

— نېمە بولدى سىزگە، شاھزادەم؟ — دېدى سۇلتان ئابـ
ـدۇللاخان يۈكۈنۈپ ئولتۇرغان شاھزادىگە سوغۇق نەزەر تاشلاپ
كىنايە قىلغان ھالدا، — تەخت دېگەندە راۋۇرۇس ئولتۇرۇپ،
راۋۇرۇس تۇرۇش كېرەك. بولمىسا مۇشۇنداق مۇدۇرۇپ كېتىدىـ
ـغان، يىقىلىپ چۈشىدىغان گەپ.

ۋەھىمىدىن پۈتكۈل ۋۇجۇدىنى قارا تەر باسقان شاھزادە
يولۋاسخان لەۋلىرىنى قىمىرلاتقىنىچە مىڭ تەستە زۇۋانغا كەلـ
ـدى. ئۇنىڭ يارىشىملىق قاپقارا بۇرۇتلىرىغا ماسلاشقان، يىگىتـ
ـلىك سۈمباتىنى نامايان قىلىپ تۇرغان گىردە ناندەك مەڭزىنىڭ
قېنى قاچقان بولۇپ، بەئەينى مۇردىدەك تاتىرىپ كەتكەنىدى:

— مى ... مى ... مېنى ... كە... كەچۈرسىلە، خان ئاتا،
ئا ... ئالدىلىرىدا گـۇناھـىمنى تىلەيمەن. مە ... مەن ئالدىنىپـ
ـتىمەن...

شاھزادىنىڭ بىچارىلىك بىلەن مۆلدۈرلەپ تۇرغان چوڭ ـ
چوڭ قوي كۆزلىرىگە قاراپ سۇلتان ئابدۇللاخاننىڭ بىردىنلا
ئاتىلىق مېھرى قوزغالدى ـ دە، دەسلەپكى پەيلىدىن بىر ئاز
ياندى. خاننىڭ كۆزلىرىدىكى مېھىر ـ شەپقەت ئۇچقۇنلىرىدىن
پۈت ـ قولىغا ئازراق ماغدۇر كەلگەن شاھزادە بىردىنلا ئەقلىنى
ئىشقا سالدى ـ دە، بارلىق گۇناھلىرىنى قەشقەردىن بىللە كەلـ
ـگەن ئەمىرلىرىگە يۈكلەپ ئۆزىنى ئاقلاشقا باشلىدى:

— مېنى ئاشۇ تۇزكور ئەمىرلىرىم ئازدۇرۇپتۇ، خان ئاتا.
مەن ئۇلارنىڭ ناشۇكۇر مەسلىھەتىگە كىرىپ...

شاھزادىنىڭ قارايۈزلۈك بىلەن قىلغان سۆزلىرىنى ئاڭلاپ
قەشقەر ئەمىرلىرى تۇيۇقسىز يىلان چېقىۋالغاندەك قاتتىق چۆـ
ـچۈشتى ـ دە، تۇرغان جايىدىلا موككىدە تىزلانغىنىچە داد ـ پەرياد
كۆتۈرۈشتى:

— شاھزادەم، خۇدانىڭ ھەققىدە بولسىمۇ بىزنى ئۇنتقا تاشـ
ـلىمىسىلا.

— خان ئالىيلىرى شـەپقەتلىـكتۇر. شاھزادەم قورقۇپ
كېتىپ قالايمىقان سۆزلەۋاتىدۇ.

— بىز گۇناھسىزدۇرمىز، خان ئالىيلىرى.

سۇلتان ئابدۇللاخان بۇ نالە ـ پەريادلارغا پەرۋا قىلماستىن
ۋارقىرىدى:

— مىرغەزەپ!

— لەببەي، قىبلىگاھىم!

— مۇنۇ تۇزكور، مۇناپىق ئەمىرلەرنىڭ دەرھال كاللىسى
ئېلىنسۇن!

شۇ ھامان شاھنىشىن بوسۇغىسىدا پەرمان كۈتۈپ تۇرغان
نۆكەرلەر ئاللا ـ توۋا سېلىشقىنىچە «ئۇۋال بولدى!» دەپ تۇۋلاـ
ـۋاتقان مۇھەممەد رەئۇب خوجا، ئاخۇن خوجا، مىرزا ئابدۇسەمەتـ
ـبەگ، مىرزا ئەرەببەگ، ئاخۇن نەسىر بەگ... قاتارلىق قەشقەرـ
ـلىك بەگ ـ تۆرىلەرگە قاپلاندەك تاشلاندى ـ دە، قولتۇقلىرىدىن
دارقىرىتىپ سۆرىگىنىچە شاھنىشىندىن ئاچىقىپ كەتتى. بىرـ
ـدەملىك ئۆرىتۆپىدىن كېيىنكى شاھنىشىن ئىچى يـەنە چىۋىن
ئۇچسـا ئاڭلانغۇدەك دەرىجىدە تىمتـاسلىققا چـۆمدى. ئەمما،
ئەس ـ ھوشىنى يوقىتىشىپ بۇتتەك قېتىپ تۇرۇشقان ئەمىرلەرـ
ـنىڭ سەزگۈلىرى بولسا خۇددى ۋەھىمىلىك قايىنامغا كىرىپ قالـ
ـغاندەك، نائۈمىد ئازابلار ئىلكىدە تىنچسىز ئىدى. قەشقەردىن
بىللە ئەكەلگەن ئەمىرلىرىنىڭ ھەممىسىنىڭ ئۆلۈمگە بۇيرۇلغانـ
ـلىقىنى كۆرگەن شاھزادىنىڭ ۋۇجۇدى قورقۇنچتىن بوشىشىپلا
كەتكەنىدى.

شاھزادىنىڭ ئەمىرلىرىنى ئۆلۈمگە بۇيرۇپ بىر ئاز پۇخادىن
چىققاندەك بولغان سۇلتان ئابدۇللاخان تەخت ئالدىدا كىرپىدەك
تۈگۈلۈپ كەتكەن ئوغلىغا قاراپ بىرنەچچە دەقىقە ئويلىنىپ قالـ
ـدى. ئۇنتۇز ياشتىن ھالقىغان شاھزادىنى ئەمىرلىرىنىڭ دامىغا
چۈشۈپ كېتىپتۇ دەپ، گۇناھىنى باشقىلارغا ئارتىپ قويۇپ كەـ

چۈرۈم قىلسا، ئوردا ئەركانلىرى غىڭ قىلالمىغىنى بىلەن كۆڭلىدە ھەرگىز قايىل بولمايدۇ. خاننىڭ ئادالىتىدىن، سەلتەنەت قانۇنىنىڭ باراۋەرلىكىدىن گۇمانلىنىدۇ. ئۆزىنى پۈتكۈل سەئىدىيە خانلىقىنىڭ ئادالەتپاناھى، ئادىل خانلار سۇلتانى دەپ ھېسابلىغان سۇلتان ئابدۇللاخان شۇ تاپتا ئوردا ئەھكاملىرىغا، قانۇنغا خىلاپلىق قىلغان شاھزادىنى ئەڭ ئاۋۋال جازالىشى، ئۆلۈمگە بۇيرۇشى كېرەك. لېكىن، قايسىبىر ئاتىنىڭ قاراپ تۇرۇپ ئۆز ئوغلىنى ئۆلۈمگە بۇيرۇشقا تىلى بارسۇن؟ ئاھ، تەڭرىم! شۇ تاپتا شاھزادىنى ئۆلۈمگە بۇيرۇمايمۇ ئۆزىنىڭ ئادالىتىنى نامايان قىلغىلى، شۇ ئارقىلىق ئەمىرلەرنى قايىل قىلغىلى بولسا ئىدى كاشكى...

كاللىسىغا تۇيۇقسىز كەلگەن بىر ئەقىلدىن سۇلتان ئابدۇللاخاننىڭ كۆڭلى ۋاللىدە يورۇپ كەتتى. قەلبىدە ئۆچەي دەپ قالغان ئۈمىد شامى قايتىدىن يورۇدى: «توغرا، شۇنداق قىلىش كېرەك. شاھزادىنىمۇ ئۆلۈمگە بۇيرۇش كېرەك. ئۆلۈمگە بۇيرۇلغان شاھزادىنى ئوردا ئەركانلىرى تىلىۋالماي قالمايدۇ. ئۇ چاغدا مەن ئەمىرلەرنىڭ يۈزىنى قىلغان بولىمەن - دە، مۇشۇ يول ئارقىلىق شاھزادىنى ئۆلۈمدىن قۇتقۇزۇپ قالىمەن. بۇنداق قىلسام بىر تەرەپتىن نائىنساپ، ۋاپاسىز شاھزادىنى قاتتىق چۆچۈتۈپ، تەختكە كۆز تىكمەس قىلىۋېتىمەن. يەنە بىر تەرەپتىن ئوردا ئەركانلىرىغا، ئەل - يۇرتقا ئۆزۈمنىڭ ئادالەتلىك خان ئىكەنلىكىمنى كۆرسىتىپ قويىمەن...»

سۇلتان ئابدۇللاخان خىيالىنى شۇ يەردە يىغىشتۇردى - دە، غەزەپ بىلەن ۋارقىرىدى.

— كېلىڭلار، مۇنۇ بەتبەخت، ناشۈكۈر شاھزادىنىمۇ ئاچىقىپ كاللىسىنى ئېلىڭلار!

سۇلتان ئابدۇللاخان پەرمانىنى جاكارلاپ بولۇپلا، يۈرىكى خۇددى خەنجەر ئۇرغاندەك سىرقىراپ كەتتى!

— ئاتا! !...

شاھزادە جانسىز ئىڭرىدى - دە، سۇلتان ئابدۇللاخانغا قاراش ئۈچۈن كۆتۈرۈلگەن بېشى لەسسىدە چۈشۈپ كەتتى. قاتتىق قورقۇپ كەتكەن شاھزادە ھوشىدىن كەتكەنىدى. شۇ دەقىقىدە سۇلتان ئابدۇللاخاننىڭ تەختتىن سەكرەپ چۈشۈپ ئوغلىنى يۆلىگۈسى، بېشىنى قۇچىقىغا ئېلىپ پېشانىسىگە سۆيگۈسى كېلىپ كەتتىيۇ، لېكىن چاندۇرماسلىققا تىرىشىپ تەختتە خۇددى چوغ ئۈستىدە ئولتۇرغاندەك پۇچىلىنىپ ئولتۇردى. ئۇنىڭ پەرمانى بىلەن شاھنىشىنغا كىرىپ كەلگەن ئىككى نۆكەر تەخت ئالدىدىكى گىلەم ئۈستىدە ھوشسىز ياتقان شاھزادىنىڭ قولتۇقىدىن تۇتۇپ سىرتقا سۆرەپ مېڭىشقا باشلىدى. شۇ دەقىقىدە سۇلتان ئابدۇللاخانمۇ كۈچلۈك بىر قول يۈرىكىنى بېغىشىدىن ئۈزۈۋالماقچى بولۇپ تارتىۋاتقاندەك تۇيغۇغا كېلىپ، تەڭداشسىز بىر ئازاب ئىلكىدە قىينالدى. خاننىڭ كۆڭلىگە پۈككەن مۇددىئاسىنى چۈشەنمىگەن ئەمىرلەر تېخىمۇ قاتتىق ۋەھىمىگە پېتىپ، بېشىنى تۆۋەن سېلىشقىنىچە بۇتتەك قېتىپ تۇرۇشاتتى. خان ئۆلۈمگە كېتىۋاتقان ئوغلىغا قاراپ پەرمانىدىن يېنىۋېلىشتىن ئۆزىنى ئاران - ئاران تۇتۇپ ئولتۇراتتى. ئاھ، تەڭرىم، بىر ئەلنىڭ خاقانىنىڭ چۈشۈرۈپ بولغان پەرمانىدىن سەۋەبسىزلا يېنىۋېلىشىدىنمۇ شەرمەندە ئىش بارمۇ جاھاندا؟! بارلىق ئۈمىدى يوققا چىقىپ، ئامالسىز قالغان سۇلتان ئابدۇللاخاننىڭ كۆزىگە مۆللىدە ياش كەلدى. ئەمىرلەرنىڭ كۆزىگە يېلىنىش، ئىلتىجا ئىلكىدە تەلمۈردى. ئۇنىڭ ئەڭ ئاخىرقى ئۈمىد شامى جانسىز پىلدىرلاپ نىدا قىلاتتى: «تېزرەك ئەقلىڭلارنى تېپىڭلار، سۆيۈملۈك ئەمىرلىرىم. ئانچىكىم ئەمىرلەرنىڭ گۇناھىنىمۇ تىلەيتتىڭلارغۇ؟! بۈگۈن نېمە بولدى سىلەرگە؟ خۇدا ھەققى، مەندىن تېزرەك شاھزادىنىڭ بىر قوشۇق قېنىنى تىلەڭلار...»

سۇلتان ئابدۇللاخاننىڭ ئىلتىجالىق كۆزلىرى ئەمىر كەبىر

ھىندىقۇش مىرزا بىلەن ئاستانە ئەمىرى مىرزا باباقبەگنىڭ كۆزلىرى بىلەن ئاخىرى تـوقـۇنـۇشتى. خـاننىڭ كـۆز چانىقىدا تاشاي - تاشاي دەپ لىغىرلاپ تۇرغان ئاچچىق ياشنى كۆرۈپ، بۇ ئىككى ئەمىر خاننىڭ يۈرەك نىداسىنى ئاڭلىغاندەك بولدى. ئۇلار بىردىنلا ئەقلىنى تاپتى. شاھزادىنى شاھنىشىنىڭ ئېگىز بوسۇغىسىدىن سۆرەپ ئاچىقىۋاتقان ئىككى نۆكەرگە قاراپ ۋارقىرىدى:

— توختاڭلار!

ئىككى نۆكەر جايىدىلا چىپپىدە توختىدى.

سۇلتان ئابدۇللاخاننىڭ قەلبىدە پىلىلداپ قالغان ئۈمىد شامى يەنە قايتىدىن ياندى، خاتىرجەملىك بىلەن چوڭقۇر نەپەس ئالدى، يۈرىكىنىڭ ئەنسىز سوقۇشى بىرئاز رىتىمىغا چۈشتى.

ھىندىقۇش مىرزا بىلەن مىرزا باباقبەگ قول باغلاپ تۇرۇپ سۇلتان ئابدۇللاخانغا يېلىندى:

— مەلۇم بولغاي، ئادالەتپاناھىم. شاھزادىنىڭ بىر قوشۇق قېنىدىن كەچكەيلا. شاھزادەم راستىنلا گۇناھسىزدۇر. ھەقىقەتەنمۇ ئاشۇ رىياكار ئەمىرلەرنىڭ ئازدۇرۇشىغا ئۇچرىغاندۇر.

باشقا ئەمىرلەرمۇ ئالمان - تالمان خانغا ئىلتىجا قىلدى:

— شاھزادىنىڭ بىر قوشۇق قېنىدىن كەچكەيلا، ئانھەزرىتىم!

چوڭقۇر ھاڭغا چۈشۈپ كېتىپ بارغان ئادەم بىر تال شاخ- شۇمبىغا قولى ئىلىشىپ قالغاندەك تۇيغۇغا كەلگەن سۇلتان ئابدۇللاخان ئارتۇقچە تىركىشىپ تۇرمايلا ئەمىرلەرنىڭ «يۈزىنى قىلىپ» شاھزادىنىڭ گۇناھىدىن كەچتى.

ئالدىدا تىزلىنىپ تۇرۇپ گۇناھىنى تىلىگەن شاھزادىگە سۇلتان ئابدۇللاخان نۇرغۇن نەسىھەتلەرنى قىلىپ، ۋاقتى كەلگەندە سەئىدىيە سەلتەنىتىنىڭ بۇ تەختىنى چوقۇم بېرىدىغانلىقىنى ئېيتىپ، ئۇنى يەنىلا قەشقەرنىڭ نائىب ئەمىرلىك مەنسىپىگە

تەيىنلەپ يولغا سالغانىدى. ئەپسۇس، ئارىدىن ئۈچ يىل ئۆتە - ئۆتمەي شاھزادە يەنە ئاسىيلىق قىلىپ دادىسى سۇلتان ئابدۇللاخانغا بايقۇت قىلدى. بايقۇت قىلغاندىمۇ قايسىبىر قارانىيەت، سۇيىقەستچى مۇناپىقنىڭ مەسلىھەت بېرىشى، يول كۆرسىتىشى، ئەقىل ئۆگىتىشى بىلەن پۇختا تەييارلىق قىلىپ قىلىچ يالىڭاچلاپ تەختكە خىرىس قىلىۋاتاتتى...

قاياقتىندۇر پەيدا بولغان بىر توپ پاشا - كۇمۇتىلار سۇلتان ئابدۇللاخاننىڭ يالىڭاچ بەدىنىنى چېقىشقا باشلىدى. خان پاشىلارنىڭ ھۇجۇمىغا بەرداشلىق بېرەلمەي، تولۇمدىن ئۆزىنى سۇغا ئاتتى. ھەددىدىن ئاشقان پاشا - كۇمۇتىلار خاننىڭ باش ئۈستىدە بىزەڭلىك بىلەن ۋىڭىلدايتتى. سۇلتان ئابدۇللاخان ئارقىمۇ ئارقا ئۈچ قېتىم چۆمۈلدى - دە، سۇدىن چىقىپ كەتمەكچى بولۇپ كۆلنىڭ لېۋىگە قاراپ ئۈزدى.

نۆكەرلەر ئاپئاق يىپەك رومال بىلەن خاننىڭ بەدىنىنى سۈرتۈۋاتقاندا، بىكاۋۇلبەگ خـاننىڭ قېـشىغا يېقـىنراق كېلىپ سورىدى:

— ئانھەزرىتىمنىڭ ئىشتىھاسى نېمىگە تارتىدىكىن؟

— شاراب ئىچەيلى، داستىخاننى لالىزار راۋاقىلا راسلاڭلار. مېنى ھېچكىم ئاۋارە قىلمىسۇن. ماڭا دىۋانبېگى بىلەن ئىككىلىرى ئۈلپەت بولسىلا.

— سازەندىلەرنىمۇ چاقىرىمىزمۇ؟

بىكاۋۇلبەگ ھايال ئۆتمەيلا لالىزار راۋاقنىڭ شاھ سۇپىسىغا داستىخان راسلىدى. ئادەتتە سۇلتان ئابدۇللاخان شارابنى دۇملەپ پىشۇرۇلغان سوغۇق قوزا گۆشى بىلەن ئىچەتتى. قوغۇنغا ئالاھىدە ئامراق ئىدى. داستىخـان سۇلتان ياخشى كۆرىدىغان نازۇنېمەتلەر بىلەن تولدۇرۇلدى.

سېھىرلىك مۇقام كۈيلىرى ياڭراۋاتقان تەمبۇرنىڭ يېقىملىق ئاۋازىدىن ھۇزۇرلىنىۋاتقان سۇلتان ئابدۇللاخان خۇددى يۈرىكىگە

ناخۇن ئۇرۇلۇۋاتقاندەك بىر تۇيغۇدا چوڭقۇر مۇڭغا چۆمگەنىدى. تەمبۇرچى يىگىتنىڭ سۇزۇك، مۇڭلۇق ئاۋازى لالىزار راۋاقتىن كۆتۈرۈلۈپ، كېچە قۇچىقىغا سىڭىپ كېتىپ باراتتى.

يامان يولۋاس يولدا ياتىپ شىرغا يول بەرمەس،
ئاتا - ئانىسىدىن قارغىش ئالغان ئىلگەرى كەلمەس.
......

تەمبۇرغا تەڭكەش قىلىپ ياڭراۋاتقان ناخشا بايا سۇلتان ئابدۇللاخاننىڭ كۆڭلىدىن بىردەملىك كۆتۈرۈلگەن ۋاپاسىز ئوغلى شاھزادە يولۋاسخان ھەققىدىكى ئازابلىق خىياللىرىنى قايتا قوزغاپ قويىدى. خان ھەسرەت بىلەن ئۇلۇغ - كىچىك تىنىدى - دە، ئەپيۇن چىلانغان كۈچلۈك شارابتىن قاشتېشى جامدا ئارقىمۇ ئارقا ئۈچنى ئىچىۋەتتى.

4

ناشتىدىن كېيىن شاھنىشىنغا كىرىپ كەلگەن سۇلتان ئابدۇللاخاننى كۆرۈپ، خېلىدىن بېرى خاننىڭ ئەتىگەنلىك قوبۇلىنى كۈتۈپ تۇرغان بارلىق چوڭ - كىچىك ئوردا ئەركانلىرى دۈررىدە ئورۇنلىرىدىن تۇرۇشۇپ، سالام بېرىشكىنىچە خاندىن ئېسەنلىك سوراشتى.

ئاخشام شارابنى كۆپ ئىچىۋەتكەنلىكتىنمۇ، سۇلتان ئابدۇللاخاننىڭ قاپاقلىرى ئىششىپ، كۆزلىرى قىزىرىپ كەتكەنىدى. يۈرەكلىرى پوكۇلداپ تۇرغان ئەمىرلەرگە خاننىڭ بۇ كۆزلىرى غەزەپتىن قان قۇيۇلغاندەك تۇيۇلۇپ، ئىختىيارسىز شۈركۈنۈپ كېتىشتى ۋە ئاخشامقى ئۆلۈم ۋەھىمىسى يەنە پەيدا بولدى. خان ئەمىرلەرگە سالقىن نەزەر تاشلاپ ئولتۇرۇشقا ئىشارەت قىلدى.

— ئانھەزرىتىمگە مەلۇم بولغاي، — دېدى ھۆدەيچىبەگ سەپىنىڭ ئالدىغىراق چىقىپ، — تۇرپاننىڭ نائىب ئەمىرى سۇلتان سەئىد باباخان ئالىيلىرىنىڭ خان ئاغىچىسى شەمشىبانۇ مەلىكە قىزى مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمنى ئېلىپ ئاستانىگە قاراپ كېلىۋېتىپتۇ.

— ئۇلار ھازىر قەيەردە ئىكەن؟ — سورىدى سۇلتان ئابدۇللاخان بۇ خەۋەرگە كۆڭۈل بۆلگەن ھالدا.

— ئاخشام كەلگەن چاپارمەننىڭ مەلۇم قىلىشىچە، — دېدى ھۆدەيچىبەگ بېشىنى تۆۋەن سېلىپ، — تۈنۈگۈن كەچ خانلەڭگەردىكى[1] ئاۋۇت بەگنىڭ ھويلىسىغا چۈشكۈن قىلىپتۇ. بۈگۈن چۈش - ئاشۋاقتىغىچە كېلىپ قېلىشى مۇمكىن.

سۇلتان ئابدۇللاخان شاھزادە يولۋاسخاننىڭ ئاشۇ يىلدىكى ئەمەلگە ئاشمىغان سىياسىي ئۆزگىرىشنى يىغىشتۇرغاندىن كېيىن، زىيادە گۇمانخورلۇق قىلىپ، بىر قىسىم يېقىن ئەمىرلىرىنى جازالاپ ياقا يۇرتلارغا سۈرگۈن قىلىۋېتىش بىلەن بولدى قىلماي، بىر تۇغقان ئىنىلىرى شاھزادە ئىسمائىلخان بىلەن شاھزادە ئىبراھىمخاننىمۇ ھاكىمىيەتتىن، ئوردىدىن چەتلەشتۈرۈش مەقسىتىدە، ئۇلارنى جۇڭغار ئاقسۆڭەكلىرى تولا پاراكەندىچىلىك سالىدىغان، پات - پات ئۇرۇش - توپىلاڭ بولۇپ تۇرىدىغان ئۇچتۇرپان بىلەن چالىشنىڭ[2] نائىب ئەمىرلىكىگە تەيىنلەپ، يىراققا ئەۋەتىۋەتكەن ۋە ئاقسۇ، قەشقەر، خوتەن قاتارلىق چوڭ شەھەرلەرنى ئۆزىنىڭ ئوغۇل - نەۋرىلىرىگە سۇيۇرغال قىلىپ بېرىۋەتكەنىدى. بۇ ئىش ئىنىلىرىنىڭ نارازىلىقىنى قوزغاپ ئاكا-ئۇكىلار خېلى ئوبدانلا سوغۇقلىشىپ قالغانىدى. ھازىر ئۆز ئوغلى تەختكە خىرىس قىلىپ تۇرغان مۇشۇنداق جىددىي پەيتتە،

---

[1] خانلەڭگەر — ھازىرقى يەكەن ناھىيە چارەك بازىرىنىڭ كونا ئاۋات تەۋەسىدىكى بىر كەنت. ئۆز ۋاقتىدىكى مۇھىم قاتناش تۈگۈنى.
[2] چالىش — ھازىرقى قاراشەھەر ناھىيىسى.

ئىنىلىرى بىلەن گىن - ئاداۋەتنى يۇيۇپ، مۇناسىۋەتنى بىر ئامال قىلىپ ياخشىلىۋېلىشقا ئۇرۇنۇۋاتقان سۇلتان ئابدۇللاخانغا ئىنىسى سۇلتان سەئىد باباخاننىڭ ئاغىچىسى بىلەن مەلىكىسىنى ئاستانىگە مېھماندارچىلىققا ئەۋەتىشى بىر ياخشىلىقنىڭ ئالامىتى بولۇپ تۇيۇلماقتا ئىدى. يىراق يۇرتلاردىكى ئىنىلىرىنىڭ لەشكىرىي ياردىمىسىزمۇ ئۆزىنى قوللاپ ھەمدەمدە بولۇپ تۇرۇشى ھازىرقىدەك ھالقىلىق پەيتتە سەلتەنەت ئۈچۈن ئەڭ چوڭ ياردەم ئىكەنلىكىنى سۇلتان ئابدۇللاخان ناھايىتىمۇ ئوبدان چۈشىنەتتى. شۇڭلاشقا، ئۇ ئىنىلىرىنىڭ خان ئاغىچىلىرىنى قارشى ئېلىش ئۈچۈن خانىشقا بىرقانچە ئەمىرلەرنى ھەمراھ قىلىپ كۈتۈۋالدۇرغان ئوردا قائىدىسىنى بۇزۇپ، شەخسەن ئۆزى ئىستىقبالغا چىقىشنى كۆڭلىگە پۈكتى - دە، ھۆدەيچىبەگكە پەرمان قىلدى:

— ھەرەمگە خەۋەر قىلىنسۇن. تۇرپاندىن كەلگەن يەڭگە خان ئاغىچىنى بارلىق خانىش - شاھبانۇلار ئاستانە ئەمىرى مىرزا باباقبەگنىڭ ھەمراھلىقىدا خانكۆۋرۈككىچە[①] ئىستىقبالغا چىقىپ كۈتۈۋالغاي. مەن باشقا ئەمىرلەر بىلەن شەھەر سېپىلىنىڭ سىرتىدا ئىستىقبالغا چىقىمەن. مېھماننى كۈتۈۋېلىشقا بارلىق ئەمىرلەر ئاغىچىلىرىنى بىللە ئېلىپ چىققاي.

خاندىن پەرمان ئالغان ھۆدەيچىبەگ قۇللۇق بىلدۈرۈپ شاھنىشىندىن يېنىپ چىقتى.

سۇلتان ئابدۇللاخان يەنە ئىش بارمۇ دەپ ئەمىرلىرىگە قارىدى. ئەمىرلىرىدىن سادا چىقمىغاندىن كېيىن ئاستانە ئەمىرى مىرزا باباقبەگدىن سورىدى:

— ئاسىي ئەمىر مىرزا يۇسۇپبەگنىڭ جەددى - جەمەتى قىرىپ تاشلاندىمۇ؟

— ئانھەزرىتىمگە مەلۇم بولغاي. ئاسىي ئەمىر مىرزا يۇسۇپ-

① خانكۆۋرۈك — يەكەن ناھىيىسىنىڭ ھازىرقى ئودانلىق يېزىسى تەۋەسىدە.

بەگنىڭ خوتۇن - بالىلىرى ئالدىنقى كۈنىلا ئاستانىدىن چىقىپ كېتىپتىكەن. مال - مۈلكى خەزىنىگە ئېلىنىپ، ھويلا - ئاراملىرى كۆيدۈرۈۋېتىلدى. ھەرقايسى بەگلىك، ئۆتەڭ - لەڭگەر، كەنت - قىشلاقلارغا قاچقۇنلارنى تۇتۇش توغرۇلۇق ئالاقە ئەۋەتىلدى. ئىزدەپ تۇتۇش ئۈچۈن يارامىلىق ئىزچىلار، پايلاقچى - يايىلار يولغا سېلىندى.

مىرزا باباقبەگنىڭ جاۋابىدىن سۇلتان ئابدۇللاخان ئانچە رازى بولمىدى.

— دېمىدىممۇ ئوردىدا ساتقۇن بار دەپ، — سۇلتان ئابدۇللاخاننىڭ تەگدىن تولىسى ئاقىرىشقا باشلىغان، قىسقا قويۇۋالغان ساقىلى غەزەپتىن تىترىدى. سۇۋارى ئالتۇن قاپلىغان چىشلىرى غۇچۇرلىدى، — قاچقۇنلارغا ئايغاقچىلار ئالدىن خەۋەر بېرىۋەتكەن گەپ.

سۇلتان ئابدۇللاخان گېپىنى توختىتىپ، ئاسىي ئەمىرلەرنى تونۇۋالماقچى بولغاندەك قول باغلاپ تۇرغان ئوردا ئەركانلىرىغا نەشتەردەك تىكىلدى. شاھنىشىننى يەنە ۋەھىمە تۇمانلىرى باستى. شۇ ئەسنادا بايا پەرمان يەتكۈزۈش ئۈچۈن سىرتقا چىقىپ كەتكەن ھۆدەيچىبەگ بىر پارچە مەكتۇپ سېلىنغان پەتنۇسنى كۆتۈرگىنىچە شاھنىشىنغا كىرىپ كەلدى.

— مەلۇم بولغاي، ئانھەزرىتىمگە شاھزادە يولۋاسخان مەكتۇپ يوللاپتۇ.

شۇ ھامان بارلىق ئەمىرلەرنىڭ نەزىرى پەتنۇستىكى مەكتۇپقا تىكىلدى. سۇلتان ئابدۇللاخاننىڭ چىرايىنى قىزىقىش، گۇمان ۋە ئىزتىراپ ئارىلاشقان مۇرەككەپ تۇيغۇ چىرمىۋالدى. مەكتۇپنى قائىدە بويىچە باش مىرزا ئاۋايلاپ قولىغا ئالدى - دە، خانغا ئېھتىرام بىلەن ئۇزاتتى. خان مەكتۇپنى ئېچىپ شۇنداقلا نەزىرىنى ئاغدۇردى - دە، يەنە باش مىرزىغا قايتۇرۇپ بەردى. ئادەتتە جەڭ مەزگىللىرىدە يوللانغان مۇھىم، مەخپىي خەت - ئالاقىلەر-

دىن باشقىلىرىنى سۇلتان ئوقۇمايتتى. باش مىرزا مەكتۇپنى
ئۈنلۈك ئاۋازدا ئوقۇشقا باشلىدى:

«ئەسسالامۇئەلەيكۇم، جانابىي دۆلەتپاناھ پەدەرۇ بۇز-
رۇك ئانھەزرىتىمنىڭ ئۆمرىنىڭ ئۇزۇن، دۆلەت - سەلتەند-
تىنىڭ زىيادە بولۇشىنى تىلەپ ئۇشبۇ مەكتۇپنى يېزىشى-
مىزدىكى مۇددىئايىمىز شۇلكى، بىزلەركىم نادان پەرزەنت-
لىرىنىڭ قىبلىگاھى بولمىش جانابىي خان ئاتىمىز ئوردىد-
كى بىر قىسىم سۇخەنچى، پىتنىخور ئەمىرلەرنىڭ يال-
غان - ياۋىداق سۆزلىرى ۋە تۆھمەتلىرىگە ئىشىنىپ، ئادا-
ۋەت تۇگمىنىگە سۇ باشلىغان ئوخشايلا. مۆھتەرەم پەدەرىم-
نىڭ مەندەك پۇشتىغا ئىشەنمەي ياتلارنىڭ پىتنىسىگە ئىشى-
نىپ قالغىنىدىن تولىمۇ ھەيرەتتە قالدىم. ئول سۇخەنچى-
لەرنىڭ مۇددىئاسى پەدەرنى پەرزەنتىگە دۈشمەن قىلىپ،
ئارىنى بۇزۇپ، قالايمىقانچىلىق، ياغى پەيدا قىلىپ تەخت
سەلتەنىتىنى تارتىۋېلىشتۇر. پەدەرىمنى ئول چېقىمچىلار
ئەينى يىلى بىر قىسىم رىياكار ئەمىرلىرىمىنىڭ دامىغا چۈ-
شۈپ كېتىپ، جانابىي قىبلىگاھىمدىن بىسوراق تەختتە ئول-
تۇرۇپ قالغان ئەدەپسىزلىكىمنى مىسال كەلتۈرۈپ ئىشەن-
دۈرمەكچى بولۇشقاندۇر. ئول چاغدا خام، ساددا، نادان،
ئەقىلسىز ئىكەنمەن. ھازىر شۇ ئىشلارنى ھەر ئويلىسام
قاتتىق ئۇيىلىمەن. مەن ھەرگىزمۇ پەدەرگە قىلىچ تەڭلەيدى-
غان، پەدەرنىڭ تەخت - سەلتەنىتىگە خىرىس قىلىدىغان
تۇزكور پەرزەنت ئەمەسمەن.
ئۆز نۆۋىتىدە خان ئاتامغا شۇ ئىشمۇ ئاشكارا بولغايكى،
يېقىنقى بىرنەچچە يىلدا ئاستانىگە ئاياغ باسمىغانلىقىم ھەر-
گىزمۇ جانابىي پەدەرۇ بۇزرۇكۋارىمدىن رەنجىگەنلىكىم، تا-
جۇتەخت تەمەسىدە باتنىغانلىقىم ئەمەس. ئانھەزرىتىمگە قا-

راڭغۇ، ئەتراپلىرىنى، ئوردىنى نەچچە ئونلاپ تۇزكور، ھا-
رام تاماق، يىلان - چايان مەسەللىك رىياكار ئەمىرلەر
ئورىۋالغاندۇر. گەرچە قىبلىگاھىمىزنىڭ نەزىرى كائىنات-
تەك كەڭرى، كۆزى بۈركۈتنىڭكىدەك ئۆتكۈر، مەرھەمىتى
ئاپتاپتىن زىيادە، ۋۇجۇدى تەڭداشسىز ئىلىم - پاراسەتكە
تولغان بولسىمۇ، لېكىن ئەتراپىدىكى ئول تىلى ھەسەل،
دىلى زەھەر خۇشامەتچى ئەمىرلەرنىڭ يالغان - ياۋىداق بىل-
جىرلاشلىرى ساداسىدا ياخشى - ياماننى ئىلغا قىلالمايۋاتى-
دىلا. شۇ سەۋەبلىك نۇرغۇن ساداقەتمەن، ئىستېداتلىق ئە-
مىرلەر، بەگ - سىپاھلار ئېتىبارسىز قارىلىپ خارلىنىۋا-
تىدۇ. گەرچە مەن جانابىي پەدەرىمنىڭ ئاپتاپتەك جامالىغا،
زىيادەك مېھرىگە بىر قېنىۋېلىشنى كېچە - كۈندۈز ئارزۇ
قىلسامىمۇ، لېكىن ئاشۇ يىلان - چايان مەسەللىك ئەمىرلەر-
نىڭ تۆيدۇرماي نەشتەر سېلىپ قويۇشىدىن ۋايىم يەپ،
بىئىلاجلىق پىغانىغا غەرق بولۇپ، ھەسرەت - نادامەت ياش-
لىرىدا كۆزۈمنى سۇلاپ، جانابىي ئاللادىن پەدەرىمنىڭ مۇبا-
رەك ئەزىز تېنىگە سالامەتلىك تىلەپ ئولتۇرماقتىمەن.
ئەقىلسىز پەرزەنتىنىڭ ساداقىتىدىن مۆھتەرەم پەدەرىم
زىنھار گۇمانلانمىغاي.
مېنىڭ بىلىشىمچە، جانابىي پەدەرىمگە يىگىرمە
ئالتە - يىگىرمە يەتتە يېشىدىلا خانلىق سەلتەنەت تەختىدە
بەرقارار بولۇش نېسىپ بولغانىكەن. مانا مەن ھازىر ئوتتۇز
ئالتە - ئوتتۇز يەتتە ياشقا يېقىنلاشتىم. ئاز كەم ئوتتۇز
يىل قەشقەرنىڭ نائىب ئەمىرلىك تىزگىنىنى تۇتۇپ، يۇرت-
دارچىلىق ئىشلىرىغا خېلىلا پىشتىم. سەلتەنىتىمىزنىڭ
يۇرتدارچىلىق ئىشلىرى خان ئاتامنى كۆپ ھاردۇرۇۋەتتى.
مېنىڭچە، پەدەرۇبۇزرۇكۇم ئەمدى كۆپرەك ھاردۇق ئېلىپ
خانلىقىمىزنىڭ ئۇششاق - چۈششەك يۇرتدارچىلىق ئىشلى-

ـرىغا ئۆزىنى ئۇرۇپ كەتمەي، مۇبارەك تېنىنى ئاسراپ،
تەختتە خاتىرجەم ئولتۇرۇپ بەرسە، يۇرتدارچىلىق ئىشلى-
رىنى بىزلەركىم پەرزەنتلىرى قەشقەردە تۇرۇپ دۆلەتپانا-
ھىمغا ۋاكالىتەن ئاقتۇرسام دېگەن مۇددىئادىمەن.
يەنە بىر ئىش: ئەمىر مىرزا يۇسۇپبەگ جانابىي ئانھەز-
رىتىمدىن رەنجىپ ئەمەس، بەلكىم ئوردىدىكى چوڭ مەنسەپ-
لەرنى چاڭگىلىغا كىرگۈزۈۋالغان بىر قىسىم هارام تاماق،
ناكەس ئەمىرلەرنىڭ يەكلىشىدىن، پىتنە ـ پاساتلىرىدىن
رەنجىپ بۇل دەرگاھىمىزغا كەلگەنىكەن. ئۇنىڭغا كۆپ نە-
سىھەتلەرنى قىلدىم. خۇدا خالىسا پات يېقىندا ئالدىلىرىغا
لەشكەرلىرى بىلەن قايتۇرىمەن. ئاداۋەت تۇتماي ياخشى مۇ-
ئامىلە قىلىشلىرىنى ئۆتۈنىمەن. ئەڭ ئاخىرقى ئۆتۈنۈپ
قىلىدىغان ئىلتىماسىم شۇلكى، ئوردىغا يوشۇرۇنۇۋالغان
رىياكار ئەمىرلەرنى تازىلاش ئۈچۈن، جانابىي قىبلىگاھىمغا
ئەڭ ساداقەتمەن بولغان، ئەلەم ۋە قەلەم ماھارىتىدە كامالەت-
كە يەتكەن مىرزا غەنىبەگ بىلەن مىرزا نەجىببەگكە يۇقىرى
مەنسەپ ئىنئام قىلىپ، ئەتىۋارلاپ ئىشلىتىشلىرىنى تەۋ-
سىيە قىلىمەن. مىرزا غەنىبەگنى ئاستانە ئەمىرلىكىگە،
مىرزا نەجىببەگنى ئوردا ئىشىكئاغىلىق مەنسىپىگە كۆتۈ-
رۈشلىرىنى ئىلتىجا قىلىمەن...»

— بولدى، بەس!!!
خاننىڭ غەزەپلىك ئاۋازى ئەمىرلەرنى خۇددى بېشىغا توقماق
تەگكەندەك چۆچۈتۈۋەتتى. باش مىرزا مەكتۇپنى تۇتقىنىچە قې-
تىپلا قالدى. ئاستانە ئەمىرى مىرزا باباقبەگ بىلەن ئوردا ئى-
شىكئاغىسى مىرزا تەڭرىبەردىبەگنىڭ مەنسەپلىرىدىن ئايرىلىپ
قېلىش خەۋپىدە ئاداۋەت ۋە قىزغىنىش تۇيغۇلىرى چىرمىۋالغان
يۈرىكى قىسىلىپ ئەنسىز سوقۇۋاتاتتى. ئۇلار شۇ تۇرقىدا شاھزا-

دىنىڭ بۇل مەكتۇپىغا خاننىڭ ئىشەنمەسلىكىنى خۇدادىن توختى-
ماي تىلىشەتتى. شاھزادە ئىسمىنى ئاتاپ تۇرۇپ يۇقىرى مەنسەپ-
كە تەۋسىيە قىلغان مىرزا غەنىبەگ بىلەن مىرزا نەجىببەگنىڭ
چىراي ئىپادىسىدىن شۇ تاپتا ئېمىلەرنى ئويلاۋاتقانلىقىنى بىلمەك
تولىمۇ تەس ئىدى. ئۇلارنىڭ چىرايىدا ھاياجانلىنىش تۇيغۇلىرى-
دىن كۆرە، ئەجەبلىنىش تۇيغۇسى كۆپرەك ئىدى. خاننىڭ تۇيۇق-
سىز غەزەپكە كەلگىنىنى كۆرۈپ، ۋۇجۇدلىرىنى مۇزدەك تىترەك
باستى. شۇ تۇرقىدا خاننىڭ نېمە سەۋەبتىن غەزەپلەنگىنى بارلىق
ئەمىرلەرگە قاراڭغۇ ئىدى.
— ئەقلىڭىزگە بارىكاللا، شاھزادەم، — دېدى سۇلتان
ئابدۇللاخان مەسخىرە ئارىلاش كۇلكىسى بىلەن گەپ باشلاپ، —
بىزلەركىم خان ئاتىڭىزغا كۆرسەتكەن ۋاپادارلىقىڭىزغا تەشەك-
كۇر! مەن ئۇششاق ـ چۈشەك يۇرتدارچىلىق ئىشلىرىغا ئۆزۈم-
نى ئۇپراتماي تەختتە خاتىرجەم ئولتۇرۇۋېرىشىمەنۇ، ئول بولسا
قەشقەردە تۇرۇپ يۇرتدارچىلىق ئىشلىرىنى باشقۇرارئىمىش. بۇ
مەندىن ئوپئوچۇق تەخت تالاشقىنى بولماي نېمە؟ ئاپىرىن! ئاپە-
رىن! ھىيلىگەرلىكتە كەمەك ھەييارىدىن ئېشىپ كېتىپسىز،
شاھزادەم. ئۆگەتمىسىڭىزمۇ قايسى ئەمىرنى قايسى مەنسەپكە قو-
يۇشنى ئوبدان بىلىمەن. شۇ كۇنلەردە ئوردىدىكى ساتقۇن، ئاسىي
ئەمىرلەرنى بىلەلمەي يۇرەتتىم. مانا، قۇۋ تۇلكە تۇمشۇقىدىن
ئىلىنار دەپ، شاھزادەم ئول رىياكارلارنى ئۆز ئاغزى بىلەن
ئاشكارىلاپ بەردى ئەمەسمۇ! — سۇلتان ئابدۇللاخان شۇنداق
دېدى ـ دە، قول باغلاپ تۇرغان مىرزا غەنىبەگ بىلەن مىرزا
نەجىببەگكە نەپرەت بىلەن ئالايدى. شۇ ھامان بۇرنىغا ئۆلۈم
پۇراشقا باشلىغان بۇ ئىككى شور پېشانە ئەمىرنىڭ يۈرىكى قېپى-
دىن چىقىپ، پۇت ـ قوللىرىدا جان قالمىدى.
— كېلىڭلار! — دېدى سۇلتان ئابدۇللاخان قولىنى غەزەپ
بىلەن شىلتىپ، — ساتقۇن ئەمىر غەنىبەگ بىلەن نەجىببەگنى

دەرهال زىندانغا تاشلاڭلار!

ياساۋۇللارنىڭ چاڭگىلىدا توشقاندەك تىپىرلاۋاتقان ئىككى
ئەمىر «ئاھ، ناھەقچىلىك! ئادالەت!» دەپ پەرياد كۆتۈرۈشتى.

خاننىڭ غەزىپىدىن قورقۇپ كەتكەن باشقا ئەمىرلەر ئۇ ئىك-
كى ئەمىرنىڭ گۇناھىنى تىلەش تۇگۇل چوڭراق نەپەس ئېلىش-
قىمۇ پېتىنالمىدى. شۇ تاپتا ئۇلارنىڭ كۆزىگە شاھنىشىننىڭ
تام - تورۇسلىرىدىكى ئالتۇن سۈيى يالىتىلغان نەپىس گۇل
نۇسخىلىرى، نەقىش - ئۆرنەكلەر خۇددى تام - تورۇستىن
مىڭلىغان يىلان - چايانلار لۆمۈلدەپ چىقىۋاتقاندەك كۆرۈنۈپ،
ۋۇجۇدىغا ھەسسىلەپ دەھشەت سالاتتى.

ئاستاننىڭ ئەمىرلىك مەنسىپى بىلەن ئوردا ئىشىكئاغىلىق
مەنسىپى ئوردىدىكى بارلىق ئەمىرلەرنىڭ كۆزى قىزىرىدىغان،
قولغا كىرگۈزۈشنى كېچە - كۈندۈز ئارزۇ قىلىدىغان مەنسەپلەر-
دىن ئىدى. چۈنكى، ئاستانىگە ھاكىم بولغان كىشى قوشۇمچە
تۈمەن كىشىلىك ئاستانە قورۇقچى لەشكەرلىرىنىڭ قوماندانلىقى-
نى، ئوردا ئىشىكئاغىسى بولغان كىشى خىللانغان ئوردا مۇھاپى-
زەتچىلەر قوشۇنىنىڭ ئەمىرلىك ۋەزىپىسىنى قوشۇمچە ئۆتەيت-
تى. بۇ مەنسەپلەر ۋاپاسىز، تۇزكور شاھزادە يولۋاسخانغا سېتىل-
غان ئەمىرلەرنىڭ قولىغا چۈشۈپ قالسا، سۇلتان ئابدۇللاخاننىڭ
ھېچنېمىگە كۆچى يەتمەيدىغان ئادەتتىكى ئادەمگە ئايلىنىپ قېلى-
شى بىردەملىك ئىش ئىدى. شاھزادىنىڭ مۇشۇنداق مۇھىم ئو-
رۇنغا مەكتۇپ ئارقىلىق باشقا ئەمىرلەرنى قويۇشقا تەۋسىيە قىلى-
شى شۇ تاپتا گۇمانخور خاننى ھازىرلا ئەسىرگە ئايلىنىپ قالغان-
دەك تۇيغۇغا كەلتۈرۈپ قاتتىق غەزەپلەندۈرگەنىدى.

مىرزا غەنىبەگ بىلەن مىرزا نەجىببەگنىڭ ھەر ئىككىلىسى
سۇلتان ئابدۇللاخاننىڭ ئىشەنچىسىگە ئېرىشىپ، ئەتىۋارلىشىغا
نائىل بولغان ئەمىرلەردىن ئىدى. يېقىن ئەمىرلىرىنىڭمۇ شاھزا-
دىگە سېتىلىپ كەتكەنلىكىنى بىلگەن ئابدۇللاخاننىڭ گۇمانخور-

لۇقى شۇنچىلىك چېكىگە يەتتىكى، شۇ تاپنىڭ ئۆزىدىلا بارلىق
ئەمىرلىرىنى زىندانغا مەھكۇم قىلىشتىن ئۆزىنى ئاران
تۇتۇۋالدى.

— ئانھەزرىتىمگە مەلۇم بولغاي، — دەپ ئالدىغىراق چىقتى
باياتىن بېرى پۇرسەت كۈتۈپ تۇرغان مىرزا ھاجىم ياتىشبېگى①
ئېگىلگىنىچە قۇللۇق بىلدۈرۈپ.

خان ياتىشبېگىنىڭ قاپقارا، كوسا چىرايىغا شۇنداقلا قاراپ
قويۇپ ئىجازەت بەردى. ئادەتتە ياتىشبېگىنىڭ شۇم خەۋەردىن
ئۆزگە مەلۇمات يوللىمايدىغانلىقىنى ئوبدان بىلىدىغان ئەمىرلەر
ئۆزلىرىنى يەنە ئاللىقانداق پالاكەتنىڭ كۈتۈپ تۇرۇۋاتقانلىقىدىن
ۋايىم يەپ يۈرەكلىرى سۇ بولدى - دە، بارلىق سەزگۈلىرىنى
قۇلاققا ئايلاندۇرۇشتى.

— ئانھەزرىتىمنىڭ كېچىلىك مۇھاپىزەتنى، چارلاشنى كۈ-
چەيتىش ھەققىدىكى پەرمانىغا بىنائەن شەھەرنىڭ بارلىق
چوڭ - كىچىك كوچا، دەڭ - راباتلىرىغا پايلاقچى - خۇپىيىلەر-
نى ئورۇنلاشتۇرغانىدۇق. كېچە ئېغىر ئەلياتقۇ مەھەلدە گۆر باغدا
تىمىسقىلاپ يۈرگەن قەلەندەر سىياقىدىكى بىر ساياق گۇمانىمىز-
نى قوزغاپ قويدى. تەكشۈرۈپ ئاختۇرساق، يېنىدىن شاھزادە
يولۋاسخاننىڭ يازغان مۇنۇ مەكتۇپى تېپىلدى.

شاھزادىنىڭ نامى بىلەن چېتىشلىق مەخپىي مەكتۇپنىڭ
گېپى چىقىشى بىلەن ئەمىرلەرنىڭ دېمى ئىچىگە چۈشۈپ كەتتى.
سۇلتان ئابدۇللاخان بولسا قىزىققان ھالدا تەختكە يۆلەنگەن گەۋ-
دىسىنى رۇسلىدى.

باش مىرزا ياتىشبەگنىڭ قولىدىكى قاتلانغان بىر ۋاراق
خوتەن قەغىزىنى ئېلىپ خانغا ئۇزاتتى. خان كىرلىشىپ كەتكەن

① ياتىشبەگ — ئاستانە كېچىلىك چارلىغۇچىلار ئەترىتىنىڭ، قوشۇمچە ئاستانە ساقچى
مەھكىمىسىنىڭ باشلىقى؛ ھەربىي يۈرۈشلەردە كېچىلىك مۇھاپىزەتچىلىك ئىشلىرىغا مەسئۇل سەر-
كەردە.

قەغەزگە شۇنداقلا نەزىرىنى ئاغدۇردى ـ دە، باش مىرزىنى ئو-
قۇشقا بۇيرۇدى. باش مىرزا گېلىنى قىرىپ مەكتۇپنى ئوقۇشقا
باشلىدى:

«زالىم خاننىڭ دەرگاھىدا ئېتىبارسىز قارىلىپ خار-
لىنىۋاتقان، ئەدلۇ ئادالەت ئىزدەپ كېچە ـ كۈندۈز ئاللاغا
نالە قىلىۋاتقان مۆھتەرەم مىرزا غەنىبەگ، مىرزا نەجىب-
بەگ، ئەمىر ئەييۇپ، مىرزا يامغۇرچىبەگ، مىرزا خەلىل-
بەگ، مىرزا سەيپۇللابەگ، مىرزا شاھبەگ، مىرزا نەۋرۇز-
دىۋان قاتارلىق ئەمىرلەرگە يېتىپ مەلۇم بولغايكى، سىز-
لەركىم ساداقەتمەن يارۇ بۇرادەرلەرنىڭ دەردۇ ئەھۋالىڭىز-
لارنى ئەمىر مىرزا يۇسۇپبەگ جانابلىرىدىن ئاڭلاپ خەۋەر
تاپتۇق. شۇنداقلا ساداقىتىڭىزلارنى بىلدۈرۈپ ئەۋەتكەن
مەكتۇپ، قىممەتلىك سوۋغا ـ سالاملىرىڭلارنىمۇ تاپشۇرۇ-
ۋالدۇق. مۆھتەرەم جانابلار، ئول قارا كۆنلەرنىڭ يوقالمى-
قىغا ئاز قالدى. پات يېقىندا ئاستانە ئاسمىنىدا ئادالەت
قىلىچى جەۋلان قىلىپ، ناھەقچىلىك، زالىملىق مەھشەر-
گاھقا ئۇزىتىلىدۇ. سىلەر شۇنىڭغىچە قانچىكى خورلۇق
تارتساڭلارمۇ يەنىلا تەخىر قىلغايسىلەر.
خۇدا خالىسا پات يېقىندا ئەمىر مىرزا يۇسۇپبەگنى
لەشكەرلىرى بىلەن ئاستانىگە يولغا سالىمەن. ئۇنىڭغىچە
قەشقەرگە جەمئىي بولغان ھەق ـ ئادالەت غازاتچىلىرىمۇ
ئاستانىگە يېتىپ بارىدۇ. شۇ چاغدا سىلەر مىرزا يۇسۇپبەگ
بىلەن ئىچىدىن ماسلىشىپ، سېپىل قوۋۇقلىرىنى ئىگىلى-
سەڭلار، بىز تېشىدىن ھۇجۇم قىلىپ، ئىچى ـ تېشىدىن
ماسلىشىپ ئاستانىنى پەتھ قىلغايمىز.
سىر ئاشكارىلانمىغاي. نامە ئوقۇپ بولۇنغاندىن كېيىن
كۆيدۈرۈۋېتىلگەي. جانابىي ئەمىرلەردىن كۆپ ئۈمىد-

ۋارمەن.
خانۇ خاقان يولۋاسخان سۇلتاندىن دەپ بىلۇرسىلەر»

خەت ئوقۇلۇپ تاماملىنىشى ھامانلا، شاھنىشىننى داد ـ
پەرياد قاپلىدى. شاھزادە يولۋاسخاننىڭ مەخپىي خېتىدە تىلغا
ئېلىنغان ئەمىرلەر شاھزادىنى تۆھمەتخورلۇقتا ئەيىبلەپ قاقشايت-
تى. ئۆزلىرىنىڭ خانغا، سەلتەنەتكە ساداقەتمەن ئىكەنلىكىنى
بىلدۈرۈشۈپ زارلىشاتتى. ئامان قالغان ئەمىرلەر بولسا خۇداغا
مىڭ ـ مىڭ قەتلە شۈكرى ئېيتىشىپ، سۇلتان ئابدۇللاخاننىڭ
بۇ كۈتۈلمىگەن بالا ـ قازانى بىر تەرەپ قىلىشىنى كۈتۈپ
تۇرۇشاتتى.
بىر ئاش پىشىم ۋاقىت ئىچىدە ئارقىمۇ ئارقا يۈز بەرگەن
بۇ دىشۋارچىلىقتىن نېمىنىدۇر سېزىپ، گۇمانىي تۇيغۇلارغا ئە-
سىر بولغان بىر قىسىم ئەمىرلەر خىيالىدىن كەچكەنلىرىنى خانغا
ئېيتىشقا بىرقانچە قېتىم تەمشىلىشتىيۇ، خاننىڭ دەھشەتلىك
ئەلپازىغا قاراپ ئۆزلىرىنىڭمۇ بۇ كېلىشمەسلىككە چېتىلىپ قې-
لىشىدىن ئەنسىرەپ، سۈكۈت قىلىشقا مەجبۇر بولدى. ئۇلار
خاننىڭ قاتتىق غەزەپلەنگەن ۋاقتىدا ھېچكىمنىڭ نەسىھەتكە قۇ-
لاق سالمايدىغانلىقىنى ئوبدان بىلىشەتتى.
قەھر ـ غەزىپى چېكىگە يەتكەن سۇلتان ئابدۇللاخان ھېلىقى
بەختى قارا ئەمىرلىرىنىڭ نالە ـ پەريادلىرىغا، يېلىنىش ـ يالۋۇ-
رۇشلىرىغا قۇلاقمۇ سالماستىن ھەممىسىنى زىندانغا بۇيرۇدى ـ
دە، تۇرپاننىڭ نائىب ئەمىرى — ئىنىسى سەئىد باباخان سۇلتاد-
نىڭ ئاغىچىسىنى كۈتۈۋېلىش ئۈچۈن، كىيىم ئالماشتۇرماقچى
بولۇپ، شاھنىشىنىدىن چىقىپ كەتتى.
ئامان قالغان ئەمىرلەر «ئۇھ» دەپ يەڭگىل تىن ئې-
لىشتى ـ دە، خاننىڭ پەرمانىغا بىنائەن، تۇرپاندىن كەلگەن خان
ئاغىچىنىڭ ئىستىقبالىغا بىللە ئاچىقىدىغان ئاغىچا ـ ئايىملىرىنى

جابدۇش ئۇچۇن ئوردىدىن چىقىپ، ئۇدۇل قەسىرلىرىگە يۈگۈرۈشتى.

5

مەلىكە شەمشىبانۇ ئاغىچىدىن هاردۇق سوراپ سېلىنغان شاھانە داستىخان ئوردا بېغىدىكى لالىزار راۋاقتا هازىرلاندى.

سۇلتان ئابدۇللاخان ئالاھىدە هۆرمەت كۆرسىتىپ شەمشىبانۇ مەلىكە بىلەن ئون ياشلىق قىزى مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمغا ئوڭ يېنىدىن ئورۇن بەرگەنىدى. خانىنىڭ سول تەرىپىدە چوڭ خانىشتىن تارتىپ تۆتىنچى خانىشقىچە تەرتىپ بويىچە ئورۇن ئېلىشتى. باشقا ئەمىرلەرمۇ ئاغىچىلىرى بىلەن ئۆزلىرىگە مۇناسىپ جايدىن ئورۇن ئېلىشتى. مېھمانلار بىلەن ساھىبخانا جايلىشىپ ئولتۇرۇپ بولغاندىن كېيىن، قوللىرىنى دۇئاغا كۆتۈرۈشۈپ قىسقىلا پاتىھە قىلىشتى ـ دە، قايتىدىن تىنچلىق ـ ئامانلىق سوراشتى.

سۇلتان ئابدۇللاخان، شەمشىبانۇ مەلىكىدىن ئىنىسى سەئىد باباخان سۇلتاننىڭ ئەھۋالىنى قايتىدىن سورىدى ۋە ئىنىسىنى سېغىنغانلىقىنى بىلدۈردى. مەلىكە شەمشىبانۇ خان ئاغىچىمۇ خانغا ئېرى سەئىد باباخان سۇلتاننىڭ سالىمىنى يەتكۈزدى ۋە ئەۋەتكەن مەكتۇپىنى، ئالغاچ كەلگەن سوۋغا ـ سالاملارنى تاپشۇردى. بىر قاتار رەسمىيەت ـ يوسۇنلار ئاخىرلاشقاندىن كېيىن، داستىخانغا سىنچاينىڭ ئورنىدا ئالتۇن ـ قاشتېشى جاملاردا مۇزدەك ساقلانغان شەربەتلەر كەلتۈرۈلدى. قوغۇن ـ تاۋۇز، ئۆرۈك ـ شاپتۇل، ئەينۇلا... قاتارلىق مېۋىلەر تىزىلدى.

— قېنى، قوغۇنغا باقسىلا، — دېدى چوڭ خانىش، يەڭگە ئاغىچىغا ئالاھىدە ئىلتىپات كۆرسىتىپ، — ئاستانىنىڭ قوغۇن-

لىرى تۇرپاننىڭ قوغۇنلىرىدەك تەملىك ئەمەس، شۇنداق بولسىمۇ ئۇسسۇزلۇقنى باسىدۇ.

— ئاستانىنىڭ قوغۇنلىرىمۇ تىلنى يارغۇدەك شېرىن ئىكەن، — دېدى شەمشىبانۇ ئاغىچا قولىغا ئالغان بىر تىلىم قوغۇنغا ئۇنچىدەك چىشلىرىنى نازاكەت بىلەن پاتۇرۇپ.

— تەمى تۇرپاننىڭ قوغۇنلىرىغا يەتمەيدۇ، — دېدى سۇلتان ئابدۇللاخان سۆز قىستۇرۇپ، — كىچىك ۋاقتىمىزدا يېگەن قوغۇنلارنىڭ تەمى هازىرغىچە ئاغزىمدا بار. هازىرغىچە ئۇنچىلىك شېرىن قوغۇن يەپ باقماپتىمەن.

سۇلتان ئابدۇللاخان شۇنداق دېگەچ تۇرپاندا ئۆتكەن بالىلىق دەۋرىنى ئىختىيارسىز ئېسىگە ئالدى. شۇ زامانلاردا تۇرپان، قۇمۇللارنىڭ خانلىق تەختىدە ئولتۇرغان دادىسى ئابدۇرەھىمخاننى[1]كۆز ئالدىغا كەلتۈردى.

— جەننەتماكان پەدەرىمىز ئابدۇرەھىمخان ھەزرەتلىرى قوغۇنغا ئاجايىپ ئامراق ئىدى. ئۇنىڭ قىشمۇ ياز قوغۇن يېگىنىنىلا كۆرەتتىم. شۇل سەۋەبتىنمۇ قۇمۇل ـ تۇرپان دىيارىنىڭ دېھقانلىرىنىڭ قوغۇن پەرۋىش قىلىشقا بۆلەكچە ئېپى بار. ياراتقان ئىگەم پەدەرىمىزگە جەننەتتىمۇ ئاشۇ جەننەت نېمەتلىرىنى ئېتىشقا نېسىپ قىلغاي ئىلاھىم!

مېھمان بىلەن كۆرۈشۈپ سۇلتان ئابدۇللاخاننىڭ ئەتىگەنكى كۆڭۈل غەشلىكى خېلىلا كۆتۈرۈلۈپ كەتكەنىدى. شۇڭلاشقا، ئۇ داستىخاندا بۆلەكچە ئېچىلىپ ئولتۇردى. سورۇن ئەھلىگە قۇمۇل، تۇرپاندا ئۆتكەن بالىلىقى ھەققىدە بىر قىسىم ئەسلىمىلىرىنى، ئىنىلىرى بىلەن قىلغان كۈلكىلىك، بەڭۋاش قىلىقلىرىنى سۆزلەپ بېرىپ، سورۇندىكىلەرنى كۈلدۈرۈۋەتتى.

[1] ئابدۇرەھىمخان — سۇلتان ئابدۇرەشىدخاننىڭ ئون ئىككىنچى ئوغلى. تارىخىي مەنبەلەردە ئابدۇرەھىمخاننى باشقا خانزادىلەر ۋە بىر قىسىم ئوردا ئەمىرلىرىنىڭ «سەھرالىق خوتۇننىڭ بالىسى» دەپ كۆزگە ئىلمايدىغانلىقى قەيت قىلىنغان. مۇشۇنىڭغا قاراپ بىر قىسىم تارىخچىلار ئۇنى سۇلتان ئابدۇرەشىدخاننىڭ سەھرالىق خانىشى ئامانىسساخاندىن تۇغۇلغان ئوغلى دېيىشىدۇ.

مەلىكە شاھبانۇ ئاغىچىنىڭ قېشىدا خۇددى چوڭ كىشىلەردەك تارتىنماي ئولتۇرغان مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمغا كۆزى چۈشكەن خاننىڭ دىققىتى بۇ جىيەن قىزىغا مەركەزلەشتى. ئۇزۇن تال- تال كىرپىكلىرى، توغاچتەك مەڭزىگە سايە تاشلاپ تۇرغان بۇلاقتەك كۆز، ئىلىپتەك تۈز، ناچىدەك نۇقسانسىز بۇرۇن، بىر تال گىلاسنى پاتۇرۇپ قويغاندەك ئويماقتەك ئېغىز ۋە نېپىز لەۋلەر ئارىسىدىن ماراپ تۇرغان گۈرۈچتەك چىشلار ... قىز ھەقىقەتەنمۇ داڭلىق رەسسامنىڭ قولىدىن پۈتكەن يېگانە گۈزەل سۈرەتكە ئوخشايتتى. سەپەرنىڭ ھاردۇقىدىنمۇ ياكى كۆڭلى تارتىدىنمۇ مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم ھېچنېمە يېمىگەنىدى. سۇلتان ئابدۇللاخان قىزدىن ئىچ كۆيەرلىك بىلەن سورىدى:

— مەلىكەمگە قوغۇن يېتىمىدىمۇ، قانداق؟

مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم خانغا قاراپ تاتلىققىنا كۈلدى - دە، تارتىنمايلا جاۋاب بەردى:

— قوغۇنغا تېخى ئېغىز تەگمىگەن تۇرسام، تەمىنىڭ قانداقلىقىنى نەدىن بىلەي، خان ئاتا؟!

— ئەمسە يېتىپ بېقىڭ، مەلىكەم.

مەلىكە ئالدىدىكى بىر كاسا كۆكچىنى ئىشارە قىلىپ جاۋاب بەردى:

— ئويۇپ يەي دېسەم پىچاق يوق.

سۇلتان ئابدۇللاخان شۇ چاغدىلا بارلىق كاسا قىلىنغان قوغۇنلارغا پىچاق سانجىپ قويۇلمىغانلىقىنى سەزدى - دە، قاقاقلاپ كۈلۈپ كەتتى:

— ماۋۇ ئىشنى كۆرۈڭ، بايامىنىڭزى مەلىكەمنى نېمىگە تۇرۇپ قالدىكىن دېسەم، كاسا قىلىنغان قوغۇنلارنى ئاستانىدە نېمە بىلەن يەيدىغان بولغىيتتىكى دەپ ئويلىنىپ قاپتىكەن ئەمەسمۇ؟!

خاننىڭ قىزىقچىلىق قىلىپ ئېيتقان سۆزلىرىدىن ھەممەيلەن قاقاقلاپ كۈلۈشۈپ كەتتى. شۇ ئارىدا بىكاۋۇلبەگ مۇلازىملارنى جورۇپ ئەپچىلگىنە قەلەمتىراشلارنى كەلتۈردى ۋە بىر تال قەلەمتىراشنى مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمغا ھۆرمەت - ئېھتىرام بىلەن ئۇزاتتى. مەلىكە قەلەمتىراشقا شۇنداقلا قاراپ ياراتمىغان ھالدا سورىدى:

— نېمانداق كىچىك بەكە بۇ، چوڭراق پىچاقلار يوقمۇ؟ مىسالەن خەنجەر دېگەندەك.

— بۇ ... بۇ ...

بىكاۋۇلبەگ مەلىكىنىڭ بۇ غەلىتە سوئالىدىن بىر نەچچە دەقىقە دۇدۇقلاپ تۇرۇپ قالدى - دە، بىردىنلا ئېسىنى يىغىپ جاۋاب بەردى:

— مەلىكەمگە چوڭراق پىچاق لازىم بولسا، ھازىرلا ئەكەلدۇرەي.

— بولدى، ھاجەتسىز، — دېدى مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم بىكاۋۇلبەگكە نەزەر كۆزىنى سېلىپمۇ قويماستىن گېپىنى داۋاملاشتۇرۇپ، — ماڭا لازىملىق پىچاق مۇشۇ يەردە بار.

مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم شۇنداق دېدى - دە، دەس ئورنىدىن تۇرۇپ، ئۆزىگە قىزىقىپ قاراپ تۇرغان سۇلتان ئابدۇللاخاننىڭ قېشىغا كېلىپ، خان يېنىغا ئېسىۋالغان ھەرخىل دۇر، ئالماس، ياقۇتلاردىن كۆز قويۇپ ياسالغان غىلاپتىن چىقىپ تۇرغان ئالتۇن ساپلىق خەنجەرگە قول ئۇزاتتى.

بۇ خەنجەرنى ئابدۇللاخانغا پەرغانە خانى يىللىق تاپشۇرىدىغان ئولپانلار قاتارىدا شەخسىي نامىدىن سوۋغا قىلغان بولۇپ، ئاجايىپ ھۈنەر بىلەن ياسالغان بۇ خەنجەرنى خان تولىمۇ ئەتىۋارلاپ يېنىدىن ئايرىمايتتى.

— مەلىكە، ئەدەپسىزلىك قىلماي جايىڭىزدا ئولتۇرۇڭ، — دېدى شەمشبانۇ ئاغىچا قىزىنىڭ كەپسىزلىكىدىن خىجىل بولغان ھالدا.

سۇلتان ئابدۇللاخان بولسا كۈلۈمسىرىگەن ھالدا مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمنىڭ غىلاپتىن خەنجەرنى ئېلىشىغا يول قويدى. مەلىكە خەنجەرنى قولىغا ئېلىپ زوقلانغان ھالدا بىرنەچچە دەقىقە قارىۋەتكەندىن كېيىن ئورنىغا قايتىپ كەلدى-دە، خەنجەرنىڭ ئۇچى بىلەن قوغۇندىن بىر چىشلەم ئويۇپ ئاغزىغا سالدى.

— قوغۇننىڭ تەمى قانداقراقكەن، مەلىكەم؟ — سورىدى ئابدۇللاخان مەلىكىنى گەپكە سالماقچى بولۇپ.

— تاتلىق ئىكەن، — دېدى مەلىكە تەمكىنلىك بىلەن، — قوغۇندىن كۆرە مۇنۇ خەنجەر تېخىمۇ تاتلىق ئىكەن. خان ئاتام ئىجازەت بەرسە بۇ خەنجەرنىمۇ يەۋەتسەم دەيمەن.

سۇلتان ئابدۇللاخان مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمنىڭ تولىمۇ چېچەنلىك بىلەن خەنجەرنى ئۆزىدىن سوراۋاتقانلىقىنى بىلىپ، قىزنىڭ ئەقلىگە ۋە سۆز ماھارىتىگە شۇنداق قايىل بولدىكى، ھېچ ئىككىلەنمەيلا ئەڭ ئەتىۋار بۇيۇملىرى قاتارىدا ساقلايدىغان خەنجەرنى مەلىكىگە سوۋغا قىلىۋەتتى.

— مەلىكەمگە ئىجازەت، — دېدى ئابدۇللاخان ئالتۇن توقىلىق كەمىرىگە ئېسىۋالغان غىلاپنى يېشىۋېلىپ مەلىكىگە تەڭلەپ تۇرۇپ، — ئېلىڭ، مەلىكەم، ئۇل خەنجەرنى مۇنۇ غىلاپقا سېلىپ ساقلاپ، ئالدىرىماي يەۋېلىڭ.

خان بىلەن مەلىكە ئوتتۇرىسىدا يۈز بەرگەن بۇ سۆز ئويۇنىدىن سورۇندىكىلەر ھۇزۇرلىنىپ كۈلۈشتى.

مەلىكە خاننىڭ ئالدىغا كېلىپ غىلاپنى ئىككى قوللاپ تەۋازۇ بىلەن ئېگىلىپ تۇرۇپ ئالدى-دە، خەنجەرنى غىلاپقا سېلىپ، غىلاپنىڭ بېغىنى قاشتېشى كەمىرىگە ئۆتكۈزۈپ بېنىغا ئېسىۋالدى.

— خان ئاتامنىڭ ئىلتىپاتىغا ھەشقاللا، بۇ خەنجەر ۋاقتى كەلگەندە سەلتەنىتىمىزنىڭ دۈشمەنلىرىنىڭ كۆكرىكىگە ئەجەل تىغى بولۇپ ئۇرۇلغاي!

— تەشەككۈر، تەشەككۈر، — دېدى سۇلتان ئابدۇللاخان ھاياجانلىنىپ، — ئەقىل-پاراسىتىڭىز، غەيرەت-شىجائىتىڭىزگە بارىكاللا، مەلىكەم. يېشىڭىز كىچىك بولسىمۇ جاسارىتىڭىز زىيادە ئىكەن. ئىنىم سەئىد باباخان سۇلتان سىزنى قىز بالا دەپ ئولتۇرماي ئەر ھىممەتلىك قىلىپ تەربىيىلىگەن ئوخشايدۇ. باھادىر مەلىكە بولغايسىز.

— سۇلتان ئالىيلىرى تولا رايىغا بېقىپ ئەركە كۆندۈرۈپ قويدى، — دېدى مەلىكە شەمشىبانۇ ئاغىچا سۇلتان ئابدۇللاخانغا ئېھتىرام بىلدۈرۈپ، — نېمىشقىكىنتاڭ، مەلىكىنىڭ تەڭ دېمەتلىكلىرى كەشتە تىكىش، قونچاق، تاشتەرمەك ئويناشقا ئامراق، مەلىكەم بولسا ياراغقا ئامراق، خەنجەر-پىچاققا ئالاھىدە ئىشتىياقى بار. تۆرپاندىكى ھۇجرىسىدا يىغىپ ساقلىغان خەنجەرلىرى ئوتتۇزدىن ئاشىدۇ. تېخى جانبازلىققا زوقمەنلىكىنى دېمەيلا.

— نېمە؟ جانبازلىققىمۇ زوقى بارمۇ مەلىكەمنىڭ؟ — دېدى چوڭ خانىش ھەم ھەيران بولغان، ھەم ياراتمىغان بىر خىل تەرزدە، ھەممەيلەننى ئاڭلىسۇن دېگەندەك ئاۋازىنى ئۈنلۈكرەك چىقىرىشقا تىرىشىپ.

— شۇنداق، شاھبانۇ ئالىيلىرى، — دېدى مەلىكە شەمشىبانۇ ئاغىچا، چوڭ خانىشقا قاراپ، — مەلىكە ئوقيا ئېتىش، نەيزە-قىلىچ ئوينىتىشتا خېلىلا ماھارەت ئىگىلىدى.

مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمنىڭ مەلىكىلەرگە يات بۇ ھەۋىسىنى ياراتمىغان چوڭ خانىش چاندۇرماي تۇمشۇقىنى ئۇچلىدى. لېكىن، بۇ جاۋاب ئابدۇللاخاننى تېخىمۇ بەك قىزىقتۇردى.

— شۇنداقمۇ تېخى، ئۇنداق بولسا مەلىكەم بىلەن كېلەر ھەپتە بىللە ئوۋغا چىققاچ ماھارىتىنى كۆرۈپ باقسام قانداق بولۇر؟

— ئەمىسە، ۋەدىلىرى ۋەدە-ھە، خان ئاتا، — دېدى

مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم چاققانلىق بىلەن.
شۇ ئارىدا سۇلتان ئابدۇللاخاننىڭ قېشىغا كەلگەن بىكاۋۇل-
بەگنىڭ قۇلىقىغا بىرنېمىلەرنى كۇسۇرلىدى.
— ئەمىرلەر ساقلاپ تۇرسۇن، مەن ھازىرلا چىقىمەن، —
دېدى ئابدۇللاخان بىكاۋۇلبەگكە ۋە مەلىكە شەمشىبانۇ ئاغىچىغا
قاراپ ئۆزرە ئېيتتى، — كېلىن ئاغىچا خېنىمغا كۆپرەك ھەمراھ
بولالمايدىغان بولدۇم. بۈگۈن بىرقانچە ساتقۇن ئەمىرلەرنى جازا-
لاپ رەئىيەتكە ئىبرەت قىلدۇرماقچىدىم. مەن ئوردىغا چىقاي.
يەنە باشقا كۈنى مۇلاقەتتە بولارمىز.
— خان ئاتام بىلەن بىللە بارسام بولامدۇ؟ — دېدى مەلىكە
مۆھتەرەم خېنىم مېڭىشقا تەمشەلگەن خاننىڭ ئالدىنى توسۇپ.
— ئۇ دېگەن تاماشا كۆرىدىغان سورۇن ئەمەس، مەلى-
كەم، — دېدى چوڭ خانىش خاننىڭ جاۋابىنى كۈتمەستىنلا
مەلىكىگە قاراپ، — قەتلىگاھقا[1] قىز بالا بارسا بولمايدۇ. ئۇ
يەرگە بېرىپ قورقۇپ كېتىپ ئاغرىپ قالمىسىلا يەنە.
— قورقمايمەن، — دېدى مەلىكە قەتئىيلىك بىلەن، —
مەن تۇرپاندىمۇ پەدەرىم سەئىدباباخان ئالىيلىرىنىڭ قەتلىگاھىغا
ئىشتىراك قىلغانمەن. بىللە بېرىپ خان ئاتامنىڭ ئول ساتقۇنلار-
نى جازالىغىنىنى ئۆز كۆزۈم بىلەن كۆرگۈم بار. قىلىچىدىن قان
تامدۇرۇشنى بىلگەن كىشى ئاندىن يۇرت سورىيالايدۇ. شۇنداق-
مۇ، خان ئاتا؟!
مەلىكىنىڭ يېشىغا ماس كەلمىگەن ھالدا سورىغان بۇ سوئا-
لى سۇلتان ئابدۇللاخاننىمۇ، خانىشلارنىمۇ ۋە باشقا سورۇن ئەھ-
لىنىمۇ ھەيران قالدۇردى.

---

[1] قەتلىگاھ — رىگىستان دەپمۇ ئاتىلىدۇ، كاللا كېسىدىغان مەيدان.

6

ئاستانىنىڭ كۈنچىقىش تەرىپىدىكى چوڭقۇر يارلىقنىڭ لېۋى-
گە جايلاشقان قەتلىگاھ ئادەم دېڭىزىغا ئايلانغانىدى. چەمبەرچاس
باغلانغان سەككىز نەپەر ساتقۇن يارنىڭ لېۋىگە قاتار تىزلاندۇرۇپ
ئولتۇرغۇزۇپ قويۇلغانىدى. قىلىچلىرىنى يالىڭاچلىغان ياساۋۇل-
لار قەدەمدە بىر ياي شەكلىلىك سەپ تۈزۈپ دەۋرەپ تۇرغان
خەلقنى ئۆتكۈزمەي جازا مەيدانىنى مۇھاپىزەت قىلىپ تۇراتتى.
قەتلىگاھنىڭ كۈنپېتىش تەرىپىدىكى بىرگەز ئېگىزلىكتە
كۆتۈرۈپ ياسالغان شاھانە لاپاسىنىڭ سايىسىدە سۇلتان ئابدۇللا
خان قەلەمدار - ئەلەمدار ئەمىرلەرنىڭ ئوتتۇرىسىدا ئاتلىق ھالەت-
تە ھەيۋە بىلەن تۇراتتى. بېشىدىكى شاھانە دۇبۇلغىسىنىڭ ئال-
تۇن قۇببىلىرى قۇياش نۇرىدا كۆزنى قاماشتۇراتتى. ئۇچىسىدى-
كى ساۋۇتقا بېزەك ئورنىدا تۇتۇلغان تۇرلۇك جاۋاھىراتلار يۇل-
تۇزدەك چاقنايتتى. ئالتۇن توقىلىق كەمىرىگە تەڭداشسىز ھو-
قۇق، كۈچ - قۇدرەتنىڭ سىمۋولى بولغان ئالماس ساپلىق زۇل-
پىقارى ئېسىقلىق ئىدى. باشقا ئەمىرلەرمۇ جەڭ كىيىمى كىيى-
شىۋالغان بولۇپ، قەتلىگاھ بەئەينى جەڭ مەيدانىغا ئوخشاپ
قالغانىدى.
سۇلتان ئابدۇللاخاننىڭ ئوڭ يېنىدا تۇم قارا ئايغىرغا مىنى-
ۋالغان مەلىكە مۆھتەرەم خېنىممۇ بېشىغا دۇبۇلغا، ئۇچىسىغا
ساۋۇت كىيىۋالغان بولۇپ، تېخى بايىلا ئابدۇللاخاندىن سوراپ
ئېلىۋالغان ئالتۇن ساپلىق خەنجىرىنى كەمىرىگە ئېسىۋالغانىدى.
ئۇ ئات ئۈستىدە تولىمۇ جەسۇر كۆرۈنەتتى، تۇرپاندىن ئالغاچ
كەلگەن ئوقياسىنى يېنىغا ئېسىۋالغان بولۇپ، ساغرىسىغا چۇ-
شۇپ تۇرغان نەقىشلىك كۆن ئوقدانغا لىق ئوق قاچىلانغانىدى.
جازا دىۋانىنىڭ ئەمىرى خاننىڭ ئىجازىتىنى ئېلىپ جاكار-
چىنى خان يارلىقىنى جاكارلاشقا بۇيرۇدى. جاكارچى ئېتىنى

دىۋىتىپ جازا مەيدانىنىڭ ئوتتۇرىغا كەلدى - دە، مەخسۇس خان يارلىقى سېلىنىدىغان، نەپىس ئىشلەنگەن تېرە قاپچۇقتىن بىر يۆگەم قەغەزنى ئېلىپ ئوقۇشقا تەييارلاندى. ئۇنىڭغىچە جاكارچىنىڭ ياردەمچىسى قولىدىكى مىس تېۋىلبازنى بىرنەچچە قېتىم چالدى - دە، كانىيى يىرتىلىپ كەتكۈدەك ۋارقىراپ، خەلقنى تەرتىپكە چۈنىدى. دېڭىزدەك دەۋرەپ تۇرغان ئادەملەر شۇ ھامان تىمتاسلىققا چۆمدى.

جاكارچى گېلىنى ئىككى قېتىم قىرىپ، يارلىقنى ئوقۇشقا باشلىدى:

— ئەييۇھە - نناس! ئەييۇھەنناس! يارلىققا قۇلاق سېلىڭلار ئامۇخاس! ھازىر ئادالىتى نوشىرۋان، ئەل - رەئىيەتكە پاسىبان، ئەغيارلىرى يەر بىلەن يەكسان دۆلەت پاناھىمىز سۇلتان ئابدۇللاخان ئالىيلىرىنىڭ يارلىقى جاكارلىنىدۇ.

يارلىق:

ئاستانىدىكى بارلىق ئۇلۇغ - ئۇششاق، ئەر - ئايال ئاۋام رەئىيەتكە، باشقا شەھەر، يۇرت - قىشلاقلاردىكى پۇقرالارغا يېتىپ مەلۇم بولسۇنكى، ئۆزۈڭدىن بىرى ئوردىنىڭ تۇزىنى يەپ، ئالىي شاھانە ئىنئاملارغا ئېرىشىپ، سەلتەنىتىمىزدە ئەتىۋارلىنىپ كېلىۋاتقان سەككىز ئەمىرنىڭ خانغا ئاسىيلىق، سەلتەنەتكە ساتقۇنلۇق قىلىش گۇناھى ئۈچۈن، ئەل - رەئىيەت ئالدىدا جازالاپ ئۆلۈمگە بۇيرۇلدى. ئۇلارنىڭ ئىلگىرىكى كۆرسەتكەن تۆھپىسىنى نەزەرگە ئېلىپ، مال - مۈلكى ۋە جەددى - جەمەتى دەخلى - تەرۇزغا ئۇچرىمايدۇ. بارلىق سەئىدىيە پۇقرالىرى بۇ ئىشتىن قاتتىق ئىبرەت ئالغاي!...

جاكارچى گۇناھكار ئەمىرلەرگە قانداق جازا بېرىلگەنلىكى

ھەققىدىكى پەرماننى ئوقۇپ تۈگەتكەندىن كېيىن جاللاتلار مىرغەزەپنىڭ[①] باشچىلىقىدا ھۆكۈمنى ئىجرا قىلىشقا باشلىدى. ئاۋۋال مىرزا غەنىبەگ بىلەن مىرزا نەجىببەگنى پورۇقلاپ قايناۋاتقان ياغقا باستى. ئاندىن ئەمىر ئەييۇپبەگ بىلەن مىرزا يامغۇرچىبەگنىڭ كاللىسىنى بىر قىلىچ بىلەن ئۈزۈپ تاشلىدى. مىرزا خەلىلبەگ بىلەن مىرزا سەيپۇللابەگ دارغا ئېسىلدى. ئەڭ ئاخىرىدا مىرزا شاھبەگ بىلەن مىرزا نەۋرۇز دىۋان ئوقيا بىلەن ئېتىپ ئۆلتۈرۈشكە بۇيرۇلدى.

ئوقيا بىلەن ئېتىپ ئۆلتۈرۈشكە بۇيرۇلغان بەگلەر بىردىن تۈۋرۈككە ئۆرە تۇرغۇزۇلۇپ باغلىناتتى - دە، تاللانغان ئون نەپەر مەرگەن يۈز قەدەم يىراقلىقتىن نۆۋەت بويىچە ئوق ئېتىپ ئۆلتۈرەتتى. مەرگەنلەر ئاۋۋال مىرزا شاھبەگنىڭ كۆكرىكىنى نىشانغا ئېلىپ ئوق ئۈزۈشكە باشلىدى. شۇئان سۇلتان ئابدۇللاخاننىڭ يېنىدا تۇرۇپ تاماشا قىلىۋاتقان مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمنىڭ تىرناقلىرىغا تۇجۇپىلەپ خىنە يېقىلغان نازۇك بارماقلىرى بويىنىغا ئېسىۋالغان ئوقياغا يۈگۈردى. مەلىكە دەقىقە ئىچىدە يانى ئوقلىدى - دە، قېشىدىكى سۇلتان ئابدۇللاخانغا مۇراجىئەت قىلدى.

— خان ئاتام ئىجازەت قىلسا، مەنمۇ بىر تال ئوق ئېتىپ باققان بولسام.

خان مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمنىڭ نازۇك بارماقلىرى مەھكەم تۇتۇپ تۇرغان، نەپىس ياسالغان ئوقياغا ھەۋەس بىلەن قاراپ قويۇپ، رازىمەنلىك بىلەن باش لىڭشىتىپ ئىجازەت بەردى.

— ئېھتىيات قىلىڭ، مەلىكەم، — دېدى ئابدۇللا خان يانىڭ كىرىچىنى تارتىۋاتقان مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمنى ئاگاھلاندۇرۇپ، — ئوقىڭىز نىشانغا تەگمەي بىگۇناھ رەئىيەتنى زەخىملەندۈرۈپ قويمىسۇن.

---

① مىرغەزەپ — جاللاتلار باشلىقى.

مەلىكە ئۆزىنىڭ ئوقيا ئېتىش ماھارىتىگە ئابدۇللاخاننىڭ ئانچە ئىشەنچ قىلالمايۋاتقانلىقىنى سېزىپ ھەم رەنجىدى، ھەم ماھارىتىنى بىر كۆرسىتىپ قويماقچى بولدى ـ دە، ئاستىنقى لېۋىنى مەھكەم چىشلىگىنىچە ئوقلانغان يانىڭ كىرىچىنى تارتىپ تولۇن ھالەتكە كەلتۈردى ـ دە، نىشاننى قارىغا ئېلىپ تۇرۇپ كىرىچىنى قويۇۋەتتى. شۇ ھامان تۇۋرۇككە مىخلانغان مىرزا نەۋرۇز دىۋان ئېچىنىشلىق داد ـ پەرياد كۆتۈردى. مەلىكىنىڭ ئاتقان ئوقى ئۇنىڭ دەل ئوڭ كۆزىگە بېرىپ قادالغانىدى.

— بارىكاللا، مەلىكەم، ھەقىقەتەن مەرگەنىكەنسىز، — دېدى سۇلتان ئابدۇللاخان مەلىكىنىڭ ماھارىتىگە ئاپىرىن ئوقۇپ.

— ئاپىرىن! ئاپىرىن!

—كاتتا ماھارەت!

باشقا ئەمىرلەرمۇ خانغا ئەگىشىپ مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمنى ماختاپ كېتىشتى.

ماختاش سادالىرىغا كۆمۈلۈپ كەتكەن مەلىكە ھاياجانلانغان ھالدا ئوقداندىن يەنە بىر تال ئوق ئالدى ـ دە، ئوقنى ياغا سېلىپ كىرىچىنى كۆچەپ تارتقىنىچە مىرزا نەۋرۇز دىۋاننىڭ سول كۆزىنى نىشانغا ئالدى...

ئىككىنچى باب

مەزھەپ توپانى

1

كۈن چۈشتىن قىيىلغان مەھەل.

تونۇردەك قىزىپ كەتكەن قەشقەر شەھىرىدە سەئىدىيە دۆلىتىنىڭ كاتتا شەھەرلىرىگە خاس قاينام ـ تاشقىنلىق ھايات داۋاملاشماقتا. بولۇپمۇ دوغاپچى، باققاللارنىڭ بازىرى چاپ ـ چاپ، دوغچىلار سايىۋەنلەرئاستىغا توختىتىۋالغان دوغ غالتىكى ئۈستىدىكى تۈگمەن تېشىدەك يوغانلىقتىكى خرۇستالدەك سۈزۈك مۇزلارنى تۆمۈر ۋاشاق بىلەن گۈرۈچتەك ـ گۈرۈچتەك تاراشلاپ سول قولىدىكى ھېجىر تاۋاقلارغا زايە قىلماي چۈشۈرۈپ، كۆپتىكى پاكىز سۇ بىلەن چايقاپ، خېرىدارلارنىڭ تەلىپى بويىچە ساراڭ دوغ①، شىرنە دوغ②، قېتىق دوغ③، كاشكاپ دوغ④، شەربەت دوغ⑤... لارنى چاققانلىق بىلەن تەييارلاپ، قوشۇق بىلەن قوچۇپ

① ساراڭ دوغ — قېتىق بىلەن شىرنە ياكى شەربەتلەرنى ئارىلاشتۇرۇپ ئېتىلىدۇ.
② شىرنە دوغ — ناۋات شىرنىسىدە ئېتىلىدۇ.
③ قېتىق دوغ — قېتىقتا ياكى سۈزمىدە ئېتىلىدۇ.
④ كاشكاپ دوغ — گۈلە، قاق، جىگدە، چىلان، قۇرۇق ئۈزۈم قاتارلىق قۇرۇق يەل-يېمىشلەرنى پۇراقلىق دورا ـ دەرمەككە چىلاپ، تەمى چىققان سۈيىدە ئېتىلىدۇ.
⑤ شەربەت دوغ — تۈرلۈك شەربەتلەردە ئېتىلىدۇ.

بېشىدىن ئىككى - ئۈچ گەز ئېگىزلىكتە ئىككى - ئۈچ قېتىم سورۇيتتى، تولىمۇ سەنئەتلىك سورۇلغان دوغلار بىر تېمىممۇ زايە بولماي، يەنە ھىجىرغا قۇيۇلاتتى، ئەنە شۇ يوسۇندا تەييار بولغان دوغلارنى خېرىدارغا قوش قوللاپ ئۇزىتاتتى.

ھەم سوغۇق، ھەم ئۆزگىچە تەملىك، ھەم پۇراقلىق بۇ سوغۇق ئىچىملىكلەر ئۇسسۇلۇقنى باسقانىنىڭ سىرتىدا بەزىلىرى ئىسسىق ئۆتۈپ كەتكەن بىمارغا، بەزىلىرى سوغۇقى ئېشىپ كەتكەن بىمارلارغا شىپا بولاتتى. بەدەنىنىڭ ھارارىتىنى تەڭشەپ تۇرىدىغان بۇ ئىچىملىك بىر يۇتۇم ئىچكەن ئادەمنى خۇمار قىلىپ قوياتتى. كوچىغا چىققان ھەرقانداق ئادەم بىرەر ھىجىر ئىچمەي قالمايتتى. شۇ كۈنلەردە قەشقەر شەھىرىدە دوغنىڭ بازىرى ئەڭ ئىتتىك ئىدى.

ئوردا بېغىدىكى تالزارلىق راۋاقتا كىيىملىرى بىلەنلا سەگدەپ ئولتۇرغان قەشقەرنىڭ نائىب ئەمىرى شاھزادە يولۋاسخان قاشتېشى قەدەھتىكى ئەپيۇن ئارىلاشتۇرۇلغان كۈچلۈك شارابنى بىر كۆتۈرۈپلا ئىچىۋەتتى - دە، ئالتۇن تاۋاقتىكى ساراڭ دوغنى قولىغا ئېلىپ گۇپۇلدىتىپ سۇمۇرۇشكە باشلىدى. ئادەتتە يالغۇز ئولتۇرۇپ بەزمە - ئىچكۇۋازلىق قىلمايدىغان شاھزادە بۈگۈن نېمە ئۈچۈندۇر ئۆلپەتسىز ئىدى. ئىككى يېنىدا ئولتۇرغان ئىككى كېنىزەك توز پېيىدە ياسالغان يەلپۈگۈچ بىلەن يەڭگىل يەلپۈيتتى.

يەنە ئىككى كېنىزەك داستىخاندىكى تۈرلۈك يەل - يېمىش، يېمەكلىك ۋە ئىچىملىكلەرگە قونماقچى بولغان چىۋىنلەرنى تىنىمسىز قورۇيتتى. يەنە بىر كېنىزەك (شاھزادىنىڭ ھەرىمىدىكى خاس توقاللىرىدىن بولسا كېرەك) بوشىغان قاشتېشى جامغا مەي تولدۇرۇۋاتاتتى. شاھزادە ساقىيلىق قىلىۋاتقان بۇ كېنىزەكنىمۇ ئىچكۈزگەن بولسا كېرەك، ھەر ئىككىلىسىنىڭ چىرايى قىزىرىپ - كۆزلىرى خۇمارلىشىپ قالغانىدى. داستىخانىنىڭ

تۆۋەن تەرىپىدە شاھزادىگە ئۇدۇلمۇ ئۇدۇل ئولتۇرغان يەنە بىر جۇۋان دۇتار چېلىپ ناخشا ئېيتىۋاتاتتى. ئۇنىڭ سۇزۇك، يۇمشاق، لەرزان ئاۋازى جىمجىت ئوردا بېغىنىڭ بارلىق بۇلۇڭ - پۇچقاقلىرىغا تەكشى تارقىلاتتى:

كىشى ئاشىق ئىسە ئوتتىن يانارمۇ؟
ئەزىز مەئشۇقىغە جانىن ئايارمۇ؟
دىلۇجان بىرلە ھەر كىم بولسە ئاشىق،
بولۇر مەشۇقىغە جاندەك مۇۋاپىق. ①

مۇڭ بولۇپ ئولتۇرغان شاھزادە ناخشا ئاخىرلىشىشى ھامان ئالدىدىكى قاشتېشى جامنى قولىغا ئالدى - دە، ناخشىچى جۇۋانغا تەڭلىدى:

— بۈگۈن خېلىلا پەيزىڭ بارغۇ، گۈلشەن، تۇتە ماۋۇ بىر قەدەھ شارابنى ئىچىۋېتىپ شوخراق پەدىگە چال.

— ئىلتىپاتلىرىغا ھەشقاللا، شاھزادەم، دېدى جۇۋان ئورنىدىن تۇرۇپ شاھزادىگە نازاكەت بىلەن ئېگىلىپ سالام قىلىپ، — ھېلىمۇ بايىتىن ئىچكەن شاراب بىلەن خېلىلا مەست بولۇپ قاپتىمەن. ئەمدى ئىچمەي، ناخشىنى سىلى زېرىكىپ قالغۇچە ئېيتىپ بېرەي.

نېمانچىۋالا تولا گەپ قىلىسەن، گۈلشەن، دېدى شاھزادە تەئەددى قىلىپ، مەن بىلەن ئىچمەي كىم بىلەن ئىچەتتىڭ، مەست بولۇپ قالساڭ ھېچ ۋەقەسى يوق. سەن مەست بولمىساڭ قىزىقچىلىق قانداق چىقىدۇ. مەن سېنىڭ ناخشاڭ-

① بۇ ھىرقەتنىڭ شېئىرى، مەنىسى:
ئاشىق كىشى ئوتتىن يانامدۇ؟
قەدىردان مەشۇقىدىن جېنىنى ئايامدۇ؟
كىمدە كىم بەجانىدىل ئاشىق بولسا،
مەشۇقىنىڭ ۋۇجۇدىغا جانغا ئوخشاش قوشۇلۇپ كېتىدۇ.

غىمۇ، مەستلىكىڭگىمۇ خۇشتار.

شاھزادە ئۇيۇشتۇرغان بەزمىلەرگە داۋاملىق ئىشتىراك قىد- لىپ تۇرغاچقىمۇ، ناخشىچى چوكان سۇر - ھەيۋىسى بىلەن پۇتكۇل قەشقەرنى تىترىتىپ تۇرىدىغان شاھزادىدىن ئانچە ھېيد- قىپ كەتمەيدىغاندەك قىلاتتى.

— مېنى شارابقا زورلاپ تاماشا كۆرۈشنىلا بىلىلا، شاھزا- دەم، — دېدى گۇلشەن تۇجۇپىلەپ ئۇسما قويغان چىرايلىق ئەگىم قاشلىرىنى نازلىق ئېتىپ، چىرايىغا ھەرقانداق بىر ئەركەكنىڭ ئىچى كۆيگۇدەك تەبەسسۇم يۇگۇرتۇپ، — مەست بولۇپ يىقىلىپ قالسام، ھېچكىمنىڭ كارى يوق مەن بىلەن.

گۇلشەننىڭ بۇ سۆزىنى ئاڭلاپ شاھزادە قاقاقلاپ كۇلۇپ كەتتى. قەشقەردىكى بەگزادە، بايۋەچچە، زەردارلار ئۇچۇن «ھىندى سارىيى» دەپ ئاتىلىدىغان سارايىنىڭ ئىچكىرىسىدە خۇ- پىيانە ئېچىلغان بەزمىخانىنىڭ ناخشىچىسى بولغان بۇ چوكاننىڭ خېلىلا داڭقى بار ئىدى. شاھزادە يولۋاسخان ئۆزىنىڭ نائىب ئەمىرلىك ۋە شاھزادىلىق سالاھىيىتى بىلەن بۇ بەزمىخانىغا بې- رىش ئىمكانىيىتى بولمىغانلىقى ئۇچۇن بۇ چوكاننى پات - پات ئوردىغا قىچقارتىپ بەزمە سورۇنلىرىدا دۇتار چالدۇرۇپ ناخشى- سىدىن ھۇزۇر ئالاتتى.

گۇلشەنمۇ ئانچە - مۇنچە ناز قىلىپ قويغان بىلەن خېلى- خېلى ئەركەكلەردىن قېلىشماي شاراب ئىچەتتى - دە، ئوبدانلا مەست بولۇپ قالاتتى. بەزمە ئاخىرلاشقاندا شاھزادە ۋە باشقا ئەمىرلەر، بەگ - تۆرىلەرنى، زەردار مېھمانلارنى خىزمەتكار - مۇلازىملار يۆلەپ خاس مېھمانخانىلارغا ئەكىرىپ، مەپە - خادىك- لىرىغا چىقىرىپ ھالىدىن خەۋەر ئالغىنى بىلەن، بۇ مەيخور، دۇتارچى جۇۋان بىلەن نېمە ئۇچۇندۇر خىزمەتكارلارنىڭ كارى بولمايتتى. ئۇ مەستچىلىكتە جايلاپ ماڭالماي يىقىلىپ چۇ- شۇپ، توپا - تۇمانلارغا مىلىنىپ كىيىم - كېچەكلىرىنى

رەسۋا قىلىۋالاتتى - دە، ئۇدۇل كەلگەن بىر يەردە يېتىپ قالاتتى. مەستلىكىدىن يېشىلگەندە تۇرقىغا قاراپ ئۆزى بىلەن كارى بولمىغان خىزمەتكارلارنى بولدى دېگۇچە قارغايتتى. ئىك- كىنچىلەپ ئوردىغا ئاياغ باسماسلىققا، شاھزادىنىڭ بەزمە سورۇن- لىرىغا قاتناشماسلىققا قەسەمياد قىلاتتى. ئەمما، شاھزادە قىچ- قارتىپ مەپە ئەۋەتكەن ھامان، ھېلىقى قەسەملىرىنى پۇتۇنلەي ئۇنتۇيتتى - دە، ياسىنىپ - جابدۇنۇپ ئوردىغا يۇگۇرەيتتى. گۇلشەننىڭ مەست ۋاقتىدا قىلغان سۆز - ھەرىكەتلىرىنى خىز- مەتكارلىرىغا سۆزلىتىپ ئاڭلىغان شاھزادە يەنە قانغۇچە كۇلەتتى. «مەن گۇلشەننىڭ ناخشىسىغىمۇ، مەستلىكىگىمۇ خۇشتار» دەيت- تى شاھزادە ھۇزۇرلانغان ھالدا. شۇ تاپتا شاھزادە گۇلشەننىڭ ئاشۇ قىزىقارلىق ھەرىكەتلىرىنى كۆز ئالدىغا كەلتۇرۇپ كۇلۇپ كەتكەنىدى.

— خاتىرجەم ئىچىۋەر، — دېدى شاھزادە كۇلكىدىن ئۆزىنى تۇتالمىغان ھالدا، — خىزمەتكارلارغا تاپىلاپ قويىمەن. ئۇلار سېنى ئارامخانىغا ئەكىرىپ قويىدۇ.

گۇلشەن شاھزادە بىلەن ئارتۇقچە تالاشمىدى. گەرچە ئۇ ھازىر كەيپ بولغان بولسىمۇ ئەدەپتىن چىقىپ كەتكۇدەك دەرىجى- دە ئەمەس ئىدى. شۇڭلاشقا، ئۆزىنى تۇتۇۋالغان ھالدا شاھزادىگە مۇراجىئەت قىلدى:

— ئۇنداقتا مەن باشقا جامدا ئىچەي. شاھزادەمنىڭ مۇبارەك لەۋلىرى تەگكەن قەدەھكە لەۋ تەگكۇزۇپ ئەدەپسىزلىك قىلىشقا ھەددىم ئەمەس.

— ئەجەب ئەقىللىق جۇمۇسەن، گۇلشەن، — دېدى شاھزادە شەھۋەت ئۇچقۇنلىرى چاچراۋاتقان كۆزلىرىنى گۇلشەننىڭ خۇمار- لاشقان كۆزلىرىگە تىكىپ تۇرۇپ، — توغرا، شاھزادىنىڭ لەۋ- لىرى تەگكەن يەرگە باشقىلارنىڭ لەۋ تەگكۇزۇشىگە قەتئىي بولمايدۇ.

شاھزادە ساقىيلىق قىلىۋاتقان كېنىزەككە قاراپ بۇيرۇدى:

— گۈلشەنگە ئۆزىنىڭ پىيالىسىدە شاراب تۇت.

— ئازراق قۇيسىلا، خېنىم، — دېدى گۈلشەن ساقىيلىق قىلىۋاتقان كېنىزەككە قاراپ.

داستىخان راسلىغاندا گۈلشەنگە شاراب قۇيغىلى مەخسۇس قەدەھ تەييارلانمىغانلىقى ئۈچۈن شەربەت قۇيۇلغان كىچىكرەك ئالتۇن پىيالىدىن بىرنى بىكارلاپ شاراب قۇيۇپ بەرگەنىدى.

شۇ تاپتا گۈلشەن، ساقىي كېنىزەكنىڭ پىيالىنى تولدۇرۇۋېتىشىدىن ئەنسىرەپ قالغانىدى. بىراق، گۈلشەننى راسا بىر مەست قىلىپ تاماشىسىدىن ھۇزۇرلىنىشنى كۆڭلىگە پۈككەن شاھزادە يولۋاسخان، كېنىزەكنى ئالتۇن پىيالىگە لىق شاراب قۇيۇشقا ئىشارە قىلدى. گۈلشەن غودۇرىغان ھالدا لىپمۇ لىق بىر پىيالە شارابنى ئۈچكە بۆلۈپ ئىچىۋەتتى - دە، رەنجىگەننى قىلىپ چىرايىنى پۈرۈشتۈرگىنىچە سورىدى:

— ئەمدى قايسى پەدىنى ئاڭلاشنى خالايلىكىن، شاھزادەم.

— توختاپ تۇر، — دېدى شاھزادە يولۋاسخان ئالدىدىكى قاشتېشى قەدەھنى قولىغا ئېلىپ، — مەن ساڭا ھازىر مېنىڭ لېۋىم تەگكەن يەرگە لەۋ تەگكۈزۈشۈڭگە پەرمان بېرىمەن. ھازىرچە مۇشۇ قاشتېشى قەدەھ ئارقىلىق لەۋلىرىمىز جۈپلەشكەچ تۇرغاي.

بەزمە، ئىشقۋازلىق سورۇنلىرىدا تولا يۇرۇپ پىشىپ كەتكەن، ئەمدىلا ئوتتۇز بەش ياشنىڭ قارىسىنى ئالغان، تېخى ياشلىق جەزبىسىنى يوقاتمىغان گۈلشەننىڭ ئولتۇرسا - قوپسا ئارمان قىلىدىغىنىمۇ شاھزادە يولۋاسخاننى ئىشق قارمىقىغا بىرەر قېتىم بولسىمۇ ئىلىندۇرۇش، شۇ ئارقىلىق شاھزادىنىڭ كۆڭلىنى ئۇتۇپ ئىشەنچىسىگە ئېرىشىپ، شاھزادە ھەرىمىنىڭ كېنىزەكلىرىنى باشقۇرۇش مەرتىۋىسىگە ئېرىشىپ تىرىكچىلىك يولى تېپىش، بەزمىخانىدىن تولۇق قۇتۇلۇپ چىقىپ كېتىش ئىدى.

شۇ تاپتا شاھزادە يولۋاسخاننىڭ ئۇنى ئەخمەق ئېتىپ ئېيتقان بۇ سۆزلىرى ئۇنىڭ يۈرىكىنى ئويىنىتىۋەتتى - دە، دەس ئورنىدىن تۇرۇپ شاھزادىنىڭ قولىدىكى قاشتېشى قەدەھنى ئىككى قوللاپ ئېلىپ بىر كۆتۈرۈپلا ئىچىۋەتتى، ئاندىن قەدەھنىڭ گىرۋەكلىرىنى پاك - پاكىز يالىۋەتتى. ئۇنىڭ بۇ قىلىقىدىن شاھزادە يولۋاسخان ۋە كېنىزەكلەر كۈلكىدىن ئۆزىنى تۇتۇۋالالماي قېلىشتى.

— قېنى ئەمدى شوخ پەدىلەردىن بىرىگە چالە، — دەپ بۇيرۇق قىلدى شاھزادە. خېلىلا مەست بولۇپ قالغان گۈلشەن دۇتارنى قولىغا ئېلىپ پەدىسىنى سەل - پەللا تەڭشەپ، نازۇك بارماقلىرى بىلەن دۇتارنىڭ تارىسىنى چېكىشكە باشلىدى:

تامدىن ئېگىز چىتلارى،
بارسام قاۋار ئىتلارى.
ئاخشام ياتسام غوجام بىلەن،
ئۇخلاتمىدى پىتلارى.

ناخشىنى ئاڭلاپ شاھزادىمۇ، كېنىزەكلەرمۇ تېلىقىپ كۈلۈشكە باشلىدى. گۈلشەن بولسا شاھزادىنى كۈلدۈرەلىگەنلىكىدىن ھاياجانلىنىپ ناخشىنى تېخىمۇ ئەۋجىگە چىقىرىشقا باشلىدى. ئۇ ھەربىر كۇپلېت ناخشا ئاخىرلاشقاندا ئاخىرىغا «ئاھ غوجام»، «تاتلىق غوجام»، «ۋايجان - ۋايىيەي» دېگەندەك سۆزلەرنى نەقرات قىلىپ قىلجىڭلايتتى.

چايقايدۇ يا، چايقايدۇ،
ئىلمان سۇدا چايقايدۇ.
ئاشۇ غوجامنى بىر سۆيسەم،
بەدەن - بەدەنگە تارقايدۇ.

كۆچلۈك شاراب بىلەن گۈلشەننىڭ شوخ پەدىدىكى شەھۋانىي تۇيغۇلارنى قوزغاتقۇچى ناخشىسى ۋە ناخشىغا قوشۇپ قاش - كۆزلىرىنى ئوينىتىپ خۇلق قىلىشى شاھزادىنى ئوبدانلا مەست قىلىپ قويغانىدى. شاھزادىگە يېقىنلىشىش ئارزۇ - ئۈمىدىنى بۈگۈنكى مۇشۇ خاس سورۇنغا باغلىغان گۈلشەن بارلىق ھۈنەر-ماھارەت، نازۇكەرەشمىسىنى ئىشقا سېلىۋاتاتتى. شەھۋانىي ھەۋىسى قوزغىلىشقا باشلىغان شاھزادە ئۆزىنىڭ سالاھىيىتىنى ئۇنتۇغان ھالدا، گۈلشەننىڭ سۈرمە سۈركەلگەن چوڭ - چوڭ كۆزلىرىگە شەيدالىق بىلەن تىكىلىپ قالغانىدى...

دەل مۇشۇ دەقىقىدە ئوردا بېغىنىڭ قاراۋۇللار بېشى پالاقلاپ كەلگىنىچە شاھزادىنىڭ قېشىغا كېلىپ توختىدى - دە، قول باغلاپ تۇرغىنىچە ئىجازەتمۇ سورىماستىن سۆزلەشكە باشلىدى:

— مەلۇم بولغايكى، سۇلتان ئالىيلىرى، خوجا ھىدايىتۇللا پىر بۇزرۇكۋار ھەزرەتلىرى دىدارلىرىغا مۇلاقەتتە بولۇش ئۈچۈن دەرۋازا ئالدىدا ساقلاپ قالدى.

شاھزادىنىڭ چېكىگە يېتىشكە باشلىغان شەھۋانىي تۇيغۇلىرى خۇددى بىر چېلەك سۇ قۇيۇۋەتكەندەك سوۋۇپ كەتتى. ھاياجاندىن چىڭقالغان ۋۇجۇدى لاسسىدە بوشاشتى. بىمەھەل ۋاقىتتا كېلىپ كەيپىنى بۇزغان قاراۋۇللار بېشىغا غەزەپ بىلەن ئالايدى. ئەمما، ئۇنى جازاغا بۇيرۇمىدى. چۈنكى، شاھزادە خوجا ھىدايىتۇللا ئىشانغا قول بېرىپ پىر تۇتقاندىن بېرى، ئىشاننىڭ شېرىن سۆزلىرى، دەبدەبىلىك ئۇچۇرۇپ ماختاشلىرى، كەلگۈسى تەقدىرى ھەققىدىكى ئاجايىپ كاتتا بېشارەتلىرى شاھزادىنى ۋەسۋەسىگە سېلىپ قويغانىدى. ئىشاننىڭ بۇنداق سۆزلىرىگە خۇددى ئەپيۇن ئارىلاشتۇرۇلغان كۆچلۈك شارابقا خۇمار بولۇپ قالغاندەك خۇمار بولۇپ قالغان شاھزادە يولۋاسخان شۇ تاپتا بۇ ئەدەپسىز چاكارنى جازالايمەن دەپ دەرۋازا ئالدىدا قالغان پىر بۇزرۇك ھەزرەتلىرىنى ساقلىتىپ قويۇشتىن ئەنسىرىگەنىدى. شۇڭا، ئۇ

قاراۋۇللار بېشىغا دەرھال بۇيرۇق قىلدى:

— ماڭ، پىرىمنى دەرھال باشلاپ كىر.

قاراۋۇللار بېشى سەل دېلىغۇل بولغان ھالدا يەنە سورىدى:

— ئىشان پىرىمنى نەگە باشلايمەن، ئالىيلىرى؟

بۇ سوئالنى ئاڭلاپ شاھزادە يولۋاسخاننىڭ بىردىنلا ئۇغىسى قايىندى:

— ھوي كالۋا، نېمە تىلىڭنى چايناپ تۇرىسەن، ئىشان پىرىمنى مېنىڭ قېشىمغا باشلاپ كەلمەي، ئاناڭنىڭ قېشىغا باشلامتىڭ...

شاھزادىنىڭ تىل - ھاقارەتلىرى ئاخىرلىشىپ بولغۇچە قاراۋۇللار بېشى غايىب بولدى. چۈنكى، ئۇ قەشقەر خەلقىنىڭ تەڭدىن تولىسى دېگۈدەك «ئىشان پىرىم»، «پىر بۇزرۇكۋار»، «خوجا ئىشان ھەزرەت» دەپ قول بېرىپ مۇرىت - مۇخلىس بولغان ئىشقىيە سۇلۇكىنىڭ بۇ كاتتا پېشۋاسىنى مۇشۇنداق مەي - شاراب، ناخشا - ساز ۋە نامەھرەم بىلەن بەزمە - سۆھبەت قۇرۇپ ئولتۇرغان سورۇنغا باشلاپ كېلىشنى لايىق كۆرمىگەن ۋە بۇنى ئۆزى ھەم شاھزادە ئۈچۈنمۇ قاتتىق گۇناھ ھېسابلىغانىدى. شۇ سەۋەبتىن شاھزادىدىن ياندۇرمىلاپ سورىغانىدى. ئەپسۇسكى، شاراب بىلەن ناخشىچى جۇۋاننىڭ ناز - كەرەشمىسىدە مەست بولۇپ كەتكەن شاھزادىنىڭ بۇلارنى ئويلاشقا چولىسى يوق ئىدى.

بىردەمدىلا بېشىغا ئاق داكىدا چاقما كاۋىدەك يوغانلىقتا سەللە ئورىۋالغان، ئىشانلىق جەندىسىنى چۇچىلىق ناۋات رەڭ رومال بىلەن باغلىۋالغان، ئېگىكىدىكى بىر تۇتام قاپقارا ساقىلى قان تەپچىرەپ تۇرغان، گىردىدەك چېھرىگە خويمۇ ياراشقان خوجا ھىدايىتۇللا ئىشان تالزار راۋاققا يېتىپ كەلدى - دە، شاھزادە يولۋاسخانغا پۈكۈلۈپ تۇرۇپ سالام قىلدى.

— ئەسسالامۇئەلەيكۇم، خانۇ خاقان ئالىيلىرى، ئالتۇن

بويلىرى ئېسەنمىكىن؟
شاھزادە، ئىشاننىڭ سالىمىنى ئەلدۇگۇنۇپ دېگۇدەك ئورنى-
دىن تۇرۇپ ئىلىك ئالدى - دە، يېنىدىن جاي كۆرسەتتى.
— كە... كە ... كەلسىلە ... پىر بۇزرۇكۇم. ھە، بۇياققا
ئۆتسىلە.
خوجا ھىدايىتۇللا ئىشان ناخشىچى - چوكان بىلەن مەي
كوزىلىرىغا ھېرىسمەنلىك بىلەن، داستىخاندىكى نېمەتلەرگە ئاچ
كۆزلۈك بىلەن تېزلا نەزىرىنى يۇگۇرتتى - دە، كالىچىنى سېلىپ
تاشلاپ مەسسى بىلەن سۇپىغا چىقىپ قات - قات سېلىنغان
ئەتلەس كۆرپىنىڭ ئۇستىدە شاھزادىگە ياندىشىپ دېگۇدەك جايلى-
شىپ ئولتۇرۇۋالغاندىن كېيىن دۇئاغا قول كۆتۇردى ۋە ئاۋازىنى
ئۇنلۇك چىقىرىپ ئاڭلىتىپ تۇرۇپ شاھزادىنىڭ ئۇمرىنىڭ ئۇ-
زۇن، دۆلىتىنىڭ زىيادە، دۇشمەنلىرىنىڭ زەبۇن - خار بولۇشى-
نى تىلەپ ئۇزۇندىن - ئۇزۇن دۇئا قىلغاندىن كېيىن «ئاللاھۇ
ئەكبەر» دەپ يۇزىنى سىيپىدى - دە، ئورنىدىن قوپۇپ، قول
باغلاپ تۇرغىنىچە شاھزادىدىن قايتا ئېسەنلىك سورىدى.
— ئىنشائاللا، — دېدى ئىشان ئەتلەس كۆرپە ئۇستىگە قايتا
جايلىشىپ ئولتۇرۇۋالغاندىن كېيىن سۆز باشلاپ، — ئىشلەتكەن
«قارا خەت» پەنتىمىز تولۇق كۇچىنى كۆرسىتىپتۇ، سۇلتانىم.
ئاستانىدىكى يارەنلەرنىڭ ئەۋەتكەن مەكتۇپىدىن مەلۇم بولۇشىچە،
ھېلىقى مەكتۇپنى كۆرگەن پەدەرلىرى ئابدۇللاخان ئالىيلىرى
قاتتىق غەزەپلىنىپتۇ- دە، نېرى - بېرىسىنى سۇرۇشتۇرمەيلا،
مەكتۇپتا تىلغا ئېلىنغان ئەمىرلەرنىڭ ھەممىسىنىلا شۇ ھامان
زىندانغا بۇيرۇپ ئەتىسى قەتلىگاھتا كاللىسىنى ئاپتۇ. بىر پارچە
مەكتۇپ بىلەنلا پەدەرلىرىنىڭ قولى ئارقىلىق بىرمۇنچە دۇشمەن-
لىرىمىزنى يوق قىلدۇق.
— بۇ نۇسرەت يەنىلا جانابىي ئىشان پىرىمنىڭ كامالى
ئەقلى - پاراستىنى ئىشقا سېلىپ كۆرسەتكەن تەدبىرىدىن قولغا

كەلدى، —دېدى شاھزادە يولۋاسخان بۇ خۇش خەۋەردىن سۆيۇ-
نۇپ، — ئەتتەڭ ئاستانە ئەمىرى مىرزا باباقبەگ بىلەن ئوردا
ئىشىكئاغىسى مىرزا تەڭرىبەردىبەگلەر ئامان قالدى - دە، پى-
رىم، يەنە تېخى ئەمىر كەبىر ھىندىقۇش مىرزىمۇ بار دېسىلە.
مەكتۇپقا ئۇل ئەمىرلەرنىڭ ئىسمىنىمۇ كىرگۇزۇپ قويىدىغان
ئىش ئىكەن.
— ئول ئۇچ ئەمىر سۇلتان ئابدۇللاخان ئالىيلىرىنىڭ تولى-
مۇ يېقىن مەھرەملىرىدىندۇر، شاھزادەم. ناۋادا ئۇلارنىڭ ئىس-
مىنىمۇ مەكتۇپقا پۇتۇپ قويغان بولساق، خان ئالىيلىرى ئول
مەكتۇپتىن گۇمانلىنىپ قېلىشى، سىر - مۇددىئايىمىز پاش
بولۇپ قېلىشى مۇمكىن ئىدى. ئىنشائاللا ئۇلارنىمۇ پات ئارىدا
يوقاتقايمىز. جانابلىرىنىڭ بۇيۇك سەئىدىيە خانلىقىنىڭ تەخت -
سەلتەنىتىدە بەرقارار بولماقلىرىغا، مۇبارەك باشلىرىغا خانۇ خا-
قانلىق تاجىنى كىيمەكلىرىگە ئۇزاق ۋاقىت قالمىدى، شاھزادەم.
— ھەزرىتى ئىشان بۇزرۇكنىڭ دۇئاسىنىڭ بەراكاتى، شۇن-
داقلا ئەقىل - پاراسەت نۇرلىرىنىڭ يول كۆرسىتىشى بىلەن خان
ئاتامنىڭ كۆڭلىگە ئاللا ئىگەم ئىنساپ بېرىپ قالسا ئەجەب ئە-
مەس، — دېدى يولۋاسخان ھاياجانلانغان ھالدا.
— خان پەدەرلىرىنىڭ ئاللىقاچان تەخت سەلتەنىتىنى ئۆزلى-
رىگە ئۆتكۈزۈپ بېرىش مۇددىئاسى بار، شاھزادەم. ئەپسۇسكى
خان پەدەرلىرىنىڭ ئەتراپىنى قارا بۇلۇتتەك ئورىۋالغان سۇلۇكى
ئىسھاقىيەچى قارا مۇسۇلمان ئەمىرلەر خان پەدەرلىرىنىڭ كاللى-
سىنى ئايلاندۇرۇپ تاجۇ تەختنى ئۆزلىرىگە ئۆتكۈزۇپ بېرىشكە
يول قويماۋاتىدۇ، — دېدى خوجا ھىدايىتۇللا ئىشان سۆھبەتنىڭ
تېمىسىنى ئەسلىي مۇددىئاسىغا يېقىنلاشتۇرۇپ، — ئۇلار ئادا-
ۋەت تۇگمىنىنىڭ سۇيىنى ئۇلغايتىپ ھەمدە تۇرلۇك پىتنە -
پاساتلىرى ئارقىلىق ئۆزلىرىدەك ئەزىز پەرزەنتنى خان پەدەرگە
دۇشمەن كۆرسىتىپ، پەدەرلىرىنىڭ ئۆزلىرىگە بولغان ئىشەنچ-

سىنى يوقىتىشقا ئۇرۇنۇۋاتىدۇ. شۇڭلاشقا، خان ئالىيلىرى تاجۇ تەختنى ئۆتكۈزۈپ بېرىش ئىشىنى كەينىگە سۈرەپ سۆكۈت قىلىپ تۇرۇۋاتىدۇ.

ئىشاننىڭ بۇ سۆزلىرىدىن غەزەپلىنىپ، چېكە تومۇرلىرى كۆپۈشكە باشلىغان شاھزادە خۇددى كۆزى چۈشكەن نەرسىگە ئېرىشەلمەي، رەنجىپ قالغان كىچىك بالىغا ئوخشاپ قالغانىدى. ئۇ ئەلەم بىلەن تىناتتى، چىشلىرىنى غۇچۇرلىتىپ ئاللىكىملەرگە غەزەپ قىلاتتى، يۈرىكىدىن چىقىرىپ خەپلەيتتى.

شاھزادە ئىشانغا قاراپ مۇراجىئەت قىلدى:

— ئېيتسىلاچۇ، پىرىم. ئەمدى قانداق قىلسام بولۇر؟

خوجا ھىدايىتۇللا ئىشان شۇ تاپتا شاھزادە يولۋاسخاندىن دەل مۇشۇ سوئالنى كۈتۈۋاتاتتى. ئەمدىلا قىرىق ياشنىڭ قارىسىنى ئالغان ئىشان ۋۇجۇدىدىكى تۈگىمەس ھىيلە - نەيرەڭلىرى، جىن - شەيتاننى ئۇسسۇلغا سالالىغۇچى ئاجايىپ سېھرىي ئەپسۇنلىرى ۋە مۇزنىمۇ ئېرىتىۋەتكۈدەك ياغلىما تىلى بىلەن ئۆزىدىن ئالتە - يەتتە ياش كىچىك شاھزادە يولۋاسخاننى بەئەينى ئالتە - يەتتە ياشلىق بالىغا ئايلاندۇرۇپ تاجۇ تەخت ۋەسۋەسىسىدىن ئىبارەت بىر ئوتنى يۈرىكىگە تۇتاشتۇرۇۋەتكەنىدى.

ئىشان شاھزادىنىڭ ئۆزىدىن مەدەت تىلەپ تەلمۈرۈپ تۇرغان، شاراب تەسىرىدىن بەقەسەمدەك قىزىرىپ كەتكەن كۆزلىرىگە قاراپ كۆڭلىگە پۈككەن مۇددىئاسىنى ئاشكارىلىدى:

— ئاستانىگە لەشكەر تارتماقلىق كېرەك، شاھزادەم.

— ئاستانىگە لەشكەر تارتامدۇق؟

قاتتىق چۆچۈگەن شاھزادە يولۋاسخان تەئەججۇپلەنگەن ھالدا ئىشانغا تىكىلدى. خوجا ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭ يىلاننىڭ كۆزلىرىدەك سۇرلۇك كۆزلىرى ئىپادىسىز ئىدى. پىر بۇزرۇكتىن سادا چىقمىغانلىقىنى كۆرگەن شاھزادە ئۆزىگە سۆزلىگەندەك غۇدۇرىدى:

— ئاستانىگە لەشكەر تارتىش دېگەنلىك، خان پەدەرگە قىلىچ تەڭلەش دېگەنلىك ئەمەسمۇ، پىرىم؟ بۇ ئىش ئەل - رەئىيەتنىڭ كۆڭلىگە ياقماسمىكىن.

— يېڭىلىشتىلا، سۇلتان ئالىيلىرى، — دېدى خوجا ھىدايىتۇللا ئىشان يولۋاسخاننى «شاھزادەم» دېمەستىن «سۇلتان ئالىيلىرى» دەپ ئاۋازىنى ۋەزمىن چىقىرىپ، — جانابلىرىنىڭ ئاستانىگە لەشكەر تارتىشتىكى مەقسەتلىرى ھەرگىزمۇ خان پەدەرلىرىگە قىلىچ تەڭلەش ئەمەستۇر. بەلكىم خان پەدەرلىرىنىڭ نۇرانە كۆزلىرىنى قارا بۇلۇتتەك سايە تاشلاپ ئېتىۋالغان ئىسھاقىيەچى مۇرتەت، مۇناپىق، قارا نىيەت ئەمىرلەرنى جازالاشتۇر، شۇنداقلا خان پەدەرلىرىنى ئول رىياكارلارنىڭ قارا چاڭگىلىدىن قۇتۇلدۇرۇشتۇر.

— بۇ خان پەدەرلىرىنى سەلتەنەت، يۇرتدارچىلىق ئىشلىرىنىڭ جاپاسىدىن خالاس قىلىپ، پەرزەنتلىك بۇرچلىرىنى ئادا قىلىدىغان، ئاللاتائالانىڭ رەھمىتىگە نائىل بولىدىغان كاتتا ساۋابلىق ھەم ئۇلۇغ ئىشتۇر. سۇلتان ئالىيلىرى، — ئىشان سۆزلىرىنىڭ شاھزادە يولۋاسخانغا تەسىر قىلىۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ يەنە قوشۇپ قويدى، — بۇ ئىشتا ئىككىلەنمىگەيلا. مۇشۇ ئىش سەۋەبلىك ھېلىغۇ ئەل - رەئىيەت ئىكەن، ناۋادا جانابىي خان پەدەر ئالىيلىرى خاتا چۈشىنىپ قالسىمۇ ھېچ ۋەقەسى يوق. ئاۋۋال تاجۇ تەخت ئەتراپىدىكى مۇناپىق رىياكارلارنى يوقىتىشتىن ئىبارەت ئۇلۇغ ئىشنى روياپقا چىقىرىپ بولغاندىن كېيىن، ئاندىن خان پەدەرلىرىگە مەقسەت - مۇددىئالىرىنى ئالدىرىماي سۆزلەپ چۈشەندۈرۈۋالسىلىمۇ، زىنھار كېچىككەن بولمايلا، ئول چاغدا پەدەر بىلەن پەرزەنت ئوتتۇرىسىدا ئاداۋەت - نىزا پەيدا قىلىدىغان ھېچقانداق توسالغۇ قالمايدۇ، شەۋكەتلىك سۇلتانىم.

— پىرىمنىڭ بەرگەن تەلىمى كۆڭلۈمدىكى تۇمانلارنى تارقىتىۋەتتى، — دېدى شاھزادە يولۋاسخان، خوجا ھىدايىتۇللا ئىشانـ

نىڭ چۇشەندۇرۇشلىرىنى ئاڭلىغاندىن كېيىن ۋۇجۇدىنى بېسىپ تۇرغان غەم - ئەندىشىلەردىن قۇتۇلغاندەك بولۇپ، — جانابىي ئىشان پىر بۇزرۇكۇمنىڭ ئەمرى شۇ بولسا شۇنداق قىلايلى ئەمىسە.

— ماشائاللا، دانا پىكىر بولدى، سۇلتانىم، — دېدى خوجا ھىدايىتۇللا ئىشان گۇلقەقەلىرى ئېچىلغان ھالدا، — بۇ ئۇلۇغ ئىشقا تېزرەك تۇتۇش قىلغىنىمىز ئەۋزەلدۇر.

— لەشكىرىي ئىشلارغا ئالدىراش بىھاجەت، پىرىم، — دېدى يولۋاسخان ئويچانلىق بىلەن. شۇ تاپتا ئۇنىڭ مەستلىك كەيپى پۇتۇنلەي يېشىلىپ كەتكەنىدى، — ئاۋۋال ئەتراپلىق تەييارلىق كۆرۈپ، لەشكەرلەرنى پۇختا مەشىقلەندۇرەيلى. ئات - ئۇلاغ، قورال - ياراغ، ئوزۇق - تۈلۈكلەرنى تولۇق غەملىۋېلىپ ئاندىن ئاستانىگە يۈرۈش قىلساقمۇ كېچىككەن بولمايمىز.

— ئارى، — دېدى ئىشان مەمنۇنلۇقىنى بىلدۈرۈپ، — مەن شاھزادەمنىڭ خانۇ خاقانلىق تەختىدە بەرقارار بولۇپ ئولتۇرغىنىنى تېزرەك كۆرۈشنى بەكمۇ ئارزۇ قىلىمەن. ئىنشائاللا پىر بۇزرۇكلىرىمىز، مازار - ماشايىخلارنىڭ مەدەت بېرىشى بىلەن ئول مۇراد - مەقسەتلىرىمىز ئاز كۈندە روياپقا چىققاي.

ئىشاننىڭ سۆزلىرىدىن ھاياجانلىنىپ ھازىرلا سەئىدىيە خانلىقىنىڭ ئالتۇن تەختىدە ئولتۇرىدىغاندەك تۇيغۇغا كېلىپ قالغان شاھزادە يولۋاسخان قاشتېشى قەدەھ بىلەن ئالتۇن پىيالىگە شاراب قۇيدۇردى - دە، ئالتۇن پىيالىنىڭ بىرىنى ھىدايىتۇللا ئىشانغا، يەنە بىرىنى باياتىن بېرى مۆگدەپ ئولتۇرغاندەك بولۇۋېلىپ شاھزادە بىلەن ئىشاننىڭ قىلىشقان گەپلىرىنى تىڭشاپ ئولتۇرغان گۇلشەنگە تەڭلىدى.

— قېنى ئالسىلا، پىرىم، مۇراد - مەقسەتلىرىمىزنىڭ تېزرەك روياپقا چىقىشى ئۈچۈن كۆتۈرەيلى!

— بەخت - ئامەتلىرىمىز ئۈچۈن كۆتۈرەيلى! — دېدى

ئالتۇن پىيالىنى قولىغا ئالغان گۇلشەن چىرايىغا ئاستىرتىن شەھۋانىيلىق بىلەن تىكىلىپ تۇرغان ئىشاننىڭ يىلان كۆزلىرىگە نازلىق بېقىپ.

خوجا ھىدايىتۇللا ئىشان بىردەم شاھزادىگە، بىردە ئۆزىگە نازۇكەرەشمە بىلەن تىكىلىپ تۇرغان گۇلشەنگە، بىردە ئالتۇن پىيالىدىكى شارابقا قارىۋەتكەندىن كېيىن، ئۇسساپ كەتكەنلىكىدىنمۇ ئەيتاۋۇر تەكەللۇپسىزلا ئالتۇن پىيالىنىڭ گىرۋىكىگە تۇمشۇقىنى تەگكۈزدى - دە، خۇددى خامانغا قاتقان كالا سۇ ئىچكەندەك، شارابنى غورتۇلدىتىپ ئىچكىنىچە، پىيالىنى قۇرۇقداپ قويدى.

2

پۇتكۇل ئەزايىدا تىرناقچىلىك قارىسى يوق ئاق ئارغىماقنى ئىختىيارىي مېڭىشىغا قويۇۋەتكەن خوجا ھىدايىتۇللا ئىشان، رىتىملىق يورغىلاپ كېتىپ بارغان ئارغىماقنىڭ ئۈستىدە يەڭگىل تەۋرەنگىنىچە ئولتۇرۇپ ئاللىقانداق شېرىن خىياللارغا غەرق بولۇپ كەتكەنىدى. ئاتنىڭ كەينىدىن ئىشاننىڭ بىر توپ سوپى - دەرۋىشلىرى ئاياغلىرى ئاستىدىن توزۇغان بۇلۇتتەك چاڭ - توزانلار ئارىسىدا ھاسىراپ - ھۆمۈدەشكىنىچە كېلىشىۋاتاتتى. نەپەس ئالغۇسىز قويۇق چاڭ - توزانلار بىلەن تىنچىق ھاۋادا ئۇستىۋاشلىرىدىكى جەندە - كۇلالىرى ئۇلارغا خۇددى مىڭ پاتمانلىق يۈك ئارتىلغاندەك ئېغىر كەلگەن بولۇپ، باش - كۆزلىرىدىن قۇيۇلغان تەرلەر، بويۇنلىرىدىن يەلكە - بەللىرىگىچە سالۋىراپ تۇرغان پاخماق چاچلىرى ئارىسىدىن يۇندى بولۇپ ئاقاتتى. روھىي ۋە جىسمانىي جەھەتتىن ئېزىلىپ كەتكەن بۇ سوپى-دەرۋىشلەرنىڭ گەرچە بىقىنلىرى يەر تارتىپ، سايىراق بىرەر

جايىنى تېپىپ سەگىدىگەچ تازا بىر ئېغىناپ يېتىۋالغۇسى كېلىپ تۇرسىمۇ، لېكىن ئاق تۇلپار ئۇستىدە خۇددى بىر پارچە ئاق بۇلۇت ئۇستىدە ئولتۇرغاندەك سۇر - ھەيۋە بىلەن كېتىپ بارغان ئىشان پىرىدىن ئىجازەت بېرىلمىگىنى ئۈچۈن نائىلاج قەدەملىرى-نى تەستە يۆتكىشەتتى. ئۇسساپ چاپلىشىپ كەتكەن تاڭلايلىرىنى چاكىلدىتىشقىنىچە، شۇ دەقىقىدە بىرەر ئەھلى - سۇلۇكتىكى باينىڭ ھەشەمەتلىك قورۇسىدىن يۈگۈرۈپ چىقىپ، ئىشان پىرى-نىڭ ئاق ئارغىمىقىنىڭ چۇلۋۇرىغا ئېسىلغىنىچە، ھويلىسىغا كىرىپ بىرەر پىيالىدىن ئۇسسۇلۇق ئىچىپ مېڭىشقا ياكى بېغىغا كىرىپ بىرەر تالدىن يەل - يېمىش يەپ سەگىدەشكە تەكلىپ قىلىشىنى تەمە قىلىشاتتى.

سوپى - دەرۋىشلەرنىڭ بارغانسىرى روھى چۈشۈپ ئېزىلىپ كېتىپ بارغانلىقىنى كۆرگەن ئابدۇراززاق خەلپە سوپى - دەر-ۋىشلەرنى روھلاندۇرۇش ھەم ئىشان پىرىنىڭ سۇر - ھەيۋىسىنى نامايىش قىلىش، ھەم شەھەردىكى ئەھلى - سۇلۇككە كىرىشكە ئانچە ئېرەنشىمەيۋاتقان بىر قىسىم نادان خەلقنى سۇلۇككە كى-رىشكە دەۋەت قىلىش ئۈچۈن توپ ئارىسىدىكى ياش ھاپىزنى تەلقىن ئوقۇشقا بۇيرۇدى. ياش ھاپىزنىڭ ئاۋازى ھەقىقەتەن جاراڭلىق ھەم سۈزۈك ئىدى. مۇڭلۇق تەلقىن ساداسى ئۇيقۇ بېسىپ، ئەسنەپ، مۈگدەپ كېتىپ بارغان سوپى - دەرۋىشلەرگە خۇددى روھلاندۇرۇش دورىسى بەرگەندەك دەرھال تەسىرىنى كۆرسەتتى.

دەسلەپ ئۇ يەر - بۇ يەردىن ئاڭلانغان «ھۆم، ئاللا ھۆم!»، «ھەق دوست، يائاللا!» دېگەن ئاجىز، بوغۇق جەررە ساداسىغا بىردەمدىلا پۈتكۈل توپ قېتىلدى. شۇ ھامان قەشقەرنىڭ تۆشۈك دەرۋازىسىغا ئېلىپ بارىدىغان بۇ كوچىنى مۇڭلۇق تەلقىن ساداسى، ساپايىلارنىڭ رىتىملىق جالداقلاشلىرى ۋە ئۇنىڭغا قو-شۇلۇپ كۆتۈرۈلگەن ھەيۋەتلىك جەررە سادالىرى بىر ئالدى. ياش

ھاپىز ئاۋازىنى تېخىمۇ بەك قويۇۋېتىپ ھۆكمەت ئوقۇماقتا ئىدى.

دۇنيا مېنىڭ دېگەنلەر،
جاھان مالىن ئالغانلار.
ئاچ كۆز قۇشتەك بولۇبان،
ئول ھارامغا پاتقانلار.

ھاپىزنىڭ مۇڭلۇق ئاۋازىغا تەڭكەش بولۇپ سوپى - دەرۋىش-لەرنىڭ جەررىلىرى گۈرۈلدەيتتى:

ھۆم ئاللا ھۆم - ھۆم!
ھۇۋۋى ئاللا ھۆم!

ياش ھاپىز جەررىگە ئۇلاشتۇرۇپ يەنە ھۆكمەت ئېيتىشقا باشلايتتى:

پانىي دۇنيا دېگەنلەر،
سۇلۇكنى تەرك ئەتكەنلەر،
ھەمدۇسانا دېمەستىن،
كەيپ - ساپا سۈرگەنلەر،
گۇناھلىرى ھېسابسىز،
قىيامىتى مەدەتسىز.

سوپى - دەرۋىشلەر كۆزلىرىنى يۇمۇپ، باشلىرىنى ئىككى تەرەپكە، ئالدى - كەينىگە گىلدىڭلىتىپ، قوللىرىنى ھەرە تارتى-ۋاتقاندەك ئۇسسۇلدا ھەرىكەتلەندۈرۈپ، بىردە ئوڭغا، بىردە سولغا پىرقىراپ، يەرگە گۈلۈپ - گۈلۈپ دەسسەپ، شالا - تۈكۈرۈك-

لىرنى چاچرىتىشىپ، بارلىق ئاۋازى بىلەن جەررە سالاتتى:

يائاللا دوس، يائاللا!
ھەق دوست، يائاللا!

بۇ «گۈلدۈر - غالاپ»، «ھۇ - ھۇ» لار ئاق ئارغىماق ئۈستىدە يەڭگىل چايقىلىپ كېتىپ بارغان خوجا ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭ شېرىن خىياللىرىغا ھالاقىت يەتكۈزەلمىگەنىدى. شاھزادە يولۋاسخاننىڭ ھۇزۇرىدا ئارقىمۇ ئارقا ئىچكەن تۆت پىيالە كۈچلۈك شارابىنىڭ كەيپىدىنمۇ ياكى نەچچە ۋاقىتتىن بېرى پۈكۈپ كەلگەن پىلانلىرىغا شاھزادىنى ئاسانلا ماقۇل كەلتۈرگەنلىكىدىنمۇ، ئەيتاۋۇر، ئىشاننىڭ كەيپى تولىمۇ چاغ ئىدى. پۈتكۈل ۋۇجۇدى خۇددى قىز كۆچۈرۈپ كېتىپ بارغان يىگىتتەك شېرىن ھېس - تۇيغۇ، خىياللارغا ئەسىر بولغانىدى.

«... ئەنە، پەدەرى سۇلتان ئابدۇللاخاندىن سەئىدىيە تەختىنى تارتىۋالغان شاھزادە يولۋاسخان سەلتەنەتلىك ئالتۇن تەختتە گىدىيىپ ئولتۇرماقتا. پۈتكۈل خانلىقنىڭ دىنىي ھوقۇقىنى قولغا كىرگۈزىۋالغان خوجا ھىدايىتۇللا ئىشان بولسا پىر بۇزرۇكلۇق سالاھىيىتى بىلەن پادىشاھىئالەم يولۋاسخانغا ئەقىل ئۆگەتمەكتە. سەلتەنەت، يۇرتدارچىلىق ئىشلىرىغا ئارىلىشىپ، مەسلىھەت بەرمەكتە، يول كۆرسەتمەكتە، ئەل - يۇرتقا يولۋاسخان نامىدىن تۇرلۇك يارلىق، پەرمانلارنى چۈشۈرمەكتە، قىيامەتلىك دۈشمەنلىرى بولغان ئىسھاقىيە سۇلۇكىدىكى قارا تاغلىق ئىشان - خوجىلارنى، سوپى - دەرۋىش، مۇرىتلارنى ھەپسىگە ئېلىپ، زىندانلارغا تاشلاپ، تۇرلۇك جازالار بىلەن قىينىماقتا، ئۆلتۈرۈپ ئۆچ ئالماقتا...»

— ئەسسالامۇئەلەيكۇم، پىرۇلھەق! ①.

تۇيۇقسىز بېرىلگەن بۇ سالامدىن چوڭقۇر خىيالغا پېتىپ ئولتۇرغان ئىشانمۇ ھەم ئاستىدىكى ئاق ئارغىماقمۇ چۆچۈپ كەتتى. ئارغىماق قومۇش قۇلاقلىرىنى شىڭگايتىپ، يورغىسىنى سوكۇلداشقا ئۆزگەرتتى. ھىدايىتۇللا ئىشان شېرىن خىياللىرىغا ھالاقىت يەتكۈزگەن بۇ ئەدەپسىزگە نارازىلىق بىلەن شۇنداقلا قارىدى - دە، ئۆزىنىڭ ئاللىقاچان شەھەرنىڭ تۆشۈك دەرۋازىسىغا كېلىپ قالغانلىقىنى، بايا سالام بەرگەن كىشىنىڭ تۆشۈك دەرۋازىسىنى قوغدايدىغان لەشكەرلەرنىڭ باشلىقى ئىكەنلىكىنى كۆرۈپ، چىرايىدىكى نارازىلىقنىڭ ئورنىغا ياسالما كۈلكە ئالماشتۇردى. شۇ تاپتا دەرۋازا تۈۋىدىكى، دەرۋازا ئۈستىدىكى قاراۋۇلخانىدىكى ۋە سېپىل ئۈستىدىكى بارلىق لەشكەرلەر ئىشانغا سالام بېرىپ، ھۆرمەت - ئېھتىرام بىلەن قول باغلاپ تۇراتتى. ئىشان ئۇلارنىڭ سالىمىنى ئىلىك ئېلىپ سالام قايتۇردى - دە، ئاق ئارغىماقنى مېڭىشقا بۇيرۇپ كالىچى بىلەن يەڭگىل بىقىندىدى. دەرۋازىدىن كىرىپ - چىقىۋاتقان خالايىق دەرھال ئىككى تەرەپكە ئۆتۈپ، قول باغلاشقىنىچە ئىشانغا يول بەردى.

قەشقەر شەھىرىنىڭ بۇ دەرۋازىسىنى شاھزادە يولۋاسخان خوجا ھىدايىتۇللا ئىشانغا قول بېرىپ مۇرىت بولغاندىن كېيىن، ئىشان پىرنىڭ شەھەرگە كىرىپ - چىقىشىغا ۋە ئەھلى - سۇلۇكتىكى مۇرىت - مۇخلىسلارنىڭ ئىشان پىرىنى ۋە ھەزرەت مازىرىنى زىيارەت - تاۋاپ قىلىشىغا ئاسان بولۇشى ئۈچۈن ئالايىتەن سېپىلدىن تۆشۈك ئاچقۇزۇپ ياساتقۇزغان بولۇپ، شەھەر خەلقى بۇ دەرۋازىغا «تۆشۈك دەرۋازىسى» دەپ نام بەردى. ئادەتتە شەھەرنىڭ بارلىق دەرۋازىلىرى ناماز ئەسىرىدىن كېيىن تاقىلىپ تاكى بامداتقىچە ھەرقانداق ئادەم ئۈچۈن ئېچىلمايتتى. ئەمما،

① پىرۇلھەق — ھەقنى، يەنى ئاللاھنى كۆرگەن پىر.

ھىدايىتۇللا ئىشان قولىغا دەستەك يېزىپ بەرگەن بىر قىسىم
مۇھىم سوپى - دەرۋىشلەر ئۇچۇن تۆشۈك دەرۋازىسى ھەرقاچان
ئوچۇق ئىدى. چۇنكى، ھىدايىتۇللا ئىشان ئاچقۇزغان بۇ دەرۋازى-
غا يولۋاسخاننىڭ لەشكەرلىرى ئارىسىدىكى ئۆزىگە قول بەرگەن
ئەڭ ئىشەنچلىك مۇرىت - مۇخلىسلىرىدىن تاللاپ قاراۋۇللۇققا
تەيىنلەتكۈزگەنىدى. شۇڭلاشقا، ھىدايىتۇللا ئىشان تۆشۈك دەر-
ۋازىسىدىن مەيلى كىرىۋاتقاندا، مەيلى چىقىۋاتقاندا بولسۇن، دەر-
ۋازىنى مۇھاپىزەت قىلغۇچى بارلىق لەشكەرلەر، ھەتتا دەرۋازا
ئۈستىدىكى كۆزىتىش مۇنارىسىدا تۇرۇۋاتقان قاراۋۇللارغىچە ھى-
دايىتۇللا ئىشانغا پۈكلىنىپ سالام بېرەتتى، ئىبسەنلىك سورايت-
تى. باشقا ئاددىي كىشىلەر دەرھال يۈزلىرىنى چەتكە ئېلىپ يول
بېرىشەتتى.
خوجا ھىدايىتۇللا ئىشان ھەزرەت مازىرىنىڭ يېنىدىكى ھە-
شەمەتلىك قەسرىنىڭ ئالدىغا يېتىپ كەلگەندە، قەسرىنىڭ ئالدى-
دىكى شەربەت كۆلىنىڭ ئەتراپىدىكى سۆگەتلەرنىڭ سايىسىدە تو-
پىلارغا مىلىنىپ، بەدەنلىرىنى قۇرت - قوڭغۇزلارغا چاقتۇرۇپ،
سۆڭگەچ - تېقىملىرىنى كارتىلدىتىپ قاشلاپ، ئەسنەپ يېتىشقان
جۇل - جۇل كىيىملىك، قاسماق چىراي بىر توپ سوپىلار
دۇررىدە ئورۇنلىرىدىن قوپۇپ قول باغلاپ تۇرۇشتى. ئىشان
ئالدىغا يۈگۈرۈپ كەلگەن سوپى خىزمەتكارنىڭ قولىغا ئاق ئارغى-
ماقنىڭ چۇلۋۇرىنى تۇتقۇزۇپ قويۇپ، ئابدۇراززاق خەلپە قا-
تارلىق يۇقىرى دەرىجىلىك خەلپە سۇلۇك مەسئۇللىرىنىڭ ھەم-
راھلىقىدا دەرۋازىدىن كىرىپ ئۇدۇل كېڭەشخانىسىغا قاراپ
ماڭدى.

خوجا ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭ قەسرى تاشقىرىقى ساراي،
ئوتتۇرا ساراي ۋە ئىچكىرى ساراي دەپ ئۈچكە بۆلۈنەتتى. تاشقى-
رىقى ساراي — ھەزرەت مازىرى بىلەن تام تۇتاش بولۇپ، ئۇنىڭدا
كاتتا ھەزرەت خانىقاسى ۋە خانىقاغا يانداش سېلىنغان يامغۇر -

يېشىن، قارا - بوراندىن دالدا بولغۇدەك بىرقانچە ئېغىز ئۆي،
شۇنداقلا ئاتخانا، ئېغىل، سامانخانا، كەپتەرخانا، ئانچە مۇھىم
بولمىغان لاقا - لۇقىلارنى قويىدىغان ئامبار، لاپاس ۋە سوپى-
خىزمەتكارلارنىڭ تۇرالغۇلىرى جايلاشقانىدى. ھەزرەت مازىرى-
نىڭ تۇنەكخانا، ئېتىكاپخانا ۋە قەلەندەرخانىلىرىغا سىغماي قالغان
سوپى - دەرۋىشلەر يازنىڭ يامغۇر - يېشىنلىرىدا، قىشنىڭ
قار - سوغۇقلىرىدا تاشقىرىقى سارايىنىڭ بوش ئۆيلىرىگە، لاپاس-
لارنىڭ ئاستىغا كىرىۋېلىپ پاناھلىناتتى. تاشقىرىقى سارايىنىڭ
كەڭرى سەيناسىدا ئۆيدەك يوغانلىقتىكى، ئىچىگە مەخسۇس شوتا
قويۇپ يۇمىسا قول يەتمەيدىغان، ئادەم بويلاشمايدىغان چوڭقۇر-
لۇقتىكى چوڭ - كىچىكلىكى ئانچە پەرقلىنىپ كەتمەيدىغان تۆت
دانە داش قازان يەرنى ئويۇپ ياسالغان ئوچاقلارغا مىندۇرۇلگەن
بولۇپ، جۇمە كۈنلىرى تاۋاپچى، زىيارەتچىلەرنىڭ ۋە سوپى -
دەرۋىشلەرنىڭ ئاز - كۆپلۈكىگە قاراپ بىر ياكى ئىككى داش
قاينىتىلاتتى.
ئوتتۇرا ساراي، باغ، گۈللۈك، كۆل، راۋاق بىر گەۋدى-
لەشتۈرۈلۈپ بىنا قىلىنغان بولۇپ، غاز - ئۆردەك، توز، شاتۇ-
تى، كەكلىك، تورغاي ۋە ئاللىقانداق قۇشلار، شۇنىڭدەك بۇغا،
كېيىك دېگەندەك ئەتىۋارلىق ھايۋانلار كۆزگە چېلىقىپ تۇراتتى.
ئوتتۇرا سارايىنىڭ تۆر تەرىپىگە ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭ خاس خۇد-
ىىخانىسى، مۇھىم ئىشلىرىنى مەسلىھەت قارار قىلىدىغان كې-
ڭەشخانىسى، مۇھىم مېھمانلارنى، مۇرىتلىرى ئارىسىدىكى زىيا-
رەتكە كەلگەن ئەمەلدار، بايلارنى، زەردار - تۆرىلەرنى كۈتۈۋال-
دىغان قوبۇلخانىسى، زىياپەتخانىسى ۋە يۇقىرى دەرىجىلىك خەلى-
پە - سۇلۇك مەسئۇللىرىنى، كاتتا مېھمانلىرىنى قوندۇرۇۋېلىش
ئۇچۇن ئالاھىدە زىننەتلەپ ياساتقان ھەشەمەتلىك تەكىيخانىلىرى
بار ئىدى. سارايىنىڭ تۆۋەن تەرىپىگە — تاشقىرىقى سارايغا مەخ-
سۇس ئىشان جەمەتىنىڭ ئۈچ ۋاخ تامىقىنى تەييارلايدىغان ئاشخانا

ۋە يۇيۇنۇش ئۇچۇن مۇنچا ـ هاممام، تەرەت ئېلىش ئۇچۇن
مۇستەهەپخانا جايلاشقانىدى.

ئىچكىرىكى ساراي هىدايىتۇللا ئىشاننىڭ خاس هەرىمى بو-
لۇپ، بۇ سارايىنىڭ باشقا سارايلاردىن پەرقى: تاملىرى ئېگىز هەم
مۇستەهكەم بولۇپ، ئىشاننىڭ ئاغىچا ـ توقاللىرى ۋە ئۇلارنىڭ
كېنىزەكلىرى تۇراتتى. بۇ سارايغا ئالاهىدە تەربىيىلەنگەن، پى-
چىپ ئاختا قىلىۋېتىلگەن سوپى خىزمەتكارلاردىن باشقا ئىشان
ۋە ئۇنىڭ ئوغۇل پەرزەنتلىرىلا بىمالال كىرىپ ـ چىقالايتتى.

ئىشان قەسرىنىڭ ئالدىدا ناهايىتىمۇ چوڭ ۋە هەشەمەتلىك
ياسالغان، قۇببە ـ مۇنارلىرى كۆككە بوي سوزۇپ تۇرىدىغان
هەزرەت خانىقاسى هەيۋەت بىلەن چوقچىيىپ تۇراتتى. ئىچكىرى-
كى خانىقا ۋە تاشقىرىقى خانىقا دەپ ئىككىگە بۆلۈنگەن بۇ كاتتا
ئىمارەتتە تۆت ـ بەش مىڭ سوپى ـ دەرۋىش بىمالال هەلقە ـ
سۆهبەت قۇرۇپ، جەررە ـ ساما سېلىپ، ئىبادەتكە مەشغۇل
بولالايتتى.

خوجا هىدايىتۇللا ئىشان خەلىپىلىرىنى ئەگەشتۇرۇپ ئۇدۇل
كېگەشخانىسىغا كىرىپ توختىدى. ئۇنىڭغىچە ئىشانغا سوغدىشىپ
دېگۈدەك كىرىپ كەلگەن سوپى خىزمەتكار ئىشاننىڭ بېشىدىن
يوغان سەللىسىنى ئېلىپ قوزۇقتا ئاستى، ناۋات رەڭ رومىلىنى
يېشىپ، ئېغىر جەندىسىنى سالدۇردى. ئاخىرىدا مەسە ـ كالىچى-
نى سالدۇردى ـ دە، تۆر تەرەپتىكى قوشلاپ سېلىنغان تەتىللا
كۆرپىنىڭ ئۈستىگە يانپاشلىغان ئىشاننىڭ بىقىنىغا ئاجايىپ ماها-
رەت بىلەن قۇراپ تىكىلگەن ئىككى تەكىيىنى يۆلىدى ۋە يوغان
يەلپۈگۈچ بىلەن چىپ ـ چىپ تەرلەپ كەتكەن ئىشاننى يەلپۈشكە
باشلىدى.

ئابدۇرازراق خەلىپىدىن باشا خەلىپىلەر ئىشاننىڭ ئالدىدا
جەندىلىرىنى يېشىپ بەهۇزۇر ئولتۇرۇشتىن ئەيمىنىپ، پەگاه-
دىلا يۈكۈنۈشتى. هايال ئۆتمەي سوپى خىزمەتكارلار داستىخان

سېلىپ، داستىخان ئۈستىنى يېڭىلا تونۇردىن سويۇۋالغان پېتىر
قاتلىما، پاقلان گۆشى ۋە سوغۇق باچكا كاۋىپى، قېتىق، قايماق،
كاشكاپ، شەربەت ۋە قوغۇن ـ تاۋۇزلار بىلەن كۆمۈۋەتتى.
ئىشان ئانچە ئىشتىهاسىزلا، باشقا خەلىپىلەر يىرتقۇچلارچە ئاچ
كۆزلۈك بىلەن داستىخانغا تاشلاندى.

بىر چۆگۈن چاي قاينىمىچىلىك ۋاقىتتا ئۆزىنى ئۇنتۇغان
هالدا يالماپ ـ يۇتۇش، يەپ ـ ئىچىشلەردىن كېيىن داستى-
خاندىكى گۆش ـ كاۋاپ سېلىنغان لېگەن ـ تاۋاقلار پۈتۈنلەي
قۇرۇقدالدى. باشقا نازۇنېمەتلەرمۇ ئاساسەن ئېشىپ قالمىغان
بولۇپ، داستىخاندا سۆڭەك ۋە قوغۇن ـ تاۋۇز شاپاقلىرى دۆۋى-
سى پەيدا بولغانىدى. قورسىقىنىڭ تويغىنىنى بىلەلمەي ئاچ كۆز-
لۈك بىلەن زىيادە جىق يەۋەتكەن خەلىپىلەرنىڭ بىرقانچىسى سى-
ڭىرەلمەي «كارت ـ كارت» قىلىپ كېكىرىشكە باشلىدى. قىس-
قىلا دۇئادىن كېيىن، داستىخان يىغىۋېتىلدى. ئىشان ئىشىك
تۈۋىدە قول باغلاپ تۇرغان سوپى خىزمەتكارنى چىقىپ كېتىشكە
ئىشارەت قىلدى ـ دە، قورسىقى تويۇپ مۈگدەشكە باشلىغان
خەلىپىلىرىگە قاپىقىنى تۈرۈپ قارىۋەتكەندىن كېيىن سۆز
باشلىدى:

— بىردەم مۈگدەشمەي ئولتۇرۇشسىلا، تەقسىرلىرىم، —
دېدى ئىشان ئۇلارنى ئادىتى بويىچە «ئەهلى ـ سۇلۇكنىڭ باهادىر-
لىرى» دەپ تەرىپلىمەستىن قوپاللىق بىر خىل تەرزدە گەپ
باشلاپ. ئىشاننىڭ ئاۋازىدىن چۆچۈپ ئېسىگە كەلگەن خەلىپىلەر
قايتىدىن يۈكۈنۈپ قەددىنى رۇسلاشتى. هىدايىتۇللا ئىشان قە-
لەمتىراشنىڭ ئۇچى بىلەن چىشىنى كولاۋاتقان موللا نەقى خەلى-
پىگە ئالىيىپ بىر قارىۋەتكەندىن كېيىن گېپىنى داۋاملاشتۇر-
دى، — بابام شاهزادە ئالىيلىرى بىلەن مۇلاقەتتە بولۇپ، ئاستا-
نىگە لەشكەر تارتىش ئىشىنى قارارىدىن ئۆتكۈزدۈم، ئىنشائاللا،
بۇ ئىش پات يېقىندا ۋۇجۇدقا چىققۇسى. شۇل ۋەجىدىن بىزمۇ

دەرھال ئاستانىدىكى مۇرىدىل ھىدايەتچى يارۇ بۇرادەرلەرنى ھەرىكەتلەندۇرۇپ تەييارلىق قىلىپ تۇرۇشىمىز كېرەك، — ھىدايىتۇللا ئىشان بىر باغ بېدىدەك ئاپئاق ساقاللىرى كىندىكىگە چۈشۈپ تۇرغان قېرى خەلىپىسى ئابدۇراززاق خەلىپىگە قاراپ قويۇپ گېپىنى داۋاملاشتۇردى، — ئابدۇراززاق خەلىپەم قەشقەردىكى يارەنلەردىن ياش - كۆچتۆڭگۆرلەرنى يىغىپ بىر سوپى لەشكەرلەر قوشۇنى تەشكىللەپ، ئۆزى بۇ قوشۇنغا باش بولىدۇ. لازىملىق قورال - ياراغلارنى شاھزادە ئالىيلىرىغا دەپ ئوردا لەشكەرخانىسىدىن ئالدۇرۇپ بېرىمەن. قالغانلىرىڭلار موللا ساقى خەلىپەم بىلەن موللا نەقى خەلىپەمگە ياردەملىشىسىلەر. ھازىرلا ئاستانىگە يولغا چىقىپ، ئاستانە، مەكىت، قاغىلىقتىكى يارەنلەردىن سوپى لەشكەرلەر قوشۇنى تەشكىللىگەندىن سىرت، ئۇشبۇ يۇرتلاردىكى سۇلۇكنى تەرك ئەتكەن ئاۋام ئارىسىدا شاھزادە يولۋاسخان ئالىيلىرىنىڭ ئەدلۇئادالىتى، مېھىر - شەپقەتلىرى ھەققىدە، سۇلتان ئابدۇللاخاننىڭ ئادالەتسىزلىكى ۋە زالىملىقى ھەققىدە تەرغىبات ئېلىپ بارىسىلەر. ئۇل يۇرتلاردىكى سوپى لەشكەرلەر دەرھال قەشقەرگە جەمئىي بولغاي. ئاستانىگە لەشكەر تارتىشتىن ئىبارەت مەقسەت - مۇددىئالار ناھايىتىمۇ پىنھان تۇتۇلغاي. بولۇپمۇ مەخدۇمزادىلەر باشچىلىقىدىكى ئىسھاقىيە سۇلۇكىدىكى قارا تاغلىق مۇرتەتلەردىن تولىمۇ ئېھتىيات قىلىسۇنلار. ۋاقتى - سائىتى كەلگەندە شاھزادە يولۋاسخان ئالىيلىرىنىڭ نۇسرىتى ئۈچۈن، ئاستانىنى بېسىپ ياتقان، سەلتەنەتنى چاڭگىلىغا ئېلىۋالغان ئىسھاقىيەچى قارا مۇسۇلمانلارنى قوغلاپ چىقىرىش ئۈچۈن تەڭ كۈچ چىقارغايمىز.

— ئىلاھائامىن!

— پىرىمىنىڭ ئەمرى خۇدانىڭ ئەمرى!

خەلىپىلەر شۇنداق دېيىشكىنىچە ھىدايىتۇللا ئىشانغا ئەگىشىپ دۇئاغا قول كۆتۈرۈشتى - دە، «ئاللاھۇ ئەكبەر!» دەپ

يۈزلىرىنى سىيپاشتى.

دۇئادىن كېيىن ئىشان چاۋاك چېلىپ خىزمەتكارنى چاقىردى ۋە ئىشىك تۈۋىدە قول باغلاپ پەيدا بولغان سوپى خىزمەتكارغا «چىلىم» دەپ بۇيرۇق قىلدى. كېڭەشتىن كېيىن چىلىم ئىلتىپات قىلىش ئىشاننىڭ كېڭەشتىن مەمنۇن بولغانلىقىنى ئىپادىلەيتتى. چىلىمنىڭ گېپىنى ئاڭلاپ خەلىپىلەر قايتىدىن روھلاندى. تاماقتىن كېيىنلا خۇمارى تۇتۇشقا باشلىغان ئابدۇراززاق خەلىپىنىڭ گاللىرى قىمىلداپ، بۇرنىدىن سۇ ئېقىشقا باشلىغانىدى.

ھايال ئۆتمەي ئىككى نەپەر سوپى خىزمەتكار مۇشتۇمدەك سەيخانىسى بار، نەپىس ياسالغان ئىككى چىلىم بىلەن چويۈن چوغداننى كۆتۈرۈپ كىردى - دە، بىرىنچى چىلىمنى ھىدايىتۇللا ئىشانغا ھۆرمەت بىلەن تەڭلىدى. ئىشان چىلىمنى قولىغا ئېلىپ بولغۇچە يەنە بىر سوپى خىزمەتكار لىق نەشە بېسىلغان چىلىمنىڭ سەيخانىسىغا چويۈن چوغداندىكى ئۆرۈك ئوتۇنىنىڭ چوغىنى لاخشىگىر بىلەن قىسىۋېلىپ سالدى. ئىشان چىلىمنى خورۇلدىتىپ شوراشقا باشلىدى. چىلىمنىڭ سەيخانىسىدىن دەسلەپتە كۆكۈچ ئىس كۆتۈرۈلدى، كېيىن لاپپىدە قىلىپ ئوت ياندى. ئىشان چىلىمنى ھەر قېتىم ئىشتىھا بىلەن شورىۋالغاندا چىلىمنىڭ سەيخانىسىدىن بىر غېرىچ ئېگىزلىكتە ئوت يالقۇنى كۆتۈرۈلەتتى. ئىشاننىڭ ئاغزى - بۇرنىدىن يەڭدەك تۈتۈن پۇرقىراپ چىقاتتى. بىر ئاز خۇماردىن چىققاندەك بولغان ئىشان چىلىمنى نەپسى تاقىلداپ كۆزلىرىدىن ياش ئېقىشقا باشلىغان ئابدۇراززاق خەلىپىگە تەڭلىدى. چىلىمغا نۆۋەت كۈتۈپ تۇرغان باشقا خەلىپىلەر بولسا ئۆي ئىچىدە لەيلەپ تۇرغان كۆكۈچ ئىسلارنى ئاچ كۆزلۈك بىلەن ئىچىگە تارتىشقا باشلىدى. ئىككىنچى چىلىممۇ ھىدايىتۇللا ئىشاندىن باشلاپ ئەنە ئاشۇ تەرزدە ئايلىنىشقا باشلىدى.

چىلىمنى خۇماردىن چىققۇچە تارتىپ كۆزلىرىگە ھەررەڭ -

سەررەڭ نەرسىلەر كۆرۈنۈشكە باشلىغان خەلپىلەر «ئىشقى، ئىشقى» دەپ توۋلاشقا باشلىدى. ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭ كۆزىگە بايا شاھزادە يولۋاسخاننىڭ ھۇزۇرىدا بىللە شاراب ئىچكەن دۇتارچى جۇۋاننىڭ نازلىق جىلۋىسى قايتىدىن زاھىر بولۇپ، تومۇرلىرىدا شەھۋەت تۇيغۇلىرى غەليان كۆتۈرۈشكە باشلىدى ـ دە، كۆڭلى ئىختىيارسىز ھەرەمنى تارتىشقا باشلىدى. ئۇ بىرلىرى تامغا يۆلەنگىنىچە، بىرلىرى بېشىنى ئىككى تىزىنىڭ تۆۋىنىگىچە ساڭگىلاتقىنىچە ئاللىقانداق شېرىن خىياللارغا ئەسىر بولۇپ كەتكەن خەلپىلىرىنى تاشلاپ قويۇپ، دەلدۈگۈنۈپ ئورنىدىن تۇردى ـ دە، سوپى خىزمەتكارىنىڭ يۆلەشتۈرۈشى بىلەن كېگەشخانىسىدىن چىقىپ ئۇدۇل ھەرەمخانىسىغا قاراپ ماڭدى.

3

ئوردا بېغىنىڭ خاس خانىسىدا پۈتكۈل قەشقەرنىڭ ئەمىرى بولغان شاھزادە يولۋاسخاننىڭ نەزىرىگە ئىلىنىپ، ئەسەبىيلەرچە سۆيۈشكە، ئەركىلىتىشكە، ۋىسال لەززىتى بەخش ئېتىشكە نائىل بولغان گۇلشەن، شاھزادە بىلەن ئۇزۇنراق ئىشقۋازلىق قىلىشقا ۋە بارلىق ناز ـ خۇلقىنى چىقىرىپ شاھزادىنىڭ كۆڭلىنى تولۇق ئۇتتۇۋېلىشقا نىيەت قىلغان بولسىمۇ، شارابنى كۆپ ئىچىپ قويغان شاھزادە بىر قېتىملىق پەيزىدىن كېيىن خورەككە چۈشۈپ كەتكەنىدى.

ئۆزىنى ئوردا كېنىزەكلىرىنى باشقۇرۇش مەرتىۋىسىگە ئېرىشىپ بولغاندەك تۇيغۇغا كېلىپ قالغان گۇلشەن شاھزادىنى ئەنە ئويغىنىپ قالار، مانا ئويغىنىپ قالار دېگەن تەمە بىلەن، كەلگۈسىدىكى تاتلىق خىياللىرىغا ئەسىر بولۇپ قايسى ۋاقىتتا ئۇخلاپ قالغانلىقىنى ئۆزىمۇ تۇيماي قالدى.

كۈن ئولتۇرۇشقا ئاز قالغان ۋاقىتتا ئۇيقۇسىدىن ئويغانغان گۇلشەن تۆشەكتە ئۆزىنىڭ قىپيالىڭاچ ھالەتتە يالغۇز ياتقانلىقىنى كۆرۈپ ھەم تەئەججۇپلەندى، ھەم مەيۇسلەندى، لېكىن شاھزادە بىلەن بايام قىلىشقان ئىشقۋازلىقنى خىيالىدىن قايتا ئۆتكۈزگەندە ۋۇجۇدىنى قايتىدىن بىر بەختىيارلىق تۇيغۇسى چىرمىۋالدى. ئەمما، ئۇ مەستلىكىدىن يېشىلىپ، ئۇيقۇسىدىن ئويغانغان شاھزادە يولۋاسخاننىڭ ئۆزىنى ئويغىتىپ قويۇشقىمۇ رايى بارماي كىيىملىرىنى چالا ـ بۇلا كىيىپلا بەخىرامان ھالدا باغدىن چىقىپ كەتكەنلىكىدىن زىنھار خەۋەرسىز ئىدى.

گۇلشەننىڭ خىياللىرى تىنىمسىز ئىدى. ئۇنىڭ كاللىسىدا شاھزادە بىلەن ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭ ئاستانىگە لەشكەر تارتىش توغرۇلۇق قىلىشقان مەسلىھەتى ۋە شاھزادىنىڭ ئۆزىنى ئەسەبىيلەرچە سۆيۈۋېتىپ «خۇش بول، گۇلشەن، سېنى ھازىر قەشقەرنىڭ بىر نائىب ئەمىرى ئەمەس، پۈتكۈل سەئىدىيە تەسەررۇپىنىڭ خاقانى سۆيۈۋاتىدۇ، پات يېقىندا خانلىق تەختىدە ئولتۇرسام سېنىمۇ ئاستانىگە ئەكېتىمەن» دېگەن سۆزلىرى خىرە ـ شىرە زاھىر بولدى ـ دە، ۋۇجۇدى ئېيتقۇسىز خۇشاللىققا چۆمدى. شارابنىڭ تەسىرىدە بېشىنىڭ لوقۇلداپ ئاغرىشىنىمۇ ئۇنتۇدى. ھەئە، ئەمىر ئوردىسىنىڭ ھەرىمىدىكى كېنىزەكلەرنى باشقۇرۇش مەرتىۋىسىدىن كۆرە، خان ئوردىسىنىڭ ھەرىمىدىكى كېنىزەكلەرنى باشقۇرۇش مەرتىۋىسىگە ئېرىشىش نېمىدېگەن زور بەخت ـ ھە! ئۇ چاغدا گۇلشەن تاۋار ـ دۇردۇن، ئالتۇن ـ كۈمۈش، ئۈنچە ـ مەرۋايىتلارغا پۈركىنىپ ياشايدىغان مەرتىۋىلىك، زەردارئاغىچا خېنىملاردىن بولۇپ قالىدۇ. نۇرغۇن خىزمەتكارلار، دېدەكلەر، كېنىزەك قىزلار ئۇنىڭ خىزمىتىگە قول باغلاپ خوش ـ خوش دەپ تۇرىدۇ. ھەرەمگە كېنىزەك تاللاش، ھەرەمدىكى كېنىزەك خىزمەتكارلارنىڭ خىراجەتلىرىنى باشقۇرۇش، تارقىتىش … ھەممىسى گۇلشەننىڭ باشقۇرۇشىدا بولىد-

دۇ. مەنمەن دېگەن ئەمىرلەر، بەگزادىلەر، بايۋەچچە، زەردار -
تۆرىلەر ئۇنىڭ ئېتىكىگە دۇم چۈشىدۇ. ساندۇق - ھەميانلىرىنى
تىللا، جاۋاھىراتلار بىلەن تولدۇرۇۋېتىدۇ. ھەئە، ئۇ چاغدا گۈل-
شەن بەزمىخانىنىڭ ھېلىقى غىتمەك خوجايىنىنى قانداق خورلاش-
نى، قانداق جازالاشنى ئالدىرىماي ئويلىشىدۇ. ئۇنىڭ قىلغان
ھاقارەت - خورلۇقلىرىنى بىر - بىرلەپ كۆزىگە كۆرسىتىدۇ...
گۈلشەن ئەنە شۇنداق تىنىمسىز خىياللار ئىلكىدە سۇرە
ئوقۇشنىمۇ ئۇنتۇپ غۇسۇل قىلدى. ئاندىن كىيىملىرىنى كى-
يىپ، بېزەكلىرىنى تاقاپ، ئوردا بېغىنىڭ دەرۋازىۋىنى تەييارلاپ
قويغان مەپىگە چىقتى - دە، ئۇدۇل ھىندى سارىيىدىكى بەزمىخا-
نىغا جۆنىدى.

ئادەتتە ئەسىر ۋاقتىدىن بۇرۇن ئانچە قىزىمايدىغان بەزمىخانا
بۈگۈن قازاندەكلا قايناپ كەتكەنىدى. سارايىنىڭ كەڭرى سەيناسى-
دىكى ئون نەچچە مەپىگە قاراپ گۈلشەن بۈگۈن بەزمىخانىغا خېلى
كۆپ مېھمان كەلگەنلىكىنى پەملىدى. بەزمىخانا ئىچىدىكى ئايرىم
خانىلاردىن ئاڭلانغان «ئاللا، ئاللا» سادالىرى بەزمىخانىنىڭ قې-
لىن تاملىرىدىن ئەكس سادا قايتۇراتتى.

گۈلشەن ئۆزىنىڭ ھۇجرىسىغا كىرىپ يوغان تىكلىمە ئەي-
نەكنىڭ ئالدىدا گىرىم قىلىشقا تۇتۇندى. شۇ ئەسنادا تەكەللۇپ-
سىزلا كىرىپ كەلگەن بەزمىخانا خوجايىنى بوسۇغىدىن پۇتىنى
ئالا - ئالمايلا گۈلشەنگە تەنە تاشلىرىنى ئېتىشقا باشلىدى:

—ۋاي ئاللا، گۈلبېلىق خېنىم، ئەمدى كەللىمۇ، نىسلىنىڭ
جودالىرىنى قىلىپ يوللىرىغا تەلمۈرۈپ تۇرغان بايۋەچچىلەر بې-
شىمنى ئوچاق ئېتىۋېتەيلا دېدى. ماڭا قايلىسىلا، مىسىلداپ
ئولتۇرماي پەردازلىرىنى غاچ - غۇچلا قىلىپ، مېھمانلىرىنىڭ
ئالدىغا چىقسىلا.

ئاۋازى ئايالّلارنىڭكىدەك زىل، يۇمشاق چىقىدىغان، ساقال-
سىز كوسا يۈزىگە سۇس ئەڭلىك، چاقماق كىرپىكلىك چىرايلىق

كۆزلىرىگە سۇرمە، نازۇك ئىنچىكە بارماقلىرىغا خېنە يېقىپ،
ئايالّلاردەك ناز - خۇلق بىلەن سۆزلەشنى ياخشى كۆرىدىغان
ئوتتۇز - ئوتتۇز بەش ياشلار چامىسىدىكى بۇ غىتمەك خوجايىندىن
گۈلشەن ئادەتتە ئۆلگۈدەك قورقاتتى، ھەرقانداق بۇيرۇقىدىن
چىقالمايتتى. ئۇنىڭ سىزغان سىزىقىدىن قىلدىن قىيىق كەتمەس-
لىككە تىرىشاتتى.

ئايدەك جامالى، يېقىملىق، سۇزۇك ئاۋازى، تەڭداشسىز
دۇتار چېلىش ماھارىتى سەۋەبلىك بۇنىڭدىن ئون نەچچە يىل
بۇرۇن كۆڭۈلنىڭ كەينىگە كىرىپ بىر نامەردگە ئەگىشىپ بۇ
بەزمىخانىغا كىرىپ قالغان گۈلشەن نۇرغۇن قەرز ھېسابىغا مۇشۇ
بەزمىخانىغا گۆرۈگە تۇتۇپ قېلىنغانىدى. شۇنىڭدىن كېيىن ئۇ
بۇ ھىندى سارىيىدىن ئۆز ئىختىيارلىقى بىلەن بىر قېتىممۇ
ئايرىلىپ باقمىدى. دۇتار چېلىپ، ناخشا ئوقۇپ بېرىپ بەزمىخا-
نىغا كىرگەن بايۋەچچىلەرنىڭ كۆڭلىنى ئاچتى. ئەمما، بەزمىخا-
نىدىن بېشىنى ئېلىپ چىقىپ كېتىشكە ھەرگىز جۈرئەت قىلال-
مايتتى. نامى پۈتكۈل قەشقەر شەھىرىگە پۇر كەتكەن بۇ ناخشىچى
خوتۇننى ھىندى سارايۋەن بىلەن مۇشۇ غىتمەك خوجايىنلا، شەر-
ئى مەھكىمىسىنىڭ چالما - كېسەك قىلىپ ئۆلتۈرۈشكە بۇيرۇ-
شىدىن قوغداپ كېلىۋاتاتتى. گۈلشەن تۇرلۇك بەزمىلەرگە چېل-
لاپ ئەۋەتكەن ياسىداق مەپىلەرگە چىقماي، كوچىغا پىيادە چىق-
سىلا ئون نەچچە قەدەم ماڭمايلا شەھەر خەلقىنىڭ غەزىپىگە ئۇچ-
رايدىغانلىقىنى ئوبدان بىلەتتى. ئۇ چاغدا ئۇنى ھېلىقى بەگ -
تۆرىلەرنىڭ ھېچقايسىسى قوغداپ قانات ئاستىغا ئالالمايتتى.
شۇڭلاشقا، ئۇ ھەرقانچە خورلۇق تارتسىمۇ، بۇ غىتمەك خوجايىن-
نىڭ كۆزىگە قاراشقا مەجبۇر ئىدى. ئۇنىڭسىزمۇ بەزمىخانىسى
ۋە مال - دۇنياسى بىلەن قەشقەرنىڭ لۈكچەك - كاللا كېسەرلى-
رىنى ئىندەككە كەلتۈرۈۋالغان بۇ غىتمەكنىڭ قولىدىن ھەر بالا
كېلىدىغانلىقىغا گۈلشەن ئىشىنەتتى. شۇڭلاشقىمۇ، ھەر ئامال-

لارنى قىلىپ شاھزادە يولۋاسخاننىڭ ھىمايىسىگە ئېرىشىپ، بۇ يەردىن قۇتۇلۇپ چىقىشنى كېچە - كۈندۈز ئارزۇ قىلاتتى.

بۇگۈن شاھزادىنىڭ ئالاھىدە ئىلتىپاتىغا نائىل بولغان گۈلشەن خېلىلا يۈرەكلىك بولۇپ قالغانىدى. شۇڭا، ئۇ خوجايىنىنىڭ غۇنچىدەك قەددىگە، قېنىق پەرداز قىلىۋالغان ئاق پۇسمىلاق چىرايىغا ياراتمىغان قىياپەتتە نەزەر تاشلىدى - دە، لەۋلىرىنى يىمىرىپ جاۋاپ بەردى.

— نېمانچىۋالا ئالدىرىتىلا، غوجام، — دېدى گۈلشەن «غوجام» دېگەن سۆزنى مەسخىرە بىلەن سوزۇپ تەلەپپۇز قىلىپ، — شاھزادە ئالىيلىرىنىڭ قېشىدىن خالىغانچە يېنىپ كەلگىلى بېشىم ئونمىدى مېنىڭ. شاھزادە ئالىيلىرى ماڭغىلى قويماي تۇتۇپ قالدى. ھېلىمۇ خېلىلا ئالدىرىدىم، بولمىسا بىز دېگەن شاھزادە ئالىيلىرىنىڭ ئالدىدا بىر تال خەستەكلا ئادەملەرمىز.

غىتمەك خوجايىن گۈلشەننىڭ شاھزادىنى پەش قىلىپ تەئەددى قىلىۋاتقانلىقى، يەنە تېخى سەن شاھزادىنىڭ ئالدىدا نېمىتىڭ؟ بىر تال خەسكىمۇ ئەرزىمەيسەن دەۋاتقانلىقىنى چۈشىنىپ غەزەپتىن تىترىدى.

شۇنداقتىمۇ ئىچكى تۈيغۇسىنى ئاشكارىلىمىدى. ئۇ گۈلشەننىڭ چاچلىرىنىڭ يۇيۇلغان بولسىمۇ ئۆرۈلگەنلىكىنى، چىرايىدىكى گىرىملەرنىڭ، ھەتتا كۆزلىرىگە سۈرۈلگەن سۈرمىنىڭمۇ پاكىز يۇيۇلۇپ كەتكەنلىكىگە قاراپ، بۇگۈن گۈلشەننىڭ شاھزادىگە يالغۇز دۇتارلا چېلىپ بەرمىگەنلىكىنى، شۇڭلاشقىمۇ ئۇنىڭ بىردىنلا يۈرەكلىك، تەكەببۇر بولۇپ قالغانلىقىنى جەزم قىلدى - دە، ھەر ئېھتىمالغا قارشى ئۆزىنى بېسىۋېلىپ، ئېھتىياتچان پوزىتسىيە تۇتتى.

«راستىنلا شاھزادە ئالىيلىرىغا ياراپ قالغانمىدۇر بۇ جالاپ، تۇرقىدىن قارىغاندا شۇنداقتەك قىلىدۇ، ھاكاۋۇرلۇقىنى

قارىمامدىغان، شاھزادە ئۇنىڭغا بىرەر ئىشنى ۋەدە قىلغان ئوخشامدۇ؟ شاھزادە ئۇنىڭغا راستىنلا ھامىيلىق قىلارمۇ؟ مۇمكىن ئەمەس. بەلكىم بۇ جالاپنىڭ قاش - كۆزلىرىنى ئوينىتىپ، ناز قىلىپ خۇلق چىقىرىشىغا چىداپ تۇرالماي بىرەر قېتىم كۆڭلىنى ئاچسىمۇ ئاچقاندۇر. شۇنداق، شاھزادىنىڭ ھەرىمىدە ئەركەك چىۋىن قونمىغان نى - نى قىزلار ساماندەك تۇرسا، بۇ قېرى جالاپقا قاراشقا شاھزادىنىڭ نەدە چولىسى؟! خەپ توختاپتۇر. ئەتىگىچە راسا بىر ئەدىپىڭنى بېرىپ ئۆزۈڭنىڭ كىملىكىڭنى ئۆزۈڭگە تونۇتۇپ قويمايدىغان بولسام···»

— ئاستانىدىن كەلگەن بايۋەچچە غوجام نېمىشقا ھازىرغىچە يېنىمغا كىرمەيدۇ دەپ كايىپ كېتىپ بارىدۇ.

مۇغبەچچەنىڭ① بۇ سۆزلىرى غىتمەك خوجايىننىڭ خىيالىنى ئۈزۈپ قويدى. ئۇ دەرھال ئېسىگە كەلدى - دە، گۈلشەنگە قاراپ چىرايىغا ياسىما كۈلكە يۈگۈرۈتتى.

— ئەينا، دېمىدىممۇ، گۈلبىلىق خېنىم، باياتىن بېرى سىلىنىڭ قەغىشلىرىنى قىلىپ، جودا قىلغان دەل ئاشۇ ئاستانىدىن كەلگەن بايۋەچچە. شۇ خەقنى تولا تەقەززا قىلماي ئىلدام بولسىلا، ئالتۇن بېلىقىم.

غىتمەك خوجايىننىڭ «ئالتۇن بېلىقىم» دەپ پەپىلەشلىرىدىن كۆرە «ئاستانىدىن كەلگەن بايۋەچچە» گۈلشەننىڭ بەكرەك دىققىتىنى تارتقانىدى.

«ئاستانىدىن كەلگەن بايۋەچچە بولسا تونۇشۇپ قويۇش كېرەك. يات يېقىندا شاھزادە يولۋاسخان بىلەن ئاستانىگە بارسام، دەماللىققا تونۇش - بىلىشسىز، ئۈلپەتسىز قالمايمەن. بۇنىڭ قىلچىلىك زىيىنى يوق···»

گۈلشەن تارتىنىشىپ تۇرمايلا ئورنىدىن تۇردى - دە، غىتمەك

① مۇغبەچچە — بەزمىخانا خىزمەتكارى، مەي توشۇغۇچى.

خوجايىننىڭ كەينىدىن ئەگەشتى.
خاس خانىغا كىرىپ كەلگەن گۈلشەن تۆردىكى كىمخاب
كۆرپىنىڭ ئۈستىدە باداشقان قۇرۇپ ئولتۇرغان، ئەمدىلا ئوتتۇز
ياشلارنىڭ قارىسىنى ئالغان، قاپقارا بۇرۇتلىرى گۈل رەڭ چىرا-
يىغا خويمۇ ياراشقان، قارا قاشلىق، كۆزلىرى چاقناپ تۇرىدى-
غان، ئوڭ قېشىنىڭ ئۈستىدە بىر ئىلىك تارتۇقى بار سۆلەتلىك
بۇ يىگىتنى بىر قاراپلا تونۇدى ـ دە، خۇشاللىقتىن يۈرەكلىرى
ئويناپ كەتتى.
يىگىت گۈلشەننىڭ جاۋابەن سالىمىغا ئورنىدىن تۇردى.
مېھماننىڭ سۆلەتلىك كىيىنىشىدىن، يەپ ـ ئىچىش ئۈچۈن
زىيادە كۆپ نازۇنېمەتلەرنى بۇيرۇتۇپ، سېخىيلىق بىلەن پۇل
تاپشۇرۇشىدىن، مېھمانغا گۈلشەننى تېپىپ بەرسە تېخىمۇ كۆپ
نەپكە ئېرىشىدىغانلىقىغا كۆزى يەتكەن غىتمەك خوجايىن باياتىن
بېرى گۈلشەننىڭ يولىغا ئۈنىڭدىنمۇ بەكرەك تەلمۈرۈپ كەتكەنىد-
دى. شۇڭلاشقا، گۈلشەننى كۆرۈپلا ئاچچىقلاپ كېتىشىنىڭ سە-
ۋەبىمۇ شۇ ئىدى.
ئۆزلىرى باياتىن بېرى تولا جېدىلىنى قىلىپ كەتكەن
ئالتۇن بېلىق خېنىم مانا مۇشۇ، — دېدى غىتمەك خوجايىن
بايۋەچچە يىگىتكە گۈلشەننى ئالاھىدە تونۇشتۇرۇپ، — قېنى
بېلىقنى ئالدىلىرىغا ئەكېلىپ بەردىم. ئەمدى ئۇ سىلىنى ئېرد-
تىپ بىر دەريا سۇغا ئايلاندۇرۇپ ھالىلىرىدىن كەتكۈزۈۋەتمىسە
ھېساب ئەمەس. بۇ بېلىقنى قارماقلىرىغا ئىلىندۇرۇش ـ ئىلىن-
دۇرەلمەسلىك قارماقلىرىنىڭ دەستىسىنىڭ چىڭ ـ بوشلۇقىغا
باغلىق بولۇپ قالدى، ئەمىسە.
غىتمەك خوجايىن قىلغان گېپىگە ئۆزىنىڭ مەستلىكى كې-
لىپ، قوشلاپ ئالتۇن ئۈزۈك سېلىۋالغان بارماقلىرىنىڭ دۈمبد-
سى بىلەن ئاغزىنى ئېتىۋېلىپ نازلىق كۈلدى ـ دە، بەللىرىنى
تولغاپ، كاسسىنى ئويناتقىنىچە خانىدىن چىقىپ كەتتى ۋە ئى-

شىك تۈۋىدىكى كۈتكۈچىگە مېھماننىڭ بۇيرۇتمىلىرىنى ۋاقتى ـ
ۋاقتىدا ئەكىرىپ بېرىپ، ياخشى كۈتۈشنى ئالاھىدە تاپىلاپ قو-
يۇپ غايىب بولدى.
— ئەھۋاللىرى ياخشىمۇ، بايۋەچچە غوجام؟ — دېدى گۈل-
شەن مېھماندىن قايتىدىن ئەھۋال سوراپ، — شۇ كەتكەنچە بۇ
بەزمىخانىغا پەقەتلا ئاياغ باسمىدىلا. ھەر قېتىم ئەسلىگىنىمدە
بىلىپ ـ بىلمەي كۆڭلىنى چىگىپ قويغان بولغىيمىدىم دەپ كۆپ
ئىزتىراپ چەكتىم.
— يوقسۇ، مەنمۇ خېنىمنى دائىم ئەسلەپ تۇردۇم. مانا
بۈگۈن قەشقەرگە كېلىپلا ئۇدۇل بەزمىخانىغا كەلدىم. ئۆزلىرىنى
سىرتقا چىقىپ كەتكەن، ھېلىغىچە كېلىدۇ دېيىشتى. گېلىمدىن
ھېچنېمە ئۆتمەي يوللىرىغا قاراپ تۇرۇشۇم.
گۈلشەن يىگىتنىڭ شېرىن ـ شېكەر سۆزلىرىدىن خۇددى
چايغا سالغان قەنتتەكلا ئېرىپ كەتتى ۋە بۇنىڭدىن ئۈچ يىل
ئاۋۋالقى ئىشلارنى غىل ـ پاللا كۆز ئالدىدىن ئۆتكۈزدى.
شۇ چاغدا يىگىتنى بۇ بەزمىخانىغا قەشقەردىكى بىر نەچچە
بەگزادىلەر تاسادىپيي باشلاپ ئەكىرگەن ۋە گۈلشەننى قىچقارتقۇ-
زۇپ، دۇتار چالدۇرۇپ بەزمە قىلىپ بەرگەنىدى. شۇ چاغدا
گۈلشەننىڭ يېقىملىق ئاۋازى ۋە ماھارەتلىك دۇتار چېلىشلىرىغا
شەيدا بولۇپ قالغان يىگىت گۈلشەندىن كۆزىنى ئۈزەلمىگەنىدى.
ئىشقۋازلىقتا خېلىلا پىشىپ قالغان گۈلشەنمۇ قاش ـ كۆزلىرى
ۋە مەنىلىك بېقىشلىرى ئارقىلىق يىگىتكە كۆڭۈل ـ مەيلىنى
بىلدۈرگەنىدى. بەزمە ئاخىرلاشقاندا يىگىت دوستلىرى بىلەن
چىقىپ كېتىپ ھايال ئۆتمەيلا ئۆزى يالغۇز يېنىپ كىردى ـ دە،
گۈلشەن بىلەن بىر كېچە بىللە بولدى ۋە ئەتىگىنى خوجايىنغا
بېرىشقا تېگىشلىك ھەقنىڭ سىرتىدا گۈلشەنگە ئىككى تىللا ھەدد-
يە قىلدى. گۈلشەن بۇ ئىككى تىللانى غىتمەك خوجايىندىن
يوشۇرۇپ، بوينىغا ئېسىۋالغان تۇمارنىڭ قېتىغا تىكىپ ساقلاپ

قويغان بولۇپ، بۇ ئىككى تىللا ھازىرمۇ ئاشۇ تۇمار بىلەن بويىنىدا بار ئىدى: گۈلشەن يىگىتنىڭ مەردلىكى، سېخىيلىقى ۋە ئىشقۋازلىقتا تولىمۇ يېگانە بىر يىگىت ئىكەنلىكىنى ھەر قېتىم ئېسىگە ئالغاندا، ئاشۇنداق بىر كېچىنىڭ يەنە بىر تەكرارلىنىشىنى تولىمۇ ئارمان قىلاتتى.

مانا بۈگۈن گۈلشەن بارلىق تىلەكلىرىگە يېتىدىغان ئوخشايدۇ. چۈشتە شاھزادىنىڭ ئىلتىپاتىغا نائىل بولدى. مانا ئەمدى ئۈچ يىلدىن بېرى يۈرىكىنىڭ چوڭقۇر قېتىدا ئۆچمەس ئىز قالدۇرۇپ كەتكەن يىگىتى بىلەن قايتا دىدارلاشتى.

— ئۆزلىرىنىڭ كېلىدىغانلىقلىرىنى بىلگەن بولسام ھېچ يەرگە چىقماي كۈتكەن بولاتتىم، — دېدى گۈلشەن شاراب تولدۇرۇلغان جامنى يىگىتكە تەڭلەپ تۇرۇپ، — خۇدا خالىسا پات يېقىندا ئاستانىگە بېرىپ قالسام، پات - پات دىدار كۆرۈشۈپ تۇرىمىز.

— ئىنشائاللا، دېگەنلىرى كەلگەي ئىلاھىم، — دېدى يىگىت، — جامدىكى شارابنى ئىچەيلى، ئاشۇ چاغدا بىللە شاراب ئىچكىنىمىز پەقەتلا ئېسىمدىن چىقمايدۇ، — يىگىت نېمە ئۈچۈندۇر ئىچكىرىلەپ سوراپ قالدى، — ئاستانىگە نېمە ۋەجىدىن بارىدىغان بولۇپ قاللا، خېنىم.

— شاھزادە يولۋاسخان ئالىيلىرى بىللە ئاپىرىدىغان بولدى، — دېدى ھاياجانلانغان گۈلشەن ماختانغان ھالدا ئەزۋەيلەپ سۆزلەپ، — بۈگۈن مېنى شاھزادە ئالىيلىرى ھۇزۇرىغا چاقىرتىپ مەيە ئەۋەتىپتىكەن، ئوردا بېغىدا بەزمە قىلىپ ئولتۇرساق، ھىدايىتۇللا ئىشان پىر بۇزرۇك ھەزرەتلىرى كىرىپ كەلدى. شاھزادە بىلەن ئىشان ھەزرەتلىرى ئاستانىگە لەشكەر تارتىدىغاننىڭ مەسلىھەتىنى قىلىشتى. ئىشان ھەزرەتلىرى كەتكەندىن كېيىن شاھزادە ئالىيلىرى ماڭا پات يېقىندا ئاستانىگە بېرىپ تەختتە ئولتۇرسام سېنىمۇ بىللە ئەكېتىمەن دېدى. ئاستانىگە

بېرىپلا قالسام بۇنداق شاراب ئىچىشكەچ كۆڭۈل ئاچىدىغان پۇرسەتلەر كۆپ بولىدۇ، غوجام.

شۇ تاپتا يىگىت گۈلشەننىڭ چىرايىدىن كۆرە، گېپىگە بەكراق ئېتىبار بېرىۋاتاتتى. ئۇ ئۆزىنىڭ قەشقەر سەپىرىگە چىققانلىقىدىن ھەم بۇ بەزمىخانىغا كەلگەنلىكىدىن تولىمۇ مەمنۇن بولغاندەك كۆرۈنەتتى.

يىگىت گۈلشەننىڭ ئاغزىدىن ھەممە سۆزلەرنى يۇلۇۋېلىشقا ئالدىراۋاتاتتى. لېكىن، يىگىت ئۆزىنى تۇتۇۋالغان بولۇپ، تولىمۇ ئېھتىياتچان ئىدى. كۆڭلىدىكىنى چاندۇرۇپ قويماسلىق، گۈلشەننى قىلچىلىك گۇمانىي تۈيغۇغا كەلتۈرۈپ قويماسلىق، ئۇنى ئۆز ئىختىيارى بىلەن سۆزلىتىش ئۈچۈن كۆڭلىدە قىسقىلا پىلان تۈزدى - دە، بۇلۇڭدىكى خورجۇننىڭ ئىزمىسىنى ئېچىپ، يەكەننىڭ بىر كىيىملىك خانئەتلىسىنى، بىر كىيىملىك يېشىل شايىسىنى، بىر تال ھىلھىلە رومالنى ئېلىپ، ئۇنىڭ ئۈستىگە ھەميېنىدىن ئىككى تال تىللا ئالدى - دە، ھەممىسىنى گۈلشەننىڭ ئالدىغا قويدى.

— خېنىمنىڭ لايىقىدا بولمىسىمۇ، بۇ ئەرزىمەس سوۋغاتلارنى ئالغاچ كەلگەنىدىم. ئاز بولسىمۇ قوبۇل قىلغايلا.

سوۋغا - سالاملارنى كۆرۈپ خۇشاللىقىدىن گۈلشەننىڭ كۆزلىرى چاقناپ كەتتى - دە، باشقىچە ناز - خۇلقلىرى بىلەن يىگىتنىڭ كۆڭلىنى ئۇتۇشقا تىرىشتى. يىگىت تولىمۇ سەگەك ئىدى. ئۇ شارابنى ئۆزى ئازراق ئىچىپ گۈلشەننى كۆپرەك ئىچىشكە دەۋەت قىلاتتى ۋە چاندۇرمايلا گەپنى گۈلشەننىڭ ئاستانىگە بېرىش ئىشىغا يۆتكەيتتى. ھېچنېمىدىن بىخەۋەر گۈلشەن بولسا يىگىتكە بۈگۈن چۈشتە شاھزادە يولۋاسخاننىڭ ئوردا بېغىدا ھىدايىتۇللا ئىشان بىلەن قىلىشقان مەسلىھەتلىرىنى ۋە مەستلىكتە ئۆزىگە بەرگەن ۋەدىسىنى تولۇقى بىلەن سۆزلەپ بەردى.

4

«پەگاھدا ئىشەك ھاڭرىسا، ئۇنى تۆرگە يەتمىگۇدەك» چوڭ-
لۇقتىكى ھـەزرەت خـانىقاسىنىڭ ئىچى تـۆت - بـەش يۈزچە
سوپى - دەرۋىشنىڭ «ھۆم - ھۆم »، «ھۇ - ھۇ» لىرى بىلەن
قايناپ كەتكەنىدى. خانىقانىڭ قىبلە تەرىپىدىكى مىھرابتا ئىشان
پىر بۈزرۈكنىڭ ئورنىلا بوش بولۇپ، ئاشۇ بوش ئورۇننىڭ
ئىككى تەرىپىدە تام بويلاپ ئولتۇرۇشقان ساقاللىرى كىندىكىگە
چۈشكەن قىرى دەرۋىشلەر، قىزىۋاتقان جەررە - سامانىڭ رىتىمى-
غا ماسلاشتۇرۇپ، گەۋدىسىنى ئىككى تەرەپكە تەڭ ئىرغاڭلى-
تىپ، باشلىرىنى ئالدى - كەينىگە گىلدىڭشىتقىنىچە «ھۆم ئاللا-
ھ ھۆم - ھۆم، ھۇۋۋى ئاللاھ ھۇم!» دەپ جەررە تارتىپ
ئولتۇرۇشاتتى. پۇت - قوللىرىنىڭ ماغدۇرى بار تەندۇرۇس ياش
ۋە ئوتتۇرا ياش سوپىلار تۇكۇرۇكلىرىنى چاچراتقىنىچە «ھۆم -
ھۆم!» دېيىشىپ، ھېلى ئوڭ، ھېلى تەتۈر پىرقىراشقىنىچە،
يەرگە گۇلۇپ - گۇلۇپ دەسسەپ، سورۇننىڭ دەل ئوتتۇرىسىدا
ساپايىلىرىنى جالداقشىتىپ چالغىنىچە تەلقىن ئېيتىۋاتقان تۆت
نەپەر ھاپىزنى چەمبەر شەكلىدە ئوراپ، سامـا — ھەرە تارتىشماق
ئۇسسۇلى ئويناشماقتا ئىدى.

ئابدۇراززاق خەلپە بولسا جەررە - سامادا تولا چۆرگىلەپ
ھېرىپ كەتكەن ياكى بېشى قېيىپ ئولتۇرۇۋالغان سوپىلارنى
قولىدىكى ھاسىسى بىلەن خۇددى قۇشقۇنغا ئولتۇرۇۋالغان ئې-
شەكنى ھەيدىگەندەك سۆڭگەچلىرىگە سانجىپ، بىقىنلىرىغا نىق-
تاپ، گەدەنلىرىدىن ئىتتىرىپ، سورۇنغا چۈشۈشكە ھەيدەكچى-
لىك قىلاتتى. جەررە بىلەن سامانىڭ رىتىمى بۇزۇلۇپ، پۇت -
قوللىرى ھۆكمەتنىڭ ئۇدارىغا كەلمەي قالغان توپنىڭ قېشىغا
كېلىپ، خۇددى دىرىژورلارغا ئوخشاش ئىما - ئىشارەتلەر بىلەن
جەررە - سامانى قايتىدىن ھۆكمەتنىڭ رىتىمىغا چۈشۈرۈپ ماس-

لاشتۇراتتى. «ھۆم - ھۆم» سادالىرى خۇددى خانىقانىڭ چىغ
ۋاسلىق ئۆگزىسىنى ئېچىۋەتكۈدەك دەرىجىدە گۈرۈلدەيتتى. بۇ
گۈرۈلدەشلەر ئىچىدە ھاپىزلارنىڭ تەلقىنلىرى خۇددى يەرنىڭ
تېگىدىن چىقىۋاتقاندەك ناھايىتىمۇ ئاجىز ئاڭلىناتتى. ئۇلارنىڭ
نېمىدەپ مۇناجات ئېيتىۋاتقانلىقىنى بىلمەك تولىمۇ تەس ئىدى.

جەررە - ساما بولسا بارغانسېرى ئەۋجىگە چىقماقتا. شۇ
دەقىقىدە ئوڭ - تەتۈر پىرقىراشقىنىچە ھەرە تارتىشماق ئۇسسۇلى
ئويناۋاتقان بۇ سوپىلارنى بايام چەككەن نەشىنىڭ كەيپى ئوبدانلا
تۇتقان بولۇپ، پىرقىراۋېرىپ خۇدىنى يوقىتىشقانىدى. شۇ تاپتا
بىرلىرى ئۆزىنى ھاۋادا پەرۋاز قىلىۋاتقاندەك، بۇلۇتلار ئۈستىدە
لەيلەپ يۈرگەندەك ياكى جەننەتتىكى ھۆرلەرنىڭ پاختىدەك يۇم-
شاق، بىلىقتەك شوخ قۇچاقلىرىغا ھەشقىپىچەكتەك چىرماشقان-
دەك سېزىشىپ، ئۆزلىرىنىڭ پىرقىراۋاتقانلىقىنى ياكى خانىقا
تاملىرىنىڭ پىرقىراۋاتقانلىقىنى بىلەلمەي قېلىشقانىدى. مانا
بىرقانچە سوپى ئاغزىدىن كۆپۈك يېنىپ، يەرگە يىقىلىشقا باشلى-
دى. بىردەمدىلا خۇددى ئۈجمە تۆكۈلگەندەك يىقىلىشقا باشلىغان
بۇ سوپىلارنى سورۇندىن چەتكە تارتىپ ئاچىقىپ ئۈلگۈرمەيۋات-
قانلىقىنى كۆرگەن ئابدۇراززاق خەلپە «ئەۋۋۇ! ...» دەپ نەرە
تارتتى. بۇ سورۇندا تېخىچىلا پىرقىراۋاتقان جەررە - ساماچىلارغا
توختاشقا بېرىلگەن بۇيرۇق ئىدى. ئابدۇراززاق خەلپە بىرقانچە
قېتىم نەرە تارتقاندىن كېيىن خۇدىنى يوقىتىش دەرىجىسىگە تېخى
يەتمىگەن بىر قىسىم سوپىلار توختاپ شاققىدە سورۇندىن چىقىش-
تى. ئەمما، خۇدىنى يوقىتىپ ياكى ئۆزىنىڭ ۋە ياكى خانىقا
تېمىنىڭ پىرقىراۋاتقانلىقىنى بىلەلمىگۇدەك دەرىجىگە يەتكەن بىر
قىسىم سوپىلار بولسا ھەربىر نەپەس ئېلىشىدا بىر قېتىمدىن
«ھۆم - ھۆم - ھۆم!» دەپ بىر ئىزىدا چۆرگىلەپ، جەررە -
سامادىن توختىمايۋاتاتتى. ئابدۇراززاق خەلپە بۇلارنىمۇ ھاسى-
سىنى شىلتىپ يۈرۈپ مىڭ بىر جاپادا ئاران توختاتتى.

جەررە - ساما تىنچىغاندىن كېيىن، باياتىن بىرى ئاۋازىنى بولدى دېگۈچە قويۇپ بېرىپ ھۆكمەت ئوقۇپ ئۇنى بوغۇلۇپ قالغان ھاپىزلارنىڭ ئورنىغا باشقا ھاپىزلار ئالماشتى - دە، سورۇننىڭ ئوتتۇرىسىغا كېلىپ ئولتۇرۇپ، يۈرەكنى ئەزگۈدەك مۇڭلۇق ئاۋازدا ھۆكمەت ئوقۇشقا باشلىدى:

ئىشق دەفتەرى سىغماس، دوستلار، دەرگاھىغا،
جۈملە ئاشىق يىغلىپ بارغاي بارگاھىغا.
يەتتە دەۋزەخ تاقەت قىلماس بىر ئاھىغا،
ھەرنە قىلساڭ ئاشىق قىلغىل، پەرۋەردىگار.

ئىشق دەردىنى تەلەپ قىلدىم دەرمانى يوق،
ئىشق يولىدا جان بەرگەننىڭ ئارمانى يوق.
بۇ يوللاردا جان بەرمىسە ئىمكانى يوق،
ھەرنە قىلساڭ ئاشىق قىلغىل، پەرۋەردىگار.

ئىشق بازارى ئۇلۇغ بازار سودا ھارام،
ئاشىقلارغا سەندىن ئۆزگە غەۋغا ھارام.
ئىشق يولىغا كىرگەنلەرگە دۇنيا ھارام،
ھەرنە قىلساڭ ئاشىق قىلغىل، پەرۋەردىگار.①

ھەم ۋەھىمە، ھەم مۇڭ - ھەسرەت ئارىلاشقان بۇ تەلقىن سادالىرى ئاڭلىغۇچىلارنىڭ يۈرەك - باغرىنى ئېزىپ، ئىختىيارسىز ھالدا بىلىپ - بىلمەي ئۆتكۈزگەن گۇناھكەبىرلىرىنى ئەسلەشكە، توۋا قىلىشقا، گۇناھىدىن پاكلىنىش ئۈچۈن ئىشانغا قول بېرىپ سۇلۇككە كىرىشكە مەجبۇرلايتتى. ۋۇجۇدىغا قىيامەتنىڭ

(1) بۇ كلاسسىك شائىر ئەھمەد يەسەۋىنىڭ شېئىرى.

تۇرلۇك قىيناق - ئازابلىرى ۋەھىمە سالغان سادادا، ئاق كۆڭۈل، نادان سوپى - دەرۋىشلەر قورقۇنچ، تەشۋىش ئىلكىدە ئازابلىنىپ ئوتقا چۈشكەن قىلدەك تولغىناتتى. تۇغۇلغىنىغا، ئادەم بولغىنىغا، تىرىكچىلىك ئۈچۈن تىرماشقىنىغا مىڭ بىر پۇشايمان قىلىپ، ئىچ - ئىچىدىن ئېزىلىپ، ھۇ تارتىشىپ يىغلىشاتتى. بۇ ئازابلاردىن قۇتۇلۇش ئۈچۈن ئىشان پىرىدىن مەدەت تىلىشەتتى. ئىنسانلىق غۇرۇرى، ئەركەكلىك جاسارىتى، ئادەمىيلىك ئېڭى پايخان بولغان بۇ سوپى - دەرۋىشلەر شۇ دەقىقىدە ئۆزلىرىنىڭ ئاللاتائاللا دۇنيادىكى بارچە مەخلۇقاتنىڭ ئەڭ ئەقىللىقى، ئەزىزى، كاتتىسى، مۇرۇۋۋەتلىكى قىلىپ ياراتقان سۆيۈملۈك ئىنسان ئىكەنلىكىنى پۈتۈنلەي ئېسىدىن چىقىرىپ قويۇشقانىدى.

ھەلقى - ساما سورۇننى باشلاپ بېرىپ خانىقادىن يېنىپ چىققان خوجا ھىدايىتۇللا ئىشان پات يېقىندا شاھزادە يولۋاسخان بىلەن ئاستانىگە لەشكەر تارتىپ بارغاندىن كېيىن قىلىدىغان ئىشلىرى ھەققىدە خىيال سۈرۈپ، بىر بېسىپ، ئىككى بېسىپ دادىسى خوجا مۇھەممەديۇسۇپ ئىشاننىڭ قەبرىسى تۇۋىگە كېلىپ قالغىنىنىمۇ تۇيماي قالدى.

كىچىكرەك بىر ئېگىز ئۆيدەك ياسالغان ھەزرەت گۈمبىزى① كېچە قاراڭغۇسىدا ئانچە كۆزگە چېلىقمايتتى. ھىدايىتۇللا ئىشان گۈمبەزنىڭ ياغاچ پەنجىرىلىك ئىشىكىنى ئېچىپ ئىچىگە كىردى. دە، جايناماز ئورنىدا ئۆچكە، قوي تېرىسى سېلىنغان ئۈچ پايانداز قەبرىنىڭ ئۇۋىدە يۈكۈندى. پېشانىسىنى قەبرىگە تەگكۈزۈپ ئۇرۇپ ئۆكسۈپ - ئۆكسۈپ يىغلىۋەتتى. شۇ تاپتا دادىسى خوجا مۇھەممەديۇسۇپ ئىشاننىڭ ۋاقىتسىز ئۆلۈمى ئۇنىڭ يۈرەكىدىكى قىساسخورلۇق ئوتىنى لاۋۇلداتماقتا ئىدى. ئۇ ھەر قېتىم مەيلى خۇشال بولسۇن، مەيلى خاپىلىق تارتسۇن، سۇلۇك

(1) ھەزرەت گۈمبىزى — ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭ دادىسى دەپنە قىلىنغان بۇ يەر دەسلەپتە ھەزرەت گۈمبىزى، كېيىنچە ھەزرەت مازىرى، سىر مازار دەپ ئاتىلىدىغان بولغان.

تەۋرىنىش ئىشلىرى مەيلى ئوڭغا تارتسۇن، مەيلى ئوڭۇشسىزلىققا ئۇچرىسۇن، ئۇدۇل دادىسىنىڭ قەبرە بېشىغا كېلەتتى — دە، يالغۇز ئولتۇرۇپ تۈننى تاڭغا ئۇلايتتى. يېڭىدىن — يېڭى پىلانلارنى، ھەرخىل قۇۋلۇق — شۇملۇقلارنى دادىسىنىڭ قەبرىسىنى قۇچاقلاپ تۇرۇپ تۈزەتتى. دادىسى بىلەن خىيالىي مۇڭدىشاتتى، ئوي — خىياللىرىنى دەيتتى ۋە كۆڭلىگە پۈككەن مەقسەتلىرى ئۈچۈن مەسلىھەت سورايتتى. دادىسىنىڭ ئىشقىيە سۇلۇكىنى تارقىتىش يولىدا ئېلىپ بارغان جاپالىق رىيازەتلىرىنى ئەسلەيتتى.

بۇ يەردە ئۆزىگە يېڭىدىن — يېڭى ئىشەنچ، غەيرەت — شىجائەت تاپاتتى. شۇ تاپتا ئۇ بۇنىڭدىن يىگىرمە يىل بۇرۇن دادىسىنى قازا شەربىتىنى ئىچىشكە ئېلىپ بارغان ئاستانە سەپىرىنى خىيالىدىن ئۆتكۈزۈۋىدى، ئىچى ئاچچىق بولۇپ كەتتى. ۋۇجۇدىغا بىر ھەسسە زەھەر يېغىلدى…

5

مىلادىيە 1646 — يىل كەچ كۈز.

قەشقەر شەھىرىنىڭ كۈنچىقىش تەرىپىگە جايلاشقان ياغدۇدىكى[1] خوجا مۇھەممەديۇسۇپ ئىشاننىڭ خانىقاسى يۈزلىگەن سوپى — دەرۋىشلەر بىلەن تولۇپ كەتكەنىدى. چاچ — ساقاللىرىنى بولدى دېگۈچە قويۇۋېتىشكەن، جۇل — جۇل جەندىلىك بۇ دەرۋىشلەر خانىقا سەيناسىدىكى ئەسكى كىگىز — بورىلارنىڭ ئۈستىدە ۋە خانىقا تاملىرىغا يۆلىنىپ ئولتۇرۇپ ئاپتاپسىنغاچ، سۆڭگەچ — ئېغىزمانلىرىنى كارتىلدىتىپ قاشلاپ، قويۇنلىرىدىن،

(1) ياغدۇ — ھازىر بۇ يەر ھەزرەت دەپ ئاتىلىدۇ.

ئىشتانلىرىنىڭ ئېغىلىرىدىن پىتلارنى ئېقىشىپ، نېرىراقتا قايناۋاتقان داشنىڭ تېزرەك پىششىنى كۈتۈپ، تەمەگەرلىك بىلەن ئولتۇرۇشاتتى. يەنە كىملەردۇر ھەزرىتى مازار پادىشاھى پىر بۇزرۇك[1] خوجا مۇھەممەديۇسۇپ ئىشاننىڭ چەكسىز مېھىر — شەپقەتلىرى، ئاجايىپ كەشپۇ كارامەتلىرى ھەققىدە ئاغزىدىن كۆپۈك چاچرىتىپ سۆزلەۋاتاتتى. ھەئە، ئۇلارنىڭ شۇ تاپتا كەچ كۈزنىڭ جاندىن ئۆتىدىغان سوغۇقىدا ئاپتاپسىنىپ، پىت ئېقىپ ئولتۇرۇشلىرىمۇ، كۈندە ئۈچ ۋاخ قايناۋاتقان داشقا تەلمۈرۈپ، ئەمگەك قىلماي قارنىنى بېقىشلىرىمۇ ئاشۇ پىر بۇزرۇكنىڭ چەكسىز شەپقەت — ئىنايەتلىرىنىڭ جۈملىسىدىن ئىدى، ئەلۋەتتە.

خوجا مۇھەممەديۇسۇپ ئىشان بولسا شۇ تاپتا باھارەدەك ئىللىپ كەتكەن ياسىداق خۇتبىخانىسىدا ئۆرۈك ئوتۇنىنىڭ چوغىدا يال — يال ئىسسىق چىقىرىپ تۇرغان چويۇن سەندەلگە يېپىلغان يوتقانغا پۇتىنى تىققىنىچە يېلىڭ يەكتىكى بىلەنلا پەي ياستۇققا يۆلەنگىنىچە ئولتۇراتتى. ئون ئۈچ — ئون تۆت ياشلىق خىزمەتكار سوپىچاق يۇمران مۇشتۇملىرى بىلەن ئىشاننىڭ گەجگىسىگە يەڭگىل مۇشتلاۋاتاتتى.

شۇ ئەسنادا ئابدۇراززاق خەلپە يەڭگىل قەدەم بىلەن كىرىپ كەلدى — دە، ئىشانغا ئېگىلىپ تۇرۇپ سالام بەردى.

ئەسسالامۇئەلەيكۇم، ھەزرىتى پەيزۇلئەنۋار[2] پىرىم!

خوجا مۇھەممەديۇسۇپ ئىشان سالامغا جاۋابەن «لەببەي!» دېگىنىچە ئاستا قىمىرلىدى — دە، پەي ياستۇقتىن سېمىز گەۋدىسىنى كۆتۈرۈپ ئىڭىلدى، ۋە نېمە ئىش دېگەندەك قىلىپ تاپىسدا قول باغلاپ تۇرغان خەلپىگە قارىدى.

نېمەتلىك ئىشان پىرىمغا مەلۇم بولغاي، ئاستانىدىكى

(1) مازار پادىشاھى پىر بۇزرۇك — خوجا مۇھەممەديۇسۇپ ئىشاننىڭ ئۇنۋانى بولۇپ، بارلىق مازار — ماشايىخلارنىڭ پادىشاھى دېگەن مەنىدە.

(2) پەيزۇلئەنۋار — بۇمۇ خوجا مۇھەممەديۇسۇپ ئىشاننىڭ ئۇنۋانلىرىنىڭ بىرى بولۇپ، پۈتكۈل جاھانغا پەيزى چاچقۇچى دېگەن مەنىدە.

يارەنلەردىن خەۋەر كەلدى. ئىسھاقىيەچى قارا مۇسۇلمانلارنىڭ پىر بۇزرۇكى خوجا شادى دېگەن مۇرتەت ئۆلۈپتۇ.

— نېمە، خوجا شادى ئۆلۈپتۇ؟ — خوجا مۇھەممەد يۇسۇپ ئىشان چاچراپ ئورنىدىن تۇردى - دە، بىرنەچچە دەقىقىدىن كېيىن يەنە جايىدا ئولتۇردى. پۈتنى سەندەلگە يېپىلغان ئىسسىق يوتقانغا تىقتى. تاپىسدا ھىجايغىنىچە قول باغلاپ تۇرغان ئابدۇراززاق خەلپىدىن قايتۇرۇپ سورىدى:

— بۇ خەۋەر ئىشەنچلىكمۇ، خەلپەم؟

— ئىنشائاللا، راستتۇر، پىرىم، — دېدى ئابدۇراززاق خەلپە، — ئاستانىدىن خەۋەر ئەكەلگەن بۇرادىرىمىز تاشقىرىقى ھويلىدا ھەزرىتىمنىڭ قوبۇلىنى كۈتۈپ تۇرۇپتۇ.

خوجا مۇھەممەد يۇسۇپ ئىشاننىڭ چىرايىدىن خۇشاللىقمۇ، قايغۇمۇ ئوخشاشمايدىغان بىر خىل ئىپادە يالت قىلىپ ئۆتۈپ كەتتى.

— دەرھال باشلاپ كىرسىلە ئول يارانىنى.

— خوش.

ئابدۇراززاق خەلپە ئىشانغا ئېگىلىپ بىر تەزىم قىلىۋەتكەندىن كېيىن، خۇتبىخانىدىن چىقىپ كەتتى - دە، ھايال ئۆتمەي قىرىق - قىرىق بەش ياشلار چامىسىدىكى ئېگىز بوي، تەمبەل بىر ئادەمنى باشلاپ كىردى. مېھمان ئەتىگەندىن بېرى توختىماي ئاتلىق يول ماڭغان بولسا كېرەك، قۇلىقىغىچە چۆكۈرۈپ كىيىۋالغان قارا كۆرپە تۇمىقىنىڭ ئالدى تەرىپىنى، تاشلانمىغان كۆرەك جۇۋىسىنىڭ كۆرپە ياقىسىنى قېلىن بىر قەۋەت قىرو باغلاپ كەتكەنىدى، ساقال - بۇرۇتلىرىدا قېتىپ قالغان مۇزلار تېخى ئېرىمىگەنىدى. ئۇ خۇتبىخانىغا كىرىپ خوجا مۇھەممەديۇسۇپ ئىشانىنى كۆرۈپلا سەندەل قويۇلغان سۇپىغا ئۆزىنى گۇلۇپپىدە تاشلىدى - دە، ئۆمىلەپ بارغىنىچە ئاۋۋال ئىشاننىڭ پۇتىنى، ئاق يەكتىكىنىڭ پېشىنى، ئاندىن كېيىن گۆشلۈك، يۇمشاق

قولىنى كۆزلىرىگە سۈردى ۋە سۆيدى.

خوجا مۇھەممەديۇسۇپ ئىشان ئىسسىق قولىغا بۇ مۇخلىسىنىڭ ساقال - بۇرۇتىدىكى قىرو - مۇزلارنىڭ تېگىپ سۇۋىشىشىدىن يىرگەنگەن بولسىمۇ، لېكىن ئىچكى تۇيغۇسىنى يوشۇرۇپ، بۇ مۇخلىسىنىڭ ساداقەتمەنلىك بىلەن قىلىۋاتقان ھەرىكەتلىرىگە سۈكۈت قىلىپ تۇردى.

ھەزرىتى مازار پادىشاھ پىر بۇزرۇكىنىڭ جامالىنى كۆرۈشكە، مۇبارەك قوللىرىنى سۆيۈشكە، تون - سەرپايلىرىنىڭ پەشلىرىدىكى چاڭلارنى كۆزىگە سۈرتۈشكە مۇشەررەپ بولغان مۇخلىس نەچچە كۈندىن بېرى تارتقان يول ئازابىنى پاك - پاكىز ئۇنتۇپ ھاياجاندا ئىچ - ئىچىدىن ئېزىلىپ يىغلىماقتا ئىدى.

— سەبرى قىلغايسىز، ئى زاتىل ئەقتاب[①] مۇرىتىم، — دېدى خوجا مۇھەممەديۇسۇپ ئىشان مۇرىتىنىڭ تۆگە تاپىنىدەك يوغان، قوپال - يىرىك، مۇزدەك ئالىقانلىرى ئارىسىدىن قولىنى ئاستا تارتىۋېلىپ.

ئۆزىنى پىر بۇزرۇكىنىڭ «زاتىل ئەقتاب» دەپ ئاتاۋاتقانلىقىنى ئاڭلاپ ھېلىقى مۇرىت قايتىدىن ھۆركىرەپ يىغلىۋەتتى. ئابدۇراززاق خەلپىنىڭ بولسا بۇ ئاتاقتا تارلىقى كېلىپ ئىچى ئاداپ كېتىپ باراتتى. چۈنكى ئۇ ھازىرغىچە خوجىسىدىن تەمە قىلىپ كېلىۋاتقان زاتىل ئەقتابلىق ئىرشادنامىسىنى ئالالمىغان، ھەتتا باشقا سوپى - دەرۋىشلەرنىڭ ئالدىدا بىرەر قېتىم بولسىمۇ ئىشان پىرىنىڭ ئاغزىدىن زاتىل ئەقتاب دەپ ئاتىلىشقا مۇيەسسەر بولالمىغانىدى. خوجا مۇھەممەديۇسۇپ ئىشان بولسا ئەشەددىي دۈشمىنى، تەۋرە ئىنىسى خوجا شادىنىڭ[②] ئۆلۈم خەۋىرىنى ئەكەلگەن بۇ مۇرىتىغا ئىنئام بېرىش تەرىقىسىدە زاتىل ئەقتاب دېگەن

---

① زاتىل ئەقتاب — يېشۋالىق، يولباشچىلىق دەرىجىسىگە يەتكەن مۇرىت دېگەن مەنىدە، ئىشانلار ئالاھىدە يېتىلگەن مۇرىتلىرىنى ئاشۇنداق ئاتايدۇ.

② خوجا شادى — خوجا مۇھەممەديۇسۇپ ئىشاننىڭ تاغىسى خوجا ئىسھاق ۋەلىيۇللانىڭ ئوغلى.

بۇ سۆزنى ئالاھىدە ئىشلىتىۋاتاتتى.

ئىشان پىرنىڭ «سەبرى قىلغايسىز» دەپ قايتا ـ قايتا تەسەللى بېرىشى بىلەن ھېلىقى خەۋەرچى سوپى ئۆكسۈپ ـ ئۆكسۈپ يىغىسىنى توختاتتى. خوجا مۇھەممەديۇسۇپ ئىشان خوجا شادىنىڭ ئۆلۈم سەۋەبىنى ئۇجۇر ـ بۇجۇرىغىچە تەپسىلىي سورىدى:

— ئاستانىدىكى بارلىق يارانلىرىمىز ئۆزۈڭدىن بىرى ئول مۇلھىد[1] ئىسھاقىيەچى قارا تاغلىق مۇرتەتلەرنىڭ زۇلمىنى يەتكۈچە تارتتى، — دېدى خەۋەرچى سوپى ـ ئىشان پىرنىڭ سوئاللىرىغا قانائەتلىنەرلىك جاۋاب بېرىپ بولغاندىن كېيىن گېپىنى داۋاملاشتۇرۇپ، — مانا ئەمدى جانابىي پەيزۇلئەنۋار پىر بۇزرۇكنىڭ قارغىشى تۇتۇپ ئول مۇرتەت خوجا شادى ئۆلدى. ئاستانىدىكى بارلىق يارەنلىرىمىز تۆت كۆزى بىلەن ھەزرىتى مازار پادىشاھى بۇزرۇكۋارىمىزنىڭ يولىغا، قۇياشتەك جامالىغا تەلمۈرمەكتە. ئىشان پىرىمىز تېزرەك ئاستانىگە ھىجر[2]قىلىپ، دەھرىي سۇلتان ئابدۇللاخان ۋە ئۇنىڭ ئەمىرلىرىنى، ئاستانىدىكى تېخىچىلا سۇلۇككە كىرمىگەن ئازغۇنلارنى سۇلۇككە دەۋەت قىلىپ، بارلىق مۇرىت ـ يارانلارنى ئازاب ـ ستەملەردىن خالاس قىلغاي.

— ئىنشائاللا، — دېدى خوجا مۇھەممەد يۇسۇپ ئىشان ۋە ئابدۇرازاق خەلپىگە قاراپ گېپىنى داۋاملاشتۇردى، — بۇ مۇرىتىمىز خەۋەر يەتكۈزۈش ئۈچۈن كېچە ـ كۈندۈز توختىماي يول يۈرۈپ كۆپ رىيازەت چېكىپتۇ. تەكىيخانىغا[3]باشلاپ غىزا ـ تائاملار بىلەن ئايرىم كۈتسۈنلەر. ناماز پېشىندىن كېيىن بارلىق خەلپە ـ مەسئۇللار خۇتبىخانىدا مۇھەييا[4]بولغاي، مۇ-

① مۇلھىد — لەھەتكە، يەنى ئۆلۈمگە مەھكۇم دېگەن مەنىدە.
② ھىجر — سەپەر.
③ تەكىيخانا — مېھمانخانا.
④ مۇھەييا — تەييار بولۇش، جەم بولۇش.

ھىم ئىشلار توغرۇلۇق مەشۋەرەت[1]قىلغايمىز.

— خوش.

ئابدۇرازاق خەلپە ئىشانغا ئېگىلىپ سالام بەرگەندىن كېيىن مېھماننى باشلاپ چىقىپ كەتتى. خوجا مۇھەممەد يۇسۇپ ئىشان بولسا ئالىلقانداق بىر پىلانلارنى كۆڭلىگە پۈكۈپ قولىدىكى كەھرىۋا تەسۋىنى تېز ـ تېز سىيرىماقتا ئىدى.

قوش ئالقانچىلىك چوڭلۇقتىكى ساپالدىن ياسالغان بوي ئوچقىنىڭ[2]ئىچىدىكى ئادراسمان، ئارچا ياغىچى ۋە قوي يېغى، ئۆرۈك ئوتۇنىنىڭ چوغىدا تۇتەپ كۆيۈپ، ئىشاننىڭ خۇتبىخانىسىنى خۇشبۇي ھىدقا تولدۇرغانىدى. سۇپىنىڭ ئوتتۇرىسىغا جايلاشتۇرۇلغان چويۈن سەندەلنىڭ ئۈستىگە يېپىلغان تۆمۈر پەنجىلىك قاپقاقتىن يال ـ يال ئىسسىق تارقىلاتتى. خۇتبىخانىنىڭ ئىچى باھاردەك ئىللىپ كەتكەنىدى. خۇتبىخانىغا يىغىلغان سەككىز نەپەر خەلپە ئۆچىلىرىدىكى جەندە ـ جۇۋا، پاختىلىق تونلىرىنى سېلىۋېتىپ، خوجا مۇھەممەديۇسۇپ ئىشاننى چۆرىدەپ، كىمخاب كۆرپىلەرنىڭ ئۈستىدە كالاچسىز مەسە ئۆتۈكلىرى بىلەن بەھۇزۇر ئولتۇرۇشاتتى. داستىخان تاۋاق ـ تاۋاق، لېگەن ـ لېگەنلەردىكى قىزىرىپ پىشقان ياغلىق توقاچ، شېخىدىن ھازىرلا ئۈزگەندەك تۇخۇپىلەپ ساقلىغان ئالما ـ ئانار، كۆك ئامۇت، ئوغان ـ ئۈزۈملەر بىلەن كۆمۈلۈپ كەتكەنىدى. خوجا شادى ئىشاننىڭ خۇشاللىقىدىنمۇ ئەيتاۋۇر، خوجا مۇھەممەديۇسۇپ ئىشان داستىخاندىكى نېمەتلەرگە ئىشتىھا بىلەن تېگىش قىلىۋاتاتتى. خوجىسىنىڭ پەيلىگە قاراپ، خەلپىلەرنىڭ قوللىرى بىلەن ئاغزى تىنىمسىز ھەرىكەتلەنمەكتە ئىدى. پەقەت خوجا مۇھەممەديۇسۇپ ئىشاننىڭ ئوڭ تەرىپىدە باداشقان قۇرۇپ ئولتۇرغان يە-

① مەشۋەرەت — مەسلىھەت، كېڭەش.
② بوي ئوچمىقى — تام ئوچاق دېمۇ ئاتىلىدۇ. ئادەتتە كىشىلەر بىر پارچە خام كېسەكنى ئويۇپ ياسايدۇ ۋە ئۇنى چالما ئوچاق دەپ ئاتايدۇ.

گىرمە بىر ـ يىگىرمە ئىككى ياشلاردىكى قاشلىق، كىرپىكلىرى
قىزلارنىڭكىدەك تال ـ تال، ئىككى مەڭزى چېكىپ قويسىلا قان
تەپچىرەپ چىققۇدەك قىزىل، باھار مايسىسىدەك يۇمران، ساقال
ـ بۇرۇتلىرى چىرايىغا خويمۇ ياراشقان، ئاپئاق خەسە كۆڭلەك
ئۈستىدىن كىمخاب تون كىيىۋېلىپ، بېلىنى ئىشانچە زەررەڭ
بەل رومال بىلەن باغلىۋالغان زىلۋاغىنا كەلگەن ياش يىگىت،
ئۈيقۇچان خۇمارلىق كۆزلىرىنى قولىدىكى قىزىل ئالمىغا تىككى-
نىچە خىيالچانلىق بىلەن ئىشتىھاسىز ئولتۇراتتى. بۇ خوجا مۇ-
ھەممەديۇسۇپ ئىشاننىڭ قۇمۇلدا تۇغۇلغان ئوغلى خوجا ھىداي-
تۇللا ئىدى.

— مۇناپىق خوجا شادىنىڭ ئۆلۈمى بىلەن ئىسھاقىيەچى
مۇرتەتلەرنىڭ سۇر ـ ھەيۋىسى پۈتۈنلەي سۇندى. يۆلەنگەن تېغى-
دىن، ئىشەنگەن يولباشچىسىدىن ئايرىلدى، — دېدى خوجا مۇ-
ھەممەديۇسۇپ ئىشان كەيپى چاغ ھالەتتە قولىغا ئېلىۋالغان بىر
شىڭگىل ئۈزۈمنىڭ كەھرىۋادەك دانىلىرىدىن بىر تالدىن ئۈزۈپ
ئاغزىغا سېلىپ تۇرۇپ، — بۇ ئاستانىنى ئىشقىيە سۇلۇكىمىز-
نىڭ تەسەررۇپىغا ئېلىشىمىزنىڭ ئەڭ ياخشى پۇرستى. خوجا
شادىنىڭ ئىككى مەخدۇمزادىسى تېخى كىچىك. ئۇلارنىڭ سۇلۇك-
كە باش بولۇشىغا ۋاقتى بار. مەن مۇشۇ پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ
ئاستانىگە بېرىپ، دەھرىي سۇلتان ئابدۇللاخاننىڭ مايىللىقىنى
قولغا كەلتۈرۈپ، سەلتەنەت سۇرى بىلەن سۇلۇكىمىزنى پۈتكۈل
سەئىدىيە تەسەررۇپىغا كېڭەيتمەكچىمەن. ئى جانابىي زاتىل ئەق-
تابلىرىم، بۇنىڭغا سىلەر قانداق قارايسىلەر؟

— ماشائاللا، — دېدى ئابدۇرازاق خەلپە خۇشامەتگۇيلۇق
بىلەن ھىجىيىپ، ئاغزىدىكى لوقمىنى چالا چايناپ يالمىغى-
نىچە، — ھەزرىتى مازار پادىشاھ پىرىمنىڭ سۆزلىرى ھەزرىتى
ئىمام ئەزەم رەھمەتۇللا ئەلەيھىمنىڭ سۆزلىرىدىن بېشارەتتۇر.
بۇزرۇكۋارىمىز ھەقىقەتچىلەرنىڭ سۇلتانى، سائادەت يولىغا ماڭ-

غۇچىلارنىڭ جاھان ئەينىكىدۇر. مۇناپىق ئىسھاقىيەچى مۇرتەت-
لەر دەھرىي سۇلتان ئابدۇللا خاننى ھىيلە ـ نەيرەڭلىرى بىلەن
ئازدۇرۇپ، ئۆز سۇلۇكىگە كىرگۈزۋېلىپ، ئەقىل كۆزلىرىنى
ئېتىۋالمىغان بولسا، ئول دەھرىي خان ئاللىبۇرۇن نېمەتلىك
پىرىمىزغا قول بېرىپ مۇرىت بولغان، سائادەتمەن ئىشقىيە سۇ-
لۇكىمىزگە ئىرادەت قىلغان، پەيزۇلئەنۋار بۇزرۇكىمىزنى ئوردى-
غا تەكلىپ قىلىپ ئاپىرىپ، مۇرتەت خوجا شادىنىڭ ئورنىغا
دۆلەت ئۇستازى دەپ جاكارلىغان بولار ئىدى. ھېلىمۇ ھەم كې-
چىكىپ بولسىمۇ سەئىدىيە تەسەررۇپىنىڭ بۇرجىدا سائادەتمەن
ئىشقىيە سۇلۇكىمىزنىڭ يۇلتۇزلىرى چاقنايدىغان پەيت يېتىپ
كەلگەن ئوخشايدۇ. شۇنداق قىلسىلا، پىرىم، ئاستانىگە دەرھال
ھىجرەت قىلسىلا. دەھرىي سۇلتاننى سۇلۇكىمىزگە دەۋەت قى-
لىپ، ئازغۇن ئىسھاقىيەچى ئەغيارلىرىمىزنىڭ قارا يۈرەكلىرى-
نى داغلاپ جازالىسىلا.

باشقا خەلپىلەرمۇ ئاغزى ـ ئاغزىغا تەگمەي سۆزلەشكە
باشلىدى:

— شۇنداق قىلسىلا، پىرىم. ئاستانىگە بېرىپ، ئەھلى
تەرىقەتنىڭ بىناسىنى قايتا قۇرسىلا.

شەرىئەتنىڭ مەرىكە مەيدانىدا ئات چاپتۇرسىلا.

ساخاۋەتنىڭ ئاچقۇچىنى مۇبارەك قوللىرىغا ئالسىلا ـ
... جاھالەتنىڭ قۇلۇپىنى ئاچسىلا.

كەشپىيۇ كارامەتلىرى بىلەن ئول غەنىملەرنى[1] ھەيرەتتە
قالدۇرسىلا.

ئەدلۇ ئادالەتنىڭ خالىس شەمشىرى، پىرىم···
ئەۋلىيا ـ ئەنبىيالارنىڭ ئەڭ ئۇلۇغى، پېشۋاسى، پىرىم.
شەرىئەتنىڭ، تەرىقەتنىڭ، ھەقىقەتنىڭ، ئۇممەتلەرنىڭ

(1) غەنىملەر — قارشى گۇرۇھ، باشقا مەزھەپتىكىلەر.

شاھ تاجى، پىرىم.
— ئىشلار ئۈنچە ئاسان يۇرۇشمەسمىكىن دەيمىنا، ئى پەدەرى بۇزرۇك، — دەپ سۆز ئالدى باياتىن بېرى باشقا خەلىپىلەرنىڭ دادىسىنى دەيدەيگە سېلىشلىرىغا جىمجىت قۇلاق سېلىپ ئولتۇرغان خوجا ھىدايىتۇللا دادىسىغا قاراپ.
— بۇنداق دېيىشلىرىنىڭ بائىسى[1] نېمىكىن، ئى پەرزەنت؟ — سورىدى خوجا مۇھەممەديۇسۇپ ئىشان بىرئاز قاپىقىنى تۇرۇپ، چۈنكى خەلىپىلىرىنىڭ مەدھىيىلىرىدىن مەست بولغان ئىشاننىڭ قۇلىقىغا ئوغلىنىڭ بۇ سۆزلىرى ھە دېگەندە ياقمايۋاتاتتى.
— بائىسى شۇلكىم، پەدەرىم، — دېدى خوجا ھىدايىتۇللا بېشىنى سەل ئېگىپ، — ئاستانە ئۆزۈندىن بېرى ئىسھاقىيەچى قارا مۇسۇلمانلارنىڭ سۈلۈك تەسەررۇپىدا بولۇپ كەلدى. گەرچە خوجا شادىنىڭ ئۆلۈمى بىلەن ئۇلار چوڭ بىر تۈۋرۈكىدىن ئايرىلغان بولسىمۇ، لېكىن ئۇلارنىڭ ئۆز سۈلۈكى، خوجىسى ئۈچۈن جېنىنىمۇ ئايىمايدىغان خەلىپە، سۈلۈك مەسئۇللىرى بار. ئۇلار ئۆز سۈلۈك تەسەررۇپىنى قوغداش ئۈچۈن ھەرقانداق ئىشتىن يانمايدۇ. ئۇنىڭدىن باشقا دەھرىي سۇلتان ئابدۇللاخاننىڭ ئوردا ئەمىرلىرىنىڭ تەڭدىن تولىسى دېگۈدەك ئىسھاقىيە سۈلۈكىنىڭ ساداقەتمەن مۇرىتلىرىدۇر. مۇشۇلارنى ھېسابقا ئالغاندا مۆھتەرەم پەدەرۇ بۇزرۇكىنىڭ ئاستانىگە ئالدىراپ ھىجرەت قىلمىقى تولىمۇ يەڭگىللىك بولۇپ قالماسمۇ. ناۋادا بىرەر كېلىشمەسلىك يۈز بېرىپ بۇزرۇكۋار پەدەرىمگە خېيىمخەتەر يېتىپ قالسا، پېقىر ئاجىز پەرزەنتلىرى شۇنداقلا پۈتكۈل ئىشقىيە سۈلۈكىدىكى مۇرىت - مۇرشىد يارانلار ئۆمۈرلۈك داغۇ ھەسرەتتە قالىدىغان ئىش بولۇپ قالمىسۇن دەيمىنا.
— ئارتۇقچە غەم يەپ كەتمەڭ، ئى ئەزىز پەرزەنت، — دېدى

[1] بائىس — سەۋەب.

خوجا مۇھەممەديۇسۇپ ئىشان خوجىزادىسىنىڭ مۇددىئاسىنى چۈشەنگەندىن كېيىن چىرايىغا كۈلكە يۈگۈرتۈپ، — مەن بۇ قېتىم ئاستانىگە سۈلۈك تەۋرىتىش نامى بىلەن ئەمەس، مەرھۇم نەۋرە قېرىندىشىم خوجا شادى ئىشاننىڭ مۇسىبەت تەزىيىسى ئۈچۈن پاتىھە ئوقۇغىلى بارىمەن. مۇشۇنداق نام بىلەن ئاستانىگە بارسام، بىرنەچچىدىن، ئۇل ئىسھاقىيەچى مۇرتەتلەر زىنھار گۇماندا بولمايدۇ؛ ئىككىنەنچىدىن، بىخۇدلىشىپ ئۆز غېمى بىلەن بولىدۇ؛ ئۈچىنەنچىدىن، دەھرىي سۇلتان ئابدۇللاخان بىلەن كۆرۈشۈپ، خانىنى ئەھلى ئىشقىيە سۈلۈكىمىزگە دەۋەت قىلىشىمغا پۇرسەت چىقىدۇ. ناۋادا كۆڭلۈمگە پۈككەن مۇددىئايىم تولۇق ئەمەلگە ئېشىپ قالسا، خوجا شادىنىڭ ئىككى مەخدۇمزادىسىنى تەربىيەمگە ئېلىپ باشپاناھ بولىمەن دەپ، پەم بىلەن قەشقەرگە قايتۇرۇپ كېلىپ، يولىمىزنى توسۇپ تۇرغان يىلاننىڭ تۇخۇمىنى بىراقلا قۇرۇتۇپ تاشلايمەن.
ئارى!
ئەينى مۇددىئا!
ھەسەنات!
خەلىپىلەر خوجىسىنىڭ پىلانىنى ئاڭلاپ خۇشاللىقتىن شا-[illegible] ئېقىتىشىپ ماختايتتى.
— ناۋادا پەدەرى بۇزرۇك ئاستانىگە ھىجرەت قىلىش نىيىتىد-[illegible] ئۇنداقتا مەنمۇ ھەمراھ بولۇپ بىللە بارىمەن، — دېدى خوجا ھىدايىتۇللا جاھالىق بىلەن.
— ئى ئەزىز خوجىزادەم، [illegible] رەھمەت، — دېدى خوجا مۇھەممەديۇسۇپ ئىشان تەسىرلەنگەن ھالدا كۆزىگە ياش ئېلىپ، — مەن سىزدەك ئوغلۇم ۋە ۋارىسىم بولغانلىقى ئۈچۈن سۈلۈكىمىزنىڭمۇ كەلگۈسىدىن ۋايىم يېمەيمەن. سىز ئىلىمۇ كامالەتتە ۋايىغا يېتىپ، تەرىقەت سۈلۈكىمىزنى ھىدايەت يولىغا باشلىغۇچى قۇتبىل ئەقتابلىق مەقامىغا ئۇلاشتىڭىز. بىھۇ-

دە ئىشلار ئۈچۈن ئارتۇقچە ۋايىم يېمىگەيسىز. ئەسلىدە قەشقەر-
نىڭ نائىب ئەمىرى شاھزادە يولۋاسخاننى دادىسىنىڭ ئورنىغا
تەختكە چىقىرىش ئارقىلىق پۈتكۈل سەئىدىيەنى ئىشقىيە سۇلۇكى-
مىزنىڭ تەسەررۇپىغا ئېلىش مۇددىئايىم بار ئىدى. ئەمما، شاھ-
زادە تېخى گۆدەك بولغاچقا بۇ مۇددىئايىمىزنى روياپقا چىقىرىش
ئۈچۈن خېلى كۆپ ھەرەج تارتىشقا، نۇرغۇن مۇشكۇلاتلارنى يې-
ڭىشقا، ئۇن نەچچە يىللاپ پۇرسەت كۈتۈشكە توغرا كېلەتتى.
مانا، ئويلىمىغان يەردىن خوجا شادىنىڭ ئۆلۈمى بۇ پىلانىمىز-
سىزمۇ بۈيۈك مەقسەتلىرىمىزنى روياپقا چىقىرىشقا پۇرسەت يارد-
تىپ بەردى. بىلىشىڭىز كېرەككى، ئى پەرزەنت، بۇ ئاللاتائالا-
نىڭ بىزگە ياغدۇرۇپ بەرگەن چەكسىز ئىنايىتىدۇر. يەنە ئارد-
سالدى بولۇپ تۇرسام، نۆۋەتنى قولدىن بېرىپ قويۇپ، پۇشايمان
غورىسىنى تېتىپ قېلىشىم چوقۇم. مېنى بۇ نىيىتىمدىن زىنھار
توسمىغايسىز ھەم قەشقەردە قېلىپ بىزلەركىم پەدەرى بۇزرۇكى-
ڭىزنىڭ ئورنىدا مۇرىت - مۇرشىدلىرىمىزنى ئەھلى ئىشقىيە
سۇلۇكىمىزنىڭ ھىدايەت يولىغا باشلاپ تۇرغايسىز، ئىلاھا
ئامىن! ...

خوجىزادە ھىدايىتۇللا يەنە جاھىللىق قىلسا پەدەرى بۇزرۇك-
نىڭ غەزىپىگە ئۇچرىشىدىن قورقۇپ جىم بولدى.

6

بۈگۈن شاھنىشىندىكى ئەتىگەنلىك قوبۇلنى ئاخىرلاشتۇرغان
سۇلتان ئابدۇللاخان تەختتە تولىمۇ خىيالچان ئولتۇراتتى. خان
ئالىيلىرىدىن ئىجازەت بولمىغانلىقى ئۈچۈن شاھنىشىندىن چىد-
قىپ كېتەلمىگەن ئوردا ئەركانلىرىمۇ ئالدىلىرىغا قويۇلغان چو-
يۇن ئاتەشداندىكى يېلىنجاپ تۇرغان ئۆرۈك كۆمۈرنىڭ چوغىغا

قوللىرىنى قاقلاشقىنىچە يەر تېگىدىن سۇلتان ئابدۇللاخانغا قاراپ
جىمجىت ئولتۇرۇشاتتى.

— جانابىي ئەمىرلىرىم، — دېدى سۇلتان ئابدۇللاخان
ئۆزۈن سۈكۈتتىن كېيىن ئىمتاسلىقنى بۇزۇپ، — بەلكىم ھەم-
مىلىرى خەۋەر تېپىشقانلا، قەشقەردىن ئاستانىگە مەرھۇم جەننەت-
ماكان پىر بۇزرۇكۋارىمىز خوجا شادى ئىشان ھەزرەتلىرىنىڭ
مۇسىبەت تەزىيىسىگە ئالايىتەن كەلگەن بىر نەۋرە قېرىندىشى
بولمىش، مۆھتەرەم ئەزىز خوجا مۇھەممەديۈسۈپ ئىشان جا-
نابلىرى بىزلەر بىلەن مۇلاقەتتە بولۇشنى ئۈچ كۈندىن بېرى
تەلەپ قىلىپ كۈتۈپ تۇرۇپتۇ. گەرچە ئۇلار مەخدۇم ئەزەم پىر
ئىشان كالان ئۇلۇغلىرىمىزنىڭ مۇبارەك ۋۇجۇدىدىن ئايرىدە
بولغان پۇشتى - ئۇرۇقلىرىدىن بولسىمۇ، ئەھلى تەرىقەتتە تۇتقان
سۇلۇكلىرى، ماڭغان يوللىرى بىر بولماسلىقى سەۋەبىدىن ئۆتتۈ-
رىلىرىدا ئۆزۈندىن بېرى كېلىشتۈرمەك تەس بولغان نىزا -
ئاداۋەتلەر مەۋجۇتتۇر. ئۇشبۇ نىزا - ئىختىلاپلار سەۋەبىدىن
ئەل - رەئىيەت ئۇزاق ۋاقىتدىن بېرى مەزھەپ - سۇلۇك توپىندا
قېلىپ، بىھېساب تۈگىمەس جەڭگى - جېدەل، رەنجۇ مۇشەققەت-
لەرنى تارتتى. بىز بولساق ئەھلى تەرىقەتنىڭ ئىسھاقىيە سۇلۇكى-
[illegible] مەخدۇمزادىلىرىمىزگە مۇرىت بولغانلىقىمىز سەۋەب-
[illegible] بۇ نىزا [illegible] ئاداۋەتلەرنى كېلىشتۈرۈپ، پاك - پاكىز يۇيۇپ
[illegible] ئەل [illegible] ئىسكەنجىسىگە ئېلىۋالغان مەزھەپ
[illegible] ھالا بۈگۈنكى كۈندە پىر
بۇزرۇ[illegible] خوجا [illegible] ھەزرەتلىرى بىزلەركىم مۇرشىد-
[illegible] دەرگاھىغا بەندىچە-
[illegible] خوجا مۇھەممەديۈسۈپ ئىشان ئەزىزلەر
[illegible] ئاداۋەتلەرنى قايرىپ قويۇپ، مۇسبەت
ئىشلىرى بىلەن ئاستانىگە قەدەم بېسىپتۇ ۋە بىزلەر بىلەن دىدار
مۇلاقەتتە بولۇشنى كۈتۈپ تۇرۇپتۇ. مەرھۇم جەننەتماكان پىر

بۇزرۇكۋارلىرىمىزدىن ئىككى مەخدۇمزادىمىز يادىكار قالغان بول-
سىمۇ ئۇلار تېخى گۆدەك بولغانلىقى ئۈچۈن، ئۇل خوجا مۇھەم-
مەديۇسۇپ ئىشان ئەزىزلەر بىلەن مۇلاقەتتە بولۇش ئىشىنى جانا-
بى ئەمىرلىرىم بىلەن كېڭىشىشنى لايىق تاپتىم. مۇشۇ خۇسۇس-
تا ياخشى تەدبىر، مەسلىھەتىڭىزلەر بولسا كۆرسەتكەيسىزلەر.
شاھىنشىن ئىچى يەنە تىمتاسلىققا چۆمدى. ئەمما، ئوردا
ئەركانلىرىنىڭ خىياللىرى تىنچسىز ئىدى. شۇ دەقىقىدە ئۇلار-
نىڭ تەڭدىن تولىسىنىڭ كۆزلىرىدە، چىرايلىرىدا نارازىلىق ئىپا-
دىلىرى روشەن ئەكس ئېتىۋاتاتتى. كىملەردۇر قەستەن يۆتىلىپ
ئۆز مەسلەك - مەزھەپداشلىرىنىڭ دىققىتىنى تارتىپ، كۆز ئىشا-
رىسى، چىرايى ئىپادىسى ئارقىلىق پىكىر ئالماشتۇرۇۋاتاتتى. بۇ
كۆزئىشارىسى، چىراي ئىپادىسى ئارقىلىق ئېلىپ بېرىلىۋاتقان
پىكىر بىرلىكلىرى سۇلتان ئابدۇللاخاننىڭ نەزىرىدىن قېچىپ
قۇتۇلالمايتتى.
بۇ ئوردا ئەركانلىرىنىڭ كۆپىنچىسى مەرھۇم خوجا شادى
ئىشاننىڭ مەزھىپىدىكى ساداقەتمەن سۇلۇكى ئىسھاقىيە مۇرىتلى-
رى ئىدى، بۇ سۇلتان ئابدۇللاخانغا بەش قولدەك ئايان ئىدى.
شۇ سەۋەبلىك ئۇلار ئەشەددىي رەقىبى ئىشقىيە سۇلۇكىنىڭ پىر
بۇزرۇكى خوجا مۇھەممەديۇسۇپ ئىشان بىلەن كۆرۈشۈپ، مۇلا-
قەتتە بولۇشنى خالىمايتتى. سۇلتان ئابدۇللاخاننىڭ ئۆزۈندىن
بېرى ئارزۇ قىلىپ كەلگەن ئىككى سۇلۇك، ئىككى مەزھەپ
ئوتتۇرىسىدىكى نىزا - ئاداۋەتلەرنى يۇيۇپ، تېرىقتەك چېچىلىپ
كەتكەن يەكەن سەئىدىيە خەلقىنى بىرلىك، ئىناقلىق، ئىتتىپاق-
لىق تۇغى ئاستىغا جەم قىلىپ، خانلىقنىڭ ئۇلىنى مۇستەھكەم-
لەش، سەلتەنىتىنى قۇدرەت تاپقۇزۇش پىلانىنى خىيالىغىمۇ كەل-
تۈرۈشمەيتتى. ئۇلارنىڭ كاللىسىدا ئىشان پىرلىرى يىمىرىلمەس
قىلىپ سىڭدۈرۈۋەتكەن: «يا سەن ھالاك بولىسەن، يا مەن ھالاك
بولىمەن»، ئۇنىڭدىن ئۆزگە يول يوق، دېگەن ئەشەددىي

سۇلۇك - مەزھەپ تەرغىباتى ھۆكۈمران ئىدى. شۇڭلاشقىمۇ
سۇلتان ئابدۇللاخان ئۈچ كۈندىن بېرى كۆڭۈل ئارامى بۇزۇل-
غان، ئۇيقۇسىدىن، ئىشتىھاسىدىن قالغانىدى. مانا مۇشۇ بىر
قاتار مەسىلىلەرنى كۆز ئالدىدىن بىر - بىرلەپ ئۆتكۈزگەن
سۇلتان ئابدۇللاخان ئۈچ كۈندىن بېرى خوجا مۇھەممەديۇسۇپ
ئىشان بىلەن كۆرۈشۈشنى ئۆز ئالدىغا يەككىللىك بىلەن قارار
قىلىشىنىڭ سەلتەنىتىنىڭ كېيىنكى تەقدىرى ئۈچۈن زور
خەۋپ بولىدىغانلىقىنى ھېس قىلىپ، ئوردا ئەركانلىرى بىلەن
كېڭىشىپ بىر قارارغا كېلىشنى لايىق تاپقانىدى.
سۇلتان ئابدۇللاخاننىڭ بۇ ئىككى سۇلۇك - مەزھەپ ئوتتۇ-
رىسىدىكى نىزا - ئاداۋەتنى يۇيۇپ تۈگىتىپ، پۈتكۈل سەئىدىيە
تەسەررۇپىنى قاپلاشقا باشلىغان ئاداۋەت تىكىنىنى يوقىتىشقا ئال-
دىرىشىدىكى يەنە بىر سەۋەب شۇ ئىدىكى: قەشقەرنىڭ نائىب
ئەمىرى بولۇپ تۇرۇۋاتقان چوڭ شاھزادە — ۋەلىئەھدى يولۋاس-
خان خوجا مۇھەممەد يۇسۇپ ئىشانغا قول بېرىپ مۇرىت بولۇپ،
ئىشقىيە سۇلۇكىگە كىرگەنىدى. يېقىندىن بېرى ئوردىغا كېلى-
ۋاتقان مەخپىي مەلۇماتلاردىن قارىغاندا، خوجا مۇھەممەديۇسۇپ
ئىشان ئەشەددىي رەقىبى ئىسھاقىيە سۇلۇكىنى يوقىتىپ، سەئى-
دىيە خانلىقى تەۋەسىدە ئىشقىيە سۇلۇكى ئۈچۈن مۇستەھكەم
زېمىن ھازىرلاش ۋە سەلتەنىتىنىڭ ھامىيسىغا ئېرىشىش ئۈچۈن،
ھاكىمىيەت بولۇۋاسلىقى يېنىدا تارتىپ، سۇلۇكى ئىسھاقىيە مۇرىت-
لىرىنى جازالاپ ئاسىرتىن كۆشكۈرتۈۋاتاتتى. ئوردا ئىچىدىمۇ
خوجا مۇھەممەديۇسۇپ ئىشانغا قول بېرىپ مۇرىت بولغانلار،
ئىشقىيە سۇلۇكىنى قوللايدىغانلار بار ئىدى، ئەلۋەتتە. ئەگەر
سۇلتان ئابدۇللاخان مۇۋاپىق يول بىلەن بۇ ئىككى سۇلۇك ئوتتۇ-
رىسىدىكى ئۆچ - ئاداۋەتنى تۈگەتمىسە، بۇ ئۆچ - ئاداۋەت ئاخىر-
قى ھېسابتا سۇلۇك - مەزھەپلىرى ئوخشاش بولمىغان ئاتا - بالا
ئوتتۇرىسىدىكى ئۆچ - ئاداۋەتكە، نىزا - ئىختىلاپقا ئايلىنىپ

قالاتتى ـ دە، سەلتەنىتىمىنىڭ ئۇلى تەۋرەيتتى، سەئىدىيە خانلىقى
سۇلۇك ماجىراسىدىن ھالقىپ تەخت ـ ھاكىمىيەت تالىشىشتەك
ئۇرۇش مالىمانچىلىقىدا قالاتتى. بۇنىڭ ئاخىرىنى تەسەۋۋۇر قى-
لىش تولىمۇ دەھشەتلىك ئىدى. شۇ سەۋەبلىك بۇ مەسىلىدە
سۇلتان ئابدۇللاخان تولىمۇ ئېھتىياتچانلىق بىلەن ئىش كۆرۈ-
ۋاتاتتى.

ئەمىرلەردىن بىرەر سادا چىقمىغىنىنى كۆرگەن ئابدۇللاخان
سەۋرسىزلىك بىلەن قىمىرلاپ قويدى.

— ئانىھەزرىتىمنىڭ دۆلەتلىرى زىيادە بولغاي، — دەپ شاھ-
نىشىندىكى تىمتاسلىقنى بۇزدى ئاپئاق ساقاللىرى مەيدىسىگە
چۈشكەن يەتمىش ياشلاردىن ھالقىغان قېرى ئەمىر ئورنىدىن
تۇرۇپ.

شۇ ھامان سۇلتان ئابدۇللاخاننىڭ خىيالچان كۆزلىرى بۇ
قېرى ئەمىرگە ئۈمىد بىلەن تىكىلدى. باشقا بارلىق ئوردا ئەركان-
لىرىمۇ ئۇنىڭ نېمە دېيدىغانلىقىنى بىلىشكە ئالدىرىغاندەك كۆ-
ڭۈللىرىدىكى باش ـ ئاخىرى يوق دېلىغۇل خىياللىرىنى يىغىشتۇ-
رۇشتى.

ئوردىنىڭ جۇلدۇ ـ جاساق، قانۇن ـ شەرىئەت دىۋانىنىڭ
ئەمىرلىك مەنسىپىدە ئۇزۇندىن بېرى ئادىللىق بىلەن ئولتۇرۇپ
كېلىۋاتقان مىرزا ھۇسەيىن قازى سۇلتان ئابدۇللاخاننىڭ ئەتى-
ۋارلىشىغا ئېرىشىپ كەلگەن ئەمىرلەرنىڭ بىرى ئىدى. ئۇ مۇشۇ
يېشىغىچە ھېچقانداق سۇلۇككە كىرمىگەنلىكى ئۈچۈن، سۇ-
لۇك ـ مەزھەپلەر ئوتتۇرىسىدا يۈز بەرگەن ماجىرالار سەۋەبلىك
ئوردىدا ئېلىپ بېرىلغان مۇھاكىمە، دەتالاشلاردا ئۆزىنىڭ پىكرى-
نى ئەركىن ئوتتۇرىغا قويالايتتى. ئوردىدىكى ئەمىرلەرنىڭ ھەم-
مىسى ئۇنىڭدىن خېلىلا تەپ تارتاتتى.

— قېنى سۆزلىسىلە، ئەمىر جانابلىرى، — دېدى ئابدۇللا-
خان ئەمىر مىرزا ھۇسەيىن قازىدىن كۆڭۈلدىكىدەك جاۋابقا ئېرى-

شىش تەمەسىدە.

— گىنە ـ ئاداۋەت تۇتىماق ئىسلامىي شەرىئەتتە ھارام-
دۇر، — دەپ سۆز باشلىدى قېرى ئەمىر، — پەيغەمبەر سەللەللا-
ھۇ ۋەسەللام مۇسۇلمانلار ئارىسىدا يۈز بەرگەن گىنە ـ ئاداۋەتنى
بىر كۆڭلەكنى يۇيۇپ ئاپتاپتا قۇرۇتقۇچىلىك ۋاقىتتىن ئاشۇرۇپ
ساقلىماسلىق كېرەك دېگەن ھەم «ھەدىس شېرىپ»تىمۇ ئۈچ
كۈندىن ئاشۇرۇپ ئاداۋەت ساقلىماقلىق ئىماندىن ئاجرىغانلىق
بىلەن ئوخشاش دەپ يېزىلغاندۇر. ئەمما، بىزنىڭ بۇ بۈيۈك
سەئىدىيە خانلىقىمىزدا يىراقنى قويۇپ، يېقىنقى ئون يىلنى ئې-
لىپ ئېيتساق، ئىشقىيە ۋە ئىسھاقىيەدىن ئىبارەت ئىككى سۇلۇك
ئوتتۇرىسىدا ئون قېتىم چوڭ كۆلەمدە، يىگىرمە ـ ئوتتۇز قېتىم
كىچىك كۆلەمدە قىرغىنچىلىق، جەڭگى ـ جېدەل يۈز بېرىپ،
نەچچە مىڭلىغان بىگۇناھ قېرىنداشلىرىمىز ئەزىز جېنىدىن ئاي-
رىلدى ياكى پۇت ـ قوللىرىدىن، كۆز ـ قۇلاقلىرىدىن ئايرىلىپ
ئەيىبناق بولۇپ قالدى. جانابىي دۆلەتپاناھىم بايام ئېيتقاندەك
ئەل ـ رەئىيەت مەزھەپ توپاندا قېلىپ، ئاق تاغلىق، قارا
تاغلىق بولۇشۇپ، بىر ـ بىرىنىڭ پېيىنى قىرقىپ، جېنىغا
زامىن بولۇشماقتا. بۇ بۈيۈك سەلتەنىتىمىزنىڭ روناق تېپىشى،
ئەل ـ يۇرتنىڭ كۆڭلىنىپ ئاۋات بولۇشى ئۈچۈن تولىمۇ زىيانلىق-
تۇر. قاچانكى دۆلەتپاناھ سۇلتان ئالىيلىرى ئادالەت شەمشىرىنى
قولغا ئېلىپ، ئۇششاق پارچىلىنىپ، تېرىقتەك چېچىلىپ كەت-
كەن سەئىدىيە ئېلىنى قايتىدىن بىرلىك، ئىتتىپاقلىق تۇغىغا
جەم قىلىپ، خانلىقىمىزنىڭ ئىلگىرىكى شانۇ شۆھرىتىنى ئەسلى-
گە كەلتۈرگەندىن بېرى، ئەل كۈندىن ـ كۈنگە روناق تېپىپ
دۈشمەنلىرىمىز سەلتەنىتىمىزنى بۇلاڭ ـ تالاڭ قىلىش تۇغۇل
كۆز قىرىنىمۇ سالالمىدى. ئەمماكى خانلىقىمىزنىڭ ئىچكى قىس-
مىدىكى سۇلۇك ـ مەزھەپ نىزالىرى بىر كۈنمۇ بېسىقمىدى.
ئانىھەزرىتىم بۇ گىنە ـ ئاداۋەتلەرنى يۇيۇپ، رەئىيەتنىڭ كۆڭ-

لىنى ئەمىن تاپقۇزۇشنى ئويلىغان بولسىمۇ، بۇ ئۇلۇغ ئىش تا
بۇگۈنگىچە روياپقا چىققىنى يوق. مېنىڭچە، خوجا مۇھەممەديۇ-
سۇپ ئىشان ئەزىزلەرنىڭ ئاداۋەت - نىزانى بىر چەتكە قايرىپ
قويۇپ، قەشقەردىن ئالايىتەن ئاستانىگە كېلىشى، قىبلىگاھىمى-
نىڭ ئەل ئارىسىدىكى مەزھەپ - سۇلۇك نىزالىرىنى تۈگىتىش-
تىن ئىبارەت بۈيۈك مەقسەتلىرىنىڭ روياپقا چىقىشى ئۈچۈن
ياخشى بىر پۇرسەتتۇر. شۇڭلاشقا، سۇلتان ئالىيلىرىنىڭ خوجا
مۇھەممەديۇسۇپ ئىشان ئەزىزلەرنى قوبۇل قىلىپ، نىيەت -
ئىقبالىنى بىلىپ باقمىقى، مەرھۇم پىر بۇزرۇك خوجا شادى
ھەزرەتلىرىنىڭ ئىككى مەخدۇمزادىسىنى دەرقەمتە تۇرۇپ كۆ-
رۇشتۇرۇپ، قېرىنداشلار ئوتتۇرىسىدىكى ئاداۋەتنى يۇمىقى تولى-
مۇ ساۋابلىق ئىشتۇر.

— ۋۇجۇدىدا مۇسۇلمانچىلىق دىيانەتلىرىدىن زەررىمۇ تاپقى-
لى بولمايدىغان، ئىمانى ناشۇكۇرلۇك بىلەن تامامىي بۇلغانغان،
ئەھلى تەرىقەتنىڭ گۈل - ئەنبەر پۇرايدىغان كوچىلىرىنى ئىپ-
لاس، پاسىق ئاياغلىرى بىلەن بۇلغىغان مۇرتەت سۇلۇكى ئىشقى-
يەچىلەرنىڭ كاتتىسىنى قانداقمۇ شەرىئەتنىڭ، تەرىقەتنىڭ، ھە-
قىقەتنىڭ ئۈممەتلىرىنىڭ سۇلتانۇل مۇھەققىقىنى①، جەننەتماكان
پىر بۇزرۇكۋارىمىز خوجا شادى ۋەلىيۇللا② ئىشان خوجىمىز بى-
لەن تەڭلەشتۈرگىلى بولسۇن، — دەپ مىرزا ھۇسەيىن قازىنىڭ
سۆزىگە قارشى چىقتى ئەمىر خوجا مۇسەللىم دەس ئورنىدىن
تۇرۇپ، ئۆكۈپ - تاتارغان ھالدا، — ئۇنىڭ ئۈستىگە ئول
مۇرتەت خوجا مۇھەممەديۇسۇپ ئىشاننىڭ شانۇ شەۋكەتلىك خان
ئالىيلىرى بىلەن كۆرۈشۈپ، مۇلاقەتتە بولغۇدەك قانچىلىك سالا-
ھىيىتى بار ئىدى شۇنچە. ئەلۋەتتە، خانلىقىمىزنىڭ گۈللەپ،
روناق تېپىشى ئۈچۈن چوقۇم ئىچكى قىسمىدىكى نىزا - ئاداۋەت-

① سۇلتانۇل مۇھەققىقىن — ھەقنى، يەنى ئاللانى تونۇغۇچىلارنىڭ سۇلتانى دېگەن مەنىدە.
② ۋەلىيۇللا — ئاللانىڭ بەندىلىرىگە ئەۋەتكەن ئەۋلىياسى.

لەرنى تۈگىتىشىمىز كېرەك. بۇنىڭ چارىسى پەقەت بىرلا. ئۇ
بولسىمۇ ئول خوجا مۇھەممەديۇسۇپ ئىشان ئىشقىيەدىن ئىبارەت
ئازغۇن سۇلۇك تەرغىباتىدىن يېنىپ، سائادەتمەن ئىسھاقىيە سۇ-
لۇكىمىزگە كىرىدۇ. مەخدۇمزادىلىرىمىزنى پىر تۇتۇپ ئۇلارغا
ئىرادەت قىلىدۇ. بۇنىڭغا ئۇنىمايدىكەن كۇدە - كۆرپىلىرىنى
يىغىشتۇرۇپ سەئىدىيە تەسەررۇپىمىزدىن چىقىپ كېتىدۇ. بۇ-
نىڭدىن ئۆزگە يەنە بىر يول زىنھار يوقتۇر. ئول سوكال دىۋانە،
ئازغۇن تەرغىباتچى، لاماكان ئىشاننى تەسەررۇپىمىزدىن چىقى-
رىشقا جەننەتماكان خوجا شادى ۋەلىيۇللا بۇزرۇكۋارىمىزغا قول
بېرىپ مۇرىت بولغان، سائادەتمەن ئىسھاقىيە سۇلۇكىمىزنىڭ
كاتتا ھامىيسى سۇلتان ئابدۇللاخان ئالىيلىرىنىڭ سەلتەنەت سۇ-
رى يېتىپ ئاشىدۇ.

شۇ تاپتا ئىككى سۇلۇكتىكى ئوردا ئەركانلىرى ئۆز سۇلۇكى-
نى، ئىشان خوجىسىنى كۆككە كۆتۈرۈپ، ئۆزگە سۇلۇكتىكى-
لەرنى ۋە ئۇلارنىڭ ئىشان خوجىسىنى چۈكۈرۈپ، ھەدەپ دەتالاش
قىلىشماقتا ئىدى. سۇلتان ئابدۇللاخان بولسا ئەمىر خوجا مۇ-
سەللىمنىڭ، ئەمىر مىرزا ھۇسەيىن قازىغا دېگەن بولۇپ خاننىڭ
ئىسھاقىيە مۇرىتى ئىكەنلىكىنى، مەرھۇم خوجا شادىغا قول بەر-
گەنلىكىنى ئۇنتۇلۇپ قالماسلىقىنى، ئىشقىيە سۇلۇكىدىكىلەرگە
يان باسماسلىقىنى، مۇرەسسە قىلمەن دەپ بىھۇدە ئاۋارە بولماس-
لىقىنى ئەسكەرتىۋاتقانلىقىنى چۈشىنىپ ئولتۇراتتى.

— بۇنچىۋالا تەڭ - ھاقارەت تاشلىرىنى ئېتىش نە ھاجەت،
مۇھتەرەم جانابلار، — دەپ سۆز قالدى باباتىن بېرى ئىسھاقىيە-
چى ئەمىرلەرنىڭ، سۇلۇكى ئىشقىيە پېشۋاسى خوجا مۇھەممەديۇ-
سۇپ ئىشاننى شۇنچە ھاقارەتلەشلىرىگە چىداپ تۇرالمىغان ئەمىر
خوجا جەرراھ. ئوردا ئەركانلىرى ئارىسىدا ئىسھاقىيە سۇلۇكىدى-
كى ئەمىرلەر كۆپ سانلىق بولغانلىقى، خانمۇ سۇلۇكى ئىسھاقىيە
مۇرىتى بولغانلىقى ئۈچۈن، ئىشقىيە سۇلۇكى تەرەپدارلىرىدىكى

ئەمىرلەر ئىمكان بار سىلىق ـ سىپايە سۆزلەر بىلەن ئۆزسۇلۇك پېشۋاسىنى ئاقلاپ ئولتۇراتتى. ئەمما، ئىشقىيە سۇلۇكىنىڭ ساداقەتمەن مۇرىتى بولغان ئەمىر خوجا جەرراھ ئاخىرى سەۋرى قىلىۋېرىشكە تاقەت قىلالمىدى، — قۇتبىل ئەقتاب[1] سەئىدىل ھەزرىتى پىر بۇزرۇكۋارىمىزخوجا مۇھەممەدىيۇسۇپ ئىشان كالانمۇ خۇددى خوجا شادى ئىشان ئەزىزلەرگە ئوخشاش جانابىي مەخدۇم ئەزەم پىر بۇزرۇكۋارىمىزنىڭ پۇشتىدىن تامغان. گەرچە نەسەبى تەڭ بولسىمۇ كەشپىيۇ كارامىتى ئىسھاقىيەچى پىر ئەزىزلەردىن كاتتىدۇر. سەئىدىيە خانلىقىنىڭ ئالتۇن تەختىدە جانابىي قىبلىگاھىمىز سۇلتان ئابدۇللاخاندەك كەڭ قورساق، ئادىل، ئادالەتلىك، پازىل خانۇ خاقان ئادالەت شەمشىرىنى تۇتۇپ ئولتۇرغان يەردە، سائادەتمەن سۇلۇكى ئىشقىيە مۇرىتلىرىغىمۇ بۇل بىپايان تەسەررۇپىمىزدا پۇت دەسسەپ تۇرغۇدەك يەر، ئاللاغا سېغىنىپ ساما سالغۇدەك، ھەلقى ـ سۆھبەت سورۇنى تۈزگۈدەك خانىقا تېپىلماي قالماس. ناشۇكۇرلۇك مۇسۇلمانچىلىق ئەخلاقىغا يات، گۇناھلىق قىلمىشتۇر.

سۇلتان ئابدۇللاخان ئەمىر جەرراھنىڭمۇ سۇلۇكى ئىسھاقىيەچىلەرگە يان بېسىپ، سۇلۇكى ئىشقىيەچىلەرنى بۇ زېمىندىن قوغلايدىغان بولساڭ، تۇمەنلىگەن ئىشقىيە مۇرىتلىرىنىڭ لەنىتىگە قالىسەن، ئادالەتلىك ھۆكۈم چىقار دەپ ئاگاھلاندۇرۇۋاتقانلىقىنى چۈشەندى.

شاھىنشىن خۇددى قايناۋاتقان قازاندەك پورۇقلاپ كەتكەندى. سۇلتان ئابدۇللاخان ئىككى سۇلۇكتىكىلەرنى ياراشتۇرۇپ، ئەل ئارىسىدا كۈندىن ـ كۈنگە كۆكلەۋاتقان نىزا ـ ئاداۋەت، مەزھەپ ـ تەپرىقە بىخلىرىنى يوقىتىش ئارزۇسىنىڭ ئۇنچە ئاسان ئەمەلگە ئاشمايدىغانلىقىنى چۈشىنىپ، تەختتە تولىمۇ مەيۇس ئول-

(1) قۇتبىل ئەقتاب — ئۇلۇغلارنىڭ ئۇلۇغى، مىڭ يىلدا بىر قېتىم دۇنياغا كېلىدىغان كاتتا ئەۋلىيا دېگەن مەنىدە.

تۇراتتى. شۇ ئەسنادا شاھىنشىنغا كىرىپ كەلگەن ھۆدەيچىبەگ تەختكە يېقىنراق كېلىپ ئابدۇللاخانغا ئېگىلدى.

—نېمە ئىش؟ — سورىدى ئابدۇللاخان كەيپى ئۇچقان ھالدا.

— مەلۇم بولغاي، مەخدۇمزادىلەرنىڭ ئەتەكەسى خەلىپە سەئىدمۇھەممەد خوجا ئىككى مەخدۇمزادىنى باشلاپ كېلىپ، ئوردا ئالدىدا ئانھەزرىتىمنىڭ قوبۇل قىلىشىنى كۈتۈپ تۇرۇپتۇ.

— بۈگۈن ۋاقتىم يوق. ئەتىگىچە بىر گەپ بولۇر، — دېدى ئابدۇللاخان قاپىقىنى تۈرۈپ.

خاننىڭ بۇ جاۋابىنى ئاڭلاپ ئىسھاقىيە سۇلۇكىدىكى ئەمىرلەرنىڭ ئۇنى ئىچىگە چۈشۈپ كەتتى. ئىشقىيە سۇلۇكىدىكى ئەمىرلەرنىڭ تاتارغان چىرايلىرىغا سۇس كۈلكە يۈگۈردى. شاھىنشىن ئىچىنى يەنە سۈكۈت باستى.

بىر چىلىم تاماكا چەككۈچىلىك ۋاقىت ئۆتمەيلا ھۆدەيچىبەگ شاھىنشىنغا يەنە كىرىپ كەلدى. ئۇنىڭ قەدەم ئېلىشلىرى تېز، چىرايى تولىمۇ جىددىي ئىدى. ئۇنىڭ ئالاقزادە تۇرقىغا قاراپ ئوردا ئەركانلىرى تەئەججۇپ ئىلكىدە بىر ـ بىرىگە قاراشتى.

— خان ئالىيلىرىغا مەلۇم بولغاي، — دېدى ھۆدەيچىبەگ ھاسىراپ ـ ھۆمۈدىگىنىچە.

— ئىجازەت! — دېدى سۇلتان ئابدۇللاخان تېرىككەن ھالدا.

— خەلىپە سەئىدمۇھەممەد خوجا ئوردا ئالدىدىكى سەيناغا ئىككى مەخدۇمزادىسى بىلەن نەچچە مىڭلىغان مۇرىدىل ئىسھاقىيەچىلەرنى يىغىپ، ئوردىغا كىرىشنى قاتتىق تەلەپ قىلىۋاتىدۇ. ئۇلار سۇلتان ئالىيلىرى بىزنى قوبۇل قىلمىسا، ئوردا ئالدىدىن زىنھار كەتمەيمىز دەپ سۈرەن سېلىۋاتىدۇ.

ئابدۇللاخان لام ـ جىم دېمەي، بىرنەچچە دەقىقە تۈرۈپ قالدى.

مانا ئەمدى ئىشقىيە سۇلۇكىدىكى ئەمىرلەرنىڭ ئۆنى ئىچىگە چۈشۈپ، ئىسھاقىيە سۇلۇكىدىكى ئەمىرلەرنىڭ چىرايىغا سۈس كۆلكە يۈگۈردى.

ئىسھاقىيەچى سوپى ـ ئىشانلار كۆچ كۆرسىتىپ خانغا بېسىم ئىشلىتىۋاتاتتى. قەشقەرنى ھېسابقا ئالمىغاندا، خوجا شادى ئىشان كۈيئوغلى ۋە خەلىپە ـ سوپىلىرىنى ئىشقا سېلىپ، ئاستانىدىن باشقا ئۇ يېقى ئاقسۇغىچە ئىسھاقىيە سۇلۇكىنى تەۋرىتىشكە ئۈلگۈرگەنىدى. كۇچا، چالىش، كورلا، تۇرپان، قۇمۇللاردا سۇلۇك تەرغىباتى ئېلىپ بېرىپ، يەنە قانچىلىك مۇرىت قوبۇل قىلغانلىقى سۇلتان ئابدۇللاخانغا نامەلۇم ئىدى. ئەگەر ئىسھاقىيە سۇلۇكىدىكى خەلىپە ـ ئىشانلارنىڭ شۇنداقلا چىشىغا تېگىپ قويسا، پۈتكۈل سەئىدىيە خانلىقىنىڭ تەۋرەپ كېتىدىغانلىقى سۇلتان ئابدۇللاخانغا ئايان ئىدى. شۇنداق، پارچىلىنىپ كەتكەن سەئىدىيە خانلىقىنى بىرلىككە كەلتۈرۈپ سەلتەنىتىنى ئېلىش، خانلىق تەختتە ئولتۇرغاندىن كېيىن ئىچكى ۋە تاشقى دۈشمەنلىرىگە جازا يۈرۈشى قىلىش قاتارلىق چوڭ ئىشلاردا سۇلتان ئابدۇللاخان مەرھۇم خوجا شادىنىڭ قوللىشىغا، سۇلۇكى ئىسھاقىيە مۇرىتلىرىنىڭ ياردىمىگە ئېرىشكەنىدى. خان شۇ سەۋەبلىك خوجا شادىغا قول بېرىپ، ئۇنى ئۇستاز تۇتقانىدى. مانا ئەمدى سەلتەنىتىنى تىنچ، مۇقىم ساقلاپ قېلىش ئۈچۈن يەنىلا ئىسھاقىيە سۇلۇكىگە تايانماي بولمايدىغانلىقىنى سۇلتان ئابدۇللاخان ئاستا ـ ئاستا ھېس قىلىۋاتاتتى. گەرچە خوجا شادى ئىشان ئۆلگەن بىلەن ئەشەددىي جاھىل خەلىپە ـ سۇلۇك مەسئۇللىرى، سوپى ـ مۇرىتلىرى ھايات ئىدى. ئۆزلىرىنى ئابدۇللا خان سەلتەنىتىنىڭ تۆھپىكارلىرى دەپ ھېسابلايدىغان بۇ تەكەببۇر خەلىپە ـ سۇلۇك مەسئۇللىرىغا ھۆرمەت، ئىززەت كۆرسەتمەي بولمايتتى.

سۇلتان ئابدۇللاخان ئىرادىسىگە خىلاپ ھالدا خەلىپە سەئىد

مۇھەممەد خوجا بىلەن ئىككى مەخدۇمزادىنى قوبۇل قىلىشقا مەجبۇر بولدى.

ھايال ئۆتمەي خەلىپە سەئىدمۇھەممەد خوجا ئىككى مەخدۇمزادىنى يېتىلگىنىچە شاھنىشىنغا كىرىپ كەلدى. مەخدۇمزادىلەرنىڭ چوڭى سەككىز ـ توققۇز ياشتا، كىچىكى ئالتە ـ يەتتە ياشتا ئىدى. شاھنىشىندىكى ئىسھاقىيە سۇلۇكىدىكى ئەمىرلەر دەرھال ئورۇنلىرىدىن تۇرۇشۇپ، ئىككى مەخدۇمزادىغا ئېگىلىپ سالام بەردى. سۇلتان ئابدۇللاخان ئىككى مەخدۇمزادىنىڭ ھۆرمىتى ئۈچۈن ئورنىدىن تۇرۇپ قويدى. بۇنى كۆرۈپ ئىشقىيە سۇلۇكىدىكى ئەمىرلەرمۇ ئىككى مەخدۇمزادىگە ئېھتىرام بىلدۈرۈشكە مەجبۇر بولدى.

خەلىپە سەئىدمۇھەممەد خوجا ئىككى مەخدۇمزادىنى باشلاپ تەختنىڭ ئالدىغا كېلىپ توختىدى ـ دە، ئۆزىنى يەرگە ئېتىپ، تەختنىڭ توققۇز پايىلىك مەرمەر پەشتىقىغا سېلىنغان خوتەن گىلىمىگە يۈزىنى ياقتى ۋە «داد، پادىشاھىئالەم!». دېگىنىچە ھۆركىرەپ يىغلىۋەتتى. ئۇنىڭ بۇ قىلىقىدىن ئابدۇللاخان تەئەججۇپ ئىلكىدە قىمىرلاپ قويدى، قىسقا ياستۇۋالغان قويۇق قارا ساقىلىنى سىلىدى. خەلىپە سەئىدمۇھەممەد خوجىنىڭ يىغلىغىنىنى كۆرۈپ، بىر قىسىم ئىسھاقىيەچى ئەمىرلەرمۇ خىرتىلداشقا باشلىدى.

خەلىپە سەئىدمۇھەممەد خوجا مەرھۇم پىر ئۇستازى خوجا شادى ئىشاننىڭ ھازىسىنى ئېچىپ، ئىشان پىرىنىڭ پەزىلەتلىرى، ياخشى سۈپەتلىرىنى قوشاقتا قېتىپ بىر ھازا يىغلىغاندىن كېيىن، ئاۋازىنى پەسلىتىپ مىشىلداشقا باشلىدى:

— سەۋرى قىلىڭ، ئى خەلىپە، قانداق ئەرزۇ دادىڭىز بولسا بىزگە ئېيتىڭ، — دېدى سۇلتان ئابدۇللاخان ھېچ ئىش بولمىغان قىياپەتتە ئۆزىنى تۇتۇۋېلىپ.

— ئى ئادالەتلىك سۇلتانىم، — دەپ داد ئېيتتى خەلىپە

سەئىدمۇھەممەد خوجا مىشىلداپ تۇرۇپ، — ئەدلۇ ئادالەتلىك قىلىچلىرىنىڭ سايىسىدە بىراۋ سەۋەبسىزلا بىراۋنىڭ مال - مۈلكىنى ئىگىلىۋالسا شەرىئەت ئەھكاملىرىغا راۋامدۇر؟

بۇ تومتاقلا سورالغا سوئالدىن ھېچنېمىنى چۈشەنمىگەن ئابدۇللاخان ياندۇرۇپ سورىدى:

— ئەلۋەتتە راۋا ئەمەستۇر، خەلىپەم. ئەرزلىرىنى ئوچۇقراق ئېيتسىلا.

— جەننەتماكان بۇزرۇكۋارىمىز خوجا شادى ئىشان كالان ھەزرەتلىرىنىڭ كىرپىكىگە تېخى توپا قونماي تۇرۇپلا، مۇلھىد ئىشقىيە سۇلۇكىنىڭ كاتتىسى خوجا مۇھەممەديۇسۇپ ئىشان دېگەن، ۋەيلۇن دوزاخقا تۇتۇرۇق بولغۇر مۇرتەت ناپاك ئاياغلىرى بىلەن بۈيۈك ئاستانىمىزگە قەدەم بېسىشقا پېتىنىپتۇ، ھېيىقماستىن ئول بىزلەركىم ئىسھاقىيە سۇلۇكىنىڭ سايىۋەنى بولمىش ئانھەزرىتىم بىلەن مۇلاقەتتە بولۇپتۇ ۋە يەنە ئاڭلىدۇقكى، جانابىي قىبلىگاھىمىز سائادەتمەن ئىسھاقىيە سۇلۇكىدىن يېنىپ، ئاشۇ مۇرتەت ئىشانغا قول بەرگۈدەكمىش. ئازغۇن ئىشقىيە سۇلۇكىگە ئىرادەت قىلىپ، مۇرىت - مۇرشىدلىق ساداقىتىنى بىلدۈرگۈدەكمىش.

— ئى خەلىپە، سۇخەنچىلەرنىڭ ئارىنى بۇزۇش ئۈچۈن توقۇغان بەتنام - تۆھمەتلىرىگە زىنھار ئىشەنمىگەيسىز، — دېدى ئابدۇللاخان غەزەپتىن ئۆزىنى ئاران بېسىۋېلىپ، — ھەزرىتى خوجا مۇھەممەديۇسۇپ ئىشان ئەزىزلەرنىڭ ئاستانە تۇپرىقىغا قەدەم كەلتۈرگىنى راست. بىراق، تېخىچە دىدار مۇلاقەتتە بولمىدۇق. مانا ھازىر بارلىق ئوردا ئەركانلىرى بىلەن شۇ خۇسۇستا كېڭەش قىلىپ ئولتۇرۇپتىمىز. گەرچە مەن جەننەتماكان بۇزرۇكۋار خوجا شادى ۋەلىيۇللا ھەزرىتىمگە قول بېرىپ مۇرىت بولغان، ئەھلى تەرىقەتنىڭ ئىسھاقىيە سۇلۇك يولىنى تۇتقان بولسامۇ، لېكىن يەنىلا بىر مەملىكەتنىڭ سۇلتانىمەن.

مەيلى ئىسھاقىيە سۇلۇكىدىكى بولسۇن، مەيلى ئىشقىيە سۇلۇكىدىكى بولسۇن ۋە ياكى سۇلۇكنى تەرك ئەتكەن رەئىيەت بولسۇن، ھەممىسى مېنىڭ پۇقرالىرىمدۇر. بىلىپ قېلىڭكى، ئى خەلىپە، سەلتەنەت ئەدلۇ ئادالەت قىلىچى سايىسىدە دەۋران سۈرىدۇ. مەن ئاشۇ ئادالەت قىلىچىنى تۇتۇپ تۇرغۇچى سۇلتان بولۇش سۈپىتىم بىلەن بىر سۇلۇككە يان بېسىپ، يەنە بىر سۇلۇكنى چەتكە قاقمايمەن. تەسەررۇپىمىزدىكى ئاۋام - رەئىيەتنىڭ مەزھەپ - تەبىقىلەرگە بۆلۈنۈپ كېتىشىنى تېخىمۇ خالىمايمەن. ئۇنداق بولمايدىكەن، رەئىيەتنىڭ سەلتەنەتتىن رايى قايتىدۇ. ھاكىمىيەت مەزھەپتىن مۇستەسنا، سۇلۇكتىن تېخىمۇ مۇستەسنا بولۇشى كېرەك. مېنىڭ پۈتكۈل مەملىكەتتىكى تامامىي ئاۋامنى ئىتتىپاقلاشتۇرۇپ، ئۆملۈك، ئىناقلىق تۇغى ئاستىغا جەم قىلىش بۇرچۇم بار. سىز ھەم مەخدۇمزادىلەر، شۇنداقلا بارلىق ئىسھاقىيە مۇرىتلىرىمۇ بۇنىڭ ئىچىدە. مەيلى ئىسھاقىيە سۇلۇكىدىكى مەخدۇمزادىلەر بولسۇن، مەيلى ئىشقىيە سۇلۇكىدىكى خوجىزادىلەر بولسۇن، ھەممىسى پىر بۇزرۇكۋارىم مەخدۇم ئەزەم ھەزرەتلىرىنىڭ پۇشتى - ئۇرۇقىدۇر. ئۇلارنى ياراشتۇرۇپ، ئوتتۇردىكى نىزا - ئاداۋەتنى تۈگىتىپ، تەسەررۇپىمىزدا تىنچ، ئاسايىش، ئۆم - ئىناق، مېھىر - شەپقەت گۈلخانلىرىنى يېقىپ، ئەل - يۇرتنىڭ بەخت - سائادىتى ئۈچۈن بىرلىكتە كۈچ چىقىرىش ھەممىمىزنىڭ ئورتاق ئارزۇسىدۇر.

سۇلتان ئابدۇللاخاننىڭ تەئەددى ئارىلاش، يۇمشاق ئەمما قەتئىي ھەم ۋەزىنلىك سۆزلىرى خەلىپە سەئىدمۇھەممەد خوجىنى بىرئاز تەمتىرەتتى. ئۇ دەسلەپكى كۆرەڭلىكىدىن خېلىلا پەسكويغا چۈشتى. ئۇ سۇلتان ئابدۇللاخاننىڭ يالغۇز ئىسھاقىيە سۇلۇكىدىكى سوپى - دەرۋىش، مۇرىت - مۇرشىدلارنىڭلا سۇلتانى ئەمەسلىكىنى، گەرچە ئىسھاقىيە سۇلۇكىگە كىرگەن بولسىمۇ، ئۆزگە سۇلۇكتىكىلەرگىمۇ ئىككى كۆزىدە باباراۋەر قارايدىغانلىقىنى،

ھەرگىزمۇ يالغۇز ئىسھاقىيە سۇلۇكىگە ھامىي بولمايدىغانلىقىنى
چۈشىنىپ يەتتى ـ دە، بىشەملىكىنى يىغىشتۇرۇپ، كۆكەرمى-
لىك، ئۈششۇقلۇق قىلىشقا ئۆتتى:
— ئى جانابىي قىبلىگاھىم، گەرچە خوجا مۇھەممەديۇسۇپ
ئىشان دېگەن پالاندى، لاماكان ساياق، تېجىمەل دىۋانە ئۇلۇغ پىر
بۇزرۇكۋارىمىز مەخدۇم ئەزەم ھەزرەتلىرىنىڭ پۇشتى ـ ئۇرۇقى-
دىن بولسىمۇ، لېكىن ئۇلار مەخدۇم ئەزەم باشلاپ بەرگەن ئەھلى
تەرىقەت يولىدىن تېيىپ كەتكەن ئازغۇنلاردۇر. ئۇلار بىلەن يارى-
شىش خۇددى ئوت بىلەن سۇنى بىر قۇتىغا قاچىلىغىلى بولمىغاندە-
دەك بىر ئىشتۇر. بۇزرۇكۋار خوجا شادى ئىشان پىرىمىز ئەجەل
شارابىنى ئېتىپ، بىز بىلەن خوشلاشقىنى بىلەن نارەسىدە بولسى-
مۇ ئىككى مەخدۇمزادىمىز باردۇر. ئەلھەمدۇلىللا ئول مەخدۇم-
زادىلىرىمىزگە يار ـ يۆلەك بولغۇدەك دۆلەتپاناھ سۇلتانىمىز،
خىزمىتىنى قىلغۇدەك ھەم بىزلەردەك خەلىپە ـ مۇخلىسلىرى
باردۇر. ئاشۇ مەخدۇمزادىلىرىمىز پىر بۇزرۇكۋارىمىزدۇر. بىز
ھەرگىز پىرىمىز باشلاپ بەرگەن سائادەتمەن ئىسھاقىيە يولىمىز-
دىن تېيىپ، ئول ئازغۇن، مۇرتەت، نامۇسۇلمان ئىشقىيەچىلەر
بىلەن ياشىماسمىز، ھەتتا ئاچلىقتىن ئۆلۈم گىردابىغا بېرىپ
قالساقمۇ، بىر داستىخاندا غىزا يېمەيمىز. ئۇسسۇزلۇقتىن چاڭ-
قاپ، يۈرەك ـ باغرىمىز چاك ـ چاك بولۇپ كەتسىمۇ بىر
ئېرىق، بىر كۆلدە سۇ ئىچمەسمىز. ناۋادا سەلتەنەتنىڭ سۇرى
بىلەن زورلايمەن دەيدىكەنلا، ئىجازەت قىلغايلىكى، مەخدۇمزادى-
لىرىمىزنى ۋە ئىشان پىرىمىزنىڭ مۇبارەك تەن ـ جەسەتلىرىنى
ئېلىپ باشقا ئەللەرگە كەتكەيمىز. شۇ سەۋەبلىك جاھان سۇلتانى-
لىرى ئارىسىدا ئۆز پىر بۇزرۇكىنىڭ پەرزەنتىنى، تەن ـ جەسەتى-
لىرىنى زېمىنىغا سىغدۇرمىغان دېگەن بەتنام، توقۇ لەنەتكە قال-
سىلا بۇنىڭغا بىز ئىگە بولالمايمىز.
خەلىپە سەئىدمۇھەممەد خوجا ئۈششۇقلۇق قىلىپ توقۇمىنى

بىراقلا قارىنىغا ئالغانىدى. شۇ تاپتا تەڭلىكتە قالغان سۇلتان
ئابدۇللاخاننىڭ كۆزىگە شاھنىشىندىكى خېلى كۆپ قىسىم ئىسھا-
قىيەچى ئەمىرلەرمۇ ھازىرلا مەخدۇمزادىلەرنىڭ كەينىدىن ئەگى-
شىپ كېتىپ قالىدىغاندەك كۆرۈنۈپ كەتتى. خوجا شادىنىڭ
جەسىتى كۆمۈلگەن تۇپراقتىن قوزغالدى دېگەنلىك پۈتكۈل سەئى-
دىيە خانلىقى تەۋەسىدىكى نەچچە تۈمەنلىگەن ئىسھاقىيە مۇرىتلى-
رى قوزغالدى دېگەنلىك. ئاھ، بۇ نېمىدېگەن دەھشەت ـ ھە!
سۇلتان ئابدۇللاخان بىردىنلا بوشىشىپ كەتتى. خەلىپە سە-
ئىد مۇھەممەد خوجىغا قاراپ زورىغا كۈلۈمسىرىدى.
— ئى خەلىپە، بىھۇدە گۇمانلاردا بولماي ئىككى مەخدۇمزا-
دىمىزنىڭ ھالىدىن ئوبدان خەۋەر ئالغايسىز. ئول مەخدۇمزادىلى-
رىمىزمۇ جەننەتماكان پىر بۇزرۇكۋارىمىز خوجا شادى ئىشان
ھەزرەتلىرىگە ئوخشاشلا بىزلەر ئۈچۈن پىر بۇزرۇكۋاردۇر، —
ئابدۇللاخان بىرنەچچە دەقىقە سۈكۈتتىن كېيىن، ئوردا ئەركانلى-
رىغا قاراپ بوشقىنا ئەمىر قىلدى، — جانابىي ئەمىرلىرىم،
سىلەرگىمۇ ئىجازەت.
ئىشقىيە سۇلۇكىدىكى ئەمىرلەر خۇددى ساپان سۆرىگەن كا-
لىدەك پۇشۇلداشقىنىچە، ئىسھاقىيە سۇلۇكىدىكى ئەمىرلەر تۇ-
يۇقسىز ئالتۇن تېپىۋالغان قەلەندەردەك ھىجىيىشقىنىچە شاھنى-
شىندىن ئايرىلىشتى.

7

ئاستانىگە كېلىپ كۆڭلىگە پۈككەن مەقسەتلىرىنىڭ بىرىنى-
مۇ ئەمەلگە ئاشۇرالمىغان خوجا مۇھەممەديۇسۇپ ئىشان سۇلتان
ئابدۇللاخاننىڭ قوبۇلىغا مۇشەررەپ بولالمىغاننىڭ ئۈستىگە ئۆل-
مەكنىڭ ئۈستىگە تەپمەك دېگەندەك خەلىپە سەئىدمۇھەممەت خو-

جىدىن يەتكۈچە دەشنام ئىشتتى. گەرچە خەلىپە سەئىدمۇھەممەد خوجا ئەدەپ يۈزىسىدىن خوجا مۇھەممەديۇسۇپ ئىشانغا يۈزىدىن يۈزىگە ھاقارەت قىلالمىغان، ئىشانىنىڭ تەلىپى بىلەن مەرھۇم خوجا شادى ئىشانىنىڭ تۇپراق بېشىغا باشلاپ چىقىشقا مەجبۇر بولغان بولسىمۇ، مۇئامىلىسى تولىمۇ سالقىن ۋە قوپال بولدى. ئەتراپىدىكى سوپى خىزمەتكارلارنى ئەيىبلىگەن بولۇپ «لاماكان، كەلگۈندى، ھارامزادە، ھىيلىگەر، نائىنساپ، تەمەخور...» دېگەندەك تەنە سۆزلىرى بىلەن ئوبدانلا ئەدەپلىنىۋالدى. ھۆسلە قىلىپمۇ بولسا مەرھۇم پىر بۇزرۇكى خوجا شادى ئىشان قەسرىگە تەكلىپ قىلىپ قويمىدى. خوجا مۇھەممەديۇسۇپ ئىشانىنىڭ ئىككى نەپەر جىيەن قېرىندىشى بولمىش مەخدۇمزادىلەر بىلەن بىر قېتىم بولسىمۇ دىدارلىشىۋېلىش تەلىپىنى كەسكىن، قوپاللا رەت قىلدى.

خوجا مۇھەممەديۇسۇپ ئىشان چوتنى خاتا سوقۇپ، ئالدىراپ ئاستانە سەپىرىگە چىققانلىقىدىن كۆپ پۇشايمان قىلدى. ئوغلى خوجا ھىدايىتۇللانىڭ نەسىھەتىگە قۇلاق سالمىغانلىقىدىن كۆپ ئۆكۈندى. ئىسھاقىيە سۇلۇكىدىكى جاھىل قارا مۇسۇلمان مۇرىتلەرگە بولغان ئۆچمەنلىكى ھەسسىلەپ ئاشتى ۋە كالامۇللانى تۇتۇپ تۇرۇپ، مەخدۇم ئەزەم پەدەرى بۇزرۇكنى شېپى كەلتۈرۈپ يەتكۈچە قارغىدى.

خوجا مۇھەممەديۇسۇپ ئىشان ھېچبولمىسا سۇلتان ئابدۇللاخان بىلەن غەيرىي رەسمىي يوسۇندا بىرەر قېتىم بولسىمۇ دىدار مۇلاقەتتە بولۇپ، سۇلتانىنىڭ قوبۇل قىلىشىغا ئېرىشكەنلىك ئاتىقىنى ئېلىپ، ئۆزگە سۇلۇكتىكى مۇرىت ـ مۇخلىسلارنىڭ ئالدىدا پۈتۈنلەي تۆكۈلۈپ كەتكەن ئابرۇيىنى ئازراق بولسىمۇ تىكلىۋېلىشنى ئارزۇ قىلىپ، ئابدۇللاخانىنىڭ قوبۇل قىلىشىنى سەۋرچانلىق بىلەن يەنە بىر ھەپتە كۈتكەن، ئوردىغا نام ـ ئەمالىنى قايتا ـ قايتا مەلۇم قىلغان بولسىمۇ، ئوردىدىن ھېچبىر سادا

چىقمىدى. گەرچە سۇلتان ئابدۇللاخان خوجا مۇھەممەديۇسۇپ ئىشان بىلەن كۆرۈشمەسلىك ھەققىدە ئېنىق ئىپادە بىلدۈرمىگەن بولسىمۇ، لېكىن كۆرۈشۈش مۆھلىتىنى چەكسىز كېيىنگە سۈرۈۋاتقاندەك قىلاتتى. خوجا جەرراھ قاتارلىق ئىشقىيە سۇلۇكىدىكى ئەمىرلەرنىڭ قەسرىدە باراۋەتتە بولۇپ، كاتتا ئىززەت ـ ئىكرام بىلەن كۈتۈلگەن، كۆڭۈل ئاۋۇندۇرغۇچى نۇرغۇن تەسەللىلەرگە ئېرىشكەن بولسىمۇ، يۈرىكىنى قۇرتتەك غاجىلاپ تۇرغان شۆھرەت تەمەسى كۆڭۈل ئارامىنى بۇزۇپ تۇراتتى.

بۈگۈن خوجا مۇھەممەديۇسۇپ ئىشان قەشقەرگە قايتىپ كېتىش ياكى خانىنىڭ قوبۇل قىلىشىنى كۈتۈپ يەنە ئىككى ـ ئۈچ كۈن ساقلاپ بېقىش ھەققىدە بىر قارارغا كېلەلمەي ئىككى تايىن بولۇپ، كۆزىنى يۇمغىنىچە قولىدىكى كەھرىۋا تەسۋىسىنى تىنىمسىز سىيرىپ قېشىغا ھېچكىمنى كىرگۈزمەي خىيال سۈرۈپ ئولتۇراتتى. تۇيۇقسىز ئىشىك ئىجازەتسىزلا ئېچىلىپ ئابدۇرازاق خەلىپە ھاياجان بىلەن پالاقلاپ كىرىپ كەلدى.

— پىر بۇزرۇكۋارىمغا مەلۇم بولغاي. ئوردا بىكاۋۇل ئەمىرى[1] بىرقانچە مۇلازىمنى باشلاپ كەلدى. ھەزرىتىم بىلەن كۆرۈشمەكچىكەن.

بۇ خەۋەرنى ئاڭلاپ ئىشان يېشىغا ماس كەلمىگەن چاققانلىق بىلەن چاچراپ ئورنىدىن تۇرۇپ كەتتى ۋە ئالدىراپ ـ تېنەپ سورىدى:

— قېنى قەيەردە ئۇلار؟

— سىرتتا ساقلاۋاتىدۇ.

— چاپسان باشلاپ كىرسىلە، خەلىپەم.

دەقىقە ئۆتمەيلا ئىشان كېيىنگە يانغان ئابدۇررزاق خەلىپىنى چاقىرىپ توختىتىۋالدى:

---

① بىكاۋۇل ئەمىر — ئوردىنىڭ باش مېھمان كۈتكۈچىسى، قوشۇمچە خانىنىڭ مەخسۇس غىزا ـ تائاملىرىغا مەسئۇل ئەمىر، بىكاۋۇلبەگ بىلەن ئوخشاش.

— بولدىلا، ئۆزۈملا ئالدىغا چىقاي بىكاۋۇلبېگىمنىڭ.
ئىشان سۇپىدىن تاپسىغا چۈشۈپ، كۆز ئالدىدىكى كالىچىنى
تاپالماي بىرنەچچىنى پىرقىرىۋەتتى.
«سەۋرىنىڭ تېگى ئالتۇن» دېگەن مانا مۇشۇ. دەھرىي سۇل-
تان ئابدۇللاخان مېنى شۇنچە كۇنلەردىن بېرى سەۋەبسىزلا ساق-
لاتقىنىغا خىجىل بولۇپ، ئالدىمغا ئادەتتىكى مۇلازىملارنى ئەۋەت-
مەستىن، ئالاھىدە ئوردا بىكاۋۇل ئەمىرىنى ئەۋەتىپتۇ، ئى يارات-
قان ئىگەم. ھەر ھالدا كىچىككىپمۇ بولسا ئاشۇ ئىسھاقىيەچى قارا
مۇسۇلمان مۇرتەتلەرنىڭ ئالدىدا ئابرۇيۇمنى تۆكۈپ شەرمسار
قىلمىغىنىڭغا مىڭ - مىڭ تەسەننا...»
ئادەتتە خېلىلا تەكەببۇر كۆرۈنىدىغان، دىمىغى ئۇستۇن ئى-
شان، ئوتتۇرا دەرىجىلىك ئوردا ئەمىرىنىڭ ئالدىغا پايپاسلاپ
كىرىپ كۆرۈشتى، قىزغىنلىق بىلەن ھال - ئەھۋال سورىدى.
سالام - سەھەت ئارىلىقىدا ھەرقانداق نەرسىنى نەزىرىدىن ساقىت
قىلمايدىغان تەمەگەر كۆزلىرى، ئوردا بىكاۋۇل ئەمىرىنىڭ قې-
شىدىكى مۇلازىم ئالاھىدە يېتىلىۋالغان، ئېگەر - جابدۇقلىرى
كۈمۈشتىن ياسالغان قارادەك ئاق ئارغىماقنى كۆرۈپ ئۈلگۈردى.
«ئوردىغا مىنىپ كىرىشىم ئۈچۈن ئاتمۇ ئەۋەتىپتۇ تېخى.
پاھ ، نېمىدېگەن ئېسىل ئارغىماق بۇ. ئېگەر - جابدۇقلىرىنىڭ
نەپىسلىكىنى قارىمامدىغان، ھەقىقىي شاھانە سوۋغىغۇ بۇ...»
— مەن ئىشان پىر ئەزىزنىڭ ئالدىغا دۆلەتپاناھ سۇلتان
ئالىيلىرىنىڭ سالام ۋە ئۆزرىسىنى ئەكەلدىم، — دېدى بىكاۋۇل
ئەمىر ئىشاننىڭ شېرىن خىياللىرىنىڭ بېلىگە تېپىپ ۋە تەكەل-
لۇپسىزلا مۇددىئاسىنى ئوچۇق بايان قىلىپ، — سۇلتان ئالىيلى-
رى تۇيۇقسىز تۇمۇ تېگى بىتاب بولۇپ يېتىپ قالغانلىقى ئۈچۈن
مېنى ئالدىلىرىغا ئالايتەن سالامغا ئەۋەتتى ۋە بىتاب بولۇپ
قالغانلىقى سەۋەبلىك پىر بۇزرۇك ئەزىز بىلەن دىدار مۇلاقەتتە
بولالمايدىغانلىقىدىن كۆپ ئەپسۇسلىنىدىغانلىقىنى، مۇۋاپىق پۇر-

سەتتە ئىشان ھەزرىتىمنى ئاستانىگە قايتا چىللايدىغانلىقىنى يەت-
كۈزۈپ قويۇشۇمنى تاپىلىدى ھەمدە شاھانە ئېگەر - جابدۇقلىرى
بىلەن بىر ئارغىماق ھەدىيە قىلدى.
بىكاۋۇل ئەمىر گېپىنى تۈگىتىپ ئارغىماقنىڭ باش بېغىنى
ئىشاننىڭ قولىغا تۇتقۇزدى - دە، چوڭقۇر بىر ھۆرمەت - ئېھتى-
رام بەجا كەلتۈرۈپ كەينىگە ياندى.
خوجا مۇھەممەديۇسۇپ ئىشان بولسا بىردەملىك ۋۇجۇدىنى
لەرزىگە كەلتۈرگەن ھاياجاننىڭ بىردىنلا سۇغا چىلىشىپ، كۆڭ-
لىگە پۈككەن تەمە - مەقسەتلىرىنىڭ پاك - پاكىز كۆپۈككە
ئايلانغانلىقىدىن ئۆتى يېرىلغۇدەك بولۇپ، بۇتتەك قېتىپ قالغان-
دى. شۇڭلاشقا، ئۇ شۇنچە ھەشەم بىلەن كۈتۈۋالغان بىكاۋۇل
ئەمىرنى ئۇزىتىپ قويۇشنىمۇ ئېسىدىن چىقاردى. بىر ھازادىن
كېيىن بىر ئىزىدا تۇرۇۋېرىپ زېرىككەن ئاق ئارغىماقنىڭ يەڭ-
گىل چاپچىشىدىن ئېسىگە كېلىپ، ھەسرەت بىلەن ئېغىر ئۇھ
تارتىپ قويدى.
«كېتىش كېرەك، بۇ لەنتى ئاستانىدە بىر دەقىقىمۇ تۇر-
ماسلىق كېرەك. خەپ، دەھرىي ئابدۇللاخان مۇشۇ قىلغان ھۆر-
مەتسىزلىكىڭ ئۈچۈن پات يېقىندا بۇرنۇڭدىن بۇلاق چىقارمايدىغان
بولسام...»
خوجا مۇھەممەديۇسۇپ ئىشان بارلىق دەرد - ئەلىمىنى ئەت-
راپىدىكى سوپى خىزمەتكارلىرىدىن چىقىرىپ، ئۇلارنى لاپپاس-
لىق، ھاڭۋاقتىلىقتا بولدى دېگۈچە ئەيىبلەپ، يۈك - تاقلىرىنى
يىغىشتۇردى - دە، ئاستانىدىكى خوجا جەرراھ، سۇپۇرگە خەلپە
قاتارلىق ئابرۇيلۇق مۇرىتلىرىنىڭ يەنە بىرنەچچە ئاخشام خۇدايى
قوناق بولۇپ بېرىشىنى تەلەپ قىلىپ قايتا - قايتا تۇتۇشلىرىغا
پىسەنتمۇ قىلماي، قەشقەردىن باشلاپ كەلگەن خەلپە، سوپى -
دەرۋىشلىرىنى ئەگەشتۈرگىنىچە قەشقەرگە قاراپ يولغا چىقتى ۋە
نامازشام ۋاقتى بىلەن خانلەڭگەرىكى مۇرىتى ھاشىم كۆكۈېشىنىڭ

هويلىسىغا چۈشكۈن قىلدى.

شۇ كۈنى سۇلتان ئابدۇللاخاننىڭ خوجا مۇھەممەديۇسۇپ ئىشانغا ئوردا بىكاۋۇل ئەمىرى ئارقىلىق كۈمۈش جابدۇقلۇق شاھانە ئارغىماق ھەدىيە قىلغانلىقىنى ئايغاقچىلىرى ئارقىلىق خەۋەر تاپقان خەلىپە سەئىدمۇھەممەد خوجا بۇ ئىشنى سۇلتان ئابدۇللاخاننىڭ ئىشقىيە سۇلۇكىدىكىلەرگە بولغان مايىللىقىنىڭ ئالامىتى دەپ چۈشەندى — دە، ئىچى ئاداپ، يۈرىكىنىڭ بىر يەرلىرى ئاچچىق ئېچىشتى ۋە ئىسھاقىيە سۇلۇكى ئۈچۈن بىخلىنىش ئالدىدا تۇرغان يوشۇرۇن خەۋپنى بۆشۈكىدىلا ئۇجۇقتۇرۇۋېتىش ئۈچۈن مەخدۇمزادىلەر قەسرىدە بىرقانچە كاللا كېسەر مۇرىتلىرى بىلەن بىر ئاش پىشىمغىچە خۇپىيانە كۇسۇرلاشتى.

8

خوجا مۇھەممەديۇسۇپ ئىشاننىڭ چىرايى يول بويى پەقەتلا ئېچىلمىدى. بۈگۈن ھاۋامۇ خۇددى ئىشاننىڭ چىرايى بىلەن بەسلەشكەندەك سەت تۇتۇلۇپ كەتكەن بولۇپ، مەغرىب تەرەپتىكى كۆيۈك تاغدىن ئەسكەن شۇۋرغان ھېمىتىنىڭ سېپىدىكى[1] ئاچچىق شور توپىلارنى ئۇچۇرۇپ ئادەمنىڭ ئېغىز، بۇرۇن، كۆزلىرىگە تىقاتتى. كۈن بىلەن تەڭ خانلىقگەردىن يولغا چىققان ئىشان، سۇلتان ئابدۇللاخان ھەدىيە قىلغان ئاق ئارغىماق ئۈستىدە قوللىرىنى قوۋۇشتۇرۇپ، تۇگۈلگىنىچە مىختەك ئولتۇراتتى. مانا، كۈن پېشىندىن قايرىلدى. ئىشان ئەتىگەن چالا - بۇلا قىلغان ناشتىدىن بېرى ئاغزىغا بىر يۇتۇم سۇ، يا بىر بۇردا نان چاغلىق نەرسە سالمىدى. خەلىپە - سوپىلىرىغا بىرەر - يېرىمدەم توختاپ

① ھېمىتىنىڭ سېيى — يەكەن بىلەن يېڭىسار ئارىلىقىدىكى ساي.

چۈشلۈك غىزا يەۋېلىشقا ئىجازەتمۇ بەرمىدى. خۇددى ئۆزىنىڭ قورسىقى ئاچمىسا باشقىلارنىڭمۇ قورسىقى ئاچمايدىغاندەك قورسىقى ئېچىپ غولدۇرلاپ كەتكەن خەلىپە - سوپىلار «بىر يۇتۇم ئۇسسۇلۇق ئىچىۋالسىلا، بىر لوقما غىزا يەۋالسىلا، پىرىم» دەپ ئۆزاتقان، جاناشتىكى[1] شەربەتكىمۇ، پىششىق باچكا گۆشىگىمۇ قاراپ قويمىدى. ئاخىر خەلىپە - سوپىلار ئات ئۈستىدىلا قورسىقى ئازدۇر - كۆپتۇر ئەستەرلىۋالغان بولدى. بەش ۋاخ نامازنى قازا قىلمايدىغان ئىشان بۈگۈن نېمە ئۈچۈندۇر پېشىن نامىزىنى قازا قىلىۋەتكەنىدى. ئات ئۈستىدە يېرىم كۈندىن ئارتۇق ئولتۇرۇپ، پۇت - قوللىرى ئۇيۇشۇپ، تېلىپ، مادارى قالمىغان خەلىپە - سوپىلارنىڭ پېشىن نامىزىنى ئوقۇش باھانىسىدە، پۇت - قوللىرىنى ھەرىكەتلەندۈرۈپ، بىرەر - يېرىمدەم ھاردۇق ئېلىش خىياللىرىمۇ يوققا چىققانىدى.

كۈن بويى ئاق ئارغىماق ئۈستىدە مىدىرلىماي ئولتۇرغان خوجا مۇھەممەديۇسۇپ ئىشانغا ھاردۇق يەتتىمۇ ياكى ئەيتاۋۇر بۈگۈن كېچە ئوردامدا[2] تۈنەش پىلانىنى ئەتىگە قالدۇرۇپ، مۇۋاپىقراق بىرەر چۈشكۈن ئىزدەپ ئەتراپقا پات - پات بويۇنداپ قاراشقا باشلىدى. پاكار - پاكار چالما تاملىق، تۇرقىدىن نامرات كىشىلەرنىڭ ئۆي - ماكانى ئىكەنلىكى مانا مەن دەپ چىقىپ تۇرىدىغان ئۆيلەرگە ئانچە نەزىرىنى سېلىپ كەتمىدى. بايلارنىڭ كاتتىراق قورۇ - جايى ھېچ كۆزگە چېلىقمىدىغاندەك ئەمەس ئىدى.

— قوش گۈمبەز مازار خوجامغا[3] يېتىپ كەلدۇقمۇ؟ — دېدى ئىشان ئاق ئارغىماقتا ياندىشىپ كېلىۋاتقان جەدە بايتال ئۈستىدىكى ئابدۇراززاق خەلىپىگە قاراپ.

① جاناش — سەپەردە ئۇسسۇلۇق ساقلاپ ئېلىدىغان تېرە خالتا.
② ئوردام — يېڭىسار ناھىيىسى بىلەن پەيزىۋات ناھىيىسى ئارىلىقىدىكى كاتتا مازار.
③ قوش گۈمبەز مازار خوجام — مارالبېشى ناھىيىسىنىڭ توپلۇق يېزىسىدا.

— ئاز قالدۇق، پىرىم، — دەپ ئالدىراپ - تېنەپ جاۋاب
بەردى ئابدۇراززاق خەلپە ئەتىگەندىن بېرى ئىشان پىرىنىڭ
تۇنجى قېتىم زۇۋان سۈرگىنىدىن خۇش بولۇپ، — ئەڭ كۆپ
بولغاندا ئۇن يېتىم مۇساپە قالغاندۇر ئېھتىمالىم.

ئىشان لام - جىم دېمەي يەنە تۇگۇلۇۋالدى. شىۋىرغان
بارغانسېرى ئەدىمەكتە ئىدى. ئۇلار ساي تەرەپتىن ئېقىپ كەلگەن
كىچىككىنە تارام ئېقىندا ئەينەكتەك تۇتقان نېپىز مۇزلارنى چو-
قۇۋېتىپ، ئاتلىرىنى سۇغىرىۋالغاندىن كېيىن يەنە يولغا چىقتى.
ئۇزۇن ئۆتمەي ئەتراپى ئىككى - ئۈچ مو كەلگۈدەك باغ بىلەن
قورشالغان، ئانچە ھەشەمەتلىك بولمىسىمۇ كۆك نامراتلارنىڭ
چالما تاملىق ئۆيلىرىدىن ئالاھىدە پەرقلىنىدىغان بىر قورۇ - جاي
كۆزگە چېلىقتى. ئىشان بۇ قورۇغا ئۈمىد ۋە تەمە بىلەن بويۇنداپ
قارىدى. قورۇنىڭ ئىچىدىكى قايسىبىر ئۆينىڭ مورىسىدىن قو-
يۇق كۆكۈچ تۈتۈن تۇرۇلۇپ - تۇرۇلۇپ چىقىۋاتاتتى. تۈتۈننى
كۆرۈپ ئىشاننىڭ كۆز ئالـدىغا ئىسسىق ھۇجرا ۋە يۇمشاق يوتقان
كۆرپە كەلدى.

— ئاشۇ قورۇ - جايغا چۈشكۈن قىلايلى، — دېدى ئىشان
ئابدۇراززاق خەلپىگە.

ئىشاننىڭ ئىجازىتىنى ئاڭلاپ قىرچاڭغۇ جەدە بايتالنىڭ
ئۈستىدە روھسىز ئولتۇرغان ئابدۇراززاق خەلپە قايتىدىن جان-
لاندى، ھۇۋقۇشنىڭكىدەك كۆزلىرىنى قورۇ - جاي تەرەپكە خۇد-
دى ئولجا ئىزدەۋاتقاندەك تىكتى.

ئۇلار يېقىنلاپ كېلىشىگە، دەرۋازا ئالدىدا خۇددى مۇشۇلار-
نىلا ساقلاپ تۇرغاندەك دۈگدىيىپ تۇرغـان ئـەللىك يـاشلار
چـامىسىدىكى سـەرپۇش تۇماقلىق بىر كىشى يۈگۈرۈپ دېگۈدەك
كەلدى - دە، ئىشاننىڭ ئاق ئارغىمىقىنىڭ چۇلۇۋۇرىنى قولىغا
ئالدى ۋە ئارغىماقنىڭ ئۇزەڭگىسىنى سۆيۈپ، ئىشاننىڭ جۇۋىسى-
نىڭ پەشلىرىنى كۆزىگە سۈرتتى.

— ئەسسالامۇئەلەيكۇم، ئى قۇتبىل ئەقتاب بۇزرۇكۋار پى-
رىم، — دېدى ئـۇ كىشى ئىشاننى ئـاتتىن يـۆلەپ چۈشۈرۈۋې-
تىپ، — غېرىبانە كۆلبىمىزگە قەدەم تەشرىپ قىلغانلىقلىرى
ئۈچۈن چەكسىز بەختىيارمەن.

— ھال - ئەھۋالىڭ نېچۈك، ئى قېرىندىشىم؟!

— جانابىي ئىشان پىرىمنىڭ دۇئاسىنىڭ بەرەكاتىدا قەدىر
ئەھۋال.

ئىشاننىڭ تەكەببۇرلۇق چىقىپ تۇرغان كـۆزلىرى بـۇ سا-
خاۋەتچىنىڭ ئۈستۈۋېشىغا سەپسېلىپ ئۈلگۈرگەنىدى.

— ئېيتقىنا، قايسى سۇلۇككە ئىرادەت قىلۇرسەن؟

— ئەلۋەتتە سىلى ئۆزلىرى قۇتبىل ئەقتاب سۇلتانۇل-
مۇھەققىقىن بولمىش خوجا مۇھەممەديۇسۇپ ئىشان ھەزرەت بۇز-
رۇكۋارىمىز تەۋرىتىۋاتقان، بەندىلەرنى سائادەت يولىغا باشلىغۇچى
ئەھلى تەرىقەتنىڭ ئالتۇن قۇلۇپىنى ئاچقۇچى ئىشقىيە سۇلۇكىگە
ئىرادەت قىلۇرمەن، پىرىم.

— تولا ئوبدان، — دېدى ئىشان چىرايىغا مەمنۇنىيەت
كۈلكىسى يۈگۈرتۈپ، — مېنى قانداق تونۇيسەن، ئى ساخاۋەتچى
زاتىل ئەقتابىم؟

شۇ تاپتا ئىشان مانا مۇشۇنداق بىر چەت ماكاندا ئۆزىنى
تونۇيدىغان ۋە بارلىق ئۇنۋانلىرىنى تولۇق بىلىدىغان بىر مۇخلىس-
قا يولۇققىنىدىن چەكسىز سۆيۈنۈپ كەتكەنىدى.

ھېلىقى ئادەم ئىشاننىڭ سىنچى كۆزلىرىگە دادىل قاراپ
تۇرۇپ، تەمتىرىمەيلا جاۋاب بەردى:

— ئوزا يىلى قەشقەرگە بارغىنىمدا، ھېيتگاھ جامەسىدىكى
جۈمە نامىزىدا مەسلە - مەرۇپ قىلىپ، سۇلۇك تەرغىباتى ئېلىپ
بارغانلىرىدا كۆرگەنىدىم. شۇنىڭدىن كېيىن ھەرنەچچە جۈمە بې-
رىپ مۇبارەك جامالىرىنى كۆرۈشكە، خۇش ناۋا ئاۋازلىرىنى
ئاڭلاشقا مۇشەررەپ بولدۇم.

پىر بۇزرۇكنىڭ بىر ناتونۇش مۇخلىسىغا ئالاھىدە ئىلتىپات
كۆرسىتىۋاتقانلىقىدىن تارلىقى كەلگەن ئابدۇرازىزاق خەلىپە ئۇ-
نىڭغا ئاداۋەت نەزىرى بىلەن شۇنداقلا قارىدى - دە، بۇ كىشىنى
بۇگۇن كونا ئاۋات[1]ئۆتەڭدە ئۆزلىرىنى ياندىپ ئۆتۈپ كەتكەن
قاراگىر ئاتلىق كىشىگە ئوخشاتتى. شۇ چاغدا ئابدۇرازىق خەلى-
پىنىڭ كۆزى ئۇ كىشىنىڭ كۆزى بىلەن بىرنەچچە دەقىقە ئۇچ-
راشقان، ھېلىقى ئاتلىق كۆزىنى دەرھال ئېلىپ قېچىپ، ئېتىنى
قامچىلىغىنىچە ئالدىراش يۈرۈپ كەتكەنىدى. ئەتتەڭ، شۇ چاغدا
ئابدۇرازىزاق خەلىپە بەكراق سىنچىلاپ قارىۋالغان بولسىچۇ،
كاشكى.

— ئى بۇرادەر، — دېدى ئابدۇرازىزاق خەلىپە ھېلىقى كى-
شىگە قاراپ، — سىز بۇگۇن كونا ئاۋات تەرەپكە ئۆتتىڭىزمۇ؟

— يوقسۇ، خەلىپەم، — دېدى ھېلىقى كىشى ئالدىراش -
تېنەش، — بۇگۇن ئەتىگەندىلا ئۇلۇغ مەڭزىم توختىماي تارتىۋ-
دى، ھەرقاچان ئۆيگە مېھمان كېلىدىغان چېغى دەپ مەھەللىدىن
نېرى بولمىدىم. ئەسلىدە ئاللا ئىگەم بۈگۈن پىر بۇزرۇكۋارىمى-
نىڭ جامالىغا قېنىپ، تەرىتىگە سۇ ئېلىتىپ بېرىشكە
بۇيرۇغانىكەن، — ئۇ دەرھال ئېگىلىپ تۇرۇپ ئۆيىگە تەك-
لىپ قىلدى، — قېنى ئۆيگە مەرھەمەت قىلىشسىلا، پىرىم.

خۇددى مېھمان كېلىدىغاندەك ئالدىنئالا ئوت قالاپ ئىسسى-
تىۋەتكەن ئۆيگە كىرگەن ئىشان تەكەللۇپسىزلا تام مەشىنىڭ تۈۋ-
دىكى قوشلاپ سېلىنغان كۆرپىنىڭ ئۈستىگە چىقتى - دە، دۇئاغا
قول كۆتۈرۈپ پاتىھە قىلدى. ئۆي ئىگىسى بىلەن قىسقىلا ئېسەن-
لىك سوراشتى. ئىشان ھەم ھارغان، ھەم ئۇسسىغانىدى. شۇڭا،
لاچىندانىنى جىقراق سېلىپ ئاچچىق قىلىپ دەملەنگەن پۇراقلىق
زەپەر چايدىن ئارقىمۇ ئارقا ئۈچ پىيالە ئىچىۋېتىپ، داستىخاندى-

[1] كونا ئاۋات — يەكەن ناھىيىسى بازىرىنىڭ بىر كەنتى.

كى ھۆل - قۇرۇق يەل - يېمىشلەرگىمۇ، ئاغزىغا سالسا ئېرىپ
كەتكۈدەك يېقىلغان ياغلىق توقاچقىمۇ، خۇددى قەغەزدەك نېپىز
پىشۇرۇلغان ھەمەك نانغىمۇ ئىشتىھاسىزلا قاراپ قويۇپ مۈگدەش-
كە باشلىدى. ئىشانغا راستىنىلا سەپەر هاردۇقى يەتكەنىدى.
خەلىپە - سوپىلار تۈزۈتسىزلا داستىخانغا تېگىش قىلىشقا باشلى-
دى. ھايال ئۆتمەيلا بىر چىنىدىن گۆش بىلەن چامغۇرنى مول
توغراپ، ئۈستىگە پىننە سېلىپ ئەتكەن ھاردۇق ئېشى —
قىيمىلىق ئۈگرە كەلتۈرۈلدى. ئاش بەكمۇ ئوخشىغانىدى. ئىشان
تەرلەپ تۇرۇپ بىر چىنە ئۈگرىنى پاك - پاكىز ئىچىپ تۈگەتتى.
ئاشنىڭ شۇنچە تېز تەييار بولۇشى ھەممە ئىشقا گۇمان بىلەن
قارايدىغان ئابدۇرازىزاق خەلىپىگە پەقەتلا غەيرىي تۇيۇلمىدى.
چۈنكى، تولۇق بىر كۈن ئاتلىق يول يۈرۈپ ھېرىپ كەتكەن
ئابدۇرازىزاق خەلىپىنىڭ ئاشنى كۆرۈپ ئىمانى قېچىپ كەتكەنى-
دى. باشقا سوپى - دەرۋىشلەر بولسا ئاشنىڭ ئۈستىگە ناننى
بولدى دېگۈچە چىلاپ، ئاچ كۆزلۈك بىلەن يالماپ يۇتماقتا ئىدى.

ئۈگرىنىڭ كەينىدىلا قول سۇيى ئېلىنىپ، پولۇ تارتىلدى.
ئىشاننىڭ ئالدىغا قويۇلغان لېگەننىڭ ئۈستىدىكى پولۇغا توخۇنىڭ
ئىككى پاچىقى ئالاھىدە بېسىلغانىدى. باشقىلارغا ئىككى ئادەمگە
بىر لېگەندىن توغرىلاپ پولۇ تارتىلغانىدى. ئابدۇرازىزاق خەلىپە،
ئىشان پىرىنىڭ ئۆزىنى ئالدىدىكى تاۋاقتا تەكلىپ قىلىشىنى تەمە
قىلىپ شۇنچە قاراپ كەتكەن بولسىمۇ، خوجا مۇھەممەديۇسۇپ
ئىشاندىن ھېچبىر سادا چىقمىدى. كۆزلىرىنى ئاشۇ ئىككى توخۇ
پاچىقىدىن ئۈزەلمىگەن ئابدۇرازىزاق خەلىپە، پىرىدىن ئىجازەت
بولمىغانلىقى ئۈچۈن، نائىلاج ئۆزىنىڭ ئالدىغا قويۇلغان تاۋاقتى-
كى پولۇغا قول ئۇزاتتى - دە، تاۋاقدىشىدىن قىزغانغان ھالدا،
ئاشنىڭ ئۈستىگە بېسىلغان توخۇ تۆشىگە ئىنساپسىزلىق بىلەن
چاڭ سالدى ۋە كەپكۇردەك ئالىقانلىرى بىلەن پولۇنى ئوچۇملاپ-
ئوچۇملاپ ئېلىپ ئاغزىغا ھەدەپ ئېتىشقا باشلىدى.

قۇرۇق ئۈزۈم، گۆلە، بېھى بېسىلىپ ئەتكەن پولۇ ھەقىقەتەن ئوخشىغانىدى. خوجا مۇھەممەديۇسۇپ ئىشان ھەربىر كاپام ئاشتىن كېيىن، بىر يۇتۇمدىن ئاچچىق دەملەنگەن چاي ئىچىپ ئولتۇرۇپ يېرىم تاۋاق پولۇ بىلەن توخۇنىڭ ئىككى پاچىقىنى پاكىز يەۋەتتى. دۇئادىن كېيىن داستىخان يىغىشتۇرۇلۇشى ھامان، خوجا مۇھەممەديۇسۇپ ئىشان ھاردۇقتا قىستاپ كەلگەن ئۇيقۇ لەشكەرلىرىگە تەسلىم بولۇپ، ئولتۇرغان جايىغا موكلا چۈشتى - دە، ئۆي ئىگىسى قويۇپ بەرگەن قۇراق تەكيىگە بېشىنى قويۇپ، خورەكنى باشلىۋەتتى. ئىشان پىرىنىڭ خورىكىنى ئاڭلاپ باشقا خەلىپە - سوپىلارمۇ ياتقان يېرىگىلا ئوڭ - تەتۈر قىڭغىيىشتى.

يەرنىڭ تېگىدىن ئاڭلانغاندەك بىر ئىڭراش ئابدۇراززاق خەلىپىنىڭ تاتلىق ئۇيقۇسىغا ھالاقەت بېرىپ ئويغىتىۋەتتى. ئۆينىڭ ئىچىدىكى قارا چىراغ پىل - پىل قىلىپ سۇس يورۇقلۇق چۈشۈرۈپ تۇراتتى. ئابدۇراززاق خەلىپە بېشىنى كۆتۈرۈپ ئاۋاز چىققان تەرەپكە شۇنداقلا قارىدى - دە، چاچراپ ئورنىدىن تۇرۇپ كەتتى. چۈنكى، خوجا مۇھەممەديۇسۇپ ئىشان تۇگۈلۈپ ئىڭراپ ياتاتتى. خەلىپە ئىشاننىڭ قېشىغا چاققانلىق بىلەن كەلدى - دە، بېشىنى يۆلەپ تىزىغا ئالدى. ئىشان لەۋلىرىنى چىشلەپ قانىتىۋالغانمۇ ياكى ئاغزىدىن قان يانغانمۇ، جاۋغىيىدىن قان ئېقىپ قالغانىدى. كۆزلىرىنىڭ گۈنى ئۆچۈپ، چىرايى ئۆلۈكنىڭ چىرايىدەك سارغىيىپ كەتكەنىدى.

— پىرىم... نېمە بولدىلا، پىرىم؟ — دەپ ۋارقىرىدى ئابدۇراززاق خەلىپە ھۆركىرەپ يىغلاشتىن ئۆزىنى ئاران تۇتۇۋېلىپ.

ئىشان تىترەپ تۇرغان لەۋلىرىنى مىدىرلىتىپ تۇرۇپ ئۈزۈپ - ئۈزۈپ سۆزلىدى:

پولۇ بىلەن چايغا زوقۇم سېلىنغانمىكىن دەيمەن.

— قانداق دەيلا، پىرىم؟ — دېدى ئابدۇراززاق خەلىپە قاتتىق ۋەھىمىگە چۆكۈپ.

— ئىچ - باغرىمنى بىر مۇدھىش قول رەھىمسىزلىك بىلەن سۇغۇرۇۋالماقچى بولغاندەك قاتتىق مۇجۇپ ئاغرىپ كېتىپ باردۇ... تەقدىرى ئەزەلنىڭ ھۆكمى بويىچە بۈگۈن مۇشۇ يەردە ئەجەل شارابىنى ئىچىدىغان ئوخشايمەن. قىلماقچى بولغان يەنە نۇرغۇن پىلانلىرىم بار ئىدى. ئەمدى بۇلارنى روياپقا چىقارماق زاتىل ئەقتاب مۇرىتىم بولمىش خەلىپەم بىلەن خوجىزادەم ھىدايىتۇللا ئىشانغا باغلىق بولۇپ قالدى، — ئىشاننىڭ نەپەسى قىسىلغان بولسا كېرەك، بىرنەچچە دەقىقە تۇرۇۋالغاندىن كېيىن يەنە سۆزىنى داۋام قىلدى، — ۋەسىيىتىم شۇكى، يارمۇھەممەد باي بىزگە نەزرە - نىياز قىلىپ بەرگەن ياغدۇدىكى ئون ئىككى پەرسەخ يەرنى ھەزرىتى پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ماڭا بېشارەت قىلىپ بېغىشلىدى. زامانى ئاخىرىدا مۇرىتلىرىم بىلەن شۇ يەردىن قوپارمەن. مېنى شۇ يەرگە دەپنە قىلغايسىزلەر...

ئىشان بىرئازدىن كېيىن ئابدۇراززاق خەلىپىگە سەللىسىنى ئاختۇرۇشنى بۇيرۇدى. خەلىپە سەللىسىنىڭ قېتىدىن بىر تال تېرە قاپچۇقنى تاپتى. ئىشان خەلىپىگە قاپچۇقنى ئېچىشنى بۇيرۇدى. قاپچۇقتا يۆگەكلىك قەغەز بار ئىدى. قەغەزنى ئىشارەت قىلىپ تۇرۇپ سۆزىنى داۋاملاشتۇردى:

— مۆھتەرەم خەلىپەم، بۇ ئەزىز پەرزەنتىم ۋە ۋارىسىم ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭ قۇتبىل ئەقتابلىق ئىرشادنامىسىدۇر، مەھكەم ساقلاپ قويۇپ، ئاخىرەتلىك ئىشلىرىمنى تۈگىتىپ بولغاندىن كېيىن، ئەھلى - مۇخلىسلىرىمغا خوجىزادەمنى سۇلۇك پېشۋاسى، قۇتبىل ئەقتاب ئىشان دەپ جاكارلىغايسىز. يارەببىم، پېقىر ئاسىي بەندەڭنىڭ تەۋبىسىنى قوبۇل قىلىپ، ئاسان ئاغرىق، ئاسان ئۆلۈم بەرگەيسەن...

خوجا مۇھەممەديۇسۇپ ئىشان شۇنداق دەپ نىدا قىلدى - دە،

سىلكىنىپ تۇرۇپ قەي قىلغاندىن كېيىن، خارتتىدە بىرنى تىـ
نىپ جان ئۈزدى، شۇ هامان قۇلاق ـ بۇرنىدىن سۇس قان
كەلدى.

ئەسلىدە ئەشەددىي قىساسخور ئىسهاقىيە مۇرىتلىرىنىڭ خەـ
لىپىسى سەئىدمۇهەممەد خوجىنىڭ تاپشۇرۇقى بىلەن قوش گۇمـ
بەزدە كۈتۈپ تۇرۇپ، خوجا مۇهەممەديۈسۈپ ئىشانغا «مۇرىت
هىيلىسى» نى ئىشلىتىپ ئىشەندۈرۈپ، تامىقىغا زەهەر سېلىۋەتـ
كەنىدى. ئابدۇراززاق خەلىپە ئېخچىلا ئۇخلاۋاتقان سوپى ـ
دەرۋىشلەرنى ۋارقىراپ ئويغاتقاندىن كېيىن، سىرتقا چىقىپ ئۆي
ئىگىسىنى ئىزدىدى، ئەمما هېچ يەردىن تاپالمىدى. ئۆي ئىگىسى
هەمراهلىرىنى ئەگەشتۈرۈپ ئاللىبۇرۇن نەلەرگىدۇر غايىب بولـ
غاندەك قىلاتتى...

باش ئەزان ۋاقتى يېقىنلىشىپ قالغانىدى. خوجا هىدايىتۇللا
ئىشان ئېخچىلا دادىسى خوجا مۇهەممەد يۈسۈپ ئىشاننىڭ قەبرىـ
سىگە بېشىنى قويۇپ بۇقۇلداپ يىغلاۋاتاتتى. ئاچچىق ئەسلىمىلەر
ئۇنىڭ يۈرەك باغرىنى خۇن قىلىپ، قەلبىدىكى ئاداۋەت گۈلخاذـ
لىرىنى ئېخىمۇ ئۇلغايتىۋەتكەنىدى. ئۇ ئۈنسىز نىدا قىلماقتا
ئىدى:

ئى جەننەتماكان پەدەرى بۇزرۇك، مەهشەرگاهتا خاتىرـ
جەم ياتقايسىزكى، سىز كۆپ رىيازەتلەرنى چېكىپ روياپقا چىقىـ
رىشقا ئۇلگۈرمىگەن بۈيۈك مەقسەتلەرنى مانا مەن روياپقا چىقىـ
رىش ئالدىدا تۇرماقتىمەن. شاهزادە يولۋاسخان بىلەن دەهرىي
سۇلتان ئابدۇللاخان ئوتتۇرىسىدىكى نىزا ـ ئاداۋەت گۈلخانلىرىـ
نى بولدى دېگۈچە ئۇلغايتىپ، ئاتا ـ بالىنى بىر ـ بىرىگە
دۈشمەنلەشتۈردۈم. ئۇلار هازىر ئۆزئارا خىرىس قىلىشىپ قىلىچ
بىلىشىۋاتىدۇ. پات يېقىندا يولۋاسخاننىڭ تۈمەن كىشىلىك لەشـ
كىرى ئاستانىگە قاراپ ئاتلىنىدۇ. ئاستانىدىكى ئاشۇ ئىسهاقىيەـ

چى مۇلهىد قارا مۇسۇلمانلاردىن سىز پەدەرۇ بۇزرۇكنىڭ قىساـ
سىنى ئېلىپ، قانلىرىدا تۈگمەن چۆرگىلەتمىسەم، پوستلىرىغا
سامان تىقىپ، پۈت ـ قوللىرىنى كېسىپ كۆتەك قىلىۋەتمىسەم
ۋە ئاختا قىلىپ، ناجىنسلار توپىغا قېتىۋەتمىسەم، سىزنىڭ پۈشـ
تىڭىز بولماي كېتەي...

دەرگاهىغا باشىم قويۇپ نالە قىلسام،
كۆزيېشىمنى ئاققۇزىبان ژالە① قىلسام،
باياباندلار كېزىپ ئۆزۈم ۋالە② قىلسام،
دوستلار، مېنى خوجام بەندەم دېگەيمىكىن③
هۆم ئاللاھ هۆم هۆم،
هۇۋۋى ئاللاھ هۆم!
......

هەزرەت خانىقاسىدىن ئاڭلانغان بۇ جەررە ـ ساما ساداسى
هىدايىتۇللا ئىشاننىڭ خىيال يىپلىرىنى ئۈزۈپ قويدى. ئىشان
قىسقىلا دۇئا قىلغاندىن كېيىن ئورنىدىن تۇرۇپ گۈمبەزنىڭ
سىرتىغا چىقتى. كېچە ئاسمىنى تولىمۇ سۈزۈك ئىدى. تولۇن
ئاي ئاسمان گۈمبىزىدە تەنها ئۈزۈپ يۈرەتتى. هىدايىتۇللا ئىشانغا
تولۇن ئاي پۈتكۈل ياغدۇ قەبرىستانلىقىغا نۇر ـ زىيا تۆكۈۋاتقاذـ
دەك تۇيۇلۇپ كەتتى. خانىقادىكى سوپى ـ دەرۋىشلەر توختىماي
ساما سېلىپ، تەلقىن ئېيتىۋاتاتتى:

قايدا بارسام ياد ئېتىپ يىغلىسام مەن،
خىزمىتىدە بېلىم مەهكەم باغلىسام مەن،

① ژالە — مۆلدۈر.
② ۋالە — ئاشىق.
③ بۇ كلاسسىك شائىر ئەهمەد يەسەۋىنىڭ شېئىرى.

ھەسرىتىدە يۈرەك باغرىم داغلىسام مەن،
دوستلار، مېنى خوجام بەندەم دېگەيمىكىن[1].
ھۆم ئاللاھ ھۆم - ھۆم!
ھۇۋۋى ئاللاھ ھۆم!
......

ھىدايىتۇللا ئىشان بۇ جەررە - تەلقىن ساداسىغا قۇلاق سالغاچ خانىقاغا قاراپ تېز - تېز مېڭىپ كەتتى.

① بۇ كلاسسىك شائىر ئەھمەدىيەسەۋىنىڭ شېئىرى.

ئۈچىنچى باب

تەخت غوۋغاسى

1

مۇشۇ كۈنلەردە سۇلتان ئابدۇللاخاننىڭ كەيپى تولىمۇ چاغ ئىدى. ئوردىنى بىر قىسىم ئاسىي مۇناپىق ئەمىرلەردىن تازىلىغاندىن كېيىن، غەزىپى، گۇمانخورلۇقى خېلىلا بېسىلىپ قالغانىدى. قەشقەرگە ماڭدۇرغان ئايغاقچىلاردىن شاھزادە يولۋاسخاننىڭ تىنچىپ قالغانلىقىنى، باشقا خۇپىيانە ھەرىكەتلەردە بولماي ھەرىمدە ئەيش - ئىشرەت بىلەن بەزمىگە مەشغۇل بولۇۋاتقانلىقىنى ئاڭلاپ، خېلىلا خاتىرجەم بولدى ۋە ئاللادىن ئوغلىنىڭ كۆڭلىگە ئىنساپ، تەۋپىق تىلىدى. ئوردا ئەركانلىرىمۇ ئەتىگەنلىك قوبۇلغا كىرگەندە شاھىنشىن ئىچىدە ئەركىن - ئازادە نەپەس ئالالايدىغان بولدى. ئەمما، ئاستانىدىكى جىددىي ھالەت، ئوردا ئەركانلىرىغا، بولۇپمۇ لەشكىرىي ئەمىرلەرگە ئېلىپ بېرىلغان تەقىب بوشاشتۇرۇلمىغانىدى.

لەشكىرىي ئەمىرلەر كۈندە ئىككى قېتىم خانغا كۆرۈنۈش قىلىپ تۇرۇۋاتاتتى. ئۇلارنىڭ خوتۇن - بالىلىرىنىڭ ئاستانىدىن خالىغانچە ئايرىلىشى چەكلەنگەنىدى. ئەلۋەتتە بۇ قاتتىق تەقىبنىڭ ئېلىپ بېرىلىشىغا تېخى يېقىندىلا ئىككى مىڭ كىشىلىك لەش-

كىرى بىلەن خوتۇن، بالا ـ چاقىلىرىنى ئېلىپ، قەشقەرگە شاھزادە يولۋاسخاننى پاناھداپ قېچىپ كەتكەن ئەمىر مىرزا يۈسۈپبەگ ۋەقەسىنىڭ سەۋەب بولغانلىقىنى ھەممە بىلەتتى. بارلىق چوڭ ـ كىچىك ئوردا ئەركانلىرى دەككە ـ دۈككە ئىلكىدە ھەربىر قەدەمنى ئاۋايلاپ بېسىشاتتى.

بۈگۈن ئەتىگەنلىك قوبۇلدىن كېيىن لالىزار راۋاقنى كۆڭلى تارتىپ قالغان سۇلتان ئابدۇللاخان تۇرپاندىن كەلگەن جىيەن قىزى مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمنى چاقىرىپ كېلىشكە چاپارمەن ئەۋەتتى.

مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم لالىزار راۋاققا يېتىپ كەلگەندە ئابدۇللاخان كۆل بويىدىكى شاھانە سۇپىدا خىيال سۈرۈپ ئولتۇراتتى. ئۇ مەلىكىنى كۆرۈپ، چىرايىغا يېقىملىق تەبەسسۇم يۈگۈرتتى. مەلىكە بېشىغا ئالتۇن ئوتۇغات قىستۇرۇلغان مەرۋايىت دوپپا كىيىۋالغان بولۇپ، قىرىق تال قىلىپ ئۆرۈۋالغان سۇمبۇل چاچلىرى يەلكىسىگە چۈشۈپ تۇراتتى.

ئەتلەس كۆڭلەك ئۈستىدىن باغلىۋالغان قاشتېشى كەمىرىگە سۇلتان ئابدۇللاخان ھەدىيە قىلغان ئالتۇن ساپلىق خەنجەرنى ئېسىۋالغانىدى. قىزنىڭ نازۇك قەددىگە ماس كەلمىگەن يوغان خەنجەر ھەربىر قەدەم ئېلىشىغا ماسلىشىپ، يەڭگىل پۇلاڭلايتتى. مەلىكە ئاشۇ تۇرقى بىلەن سۇلتان ئابدۇللاخاننىڭ كۆزىگە لالىزار راۋاقنىڭ گۈلزارلىقىدا بەخىرامان ئۇچۇپ يۈرگەن رەڭدار كېپىنەكتەك كۆرۈنۈپ كەتتى.

— ئەسسالامۇئەلەيكۇم، خان ئاتا، — دېدى مەلىكە خاننىڭ ئۇدۇلىغا كېلىپ، ئىككى قولىنى كۆكرىكىگە ئېلىپ ئېھتىرام بىلدۈرۈپ.

— ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام، كېلىڭ، مەلىكەم، — دېدى خان قىزغا ئاتىلارچە مېھرى بىلەن قاراپ، — كېلىڭ، قېشىمغا كېلىپ ئولتۇرۇڭ.

كۈن بويى ئوردا ئەركانلىرىنىڭ خۇشامەت، تەزىملىرى، سۇنئىي ھۆرمەتلىرى، ياسىما ھىجىيىشلىرى، بىر خىل يوسۇندا تەكرارلىنىدىغان زىيادە ماختاش، كۆككە كۆتۈرۈشلىرىدىن زېرىككەن سۇلتان ئابدۇللاخان كىچىك بولسىمۇ ئۆز سۆزلۈك، ئەركىن پىكىر قىلىدىغان، خۇش چاقچاق، يېشىغا ۋە جىنسىغا ماس كەلمىگەن ھالدا ھاكىمىيەت، سەلتەنەت ئىشلىرىغا ئالاھىدە كۆڭۈل بۆلىدىغان بۇ قىزنى ياقتۇرۇپ قالغانىدى.

شوخ، چېچەن، مەيلى كىچىك دېمەي ھەرقانداق ئادەمنىڭ نۇقسان، سەۋەنلىكلىرىنى كۆرسىتىپ بېرىپ، تەنبىھ بېرىدىغان بۇ قىز خاننىڭ بىر خىل يوسۇندىكى بۇرۇقتۇرما ئوردا ھاياتىغا يېڭى مەزمۇن، يېڭى مەنە قوشقانىدى. مانا شۇ چاغقىچە ئوردا ئەركانلىرىنىڭ ھېچقايسىسى شىكارغا چىققاندا سۇلتان ئابدۇللاخان بىلەن شىكار قىلىش، ئوقيا ئېتىشتا بەسلىشىشكە پېتىنىپ باققان ئەمەس. ئەمما، مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم خان بىلەن بىللە شىكارغا چىقىپ ئوقيا ئېتىشتا بەسلىشەتتى، ھەتتا خاننى يېڭىۋالغانىدى. خان مۇشتۇمدەك قىزنىڭ مەرگەنلىكىگە دەرھال قول قويدى. بۇ ئىش خانغا بەكمۇ يېڭى ۋە كۆڭۈللۈك تۇيۇلدى. يېڭىلىق يالغۇز بۇلا ئەمەس. ئۆزىنى پۈتكۈل سەئىدىيە خانلىقى تەۋەسىدە شاھماتنىڭ پىرى دەپ ھېسابلايدىغان خان مەلىكە بىلەن شاھمات ئويناشتا بەسلىشىۋىدى، ئون قەدەم ماڭا ـ ماڭمايلا مات بولدى. قايىل بولماي ئۇدا بەش قول تۇتۇشۇۋىدى، ئۈچ قول يېڭىلدى، ئىككى قول تەڭلەشتى. بىرەر قېتىممۇ بولسا ئۇتۇققا ئېرىشەلمىگەن ئابدۇللاخان، شۇنچە يىللاردىن بېرى ئوردا ئەركانلىرى بىلەن ئوينىغان نۇرغۇن شاھماتلىرىدا ھەر قېتىمدا غالىب چىققانلىقىدىن گۇمانلاندى. ئاشۇ خۇشامەتچى ئوردا ئەركانلىرىنىڭ ئۆزىگە قەستەن يېڭىلىپ بەرگەنلىكىگە، ئۆزىنى مات قىلىشقا ماھارىتى يېتىپ تۇرۇپمۇ جۇرئەت قىلالمىغانلىقىغا ئىشەندى ۋە ئۆزىنىڭ خېلى نۇرغۇن ئىشلاردا

باشقىلاردىن مۇتلەق ئۇستۇن تۇرمايدىغانلىقىنى چۈشەندى. ناۋادا
مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمغا يولۇقمىغان بولسا ئۆزىنى ئۆمرىنىڭ
ئاخىرىغىچە ئەقىل ـ پاراسەت ۋە ھەرقانداق ئىشتا، ھەرقانداق
ئادەمدىن ئۇستۇن تۇرىمەن دەپ ھېسابلاپ ئۆتۈپ كېتەر ئىكەن.
مانا ئۇ ساختا غالىبلىقنىڭ خۇشاللىقىدىن ھەقىقىي مەغلۇبىيەت-
نىڭ لەززىتى ئۇستۇن تۇرىدىغانلىقىنى، يېڭىلىش، نائىشەنچ،
خىرىس ۋەھىمىسىدە ئويىنالغان سىنىششلارنىڭ ھاياتقا باشقىچە
مەنە، خۇشاللىق ئاتا قىلىدىغانلىقىنى بىلدى. شۇڭلاشقا، سۇلتان
ئابدۇللاخان بىردەم ئارام تاپسىلا مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمنى
يېنىغا چاقىرتاتتى، مەلىكىنىڭ خان ھېس قىلغان ئارتۇقچىلىقلى-
رى يالغۇز بۇلا ئەمەس. خان مەلىكىنىڭ يېقىملىق ئاۋازىدىن
نەۋائى، لۇتپى، جامى، ئۆمەر ھەييام، قىدىرخان يەركەندى،
سەككاكى، مەۋلانا يۇسۇپ، سەئىدخان، سۇلتان ئابدۇرەشىد-
خان، مومىسى مۇقامشۇناس، شائىرە، خانىش ئامانىساخانلارنىڭ
شېئىرلىرىنى دېكلاماتسىيە قىلدۇرۇپ ئاڭلايتتى. مەلىكىنىڭ
يۇمران قوللىرىدا قومۇش قەلەم بىلەن قەغەز يۈزىگە چۈشۈرگەن
گۈزەل ھۆسنخەتلىرىدىن زوقلىناتتى ۋە ئۆزىمۇ قولىغا قومۇش
قەلەمنى ئېلىپ ھۆسنخەت ماھارىتىنى مەشىق قىلاتتى. تىل ـ
ئەدەبىيات، فەلەكىيات، ھېساب، ئىلمىي نۇجۇم، لەشكىرىي
ئىلىم ... قاتارلىق پەنلەر ھەققىدە كۆز قاراشلىرىنى شەرھلەپ
مۇنازىرىلىشەتتى، ئوقۇغان كىتابلىرى ھەققىدە دەتالاش قىلىشات-
تى. مەلىكىنىڭ ئەجدادلارنىڭ سەلتەنەت تىكلەش يولىدا ئېلىپ
بارغان ھەربىي يۈرۈشلىرى، ئۇرۇش سەنئىتى، قوللانغان تەجرى-
بىلىرى ھەققىدىكى بايانلىرى سۇلتان ئابدۇللاخاننى ھەم ھەيران
قالدۇراتتى، ھەم قايىل قىلاتتى. ئىككىسىنىڭ لەشكىرىي تەد-
بىر، جەڭنامىلەر ھەققىدىكى مۇنازىرىلىرىنىڭ كۆپىنچە ئايىغى
چىقمايتتى. بۇنداق چاغدا ئابدۇللاخان ئۆزىنىڭ سۇلتانلىقىنىمۇ،
قىرانلىق دەۋرىدىن ھالقىغان چوپچوڭلا بىر ئادەم بولۇپ قالغانلى-

قىنىمۇ تامامەن ئېسىدىن چىقىراتتى ـ دە، بەئەينى بىر تەنتەك
بالىغا ئايلىنىپ قالاتتى. بىرئاز بولسىمۇ ھاكىمىيەت، يۇرتدار-
چىلىق غېمىدىن قۇتۇلۇپ، ئۆزىنى ئەركىن ـ ئازادە سېزەتتى.
ۋۇجۇدىدىكى غەم، يۈرىكىدىكى دەرد ـ ھەسرەتلىرى يوقىلىپ،
ۋۇجۇدىنى خۇشاللىق، كۆڭۈل ئازادىچىلىك ئىگىلەيتتى. ئەمما
يالغۇز قالغان چاغدا مۇشتۇمدەك بىر قىزنىڭ ئەقىل ـ پاراستى-
نى، ئىلىم ـ كامالىنى، ساداقىتىنى ئوغۇللىرىغا، بولۇپمۇ چوڭ
ئوغلى شاھزادە يولۋاسخاننىڭ ئەقىل ـ پاراسەت، ئىلىم ـ كاما-
لەت، ئەخلاق ـ پەزىلىتى بىلەن سېلىشتۇرۇپ مەيۇسلىنەتتى،
ھەسرەتلىنەتتى. شۇ سەۋەبلىكمۇ تەڭرى ئەر ھىممەتلىك قىلىپ
ياراتقان بۇ قىزنى ھەرگىزمۇ كىچىك بالا قاتارىدا كۆرمەيتتى،
چوڭ ئادەملەردەك كۆرۈپ ھۆرمەت قىلاتتى. قىزنىڭ بالىلىق
قىلىپ ئەركىلەشلىرىدىن، خۇيلىنىشلىرىدىن ھۇزۇر ئالاتتى.
چىن يۈرىكىدىن چىقىرىپ قاقاقلاپ كۈلەتتى. كۈنگە بىر ۋاخ
بولسىمۇ مەلىكە بىلەن بىر داستىخاندا ئولتۇرۇپ غىزالانمىسا،
يېگەن تائاملىرى ئاغزىغا تېتىمايتتى، كۆڭلى پەرشان بولاتتى،
خۇددى كىچىك بالىغا ئوخشاش خۇيلىناتتى، ئەتراپىدىكى مەھ-
رەملىرىگە ئورۇنسىز ئازار بېرەتتى.

سۇلتان ئابدۇللاخاننىڭ بۇ قىلىقىدىن چوڭ خانىش ۋە بىر
قىسىم ئەمىرلەر نارازى ئىدى. «بىر ئەلنىڭ خاقانى بولغان
كىشى خانلىق سۇر ـ ھەيۋىسىنى چۆرۈپ تاشلاپ كىچىككىنە بىر
قىز بالا بىلەن دوست بولۇپ، ئويۇن ـ تاماشىغا مەشغۇل بولسا
سالاپىتىگە نۇقسان يېتىدۇ. شاھانە شەۋكىتى تۆۋەنلەپ كېتىد-
دۇ» دەپ غۇدۇرىشاتتى، ئەمما كۆڭۈللىرىدىكى بۇ خىياللىرىنى
خانغا ئېيتىشقا جۈرئەت قىلالمايتتى.

تۇرپاننىڭ نائىب ئەمىرى سەئىد باباخان سۇلتاننىڭ ئاغىچى-
سى شەمشىبانۇ مەلىكە بولسا قىزىنىڭ سۇلتان ئابدۇللاخان بىلەن
زىيادە يېقىنلىقىدىن كۆڭلى ھەم خۇشال، ھەم يېرىم ئىدى.

خۇشاللىقى قىزىنىڭ چوڭ خانىنىڭ نەزىرىگە ئىلىنىشىپ، ئەتىـ
ۋارلىنىۋاتقانلىقى، ئەمما ھەرەمدىكى خانىش ئايىم، شاھبانۇ،
مەلىكىلەرنىڭ تارلىق قىلىپ، مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمنىڭ كەيـ
نىدىن، ئېسىلزادىلەرگە خاس نازاكىتى، مەلىكىلەرگە خاس لاتاـ
پىتى يوق دەپ غەيۋەت قىلىشلىرىدىن كۆڭلى تولىمۇ يېرىم بولاتـ
تى، ئەمما قىزىنى خان تاغىسىدىن يىراقلاشتۇرۇشقا ئامالسىز
ئىدى.

— بۈگۈن سىز بىلەن شاھماتتا راۋۇرۇس بىر قول تۇتۇشۇپ
باقاي دەيمەن، قىزىم، — دېدى ئابدۇللاخان .

— يىقىلغان چېلىشقا تويماپتۇ دەپ، يەنە شاھمات خۇمارلىـ
رى تۇتۇپتۇ ـ ھە، خان ئاتا، —دېدى مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم
ۋىلىقلاپ كۈلۈپ، — بوپتۇ، بۇ دورەم سىلى بىلەن پەرزىننىئېـ
لىۋېتىپ ئويناي، مېنى بىر قول يېڭىۋالغان بولۇپ كۆڭۈللىرىـ
نى ئارام تاپقۇزسىلا.

— بىلىپ قويۇڭ، قىزىم، خان تاغىڭىز ئەزەلدىن سەركەرـ
دىسى يوق لەشكەر بىلەن جەڭ قىلغان ئەمەس.

— سەركەردىسى يوق لەشكەر بىلەن جەڭ قىلسا، ئاسان
يېڭىۋالغىلى بولىدۇ ئەمەسمۇ، خان ئاتا.

— بۇنداق غەلىبىنىڭ نېمە ئەھمىيىتى. بۇ دېگەن ئوپئوـ
چۇقلا ئاجىزلارنى بوزەك ئەتكەنلىك، نامەردلىك، ھەرگىزمۇ باـ
ھادىرلىق ئەمەس.

— رەقىبىنىڭ ئۆزدىن قۇدرەتلىك ئىكەنلىكىنى بىلىپ تۇـ
رۇپ ئۇرۇش ئېلان قىلىشچۇ، ئەمىسە؟

— قارامىلىق، — دەپ كۈلدى ئابدۇللاخان.

— ياق، نادانلىق، — دەپ كۈلدى مەلىكە مۆھتەرەم
خېنىم.

— گاھى قارامىلىقمۇ غەلىبىگە ئېرىشتۈرىدۇ، — دېدى
سۇلتان ئابدۇللاخان قايىل بولماي، —كۈچلۈك رەقىبىڭىز

ئاجىزلىقى، يېڭىلىدىغان ۋاقتى بولىدۇ.

— ئۇغۇ شۇنداق، ئەمما بۇنداق غەلىبە ـ نۇسرەت كۆپىنچە
تەدبىرلىك، پاراسەتلىك، ماھارەتلىك سەركەردىلەرگە مەنسۇپ
بولىدۇ، — دېدى مەلىكە ئېتىراز بىلدۈرۈپ، — قاراملاردا
كۈچلۈك رەقىبىنىڭ ئاجىزلىقىنى بىلىۋالغۇدەك پاراسەت نېمە
ئىش قىلسۇن.

ئۇلار ئەنە شۇنداق مۇنازىرىلىشىپ، شاھمات ئۇرۇقىنى تىـ
زىپ تۇرۇشىغا، ئاستانە ئەمىرى، قوشۇمچە ئاستانە مۇھاپىزەتـ
چىلەر لەشكەرگاھىنىڭ سەركەردىسى مىرزا باباقبەگ يېتىپ كەلـ
دى ـ دە، خانغا سالام بەردى.

— نېمە ئىش؟ —دېدى ئابدۇللاخان كەيپسىزلەنگەن ھالدا
قاپىقىنى تۈرۈپ.

— ئانھەزرىتىمگە مەلۇم بولغاي، قەشقەردىن مەخپىي مەلۇـ
مات كەلدى. شاھزادە يولۋاسخان ئاستانىگە يۈرۈش قىلىش ئۈـ
چۈن جىددىي تەييارلىق كۆرۈۋېتىپتۇ، — دېدى مىرزا باباقبەگ
جىددىي يوسۇندا.

— نېمە؟ شاھزادە ئاستانىگە لەشكەر تارتىپ كېلەمدىـ
كەن؟ — دېدى ئابدۇللاخان چۆچۈگەن ھالدا. ئۇ بىرئاز تۇرۇۋالـ
غاندىن كېيىن چارلاشقان قويۇق ساقاللىرىنى تۇتاملىغىنىچە گېـ
پىنى داۋاملاشتۇردى، — يا ھەزرەت، بۇ شاھزادىدە ئىنساپ، تەۋپىق
دېگەن نەرسىلەر راستتىنلا قالمىغانمىدۇر.

ھېچكىمدىن سادا چىقمىغاندىن كېيىن خان مىرزا باباقبەگـ
دىن سورىدى:

— بۇ خەۋەر ئىشەنچلىكمۇ، ئەمىرىم، يەنە ئالدىراقسانلىق
قىلىپ، ئىلگىرىكىدەك دوستلارنى يىغلىتىپ، دۈشمەننى كۈلدۈـ
رىدىغان ئىشلارنى قىلىپ يۈرمەيلى دەيمىنا.

— مەلۇمات ئىشەنچلىكتۇر، ئادالەتپاناھىم، — دېدى مىرزا
باباقبەگ گەپنى ئۈزۈپلا ۋە يېنىدىكى ئوڭ قېشىنىڭ ئۈستىدە بىر

ئىلىك تارتۇقى بار تەمبەل يىگىتنى كۆرسىتىپ تۇرۇپ گېپىنى داۋاملاشتۇردى، — بۇ خەۋەرنى مانا بۇ سادىق سەركەردىلىرى قەشقەرگە بېرىپ ئۆز ئاغزى بىلەن ئەكەلدى.

— خان ئالىيلىرىنىڭ دۆلەتلىرى مەڭگۈ زىيادە بولغاي، سەلتەنىتى ئەبەدىلئەبەد روناق تاپقاي، — دېدى يىگىت مىرزا باباقبەگنىڭ گېپى تۈگىشى هامان چاققانلىق بىلەن لەشكىري ياساق بويىچە يەكتىزلىنىپ خانغا ئېھتىرام بىلدۈرۈپ.

سۇلتان نەزىرىنى يىگىتكە قايتا ئاغدۇردى، بېشىدىن ئايىغىغىچە ئىنچىكىلىك بىلەن نەزەر تاشلىدى. يىگىتنىڭ ياشلىق جاسارىتى ئۇرغۇپ تۇرغان بەستى سۇلتاننىڭ قايىللىقىنى قوزغىدى.

— ئىجازەت، — دېدى سۇلتان يىگىتنىڭ ئېھتىرامىنى قوبۇل قىلغانلىقىنى بىلدۈرۈپ ۋە مىرزا باباقبەگدىن سورىدى، — بۇ باھادىر ئوغلان كىم بولىدۇ، ئەمىرىم؟

— ئاستانە قورۇقچى لەشكەرگاھى مىڭبېگى، ئۆزى تۈرلۈك جەڭ ماھارەتلىرىنى پىششىق ئىگىلىگەن سەرخىل شەمشەرۋازلاردىن. ئىسمى شىرئەلى باھادىر. يېقىندا قەشقەر تەرەپتىن ئەھۋال بىلىپ كېلىشكە ماڭدۇرغانىدىم. تېخى بايىلا ئاستانىگە قايتىپ كېلىشى.

سۇلتان ئۇلارنى شاھ سۇپىغا چىقىپ ئولتۇرۇشقا تەكلىپ قىلدى.

— ھە ئەمدى قەشقەردە كۆرگەن - ئاڭلىغانلىرىڭنى خان ئالىيلىرىغا سۆزلەپ بەر، — دېدى مىرزا باباقبەگ يىگىتكە بۇيرۇق قىلىپ.

شىر ئەلى باھادىر سۆزلەشكە تەمشەلدىيۇ، مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمغا قاراپ تەئەججۈپ ئىلكىدە توختاپ قالدى.

— سۆزلەۋەر، باھادىر يىگىت، مەلىكەم ئۈچۈن لەشكىري ئىشلارنى سىر تۇتماق بىھاجەت، — دېدى ئابدۇللاخان شىرئەلى

باھادىرنىڭ كۆڭلىدىكىنى چۈشىنىپ.

يىگىت قەشقەردىكى بەزمىخانىدا گۈلشەن بىلەن كۆرۈشكىنىنى يوشۇرغاندىن باشقا، گۈلشەننىڭ ئاغزىدىن ئاڭلىغان شاھزادە يولۋاسخاننىڭ بارلىق مەخپىيەتلىكلىرىنى ۋە ئەتىسى يولۋاسخاننىڭ ئوردا مەھرەملىرىدىن ئېرىشكەن مەلۇماتلارنى تولۇقى بىلەن سۆزلەپ بەردى ھەمدە ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭ شاھزادە يولۋاسخانغا ھەمدەم بولۇش ئۈچۈن ئىشقىيە سۇلۇكىدىكى مۇرىت - مۇخلىسلىرىدىن بىر سوپى لەشكەرلەر قوشۇنى تەشكىللەپ قوراللاندۇرۇۋاتقانلىقىنى، ئاستانە، مەكىت، مارالبېشى، قارغىلىق، پوسكام ... قاتارلىق يۇرتلاردىكى مۇرىتلىرىنى ھەرىكەتلەندۈرۈش ئۈچۈن خەلىپە، سۇلۇك مەسئۇللىرىنى ماڭدۇرغانلىقىنىمۇ قوشۇپ قويدى.

— شۇنچە كۆپ لەشكىري مەخپىيەتلىكلەرنى قانداق بىلدىۋالدىڭ، باھادىر يىگىت؟ غايىبنى بىلىش كارامىتىڭ بارمۇ يا سېنىڭ، — دېدى ئابدۇللاخان شىرئەلى باھادىرنىڭ سۆزلىرىگە بىر ئىشىنىپ، بىر ئىشەنمەي.

شىرئەلى باھادىر ئۆزىنى تۇتۇۋېلىپ تەمتىرىمەيلا جاۋاب بەردى.

— ئالتۇن - كۈمۈش، زۇۋانسىزنىمۇ سۆزلىتىدىكەن، قىبلىگاھىم.

— مانا بۇ قاراملارنىڭ ۋۇجۇدىدىكى ئۆزىدىن كۈچلۈك رەقىبلىرىنىڭ ئاجىزلىقىنى تۇتۇۋالايدىغان كاتتا پاراسەت. ئەقىل بىلەن تەدبىر بىرلەشسە ھەرقانداق مۇشكۇلاتنى يەڭگىلى بولىدۇ، خان ئاتا، — دېدى شىرئەلى باھادىرنىڭ تەدبىرىدىن قايىل بولغان مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم گەپ ئېلىپ ۋە ئۆزىنىڭ بايام ئابدۇللاخان بىلەن قىلغان مۇنازىرىسىدە كەلتۈرگەن دەلىلىگە ئىشارە قىلىپ.

— قايىلمەن، قايىلمەن، — دېدى ئابدۇللاخان چىرايىغا

سۇس كۆلكە يۈگۈرتۈپ.

ئىشقىيە سۇلۇكىدىكىلەرنىڭ شاھزادە يولۋاسخاننى تەخت تارتىۋېلىشقا قۇترىتىۋاتقانلىقى ۋە بۇ ئىش ئۇچۇن كۈچ تەشكىللەپ ھەمدەم بولماقچى بولغىنىنى ئاڭلاپ ئابدۇللاخان ئانچە ئەجەبلىنىپ كەتمىدى. چۈنكى، ئۇ ئەينى يىلى خوجا مۇھەممەديۈسۈپ ئىشاننىڭ قوش گۈمبەزدىكى ئۆلۈمىدىن كېيىن ئىشقىيەچىلەرنىڭ ئۆزىنى ئىسھاقىيەچىلەرنى قاناتى ئاستىغا ئالــدى، ئۇلارنى سەلتەنىتىنىڭ سۈرى بىلەن قوغدىدى، ھاكىمىيەتنى سۇلۇك ـ مەزھەپتىن مۇستەسنا تۇتىمەن دېگەن ۋەدىسىگە ئەمەل قىلمىدى دەپ ئاغرىنىپ، ئاداۋەت تۇتۇپ كېلىۋاتقانلىقىنى ئوبدان بىلەتتى. ئەمما ئۆز پۇشتىنىڭ ئەقىلسىزلىق قىلىپ، تەختتە ئولتۇرۇشقا ئالدىراپ، ئۆز ئاتىسىغا قارشى قىلىچ يالىڭاچلاشقا تەييارلىنىۋاتقانلىقىدىن كۆڭلى خېلىلا ئەسكى بولدى، يۈرىكى مۇجۇلدى. ئاتا ـ بالا تەخت تالىشىپ قىلىچ يالىڭاچلىشىپتۇ دېگەن بەتنامغا قالىدىغانلىقىنى ئويلاپ ۋۇجۇدى نومۇستىن ئۆرتەندى.

«شاھزادە بۇنچە ناشۇكۇرلۇك قىلمىسىمۇ بۇ تەخت سەلتەنەت شۇنىڭ ئىدىغۇ، ئاخىر. ئى يارانقان ئاللا ئىگەم، قايسىبىر گۇناھلىرىم ئۈچۈن ماڭا بۇ مۇشكۇلاتلارنى، رەنجۇ ئەلەملەرنى راۋا كۆرگەنسەن. ئۆز تىلىمغا چىققان كۆيدۈرگە بولدىغۇ بۇ بەتئەخلاق شاھزادە...»

شۇ تاپتا سۇلتان ئابدۇللاخان 1639 ـ يىلى ئەمدىلا سەككىز ياشقا كىرگەن شاھزادە يولۋاسخاننى تولىمۇ يەڭگىلتەكلىك بىلەن قەشقەرنىڭ نائىب ئەمىرى قىلىپ بەلگىلىگەنلىكىنى، بۇ نارەسىدە ئۆسمۈر ئۈچۈن ئاتا تەربىيىسى، موللا ئۇستاز تەلىمى تولىمۇ زۆرۈر مەزگىل ئىكەنلىكىنى، ئاستانىدىن، خاندىن يىراق تۇرغان قەشقەر ئەمىرلىرىنىڭ شاھزادىگە ئەدەپ ـ ئەخلاق، ئىلىم ـ ماھارەت، يۇرتدارچىلىق ئىشلىرىدىن تەلىم بەرمەي، شاھزادىنى

تۇرلۇك ئويۇن ـ تاماشا، بەزمە، ناشايان ئىشلارغا ئۆگەتكەنلىكىنى، شۇ سەۋەبلىك شاھزادە يولۋاسخاننىڭ ئۆسمۈر چېغىدىلا بۇزۇلۇپ، ئەنە ئاشۇنداق بەتئەخلاق، رەھىمسىز، نەپسانىيەتچى، ناشۇكۇر بولۇپ چوڭ بولغانلىقىنى زىنھار ئويلىمايتتى. مانا مۇشۇ ئىشلارنىڭ سەۋەبچىسى ئۆزى ئىكەنلىكىنى ھەرگىز خىيالىغا كەلتۈرمەيتتى.

— شاھزادىنىڭ پەيلى شۇ بولسا، بىزمۇ تەييارلىق كۆرۈپ قويايلى، — دېدى ئابدۇللاخان چىرايىغا جىددىي تۈس بېرىپ ۋە ھەرقاچان يېنىدىن بىر قەدەم نېرى كەتمەيدىغان مۆھۈردارى، قوشۇمچە پەرمانچىبەگكە قاراپ بۇيرۇق چۈشۈردى، — پەرمان! پېشىندىن كېيىن بارلىق ئوردا ئەركانلىرى ھۇزۇرى مۇبارەككە جەم بولغاي. لەشكىرىي ئىشلار توغرۇلۇق مەشۋەرەت قىلغايمىز.

— لەشكىرىي مەشۋەرەتكە مەنمۇ قاتناشسام بولامدۇ، خان ئاتا، — دېدى مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم چىرايلىق كېپىك كۆزلىرىنى خانغا ئىلتىجالىق تىكىپ.

— ئەلۋەتتە بولىدۇ، ئەقىللىق قىزىم، — دېدى ئابدۇللاخان مەلىكىگە ئىچ كۆيەرلىك بىلەن قاراپ.

مىرزا باباقبەگ سۇلتان ئابدۇللاخاننىڭ مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمغا بەرگەن بۇ ئىجازەتنى ئانچە ياقتۇرۇپ كەتمىدى. ئەمما باياتىن بېرى مەلىكىنىڭ چاقماقتەك قىلغان ئورۇنلۇق سۆزلىرىدىن ھەيران بولۇپ تۇرغان شىرئەلى باھادىر مەلىكىگە قايىللىق بىلەن قاراپ قويدى.

2

قەشقەر.
بۈگۈن شاھزادە يولۋاسخاننىڭ نائىب ئەمىرلىك ئوردا

كېڭەشخانىسىغا مۇھىم قەلەمدار ـ ئەلەمدار بەگ ـ سىپاھلىرى
تولۇق يىغىلغانىدى. شاھانە تون ـ لىباسلارنى كىيگەن شاھزادە
نائىب ئەمىرلىك تەختىدە مەغرۇر ئولتۇراتتى. تەختكە يېقىنراق
جايغا يېڭىدىن ئالاھىدە قويۇلغان مەخمەل كۇرسىدا خوجا ھىدايە-
تۇللا ئىشان دادىسى خوجا مۇھەممەديۇسۇپ ئىشاندىن تەۋەررۇك
قالغان كەھرىۋا تەسۋىنى تىنىمسىز سىيرىغىنىچە ئۆزىگە تەمەننا
قويغان ھالدا، تاپىسىدىكى ئەمىرلەرگە كۆزىنىڭ قۇيرۇقىدا قاراپ
قويۇپ، شاھزادە يولۋاسخاندىن بەكرەك گىدىيىپ ئولتۇراتتى.
شاھزادىنىڭ ئەمىر لەشكىرى① ئېلىشاھبەگ ئۆڭى سېرىق،
چوقۇر يۇزلۇك، قىزىل ساقاللىق، گەۋدىلىك كەلگەن قىرىق
بەش ـ ئەللىك ياشلاردىكى كىشى سۆزلەۋاتاتتى:
— ئاستانە يۇرۇشىگە تاللانغان ئىككى تۇمەن لەشكەر بىر
ئايلىق ئوزۇق ـ تۈلۈكى بىلەن تەق بولدى. بۇلارنىڭ بىر تۇمىنى
ئاتلىق لەشكەر، قالغىنى پىيادە لەشكەر. ئۇنىڭدىن باشقا قۇتبىل
ئەقتابى ئىشان پىر بۇزرۇكىنىڭ مۇرىت ـ مۇرشىدلىرىدىن تەش-
كىللەنگەن سوپى لەشكەرلەرنىڭ سانىمۇ تۇمەندىن ئاشقانلىقى ئې-
نىقلاندى. ئۇلارنىمۇ مەشقاۋۇللار قورالландۇرۇپ، پۇختا مەشىق
قىلدۇرۇپ چىقتى ۋە بىر ئاي يەتكۇدەك ئوزۇق ـ تۈلۈكى غەملەن-
دى. ھازىر شاھزادە ئالىيلىرىنىڭ پەرمانىغىلا قاراشلىق
قالدۇق.
شاھزادە يولۋاسخان رازىمەنلىك بىلەن بېشىنى لىڭشىتىپ
قويۇپ نەزىرىنى خوجا ھىدايىتۇللا ئىشانغا يۆتكىدى.
— جانابىي پىر بۇزرۇكۋارىمىز قۇتلۇق بىر كۈننى بەلگىلەپ
بەرسە، ئاندىن پەرمان بەرگەيمىز.
— ۋاقىتنى كەينىگە سۇرۇشكە بولمايدۇ، — دېدى ھىدايە-
تۇللا ئىشان تەكەللۇپسىزلا. گەرچە ئىشاننىڭ شۇ تاپتىلا شاھزا-

① ئەمىر لەشكەر — لەشكەر بېشى، باش سەركەردە دېگەن مەنىدە.

دىنى ئاستانىگە يۇرۇش قىلىشقا دەۋەت قىلغۇسى، ئاستانىگە باس-
تۇرۇپ بارغانچە ئەشەددىي رەقىبى ئىسھاقىيەچىلەردىن ئاتا قىسا-
سىنى ئالغۇسى، ئۇلارنى قىر ـ چاپ قىلىپ قانلىرىدا تۇگمەن
چۆرگىلەتكۈسى كېلىپ تۇرسىمۇ، ئىچكى تۇيغۇسىنى زورىغا بې-
سىۋېلىپ، ئۆزىگە قەستەنگە سىرلىق تۇس بېرىپ ئالدىرىماي
سۆزلىدى، — ئەمما زىيادە ئالدىراقسانلىقمۇ پۇشايمان كەلتۇر-
گۇسىدۇر. بۇگۇن كېچە جەننەتماكان مازار پادىشاھى پەدەرۇ
بۇزرۇكىنىڭ مەقبەرىسىدە ئېتىكاپتا ئولتۇرۇپ، ئەۋلىيا ماشايىخ-
لار بىلەن مۇلاقەتتە بولغايمەن ۋە سەججادەنىشىن①، كارامۇتۇللا
كاتىبىن②، بابام پىر بۇزرۇك مەخدۇم ئەزەم ھەزرەتلىرىنىڭ
باتىنى ئالەمدىن③ بەرگەن رەھنەما بېشارەتلىرى بويىچە خاسىيەت-
لىك بىر كۈننى تاللىغايمەن، ئۇنىڭغىچە مۇددىئا ـ مەقسەتلىرى-
مىز قەتئىي خۇپىيانە تۇتۇلغايكى، ئاستانىدىكى قارا مۇسۇلمان
مۇلھىدلار بىخەۋەر ھالەتتە غەپلەت ئۇيقۇسىنى ئۇخلىغاي، ئاللاتا-
ئالا شاھزادە ئالىيلىرىنىڭ نۇسرەت تەلەيلىرىنى مەڭگۇ ئوڭ قىل-
غاي، ئىلاھا ئامىن!
ھىدايىتۇللا ئىشانغا ئەگىشىپ بارلىق ئەمىرلەر قوللىرىنى
دۇئاغا كۆتۇردى. ئەپسۇسكى، ئىشاننىڭ لەۋلىرىنى مىتىلدىتىپ
قىلىۋاتقان دۇئاسى «ئاللاھۇ ئەكبەر» گە بارماي تۇرۇپ سارايغا
پالاقلاپ كىرگەن ھۆدەيچى شاھزادىگە مەلۇمات يەتكۇزدى.
— مەلۇم بولغاي، ئوردا پەرمانچىسى خان يارلىقىنى
ئەكەلدى.
ھۆدەيچىنىڭ گېپى ئاخىرلىشىپ بولغۇچە، سارايغا ئىككى
قورۇقچىسىنىڭ ھەمراھلىقىدا ئىجازەتسىزلا كىرىپ كەلگەن ئور-
دا پەرمانچىسى نەپەس ئىشلەنگەن شاھانە قاپچۇقنى ئوڭ قولىدا

① سەججادەنىشىن — سەجدىدە تۇرغۇچى، جاينامازدا ئولتۇرغۇچى، ئىبادەت قىلغۇچى.
② كارامۇتۇللا كاتىبىن — خۇدانىڭ كارامەتلىرىنى خاتىرىلىگۇچى.
③ باتىنى ئالەم — ئىچكى دۇنيا، يوشۇرۇن ئالەم.

بېشىدىن ئېگىز كۆتۈرگىنىچە ئۇدۇل شاھزادە يولۋاسخاننىڭ ئال-
دىغا كېلىپ توختىدى - دە:
— پەرمانى ئالىي! — دەپ جاراڭلىق ئاۋازدا توۋلىدى.
تۇيۇقسىز يۈز بەرگەن بۇ ئىشتىن شاھزادە يولۋاسخانمۇ، تېخى
باشلىغان دۇئاسىنى ئاخىرلاشتۇرۇشقا ئۈلگۈرمىگەن ھىدايىتۇللا
ئىشان ۋە باشقا ئەمىرلەرمۇ ئالىقانلىرىنى ئېگىز كۆتۈرۈشكىنىچە
قېتىپلا قىلىشتى.

پەرمانچىبەگ يەنە بىر قېتىم سۈر - ھەيۋە بىلەن توۋلىدى:
— پەرمانى ئالىي! قەشقەرنىڭ نائىب ئەمىرى شاھزادە يول-
ۋاسخان يارلىقنى تاپشۇرۇۋالغاي.

نەچچە ۋاقىتتىن بېرى ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭ دەۋەت ۋە رىغ-
بەتلىرى نەتىجىسىدە قاپ يۈرەكلىك بىلەن دادىسى سۇلتان ئاب-
دۇللاخانغا بايقۇت قىلىپ ئۆزىنى خانۇ خاقان دەپ جاكارلاپ،
تېرىسىگە سىغماي قالغان شاھزادە يولۋاسخان مانا ئەمدى ھەقىقىي
سەلتەنەتنىڭ سۈر - ھەيۋىسىدىن چۆچۈپ ئېسىگە كەلدى - دە،
ئىختىيارسىز ئورنىدىن دەس تۇرۇپ، پەرمانچىبەگنىڭ ئالدىغا
كېلىپ، بېشىنى تۆۋەن سالغىنىچە قول باغلاپ تۇردى.

شاھزادىگە ئەگىشىپ باشقا ئەمىرلەرمۇ دۈررىدە ئورنىدىن
تۇردى - دە، قاتار ئىككى سەپ بولۇپ تىزلىپ قول باغلاشتى.

ھىدايىتۇللا ئىشانمۇ دۇئاسىنى چالا پېتى تاشلاپ قويۇپ،
شاھ سۇپىسىدىن تۆۋەنگە چۈشۈپ قول باغلاپ تۇرۇشقا مەجبۇر
بولدى. پەرمانچىبەگ شاھانە قاپچۇقتىن بىر يۆگەم يېشىل رەڭ-
لىك قەغەزنى ئاۋايلاپ ئالدى - دە، ئاۋازىنى ۋەزمىنلىك بىلەن
دانە - دانە چىقىرىپ خان يارلىقنى ئوقۇشقا باشلىدى:

يارلىق:

بىسمىللاھىر رەھمانىررەھىم.
مەنكى بۈيۈك سەئىدىيە سەلتەنەتىنىڭ خاقانى سۇلتان

ئابدۇللاخان شۇنداق يارلىق قىلىمەنكى، پەرزەنتىم شاھزادە
يولۋاسخانغا مۈلكى قەشقەر دىيارىنى سۇيۇرغال قىلىپ
بېرىپ، ئۇشبۇ ھۇدۇتلۇقنىڭ نائىب ئەمىرلىكىگە تەيىنلى-
گەن ھەمدە ئۇنى ۋەلىئەھدى قىلىپ تاللىغانىدىم. ھالا بۇ-
گۈنكى كۈندە پەرزەنتىم بولمىش ئول شاھزادە ئۆز نېسىۋى-
سىگە شۈكرى - قانائەت قىلماي، يامانلارغا يانتاياق بولۇپ،
سەلتەنىتىمىزنىڭ يوشۇرۇن ئەغيارلىرى بىلەن تىل بىرىك-
تۈرۈپ، ياخشى - يامانني ئايرىماي، قەشقەر پۇقرالىرىغا
كۆپ زۇلۇملارنى سالدىلەر. رەئىيەتنى چىداپ بولغۇسىز
ئازابلارغا دۇچار قىلدىلەر ۋە يەنە بىزلەركىم پەدەرى بۇزرۇك
خاقانغا بايقۇت قىلىپ، خۇتبىنى ئۆز نامىگە ئوقۇتۇپ، كە-
چۈرگۈسىز گۇناھىكەبىر سادىر قىلدىلەر. قەشقەر ھۇدۇتلۇ-
قىدىكى رەئىيەتنىڭ كۆڭلىنى ئەمىن تاپقۇزۇش، بۈيۈك
سەلتەنىتىمىزنىڭ شانۇ شەۋكىتىنى قوغداش بائىسىدىن،
شاھزادىنىڭ قەشقەر دىيارىنىڭ نائىب ئەمىرلىك، سەئىدىيە
سەلتەنىتىنىڭ ۋەلىئەھدىلىك مەرتىۋىلىرىنى ئېلىپ تاش-
لاش، شاھزادىلىكىنى ساقلاپ قېلىپ، ئوردىغا قايتۇرۇپ
كېلىش خۇسۇسىدا ئۇشبۇ يارلىق چۈشۈرۈلدى.
يارلىق تامام، ۋەسسالام.

پەرمانچىبەگ يارلىقنى ئوقۇپ بولۇپ، ئاۋايلاپ شاھانە قاپ-
چۇقىغا سالدى - دە، چىرايى تاتىرىپ، چىپ - چىپ تەرلەپ
كەتكەن شاھزادە يولۋاسخانغا ھۆرمەت بىلەن قوش قوللاپ
تەڭلىدى.

ئەس - ھوشىنى يوقىتىپ، نىمە قىلارىنى بىلەلمەي قالغان
شاھزادە يولۋاسخان ياغاچتەك قېتىپ قالغان بولۇپ، پەرمان-
چىبەگنىڭ قولىدىكى خان يارلىقنى ئېلىشنى ئېسىدىن چى-
قارغانىدى.

— يارلىقنى تاپشۇرۇۋالغايلا، شاھزادەم، — دېدى پەرمانچىبەگ ئاۋازىنى ئۈنلۈكرەك چىقىرىپ.

يولۋاسخان چۆچۈپ بېشىنى كۆتۈردى-دە، يارلىقنى قوش قوللاپ ئالدى. شۇ دەقىقىدە ئۇنىڭ كاللىسى قۇپقۇرۇق ئىدى. ئۆزىنىڭ نېمە بولغانلىقىنى، نېمە قىلىۋاتقانلىقىنىمۇ بىلمەيتتى.

يارلىق ئوقۇلۇشقا باشلىغاندا خۇددى چايان چېقىۋالغاندەك بىر ئىزىدا تۇرالماي قالغان خوجا ھىدايىتۇللا ئىشان پايپاسلاپ شاھزادىنىڭ قېشىغا كەلدى-دە، شاھزادىنىڭ گەۋدىسىنى مېھرىبانلىق بىلەن قۇچاقلاپ تۇرۇپ، تۇمشۇقىنى قۇلىقىغا يېقىن ئەكېلىپ، خۇددى سېھىر-ئەپسۇن ئوقۇۋاتقاندەك پىچىرلىدى. پىچىرلىغاچ شاھزادىنىڭ قولتۇقىدىن يۆلەپ ئاپىرىپ تەختتە ئولتۇرغۇزدى، ئولتۇرغۇزۇۋېتىپمۇ پىچىرلاشنى توختاتمىدى. بۇ ھالەت شۇنداقلا قارىغان كىشىگە ئىشان گويا ئېغىر كېسەلگە مۇپتىلا بولۇپ قالغان شاھزادىگە ئايەت ئوقۇپ دەم سېلىۋاتقاندەك تۇيغۇ بېرەتتى. مانا ئاستا-ئاستا مۆجىزە يۈز بەردى. يولۋاسخاننىڭ تاتارغان چىرايىغا بىردىنلا قان يۈگۈردى، تۈگۈلۈپ-سولىشىپ كەتكەن قەددى قايتىدىن رۇسلاندى، ئاجىز پىلىلداپ قالغان كۆزلىرى ئاۋۋال روھلۇق چاقنىدى، كېيىن دەھشەتلىك چەكچەيدى. چىرايىدىكى پەرىشانلىقنىڭ ئورنىغا سۇر-ھەيۋە، تەكەببۇرلۇق ئالماشتى. غايىبتىن بىر كۈچ-مادار بېغىشلىغاندەك چاچراپ ئورنىدىن تۇردى-دە، قولىدىكى خان يارلىقى سېلىنغان شاھانە قاپچۇقنى يەرگە غەزەپ بىلەن ئاتتى.

— ئەدەپسىزلىك قىلمىسىلا، شاھزادەم، ئۇ دېگەن قىبلىگاھىمىزنىڭ شاھانە يارلىقى، — دېدى پەرمانچىبەگ شاھزادىنىڭ بۇ قىلىقىغا چىداپ تۇرالماي.

— نېمە دېدىڭ؟ سەن ماڭا تەنبىھ بەرگۈدەك كىمتىڭ شۇنچە؟ — دېدى شاھزادە غەزەپ بىلەن ھۆركىرەپ، — ھاي قايسىڭلار بار، تۇتۇڭلار مۇنۇ بەتبەختنى.

شۇ ھامان سىرتتىن بىر توپ نۆكەرلەر ئېتىلىپ كىردى-دە، پەرمانچىبەگ بىلەن ئىككى قورۇقچىنىڭ قوللىرىنى قايرىپ يەرگە باستى.

— ماڭ، دەرھال ئاستانىگە قايتىپ خان ئاتامغا مەلۇم قىل. مەن ئۆزۈمنى ئاللىقاچان خان دەپ جاكارلاپ بولغانمەن. خان ئاتامنىڭ ھەرقانداق يارلىق-پەرمانلىرىنى ئېتىراپ قىلمايمەن. چىرايلىقچە تەختنى ماڭا ئۆتۈنۈپ بەرسە بەرسۇن، ئۇنداق قىلمايدىكەن، لەشكەرلىرىم بىلەن مەجبۇري تارتىۋالىمەن، — دېدى يولۋاسخان ھاياجانلانغان ھالدا قوللىرىنى شىلتىپ سۆزلەپ، — كېلىڭلار، مۇنۇ پەرمانچىنىڭ تون-سەرپايلىرىنى تامامىي سالدۇرۇۋېلىپ، شەھەر سېپىلىنىڭ سىرتىغىچە قوغلاپ چىقىرىڭلار.

نۆكەرلەر پەرمانچىبەگ بىلەن ئىككى قورۇقچىنى سىرتقا سۆرىگىنىچە ئاچىقىپ كەتتى. شاھزادە يولۋاسخاننىڭ يېنىدا گىدىيىپ تۇرغان خوجا ھىدايىتۇللا ئىشان رازىمەنلىك بىلەن چىرايىغا سۈس كۈلكە يۈگۈرتتى.

3

تۈن نىسپى.

قارا لىباسقا پۈركەنگەن ھېمىتنىڭ سېپى تولىمۇ سۈرلۈك كۆرۈنەتتى. مەغرىب تەرەپتىكى كۆيۈك تاغ بىلەن مەشرىق تەرەپتىكى يۇرت-مەھەللە ئوتتۇرىسىدىكى كەڭرى كەتكەن تاقىر سايلىقنى سەئىدىيە خانلىقىنىڭ قەشقەرگە جازا يۈرۈشىگە ماڭغان خان لەشكەرلىرى تولۇق ئىگىلىگەن بولۇپ، داق يەرنى سېلىنچا، كۆك ئاسماننى يېپىنچا قىلىپ، خۇددى ساينىڭ تېشىدەك يېتىش-

قىنىچە شېرىن ئۇيقۇغا كېتىشكەنىدى. ھەر ئەللىك قەدەم ئارىلىقتا بىردىن قويۇلغان قاراۋۇللارنىڭ ئۇيقۇسىراپ، ئېزىلىپ ئەسنەشلىرى كېچە تىمتاسلىقىنى بۇزۇپ تۇراتتى. ئۇيقۇسىنى قاچۇرۇش ئۈچۈن تۆت - بەش قەدەم دائىرە ئىچىدە توختىماي مېڭىپ - مىدىرلاشلىرىنى تۈن قاراڭغۇسىدا خىرە - شىرە ئىلغا قىلغىلى بولاتتى.

تومۇز ئايلىرىدىكى قۇياش تەپتىدە كۈندۈزى تونۇردەك قىزىپ كەتكەن بۇ ساي مانا ھازىر تاغ تەرەپتىن ئەسكەن غۇر - غۇر شامالدا ئوبدانلا سوۋۇپ قالغان بولۇپ، ئادەمگە باشقىچە بىر ھۇزۇر بېغىشلايتتى.

ئېگىزرەك بىر دۆڭگە جايلاشقان ياتىشبەگ چېدىرىدىن ئون نەچچە لەشكەرنى ئەگەشتۈرۈپ چىققان ياتىش بېشى ئۇخلاۋاتقان لەشكەرلەرنى ئويغىتىۋەتمەسلىك ئۈچۈن يەڭگىل قەدەم ئېلىشقىنىچە، قاراۋۇللارنىڭ ئۇخلاپ قالغان - قالمىغانلىقىنى، ئۆز ئورنىدا بار - يوقلۇقىنى تەكشۈرۈپ چىققانىدى. ياتىش بېشىنىڭ يېقىنلاپ كەلگىنىنى كۆرگەن قاراۋۇللار جىددىي ئەھۋال كۆرۈلسە ئۇخلاۋاتقان لەشكەرلەرنى ئويغىتىدىغان مىس تىۋىلدىبازنى قولىغا ئېلىپ، لەشكىرىي ياساق بويىچە جىددىي يوسۇندا ۋارقىرىدى.

— ئوران[1]!

— بېھىش نېمىتى، — دېدى ياتىش بېشى قاراۋۇلغا بۈگۈنكى كېچىلىك پارولنى ئېيتىپ بېرىپ.

قاراۋۇل خاتىرجەم بولغان ھالدا چارلىغۇچىلارنى ئۆتكۈزۈۋەتتى.

— ئاللاھۇئەكبەر! ئاللاھۇئەكبەر!...

شەرقىي ئۇپۇقنىڭ ئاستا - ئاستا سۈزۈلۈشىگە ئەگىشىپ

---

① ئوران — پارول.

جاراڭلىغان ئەزان ئاۋازى پۈتكۈل سايىنى لەرزىگە كەلتۈردى.

لەشكەرلەر ئۇخلاۋاتقان ئورنىدىن بۇيرۇقسىزلا چەبدەسلىك بىلەن تۇرۇشتى - دە، دالدا جايغا ئۆتۈپ تەرەت سىندۇرۇپ بولۇپ، تەييەمۇم[1] قىلىشقا باشلىدى ۋە ھەرقايسى قىسىملار ئۆزلىرىنىڭ ئىماملىرىنىڭ كەينىگە سەپ بولۇپ تىزىلىپ قىبلىگە يۈزلەنگىنىچە بامدات نامىزىنى ئۆتەشكە كىرىشتى.

ئۇزاق ئۆتمەي لەشكەرلەرگە ناشتىلىق تەييارلاش ئۈچۈن ئوت يېقىلغان يۈزلىگەن ئوچاقلاردىن كۆتۈرۈلگەن كۆكۈچ ئىس پۈتكۈل سايىنى قاپلىدى. بامدات نامىزىنى ئۆتەپ بولغان لەشكەرلەرنىڭ سۆزلىشىۋاتقان، كۈلۈشۈۋاتقان، چاقچاقلىشىپ ۋارقىراشقان ئاۋازلىرى ھەممە يەردىن ئاڭلىنىشقا باشلىدى.

يۈز نەپەر خاس نۆكەرنىڭ قاتتىق مۇھاپىزىتىدە تولىمۇ سۈرلۈك كۆرۈنىدىغان بارگاھى ئالىينىڭ[2] تۆر تەرىپىدىكى ئۇنتاشتەك گىلەمنىڭ ئۈستىگە سېلىنغان تەتىللا كۆرپە ئۈستىدە ئەمىرى كەبىر[3] ھىندىقۇش مىرزا سالاپەت بىلەن ئولتۇراتتى. چاچ - ساقاللىرى ئۈچتەك ئاقارغان، يەتمىش ياشلاردىن ئاشقان بۇ پېشقەدەم سەركەردە ياشىنىپ قالغىنىغا قارىماي سۇلتان ئابدۇللاخاننىڭ پەرمانىغا بىنائەن قەشقەرگە جازا يۈرۈشى قىلغۇچى قوشۇننى باشلاپ چىققانىدى. ئۇنىڭ ئاشۇ سۈرلۈك تۇرقىدىن تېخىچىلا كۈچ ۋە جاسارىتىدىن قالمىغانلىقى چىقىپ تۇراتتى. چېدىرنىڭ ئوتتۇرىسىغا سېلىنغان كىمخاب داستىخاننىڭ ئوڭ - سول تەرىپىدىكى كۆرپىلەردە ئىلغار[4]، جەۋانغار[5]، بەرانغار[6]، يەزەك[7]، ھەزار[8] ۋە ياتىش قوشۇنىنىڭ سەركەردىلىرى ئورۇن ئې-

---

① تەييەمۇم — سۇ يوق ۋاقىتتا توپىدا ئېلىنىدىغان تەرەت.
② بارگاھى ئالىي — باش لەشكىرىي قوماندانىنىڭ چېدىرى.
③ ئەمىرى كەبىر — ئەڭ ئالىي لەشكىرىي قوماندان.
④ ئىلغار — ئالدىن يۈرگۈچى قوشۇن.
⑤ جەۋانغار — ئوڭ قانات قوشۇن.
⑥ بەرانغار — سول قانات قوشۇن.
⑦ يەزەك — ئالدىن يۈرۈپ چارلىغۇچى قوشۇن.
⑧ ھەزار — مىڭ كىشىلىك قوشۇن.

لىشقان بولۇپ، ناشتا قىلىشقاچ لەشكىري ئىشلار توغرۇلۇق كېڭەش قىلىشىۋاتاتتى.

— ئايغاقچىلارنىڭ كېچە خەۋەر ئېلىپ كېلىشىچە، — دەپ سۆزلەۋاتاتتى يەزەك قوشۇنىنىڭ سەركەردىسى شىرئەلى باھادىر، — ئۇ سۇلتان ئابدۇللاخاننىڭ ئىشەنچىسىگە ئېرىشىپ، بۇ قېتىمقى جازا يۈرۈشىدە يەزەك قوشۇنىنىڭ سەركەردىلىكىگە كۆتۈرۈلگەنىدى، — شاھزادە يولۋاسخاننىڭ ئىككى تۈمەن كىشىلىك ئاسىي قوشۇنى ئەلىشاھبەگ، ئەلىقۇلبەگ قاتارلىق ئاكا - ئۇكا ئەمىرلەرنىڭ ئەمرۇل - ئۆمىرالىقىدا يولغا چىقىپ، تۈنۈگۈن يېڭىسارغا يېتىپ كەپتۇ. بۈگۈن ئۇلار بىلەن روبىرو كېلىدىغان ئوخشايمىز.

— شاھزادە لەشكەرلىرىنىڭ سانى خاتا ئەمەستۇر - ھە، سەركەردەم؟ — دەپ سورىدى ھىندىقۇش مىرزا يەنە قايتىلاپ.

— يوقسۇ، ھەرگىز خاتا ئەمەس، — جاۋاب بەردى شىرئەلى باھادىر، — ئۇلارنىڭ كەينىدە خوجا ھىدايىتۇللا ئىشانىنىڭ موللا ساقى، موللا نەقى ئىسىملىك خەلىپىلىرىنىڭ باشچىلىقىدىكى تۈمەن كىشىلىك ھەمدەمچى سوپى لەشكەرلەرمۇ بار ئوخشايدۇ.

ھەمدەمچى سوپى لەشكەرلەرنىڭ خەۋىرى ھىندىقۇش مىرزىنىڭ دىققىتىنى ئانچە تارتالمىدى. چۈنكى ئۆمرىدە نۇرغۇن لەشكىري يۈرۈشلەرگە قاتناشقان، نى دەھشەتلىك جەڭلەرگە قوماندانلىق قىلغان بۇ پېشقەدەم سەركەردە، تۈزۈك لەشكىري مەشىق، جەڭ تەلىمى كۆرمىگەن ئاددىي خەلقتىن تەشكىللەنگەن قوشۇننىڭ شىددەتلىك جەڭلەردە ھېچقانچە رولى بولمايدىغانلىقىنى، مۇنتىزىم تەلىم كۆرگەن لەشكەرلەردەك باھادىرلىق كۆرسىتەلمەيدىغانلىقىنى، بىرلا شىددەتلىك ھۇجۇمغا ئۇچرىسا ئۆزلۈكىدىنلا تىرىپىرەن بولۇپ كېتىدىغانلىقىنى، قىلچىمۇ ماسلىشىشچانلىقىنىڭ يوقلۇقىنى ئوبدان بىلەتتى. ئۇ داستىخاندىكى ناشتىلىقلارنى بىر يانغا سۈرۈپ قويۇپ، بىكارلانغان داستىخانغا

نەپىس ئىشلەنگەن تېرە خەرىتىنى يايدى - دە، خەرىتىگە بىر ھازا قاراپ چىققاندىن كېيىن، بېشىنى كۆتۈرۈپ ئۆزىگە قاراپ تۇرغان سەركەردىلەرگە سۆزلىدى.

— بىز بۈگۈن ئاسىي لەشكەرلەر بىلەن ئەڭ كېچىككەندىمۇ قىزىلنىڭ[1] ئۇ تەرىپىدىكى سايدا ئۇچرىشىدىغان ئوخشايمىز، — ھىندىقۇش مىرزا شىرئەلى باھادىرغا قاراپ سۆزىنى داۋاملاشتۇردى، — سەركەردە، سىز ھازىرلا يەزەك قوشۇننى باشلاپ يولغا چىقىڭ، قىزىلنىڭ ئۇ تەرىپىدىكى سايدا بىر ئېقىن بار. سىز لەشكەرلىرىڭىز بىلەن توختىماستىن ئىلگىرىلەپ، ئاشۇ ئېقىننىڭ بويىغا قارارگاھ قۇرۇڭ. گىياھسىز، سۇسىز ئۇ تاقىر سايدا بۇ ئېقىن بىز ئۈچۈن ئىنتايىن مۇھىم. بۇ قېتىمقى جەڭدە نۇسرەت قازىنىش - قازانالماسلىقىمىز ئاشۇ ئېقىنغا باغلىق، ناۋادا ئاسىي قوشۇن بىزدىن بۇرۇن ئۇ ئېقىننى ئىگىلىۋالسا، لەشكەرلىرىمىز ھەرقانچە باھادىر بولسىمۇ ئۇسسۇزلۇقتىن قىرىلىپ كېتىدۇ، ناۋادا ئېقىننى ياۋغا تارتقۇزۇپ قويسىڭىز، كاللىڭىز بىلەن جاۋاب قىلىسىز.

— پەرمانبەردارمەن، — دېدى شىرئەلى باھادىر دەس ئورنىدىن تۇرۇپ.

— ھېلىقى غەلۋىخور مەلىكە ئورنىدىن تۇرمىدىمۇ تېخىچە؟— سورىدى ھىندىقۇش مىرزا مېڭىشقا تەمشەلگەن شىرئەلى باھادىرنى توختىتىۋېلىپ.

— بامداتتىن كېيىنلا نۆكەرلىرىنى ئەگەشتۈرۈپ ئات چاپتۇرۇپ چىقىپ كەتكەن. ھازىر ناشتا قىلىۋاتامدىكىن ئېھتىمالىم، — دېدى شىرئەلى باھادىر.

— ئۇ بۈگۈن سىز بىلەن بىللە يولغا چىقسا بولمايدۇ. ئۇنى دەرھال مېنىڭ قېشىمغا ئەۋەتىۋېتىڭ. گېپىڭىزگە كىرمىسە،

① قىزىل — ھازىرقى يېڭىسار ناھىيىسىنىڭ بىر يېزىسى، ھېمىتنىڭ سېيىغا جايلاشقان.

ئەمىرى كەبىر مەجبۇرىي ئاستانىگە ئەۋەتىلىۋېتىمەن دەيدۇ دەپ
قورقۇتۇپ قويۇپتۇ...

— كىم ئۇ ئەتىگەندە غەيۋەتىمنى قىلىۋاتقان؟

ھىندىقۇش مىرزىنىڭ گېپى ئاخىرلىشىپ بولغۇچە مەلىكە
مۆھتەرەم خېنىم شۇنداق دېگىنىچە بارگاھى ئالىيغا كىرىپ
كەلدى.

— كېلىڭ، غەلۋىخور مەلىكەم، بايا سىزنىڭ گېپىڭىزنى
قىلىپ تۇراتتۇق، — دېدى ھىندىقۇش مىرزا چىرايىغا كۈلكە
يۈگۈرتۈپ، — ناشتا قىلدىڭىزمۇ، قىزىم؟

— ناشتا قىلىپ بولدۇم، — دېدى دۇبۇلغا - ساۋۇت
كىيىۋالغان مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم ئەمىرىكەبىر ھىندىقۇش
مىرزىنىڭ قېشىغا كېلىپ ئولتۇرۇپ ۋە ئەركىلەپ سۆزلەپ، —
ئۆزلىرى تېخىچىلا خۇددى مېھماندارچىلىقتا ئولتۇرغاندەك ئولتۇ-
رۇپلىغۇ، ئەمىرى كەبىر ئاتا. بۇنداق لايپاسلىق قىلساق ئاسىي
قوشۇن بىلەن بۈگۈنمۇ تۈتۈشالمايدىغان ئوخشايمىز.

— ئالدىرىماڭ، مەلىكەم، — دېدى ھىندىقۇش مىرزا مەلد-
كە بىلەن چېقىشىپ، — رەسمىي جەڭ بولغاندا قورققىنىڭىزدىن
پوتلا - ماڭقىڭىزنى ئېقىتىپ ماما ئاۋارىچىلىك تېپىپ بەرمىسە-
ڭىزلا بولاتتى.

بۇ گەپنى ئاڭلاپ ئولتۇرغانلار قاقاقلاپ كۈلۈشۈپ كەتتى.

— ۋاقتى كەلگەندە كۆرۈرلا، ئەمىرى كەبىر ئاتا، — دېدى
مەلىكە خاتىرجەملىك بىلەن.

مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم سۇلتان ئابدۇللاخاندىن قەشقەرگە
قىلىدىغان جازا يۈرۈشىگە قاتنىشىشنى قاتتىق تەلەپ قىلىپ تۇ-
رۇۋالغانلىقتىن، خان نائىلاج ھالدا شەمشىبانۇ مەلىكىنىڭ ما-
قۇللۇقىدىن ئۆتكۈزۈپ ئىجازەت بەرگەنىدى.

ھىندىقۇش مىرزا بولسا مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمنىڭ بىر-
نەچچە قېتىملىق شىكاردا ئابدۇللاخان بىلەن ئوقيا ئېتىشتا بەس-

لەشكىنىنى ۋە شاھمات ئويناپ خاننى مات قىلىپ قويغىنىنى ئۆز
كۆزى بىلەن كۆرگەنلىكى ئۈچۈن، شۇنداقلا بىرنەچچە قېتىم
ئابدۇللاخان، مەلىكە مۆھتەرەم خېنىملار بىلەن بىرلىكتە لەشكە-
رىي ئىلىم، جەڭ تەدبىرلىرى، قەدىمكى جەڭنامىلەر ھەققىدە
مۇنازىرىلىشىپ، مەلىكىنىڭ ئۆتكۈر، قابىل قىلارلىق مۇلاھىزد-
لىرىگە قايىل بولغانلىقى ئۈچۈن خاننىڭ قەشقەر جازا يۈرۈشىگە
مەلىكىنىمۇ بىللە ئېلىپ بېرىش پەرمانىغا شەرتسىزلا قوشۇلغاند-
دى. ئەمما مەلىكە يولغا چىقىپلا ھە دېگەندە ھىندىقۇش مىرزا
بىلەن ئىلغار قوشۇندا مېڭىشنى خالىماي، «ئاستا ماڭسام ئىچىم
پۇشۇپ كېتىدىكەن» دەپ يەزەك قوشۇنىغا قېتىلىۋالغانىدى.

شۇڭلاشقا، شىرئەلى باھادىرغا جېكىلەپ تاپشۇرغان ۋە
«غەلۋىخور مەلىكە» دەپ لەقەم قويۇپ قويغانىدى.

— مەلىكەم، ئالدىڭىزغا ماڭغۇڭىز بارمۇ ياكى ئارقىڭىزغا
يانغۇڭىز بارمۇ؟ — سورىدى ھىندىقۇش مىرزا مەلىكىگە قاراپ
رەسمىي يوسۇندا.

— قانداق دەيلا، ئەمىرى كەبىر ئاتا، — دېدى مەلىكە
مۆھتەرەم خېنىم تومتاقلا سورالغان بۇ سوئالدىن ھېچنېمىنى
چۈشەنمەي.

— بۈيرۇقۇمغا بويسۇنۇپ، ئىلغار قوشۇندا مەن بىلەن بىللە
مېڭىشقا ماقۇل بولسىڭىز داۋاملىق ئالدىڭىزغا ماڭالايسىز. يەنە
باشباشتاقلىق قىلىمەن دېسىڭىز مەجبۇرىي ئاستانىگە قايتۇرۇۋې-
تىمەن - دە، ئارقىڭىزغا ماڭىسىز، — دېدى ھىندىقۇش مىرزا
چۈشەندۈرۈپ، — بۇنداق قىلىش قولۇمدىن كېلىدۇ، مەلىكەم.

— بوپتۇ، ئۇنداق بولسا ئالدىمغا ماڭاي، — دېدى مەلىكە
مۆھتەرەم خېنىم ۋىلىققىدە كۈلۈپ.

مەلىكىنىڭ جاۋابىنى ئاڭلاپ شىرئەلى باھادىر بارگاھى ئا-
لىيدىن چىقىپ كەتتى.

4

قىزىل سۆگەت①، توپلۇقنىڭ②ئارىلىقىدىكى كۆز يەتكۈسىز تاقىر سايلىقتا ھەقىقەتەن تاغ تەرەپتىن ئېقىپ كېلىپ، سايىنىڭ قاق ئوتتۇرىسىدىن كېسىپ ئۆتىدىغان، قىشۇ ياز ئۈچ- تۆت تاش سۇ③ئېقىپ تۇرىدىغان بىر ئېقىن بار ئىدى. بۇ سايدا مۇشۇ ئېقىندىن بۆلەك ئىچكۈدەك، ئات - ئۇلاغنى سۇغارغۇدەك سۇ مەنبەسى يوق ئىدى. بۇ غىلتاڭ سايدا قۇدۇق كولاپ سۇ چىقىرىش بەسى مۇشكۈل ئىدى. ئەتىگەندىن بېرى يەزەك قوشۇننى باشلاپ چاقماق تېزلىكىدە يول يۈرۈپ بۇ ئېقىن بويىغا يېتىپ كەلگەن شىرئەلى باھادىر بۇ سايىنىڭ جۇغراپىيىلىك ئەھۋالىنى كۆزىتىپ ئەتىگەن ئەمىرى كەبىر ھىندىقۇش مىرزىنىڭ ئېيتقانلىرىنىڭ ھەقىقەتەن راست ئىكەنلىكىگە ئىشەندى ۋە لەشكەرلىرىنى ئارامۇ ئالدۇرماي ئېقىننىڭ قارشى قىرغىقىدىن بىر چاقىرىم ئىلگىرىلەپ قارارگاھ قۇرۇشقا كىرىشتى. ئۇلار قارارگاھلىرىنى جايلاشتۇرۇپ، غىزاغا تۇتۇنۇپ تۇرۇشىغا قەشقەر قوشۇنلىرىمۇ سايدا ئاسمان - پەلەك توپا - چاڭ توزۇتۇپ يېتىپ كېلىشتى - دە، سايدىكى ئېقىننىڭ ئاللىقاچان خان لەشكەرلىرى تەرىپىدىن ئىگىلىنىپ، ئېقىن بويلىتىپ قارارگاھلىرىنى جايلاشتۇرۇپ بولۇنغىنىنى كۆرۈپ، ئۆزلىرىنىڭ بىر قەدەم كېچىكىپ قالغانلىقىغا پۇشايمان قىلىشتى ۋە ئىككى چاقىرىم ئارقىغا چېكىنىپ غىلتاڭ سايغا قارارگاھلىرىنى قۇرۇشقا كىرىشتى. شۇ چاغدىلا شىرئەلى باھادىر ھىندىقۇش مىرزىنىڭ ئەۋلىيارلارچە ھۆكمىگە تولۇق قايىل بولدى ۋە ھەر ئېھتىمالغا قارشى لەشكەرلىرىگە ئۇرۇش سېپى تۈزۈپ سەپراس بولۇپ تۇرۇشقا پەرمان بەردى.

---

① قىزىل سۆگەت — يېڭىسار ناھىيىسىنىڭ يېزىسى.
② توپلۇق — يېڭىسار ناھىيىسىنىڭ يېزىسى.
③ تاش سۇ — بىر تاش تۈگمەننى چۆرگىلىتەلەيدىغان سۇنى كۆرسىتىدۇ.

ھەر ئىككى تەرەپنىڭ لەشكەرلىرى ناغرا - سۇنايلىرىنى چېلىشىپ، بىر پەس سۈرەن - چۇقان سېلىشقاندىن كېيىن جىم بولۇشتى.

قەشقەر قوشۇنلىرى خان لەشكەرلىرىنىڭ ئەھۋالىدىن ئانچە بىخەۋەر بولغاچقا، يېرىم كۈندىن ئارتۇق يول بېسىپ، ھېرىپ - ئېچىپ، ئۇسساپ كەتكەن لەشكەرلىرىنى ئارام ئالدۇرمايلا قارامىلىق بىلەن ھۇجۇمغا ئۆتۈشكە جۈرئەت قىلالماي، توختاپ قېلىشقانىدى.

ئاسماننىڭ قەرىدە ئېسىلىپ تۇرغان قۇياش غايەت زور ئوت شارىدەك تاۋلىنىپ، پۈتكۈل سايىنى تونۇردەك قىزىتىۋەتكەنىدى. سايدىكى تاشلارغا يالاڭ ئاياغ دەسسەش مۇمكىن ئەمەس ئىدى. سايدا ئۇچراشقان ئىككى قوشۇن بىر - بىرىگە خىرىس قىلىشقىنىچە ئۆز قارارگاھلىرىدىكى ياغاچتىن قۇراشتۇرۇلغان كۆزىتىش مۇنارىنىڭ ئۈستىدە قارشى تەرەپنى كۆزەتكەچ بىر ئاش پىشىم ۋاقىتنى ئۆتكۈزۈۋەتتى. ئاخىر پېشىن ۋاقتى بىلەن جازا يۈرۈشى قىلغۇچى خان لەشكەرلىرىنىڭ ئاساسلىق قوشۇنىمۇ يېتىپ كەلدى. ئەمىرى كەبىر ھىندىقۇش مىرزا سەركەردىلىرىنى ئەگەشتۈرۈپ شىرئەلى باھادىرنىڭ ئېقىن بويلىتىپ قۇرغان قارارگاھلىرىنى كۆزدىن كەچۈردى - دە، رازىمەنلىك بىلەن باش لىڭشىتتى.

— ياۋ جەڭگە ئۈندىمىسە بىز ئالدىرىمايلى، — دېدى ھىندىقۇش مىرزا بارگاھى ئالىيغا قايتىپ كىرگەندىن كېيىن، — لەشكەر، ئات - ئۇلاغلىرىمىز ئۇزۇن يول يۈرۈپ ھاردى، ئېقىن بويىغا جايلىشىۋالدۇق، سۇدىن غېمىمىز يوق. ئوزۇق - تۈلۈك، يەم- خەشەكلىرىمىز يەتكۈچە بار، — ئۇ ياتىشبېگىگە قاراپ پەرمان چۈشۈردى، — كېچىلىك قاراۋۇللار بىر ھەسسە كۆپەيتىلگەي، باشقا لەشكەرلەر خاتىرجەم ئۇخلاپ ئارام ئالغاي، كېچىدە ھېچكىمنىڭ ئۆز قارارگاھىدىن خالىغانچە

سىرتقا چىقىشىغا رۇخسەت يوق. پەرمانغا خىلاپلىق قىلغۇچىلار-
نىڭ كاللىسى ئېلىنىدۇ.
— ناۋادا ياۋ قوشۇنلىرى كېچىدە قارارگاھىمىزغا باسقىن
قىلىپ قالسىچۇ؟ — دېدى مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم باللارغا
خاس ئېھتىياتچانلىق بىلەن.
— خاتىرجەم بولۇڭ، مەلىكەم، — دېدى ھىندىقۇش مىرزا
كۈلۈپ، — ئۇلار بىزنىڭ ئەھۋالىمىزدىن، لەشكەرلىرىمىزنىڭ
سۈر - ھەيۋىسىدىن يامان ئەمەس خەۋەردار بولدى. ئۇلارنىڭ
ئاتنىڭ كاللىسىدەك يۈرىكى بولسىمۇ بۇنداق قاراملىقنى ھەرگىز
قىلالمايدۇ. دېسەم، دېمىسەم ئۇلار ھازىر بىزنىڭ كېچىلەپ باس-
قىن قىلىشىمىزدىن ئېھتىيات قىلىپ قارارگاھلىرىنى چېكىندۈ-
رۈۋاتىدىغۇ دەيمەن.
— ئۇلار قارارگاھلىرىنى ئاللىبۇرۇن جايلاشتۇرۇپ بولغان
تۇرسا، يەنە قوزغىلىپ يۈرمەس، — دېدى بەرانغار قوشۇنىنىڭ
ئەمىرى چۆپىك مىرزا ئانچە ئىشەنمىگەن ھالدا.
— ئەمىرى كەبىر ئاتامنىڭ دېگەنلىرى توغرا، — دېدى مە-
لىكە مۆھتەرەم خېنىم سۆز ئېلىپ، — ئاسىي قەشقەر قوشۇن-
نىڭ ئەمىر لەشكىرى ئۇرۇش ئىلمىدىن خەۋەرسىز، كالۋا ئادەم
بولمىسىلا، قارارگاھىنى بىرنەچچە چاقىرىم چېكىندۈرۈپ قايتى-
دىن جايلاشتۇرىدۇ.
— توغرا دېدىڭىز، مەلىكەم، — دېدى ئەمىر كەبىر مۆھتە-
رەم خېنىمنىڭ ھۆكمىنى تەستىقلاپ، — ئىشەنمىسەڭلار سىرتقا
چىقىپ قاراپ بېقىڭلار.
سەركەردىلەردىن بىرقانچىسى بارگاھى ئالىيدىن سىرتقا چى-
قىپ كۆزىتىش مۇنارىسىدىن قارشى تەرەپ لەشكەرگاھىغا نەزەر
تاشلىدى - دە، ھىندىقۇش مىرزىنىڭ ئالدىنئالا قىلغان ھۆكمىگە
قايىل بولۇپ بارىكاللا ئېيتىشتى. راستتىنلا قەشقەر قوشۇنلىرى
قارارگاھلىرىنى چۇۋۇپ چېكىنىش تەرەددۇتىنى قىلىۋاتاتتى.

بۇ كېچە جىمجىت ئۆتتى.
بامدات نامىزىدىن كېيىن ھەر ئىككى تەرەپنىڭ لەشكەرلىرى
قارشى تەرەپنىڭ قارارگاھلىرىنى ئېنىق كۆرەلمىگەن بولسىمۇ،
ناشتىلىق ئۈچۈن ئوت يېقىلغان ئوچاقلاردىن كۆتۈرۈلگەن قويۇق
ئىس - تۈتەكنى ئېنىق ئىلغا قىلدى.
ناشتىدىن كېيىن قەشقەر قوشۇنىنىڭ قارارگاھى تەرىپىدىن
كۆتۈرۈلگەن چاڭ - توزان بۇلۇتلىرى، خان لەشكەرلىرى قارار-
گاھى تەرەپكە قاراپ سۈرۈلۈشكە باشلىدى.
ئۇلار جەڭ قىلىش ئۈچۈن كېلىۋاتاتتى. بۇنى كۆرگەن ئەمى-
رى كەبىر ھىندىقۇش مىرزىمۇ سەركەردىلىرىگە لەشكەرلىرىنى
سەپراس قىلىپ تۇرۇشقا بۇيرۇق بەردى - دە، قارارگاھتىن بىر
چاقىرىم ئىلگىرىلەپ جەڭ سېپى تۈزدى. مىڭ كىشىلىك قوشۇن-
نى ئوزۇق - تۈلۈك، يەم - خەشەك ۋە قارارگاھنى قوغداشقا
قالدۇرۇپ قويدى.
بىر چاقىرىم ئارىلىق قالدۇرۇپ، جەڭ سېپى تۈزگەن ئىك-
كى قوشۇن ناغرا - سۇنايلىرىنى چېلىشىپ، بىر ھازا چۇقان-
سۈرەن سېلىشتى. ھەر ئىككى تەرەپنىڭ تۇغ - ئەلەملىرى
سايىنىڭ ئىسسىق شامىلىدا لەرزان لەپىلدەيتتى.
ھىندىقۇش مىرزىدىن باشقا سەركەردىلەرنىڭ ھەممىسى بې-
شىغا دۇبۇلغا، ئۇچىسىغا ساۋۇت كىيىشىپ، ئۆزلىرى ئەڭ
ياخشى كۆرىدىغان ياراغلىرىنى مەھكەم تۇتۇشقىنىچە ئات ئۈستىدە
مەغرۇر ئولتۇرۇشاتتى. چىلان تورۇق قاراشەھەر ئارغىمىقىغا
مىنىۋالغان ھىندىقۇش مىرزا بېشىغا ئورىۋالغان چاقىقانغىنە ئوق-
ياسىنى ھازىرلا بىركىمگە ئاتىدىغاندەك قولىغا ئېلىۋالغانىدى.
نەيزىسى بولسا ئاستىدىكى قارا ئارغىماقنىڭ ئېگىرىگە غانجۇغىلاق-
لىق تۇراتتى. سۇلتان ئابدۇللاخاننىڭ ئاغزىدىن «قارا تۈلپار»
دەپ تەرىپلىنىدىغان، ئاستانە چەۋەندازلىرى ئۆمرىدە بىر قېتىم
بولسىمۇ مىنىپ بېقىشنى ئارمان قىلىدىغان، ئەمما ھازىرغىچە

خاندىن باشقا ھېچكىم مىنىپ باقمىغان بۇ ئېسىل ئاتنى ئابدۇللا-
خان ئالتۇن ئېگەر - جابدۇقلىرى بىلەن مەلىكە مۆھتەرەم خې-
نىمغا ھەدىيە قىلىشۋەتكەنىدى.

قەشقەر قوشۇنىنىڭ ئەمىر - لەشكەرلىرى ئاكا - ئۇكا
ئەلىشاھبەگ بىلەن ئەلىقۇلبەگ ۋە ئورۇنباسار .ئەمىر لەشكەر
ئەمىر مىرزا يۇسۇپبەگنىڭ ئىككى تەرىپىدە، خوجا ھىدايىتۇللا
ئىشاننىڭ سوپى لەشكەرلىرىنىڭ سەركەدىلىرى موللا ساقى بىلەن
موللا نەقى ئۇلارنىڭ ئىككى تەرىپىدە بەشتىن ئون نەپەر سەركەر-
دە، چاپچىپ تۇرغان ئاتلارنىڭ ئۈستىدە خۇددى شۇڭقاردەك قو-
نۇپ ئولتۇرۇشقىنىچە ھەيۋەت بىلەن تۇرۇشاتتى. موللا ساقى
بىلەن موللا نەقىدىن باشقىلارنىڭ ئۇچىسىدا جەڭ كىيىملىرى بار
بولۇپ، پولات دۇبۇلغىلىرىنىڭ قۇببىلىرى قۇياش نۇرىدا ۋال -
ۋۇل پارقىراپ تۇراتتى. ئەزەلدىنلا جەڭ كىيىمىنى كىيىپ باق-
مىغان موللا ساقى بىلەن موللا نەقى جەڭ كىيىملىرىگە كۆنەل-
مەي، «قولىشالمايدىكەنمىز، ئىسسىقتا تەرلەپ كەتتۇق» دەپ
سىلىقۋېتىپ، ئۆزلىرىنىڭ سوپى - دەرۋىشلىك جەندىلىرىنى
كىيىۋېلىشقانىدى.

ئەمىرى كەبىرى ھىندىقۇش مىرزا قەشقەر قوشۇنى سەر-
كەردە - سەرۋازلىرىنىڭ غەيۇر تۇرقىغا، لەشكەرلەرنىڭ جەڭگى-
ۋار ھالىتىگە، سەپ تۈزۈشلىرىگە قاراپ كۆڭلىدە بارىكاللا ئوقۇ-
دى ۋە ياتىشىپگىدىن باشقا بارلىق سەركەردىلىرىنى باشلاپ ياۋ
قوشۇنى تەرەپكە بىر يۈز ئەللىك - ئىككى يۈز قەدەم مېڭىپ
توختىدى. مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم ھىندىقۇش مىرزىدىن بىر
قەدەم نېرى بولمىدى. ئۇنىڭغىچە قەشقەر قوشۇنىنىڭ ئەمىر لەش-
كەرلىرى ئاكا - ئۇكا ئەلىشاھبەگ بىلەن ئەلىقۇلبەگمۇ سەركەر-
دىلىرىنى ئەگەشتۇرۇپ ئات سالدى - دە، بىر ئوق يېتىم ئارىلىق
قالدۇرۇپ توختىدى. مانا ئەمدى ئۇلار بىر - بىرىنىڭ چىرايىنى
ئوچۇق كۆرگۈدەك، ئاۋازلىرىنى ئېنىق ئاڭلىيالىغۇدەك ئارىلىقتا

كېلىشكەنىدى.

— ئەسسالامۇئەلەيكۇم، ئى مۆھتەرەم باھادىر سەركەر-
دىلەر! — دەپ سالام بەردى ھىندىقۇش مىرزا ئات ئۈستىدىلا
ئىككى قولىنى كۆكرىكىگە ئېلىپ تۇرۇپ.

— ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام، ئى باھادىر ئۇستاز، ئەزىز تەنلى-
رى سالامەتمۇ؟ — دەپ سالامنى ئىلىك ئالدى ئاكا - ئۇكا ئەمىر
لەشكەرلىرىمۇ ئات ئۈستىدىلا ئىككى قولىنى كۆكرىكىگە
ئېلىپ.

ئەلىشاھبەگ بىلەن ئەلىقۇلبەگ ئۆزۋاقتىدا ھىندىقۇش مىر-
زىنىڭ قول ئاستىدىكى سەركەردىلەر بولۇپ، ئۇرۇش ئىلمى،
جەڭ ماھارىتى ۋە جەڭ تەدبىرلىرىنى ھىندىقۇش مىرزىدىن ئۆ-
گەنگەنىدى. شۇڭلاشقا، ئۇلارنىڭ ھىندىقۇش مىرزىغا بولغان
ھۆرمىتى ئالاھىدە چوڭ ئىدى. ھىندىقۇش مىرزىمۇ بۇ ئاكا -
ئۇكا سەركەردىلەرنىڭ ئىلىم - ماھارىتىگە قايىل ئىدى. تۈنۈگۈن
ئۇلارنىڭ قارارگاھنى چېكىندۈرۈپ قورىدىغانلىقىنى ئالدىن پەرەز
قىلغانلىقىمۇ شۇ سەۋەبتىن ئىدى. پۈتكۈل سەئىدىيە خانلىقى
تەۋەسىدىكى ھەربىي سەركەردىلەر ئارىسىدا مۇتلەق نوپۇز ۋە ھۆر-
مەتكە ئىگە، كەڭ قورساق، پەم - پاراسەتلىك بۇ پېشقەدەم
سەركەردىنى بۇ قېتىمقى جازا يۈرۈشى قىلغۇچى قوشۇننىڭ بۈيۈك
ئەمىرلىكىگە تەيىنلەشتىمۇ سۇلتان ئابدۇللاخان ھىندىقۇش مىر-
زىنىڭ بۇ نوپۇزى ۋە ھۆرمىتىدىن پايدىلىنىپ قەشقەر سەركەردى-
لىرىنى ئەل قىلىپ، جازا يۈرۈشىنى ئۇرۇشسىز غەلىبىگە ئې-
رىشتۈرۈپ، شۇ ئارقىلىق قان تۆكۈلۈشنى ئازايتىپ، ئاتا - بالا
ئوتتۇرىسىدا يۈز بەرگەن تەخت تالىشىش ماجىراسىنى پەم بىلەن
ئاخىرلاشتۇرۇشنى مەقسەت قىلغانىدى.

— ئى باھادىر ئۇستاز، — دېدى ئەلىشاھبەگ ئاۋۋال سۆز
ئېلىپ، — ياشانغان ۋاقىتلىرىدا بۇنچە رىيازەت چەككۈچە،
قەسىرلىرىدە ئارام ئالسىلا بولماسمىدى. بۈيۈك سەئىدىيە سەلتە-

نتى ئۇچۇن كۆرسەتكەن ئەجىر ـ تۆھپىلىرى يېتىپ ئاشاتتىغۇ
سىلىنىڭ. ئەھۋالدىن قارىغاندا ئىسھاقىيەچى قارا مۇسۇلمان ئاز ـ
غۇنلارنىڭ سېھىر ـ جادۇلىرىغا ئالدىنىپ، سەلتەنەتنىڭ تىزگى ـ
نىنى تۇتۇپ تۇرۇشقا ماجالى يەتمىگەن سۇلتان ئابدۇللاخان ئا ـ
لىيلىرى ئالجىپ، سىلىدەك گۆھەر بۇزرۇكنىڭ قەدرىگە يەتمە ـ
گەن ئوخشايدۇ. بىزلەركىم نادان شاگىرتلىرى ئاتىكاچىلىق قىل ـ
غان ھېسابتا جانابلىرىغا ئىككى ئېغىز مەسلىھەت بېرەيلى. شاھ ـ
زادە يولۋاسخان ياشلىق شىجائىتى ئۇرغۇپ تۇرغان، مەردۇ مەر ـ
دانە، ئۆزلىرىگە ئوخشاش پېشۋالارنىڭ قەدرىگە يېتىدىغان ئىستې ـ
داتلىق زاتتۇر. ئۇ سىلىگە چوقۇم ئەڭ كاتتا ھۆرمەت ـ ئېھتىرام
بىلدۇرىدۇ. شۇڭلاشقا، يالىڭاچلانغان ئەجەل قىلىچلىرىنى قىنىغا
سالسىلا ـ دە، ئارقىلىرىغا يانسىلا. بىزمۇ سىلى ئۇستاز ئۆلىما
بۇزرۇكنىڭ خىزمىتىدە بولايلى. بىرلىكتە ئاستانىگە قايتىپ
سۇلتان ئابدۇللاخاننى ئارىغا ئېلىۋالغان ئىسھاقىيەچى قارا تاغلىق
مۇرتەتلەرنى جازالاپ، سەلتەنەتنى ئول پاسىقلارنىڭ ئىپلاس ئاياغ ـ
لىرىدىن تازىلايلى. سۇلتان ئابدۇللاخان ئالىيلىرى ياشانغان ۋاق ـ
تىدا ھاردۇق ئېلىپ ئاخىرقى ئۆمرىنى خاتىرجەم ئۆتكۈزسە،
شاھزادە يولۋاسخان تەختتە ئولتۇرۇپ، يۇرتدارچىلىق تىزگىنىنى
قولىغا ئالسا، بۇ سەلتەنەت، ئەل ـ يۇرت ئۈچۈنمۇ پايدىلىقتۇر.
ئاتا ـ بالا ئوتتۇرىسىدىكى ئاداۋەت ـ نىزا تۇگۈنلىرىمۇ ئۆزلۈكى ـ
دىن يېشىلىدۇ...

— ھا... ھاھ ... ھا،— ھىندىقۇش مىرزا ئات ئۈستىدىلا
ئۆزىنى تۇتۇۋالالماي قاقاقلاپ كۈلۈپ كەتتى ۋە تەئەججۈپ ئىلكىدە
تۇرۇپ قالغان ئەلىشاھبەگكە قاراپ سۆزلىدى، — ياخشى مەسلى ـ
ھەتلىرىگە ھەسەنات[1]، ئەمىر لەشكەر جانابلىرى. بۇ ئۆمرۈمدە
ئۆز خوجىسىغا تۇزكورلۇق قىلغان بەندە ئەمەسمەن، سۇلتان

① ھەسەنات — ھەشقالىلا، رەھمەت.

ئابدۇللاخان ئالىيلىرى ھېلىمۇھەم بۇ سەئىدىيە خانلىقىنىڭ سا ـ
ھىبىدۇر. ئەلھال شۇنداق ئىكەن، مەن ئاشۇ خان ئالىيلىرىنىڭ
ئاتقان ئوقىدۇرمەن، خالاس. ئەمىر لەشكەر جانابلىرى ئەقىل ـ
پاراسەت، ئەلەم ۋە قەلەمدە كامالەتكە يەتكەن يېگانە باھادىر ئىدى ـ
لە. شۇڭلاشقىمۇ خان ئالىيلىرى جانابلىرىنىڭ ساداقەت ۋە شىجا ـ
ئىتىگە چەكسىز ئىشىنىپ، قەشقەردەك كاتتا يۇرتنىڭ لەشكىري
ئەمىرلىكىنى ئۆزلىرىگە تاپشۇرغانىدى. ھالا بۇگۈنكى كۈندە سەل ـ
تەنەت ئەغيارلىرى سۇخەنچىلىك قىلىپ پەدەر بىلەن پەرزەنت
ئوتتۇرىسىغا ئاداۋەت ـ نىزا ئۇرۇقىنى چاچتى. شاھزادىنىڭ
ئالدىراڭغۇلۇقى، پاراسەتسىزلىكى ۋە شۆھرەتپەرەسلىكىدىن پاي ـ
دىلىنىپ كەتتى. سىلىنى ياخشى ـ ياماننى ئايرىغۇچىلىكى بار
دەپ چەكسىز ئىشىنەتتىم. مانا ئەمدى ھەيران قېلىۋاتىمەنكى،
سىلىمۇ ئاشۇ يامانلارنىڭ قولىدىكى ئەجەل قىلىچى بولۇپ چەك ـ
سىز ھىممىتىگە ۋە ئەتىۋارلىشىغا مۇشەررەپ بولغان خان ئالىي ـ
لىرىغا يېنىشقا پېتىنىپلا. سۇلۇك غوۋغالىرىنى سۇلۇكتىكىلەر
ئۆزلىرى بىلىشەر، ئاندىن قالسا پۈتكۈل سەئىدىيە تەسەررۇپىدى ـ
كى ھەرقايسى سۇلۇك مۇرىتلىرى ۋە سۇلۇك ـ مەزھەپنى تەرك
ئەتكەن، ئەھلى شەرىئەتنى ئۆزلىرىگە مۇسۇلماندارچىلىق مىزانى
قىلغان بارلىق ئۇلۇغ ـ ئۇششاق ئاۋام رەئىيەتنىڭ قىبلىگاھى،
پۈشتىپاناھى بولمىش خان ئالىيلىرى بىلۇر. چۈنكى، سەلتەنەت
تىزگىنىنى قولىدا تۇتقان كىشى يۇرتدارچىلىق ھارۋىسىنى قايان
ماڭدۇرغۇسى كەلسە قامچىسىنى شۇ يانغا شىلتىغۇسى كېلۇر.
بۇنىڭغا بىزلەرنىڭ ئاۋۇ تەرەپكە ياكى ماۋۇ تەرەپكە ماڭ دېيىشكە
ھېچقانداق ھەققىمىز يوقتۇر. ئەزەل ـ ئەزەلدىن سەلتەنەت تەخ ـ
تىنى ئۆز پۈشتى بولمىش شاھزادىلەرگە ئۆتۈنۈپ بېرىش ـ
بەرمەسلىك خاننىڭ ئۆز ئىختىيارىدىكى ئىشتۇر. بىزلەردەك ئاد ـ
دي رەئىيەتنىڭ ئارىلىششىقا ھەققىمىز يوقتۇر. ئى باھادىر سەر ـ
كەردە، بۇنداق ئەل ـ يۇرت ئۈچۈن پۈچۈق تەڭگىچىلىك پايدىسى

يوق، ئەمما ھەسسلەپ زيينى بار تەخت غوۋغاسىغا ئارىلاشمىغان-
لىرى ياخشى. مېنىڭمۇ جانابلىرىغا دەيدىغان ئىككى ئېغىز نەسى-
ھەتىم شۇلكى، قوللىرىدىكى ئەجەل قىلىچىنى تاشلىسىلا، بىز
بىرلىكتە قەشقەرگە بېرىپ، شاھزادىنىڭ بېشىنى ئايلاندۇرۇۋال-
غان سۇخەنچى سەلتەنەت ئەغيارلىرىنى جازالايلى. قالغان ئىشلار
بايام سىلى دېگەندەك، ئاتا - بالا ئوتتۇرىسىدىكى ئاداۋەت - نىزا
تۈگۈچلىرىنى ئۆزلىرى يېشىۋالسۇن.
— ئۇنداق قىلىشقا بولماسمىكىن، تەقسىر، — دەپ گەپكە
لوقما سالدى ئەلىشاھبەگنىڭ ئىنىسى ئەلىقۇلبەگ تەئەددى قى-
لىپ، — ئاكام باياتىن ھەزرەتلىرىنى ئۇستاز - ئۆلىما دەپ
بىلىپ ھۆرمەتلىرىنى قىلدى. ئاكا - ئىنى ئىككىمىزنىڭ ھەز-
رەتلىرىنى ئالاھىدە ھۆرمەتلەيدىغانلىقىمىزنى ھەممە ئادەم بىلى-
دۇ. ئەمما، شۇنى ئەسلىرىدە تۇتسىلىكى، ھەرقانچە ھۆرمەت-
ئېھتىرامىنىڭمۇ چېكى بولىدۇ.
— ئەلۋەتتە شۇنداق، — دېدى ھىندىقۇش مىرزا ئاپئاق
ساقاللىرىنى سىلاپ تۇرۇپ، — خۇددى شۇنىڭ ئەكسىچە ھەرقان-
داق ئىززەتنىڭمۇ، يول قويۇشنىڭمۇ چېكى بولىدۇ. مەن شۇنداق
بىر ھېكمەتنى بىلىمەن، ئۇ بولسىمۇ جاھىللىق ئىنسانغا ياخشى
ئاقىۋەت ئەكەلمەيدۇ. بولۇپمۇ سىلەرگە ئوخشاش يامانغا يانتاياق
بولغان جاھىللارغا.
— جانابلىرى بىلەن ئارتۇقچە دەتالاش قىلىپ ئولتۇرۇشنىڭ
ئەمدى ھاجىتى قالمىدى. ئۆلىما ھەزرەتلىرى، بىز ئاكا - ئىنى
شاگىرتلىرىنى بىھۆرمەتلىك قىلدى دەپ ئەيىبكە بۇيرۇ-
مىغايلا، — دېدى ئەلىشاھبەگ ھىندىقۇش مىرزىغا يەنە بىر قېتىم
ئېگىلىپ سالام بەجا كەلتۈرۈۋېتىپ، — لەشكىري قىر - چاپمۇ[1]

① لەشكىري قىر - چاپ — بۇنىڭدا ئىككى تەرەپنىڭ لەشكەرلىرى بىراقلا ھۇجۇمغا
ئۆتىدۇ - دە، قىر - چاپ قىلىپ ئۇرۇش قىلىدۇ.

ياكى ماھارىتى سەركەردىمۇ[1] ئۆزلىرى بىرنېمە دېگەيلا، مۆھتەرەم
ئۇستاز.
— ئەمىر لەشكەر جانابلىرىنىڭ پەيلى شۇ بولسا، بىزمۇ
ئارتۇقچە ئېغىز ئۇپرىتىپ ئولتۇرمايلى. لەشكىري قىر - چاپ
قىلىپ بىھۇدە قان تۆكۈش ھاجەتسىز، مېنىڭچە، ماھارىتى سەر-
كەردە بولسۇن، — دېدى ھىندىقۇش مىرزا ۋە سەركەردىلىرىگە
قاراپ توۋلىدى، — قېنى باھادىرلىرىم، ئاۋۋال قايسىڭلار مەي-
دانغا چۈشۈپ ماھارەت سىنىشىپ باقىسىلەر؟
ھىندىقۇش مىرزىنىڭ سۆزى ئاخىرلىشىپ بولغۇچە شىرئەلى
باھادىر شەمشىرىنى پۇلاڭلاتقىنىچە ئېتىنى دېۋىتىپ مەيدانغا
چۈشتى ۋە ياۋ سېپىگە قاراپ ئېتىلدى. شۇ ھامان ياۋ سېپىدىنمۇ
بىرسەركەردە ئەگرى قىلىچىنى ئويناتقىنىچە شىرئەلى باھادىرغا
قاراپ ئات سالدى. ئىككى تەرەپنىڭ لەشكەرلىرى سۈرەن -
چۇقان سېلىشىپ ئۆز سەركەردىلىرىگە مەدەت بېرىشتى.
ئىككى سەركەردە ئۇدا ئون نەچچە مەرتىۋە ئېلىشىپمۇ
بىر- بىرىنى يېڭەلمىدى. بىرى شىددەت بىلەن ئۇرغان قىلىچتىن
يەنە بىرى چەبدەسلىك بىلەن ئۆزىنى ئەپقاچاتتى. بىرىنىڭ ئىش-
لەتكەن پەنتىنى يەنە بىرى دەرھال سېزىۋالاتتى. قىلىچلارنىڭ
بىر - بىرىگە زەرب بىلەن ئۇرۇلۇشىدىن جاراڭلىغان ئاۋازلار
چىقىپ، ۋال - ۋۇل ئۇچقۇن چاچرايتتى.
ھەر ئىككى سەركەردە شۇنچىلىك ئۆزلىرىنى تۇتۇۋېلىشقاندى-
دىكى، قارشى تەرەپنى قىلىچلاپ، ئەجەل شەربىتىنى ئىچۈرۈش-
تىن باشقا ھېچنېمىنى ئويلىمايتتى. بۇ ئاجايىپ جەڭبازلىق
ماھارىتىگە مەھلىيا بولۇشقان ھەر ئىككى تەرەپنىڭ سەركەردە -
لەشكەرلىرى تاقىر سايدىكى ئوت - ئاتەش كۆيۈك ئاپتاپنى زىنھار
ھېس قىلىشمايتتى.

① ماھارىتى سەركەردە — بۇنىڭدا ئىككى تەرەپتىن بىردىن سەركەردە مەيدانغا چۈشۈپ،
ماھارەت سىنىشىپ، يېڭىش - يېڭىلىشنى ئايرىيدۇ.

شۇ يوسۇندا بىر ئاش پىشىم ۋاقىت ئېلىشقاندىن كېيىن قەشقەرسەركەردىسى بارا - بارا ھالسىراپ ھۇجۇمدىن مۇداپىئەگە ئۆتتى. شۇ ئەسنادا سەركەردىسىنىڭ چاندۇرۇپ قويۇۋاتقانلىقىنى سەزگەن ئورۇنباسار ئەمىر لەشكەر مىرزا يۈسۈپبەگ نەيزىسىنى پۇلاڭلاتقىنىچە ئات سېلىپ مەيدانغا چۈشتى - دە، شىرئەلى باھادىرغا شىددەت بىلەن تاشلاندى. شىرئەلى باھادىر ئەمدى بىر نەيزە ۋە بىر قىلىچقا تاقابىل تۇرۇشقا كىرىشتى.

— نامەردلىك قىلدى. بىر ئادەمگە ئىككى ئادەم چىقتى، — دەپ قىيقاس سېلىشتى لەشكەرلىرى.

شىرئەلى باھادىرنىڭ تاقابىل تۇرالماسلىقىدىن ۋايىم يېگەن ھىندىقۇش مىرزا سەركەردىلىرىگە قاراپ سۆزلىدى:

— مىرزا يۈسۈپبەگ دېگەن نامەرد، قارا يۈزئەمىرنى كۆرۈڭ، ئوردىدىن يۈز ئۆرۈگىنىنى ئاز دەپ، تېخى خان لەشكەرلىرىگە نەيزىسىنى تەڭلەپ چىققىنىنى، قېنى قايسىڭلار ھەمدەمگە چىقىسىلەر؟

شۇ ھامان خان لەشكەرلىرى سېپىدىن بىر سەركەردە ئېتىغا زەرب بىلەن قامچا سالدى - دە، قارشى تەرەپكە ئوقتەك ئۇچۇپ كەتتى. ھىندىقۇش مىرزا خاتىرجەملىك بىلەن ساقىلىنى سىلىماقچى بولۇپ قولىنى ئېڭىكىگە ئاپىرا - ئاپارمايلا «ئاپلا!» دەپ توۋلىۋەتتى. چۈنكى، ياۋ سېپىگە ئات سېلىپ كەتكىنى باشقا بىرى ئەمەس دەل مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم ئىدى.

— مەلىكەم، كەينىڭلارغا يانسىلا! — دېدى ھىندىقۇش مىرزا جېنىنىڭ بارىچە توۋلاپ.

بۇ چاغدا مەلىكە شىرئەلى باھادىر بىلەن ئېلىشىۋاتقان ياۋ سەركەردىلىرىنىڭ قېشىغا بېرىپ بولغانىدى. مەلىكىنىڭ ھاياتىدىن خەۋپسىرەپ ھەم ئۇنىڭ باشباشتاقلىقىدىن غەزەپلىنىپ، پۈتۈن ئەزايىنى پۈررىدە قارا تەر باسقان ھىندىقۇش مىرزىنىڭ تىلى كالۋالىشىپ قالغانىدى. ئۇ بىرنەچچە دەقىقە داڭقېتىپ

تۇرۇپ قالغاندىن كېيىن مەلىكىدىن كۆزىنى ئۈزمەي تۇرۇپ ۋارقىرىدى:

— بولۇڭلار، بىرىڭلار بېرىپ ئاۋۇ غەلۋىخور مەلىكىنى قوغداپ قايتۇرۇپ كېلىڭلار!

سەركەردىلەردىن بىرى مەلىكىنى ياندۇرۇپ كېلىش ئۈچۈن ئات سېلىپ چىقىپ بولغۇچە، شىرئەلى باھادىر بىلەن ئېلىشىۋاتقان مىرزا يۈسۈپبەگ شىرئەلى باھادىرنى تاشلاپ مەلىكىگە قاراپ ئات سالدى - دە، مەلىكىنىڭ نەق گېلىنى چەنلەپ زەرب بىلەن نەيزە ئۇردى. مەلىكىدىن كۆز ئۈزمەي قاراپ تۇرغان ھىندىقۇش مىرزىنىڭ يۈرىكى ئېغىپ، ئات ئۈستىدە تېپىرلاپلا قالدى. ئۇ بۇ پاجىئەنى كۆرمەي دېگەندەك كۆزىنى يۇمۇۋالدى - دە، دەقىقە ئۆتمەي يەنە ئاچتى، ئاچتىيۇ ۋۇجۇدىدا ئۆچەي دەپ قالغان ئۈمىد شامى يەنە پىلىلدىدى. مەلىكە ئۇرۇلغان نەيزىدىن ئۆزىنى ئەپچىللىك بىلەن قاچۇرۇپ، ئېتىنىڭ بېشىنى بۇرىغىنىچە خان لەشكەرلىرى سېپىگە قاراپ چېپىپ كېلىۋاتاتتى. ئېتىلىپ كەلگەن سەركەردىنىڭ بىر مەرتەم ئېلىشا - ئېلىشمايلا قاچقىنىنى كۆرگەن مىرزا يۈسۈپبەگ ئۇنى تىرىك تۇتۇۋېلىپ، ئاستىدىكى قارا تۇلپارنى ئولجا ئېلىش ۋەسۋەسىسىدە جېنىنىڭ بارىچە قوغلىدى. مىرزا يۈسۈپ بەگ مەلىكىنىڭ ئاستىدىكى قارا ئارغىماقنىڭ سۇلتان ئابدۇللاخاننىڭ ئەتىۋارلىق قارا تۇلپارى ئىكەنلىكىنى تونۇپ قالغانىدى. قېچىپ كېتىۋاتقان مەلىكە قارا تۇلپارنىڭ تىزگىنىنى ئىختىيارىي قويۇۋېتىپ، قولىدىكى نەيزىسىنى ئېگەرگە چاققانلىق بىلەن غانجۇغىلىدى - دە، بويىنىغا ئېسىۋالغان ئوقياسىنى ئېلىپ، كۆن ئوقدانىدىن بىر تال ئوقنى ئېلىپ، كىرىچقا سېلىپ، يانى تولۇن ھالەتكە كەلتۈرۈپ تارتىۋالغاندىن كېيىن، شاققىدە كەينىگە قايرىلىپ، ئارقىسىدىن يەتتە - سەككىز قەدەم يىراقلىقتا جېنىنىڭ بارىچە قوغلاپ كېلىۋاتقان مىرزا يۈسۈپبەگنىڭ كۆزىنى نىشانلاپ كىرىچنى قويۇۋەتتى. شۇ ھامان مىرزا يۈسۈپبەگ ئېچىد-

نىشلىق بىرنى ۋارقىراپ ئات ئۈستىدىن ئارقىسىغا ئۇچۇپ چۈشتى. مەلىكىنىڭ ئاتقان ئوقى ئۇنىڭ دەل ئوڭ كۆزىگە بېرىپ سانجىلغانىدى. ئۇنىڭغىچە ئېگەرنىڭ غانجۇغىسىدىن نەيزىسىنى ئېلىشقا ئۈلگۈرگەن مەلىكە، قارا تۇلپارنىڭ تىزگىنىنى شاققىدە كەينىگە بۇرىدى ـ دە، ئاغرىق ئازابىدا قۇمغا چىقىپ قالغان بېلىقتەك پىلتىڭلاپ تۇرغان مىرزا يۇسۇپبەگنىڭ نەق گېلىغا توغرىلاپ نەيزىسىنى گاچچىدە سانجىدى. ئۇنىڭغىچە مەلىكىنى قوغداش ئۈچۈن يېتىپ كەلگەن سەركەردە قارا تۇلپارنىڭ تىزگىنىنى قولىغا ئېلىۋالدى.

ئورۇنباسارىدىن ئايرىلغان ئەلشاھبەگ ناغرا چالدۇرۇپ، جەڭبازلىق ماھارىتىنى ۋاقتىلىق توختىتىش ھەققىدە ھىندىقۇش مىرزىغا بېشارەت بەردى. مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمنىڭ ھاياتىدىن ئەندىشە قىلىپ تۇرغان ھىندىقۇش مىرزىمۇ دەرھال ناغرا چالدۇردى. ناغرا ئاۋازىنى ئاڭلىغان شىرئەلى باھادىر بىلەن قەشقەر قوشۇنىنىڭ سەركەردىسى ئېلىشىشنى توختىتىپ ئۆز سەپلىرىگە قايتىپ كېلىشتى.

— ئەي غەلۋىخور مەلىكەم، ئاسىي مۇناپىق ئەمىر مىرزا يۇسۇپبەگنى ئۆلتۈرۈپ، خان لەشكەرلىرىنىڭ ھەيۋىسىنى ئاشۇرغان تۆھپىڭىزنى دېمىسەم، سىزنى شۇ تاپنىڭ ئۆزىدىلا لەشكىرىي جاساققا تارتار ئىدىم. يەنە باشباشتاقلىق قىلىدىغان بولسىڭىز دەرھال ئاستانىگە قايتۇرۇۋېتىمەن ياكى قارارگاھقا سولاپ نەزەربەند قىلىپ قويىمەن. مۇشتۇمدەك بىر ئاجىزە بولغىنىڭىز بىلەن يۈرىكىڭىز ئەجەب چوڭ ئىكەنغۇ سىزنىڭ. جەڭگە چىقىشقا سىزگە كىم ئىجازەت بەردى؛ بىلەمسىز بۇ دېگەن ياغى[①]، ھەرگىزمۇ ئويۇن ئەمەس.

— رەنجىمىسىلە، ئەمىرى كەبىر ئاتا، — دېدى مەلىكە

① ياغى — ئۇرۇش.

مۆھتەرەم خېنىم ئەركىلەپ تۇرۇپ، — بايام ئۆزلىرى ھەمدەمگە چىقىشقا پەرمان بەردىلە، پەرمان بېرىلگەنىكەن ئەلۋەتتە سەركەردىلەردىن بىرى ھەمدەمگە چىقىش كېرەك. گەرچە مەن رەسمىي سەركەردە ھېسابلانمىساممۇ، جانابىي باھادىر سەركەردىلەر بىلەن بىر سەپتە تۇرغانىكەنمەن، پەرمانبەردار بولۇش بۇرچۇم بار. ئۇنىڭ ئۈستىگە چاپچىپ تۇرغان قارا تۇلپار باشقا سەركەردىلەرنىڭ ئېتىدىن چاققان چىقىپ قالدى. دېمىسىلىمۇ بۇنىڭ ئويۇن ئەمەس ياغى ئىكەنلىكىنى ئوبدان بىلىمەن. بولمىسا خان ئاتامغا شۇنچە يالۋۇرۇپ كەلمەس ئىدىم. تۇرپاندىكى ۋاقتىمدىمۇ ئاتامغا ئەگىشىپ بىر قانچە قېتىم ياغى كۆرگەنمەن.

— جاۋابلاشماڭ! باشباشتاقلىق قىلماسلىقتا ۋەدە بېرىڭ، — دېدى ھىندىقۇش مىرزا قاپىقىنى تۈرۈپ.

— خوش، ۋەدە بېرەي، ئەمىرى كەبىر ئاتا، — دېدى مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم بېشىنى تۆۋەن سېلىپ.

شۇتاپتا ھىندىقۇش مىرزا قەستەن قاپىقىنى تۈرۈۋالغىنى بىلەن مەلىكىنىڭ بايامقى كۆرسەتكەن باھادىرلىقىدىن ۋە كامالەتكە يەتكەن ئوقيا ئېتىش ماھارىتىدىن سۆيۈنۈپ، ئىچىدە بارىكاللا ئېيتىۋاتقانلىقىنى ھېچكىم بىلمەيتتى.

شۇ ئەسنادا ئەلشاھبەگنىڭ ئەلچىسىنى خان لەشكەرلىرىنىڭ قاراۋۇللىرى ئالدىغا سېلىپ ئەكەلدى. ئەلچى قوينىدىن بىر پارچە خەتنى ئېلىپ ھىندىقۇش مىرزىغا تاپشۇردى. ئەلشاھبەگ خەتتە، بۈگۈن لەشكەرلەرنى ھاردۇق ئالدۇرۇپ، جەڭنى ئەتە قايتىدىن داۋاملاشتۇرۇشنى تەلەپ قىلغانىدى.

تىنچىق ھاۋا، كۆيۈك ئاپتاپتا لەشكەرلەرگە ئىسسىق ئۆتۈپ كېتىشىدىن ئەنسىرىگەن ھىندىقۇش مىرزا بۇ تەلەپكە قوشۇلۇپ سەركەردىلىرىگە لەشكەرلەرنى قارارگاھقا قايتۇرۇش پەرمانىنى بەردى. چاناشلىرىدىكى سۇلىرىنى ئاللىقاچان ئىچىپ بولغان لەشكەرلەر ئۇسسۇزلۇقتا قۇرۇپ كەتكەن لەۋلىرىنى يالاشقىنىچە،

تېزلىك بىلەن ئېقىن بويىدىكى قارارگاھقا قاراپ ماڭدى.

5

ئۈچ كۈن تېپتىنچلا ئۆتۈپ كەتتى. ئەلشاھبەگ باشچىلىقىدىكى قەشقەر قوشۇنلىرى بىرنەچچە قېتىم جەڭگە ئۈندەپ باققان بولسىمۇ، ئەمىرىكەبىر ھىندىقۇش مىرزا سەركەردىلىرىگە ئۆز قارارگاھلىرىنى مەھكەم ساقلاشقا پەرمان بېرىپ، بارگاھى ئالىيغا بېكىنىۋالغىنىچە مىدىرلىماي يېتىۋالدى ۋە سەركەردىلەرنىڭ جەڭگە چىقىش تەلىپىنى قەتئىي رەت قىلدى. ئەمىرى كەبىرنىڭ نېمە خىيالى بارلىقىنى بىلەلمىگەن سەركەردىلەرنىڭ بۇ تاقىر سايلىقتا يا ئالدىغا ماڭالماي، يا كەينىگە يانالماي ئىچى پۇشۇپ كەتكەنىدى.

بۈگۈن كۈندىكى ئادىتى بويىچە ئاشۋاقتى بىلەن بارگاھى ئالىيغا سالامغا كىرگەن سەركەردىلەر، سالام - سەھەتنى بەجا كەلتۈرۈپ بولغاندىن كېيىن مەسلىھەتلىشىۋالغاندەكلا ئورۇنلىرىدا مىدىرلىمايلا تۇرۇۋشتى. ئۇلارنىڭ چىرايىغا قاراپلا نېمە دېيىدىغانلىقىنى پەرەز قىلىپ بولغان ھىندىقۇش مىرزىمۇ ھېچنېمىنى بىلمىگەن بولۇپ قەستەنگە جىم تۇرۇۋالدى. بۇ جىمجىتلىق خېلى ئۇزۇن داۋاملاشتى. ئەمىرى كەبىرنىڭ ھە دېسىلا ئاستانىگە قايتۇرۇۋېتىمەن دەپ سۇر كۆرسىتىشىدىن خېلىلا بېسىقىپ قالغان مەلىكە مۆھتەرەم خېنىممۇ شوخ ئەركىلىكىگە يات ھالدا جىمىپ قالغانىدى. تۇرقىدىن ئۇلار جىم ئولتۇرۇشتا بەسلىشىۋاتقاندەك كۆرۈنەتتى. ئاخىر بۇ جىمجىتلىققا ئەمىرى كەبىر چىدىمىدى.

— بۇرۇقتۇرما بولۇپ بىر يەرگە تىقىلىشىۋالغۇچە سىرتقا چىقىپ شامالداپ كىرسەڭلار بولمامدۇ، سەركەردىلىرىم، — دېدى ئۇ ئولتۇرغانلارغا تەكشى قاراپ.

ھېچكىمدىن سادا چىقمىدى.

بارگاھى ئالىينىڭ ئىچى ئادەمنىڭ نەپسى سىقىلغۇدەك دەرىجىدە دىمىق بولۇپ كەتكەنىدى. سىرتتا قۇياش سايغا ئوت پۈركۈيتتى. ئاپتاپتا بىردەم تۇرۇش مۇمكىن ئەمەس ئىدى. بارگاھى ئالىينىڭ ئىچى بولسا سەركەردىلەرنىڭ تىنىقىدا خۇددى داپخانىسى ئېتىۋېتىلگەن تونۇرغىلا ئوخشاپ قالغانىدى.

— سىرتقا چىققانىڭمۇ پايدىسى يوق، ئەمىرى كەبىر جانابلىرى. سىرتمۇ ئوخشاشلا ئوت - ئاتەش.

— ئات چاپتۇرساق بىردەملا شامالدايمىز، توختىساق قاق بولۇپ، تۇرغىلى بولمايدۇ.

— ئەمىسە بارگاھى ئالىينىڭ ئىچى سۆرۈنمىكەن؟ — دېدى ھىندىقۇش مىرزا چېكە - بويۇنلىرىدىن ساقىپ چۈشۈۋاتقان تەرىنى بەلۋېغىنىڭ ئۇچى بىلەن ئېرتىپ تۇرۇپ تېرىككەن ھالدا، — ھېچبولمىسا ئۆزۈڭلارنىڭ چېدىر بارگاھىڭلاردا سايىداڭلار، بۇ يەرگە تىقىلىشىۋالماي.

— بىزنىڭ ئاسىي قوشۇن بىلەن جەڭ قىلماي، خۇددى مۈشۈكتىن قاچقان چاشقاندەك قارارگاھىمىزغا بېكىنىۋېلىشىمىزنىڭ سەۋەبىنى ئېيتىپ بەرمىسىلە، سىرتقا زادىلا چىقماسمىز، ئەمىرى كەبىر ئاتا، — دېدى مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم سەركەردىلەرنىڭ مۇددىئاسىنى ئاشكارىلاپ.

— ئارى.

— ئەينى مۇددىئا.

بەس - بەستە ئاۋاز قوشتى باشقا سەركەردىلەرمۇ مەلىكىنى قوللاپ.

— بىھۇدە قان تۆكۈشتىن ساقلىنىشتىن باشقا بىزگە مۇددىئا يوقتۇر، سەركەردىلىرىم، — دېدى ھىندىقۇش مىرزا تومتاقلا قىلىپ.

— قان تۆكۈشتىن قاچساق نۇسرەت ئاسماندىن چۈشمەس.

ياغى دىمەكلىك، قان تۆكۈش دىمەكلىك، ئادالەت قىلىچىنى
يالىڭاچلىماي تۇرۇپ، ئاسىي قوشۇننى ھەرگىزمۇ ئەل قىلغىلى
بولماس. بۇ غىلتاڭ ساينىڭ تونۇر تەپتىدە مىدىرلىماي تۇرۇۋې-
رىپ لەشكەرلەرنىڭمۇ ئىچى پۇشتى، — دېدى بەرانغار قوشۇند-
نىڭ ئەمىر سەركەردىسى.
ھىندىقۇش مىرزا ساقىلىنى سىلاپ بىرئاز تۇرۇۋالغاندىن
كېيىن سەركەردىلەرگە تەكشى قاراپ تۇرۇپ سورىدى:
— ئېيتىڭلارچۇ، سەركەردىلىرىم، لەشكەرلەر ئاچمۇ؟
— ياق، — دەپ جاۋاپ بەردى سەركەردىلەر.
— ئەمىسە ئۇسسۇزمۇ؟
— ياق.
— ئۇلارنىڭ ئارىسىدا ئىسسىق ئۆتۈپ كېسەل بولغانلار
بارمۇ؟
— قارارگاھىمىز ئېقىن بويىدا تۇرسا، لەشكەرلەر ئۇسسۇز
قالمىغاندىن كېيىن ئەلۋەتتە ئىسسىق ئۆتۈپ كەتمەيدۇ ـ دە.
— ھەببەللى، — دېدى ھىندىقۇش مىرزا، — بىزدە ھەممە
ئىمكانىيەتلەر تولۇق، غېمىمىز يوق، شۇڭا مىدىرلىمايمىز. بى-
راق ئاسىي قوشۇننىڭ ئوزۇق ـ تۈلۈكى بولغان بىلەن سۈيى
يوق. ئۇلار بىر يۇتۇم سۇنىمۇ يىگىرمە نەچچە چاقىرىم يىراقلىق-
تىن توشۇپ ئەكېلىپ ئىچىۋاتىدۇ. تومۇزدىكى غىلتاڭ سايدا
ئۇسسۇز قالغان ئادەمگە ئاسان ئىسسىق ئۆتۈپ قالىدۇ. ئۇسسۇز-
لۇق بىلەن ئاپتاپ بىز ئۈچۈن ئاسىي قوشۇن بىلەن جەڭ قىلىۋا-
تىدۇ. ئەھۋال ئاشۇنداق تۇرسا، يەنە ئاۋارە بولۇپ نېمىشقا جەڭ
قىلغۇدەكمىز.
كۆڭۈللىرىدىكى تۈگۈچ يېشىلگەن سەركەردىلەرنىڭ چىرايى-
غا كۈلكە يۈگۈردى.
— ئۇلار ئۇسسۇزلۇقتىن قىينىلىپ يېتىۋەرمەس. ناۋادا
چېكىنىپ يېڭىسار قەلئەسىگە بېكىنىۋالسا قانداق قىلىمىز؟ —

دېدى سەركەردە مىرزا فازىل چۇراس.
— بۇنىڭ جاۋابىنى ھېلىغىچە سەركەردە شىرئەلى باھادىر
بېرىدۇ، — دېدى ھىندىقۇش مىرزا خاتىرجەملىك بىلەن.
شۇ چاغدىلا سەركەردىلەر بارگاھى ئالىيدا سەركەردە شىر-
ئەلى باھادىرنىڭ يوقلۇقىنى ھېس قىلىشتى. ئەسلىدە ھىندىقۇش
مىرزا تۈنۈگۈن نامازدىگەر ۋاقتى بىلەن شىر ئەلى باھادىرنى
بارگاھى ئالىيغا چاقىرتىپ، ئۇنى كۆز باغلانغان ۋاقىتتا يەزەك
قوشۇننى باشلاپ، ياۋ لەشكەرلىرىگە تۇيدۇرماي، ئۇلارنى ئايلى-
نىپ ئۆتۈپ، كېچىلەپ ئازغىنا قېرى ـ چۆرى لەشكەرلەر بىلەن
قوغدىغۇچىسىز قالغان يېڭىسار قەلئەسىنى ئېلىپ، ئاسىي قو-
شۇننىڭ چېكىنىپ مۇداپىئەلىنىش يولىنى ئۈزۈپ تاشلاشقا پەر-
مان بەرگەنىدى. بۇ لەشكىرىي مەخپىيەتلىكتىن باشقا سەركەردى-
لەرنىڭ خەۋىرى يوق ئىدى. شۇ ئەسنادا بارگاھى ئالىيغا كىرىپ
كەلگەن مۇلازىم ئەمىرى كەبىرگە سالام قىلدى.
— مەلۇم بولغاي، يەزەك قوشۇندىن چاپارمەن كەلدى.
—كىرسۇن، — دېدى ھىندىقۇش مىرزا.
بارلىق سەركەردىلەرنىڭ كۆزى بارگاھى ئالىيغا كىرىپ
كەلگەن چاپارمەنگە تىكىلدى.
—ئەمىر كەبىرى جانابلىرىغا مەلۇم بولغاي. يەزەك قوشۇن
بامىدات ۋاقتىدىن بۇرۇن يېڭىسار قەلئەسىنى پەتھى قىلدى.
ئۆلۈم ـ يېتىم ئەھۋاللىرى كۆرۈلمىدى.
سەركەردىلەرنىڭ چېھرىگە كۈلكە قوندى.
— دەرھال قايتىپ سەركەردەڭگە ئېيت. قەلئەنىڭ مۇداپى-
ئەسىنى كۈچەيتسۇن، قەلئە ئىچىدىكى ئاۋامغا زىنھار زۇلۇم
سالمىغاي، — دېدى ھىندىقۇش مىرزا چاپارمەنگە.
چاپارمەن پەرماننى ئېلىپ چىقىپ كەتتى.
— مۆھتەرەم سەركەردىلىرىم، — دېدى ھىندىقۇش مىرزا
ئولتۇرغانلارغا قاراپ، — ئۆز قارارگاھىڭلارغا قايتىپ، لەش-

كەر - سەرۋازلىرىڭلارنى ئوبدان غىزالاندۇرۇپ تەييار تۇرۇڭلار. پېشىن نامىزىدىن كېيىن ئاسىي قوشۇننىڭ قارارگاھىغا ھۇجۇم قىلىمىز. بارلىق لەشكەرلەرگە ئالاھىدە پەرمان جاكارلانسۇنكى، ئاسىي قوشۇننىڭ قارشىلىق كۆرسىتىشكە ماجالى يەتمىگەن كېسەل، ئاجىز لەشكەرلىرىگە زىنھار زەخىم يەتكۈزۈلمىگەي. پەرمانغا خىلاپلىق قىلغۇچىلار لەشكىرىي جاساققا تارتىلىدۇ.

سەركەردىلەر روھلۇق ھالدا بارگاھى ئالىيدىن يېنىپ چىقتى.

6

ئەمىرى كەبىر ھىندىقۇش مىرزا ھەقىقەتەن توغرا پەرەز قىلغانىدى. شاھزادە يولۋاسخاننىڭ ئىككى تۇمەن كىشىلىك مۇنتىزىم لەشكىرى بىلەن خوجا ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭ تۇمەن كىشىلىك ھەمدەمچى سوپى لەشكەرلىرى ئىككى كۈن ئىچىدىلا سۇ مەسىلىسىنى ھەل قىلالماي پاتىپاراقچىلىقتا چۈشكەنىدى. ئۇلارنىڭ مەخسۇس سۇ توشۇغۇچى لەشكەرلىرى سۆگەت، توپلۇق تەرەپلەردىن يۈزلەپ كۆتەك ھارۋىلارغا ياغاچ تۇڭلارنى بېسىپ ئىككى ئاش پىشىم ۋاقىتتا ئاران بىر يول سۇ ئەكېلەلەيتتى. توشۇپ كېلىنگەن بۇ سۇلار ئۈچ تۇمەن لەشكەر ئۈچۈن ئۇسساپ، گەزباغلاپ كەتكەن كالپۇكلىرىنى نەمدىۋېلىشقىمۇ يەتمەيتتى. سۇ تالىشىپ كۆتۈرۈلگەن جەڭگى - جېدەللەر بېسىقمايتتى. ئۇسسۇزلۇقتا ئىسسىق ئۆتۈپ كېتىپ يىقىلغان لەشكەرلەرنىڭ سانى ئۈچ كۈن ئىچىدە بەش مىڭدىن ئاشتى. ئىسسىق ئۆتۈپ كەتكەن بۇ لەشكەرلەر ئىچى سۇرۇپ، قىزىتمىسى ئۆرلەپ ئوت - ئاتەش بولۇپ، سايىنىڭ تېشىدەك يېتىشاتتى. ئۇنىڭ ئۈستىگە ھەمدەمچى سوپى لەشكەرلەردىن ئۈچ مىڭغا يېقىن ئادەم ئۇسسۇزلۇقتا چىدى-

يالماي بىر كېچىدىلا قېچىپ كەتتى. ئىسسىق ئۆتۈپ ئاغرىپ يېتىپ قالغانلارمۇ ئىككى مىڭدىن ئاشاتتى. شۇ سەۋەبلىك موللا ساقى بىلەن موللا نەقى خەلىپىلەرنىڭ ئەمىر لەشكەر ئەلىشاھبەگنىڭ ئالدىدا تىلى تۇتۇق ئىدى، مانا ئەمدى ئۇلار بارگاھى ئالىيغا گىدىيىپ كىرەلمەيتتى. خالىغانچە جەڭ تەدبىرلىرى كۆرسىتەلمەيتتى. قۇتبىل ئەقتاب پىر بۇزرۇكى ھىدايىتۇللا ئىشان خوجىسىنىڭ كەشپىيۇ كارامەتلىرىنى شالىلىرىنى چاچرىتىپ سۆزلەپ ماختىنالمايتتى. ناۋادا بىلىپ - بىلمەي زۇۋاندارلىق قىلىپ سالسا، ئەلىشاھبەگنىڭ تەنبىھىگە، مەسخىرىسىگە ئۇچرايتتى. چۈنكى، ئەلىشاھبەگنىڭمۇ بۇ ئەھلى سۇلۇك باھادىرلىرىغا بولغان ھۆرمەت - ئېھتىرامى كۆرۈنەرلىك تۆۋەنلىگەنىدى. ئۇلارنى «مۆھتەرەم باھادىر سەركەردىلەر» دەپ ھۆرمەت بىلەن ئاتىماستىن، مەسخىرىلىك تەلەپپۇزدا «جانابىي زاتىل ئەقتابلار» دەپ ئاتايدىغان بولۇۋالغانىدى ۋە خالىغانچە مازاق قىلاتتى. شۇنداقتىمۇ موللا ساقى بىلەن موللا نەقى دەردلىرىنى ئىچىگە يۇتۇپ زورىغا ھىجىيىشىپ يۈرۈشكە مەجبۇر بولدى. چۈنكى، ئۇلار بۇ سوپى لەشكەرلەرنىڭ رەسمىي جەڭگە دۈچ كەلسە، ھېچقانچە كۈچ كۆرسىتەلمەيدىغانلىقىنى بىلىپ يەتكەنىدى. ئەس - يادى ئەلىشاھبەگ باشچىلىقىدىكى قوشۇن خان لەشكەرلىرىنى يېڭىۋالسا، ئۇلار بىلەن بىللە ئاستانىگە باستۇرۇپ بېرىپ، خوجىسى ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭ كۆرسەتمىسى بويىچە، ئاستانىدىكى نەچچە مىڭلىغان ئىسھاقىيەچى قارا تاغلىق مۇرىتلارنىڭ قېنىنى ئېرىق قىلىپ ئاققۇزۇش، تېرىسىنى سويۇپ پوستىغا سامان تىقىش، ئاختا قىلىپ پېيىنى قىرقىپ تاشلاش، قېنىدا تۇگمەن چۆرگىلىتىش ئىدى. بۇنداق قىلىش سوپى لەشكەرلىرىنىڭ قولىدىن تولۇق كېلەتتى. تېخى مۇشۇ تۆھپىلىرى ئۈچۈن خوجىسىدىن ئالىدىغان ئىنئاملارنى ئويلىشىپ شالۋاقلىرىنى ئاققۇزۇشاتتى.

ئەلىشاھبەگ سەركەردىلىرى بىلەن لەشكەرلەرنىڭ سۇ مەسى-

لىسىنى قانداق ھەل قىلىش، كۈچلۈك ياۋغا قانداق تاقابىل
تۇرۇش ھەققىدە باش قاتۇرۇپ ئامال تاپالماي رەللە بولاتتى،
ئىسسىق ئۆتۈپ كېتىپ قىزىتمىسى ئۆرلەپ كەتكەن لەشكەرلەر
ئاغرىق ئازابىدا ئىڭراپ زار - زار قاقشايتتى. ئەمما، موللا ساقى
بىلەن موللا نەقى بولسا كېسەل تەگمىگەن بىر قىسىم سوپى
لەشكەرلىرىنى ھەرىكەتلەندۈرۈپ جەررە - ساما سېلىشىپ، ھۆك-
مەت ئوقۇپ ھۇ - ھۇلىشاتتى. بۇ ھالەت خاھى كېچە، خاھى
كۈندۈز ئوخشاش تەكرارلىناتتى. قىزىتمىسى ئۆرلەپ كەتكەن
لەشكەرلەر بىر - بىرلەپ جان تەسلىم قىلاتتى. ئەمما جەررە-
ساما بولسا بۇ ئوت - ئاتەش قارغىش تەگكۈر ساينى لەرزىگە
سېلىپ، لەشكەرلەرگە ئارام بەرمەيتتى. ئەلىشاھبەگ بۇ قىزىت-
مىنىڭ يۇقۇملۇق كېزىككە ئايلىنىپ پۈتكۈل لەشكەرلەرگە تالا-
پەت يەتكۈزۈشىدىن خەۋپسىرەپ يۈرىكى سۇ ئىدى.

— خانىقاغا بارغاندا سېلىۋېلىشسىلا بۇ جەررە - سامالىرد-
نى، مۆھتەرەم سوپىلىرىم، — دەپ ۋارقىرايتتى ئەلىشاھبەگ
سەۋر قاچىسى تولۇپ، — ئېشەك ئۆلۈۋاتسا كۆتى غېجەك تارتىپ-
تۇ دەپ، نېمانداق قاملاشمىغان ئىش بۇ، — موللاساقى بىلەن
موللا نەقىگە قاراپ دوق قىلاتتى ئۇ، — جانابىي زاتىل ئەقتابىلد-
رىم، بىلىپ قويۇشسىلا، جەررە - ساما بىلەن كۈچلۈك ياۋنى
يەڭگىلى بولماس. سوپى لەشكەرلەرنى ھەلقى - سۆھبەتكە مەش-
غۇل قىلغۇچە، جەڭبازلىق ماھارىتى بىلەن مەشىق قىلدۇرسىلا،
ئۇلار ساپايى چېلىشنى ئەمەس، قىلىچ - نەيزە ئوينىتىشنى ئۆ-
گەنسۇن. رەسمىي جەڭگە چۈشكەندە يۈز ساپايى ئۇستىدىن بىر
قىلىچ غالىب كېلىۇر.

خەلىپىلەر ئەلىشاھبەگكە گەپ ياندۇرالمايتتى، ئەمما ئارقى-
سىدىن «دەھرىي»، «مۇرتەت» دەپ تىللايتتى، ساقاللىرىنى
تۇتاملاپ خەپىلىشەتتى.

بۈگۈن قوزىچۇش مەھەلدە توشۇپ كېلىنگەن ھارۋىدىكى

سۇنى تالىشىپ سوپى لەشكەرلەر بىلەن شاھزادە يولۋاسخاننىڭ
لەشكەرلىرى ئارىسىدا غوۋغا كۆتۈرۈلدى. ھەر ئىككى تەرەپ
سۇنى ئۆزلىرىنىڭ قارارگاھىغا ئەكېتىپ چۈشلۈك تاماققا ھازىر-
لىق كۆرۈشكە ئالدىرايتتى، ئۇلار بىر - بىرىگە يول قويمايتتى،
تارتىشىش، ئىتتىرىششلار، ياقا سىقىششقا، كېيىن بىر- بد-
رىنى قىلىچلىششقا ئۆتتى. ئەھۋالدىن خەۋەر تاپقان ئەلىشاھبەگ
بىلەن موللا ساقى، موللا نەقىلەر كېلىپ جېدەلنى ئارىچىلاپ
بولغۇچە سۇ تالىشىپ ئۆلگەنلەرنىڭ سانى ئوندىن، ئېغىر -
يەڭگىل يارىلانغانلارنىڭ سانى ئەللىكتىن ئېشىپ كەتكەنىدى.

ئەلىشاھبەگ غەزىپىنى زورىغا بېسىۋېلىپ تۇرۇپ، سۇنى
ھەر ئىككى تەرەپكە تەڭ تەقسىملەپ بەردى ۋە بۇنىڭدىن كېيىن
ھەر ئىككى تەرەپ ئۆزىنىڭ سۈيىنى ئۆزى ئەكېلىپ ئىچىدىغانغا
پەرمان چۈشۈردى.

— بۇ سايدا مۇشۇنداق تۇرۇۋەرسەك لەشكەر - سەرۋازلىرد-
مىز جەڭ قىلماي تۇرۇپلا ئۇسسۇزلۇق ۋە كېسەل ئازابىدىن
قىرىلىپ كېتىدىغان ئوخشايدۇ، — دېدى بارگاھى ئالىيغا قاي-
تىپ كەلگەن ئەلىشاھبەگ سەركەردىلىرىگە قاراپ، — ھىندىقۇش
مىرزا دېگەن قېرى تۈلكىمۇ بىر ئۆستەڭ سۇنى ئوڭچە ئىگىلىۋې-
لىپ، بىزنى بىر تېمىم سۇغا زار قىلىپ قويدى. قارارگاھىغا
مەھكەم بېكىنىۋېلىپ يا جەڭگە چىقمىدى. ئۇنىڭ مەقسىتىنى
ئەمدى بىلىۋاتىمەن. ئۇ بىزنى مۇشۇ سايدا ئۇسسۇزلۇقتىن قىي-
ناپ، لەشكەرلىرىمىزنىڭ جەڭگىۋارلىقىنى سۇندۇرۇپ، جەڭ
قىلمايلا ئەل قىلماقچى. شۇڭا، نەچچە مەرتىۋە جەڭگە ئۈندىسەك-
مۇ، چاشقاندەك ئىنىغا كىرىۋېلىپ يېتىۋالغان گەپ. بىز ئۇنىڭ
دامىغا چۈشۈپتۇق. ئىسىت، قاچانمۇ لەشكىرىي تەدبىردە ئۇنىڭغا
تەڭلىشەرمىز. بولدىلا بۇ يەردە قۇرۇق ئاۋارە بولۇپ تىركىشىپ،
ئۆلۈمنى كۈتۈپ تۇرماي دەرھال چېكىنەيلى.

— نەگە چېكىنىمىز؟ ئەمىرلەشكەر جانابلىرى، — دېدى

موللا ساقى ئەلىشاھبەگنىڭ مەسلىھەتمۇ سالماي ئۆزئالدىغا ھۆكۈم چىقارغىنىغا نارازى بولۇپ.

— يېڭىسارغا بولماي نەگە بولاتتى، — دېدى ئەلىشاھبەگ قاپىقىنى تۈرۈپ، — بارلىق قارارگاھلار يۈك - تاقلىرىنى تېڭىپ تەق بولغاي. تۈن نىسپى بىلەن ياۋغا بىلىندۈرمەي چېكىنىمىز. يېڭىسار قەلئەسى مۇداپىئەگە ئەپلىك، ھۇجۇم قىلىشقا ئەپسىز جاي. سۇيىمۇ مول، ھاۋاسىمۇ سالقىن، لەشكەرلەرنى ساقايتىۋالغاندىن كېيىن ئاندىن ئاستانىگە يۈرۈش قىلساقمۇ كېچىكمەيمىز.

سەركەردىلەر لەشكەرلىرىنى يېڭىسارغا چېكىندۈرۈش تەييارلىقىنى قىلىش ئۈچۈن بارگاھى ئالىيدىن چىقىپ كەتتى.

ئەلىشاھبەگ ساي ئوتتۇرىسىدىكى ئېقىننى ئىگىلەشتە بىر قەدەم كېچىكىپ قىلىپ قانچىلىك پۇشايمان قىلغان بولسا، نەچچە كۈندىن بېرى شۇنچە ئۈندەپمۇ جەڭگە چىقىرالمىغان خان لەشكەرلىرىدىن خاتىرجەم بولۇپ، سۇ ھەلەكچىلىكىدە بىخۇدلىشىپ، ياۋنىڭ ئەھۋالىنى كۆزىتىپ، خەۋەر ئېلىپ تۇرۇشنى بوشاشتۇرۇپ قويغانلىقىدىن مانا ئەمدى شۇنچىلىك پۇشايمان يېمەكتە ئىدى. مانا ھازىر ئويلىمىغان يەردىن چىقىپ خان لەشكەرلىرى ئۇلارنىڭ قارارگاھىغا خۇددى قوي قوتىنىغا ئېتىلغان بۆرىلەردەك باستۇرۇپ كەلمەكتە ئىدى. ئۇ ئۆزى تاش ساناپ بولغۇچە ھىندىقۇش مىرزىنىڭ قۇم ساناپ، خۇددى ئەۋلىيالاردەك ھۆكۈم چىقىرىپ، ھەربىر ئىشتا ئۆزىدىن بىر قەدەم ئالدىدا ماڭىدىغان دانىشمەنلىكىگە يەنە بىر قېتىم قول قويدى. لەشكىرىي ئىلىمدە ئۆزىنىڭ ھىندىقۇش مىرزىدىن خېلىلا خام ئىكەنلىكىنى ئېتىراپ قىلدى.

شۇ تاپىنىڭ ئۆزىدە جەڭگىۋارلىقىنى پۈتۈنلەي يوقاتقان لەشكەرلىرى بىلەن غەيرەت - جاسارىتى ئۇرغۇپ تۇرغان خان لەشكەرلىرىگە تاقابىل تۇرۇش تولىمۇ نادانلىق ئىدى. چېكىنىش -

پەقەت چېكىنىشلا ھالاكەتتىن قۇتۇلۇشنىڭ بىردىنبىر يولى ئىدى. ئەمما شىددەت بىلەن باستۇرۇپ كېلىۋاتقان ياۋنىڭ چاڭگىلىدىن ئامان - ئېسەن قۇتۇلۇپ چىقىشمۇ ئۇنچە ئاسانغا چۈشمەيتتى.

سوپى لەشكەرلەر ئاللىقاچان تىرىپىرەن بولۇپ كەتكەن بولۇپ، ئۇلارنىڭ لەشكىرى قايسى، سەركەردىسى قايسى ئىلغا قىلغىلى بولمايتتى. چۈنكى، موللا ساقى بىلەن موللا نەقى لەشكەرلىرىنى تاشلاپ قويۇپ، ئەڭ ئاۋۋال ئۆزلىرى قۇيرۇقىنى خادا قىلغانىدى. پەقەت قەشقەرنىڭ مۇنتىزىم لەشكەرلىرىلا ئۆز قوشۇنىنىڭ تۇغى ئەتراپىغا جەم بولۇپ، سەركەردىلىرىنىڭ باشچىلىقىدا قارشىلىق كۆرسەتكەچ تەرتىپلىك چېكىنىۋاتاتتى. خان لەشكەرلىرى ئۇلارنى سۆگەتكىچە سۈر - توقاي قىلغاندىن كېيىن ئاندىن بولدى قىلىشتى. ئۆز ۋاقتىدا ئۆز قولى بىلەن تەربىيىلىگەن ئەلىشاھبەگ، ئەلىقۇلبەگ ئاكا - ئۇكا سەركەردىلەرنى ھىندىقۇش مىرزا نېمە ئۈچۈندۇر ئاياپ، يەنە بىر قېتىم چىقىش يولى قالدۇرۇشنى كۆزلەپ، سەركەردە - لەشكەرلىرىگە مەغلۇپ بولغان قاچقۇن قوشۇننى قوغلاشنى توختىتىشقا پەرمان چۈشۈرگەنىدى.

ئەلىشاھبەگ قىرغىندىن ئازان تەستە قۇتۇلۇپ، بىر قىسمى ئۆلۈپ، بىر قىسمى قېچىپ ئېشىپ قالغان بەش مىڭغا يېقىن لەشكىرىنى ئەگەشتۈرۈپ قاش قارايغاندا يېڭىسار قەلئەسىگە يېتىپ كەلدى - دە، قەلئە دەرۋازىسىغا، سېپىل ئۈستىگە قادالغان خان لەشكەرلىرىنىڭ تۇغ - ئەلەمىنى كۆرۈپ، ئۆزىنىڭ ياۋ بىلەن جەڭ قىلىشىنىلا ئويلاپ، يېڭىسار قەلئەسىنى قوغداشقا سەل قارىغانلىقىدىن يەنە بىر قېتىم پۇشايمان يەپ ھەسرەت چېكىپ كەتتى. شاھزادە يولۋاسخاننىڭ سۆيۈرغاللىقىدىكى پۈتكۈل قەشقەر زېمىنىنى ھىندىقۇش مىرزا پۈتۈنلەي تەسەررۇپىغا ئېلىپ بولغاندەك تۇيغۇغا كېلىپ، يۈرىكى ئەنسىز سوقۇپ كەتتى.

— ھىندىقۇش مىرزا دېگەن قۇۋ تۈلكە قاچانلاردا ئىگىلىۋالغاندۇر بۇ قەلئەنى. ئۇلارنىڭ ئارقىمىز تەرەپكە ئۆتۈۋالغىنىنى ئەجەب تۇيماي قاپتىمىزيا؟ — دېدى ئەلىقۇلبەگ غەزەپتىن بوغۇلۇپ، — قاراپ تۇرماي ھۇجۇم قىلىپ تارتىۋالايلى، ئاكا.

— نېمىمىز بىلەن تارتىۋالىمىز، ئى ئەزىز ئىنىم، — دېدى ئەلىشاھبەگ ھەسرەتلەنگەن ھالدا ئاھ ئۇرۇپ ۋە ئېڭىكى بىلەن ئارقىسىدىكى ھېرىپ ھالىدىن كەتكەن، روھى تولىمۇ چۈشكۈن لەشكەرلەرنى كۆرسىتىپ تۇرۇپ — مۇنۇ ئەبجەقى چىقىپ كەتكەن لەشكەرلەر بىلەنمۇ؟ ئەڭ ياخشىسى ئىززىتىمىزنى قىلغاننى بىلىپ قەشقەرگە كېتىۋالايلى.

— نېمە دېگەنلىرى بۇ، ئاكا؟ — دېدى ئەلىقۇلبەگ سەل تېرىكىپ.

— بىلمىدىلىمۇ، ئى ئەزىز ئىنىم، — دېدى ئەلىشاھبەگ ئىنىسىغا قاراپ، — ھىندىقۇش مىرزا ئۆز ۋاقتىدا بىزگە سىڭدۇرگەن ئەجرىنى دېمىگەن بولسا مۇنۇ لەشكەرلىرىمىزمۇ تامامى قىرىلىپ تۈگىگەن ھەم بىزنىمۇ ھېلىغىچە ئامان قويمىغان بولاتتى. بىزنىڭ يۈز - خاتىرىمىزنى قىلىپ ھەم شاھزادە يولۋاسخان ئالدىدىكى يۈز - ئابرۇيىمىزنىڭ پۈتۈنلەي تۆكۈلۈپ كەتمەسلىكى ئۈچۈن ئارقىمىزدىن قىر - چاپ قىلىپ باستۇرۇپ كېلىۋاتقان سەركەردە - لەشكەرلىرىنى دەرھال توختىتىۋالدى ۋە چېكىنىش يولىمىزنىمۇ پۈتۈنلەي ئۈزۈپ تاشلىمىدى. بولمىغان بولسا ئاكا - ئىنى ئىككىمىز ئۆزىمىزنى ھېلىغىچە ئاتنىڭ ئۈستىدە ئەمەس، باشقا يەردە كۆرگەن بولاتتۇق. ئەڭ ياخشىسى يولۋاسنىڭ بۇرۇتىنى تارتماي، قەشقەرگە قايتىۋالايلى. قالدى ئىشلارنى كېيىن بىر نېمە دېيىشەرمىز.

ئۇلار يېڭىسار قەلئەسى بىلەن قىيمىغان ھالدا ئۈن - تىنسىزلا خوشلاشتى - دە، ئاتلىرىنىڭ بېشىنى قەشقەر تەرەپكە بۇرىدى.

7

ھىندىقۇش مىرزا مەغلۇپ بولغان ئاكا - ئۇكا سەركەردىلەرنىڭ قەشقەرگە ئامان - ئېسەن قېچىپ بېرىۋېلىشى ئۈچۈن پۇرسەت يارىتىپ بېرىش مەقسىتىدە، لەشكەرلەرنى ئېدىتلاش باھانىسى بىلەن شۇ كۈنى سايدىن مىدىرلىمىدى. ئەتىسى ئاشۋاقتى بىلەن يولغا چىقىشقا تەرەددۇتلىنىپ تۇرۇۋىدى، بارگاھى ئالىيغا خاس مەھرىمى كىرىپ كەلدى.

— مەلۇم بولغاي، ئاستانىدىن خان ئالىيلىرىنىڭ پەرمانىنى ئېلىپ شاھزادە نۇردۇنخان بىلەن مەخدۇمزادە خوجا ئابدۇللا ئىشان پىر بۇزرۇك ھەزرەتلىرى كەلدى.

ھىندىقۇش مىرزا بۇ تاسادىپىي خەۋەردىن بىر ئاز تەئەججۈپلەندىيۇ، ئارتۇقچە ئويلىنىپ تۇرماي، ئۇلارنىڭ ئالدىغا ئىستىقبالغا چىقتى.

قارارگاھ سىرتىدا نۇردۇنخان بەش نەپەر خاس نۆكىرى بىلەن، مەخدۇمزادە خوجا ئابدۇللا ئىشان بەش نەپەر سوپى - دەرۋىشلىرى بىلەن ھىندىقۇش مىرزىنى كۈتۈپ تۇراتتى. ھىندىقۇش مىرزا ئۇلار بىلەن سالام - سەھەت قىلىشىپ، ھال - ئەھۋال سوراشقاندىن كېيىن بارگاھى ئالىيغا باشلاپ كىردى - دە، شاھزادە نۇردۇنخان بىلەن خوجا ئابدۇللا ئىشاننى تۆرگە باشلىدى. ئۇنىڭغىچە پەرمانچىبەگ خان يارلىقىنى جاكارلىدى.

— پەرمانى ئالىي!

ھىندىقۇش مىرزا قاتارلىق بارلىق چوڭ - كىچىك سەركەردىلەر قول باغلاپ تۇرۇشتى. پەرمانچىبەگ شاھانە قاپچۇقتىكى قەغەزنى ئېلىپ ئوقۇشقا باشلىدى.

يارلىق:

بىسمىللاھىر رەھمانىررەھىم.

مەنكى يەكەن سەئىدىيە سەلتەنىتىنىڭ خاقانى سۇلتان ئابدۇللاخان شۇنداق يارلىق قىلىمەنكى، جانابىي ئەمىرى كەبىر ھىندىقۇش مىرزا پەرمانغا بىنائەن قەشقەرگە جازا يۈرۈشى قىلىپ كۆپ رىيازەت چەكتى.

سەلتەنىتىمىزنىڭ تەۋەررۇك پېشۋا باھادىرىنىڭ ياشىنىپ قالغانلىقى سەۋەبلىك، لەشكىرىي يۈرۈشلەردە ئارتۇقچە رىيازەت چەكمىگەي. ئوردىغا قايتىپ كېلىپ، خانلىقىمىزنىڭ لەشكىرىي ئىشلىرىغا پاسىبان بولۇپ تۇرغاي. ئورنىغا شاھزادە نۇردۇنخان ئاسىيلارغا جازا يۈرۈشى قىلغۇچى قوشۇننىڭ ئەمىر لەشكەرلىك ئىشلىرىنى جوڭقۇرغاي. مۆھتەرەم پىرى بۇزرۇك خوجا ئابدۇللا ئىشان ھەزرەتلىرى شاھزادىگە ئاتالىق[1] بولۇپ قەشقەردىكى رەئىيەتنىڭ شىكەستىلەنگەن كۆڭلىنى ئارام تاپقۇزغاي، ئازغۇنلارغا رەھنەما[2] بولغاي. مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم ئەمىرى كەبىر جانابلىرى بىلەن ئوردىغا بىللە قايتىپ كەلگەي.

يارلىق تامام ۋەسسالام.

— ئانھەزرىتىمنىڭ مېھىر - شەپقىتىگە ھەشقاللا! — دېدى ھىندىقۇش مىرزا يارلىقنى قولىغا ئېلىپ تۇرۇپ.

مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمنىڭ خان لەشكەرلىرى بىلەن بىللە قەشقەرگە بارغۇسى بولىسمۇ خان يارلىقىغا قارشى چىقىشقا پېتىنالماي، ھىندىقۇش مىرزا بىلەن شۇ كۈنىلا ئاستانىگە يۈرۈپ كەتتى.

ئەسلىدە سۇلتان ئابدۇللاخان چوڭ ئوغلى شاھزادە يولۋاس-

① ئاتالىق — ئۇستاز، شاھزادىلەرنىڭ ئۇستازى، مەسلىھەتچى.
② رەھنەما — يول كۆرسەتكۈچ.

خاننى ۋەلىئەھدىلىكتىن قالدۇرۇپ، قەشقەرنىڭ نائىپ ئەمىرلىك مەرتىۋىسىنى ئېلىپ تاشلىغاندىن كېيىن، ئىككىنچى ئوغلى ئاقسۇنىڭ نائىب ئەمىرى شاھزادە نۇردۇنخاننى ۋەلىئەھدى دەپ جاكارلاپ، قەشقەرنىڭ نائىب ئەمىرلىكىگە بەلگىلەپ يارلىق چۈشۈرۈپ، ئۇنى ئاقسۇدىن قايتۇرۇپ كەلگەنىدى. ۋەلىئەھدى بولغۇچىنى نائىب ئەمىر قىلىپ بەلگىلەش سەئىدىيە خانلىرىنىڭ ئەنئەنىسىگە ئايلىنىپ قالغانىدى.

شاھزادە نۇردۇنخان يارلىقنى تاپشۇرۇۋېلىپلا يولغا چىقىپ ئاۋات[1]، غوروچۆل[2]، پىچاقسۇندى[3]، تۇمشۇق[4]، مارالبېشى[5]، ئاقساقمارال[6]، سېرىقبۇيا[7]، شېھىتدۆڭ[8]، خانگدى[9]، ئېلىشقۇ[1]... قاتارلىق يەكەن دەريا ۋادىسىغا جايلاشقان يۇرتلارنى كېسىپ ئۆتىدىغان، ئاقسۇدىن ئاستانىگە ئەكېلىدىغان ئۇدۇل يول بىلەن تېزلا يېتىپ كەلگەنلىكى ئۈچۈن ئابدۇللاخان ئۇنى قەشقەرگە توختاتمايلا يولغا سالغانىدى. ئەمىرى كەبىر ھىندىقۇش مىرزىنى يارلىق چۈشۈرۈپ ئوردىغا قايتۇرۇپ كېلىشىدە بۇنىڭدىن باشقا چوڭ سەۋەبمۇ يوق ئىدى. مەخدۇمزادە خوجا ئابدۇللا ئىشان بولسا بىر كېچە ئېتىكاپتا ئولتۇرۇپ «ئەۋلىيا - ماشايىخلار بىلەن مۇلاقەتتە بولۇپ، ئەۋلىيا - ئەنبىيالاردىن شاھزادە نۇردۇنخانغا ھەمراھ بولۇپ قەشقەرگە بېرىش ھەققىدە بېشارەت ئالغانلىقى»نى سۇلتان ئابدۇللاخانغا ئېيتقانلىقى ئۈچۈن، ئابدۇللاخان ئۇنى شاھزادىگە ئاتالىق قىلىپ بەلگىلەپ شاھزادە بىلەن قەشقەرگە بېرىشقا ئىجازەت قىلغانىدى. شۇڭا، ئۇ مۇرىت - مۇخلىسلى-

① ئاۋات — ھازىرقى ئاۋات ناھىيىسى.
② غوروچۆل — ئاۋات ناھىيىسىدىكى بىر يۇرت.
③ پىچاقسۇندى — ئاۋات ناھىيىسىدىكى بىر يۇرت.
④ تۇمشۇق — ئاۋات ناھىيىسىدىكى بىر يۇرت
⑤ مارالبېشى — ئاۋات ناھىيىسىدىكى بىر يۇرت.
⑥ ئاقساقمارال — ئاۋات ناھىيىسىدىكى بىر يۇرت.
⑦ سېرىقبۇيا — مارالبېشى تەۋەسىدىكى بىر يۇرت.
⑧ شېھىتدۆڭ — مەكىت ناھىيىسىدىكى بىر يېزا.
⑨ خانگدى — يەكەن ناھىيىسى تەۋەسىدىكى بىر يۇرت.
⑩ ئېلىشقۇ — يەكەن ناھىيىسى تەۋەسىدىكى بىر يۇرت.

رى ئارىسىدىن كۆچ ـ قـۇۋۋىتى ئـۇرغۇپ تۇرىدىغان بەش يۈز
نەپەر سوپى ـ دەرۋىشنى ئەگەشتۈرگىنىچە شاھزادە بىلەن بىللە
كەلگەن بولۇپ، ئۇنىڭ نىمە ئۇچۇن قەشقەرگە بىرىشنى خالاپ
قالغانلىقىنى ئۆزىدىن باشقا ھىچكىم بىلمەيتتى.

ئەمدىلا ئوتتۇز ياشنىڭ قارىسىنى ئالغان مەخدۇمزادە خوجا
ئابدۇللا ئىشان 1646 ـ يىلى ئۆلۈپ كەتكەن ئىسھاقىيە سۇلۇكى-
نىڭ پېشۋاسى خوجا شادى ئىشاننىڭ يېتىم قالغان ئىككى مەخ-
دۇمزادىسىنىڭ چوڭى ئىدى. ئۇ خەلىپە سەئىد مۇھەممەد خوجى-
نىڭ تەربىيىسىدە چوڭ بولۇپ، ئەھلى سۇلۇك ئىلمىدە كامالەتكە
يېتىپ، يەكەن سەئىدىيە خانلىقى تەۋەسىدىكى ئىسھاقىيە سۇلۇ-
كىدىكى قارا تاغلىق مۇرىت ـ مۇخلىسلارنىڭ مەشھۇر پىرى
بۇزرۇكىغا ئايلانغانىدى. بۇ مەخدۇمزادىگە سۇلتان ئابدۇللاخانمۇ
قول بىرىپ مۇرىت بولغان بولۇپ، ئوردىدا ئالاھىدە ھۆرمەت،
مەرتىۋىسى بار ئىدى. ئۇ بۇنىڭدىن بىرنەچچە يىل ئاۋۋال ئالايى-
تەن ئاقسۇغا بىرىپ سۇلۇك تەۋرەتكەچ شاھزادە نۇردۇنخاننى
ئەھلى سۇلۇككە دەۋەت قىلىپ، ئـۆزىگە مـۇرىت قىلىپ ئۇل-
گۇرگەنىدى.

شاھزادە نۇردۇنخان بىلەن مەخدۇمزادە خوجا ئابدۇللا ئىشان
ئەمىرى كەبىر ھىندىقۇش مىرزا، مەلىكە مۆھتەرەم خېنىملار
بىلەن خوشلىشىپلا، ئەسىرگە چۈشكەن قەشقەر لەشكەرلىرىنى
خان لەشكەرلىرى ئارىسىغا تارقىتىپ، جازا يۈرۈشى قىلغۇچى
قوشۇننى باشلاپ قەشقەرگە قاراپ يولغا چىقتى. يېڭىساردا ئالدىغا
ئىستىقبالغا چىققان سەركەردە شىرئەلى باھادىرنى يەنىلا يېڭىسار
قەلئەسىنى ساقلاشقا قالدۇرۇپ، سەپىرىنى داۋاملاشتۇردى ـ دە،
خۇپتەن بىلەن قىزىل دەرياسىنىڭ بويىغا چۈشكۈن قىلدى. ئەتى-
سى ئاشۋاقتى بىلەن قەشقەر شەھىرىگە قارشىلىقسىزلا كىرىپ
كەلدى.

ئەسلىدە شاھزادە يولۋاسخان بۇ قېتىمقى قاتتىق مەغلۇبىيە-

تىدىن قەشقەرنى ساقلاپ قېلىشقا كۆزى يەتمەي، قالدى ـ قاتتى
سەركەردە ـ لەشكەرلىرى بىلەن بالا ـ چاقىلىرىنى ئەگەشتۈ-
رۈپ، ئۆيراتلاردىن① پاناھلىق تىلەپ ئـالىلىبـۇرۇن كـېتىپ
قالغانىدى.

— پەخەس بولسىلا، ئى مۆھتەرەم ۋەلىئەھدەم، ئاكىلىرى
شاھزادە يولۋاسخان كەتكەن بىلەن شەھەردە ئاكىلىرىنى يولدىن
ئازدۇرۇپ جانابىي پەدەرى خاقانغا بايقۇت قىلىشقا قۇتراتقان ئاز-
غۇن، ناكەس ئەغيارلار تېخى باردۇر. بۇ مۇلھىد مۇرتەتلەرنى
جازالىماي تـۇرۇپ سـەلتەنەت ۋە رەئىيەتكە خـاتىرجـەملىك
يوقتۇر، — دېدى خوجا ئابدۇللا ئىشان ئەمدىلا ئوردىغا جايلاشقان
شاھزادە نۇردۇنخانغا ئەقىل ئۆگىتىپ.

— ئارى، شۇنداق قىلايلى. مەن ھازىرلا پەرمان جاكارلاي،
جانابىي پىرى بۇزرۇك، — دېدى شاھزادە نۇردۇنخان شاراب
خۇمارىنى بېسىشقا ئالدىراپ، نىرى ـ بېرىسـىنى ئـويلاپ ئول-
تۇرمايلا.

شۇنداق قىلىپ مەخدۇمزادە خوجا ئابدۇللا ئىشاننىڭ ئەقىل
كۆرسىتىشى، مەيخور شاھزادىنىڭ پەرمان چۈشۈرۈشى بىلەن
خوجا ئابدۇللا ئىشاننىڭ باشچىلىقىدا «ئاسىي مۇرتەتلەرنى جازا-
لاش، پاسىق قەدىمىنى تازىلاش» مەقسىتىدە قەشقەر شەھىرىدە
بىر كۈن قىرغىن بولدى.

گەرچە بۇ قىرغىننى مەخدۇمزادە خوجا ئابدۇللا ئىشان ئە-
شەددىي رەقىبى، ئىشقىيە سۇلۇكىنىڭ پېشۋاسى خوجا ھىدايىتۇل-
لا ئىشاننىڭ مۇرىتلىرىدىن ئۆچ ئېلىش مەقسىتىدە پىلانلاپ رو-
ياپقا چىقارغان بولسىمۇ، شاھزادە نۇردۇنخاننىڭ ئاسىيلارنى جازا-
لاش ھەققىدىكى پەرمانىدا «ئـاسىيلارنى ئـۆلتۈرۈپ تۈگەتكۈچى-
لەرگە ئۇلارنىڭ مال ـ مۈلكى ئىنئام قىلىنىدۇ» دېگەن مەزمۇن

① ئۆيراتلار — موڭغۇللارنىڭ ئۆيرات قەبىلىسى.

بولغانلىقى ئۈچۈن، توپىلاڭدىن توغاچ ئوغرىلاپ هارامدىن مال-
دۇنيا يىغىش مەقسىتىگە يەتمەكچى بولغان بىر قىسىم ئاچ كۆز،
قارانىيەت سەركەردە - لەشكەرلەر ئالدىغا ئۈچرىغانلىكى بىگۇناھ
قەشقەر ئاھالىسىنى قىرىپ تاشلاپ، مال - مۈلكىنى بۇلىدى.
خوجا ئابدۇللا ئىشان باشلاپ كەلگەن بەش يۈزدىن ئارتۇق ئەشەد-
دىي ئىسھاقىيە مۇرىتلىرى ئەڭ ئالدىدا جاللاتلىق ۋەزىپىسىنى
ئۆتەپ ماڭدى. مىڭلىغان قەشقەر خەلقى ئەھلى سۇلۇك غوۋغاسى-
نىڭ بىگۇناھ قۇربانىغا ئايلاندى. قەشقەر شەھىرىدە قان ئېرىق
بولۇپ ئاقتى. مەخدۇمزادە خوجائابدۇللا ئىشان بولسا قەشقەردە
ئىسھاقىيە سۇلۇكىنىڭ كۈچ - قۇدرىتىنى نامايىش قىلىپ بۇ
قېتىم تولۇق پۇخادىن چىقتى.
ئىشقىيە سۇلۇكىنىڭ پېشۋاسى خوجا هىدايىتۇللا ئىشانىنىڭ
كۇشكۈرتۈشى بىلەن كۆتۈرۈلگەن ئاتا - بالا ئوتتۇرىسىدىكى بۇ
تەخت تالىشىش ماجىراسىدا ئىسھاقىيە سۇلۇكى ئۈستۈنلۈكنى
ئىگىلىدى. ئۇرۇش باشلىنىپ ئاخىرلاشقۇچە بولغان بىر ھەپتە
ئىچىدە جەڭدە ئۆلگەنلەر، ئىسسىق ئۆتۈپ كېتىپ كېسەللىك
سەۋەبىدىن ئۆلگەنلەر ۋە قەشقەردىكى قىرغىنچىلىقتا ئۆلگەنلەر
بولۇپ، ئەڭ ئاز دېگەندە ئون مىڭدىن ئارتۇق لەشكەرۋە ئىشقىيە
سۇلۇكىدىكى بىگۇناھ خەلق ئەزىز جېنىدىن ئايرىلدى. ئۇلارنىڭ
گۇناھى پەقەت سەئىدىيە خانلىقىنى قوغداش ئۈچۈن لەشكىرىي
مەجبۇرىيەت ئۆتىگەنلىكى ۋە نادانلىقىدىن سۇلۇككە كىرگەنلىكى-
دىنلا ئىبارەت ئىدى، خالاس.
ئەينى ۋاقىتتا بۇ پاجىئەنى ئۆز كۆزى بىلەن كۆرگەن مەشھۇر
تارىخچى، ئىسھاقىيە سۇلۇكىنىڭ ساداقەتمەن مۇرىتى شاھ مەھ-
مۇد چۇراس «تەۋارىخ» ناملىق مەشھۇر ئەسىرىدە «زورلۇق،
ئۆكتەملىك ۋە قىرغىنچىلىقلار كىشىلەرنى تەسۋىرلىگۇسىز قى-
يىن هالغا چۈشۈرۈپ قويدى» دەپ ئادىللىق بىلەن يېزىپ قويدى.

تۆتىنچى باب

تىترىگەن زېمىن

1

مىلادىيە 1666 - يىل كەچ كۈز، قەشقەر.
بىر قېتىملىق دەھشەتلىك قىرغىنچىلىق پەيدا بولغان ئەزد-
زانە قەشقەر ئاھالىسىنىڭ كۆڭۈل جاراھىتى ساقىيىش تۈگۈل
مەخدۇمزادە خوجا ئابدۇللا ئىشانىنىڭ ئەشەددىي ئىسھاقىيەچى مۇ-
رىتلىرى تەرىپىدىن رەھىمسىزلىك بىلەن ئاچچىق - ئاچچىق
تاتلىنىپ، تېخىمۇ بەك شەلۋەرەپ كەتتى. چۈنكى، قەشقەر شە-
ھىرىدە قۇرتتەك مىغىلداپ كەتكەن ئىسھاقىيە سۇلۇكىنىڭ خۇپى-
يە- پايلاقچىلىرى شاھزادە نۇردۇنخانىنىڭ ئاتالىقى ھەم پىر ئۇس-
تازى بولۇش سالاھىيىتى بىلەن هامىيلىقىغا ئېرىشكەن مەخدۇم-
زادىسى خوجا ئابدۇللا ئىشانىنىڭ يول كۆرسىتىشى ئارقىلىق
ئۆزسۇلۇكىدىن يېنىپ، ئىسھاقىيە سۇلۇكىگە كىرىشكە ئۇنىمى-
غان سۇلۇكى ئىشقىيە مۇرىتلىرىدىن كۈنىگە ئاز دېگەندە بىرىنىڭ
كاللىسىنى ئالاتتى. بۇ ۋەھشىيلىكتىن ۋەھىمىگە چۈشكەن قەش-
قەر خەلقى خاتىرجەم بازارغا چىقالمايتتى. ئىككى ئادەم بىر يەرگە
كېلىپ ئەركىن - ئازادە مۇڭدىشالمايتتى.
ئاستانىدىكى چېغىدا سۇلتان ئابدۇللاخانىنىڭ سەلتەنىتى-

نى سۇلۇك ـ مەزھەپتىن مۇستەسنا تۇتۇش سىياستىنىڭ تەسىرىدە، ھاكىمىيەت ئىشلىرىغا ئارىلىششقا، قول تىقىشقا ئامالسىز قالغان مەخدۇمزادە خوجا ئابدۇللا ئىشان مانا ئەمدى بارلىق ئارزۇ ـ ئۈمىدىنى ۋەلىئەھدى شاھزادە نۇردۇنخانغا باغلىغانىدى.

ئۇ ئاتالىق مەرتىۋىسى، پىر بۇزرۇكلۇك سالاھىيىتى بىلەن بىر تەرەپتىن نۇردۇنخانغا تۇرلۇك مەسلىھەت، تەدبىرلەرنى كۆرسىتىپ، مۇددىئاسىنى ئىشقا ئاشۇرسا، يەنە بىر تەرەپتىن تىل ياغلىمىلىق ۋاستىسىنى قوللىنىپ، شاھزادە نۇردۇنخاننى ماختاپ كۆككە كۆتۈرۈپ كۆڭلىنى پۈتۈنلەي دېگۈدەك ئۆزىگە مايىل قىلىشقا ئۇرۇناتتى. شاھزادىنىڭ ھەربىر ھەرىكىتىنى، سۆزلىرىنى، خۇي ـ پەيلىنى، ئادەتلىرىنى ئۇلۇغلارنىڭ، ئەۋلىيا ـ ئەنبىيالارنىڭ، ھەتتا پەيغەمبەرلەرنىڭ پەزىلەت، خۇلق ـ مىجەز، ئىش ـ ئەمەللىرىگە تەققاسلاپ ھالى قالمايتتى.

ئاتالىقى بولمىش بۇ پىرى بۇزرۇكنىڭ بۇ ماختاش، لاپلىرىغا چىنپۈتۈپلا قالغان شاھزادە نۇردۇنخان خۇشاللىقىدىن ئۆزىنى قويارغا يەر تاپالماي قالاتتى ـ دە، قەشقەرنىڭ ھاكىمىيەت ئىشلىرىنى بۇ شېرىن سۆزلۈك ئىشانغا تاشلاپ بېرىپ، ئۆزى ھەرەمدە كېنىزەكلىرى بىلەن ئىشقۋازلىق قىلىپ، بەزمە سورۇنلىرىدا مەي ـ شاراب ئىچىپ، مەست ـ ئەلەس يۈرەتتى. ئىشان بولسا شاھزادىنىڭ ھەر كۈنى ئوردىدىن ئايرىلماي يۇرتدارچىلىق تىزگىنىنى ئادالەت بىلەن تۇتۇپ ئولتۇرۇپ قەشقەر خەلقىگە چەكسىز مېھرىبانلىقى بىلەن كۆڭۈل بۆلۈۋاتقانلىقى، يۇرت ـ ماكانلارنى قايتىدىن ئاۋاتلاشتۇرۇپ، خەلق تۇرمۇشىنى ياخشىلاپ، ئەلنىڭ كۆڭلىنى تىنچىتقانلىقى ھەققىدە بىر تالاي يالغان ـ ياۋىداقلارنى توقۇپ سۇلتان ئابدۇللاخانغا ھەپتىدە بىر قېتىم دېگۈدەك مەلۇمات يوللايتتى.

قىلغان ئىش ـ ئەمەللىرىگە لايىق ماختىنىش ئەلۋەتتە ياخشى ئىش. ئۇ ماختالغۇچىنىڭ ياخشى ئىش ـ ئەمەللىرىنى داۋاملاش-

تۇرۇشىغا تۇرتكە بولىدۇ. ئەمما، ئۆزىدە يوق سۈپەتلەر بىلەن ماختىنىشقا نائىل بولۇپ، بۇنىڭدىن چەكسىز ھۇزۇر ھېس قىلغۇچىلارنىڭ كۆپىنچىسى ئەخمەق، مەمەدان كىشىلەردۇر. شاھزادە نۇردۇنخانمۇ ئەنە ئاشۇنداق كىشىلەرنىڭ جۈملىسىدىن ئىدى. ئۇ مەخدۇمزادە خوجا ئابدۇللائىشاننىڭ ئۆزىنى زىيادە ماختاپ، نېرىسى ئىسكەندەر زۇلقەرنەين، ھەزرىتى ئەلى شاھىمەردانلارغىچە، بېرىسى سۇلتان سەئىدخان، سۇلتان ئابدۇرەشىدخانلارغا تەققاسلاپ ئۇچۇرۇشلىرىدىن خۇدىنى يوقىتىپ، ئۆزىدە ئۇلاردىنمۇ ئېشىپ چۈشكۈدەك باھادىرلىق، ئىستىبدات، قابىلىيەت بارلىقىغا چەكسىز ئىشىنىپ، قوشنا ئەل ئەنجانغا لەشكىري يۈرۈش قىلىپ، ئۇنى سەئىدىيە سەلتەنىتىنىڭ تەسەررۇپىغا ئېلىش ئارقىلىق ئاشۇ بۈيۈك سەركەردىلەرنى بېسىپ چۈشىدىغانلىقىنى ئەمەلىيىتىدە ئىسپاتلاپ، تېخىمۇ زور شان ـ شەرەپ قۇچقۇسى كەلدى ـ دە، بۇ ئارزۇ ـ مەقسىتىنى ئاتالىقى خوجا ئابدۇللا ئىشان پىرى بۇزرۇكىغا بىلدۈرۈشكىمۇ ئالدىراپ، دەرھاللا دادىسى سۇلتان ئابدۇللاخانغا ئەنجانغا يۈرۈش قىلىش توغرىسىدا مەلۇمات سۇندى.

سۇلتان ئابدۇلېتىپخاندىن كېيىنكى دەۋرلەردە شاھزادىلەر ئارىسىدا ئۆزئارا تەخت تالىشىش نىزالىرى سەۋەبلىك چاك ـ چېكىدىن ئاجراپ، ئۇششاق پارچىلىنىپ ئىلگىرىكى شانۇ شەۋكەتلىك سەلتەنىتىنى يوقاتقان سەئىدىيە خانلىقىنى، ئوغلى شاھزادە نۇردۇنخاندىنمۇ كىچىك ۋاقتىدا قايتا بىرلەشتۈرۈپ، ھەتتا نۇرغۇن ئىستېلاچىلىق ھەربىي يۈرۈشلىرىنى ئېلىپ بېرىپ، قوشنا ئەللەرنى ئۆزىگە قارام قىلىپ، سەئىدىيە خانلىقىنىڭ سەلتەنەتلىك شەۋكىتىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈشكە مۇۋەپپەق بولغان سۇلتان ئابدۇللاخانغا، شاھزادە نۇردۇنخاننىڭ بۇ تەكلىپى ياغدەك ياقتى ـ دە، نېرى ـ بېرىسىنى ئويلاپ ئولتۇرمايلا ئەنجاننى ئىستېلا قىلىش ھەققىدە يارلىق چۈشۈردى ۋە ئاستانىدىن بەش

مىڭ ئاتلىق، بەش مىڭ پىيادە خىللانغان چېرىك ئاجرىتىپ بەردى.

خوجا ئابدۇللا ئىشان بۇنىڭدىن كېچىكىپ خەۋەر تاپقاندا بولسا خان يارلىقى ئاللىبۇرۇن يېتىپ كېلىپ بولغانىدى. ئاستانىدىن يولغا چىققان لەشكەرلەرمۇ قەشقەر شەھىرىنىڭ سىرتىدا چېدىر - بارگاھلىرىنى قۇرۇپ شاھزادە نۇردۇنخاننىڭ پەرمانىنى كۈتۈپ تۇرۇشقانىدى. خوجا ئابدۇللا ئىشاننىڭ قەشقەردىن ئايرىلغۇسى، شاھزادە نۇردۇنخاننىمۇ قەشقەردىن بىر قەدەم نېرى يولاتقۇسى يوق ئىدى. شۇ كۈنلەردە ئۇنىڭ ئەس - يادى بىر ئامالالارنى قىلىپ شاھزادە نۇردۇنخاننى ۋەلىئەھدىلىكتىن خانلىق تەختىدە ئولتۇرغۇزۇپ، ئۆزى پەردە ئارقىسىدا ھاكىمىيەت تىزگىنىنى تۇتۇشتا ئىدى. ئەپسۇس ئۇ بۇ خام خىيالىنى ئەمەلگە ئاشۇرۇش ھەققىدە ھە دەپ ئامال - چارە ئىزدەۋاتقاندا ئويلىمىغان يەردىن بۇ ئاۋارىچىلىككە يولۇققانىدى.

ئاتالىقى بولۇش سۈپىتى بىلەن خوجا ئابدۇللا ئىشان شاھزادە نۇردۇنخانغا ھەمراھ بولۇپ بۇ ھەربىي يۈرۈشكە قاتنىشىشقا مەجبۇر بولدى ۋە قەشقەردىن قىيمىغان ھالدا ئايرىلدى.

قەشقەردە تېخى كەچ كۈز پەسلى ئاخىرلاشمىغىنى بىلەن ھەيۋەتلىك قارا قۇرۇم تاغلىرىنىڭ باغرىدىكى تېرەكداۋان يوللىرىدا ئاللىقاچان قىش پەسلى باشلىنىپ كەتكەنىدى. ئۇلار ئىككى تۈمەن سەركەردە - لەشكەرلەرنى باشلاپ مىڭيول، قاراڭغۇلۇق، ئوتسالا، جىغىنىئاشلار[1]دىن ئۆتۈپ، تېرەكداۋىنىغا يېقىنلاشقاندا، جاندىن ئۆتىدىغان قەھرىتان سوغۇققا دۇچ كەلدى. قار لەپىلدەپ چۈشۈۋاتاتتى، شۇۋىرغان دەھشەتلىك ئۇشقىراتتى. ئاق قار، كۆك مۇز بىلەن قاپلانغان تېرەكداۋىنىدا ئەسلىدىنلا يېلىڭ يوپۇق كىيىنىۋالغان لەشكەرلەرنىڭ تەڭدىن تولىسىنىڭ قولاق،

① مىڭيول، قاراڭغۇلۇق، ئوتسالا، جىغىنىئاشلار — قەشقەردىن تېرەكداۋىنىغا بارىدىغان يولدىكى ئۆتەڭلەر.

پۈتلىرى ئۈششۈپ كەتتى ۋە يول يۈرۈشى قىيىنلاشتى، ھەتتا لەشكەرلەرنىڭ ئارىسىدا مۇزلاپ كېتىپ ئۆلۈم - يېتىم ھادىسىسى كۆرۈلۈشكە باشلىدى. بىرەر سەۋەب تېپىپ شاھزادە نۇردۇنخاننى پەيلىدىن ياندۇرۇپ، لەشكەرلەرنى قەشقەرگە قايتۇرۇپ كېتىشنى يول بويى خىيال قىلىشۋاتقان خوجا ئابدۇللا ئىشانغا بۇ ئىش ئوبدانلا باھانە بولدى.

— ئى ھەزرىتى ئەلى شاھىمەردان مەسەللىك باھادىر ۋەلىئەھدەم، بۇ قەھرىتان سوغۇققا چىداشلىق بېرەلمىگەن لەشكەرلەرنىڭ ئاھۇ زارىغا، بىئەجەل ئۆلۈپ كېتىپ بارغان ئۈممەتلەرنىڭ ئەھۋالىغا قاراپ يۈرەك - باغرىم خۇن بولۇپ كەتتى، — دېدى خوجا ئابدۇللا ئىشان شاھزادە نۇردۇنخانغا قاراپ كۆزىگە لىققىدە ياش ئالغان ھالدا، — بايام كېتىۋېتىپ كۆزۈم سەل - پەللا ئۇيقۇغا ئىلىنغاندەك قىلىۋىدى، كۆز ئالدىمدا سەججادەنىشىن پىرى بۇزرۇكۋار بابام مەخدۇم ئەزەم ھەزرەتلىرىنىڭ سىيماسى زاھىر بولدى. شۇنداقلا سىنچىلاپ قارىسام ئۇل بۇزرۇكۋار سىلىنىڭ جەننەتماكان بابائى بۇزرۇكلىرى شەۋكەتلىك سۇلتان سەئىدخان ئالىيلىرى بىلەن مۇلاقەتتە بولۇپ ئولتۇرۇپتۇ، ئۇلارنىڭ نۇرانە چىرايى تولىمۇ سولغۇن ۋە پەرىشان، رەنجىگەندەك قىلىپ ماڭا تەتۈر قارىۋالدى. بۇ ئۇل بۇزرۇكۋارلىرىمىزنىڭ ئۇشبۇ قارلىق داۋاندا لەشكەرلىرىمىز ئۇچراۋاتقان ۋابالچىلىقلارغا بىزنى سەۋەبكار دەپ قاراپ رەنجىگەنلىكى، شۇنداقلا بۇ ئەنجان يۈرۈشىمىزنى خوپ كۆرمىگەنلىكىنىڭ بېشارىتىدۇر، شۇ ھامان بىر كەشپۇ كارامەت قىلىپ باتىنى ئالەمگە[1]كۆز تاشلىۋىدىم، ۋەلىئەھدەمنىڭ سۇھەيل يۇلتۇزى[2]كۆز ئالدىمداتولىمۇ نۇرانە زاھىر بولدى. بۇ شاھزادەمنىڭ ئۆمرىنىڭ ئۇزۇن، بەخت - نۇسرىتىنىڭ[3]

① باتىنى ئالەم — يېپىق ئالەم، يوشۇرۇن ئالەم، ئادەمنىڭ ئىچكى دۇنياسى.
② سۇھەيل يۇلتۇزى — ئۆمۈر يۇلتۇزى.
③ بەخت - نۇسرىتى — بەخت - ئامىتى، نېسىۋىسى.

تولىمۇ زىيادە ئىكەنلىكىدىن بېشارەتتۇر. ئەمماكى ئۇلۇغلارنىڭ
بېشارىتىگە ۋاجىپ كەلتۈرمەي يولىمىزنى داۋاملاشتۇرساق ئەنجان
زېمىنىغا قەدەم بېسىپ بولغۇچە لەشكەرلىرىمىزنىڭ تەڭدىن تولى-
سىنىڭ ئەزىز تەنلىرى بۇ قارغىش تەگكۈر قارلىق داۋان ئاستىدا
قالارمىكىن دەپ خاۋاتىرلىنىپ قالدىم، شۇڭا ئارقىمىزغا يېنىپ
كېلەر يىلى پۇختا تەييارلىق بىلەن قايتىدىن پەرمانى ئالىينىڭ
يارلىقىنى ئورۇندىساقمۇ كېچىككەن بولماسمىز، دەپ ئويلايمەن.
شاھزادە نۇردۇنخان ئالدىنقى كۈنىلا ھېلى قىزىپ، ھېلى
مۇزلاپ خېلىلا ساقسىز بولۇپ قالغان بولسىمۇ ئانچە پەرۋا قىلماي
ياشلىق كۆچى ۋە جاسارىتىگە ئىشىنىپ سەپەرنى داۋاملاشتۇرۇۋا-
تاتتى. مانا ئەمدى خوجا ئابدۇللا ئىشانىنىڭ ئۇلۇغلارنىڭ بېشارى-
تىنى شېپى كەلتۈرۈپ، بىر تالاي ئورۇنلۇق سەۋەبلەرنى كۆرسى-
تىپ بەرگەن، لەشكىرىي يۈرۈشنى توختىتىش تەكلىپىگە نېمە
ئۈچۈندۇر جاھىللىق بىلەن قوشۇلمىدى.
— ئى جانابىي پىرى بۇزرۇك، — دېدى ئۇ تاتىرىپ كەتكەن
چىرايىغا زورىغا كۈلكە يۈگۈرتۈپ تۇرۇپ، — ئۆزلىرى ھەزرىتى
ئەلى شاھىمەردان رەزىيەللاھۇ ئەنھۇنىڭ رەسۇلۇللانىڭ دۈشمىنى
مۇشرىكلارنى جازالاش ئۈچۈن ئېلىپ بارغان غازاتلىرىدا بۇنىڭ-
دىنمۇ نەچچە ھەسسە مۇشكۈلاتلارغا دۇچ كەلگەندە قىلچىلىك
ئارىسالدى بولماي جەڭ قىلىپ نۇسرەت قازانغانلىقىنى، ئاللانىڭ
مەدەتكار بولغانلىقىنى سۆزلەپ بەرگەن ئەمەسمىدىلە. ئالدىمىزدى-
كى بۇنچىلىك خىيىمخەتەر ئەلى شاھىمەردان ھەزرەتلىرىنىڭ ئال-
دىغا دۇچ كەلگەن مۇشكۈلاتلارنىڭ ئالدىدا قانچىلىك نېمىتى.
جانابلىرىدەك ۋەلىيۇللا پىرى بۇزرۇك تۇرغان يەردە ھېچنېمىدىن
غەم يېمەسمەن. بۇ مۇشكۈلاتلارنى دەپئى[1]قىلىشىمىز ئۈچۈن
كارامەتلىك دۇئالىرىنى ئايىمىغايلا.

[1] دەپئى — يېڭىش، يوقىتىش.

ئىشان شاھزادىنىڭ ئالدىدا ئىلگىرى ئاتقان لاپلىرىنى مىسال
كەلتۈرۈش ئارقىلىق ئاغزىنى بۇنداق تۇۋاقلاپ قويىدىغانلىقىنى
پەقەتلا ئويلىمىغانىدى. شۇڭلاشقا، لام - جىم دېيەلمەي ئىلاج-
سىز ھالدا لەشكىرىي يۈرۈشنى داۋاملاشتۇرۇشقا مەجبۇر بولدى.
ئۇلارنىڭ بۇ خەتەرلىك تاغ يولىدىكى قار - شىۋىرغاندا داۋاملاش-
تۇرۇۋاتقان مۇشەققەتلىك سەپىرىنى بەئەينى چۈمۈلىنىڭ يول
مېڭىشىغا ئوخشىتىش مۇمكىن ئىدى. ئۇلار ھەر ئەللىك قەدەم
مۇساپىنى كەم دېگەندە بىردىن لەشكىرىنىڭ داۋاندىن تېيىلىپ
كېتىش، مۇدۈرۈپ كېتىش، چوڭقۇر ھاڭ - جىرالارغا چۈشۈپ
كېتىش بەدىلىگە بېسىۋاتاتتى. يول خەتەرلىك، ئىلگىرىلەش تو-
لىمۇ ئاستا ئىدى. ئۇلار ئەنە ئاشۇنداق يۈرۈپ تېرەكداۋىنىدىن
ئەڭ خەتەرلىك ئۆتكەل قارتاغ ئېغىزىغىچە[1]بولغان ئوتتۇز چاقى-
رىملىق مۇساپىنى ئۈچ كۈندە ئاران باستى. مۇشۇ ئۈچ كۈن
ئىچىدە ئۆلۈپ كەتكەن لەشكەرلەرنىڭ سانى مىڭدىن ئېشىپ كەت-
كەنىدى. قارتاغ ئېغىزىغا ئالدىن يېتىپ كەلگەن لەشكەرلەر ئاق
قار، كۆك مۇز بىلەن قاپلانغان بۇ تىلسىم ئۆتكەلدىن ئۆتىدىغانلى-
قىنى ئويلاپ ۋۇجۇدى ئۆلۈم ۋەھىمىسىدىن تىترىدى.
شاھزادە نۇردۇنخاننىڭ كېسىلى كۈندىن - كۈنگە ئېغىرلى-
شىپ كەتكەنىدى. مانا بۈگۈن ئات ئۈستىدە پەقەتلا ئولتۇرالمى-
دى، شۇنداقتىمۇ ئۇ خوجا ئابدۇللا ئىشانىنىڭ نەسىھەتىگە قۇلاق
سالماي، لەشكىرىي يۈرۈشنى داۋاملاشتۇرۇشتا جاھىللىق بىلەن
چىڭ تۇرۇۋالدى. لەشكەرلەر چېدىر تىكىشتە ئىشلىتىدىغان يا-
غاچلاردىن جىرغا (ناسولكا) ياساپ، ئۇنى قات - قات يوتقان -
كۆرپىلەرنىڭ ئارىسىغا ياتقۇزۇپ كۆتۈرۈپ ماڭدى. مانا ئىككى
ئاش پىشىم ۋاقىتتىن بېرى شاھزادىنىڭ جاھىللىقىدىن باتناپ
قالغان خوجا ئابدۇللا ئىشان ئۇنىڭغا گەپ قىلماي كېتىۋاتاتتى.

[1] قارتاغ ئېغىزى — قەشقەردىن ئەنجانغا بارىدىغان يولدىكى ئەڭ خەتەرلىك ئۆتكەل بولۇپ،
بۇ يەردىن يەنە غەربكە قاراپ توققۇزيۈز چاقىرىم ماڭغاندا ئاندىن ئەنجانغا يېتىپ بارغىلى بولىدۇ.

پات ـ پات لەشكەرلەرنىڭ ئەھۋالىنى سوراپ قويىدىغان شاھزادىمۇ
نېمە ئۈچۈندۇر جىمىپ قالدى. كۆتۈرۈپ ماڭغان لەشكەرلەر
«ۋەلىئەھدى ئۇخلاپ قالغان ئوخشايدۇ» دەپ كارى بولمىدى.

بىر چاغدا ۋەلىئەھدىنىڭ غىزاغا ئىشتىھاسى بار ـ يوقلۇقىـ
نى سوراپ باقماقچى بولغان بىكاۋۇل ئەمىر لەشكەرلەرنى توختىـ
تىپ، مەھكەم چۈمكەلگەن يوتقاننى شۇنداقلا قايرىپ چۆچۈپ
كەتتى ـ دە، خوجا ئابدۇللا ئىشان قاتارلىق سەركەردىلەرنى
چاقىردى.

شاھزادە نۇردۇنخان ئاللىقاچان ئۆلۈپ قالغان بولۇپ، جەـ
سىتى مۇزدەك قېتىپ قالغانىدى. ئۇلار شاھزادىنىڭ جەسىتىنى
قۇچاقلاپ بىر ھازا ئاللا ـ توۋا سېلىشىپ ھازا ئېچىشقاندىن
كېيىن، قانداق قىلىش ھەققىدە مەسلىھەتلەشتى.

— شاھزادىنىڭ مېيىتىنى ئېلىپ ئارقىمىزغا يانايلى، —
دېدى خوجا ئابدۇللا ئىشان، شۇ تاپتا ئۇنىڭ قېلىن كالپۇكلىرى
تىترەپ كېتىپ باراتتى. ئۇنىڭ سوغۇقتىن ياكى ئاچچىقتىن
تىترەۋاتقانلىقىنى ھېچكىم بىلمەيتتى.

شۇنداق قىلىپ شاھزادە نۇردۇنخاننىڭ ئەنجانىنى ئىستېلا
قىلىش ئۈچۈن قىلغان لەشكىرىي يۈرۈشى مانا مۇشۇنداق يېرىم
يولدا ئاخىرلاشتى. ئەمما، بېرىشتا ئىككى مىڭدىن ئارتۇق، يېـ
نىشتا ئىككى مىڭدىن ئارتۇق لەشكەرنىڭ جەسىتى قاراقۇرۇم
تاغلىرىنىڭ قار ـ مۇزلىرى ئارىسىدا مەڭگۈلۈك قالدى. يەنە
تېخى قۇلاق، پۇت ـ قوللىرىنى ئۈششۈتۈۋالغان ئۈچ مىڭدىن
ئارتۇق لەشكەر ساقىيىپ ئەسلىگە كېلەلمەي ئۆمۈرلۈك مېيىپ
بولدى.

2

مەخدۇمزادە خوجا ئابدۇللا ئىشاننىڭ شاھزادە نۇردۇنخاننى
خانلىق تەختكە چىقىرىش ئارقىلىق ھاكىمىيەت تىزگىنىنى قولىغا
ئېلىپ سەلتەنەت سۈرۈش ھەم سەئىدىيە خانلىقى تەۋەسىدىكى
بارلىق ئىشقىيە سۇلۇكىدىكى خوجا ئىشانلارنى تەلتۆكۈس يوقىـ
تىپ، پۈتكۈل خانلىق ۋە خەلقنى ئىسھاقىيە سۇلۇكى تەسەررۇپىـ
غا ئېلىش شېرىن خىيالى شاھزادە نۇردۇنخاننىڭ بىۋاقىت ئۆلۈـ
مى بىلەن پۈتۈنلەي كۆپۈككە ئايلانغان بولسىمۇ، ئەمما قەشقەرنىڭ
نائىب ئەمىرلىك مەرتىۋىسىنى قولغا كىرگۈزۈش ئارقىلىق بۈيۈك
مەقسەتلىرىنى كېيىنكى كۈنلەردە باشقىچە ئۇسۇل بىلەن روياپقا
چىقىرىشنى كۆڭلىگە پۈككەنىدى. ئەپسۇسكى سۇلتان ئابدۇللاـ
خان ئۇنىڭ بۇ خام خىيالىنىمۇ يوققا چىقىرىپ قېرى ئەمىر مىرزا
مىڭ تۇراق چۇراسنى قەشقەرنىڭ نائىب ئەمىرلىكىگە تەيىنلەپ
يارلىق چۈشۈردى. ئامالسىز قالغان خوجا ئابدۇللا ئىشان ھەسـ
رەت ئىچىدە ئاستانىگە قايتىپ كېلىشكە مەجبۇر بولدى. شۇنىڭ
بىلەن قەشقەر خەلقىمۇ ئىسھاقىيە سۇلۇكىدىكى خوجا ـ ئىشانلارـ
نىڭ، سوپى ـ دەرۋىشلەرنىڭ تەقىبى ۋە زۇلمىدىن قۇتۇلۇپ
ئەركىن نەپەس ئالدى.

مىرزا مىڭ تۇراق چۇراس شەرىئەت يولىنى تۇتقان، ھەرقانـ
داق سۇلۇك ـ مەزھەپنى تەرك ئەتكەن، ياشلىق دەۋرىدە يەكەن
خانلىق مەدرىسىدە ھەرخىل ئىلىملەرنى ۋايىغا يەتكۈزۈپ مۇتائىلە
قىلغان خەلقپەرۋەر، ئادالەتلىك، سۇلتان ئابدۇللاخانغا ئىنتايىن
ساداقەتمەن ئادەم ئىدى. ئۇ ئەمىرى كەبىر ھىندىقۇش مىرزىنىڭ
زاماندىشى ۋە يېقىن دوستى بولۇپ، ھىندىقۇش مىرزىغا ئوخشاش
سۇلتان ئابدۇللاخاننىڭ ھەر قانداق پەرمانىنى توغرا ـ خاتا دەپ
ئايرىپ ئولتۇرماي ساداقەتمەنلىك بىلەن بەجانىدىل ئورۇندايتتى.

سۇلتان ئابدۇللاخان ھاكىمىيىتىنى قوغداش، خانلىقنى روناق تاپقۇزۇش يولىدا جان تىكىپ ئەجىر سىڭدۈرگەنىدى.

سۇلتان ئابدۇللاخان شاھزادە نۇردۇنخاننىڭ ئۆلۈمىدىن كېيىن تېخىمۇ تېرىككەك، تېخىمۇ گۇمانخور بولۇپ كەتكەنىدى. ئۇنىڭغا يىراق - يېقىندىكى ھەممە ئەمىرلىرى شاھزادە يولۋاسخان بىلەن تىل بىرىكتۈرۈپ، ئۆزىگە قارشى يوشۇرۇن ھەرىكەت قىلىۋاتقاندەك تۇيۇلاتتى. شۇڭا، ئۇ ئەمىرلىرىنى مۇقىم بىر جايدا قويماي داۋاملىق ئالماشتۇرۇپ تۇردى. شۇ كۈنلەردە ئۇ كىمگە ئىشىنىش، كىمگە ئىشەنمەسلىكنىمۇ بىلمەيتتى. شاھزادە نۇردۇنخاننىڭ ئۆلۈمىدىن كېيىن ئۆزىنى يالغۇز، يېگانە قالغاندەك ھېس قىلغان سۇلتان ئابدۇللاخان ئۆز ۋاقتىدا تەختنى تارتىۋېلىش خەۋپى بار دەپ گۇمانلىنىپ پالىغان ھېسابتا جۇڭغار ئاقسۆڭەكلىرى كۆپ پاراكەندىچىلىك سېلىپ تۇرىدىغان يىراق، نامرات يۇرت چالىشقا ھاكىملىققا بەلگىلەپ ئەۋەتكەن ئىنىسى شاھزادە ئىسمائىلخاننى يارلىق چۈشۈرۈپ ئاقسۇنىڭ نائىب ئەمىرلىكىگە بەلگىلىگەن بولسىمۇ، ئىنىسى ئىسمائىلخاندىن يەنىلا خاتىرجەم ئەمەس ئىدى.

شۇ كۈنلەردە جۇڭغارلار يۇرتىدا پاناھداپ، بىر ئامال قىلىپ قەشقەرگە قايتىپ كېلىۋېلىشنىڭ پىلانىنى تۈزۈۋاتقان شاھزادە يولۋاسخان بىلەن خوجا ھىدايىتۇللا ئىشان قەشقەرنىڭ نائىب ئەمىرى مىرزا مىڭ تۇراق چۇراسىنى كۆزگە قادالغان مىخ دەپ بىلىپ، ئۇنى بىر ئامال قىلىپ يوقىتىش ھەققىدە پىلان تۈزۈۋاتاتتى. ئۇلار جۇڭغار لەشكەرلىرىنىڭ ھىمايىتىدا قەشقەرگە ھۇجۇم قىلىپ كەلسە، لەشكىرىي ماھارەت ۋە ئۇرۇش تەدبىرلىرىدە ھىندىقۇش مىرزىدىن قېلىشمايدىغان بۇ قېرى ئەمىرگە تەڭ كېلەلمەسلىكىدىن، شۇنداقلا قەشقەر خەلقىنىڭ ئۆزلىرىنى قوللىماسلىقىدىن ئەنسىرەيتتى.

ۋۇجۇدىدا باھادىرلىق، مەردلىك پەزىلەتلىرىدىن قورقۇنچاقلىق، نامەردلىك پەزىلەتلىرى ئۈستۈن تۇرىدىغان خوجا ھىدايىتۇللا ئىشان ئاخىر يەنە ھىيلە - مىكىر خالتىسىنىڭ ئاغزىنى ئاچتى.

مىلادىيە 1667 - يىلى يىل بېشىدا سۇلتان ئابدۇللاخان نامەلۇم «ياخشى نىيەتلىك» كىشىلەر تەرىپىدىن قولغا تەگكۈزۈلگەن مىرزا مىڭ تۇراق چۇراسىنىڭ نامىدا شاھزادە يولۋاسخانغا قەشقەرنى تاپشۇرۇپ بېرىش، يولۋاسخاننىڭ خانلىق تەختىگە چىقىشى ئۈچۈن ئەمىرى كەبىر ھىندىقۇش مىرزا بىلەن بىرلىكتە كۈچ چىقىرىش، شاھزادە يولۋاسخان قەشقەرگە كەلگەن ھامان ھىندىقۇش مىرزا قولىدىكى ئەڭ ئالىي لەشكىرىي ھوقۇقتىن پايدىلىنىپ، سۇلتان ئابدۇللاخاننى نەزەربەند قىلىپ، شاھزادىنى ئاستانىگە تەكلىپ قىلىش خۇسۇسىدا يېزىلغان خەتنى تاپشۇرۇۋالدى - دە، زىيادە گۇمانخورلۇقتىن پەيدا بولغان غەزىپىنى بېسىۋالالماي، ھىندىقۇش مىرزىنى ئاستانىدە، مىرزا مىڭ تۇراق جوراسنى قەشقەردە كاللىسىنى ئالدۇردى ھەمدە قەشقەرگە ئۆز قوۋمىدىكى ئەمىرلەردىن نائىب ئەمىر قويۇشقا كۆڭۈل توختىتالماي، قىرغىز مىللىتىدىن بولغان ئەمىر قويسارى بېينى نائىب ئەمىرلىككە تەيىنلەپ يارلىق چۈشۈردى. شۇنىڭدىن باشلاپ قەشقەر شەھىرىگە چوڭ باغىش ئۇرۇقىدىن بولغان بىر تۇركۇم قىرغىزلار تۇنجى قېتىم رەسمىي ماكانلاشتى.

سۇلتان ئابدۇللاخان خوجا ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭ «قارا خەت» ھىيلىسىگە يەنە بىر قېتىم ئالدىنىپ، ئۆز ۋاقتىدا سەئىدىيە خانلىقىنى قايتىدىن بىرلىككە كەلتۈرۈشكە كۆپ كۈچ چىقارغان، نۇرغۇن لەشكىرىي يۈرۈشلەردە بىللە بولغان، جەڭگاھلاردا قان كېچىپ، دۈشمەننىڭ قىلىچ، نەيزە، يا ئوقلىرىغا ئۆزىنى تۇتۇپ بېرىپ قوغدىغان، خانلىقنىڭ روناق تېپىشى ئۈچۈن بىر ئۆمۈر يۈرەك قېنىنى سەرپ قىلغان سادىق ئەمىرلىرىدىن مەڭگۈلۈك ئايرىلدى. مۇشۇ ئېچىنىشلىق پاجىئەدىن كېيىن خەلقنىڭ

سۇلتان ئابدۇللاخانغا بولغان نارازىلىقى ھەسسىلەپ ئاشتى. ئوردا
ئەركانلىرىنىڭ خانغا بولغان ساداقىتى ۋە ئىشەنچى سۇسلاشتى.

3

مىلادىيە 1667 ـ يىل باش كۈز، ئاستانە.

ئوردا ئېغىدىكى «ھۇزۇرى ساباھ» ناملىق كۆزلۈك سورۇڭ-
نىڭ ئالدىدىكى شاھانە راۋاقتا سۇلتان ئابدۇللاخان يالغۇز خىيال
سۈرۈپ ئولتۇراتتى. راۋاقنىڭ ئەتراپىدىكى ئالما دەرەخلىرىدە
ئەمدىلا قىزىرىپ، سارغىيىپ پىشىشقا باشلىغان ئالمىلار يوپۇر-
ماقلار ئارىسىدىن خۇددى ئۇياتچان قىزلاردەك مارايتتى. سۇلتان
ئابدۇللاخاننىڭ شۇ تاپتا بۇ مەنزىرىلەردىن زوق ئالغۇدەك ھەپىس-
لىسى يوق ئىدى. ئۇ ھەر قېتىم شاھزادە يولۋاسخاننىڭ ۋاپاسىز-
لىقىنى، شاھزادە نۇردۇنخاننىڭ ۋاقىتسىز ئۆلۈمىنى ئېسىگە ئال-
سا يۈرىكى ئازابتىن ئۆرتىنەتتى، ۋۇجۇدىنى غەم تاغلىرى بېسىۋا-
لاتتى. خانلىقنىڭ پېشقەدەم سەركەردە ـ ئەمىرلىرى ھىندىقۇش
مىرزا بىلەن مىرزا مىڭ تۇراق چۇراسنى ئالدىراپ ئۆلۈمگە بۇي-
رۇغانلىقىدىن قاتتىق ئەپسۇسلىناتتى، ئۇلارنىڭ ئۆزىگە ئاسىي-
لىق قىلىپ قارا يۈز شاھزادە يولۋاسخان بىلەن يېزىشقان ھېلىقى
مۇدھىش خەت ئېسىگە كېلىشى ھامان كاللىسى تۇگىمەس زىددى-
يەتلىك خىياللا بىلەن چىگىشلىشىپ كېتەتتى...

«... ئۇلارنى ئالدىراپ ئۆلۈمگە بۇيرۇمىسام بوپتىكەن،
ھېچبولمىسا نەزەربەند قىلىپ جاسۇسقا تارتقان بولسام، سوراق
قىلىپ ئۆز ئاغزىدىن بىر گەپ ئاڭلاپ باققان بولسام... مىرزا
باباقبەگ قاتارلىق بىر قىسىم ئەمىرلەرنىڭ ئۇلارنىڭ گۇناھىنى
تىلىۋېلىپ شۇنچە يالۋۇرۇشلىرىغا قۇلاق سالغان بولسامچۇ كاش-
كى، ... ھەي... ھېلىقى مەكتۇپچۇ؟ مەقسەت ـ مۇددىئالىرى

شۇنچە تەپسىلىي يېزىلغان تۇرسا، ئۇلارنىڭ مەندىن نېمە ئۈچۈن
يۈز ئۆرۈگۈسى كېلىپ كەتتىكىنا؟ شۇنچە ئەتىۋارلاپ، ھۆرمىتى-
نى قىلىپ، يۇقىرى مەنسەپ، مەرتىۋە بېرىپ، شۇنچە ياخشى
مۇئامىلە قىلغانىدىمغۇ ئۇلارغا. ئوغلۇم، ئىنىلىرىمگە ئىشەنمى-
گەن بىلەن شۇلارغا ئىشەنگەنىدىمغۇ ئاخىر... بىلگۈچى خۇدا،
ئادەملەرنىڭ نىيەت ـ ئىقبالىنى چۈشىنىپ بولغىلى بولماي-
دىكەن...»

ھىندىقۇش مىرزىنىڭ كاللىسى ئېلىنغانلىقىنى ئاڭلىغان
مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمنىڭ ئوردىغا كېلىپ ھۆركىرەپ يىغلاپ
كەتكىنىنى، يىغلاپ تۇرۇپ، «ئېلىشىپ قاپلا، خان ئاتا، پۈتكۈل
جاھان سىلىدىن يۈز ئۆرۈسىمۇ ئەمىرى كەبىر ئاتام سىلىگە
زىنھار ۋاپاسىزلىق قىلمايتتى، چوقۇم يېڭىلىشتىلا. ئاشۇ خەتتە
بىر گەپ بار ...» دەپ ئەيىبلىگىنىنى ئېسىگە ئالسا، ئالدىراقساد-
لىق، گۇمانخورلۇق قىلغانلىقى ئۈچۈن ئۆزىنى مىڭ مەرتىۋە
ئەيىبلەيتتى. مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم ھېلىقى خەتنى كۆرۈپ
باقماقچى بولۇۋىدى، خەتنى ھېچ يەردىن تاپالمىدى ياكى قويغان
يېرىنى ئەسلىيەلمىدى. خەت غايىب بولغانىدى. مەلىكىنىڭ تەلى-
پى بويىچە ئابدۇللاخان ئۇ خەتنى ئىزدەتكۈزدى. پۈتكۈل ئوردىنى
يىڭنە ئىزدىگەندەك قىدىرىۋەتتى، ئەمما خەت ئاقتىمۇ يوق، كۆك-
تىمۇ يوق ئىدى.

«مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم ئۇ خەتنى كۆرۈپ قانداق قىلماق-
چىكىنتاڭ؟ ئۇمۇ ھېچنېمە قىلالمايتتى. ماڭا ئوخشاش گاڭگى-
رايتتى، تەئەججۇپلىنەتتى، غەزەپلىنەتتى شۇ. مۇشۇ ئىش سە-
ۋەبلىك مەندىنمۇ قېچىپ يۈرىدۇ بۇ مەلىكە. قىز بالا بولغىنى
بىلەن مىڭ يىگىتكە تېگىشكۈسىز قىز ئىدى. بىر ئەمەس، تالاي
قېتىم قىچقارتتىم، ئەمما تۈرلۈك باھانە ـ سەۋەبلەرنى كۆرسى-
تىپ كۆرۈشۈشنى رەت قىلدى. خاننىڭ يېرىمى يولۋاس، ئۇنىڭ-
دىن نېرىراق يۈرەي، مېنىمۇ يەۋەتمىسۇن يەنە دېگۈدەك تېخى

تەپ تارتماي. ئەجەب ئوچۇق سۆزلۈك، يۈرەكلىك قىز ـ دە ئۇ.
مانا ھازىر ماڭا مۇڭدىشىپ بەرگۈدەك، ئىچ سىرىمنى تۆكسەم
ھال ـ مۇڭ بولۇشۇپ بەرگۈدەك ئادىمىم يوق. مېنى كۆرسە
ئەمىرلەر بۆرىدىن ئۈركۈگەن توشقاندەك چۆچۈشىدۇ. ئىمكان بار
ئۆزىنى ئەپقاچىدۇ. ھەربىر ئېغىز سۆزۈمگە ‹خوش، خوش› دىن
باشقىنى دېيىشنى بىلمەيدۇ. شاھزادە ئابدۇمۆمىنخان غەيرىي بىر
بالا بولدى. گەپ سورىساڭ بىر ئېغىز گەپكە بىر ئېغىز جاۋاب
بېرىدۇ، بولمىسا كۈن بويى جىملا ئولتۇرىدۇ. يا ئۆزىنىڭ دەردى-
نى ئېيتمايدۇ، يا كىشىنىڭ دەردىگە يەتمەيدۇ. مۇشۇنداق غېرىب-
سىنىپ قالغىنىمدا يېنىمدا تۇرسا، ئىككى ئېغىز تەسەللى بەر-
سە، بېشىم ئاسمانغا يەتمەسمىدى. چىرايى، بوي ـ بەستى مېنى
تارتقىنى بىلەن خۇي ـ پەيلى مېنى دورىماپتۇ ئۇ بالىنىڭ.
ئاقسۇدىكى ئىنىم ئىسمائىلخان ھازىر نېمە ئىش قىلىۋاتقاندۇر؟
ئاقسۇنىڭ نائىب ئەمىرلىك مەرتىۋىسىگە تەيىنلىگەنلىكىمدىن
خۇرسەنمىدۇر؟ ياكى ئۇمۇ تەختكە كۆز تىكىۋاتامدىغاندۇر؟ يې-
قىندىن بېرى يۈز بەرگەن بۇ بىر تالاي پاراكەندىچىلىكلەر خېلى
كۆپ ئەمىرلەرنىڭ ئىشەنچىسىنى تەۋرىتىپ قويدى ئېھتىمالىم…
كۇچانىڭ ئەمىرى خوجا يار قىپچاقمۇ غەيرىي سۆز ـ ھەرىكەتلەردە
بولۇپ يۈرگۈدەك. ئۇنىڭ ئورنىغا ۋاقتىدا ئەمىر ئالماشتۇرۇۋەت-
مىسەم بولمىغۇدەك. قەشقەردىكى ئاۋام ـ پۇقرامۇ ئەمىر قويسا-
رى بىيدىن بەكلا نارازى ئىمىش. ئۇلارنى مۇھىم ئىشلارغا قويغى-
نىم خاتا بولمىغاندۇر ـ ھە…»
«ھۇزۇرى ساباھ» دىكى شاھانە راۋاقتا ھۆدەيچىبەگنىڭ پالا-
قلاپ كىرىشى ئابدۇللاخاننى تىنىمسىز خىياللار قورشاۋىدىن قۇ-
تۇلدۇردى.
— ئانھەزرىتىمگە مەلۇم بولغاي، — دېدى ھۆدەيچىبەگ
ھاسىراپ ـ ھۆمۈدەپ تۇرۇپ، جىددىيلەشكەنلىكىنىمۇ ياكى يۈ-
گۈرۈپ كەلگەنلىكىنىمۇ ئەيتاۋۇر ئۇنىڭ باش ـ كۆزىدىن يامغۇر-

دەك قارا تەر قۇيۇلاتتى، — شاھزادە يولۋاسخان لەشكەر باشلاپ
كېلىپ قەشقەرنى تارتىۋاپتۇ، قەشقەر ئەمىرى قويسارى بىي قې-
چىپ كېتىپتۇ. شاھزادە بۈگۈن ـ ئەتە ئىچىدە ئاستانىگە لەشكەر
تارتقۇدەك.
كۈتۈلمىگەن بۇ شۇم خەۋەردىن سۇلتان ئابدۇللاخاننىڭ يۈ-
رىكى قارتتىدە قىلدى ـ دە، ئەنسىز سوقۇپ كەتتى. تاپىنىدىن
كىرگەن بىر پارچە ئوت پۈتكۈل ئىچ ـ باغرىنى ئۆرتەپ مېڭىسى-
دىن چىقىپ كەتتى. ئۇ يىقىلىپ چۈشۈشتىن ئۆزىنى ئاران ـ
ئاران تۇتۇۋېلىپ تۇرۇپ غەزەپ بىلەن سورىدى:
— نېمە دېدىڭ؟
خاننىڭ دەھشەتلىك تۇرقىنى كۆرۈپ، ھۆدەيچىبەگنىڭ تىلى
كالۋالىشىپ دىر ـ دىر تىترىدى.
ئەسلىدە شەرت ـ شارائىت پىشىپ يېتىلدى دەپ قارىغان
شاھزادە يولۋاسخان بىلەن خوجا ھىدايىتۇللا ئىشان قەشقەردىكى
مىرزا شەرىپبەگ، مىرزا ئىسكەندەر بەگلەر بىلەن مەخپىي ئالاقى-
لىشىپ، ئىچ ـ تېشىدىن ماسلىشىدىغانلىقىغا كېلىشكەندىن كې-
يىن، ئۆزىنىڭ بەش مىڭغا يېقىن لەشكىرى ۋە جۇڭغارلارنىڭ
ئىككى مىڭ كىشىلىك ھىماتچى قوشۇنى بىلەن خوجا ھىدايىتۇللا
ئىشاننىڭ ئۈچ مىڭغا يېقىن سوپى ـ لەشكەرلىرىنىڭ ھەمدەملى-
كىدە قەشقەرگە تېگىش قىلغانىدى.
ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭ خەلىپىلىرىدىن موللا ساقى بىلەن
موللا نەقى ئاتۇشتا خېلىدىن بېرى مەخپىي سۇلۇك تەرغىباتى
ئېلىپ بارغاچقا، شاھزادە يولۋاسخان ئاتۇش خەلقىنىڭ قىزغىن
قارشى ئېلىشىغا ئېرىشتى ـ دە، توختىماستىن قەشقەرگە قاراپ
ئىلگىرىلىدى. بۇ چاغدا مىرزا شەرىپبەگ بىلەن مىرزا ئىسكەن-
دەربەگ قىرغىزلارنىڭ زۇلمىغا چىدىماي سەۋر قاچىسى تاشايلا
دەپ تۇرغان قەشقەر خەلقىنى مەخپىي تەشكىللەپ ھەممە تەييار-
لىقلارنى پۈتتۈرۈپ، تەق بولۇپ تۇرغانىدى. شۇڭلاشقا، شاھزادە

يولۋاسخان سەركەردە - لەشكەرلىرىنى باشلاپ قەشقەر شەھىرىنىڭ سېپىلى تۆۋىگە كېلىشى ھامان شەھەر خەلقى ئىچىدىن قوزغالدى. بۇ ئالتوپىلاڭغا تاقابىل تۇرۇشقا كۆزى يەتمىگەن قويسارى بىي «سارتلارنىڭ ئىشىنى سارتلار ئۆزى بىجىرگەي. ماڭا كېرىكى ئالتۇن - كۇمۇش» دېدى - دە، خەزىنىنى پاك - پاكىز سۈپۈرۈپ، خاس قىرغىز نۆكەرلىرىنى ئەگەشتۇرۇپ، شەھەرنى تاشلاپ قاچتى. يولۋاسخان قەشقەر شەھىرىنى ئەنە ئاشۇنداق ئاسانلا قولىغا ئالدى.

شاھزادە يولۋاسخانغا ئەگىشىپ جۇڭغارىيىدە بىر مەزگىل سەرگەردان بولۇپ يۈرگەن ئەلىشاھبەگ، ئەلىقۇلبەگ ئاكا - ئۇكا سەركەردىلەر قەشقەر شەھىرىدە تىنچلىق ئورنىتىپ، ئاۋامنى خاتىرجەم قىلغاندىن كېيىن، ئۇستازى ھىندىقۇش مىرزىنىڭ سۇلتان ئابدۇللاخان تەرىپىدىن ئاسىي دەپ قارىلىنىپ ئۆلتۈرۈلگەنلىكىدىن خەۋەر تېپىپ ھەم ھەيران بولدى، ھەم قاتتىق ھەسرەت چەكتى. بۇ ئاجايىپ شۇم خەۋەرنى شاھزادە يولۋاسخان بىلەن خوجا ھىدايىتۇللا ئىشانغا ئېيتىپ بېرىۋىدى. بۇنىڭدىن ئاللىبۇرۇن خەۋەر تاپقان، ئەمما ۋاقتىنچە سىر تۇتۇپ كەلگەن شاھزادە بىلەن ئىشان قاقاقلاپ كۈلۈشۈپ كەتتى.

— بۇ ئىشنىڭ ئەمدى يوشۇرغۇدەك يېرى قالمىدى. جانابىي سەركەردىلەرمۇ خەۋەردار بولۇپ قالغاي، — دېدى شاھزادە يولۋاسخان كۈلۈپ تۇرۇپ، — بۇ ئىشلارنى جانابىي پىرى بۇزرۇك قۇتبىل ئەقتاب ئىشان ھەزرەتلىرىنىڭ كەشپۇ كارامەتلىرىنىڭ نەتىجىسىدۇر.

خوجا ھىدايىتۇللا ئىشان بۇ ئاكا - ئۇكا سەركەردىلەرگە ئۆزىنىڭ «قارا خەت ھېيلىسى» ئارقىلىق ۋۇجۇدقا چىقارغان بۇ كاتتا ئىشنى ئالاھىدە ماختىنىپ تۇرۇپ سۆزلەپ بەردى.

ئاكا - ئۇكا سەركەردىلەر بۇ سۇيىقەستنىڭ ئۇجۇر - بۇجۇرىغىچە تولۇق خەۋەر تاپقاندىن كېيىن، ماختاش تەمە قىلىپ

قاراپ تۇرغان ھىدايىتۇللا ئىشانغا ئاق - كۆك بىرنېمە دېمىدى، ئەمما شۇ كۈنى كېچىسى بالا - چاقىلىرىنى ئېلىپ قەشقەر شەھىرىدىن غايىب بولدى. شۇنىڭدىن كېيىن ئۇلارنىڭ ھېچقانداق ئىز - دېرىكى بولمىدى.

شاھزادە يولۋاسخان بۇ ئاكا - ئۇكا سەركەردىلەرنىڭ ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭ پىلانلىغان نامەردلەرچە سۇيىقەستىدىن قاتتىق يىرگىنىپ ھەم ئىشانغا يانتاياق بولغان شاھزادىدىن كۆڭلى قېلىپ، ھاكىمىيەت ئىشلىرىنى تەرك ئەتكەنلىكىنى زىنھار خىيالىغا كەلتۈرمەيتتى. شۇڭا، ئۇ ئاكا - ئۇكىلارنىڭ ئۆزى بىلەن خوشلاشمايلا كېتىپ قالغانلىقىدىن ئەپسۇسلانغان بولسىمۇ، ئۇلارنى تېزلا ئېسىدىن چىقاردى - دە، ئۇلارنىڭ ئورنىغا مىرزا شەرىپبەگ بىلەن مىرزا ئىسكەندەربەگنى ئەمىرلەشكەرلىككە تەيىنلەپ، ئاستانىگە يۈرۈش قىلىشقا چىشىنى بىلىدى.

سۇلتان ئابدۇللاخانغا ئوغلى شاھزادە يولۋاسخاننىڭ قەشقەرنى تارتىۋېلىپمۇ شۈكرى قىلماي، ئاستانىگە يۈرۈش قىلماقچى بولغانلىقى، تەختنى تارتىۋېلىش نىيىتىدىن تېخىچە يانمىغانلىقى قاتتىق ئار كەلدى - دە، قارا يۈز، نائىنساپ ئوغلىنى جازالاش ئۈچۈن شەخسەن ئۆزى لەشكەر تارتتى. ئاستانە ئەمىرى مىرزا باباقبەگنىڭ بۇ لەشكىرىي يۈرۈشتە خانغا ھەمدەم بولۇپ بىللە بېرىش تەلىپىنى رەت قىلىپ، ئۇنى ئاستانىنى مۇھاپىزەت قىلىشقا قالدۇردى. يېڭىسارغا يېتىپ كەلگەندە، يېڭىسار قەلئەسىنى ساقلاپ ياتقان سەركەردە شىرئەلى باھادىرنى نېمە ئۈچۈندۇر ئۆزى بىلەن بىللە ئېلىۋالغۇسى كەلمەي، ئاستانىگە قايتىشقا پەرمان بەردى.

— قىبلىگاھىمغا مەلۇم بولغاي، — دېدى شىرئەلى باھادىر ئابدۇللاخاننىڭ ئۆزىنى ھەمراھ قىلىپ جەڭگە بىللە ئېلىپ بارماي ياكى يېڭىسار قەلئەسىنى داۋاملىق قوغداشقا بۇيرۇماي، سەۋەبسىزلا ئاستانىگە ھەيدىگەنلىكىدىن نارازى بولۇپ، — يېڭىسار

قەلئەسى ئاستانىگە ئۆتۈشتىكى مۇھىم ئۆتكەل. لەشكىري ئىش-
لاردىكى ئورنى ئىنتايىن مۇھىم ئىدى. شۇڭا، بۇ جاينى مۇداپى-
ئەسىز ھالەتتە تاشلاپ قويۇشقا بولماسمىكىن.
— دېمىسىڭىزمۇ بىلمەن، سەركەردەم، — دېدى ئابدۇللا-
خان قاپىقىنى تۈرۈپ، — سىز پەرماننى ئىجرا قىلىشنى بىلىڭ.
— باش ئۈستىگە، — دېدى شىرئەلى باھادىر ئىلاجسىز
بېشىنى تۆۋەن سېلىپ.
سۇلتان ئابدۇللاخان ئەمىر - سەركەردىلىرىنى بىر ئورۇندا
ئۇزۇن تۇرغۇزماسلىق ئادىتى بويىچە شىرئەلى باھادىرنى ئاستانى-
گە ماڭدۇرۇۋەتتىمۇ ياكى ئاستانىنىڭ مۇداپىئە ئىشلىرىدىن خا-
تىرجەم بولالماي يولغا سالدىمۇ سەۋەبىنى ھېچكىم بىلمەيتتى.
ئۇ شىرئەلى باھادىرنىڭ تەكلىپىگە قۇلاق سالماي يېڭىسار قەلئە-
سىنىڭ مۇداپىئەسىنى بەش يۈز نەپەر قېرى - چۆرى لەشكەرلەرگە
تاشلاپ قويۇپ، قالغان لەشكەرلەرنى ئىلغار قوشۇنغا قېتىپ قەش-
قەرگە قاراپ يولغا چىقتى.
ئاتا - بالىنىڭ قوشۇنى ياپچاندا[1]دوقۇرۇشتى. يولۋاسخان
دادىسى سۇلتان ئابدۇللاخانغا يۈزمۇ يۈز كېلىشتىن خىجىل بولدى-
مۇ قانداق سەپنىڭ ئالدىغا چىقمىدى. ھىيلىگەر خوجا ھىدايىتۇللا
ئىشانمۇ ھەر خىل ئېھتىماللىقنى نەزەردە تۇتۇپ، شاھزادىگە
ھەمراھ بولۇش باھانىسى بىلەن ئارقا سەپتە قالدى. ئۇنىڭ شاھ-
زادە يولۋاسخاندىن بىر قەدەم نېرى بولماسلىقىدىكى ئاساسلىق
مەقسىتى شاھزادىنىڭ دادىسىغا قىلىچ تەڭلەشتىن يالتىيىۋېلىشى-
نى توسۇش ئىدى.
جەڭ تولىمۇ شىددەتلىك بولدى. يېرىم كۈن داۋاملاشقان
قىرغىنچىلىقتا خان لەشكەرلىرىگە كۆپ تالاپەت يەتتى. چۈنكى،
قەشقەر لەشكەرلىرىنىڭ سانى، جەڭگىۋارلىقى خان لەشكەرلىرى-

① ياپچان — ھازىرقى يېڭىشەھەر ناھىيىسىنىڭ بىر يېزىسى.

نىڭكىدىن خېلىلا ئۈستۈن ئىدى. ئوغلى بىلەن ئۇچرىشىپلا غەزى-
پى قايناپ - تاشقان سۇلتان ئابدۇللاخان ئۇزاق يول بېسىپ
كەلگەن لەشكەرلىرىنى ئارام ئالدۇرۇشنى ئېسىدىن چىقىرىپ،
جەڭ قىلىشقا پەرمان چۈشۈرگەنىدى ھەمدە قەشقەر لەشكەرلىرى-
نىڭ ئەمەلىي كۈچىنى تولىمۇ تۆۋەن مۆلچەرلەپ قويغانىدى.
ھە دېگەندىلا لەشكەرلىرىنىڭ كۆپلەپ قىرىلىپ، جاسارىتى-
نىڭ سۇسلاپ كېتىپ بارغانلىقىنى كۆرگەن سۇلتان ئابدۇللاخان
جەڭ ۋەزىيىتىنى ئوڭشىغۇدەك بىرەر مۇۋاپىق تەدبىر تاپالمىدى-
دە، يېڭىلگەنلىكىگە تەن بېرىپ، لەشكەرلىرىگە چېكىنىشكە بۇي-
رۇق بەردى.
«يېڭىسار قەلئەسىگە چېكىنىپ تۇرۇپ، ئاستانىدىن كۆپ-
رەك لەشكەر يۆتكەپ كېلىپ ئاندىن ئەدىپىنى بېرەي بۇ قارغىش
تەگكۈرنىڭ» دەپ ئويلىدى سۇلتان ئابدۇللاخان.
ئەپسۇسكى خان لەشكەرلىرى تېز سۈرئەتتە چېكىنىپ يېڭى-
سارغا كەلگەندە قەلئەنى ئاللىقاچان شاھزادە لەشكەرلىرىنىڭ ئى-
گىلەپ بولغانلىقىنى كۆرۈپ ھاڭ - تاڭ قالدى. شىرئەلى باھا-
دىرنىڭ گېپىگە كىرمىگىنىگە، ھېچبولمىغاندا ئۇنى يېڭىسار قەل-
ئەسىنى ساقلاشقا قالدۇرۇپ قويمىغانلىقىغا كۆپ پۇشايمان
يېدى.
ئۆز ۋاقتىدا ھىندىقۇش مىرزىدىن يېڭىلىپ قالغان ئەلىشاھ-
بەگ، ئەلىقۇلبەگ ئاكا - ئۇكا سەركەردىلەردىن قەشقەرنى تىنچ
ساقلاشقا ۋە مۇستەھكەم قوغداشتا يېڭىسار قەلئەسىنىڭ تولىمۇ
مۇھىملىقىنى، ھىندىقۇش مىرزا يېڭىسار قەلئەسىنى تۇيدۇرماي
تارتىۋالغانلىقى ئۇچۇن چېكىنىش يولى ئۈزۈلۈپ ئاسانلا يېڭىلىپ
قالغانلىقىنى ئاڭلىۋالغان خوجا ھىدايىتۇللا ئىشان شاھزادە يول-
ۋاسخانغا يول كۆرسىتىپ، يېڭىسار قەلئەسىنى تارتىۋېلىشقا يو-
شۇرۇن لەشكەر ماڭدۇرغانىدى. مانا ئەمدى ئۇلار يېڭىسار قەلئە-
سىنى تارتىۋېلىپ سۇلتان ئابدۇللاخاننىڭ ئەڭ ئاخىرقى ئۈمىدى-

نىمۇ پۈتۈنلەي يوققا چىقارغانىدى.

سۇلتان ئابدۇللاخان مەغلۇپ بولغان قوشۇننى باشلاپ توختىماي ئاستانىگە چېكىنىشكە مەجبۇر بولدى. ئۇنىڭ يېرىم كۈن جەڭ قىلىپ هالىدىن كەتكەن قوشۇنىغا تېز سۈرئەتتە چېكىنىش — ئەمەلىيەتتە قېچىش — تولىمۇ ئېغىر كەلگەنىدى. شاهزادىنىڭ لەشكەرلىرى مۇشۇ سۈرئەتتە قىر - چاپ قىلىپ قوغلاۋېرىدىغان بولسا خان لەشكەرلىرىنىڭ جەسىتى پۈتۈنلەي هېمىتىنىڭ سېپىدا قالاتتى.

تولۇق غەلىبىگە يۈزلەنگەن شاهزادە يولۋاسخان دادىسىنىڭ يۈزىنى ئاياپ قالدىمۇ ياكى غەلىبە قىلىش ئىشەنچىسىنى يوقىتىپ قويدىمۇ ۋە ياكى ئاستانىدىن هەمدەمگە كېلىدىغان زور قوشۇن بار دەپ خاتا مۆلچەرلەپ قالدىمۇ ئەيتاۋۇر سەركەردە - لەشكەرلىرىگە قوغلاشنى توختىتىشقا پەرمان بەردى.

غەلىبە ئىشەنچىسىگە تولۇپ - تاشقان خوجا هىدايىتۇللا ئىشان مۇشۇ يوسۇندا قىر - چاپ قىلىپ ئۇدۇل ئاستانىگە بېرىش ۋە ئاستانىدىكى ئىسهاقىيە سۇلۇكىدىكى دۈشمەنلىرىدىن قانلىق قىساسىنى ئېلىشنى كۆڭلىگە پۈكۈپ تۇرغاندا، شاهزادىنىڭ تۇيۇقسىز چۈشۈرگەن بۇ پەرمانىدىن قاتتىق نارازى بولدى، ئەمما غىدىڭ - پىدىڭ قىلالمىدى. چۈنكى، نېمىلا دېگەنبىلەن لەشكەرىي هوقۇق شاهزادىنىڭ قولىدا ئىدى. ئۇ شاهزادە يولۋاسخاننىڭ جەڭدە نۇسرەت قازىنىپ تۇرۇپمۇ، پەرىشان كۆرۈنگەن چىرايىغا قاراپ، كۆڭلىدىن ئاللىقانداق خىياللار كەچتى.

هەئە، شۇ تاپتا يولۋاسخاننىڭ كاللىسى زىددىيەتلىك خىيال - ئەسلىمىلەر بىلەن تولۇپ كەتكەنىدى:

••• ئەنە، ۋەلىئەهدى دەپ جاكارلىنىپ، قەشقەرنىڭ نائىب ئەمىرلىكىگە تەيىنلەنگەن سەككىز ياشلىق شاهزادە يولۋاسخان كۆنگەن ئوردا تۇرمۇشىدىن، ئاتا - ئانىسىنىڭ ئىللىق قۇچىقىدىن، بىللە ئويناپ چوڭ بولغان دوستلىرىدىن ئايرىلىشقا كۆزى

قىيماي، قەشقەرگە بارمايمەن دەپ غەلۋە قىلىپ يىغلىماقتا ئىدى. ئانىسى خانىش ئايىممۇ ئوغلىدىن ئايرىلىشقا قىيماي ئۈنسىز ياش تۆكمەكتە.

— يىغلىماڭ، شاهزادەم، چوپچوڭلا بولۇپ قالغان يىگىت بالىمۇ يىغلامدىكەن. مۇشۇنداق قىلىسىڭىز چوڭ بولغاندا قانداقمۇ بىر ئەلنىڭ خانى بولالايسىز، گەپ ئاڭلاڭ، هە. مەنمۇ سىزنى پات - پات كۆرگىلى بارىمەن، — دېدى سۇلتان ئابدۇللاخان شاهزادە يولۋاسخاننىڭ يېشىنى ۋە ئېقىپ - چۈۋۈلۈپ كەتكەن پوتلىسىنى ئېرتىپ تۇرۇپ.

«خان بولۇش» دېگەن سۆزنىڭ مەنىسىنى تېخى تولۇق چۈشەنمەيدىغان ئەركە شاهزادىنىڭ قىرقىراپ يىغلىغىنى يىغلىغانىدى.

دادا ئوغلىنى دەس كۆتۈرۈپ باغرىغا مەهكەم باستى - دە، يۈز - كۆزلىرىگە ئاتىلىق مېهرى بىلەن بىرنەچچىنى سۆيۈۋەتكەندىن كېيىن، ئالاهىدە ياساپ، جابدۇغان شاهانە مەپىگە ئولتۇرغۇزۇپ، شاهزادىنى قورۇقداپ ماڭىدىغان ئەمىر - سەركەردىلەرگە «مېڭىڭلار» دەپ قول شىلتىدى - دە، شاققىدە كەينىگە ئۆرۈلۈپ تۇرۇۋالدى.

يولۋاسخان قەشقەرگە كەلگەندىن كېيىنمۇ، ئۇدا ئىككى يىلغىچە ئاتا - ئانىسىنىڭ قەغىشىنى قىلىپ يىغلىدى.

كېيىنچە دادا ۋەدىسىدە تۇرۇپ، ئۇنى يوقلاپمۇ كەلدى. ئاتا - بالا بىر - بىرىگە قانماي قۇچاقلاشتى، سۆيۈشتى.

ئارىدىن يەنە بىرنەچچە يىل ئۆتتى. چوڭ بولۇپ خېلىلا ئەقىل كىرىپ قالغان شاهزادە يولۋاسخانمۇ «ۋەلىئەهدى»، «خان» دېگەن سۆزلەرنىڭ مەنىسىنى تولۇق چۈشەندى.

قەشقەر شاهزادىنىڭ جەننىتىگە، كىچىك پادىشاهلىقىغا ئايلىنىپ قالغانىدى. ئۇ بۇ يەردە دېگىنىنى قىلىپ چوڭ بولدى. ئەتراپىدىكى ئەمىرلىرى ياخشى كۆرۈنۈش ئۈچۈن ئۇنىڭغا هەر

خىل ئويۇن ـ تاماشىلارنى ئۆگەتتى. كۆڭۈل ئېچىش، بەزمە سورۇنلىرىنى ئۇيۇشتۇرۇپ بەردى. ئەمدىلا ئون ئۈچ ياشقا كىرگەن ۋاقتىدا قۇچىقىغا ئايالLARنى سولاپ بېرىپ، جىما لەززىتىنى تېتىتتى. شۇنىڭدىن كېيىن شاھزادە رەسمىي بۇزۇلدى. بەتئەخلاق قىلىقلارغا بېشىچىلاپلا كىرىپ كەتتى. ئۇنىڭ ۋە ئەمىرلىرىنىڭ زۇلمىدىن قەشقەر خەلقى قاڭغىر قاقشىدى.

شاھزادىنى تېزرەك خانلىق تەختكە ئولتۇرغۇزۇپ، ئۆزلىرى ئوردىنىڭ كاتتا ئەمىرلىرىدىن بولۇش تەمەسىدە ئەتراپىدىكى ئەمىرلەر تۇرلۇك ئۇسۇللار بىلەن شاھزادىنىڭ يۈرىكىگە خان بولۇش ۋەسۋەسىسىنى سىڭدۈرۈۋەتتى.

ئۇ ئاشۇ ئەمىرلىرىنىڭ دەۋەت قىلىشى بىلەن دادىسى سۇلتان ئابدۇللاخاننىڭ ھەجگە ماڭغان پۇرسىتىدىن پايدىلىنىپ تەختتە ئولتۇرۇپمۇ باقتى. تەخت دېگەن شۇنداق قۇدرەتلىك نەرسە ئىكەن. ئۇ تەختتە ئولتۇرۇۋىدى، بارلىق ئوردا ئەركانلىرى قول باغلاپ ئۇنىڭغا پەرمانبەردار بولدى. نېمە سەۋەبتىندۇر ھەج سەپىرىدىن ئانچە ئۇزاپ كەتمىگەن دادا قايتىپ كېلىپ، تەختتە بىسوراق ئولتۇرغانلىق گۇناھى ئۈچۈن ئوغلىغا قاتتىق غەزەپلەندى، ھەتتا ئۆلۈمگە بۇيرۇدى. ئەگەر شۇ چاغدا ئوردا ئەمىرلىرى ئۇنى تىلىۋالمىغان بولسا، شۇ چاغقىچە سۆڭەكلىرىمۇ تۇپراققا ئايلىنىپ كەتكەن بولار ئىدى. ئۇ شۇ چاغدىلا دادىسىغا بالىدىن تەختنىڭ تولىمۇ مۇھىم ئىكەنلىكىنى چۈشەندى ۋە كۈنلەرنىڭ بىرىدە بۇ تەختنى چوقۇم قولغا كەلتۈرۈش ھەققىدە قەسەمياد قىلدى.

كېيىنكى كۈنلەردە كىملەرنىڭدۇر ئاغزىدىن، خان ئالىيلىرى شاھزادە يولۋاسخاننىڭ ۋەلىئەھدىلىكىنى بىكار قىلىپ، ئىنىسى شاھزادە نۇردۇنخاننى ۋەلىئەھدى قىلىدىغان بوپتۇ دېگەن مىش ـ مىش گەپلىرىنى ئاڭلىدى. بۇ سۆزلەر ئۇنىڭ كۆڭلىنى تولىمۇ يېرىم قىلدى. خان بولۇش ئارزۇسى كۈندىن ـ

كۈنگە كۈچەيدى، ئولتۇرسا ـ قوپسا كاللىسىدىن چىقمايدىغان بولدى.

ئەنە ئاشۇنداق كۈنلەردە ئۇنىڭغا خۇدا دانىشمەن پىر بۇزرۇك ھىدايىتۇللا ئىشاننى ئۇچراشتۇردى. ئىشان تۇنجى بولۇپ، ئۇنى تۇنجى «سۇلتان» ، «خان» دەپ ئاتاپ يۈرىكىنى چەكسىز خۇشاللىققا چۆمدۈردى. بۇ سۆزلەرنى ئاڭلاپ ئۇ ئۆزىنى گويا خان بولغاندەك ھېس قىلدى. ئىشاننىڭ بىلىدىغانلىرى تولىمۇ جىق ئىكەن. ئۇنىڭغا ئاستانىدىكى تەختتە ئولتۇرمايمۇ خان بولغىلى بولىدىغانلىقىنى بىلدۈردى. ئۇ ئۆزىنى قەشقەردە خان دەپ جاكارلاپ، جۈمە نامىزىدا ئوقۇلىدىغان خۇتبىدىن دادىسىنىڭ ئىسمىنى چىقارغۇزۇۋېتىپ ئۆزىنىڭ ئىسمى بىلەن ئوقۇتتى. شۇنىڭدىن كېيىن دادا يارلىق چۈشۈرۈپ، ئۇنىڭ نائىب ئەمىرلىك مەرتىۋىسىنىمۇ، ۋەلىئەھدلىك مەرتىۋىسىنىمۇ رەسمىي ئېلىپ تاشلىدى. مۇشۇنداق ئەھۋالدا ئۇ ئاشۇ دانىشمەن ئىشاننىڭ يول كۆرسىتىشى، مەدەت بېرىشى بىلەن قەتئىي غەيرەتكە كېلىپ دادىسىغا بايقۇت قىلدى. دادا ـ بالا ئوتتۇرىسىدىكى چوڭ ماجىرا مۇشۇنىڭ بىلەن رەسمىي تېرىلدى.

ئۇ دادىسى ئەۋەتكەن جازا يۈرۈشى قىلغۇچى تۈمەنلىگەن لەشكەرلەرگە تەڭ كېلەلمەي، ئۆزگىلەردىن پاناھلىق تىلەپ يات ئەللەرگە قاچتى، سەرسان ـ سەرگەردان بولدى. بۇ جەرياندا دادىسىدىن كۆرمىگەن مېھرىبانلىقنى ئىشاندىن كۆردى، تەسەللىلەرگە ئېرىشتى. ئاخىرىدا يەنىلا ئاشۇ ئەۋلىيا ـ ئىشاننىڭ يول كۆرسىتىشى بىلەن قەشقەرنى قايتۇرۇۋالدى. ئەسلىدە دادىسى لەشكەر تارتىپ كەلمىسىمۇ، ئۇ ئاستانىگە لەشكەر تارتىپ بېرىپ دادىسىدىن تەختنى تارتىۋالماقچى، ئۆزىنىڭ ئاشۇ دادىسىسىزمۇ خان بولالايدىغانلىقىنى كۆرسىتىپ قويماقچىدى. ئۇ سەركەردە لەشكەرلىرىگە ئاستانىنى كۆرسىتىپ تۇرۇپ قولىنى شۇنداقلا شىلتىغان بولسا، قىر ـ چاپ، سۇر ـ توقاي قىلىپ خۇددى قوي

توپىغا ئېتىلغان بۆرىدەك ماڭغان لەشكەرلىرى ئۇنىڭغا ئاشۇ قۇد-
رەتلىك ئالتۇن تەختنى بۈگۈن - ئەتە ئىچىدىلا ئېلىپ بېرەتتى.

ئەمما، قېرىپ چاچ - ساقاللىرىغا ئاق كىرگەن، ماغدۇرى-
دىن قالغان دادىسىنىڭ ئوغلىنىڭ ئالدىغا چۈشۈپ، جاننى ئالد-
قانغا ئېلىپ، ئۆلەر - تىرىلىشىگە باقماي قېچىشىنى كۆرۈش،
ئوغۇل ئۈچۈن تولىمۇ نومۇسلۇق ئىش ئىكەن. نېمىلا بولسۇن
دادا ئەمەسمۇ؟ ئۇنى ئەركىلەتكەن، پەپىلىگەن، پوتلا - ماڭقىلد-
رىنى ئېرتقان، مېھرى بىلەن قۇچاقلاپ باغرىغا باسقان، قانماي
سۆيگەن، سۆيۈنگەن دادا شۇ ئەمەسمۇ؟ پۈتكۈل بىر ئەلنىڭ خان
ئىگىسى بولغان بىر ئادەم ئەمدىلىكتە ئوغلىنىڭ ئالدىدا خۇددى
مۈشۈكنىڭ ئالدىدىكى چاشقاندەك بىچارىلەرچە قاچسا، ئۇنى كۆر-
گەن ئەل - رەئىيەت نېمە دەيدۇ؟ ئاشۇ بىچارە بەختسىز دادىنى
مەسخىرە قىلامدۇ؟ ياكى ۋاپاسىز ئوغۇلغا لەنەت ئوقۇمدۇ؟ ...

شاھزادە يولۋاسخان ھالقىلىق پەيتتە قانداق بىر كۈچنىڭ
تۈرتكىسىدىن لەشكەرلىرىنى قىر - چاپنى توختىتىپ، ئارقىغا
قايتىشقا پەرمان چۈشۈرگەنلىكىدىن ئۆزىمۇ تېخىچە ھەيران. بەل-
كىم ئۇ ئۆزىنىڭ ئاشۇ دادىسىنىڭ پۇشتى ئىكەنلىكىنى بىردىنلا
ئېسىگە ئالغاندۇر، بەلكىم يۈرىكىنىڭ بىر يەرلىرىدە كۆمۈلۈپ
قالغان پەرزەنتلىك مېھرى بىردىنلا يېلىنجاپ كەتكەندۇر؟ ...

يەتتە قات يەرنىڭ تېگىدىكى يىلاننىڭ كۆشىگىنىنى بىلىد-
غان خوجا ھىدايىتۇللا ئىشان شاھزادە يولۋاسخاننىڭ ئۆزىنى
يوقاتقان ھالدا چەكسىز خىيالغا بېرىلگەنلىكىنى كۆرۈپ، ئانچە
باش قاتۇرمايلا شاھزادىنىڭ روھىي دۇنياسىدا غەليان كۆتۈرۈۋات-
قان زىددىيەتنى پۈتۈنلەي چۈشىنىپ يەتتى - دە، قاتتىق چۆچۈپ
كەتتى.

«شاھزادىنىڭ كاللىسىدا بۇنداق خىيالنىڭ پەيدا بولۇشى
تولىمۇ خەتەرلىك، بۇنداق قاراپ تۇرماسلىق كېرەك. بىرەر
تەدبىر قوللىنىپ ئاتا - بالا ئوتتۇرىسىدىكى ئاداۋەت تۈگمىنىنىڭ

سۈيىنى ئۈلغايتىش كېرەك. شۇنداق بىر ھىيلە ئىشلىتەيكى،
شاھزادە يولۋاسخاننىڭ ۋۇجۇدىدا يالقۇنلىغان قىساس ئوتى، يۈرد-
كىدىكى دادىسىغا بولغان بارلىق مېھىر - مۇھەببەتلىرىنى كۆيدۈ-
رۈپ كۈل قىلىۋەتسۇن...»

4

ئوغلى شاھزادە يولۋاسخاندىن قاتتىق يېڭىلگەن سۇلتان ئاب-
دۇللاخان ئابرۇيى تۆكۈلگەندەك ھېس قىلىپ، ھەپتىدىن بېرى
شاھنىشىنغا قوبۇلغا چىقمايۋاتاتتى. ئوردا ئەركانلىرى ھەر كۈنى
ئەتىگىنى سالامغا ھازىر بولاتتى - دە، بىرەر ئاش پىشىم ئەسنەپ
ئولتۇرۇپ يەنە بىر - بىرلەپ كېتىپ قالاتتى.

بۈگۈن قوبۇلغا مەخدۇمزادە خوجا ئابدۇللا ئىشانمۇ كەلگەن
بولۇپ، باشقا ئوردا ئەركانلىرىغا ئوخشاش كۇرسىدا ئولتۇرماي،
تەختنىڭ ئۇدۇلىدىلا — مەرمەر تاشلار ياتقۇزۇلغان يەرنىڭ ئوس-
تىدىكى ئوتتاشتەك قىزىل گىلەمدە يۈكۈنۈپ ئولتۇرغىنىچە،
كۆزىنى يېرىم يۇمۇپ، قولىدىكى كەھرىۋا تەسۋىنى تىنىمسىز
سىيرىيتتى. قامەتلىك گەۋدىسى توختىماي ئىككى تەرەپكە تەۋ-
رەيتتى. تۇرقىدىن مۇھىم ئىشى باردەك، خان بىلەن قەتئىي
كۆرۈشۈشكە نىيەت باغلىغاندەك، خان قوبۇلغا چىقمىسا شاھند-
شىندىن پەقەتلا كەتمەيدىغاندەك كۆرۈنەتتى. ئەمىرلەر خاننى كۈ-
تۈۋېرىپ زېرىككەن بولسىمۇ، پىرى بۇزرۇكنىڭ بۇ تۇرقىنى
كۆرۈپ ئەڭ ئاۋۋال شاھنىشىندىن چىقىپ كېتىشكە پېتىنالمد-
دى. شاھنىشىن ئىچى تىمتاسلىققا چۆمگەن بولۇپ، سارايىنىڭ
ئوتتۇرىسىدىكى فونتاندىن ئېتىلىپ چىقىۋاتقان سۇنىڭ يېقىملىق
شىلدىرلىشىدىن باشقا ھېچقانداق ئاۋاز يوق ئىدى. ئەمىرلەرنىڭ
خىيالچان تۇرقىدىن ئۇلارنىڭ نېمە ئويدا، نېمە كويلاردا ئىكەنلد-

كىنى بىلىۋالماق تولىمۇ قىيىن ئىدى.

كۈن چۈش بولاي دېگەندە ھەرەمئاغىسى شاھنىشىنغا كىرىپ كەلدى.

— پەرمانى ئالىي، پىر بۇزرۇك خوجا ئابدۇللا ئىشان ھەزرەتلىرى، لەشكىرىي دىۋاننىڭ ئەمىرى كەبىرى چۆپىك مىرزا، ئاستانە ئەمىرى مىرزا باباقبەگلەر ئادالەت سارىيىغا قوبۇلغا كىرگەي، باشقا ئەمىرلەر سارايدىن يانغاي.

بارلىق ئوردا ئەركانلىرى دۇررىدە ئورۇنلىرىدىن تۇرۇشتى - دە، «قىبلىگاھىمىزنىڭ ھىممىتىگە ھەشقاللا» دېيىشىپ سىرتقا چىقىشتى. ئىسمى چىققان ئۈچەيلەن ئادالەت سارىيىغا قاراپ مېڭىشتى.

ئادالەت سارىيى ئابدۇللاخاننىڭ يۇقىرى دەرىجىلىك ئەمىرلىرى بىلەن مۇھىم ئىشلارنى كېڭەش قىلىدىغان خاس كېڭەشخانىسى ئىدى. ئادەتتىكى ئەمىرلەرنىڭ بۇ سارايغا كىرىش سالاھىيىتى يوق ئىدى. بۇنىڭدىن باشقا يەنە ساخاۋەت سارىيى، مەرىپەت سارىيى (خاننىڭ خاس كۇتۇپخانىسى)، باھادىر سارىيى، شادلىق سارىيى (خاننىڭ خاس زىياپەتخانىسى)، ھۇزۇرى مۇبارەك (خاس خانىش، شاھبانۇ، مەلىكە ۋە تەۋەلىك ئەل، سۈيۇرغاللىق زېمىنلاردىن خانغا تارتۇق قىلىنغان كېنىزەكلەرنى قوبۇل قىلىدىغان ساراي)… قاتارلىق سارايلار بار ئىدى. خان بۇ سارايلاردا ئوردا يوسۇنى، قائىدىسى بويىچە تۇرلۇك قوبۇل، كېڭەشلەرنى، زىياپەتلەرنى ئۆتكۈزۈپ تۇراتتى. پەقەت خاننىڭ تەكلىپىگە مۇشەررەپ بولغان كىشىلەرلا بۇ سارايلارغا كىرىپ تۇرلۇك كېڭەشلەرگە قاتنىشالايتتى، زىياپەتلەرگە داخىل بولالايتتى.

شاھانە كۇرسىدا تولىمۇ چۈشكۈن ئولتۇرغان سۇلتان ئابدۇللاخان كىرىپ كەلگەن ئىشان بىلەن ئىككى ئەمىرنىڭ سالىمىنى سۇسلا ئىلىك ئالدى - دە، ئولتۇرۇشقا ئىجازەت بەردى.

— مۆھتەرەم پىرى بۇزرۇك ۋە جانابىي ئەمىرلەر، — دېدى

ئابدۇللاخان ئارىدىكى سۈكۈناتنى بۇزۇپ، — سىلەرنى چاقىرتىشىمدىكى مۇددىئايىم شۇلكى، مەن بىر ھەپتىدىن بېرى قايتا-قايتا ئويلىنىپ، شاھزادە ئابدۇمۆمىنخاننى ۋەلىئەھدى، نائىب خان① دەپ جاكارلاپ تەختنى ئۆتكۈزۈپ بېرىش قارارىغا كەلدىم. بۇ ھەقتە سىلەرنىڭ ئىككى ئېغىز مەسلىھەتىڭلارنى ئاڭلاپ باقاي دەيمەن.

— ئى جانابىي قىبلىگاھىم، — دەپ ئالدىراپ - تېنەپ سۆز ئالدى خوجا ئابدۇللا ئىشان، — بۇيۇك سەلتەنىتىمىزنىڭ ئەشەددىي دۈشمىنى، ئىشقىيەچى نامۇسۇلمان ئازغۇن مۇرتەتلەرنىڭ دامىغا چۈشۈپ كەتكەن ئاسىي شاھزادە يولۋاسخان قەشقەر، يېڭىسار، مارالبېشى، سېرىققول②، ئارتۇچ③ زېمىنلىرىنى ئۆز تەسەررۇپىغا ئېلىپ، يول يۇرتلاردىكى رەئىيەتنىڭ تىنچلىقىنى بۇزۇپ، ئەلگە ئېغىر بالايىئاپەت كەلتۈرمەكتە. ئول ئىشقىيەچى مۇرتەتلەرنىڭ ناپاك ئايىغىنى ئۇ زېمىن - تەسەررۇپلاردىن پاك - پاكىز تازىلىماي تۇرۇپ، شاھزادە ئابدۇمۆمىنخاننى نائىب خانلىق تەختىگە ئولتۇرغۇزۇش تولىمۇ ئالدىراقسانلىق بولۇر. چۈنكى، قەشقەرنى تىنچىتماي، ئىشقىيە مۇرتەتلىرىنى جازالىماي تۇرۇپ، بۇل سەلتەنەتكە ئاراملىق بولماس.

— ئى مۆھتەرەم پىرى بۇزرۇك، ناھايىتى ئورۇنلۇق مەسلىھەت بەردىلە، — دېدى سۇلتان ئابدۇللاخان يەنىلا شۇ پەرىشان قىياپەتتە، — ئەمما، شاھزادە يولۋاسخاننىڭ ئىشقىيە سۇلۇكىگە ئىرادەت قىلغانلىقى سەۋەبلىك ئۇلارنى جازالىماقتا، سەئىدىيە تەسەررۇپىدىن قوغلاپ چىقارماقتا يارلىق چۈشۈرمەك بەسىي مۇشكۇلدۇر. بۇ ئىش ئاتا - بالا ئوتتۇرىمىزدىكى نىزا - ئاداۋەتنى يامانلاشتۇرۇشتا ئىزچىل سەۋەب بولۇپ كەلدى. مەن كۆپ ئوي-

① نائىب خان — خانغا ۋاكالىتەن تەختتە ئولتۇرۇپ ھاكىمىيەت يۈرگۈزىدۇ، بىر مەزگىل ئۆتكەندىن كېيىن رەسمىي خان بولىدۇ.
② سېرىققول — تاشقورغان.
③ ئارتۇچ — ئاتۇش.

لاندىم. جاھاندا ئاتا ـ بالا تەخت تالىشىپ، قان تۆكۈشۈپتۇ،
لەشكەر تارتىپ قىلىچ تەڭلىشىپتۇ دېگەن توقۇ ـ لەنەتنىڭ ئاھاند-
تى بەكمۇ يامان ئىكەن. ئادەمگە زىيادە خورلۇق ھېس قىلدۇرىد-
كەن. ئۆز پۇشتىدىن تامغان پەرزەنتتىن زىنھار تانغىلى بولماس.
مەيلىلا شاھزادە ئۆز تەسەررۇپىغا ئالغان ئاشۇ زېمىنلارغا
شۈكرى ـ قانائەت قىلىپ، ئىنىسى شاھزادە ئابدۇمۆمىنخاننىڭ
نائىب خانلىق ئورنىنى ئېتىراپ قىلسىلا، بۇ ئاداۋەت ـ نىزانى
بولدى قىلىپ، بىھۇدە قان تۆكۈشتىن ساقلىنايلى. ھېلىمۇ ئەل
بۇ تۈگىمەس جەڭگى ـ جېدەللەردىن كۆپ رىيازەت چەكتى.
ئەل ـ يۇرتنىڭ خاتىرجەملىكى، ئاسايىشلىقى ھەممىدىن ئەۋزەل.

مەخدۇمزادە خوجا ئابدۇللا ئىشان سۇلتان ئابدۇللاخاننىڭ
كەڭ قورساقلىق بىلەن مۇرەسسە يولىنى تۇتقانلىقىدىن تولىمۇ
ئەپسۇسلاندى. ئەشەددىي رەقىبى خوجا ھىدايىتۇللا ئىشان باشچى-
لىقىدىكى ئىشقىيە سۇلۇكىنىڭ قەشقەردىن ئىبارەت مۇنبەت،
كەڭرى زېمىنغا قايتىپ كېلىپ، قايتىدىن باش كۆتۈرۈش پۇر-
ستىگە ئېرىشكەنلىكىدىن ئىچى بەكمۇ ئاداپ كەتتى. ئۇلارنى
سۇلتان ئابدۇللاخاننىڭ سەركەردە ـ لەشكەرلىرىگە تايىنىپ، يەنە
بىر قېتىم قىرغىن قىلىش پۇرسىتىگە ئېرىشەلمىگەنلىكىدىن
قاتتىق ھەسرەتلەندى ۋە ئاللىقاچان بىر قارارغا كېلىپ بولغان
سۇلتان ئابدۇللاخانغا ئەمدى گەپ يېگۈزەلمەيدىغانلىقىنى ھېس
قىلىپ جىم بولدى.

— ئانھەزرىتىمگە مەلۇم بولغايكى، — دېدى ئەمىرى كەبىر
چۆپىك مىرزا، ئۇ ھىندىقۇش مىرزىنىڭ ئۆلۈمىدىن كېيىن ئە-
مىرلىك مەرتىۋىسىگە كۆتۈرۈلگەنىدى، — روياپقا چىقمىغان ئەن-
جان يۇرۇشىدىكى قار ـ مۇزلۇق داۋان يولىدا خان لەشكەرلىرى-
نىڭ خىللانغان قىسمى خېلى كۆپ تالاپەتكە يولۇققانلىقى ئۈچۈن
ھەرقانچە تىرىشچانلىق كۆرسەتكەن بولساقمۇ، ئورنىنى تېخىچىلا
تولدۇرۇۋالالمىدۇق. يېڭىدىن ئېلىنغان لەشكەرلەر داۋاملىق

مەشىق قىلدۇرۇلۇۋاتقان بولسىمۇ جەڭبازلىق ماھارىتى ئانچە ۋا-
يىغا يەتمىدى. رەسمىي جەڭلەردە باھادىرلىق كۆرسىتىشتىن كۆپ
يىراق. شاھزادە يولۋاسخاننىڭ ئاستانىگە يەنە لەشكەر تارتىش
نىيىتىنىڭ بار ـ يوقلۇقى تېخىچە قاراڭغۇ. شۇڭا، ئالىمادىس يۈز
بېرىدىغان ئىشلارنىڭ ئالدىنى ئېلىش ئۈچۈن ئاقسۇ بىلەن خوتەن-
دىن ئاستانىگە بىر بۆلەك خىللانغان لەشكەر يۆتكەپ كېلىشكە
پەرمان بېرىلگەن بولسا.

— خوتەندىن ۋاقتىنچە لەشكەر يۆتكىمەي تۇرايلى. ئاڭلى-
شىمچە، نىيە تەرەپتە موڭغۇللار يەنىلا پاراكەندىچىلىك پەيدا قى-
لىپتۇ. خوتەننىڭ تىنچلىقىنى ساقلاش ئۈچۈن ئۇلارنىڭ لەشكە-
رىي كۈچىنى بۆلۈۋەتمەي تۇرايلى. ئەمما ئاقسۇدىن يۆتكەپ كېلى-
دىغان لەشكەرنىڭ سانىنى ئۆزلىرى بەلگىلىسە. ئەتىلا يارلىق
چۈشۈرەيلى، — دېدى ئابدۇللاخان.

— ئانھەزرىتىمگە كىچىككىنە ئىلتىماسىم بار ئىدى، —
دېدى ئاستانە ئەمىرى، قوشۇمچە ئاستانە مۇھاپىزەتچىلەر قوشۇنى-
نىڭ سەركەردىسى مىرزا باباقبەگ تۆۋەنچىلىك بىلەن.

— قېنى سۆزلىسىلە، — دېدى ئابدۇللاخان.

— بايا ئانھەزرىتىم بۈيۈك سەلتەنىتىمىزنىڭ تىنچلىقى ئۈ-
چۈن شاھزادە يولۋاسخاننىڭ گۇناھىنى كەڭ قورساقلىق بىلەن
ئەپۇ قىلىپ، شاھزادە بىلەن ئەپلىشىپ قېلىش ئويى بارلىقىنى
ئېيتتى. ئەلۋەتتە ئاتا ـ بالا ئوتتۇرىسىدىكى ئوقۇشماسلىقنى
تۈگىتىپ، ئاداۋەتنى يۈيۈپ تاشلاپ، بىر داستىخانغا جەم بولسا،
ئەل ـ يۇرتنىڭ بەختى ئۈچۈن بىسيار[1]ساۋابلىق ئىش بولغان
بولاتتى. ئەمما، نادان شاھزادە ئۇلۇغ دۆلەتپاناھىمىنىڭ بۇ دانا
ئويىنى تېخى بىلمەيدۇ. پەدەرىنىڭ پەرزەنتكە نەسىھەت قىلغان
ھېساپتا ئوي ـ خىياللىرىنى بايان قىلىپ، بىر مەكتۇپ پۈتۈپ

[1] بىسيار — كۆپ، نۇرغۇن.

ئەۋەتكەن بولسا، شاھزادىمۇ ئالىيلىرىنىڭ نىيەت - مۇددىئالىرىدىن خەۋەر تېپىپ، يامان يولدىن قايتسا ئەجەب ئەمەس دەپ ئويلايمەن.

سۇلتان ئابدۇللاخان بىرئاز ئويلىنىۋالغاندىن كېيىن مىرزا باباقبەگنىڭ تەكلىپىگە قوشۇلىدىغانلىقىنى بىلدۈرۈپ بېشىنى لىڭشىتتى.

دادىسى سۇلتان ئابدۇللاخاننىڭ ئەۋەتكەن خېتىنىڭ تەسىرىدىنمۇ ياكى باشقا بىر سەۋەبتىنمۇ ئەيتاۋۇر شاھزادە يولۋاسخان خېلىلا تىنچىپ قالدى. شۇنىڭ بىلەن كېلەر يىلى باھارغىچە ئازغىنە كەم بىر قىش ئىچىدە سەئىدىيە خانلىقىدا نىسپىي تىنچلىق ئەسلىگە كەلگەندەك ھالەت شەكىللەندى.

5

مىلادىيە 1668 - يىلى باش باھار، قەشقەر.

خوجا ھىدايىتۇللا ئىشان شاھزادە يولۋاسخان بىلەن بىرلىكتە قەشقەرنى قايتىدىن تەسەررۇپىغا ئالغاندىن كېيىن نەچچە ۋاقىتتىن بېرى ئىسھاقىيە سۇلۇكىدىكى سوپى - دەرۋىشلەرنىڭ تەقىبىدىن چۆلدەرەپ قالغان ياغدۇدىكى ھەزرەت مازىرى بىلەن ھەزرەت خانىقاسى قايتىدىن ئاۋاتلىشىشقا باشلىدى. مانا ھازىر بۇ يەردىن «قۇتبىل ئەقتاب»، «سۇلتانۇل - مۇھەققىقىن» خوجا ھىدايىتۇللا ئىشان پىر بۇزرۇكنى تاۋاپ قىلىدىغان سۇلۇكى ئىشقىيە مۇرىت - مۇخلىسلىرىنىڭ ئايىغى ئۆكسۈمەيتتى. ھىدايىتۇللا ئىشان كامالەتكە يەتكەن سۆزمەنلىكى، ئاڭلىغۇچىلار كۆڭلىنى ۋەسۋەسىگە سالغۇچى تەرغىبات - نۇتقى بىلەن كىشىلەر قەلبىنى مايىل قىلىپ، ئۇلارنى ئىشقىيە سۇلۇكىگە دەۋەت قىلىۋاتاتتى. سۇلۇك غوۋغالىرىنىڭ دەردىنى يەتكۈچە تارتىپ روھىي

ۋە جىسمانىي جەھەتتىن ئېغىر جاراھەتلەنگەن نادان قەشقەر خەلقى تېخى يېقىندىلا بېشىدىن ئۆتكۈزگەن دەھشەتلىك پاجىئەلەرنى ئۇنتۇپ، توپ - توپ بولۇپ كېلىشىپ، ھىدايىتۇللا ئىشانغا قول بېرىۋاتاتتى. ھەزرەت خانىقاسى ئالدىدىكى مەيداندا بىر مەزگىل تاشلىنىپ، بىر غېرىچ توپا بېسىپ كەتكەن، ئەشەددىي سۇلۇكى ئىسھاقىيە مۇرىتلىرىنىڭ پوق - سۈيدۈكلىرى بىلەن تولۇپ كەتكەن بۇ داش قازانلار (ئىسھاقىيە مۇرىتلىرى شاھزادە نۇردۇنخاننىڭ ھامىيلىقىدا قەشقەرگە كىرگەندە ئىشقىيە سۇلۇكىدىكىلەردىن ئۆچ ئېلىش ئۈچۈن بۇ تەۋەررۈك داش قازانلارغا سىيىپ، تەرەت قىلىپ، گەندە - سۈيدۈكلەر بىلەن تولدۇرۇۋەتكەنىدى) دەسلەپتە بىرى قايىنىغان بولسا، مانا ھازىر ئۈچى قايناۋاتاتتى. شۇنداقتىمۇ داشقايناقلار مازار پادىشاھ[1] ھەزرەتلىرى بېسىپ ياتقان بۇ مۇقەددەس تاۋاپگاھنى زىيارەت قىلىپ كەلگەن مۇرىت - مۇرشىد، سوپى - دەرۋىش، قەلەندەر، بىكارچى - لايغەزەللەرنىڭ كاشكۇللىرىغا[2] ئۇسۇلۇپ ئۈلگۈرمەيتتى. بىكار تاماقنى يەپ قورسىقى تويغان بۇ سوپى - دەرۋىشلەر ھەزرەت خانىقاسىدا ھەلقە - سۆھبەت قۇرۇپ، جەررە - ساما سالاتتى. ئۇلارنىڭ ھۆم - ھۆملىرى پەلەككە ئۆرلەيتتى. ھەرە تارتىشماق ئۇسۇلى ئويناپ گۇلۇپ - گۇلۇپ دەسسەشلىرىدىن خانىقانىڭ تاملىرى تىترەيتتى.

يا ئىلاھىم ھەمدىڭ بىرلە ھېكمەت ئايتىپ،
زاتى ئۇلۇغ خوجام سېغىنىپ كەلدىم ساڭا.
تۆۋە قىلىپ، گۇناھىمدىن قورقۇپ ياتىپ،
زاتى ئۇلۇغ خوجام سېغىنىپ كەلدىم ساڭا.

---

① مازار پادىشاھ — ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭ دادىسى خوجا مۇھەممەد يۈسۈپ ئىشاننىڭ ئۇنۋانى.
② كاشكۇل — دەرۋىش - قەلەندەرلەرنىڭ سەدىقە تىلەپ يەيدىغان خالتىسى.

هۆم ئاللاھ هۆم ـ هۆم!
ھەق دوست يائاللا.

چىن ئاشقنى ئاللا سۆيۈپ بەندەم دېدى،
ئارا يولدا قالمىسۇن دەپ غېمىن يېدى،
يالغانچىلار دىدارىمنى كۆرمەس دېدى،
ئىشىق بابىدا مەھكەم بولۇپ تۇردۇم مانا.
هۆم ئاللاھ، هۆم ـ هۆم!
ھۇۋۋى ئاللاھ، هۆم!

ھەقىقەتتىن ھېكمەي ئېيتتىم بىلمەس كىشى،
يالغان ئاشىق ھىلە بىلەن پۈتمەس ئىشى،
چىن ئاشىقنىڭ نۇرغا تولۇر ئىچى ـ تېشى،
ھەقتىن ئېشىپ بۇ سۆزلەرنى ئايتتىم مانا.[1]
هۆم ئاللاھ، هۆم ـ هۆم!
ھۇۋۋى ئاللاھ، هۆم!

ھىدايىتۇللا ئىشان بۇنداق زىكرى ـ سۆھبەت، جەررە ـ
سامالارغا كۆپىنچە ۋاقىتلاردا قاتناشمايتتى. شاھزادە يولۋاسخان
ئارقىلىق يەتمەكچى بولغان مەقسەتلىرىنى ئەمەلگە ئاشۇرۇش ھەق-
قىدىكى تىنىمسىز خىياللىرى بۇنداق غەلۋە ـ غوۋغا قايىنىغان
سورۇندىن تىنچ ـ خاتىرجەم خۇتبىخانىسىغا كىرىشكە ھەيدەيتتى،
ئۇ ۋاراڭ ـ چۇرۇڭدىن خالىي خۇتبىخانىسىدا جىمجىت ئولتۇ-
رۇپ، تۈرلۈك پىلان ـ تەدبىرلىرىنى تۈزەيتتى، ھىيلە ـ مىكىر-
لەرنى ئويلاپ تاپاتتى.
بۈگۈن ئۇ خۇتبىخانىسىدا ئۆزى يالغۇز يېرىم كۈن خىيال

---

① بۇ شائىر كلاسسىك ئەھمەد يەسەۋىنىڭ شېئىرى.

سۈرۈپ ئولتۇرغاندىن كېيىن، ئاستا مىدىرلاپ ئورنىدىن قوزغال-
دى ـ دە، ئىشىك تۈۋىدىكى سوپى خىزمەتكارىغا، خانىقادىكى
ھەلقە ـ سۆھبەتكە باشچىلىق قىلىۋاتقان خەلىپىسى موللا ساقى
بىلەن موللا نەقىنى چاقىرىپ كېلىشنى بۇيرۇدى.
ئۇزاق ئۆتمەي خۇتبىخانىغا ئىككى خەلىپىسى كىرىپ كەل-
دى. ئىشان ئۆزىگە ئىنتايىن ساداقەتمەن، كۈچتۈڭگۈر، ئۆلۈمگە
بۇيرۇسىمۇ باش تارتمايدىغان بۇ ئىككى مۇرىتىغا شۇنداقلا قاراپ،
بىردىنلا قېرى ئەقىلچىسى ۋە پەرۋىشكارى ئابدۇرازاق خەلىپىنى
ئېسىگە ئالدى ـ دە، كۆڭلى تولىمۇ يېرىم بولدى. بۇ ئىككى
خەلىپىسى ئۇنىڭ ھەرقانداق بۇيرۇقىنى ھەر ئاماللارنى قىلىپ
بەجانىدىل ئورۇندىيالىغىنى بىلەن، ئابدۇراززاق خەلىپىگە ئوخ-
شاش كاللا ئىشلىتىپ، ئىشقىيە سۈلۈكى ئۈچۈن، خوجا ھىداي-
تۇللا ئىشاننىڭ مەقسەت ـ مۇددىئالىرى ئۈچۈن ئۆز ئالدىغا بىرەر
ئىشنى پىلانلاپ قىلىشنى بىلمەيتتى. ناۋادا ئابدۇراززاق خەلىپە
ھېلىغىچە ھايات تۇرغان بولسا، ھىدايىتۇللا ئىشان بۇنداق
چوڭ ـ كىچىك ئىشلارنىڭ ھەممىسىگە ئۆزى كاللا قاتۇرۇپ،
پىلان تۈزۈپ، ھىيلە ـ مىكىر تەييارلاپ ھەرەج تارتىپ يۈرمەس
ئىدى.
ھەئە، ئاشۇ ۋاقىتتا ئۇ ئابدۇراززاق خەلىپىنىڭ: «خوجىزا-
دەم، سىلى شاھزادە يولۋاسخان بىلەن بىللە كېتىپ، ياقا ـ
يۇرتلاردا بىر مەزگىل پاناھداپ تۇرسىلا، مەن بۇ يەردە قېلىپ
سۈلۈك تەۋرەتكەچ تۇراي» دېگەن مەسلىھەتىگە كىرمىسە
بوپتىكەن.
شۇ يىلى شاھزادە نۇردۇنخان بىلەن مەخدۇمزادە خوجا ئاب-
دۇللا ئىشانغا ئەگىشىپ قەشقەرگە كەلگەن ئىسھاقىيە مۇرىتلى-
رى، ھىدايىتۇللا ئىشاننى تاپالماي، ئابدۇراززاق خەلىپىنى تۇتۇ-
ۋالغاندىن كېيىن، خوجا ئابدۇللا ئىشاننىڭ بۇيرۇقى بويىچە قەش-
قەردىكى سۈلۈكى ئىشقىيە مۇرىتلىرىغا ئىبرەت قىلىش ئۈچۈن

پۇتكۇل قەشقەر ئاھالىسىنى ھېيتكاھ مەيدانىغا يىغىپ، ئابدۇراز-
زاق خەلىپىنى قىپيالىڭاچ قىلىپ، بىر تال توغرا قويۇلغان بادرا
ياغاچقا دوڭغايتىپ چەمبەرچاس باغلىغاندىن كېيىن، مەقئەتكە
مەخسۇس ياسالغان تۇنىكە نوگاينى تىقىپ، پورۇقلاپ قايناۋاتقان
ياغنى ئاشۇ نوگايدىن قۇيۇپ، ئىنسان قېلىپىدىن چىققان دەھشەت-
لىك ئۇسۇل بىلەن قىيناپ ئۆلتۈرۈۋەتكەنىدى.

ھەر قېتىم بىرەر شۇملۇقنى، بىرەر رەزىل سۇيىقەستنى
ئەمەلگە ئاشۇرۇشنى كۆڭلىگە پۈككەن ھىدايىتۇللا ئىشان مەسلى-
ھەت سالغۇدەك، يول كۆرسەتكۈدەك ئادەمنى تاپالماي، ئابدۇراز-
زاق خەلىپىنى ئىسىگە ئالاتتى ـ دە، ئۇنىڭ ئۆلۈمىدىن ھەسرەت-
لىنەتتى. چۈنكى، ئۇ ئابدۇرازراق خەلىپىنىڭ ئەقىل كۆرسىتى-
شى، پىلان تۈزۈشى بىلەن نۇرغۇن رەقىبلىرىنىڭ پېيىنى قىر-
قىپ، يولىدىكى توسالغۇلارنى يوقىتىشقا مۇۋەپپەق بولغانىدى.
مانا ئەمدى ھىدايىتۇللا ئىشان خۇددى بىر قانىتىدىن ئايرىلىپ
قالغاندەك بولۇپ قالغانىدى.

ئىشان ھەسرەتلىك خىيالدىن ئېسىنى يىغىپ، ئالدىدا «نېمە
تاپشۇرۇقلىرى باركىن، ئىشان پىرىم» دەپ پەرمانبەردار بولۇپ
تۇرغان موللا ساقى بىلەن موللا نەقىگە تام تۈۋىدىكى نەقىشلىك
ساندۇقتىن ئالدىن يېزىپ تەييارلاپ قويغان ئىككى پارچە خەتنى
ئېلىپ ئۇزاتتى ـ دە، ئۇلارغا بۇ خەتنى ئېلىپ نەگە بېرىش،
كىم بىلەن ئۇچرىشىش، قانداق ئىشلارنى قىلىش ھەققىدە تەپسى-
لىي چۈشەنچە بەردى. «ئىشلارنى مەخپىي ئېلىپ بېرىڭلار، سىر
قەتئىي ئاشكارىلانمىغاي، خەۋەرىڭلارنى كۈتىمەن» دەپ
قايتا ـ قايتا جېكىلىدى.

6

بۈگۈن «ئالتۇنلۇقۇم»① دېگەن نامى بىلەن مەشھۇر بولغان
بۈيۈك سەئىدىيە خانلىقىنىڭ خان جەمەت قەبرىستانلىقى ۋە ئۇنىڭ-
غا يانداش جايلاشقان چىلتەنلىرىم مازىرى② كۈندىكىگە ئوخشاشلا
تەرەپ ـ تەرەپتىن كەلگەن تاۋاپچى ـ زىيارەتچىلەر، تىلاۋەتچى-
لەر، مازارگەشت سوپى ـ دەرۋىشلەر ۋە مۇشۇ مازارلىقنى ماكان
تۇتۇپ ياتقان قەلەندەر ـ سائىللار بىلەن يېڭى بىر ھايات كۈيىنى
باشلىغانىدى. بۇلارنىڭ ئارىسىدا ئېسىل تون ـ سەرپايلىرىنى
كىيىشكەن ئېسىلزادىلەرمۇ، نىمكەش، ئەمما پاكىز ئۇستۋاشلار-
نى كىيىشكەن ئاددىي كىشىلەرمۇ، دېھقانلارمۇ، ئاللىقانداق تەلەپ-
لىرىنىڭ ئىجابەت بولۇشىنى تىلەپ كەلگەن ھاجەتمەنلەرمۇ، سا-
قايماس كېسەللىرىگە شىپا ئىزدەپ كەلگەن بىچارە بىمارلارمۇ،
تاپقان ـ تەرگىنىگە نەشە ئېلىپ چېكىدىغان تېجىمەل بەڭگىلەر-
مۇ، كېچىسى قايسىبىر باينىڭ تېمىنى تېشىشنى مولجالاپ قو-
يۇپ، ھازىر ئارامخۇدا ئاپتاپقا قاقلىنىپ ئۇخلىۋالماقچى بولغان
ئوغرىلارمۇ، تاۋاپچى ـ زىيارەتچىلەرنىڭ ئالدىنى توسۇپ، قولى-
نى تەڭلەپ تۇرۇۋېلىپ، سەدىقە تىلەپ جېنىنى باقىدىغان غۇرۇر-
سىز، ھورۇن سائىللارمۇ، يىل بويى بەدىنىگە خۇدانىڭ يامغۇرى-
دىن بۆلەك بىرەر تامچە سۇ دارىتمايدىغان، شۇ سەۋەبلىك ئەزايى-
نى كىر ـ توڭرا، كىيىملىرىنى پىت ـ سىركە بېسىپ كەتكەن،
چاچلىرىنى ئۆستۈرۈپ، بەللىرىگىچە قويۇۋېلىپ پاخپايتىۋالغان
ئاشىق دەرۋىشلەرمۇ، سۇلۇكى ئىشقىيە تەرغىباتى بىلەن شۇغۇل-
لىنىۋاتقان «مۇرتەتلەر» نى تۇتۇش ئۈچۈن تىمىسقىلاپ يۈرگەن

① ئالتۇنلۇقۇم — يەكەندىكى خانلار قەبرىستانلىقى. بۇ مازار سۇلتان سەئىدخان، سۇلتان ئابدۇرەشىدخان، خانىش ئامانىساخانلار دەپنە قىلىنغانلىقى بىلەن ھازىرمۇ مەشھۇر.
② چىلتەنلىرىم مازىرى — يەكەندىكى قەدىمىي قەبرىستانلىق. بۇ مازارمۇ ھەپتەئى مۇھەممە-
دان (يەتتە مۇھەممەدنىڭ قەبرىسى) دېگەن نامى بىلەن ھېلىمۇ مەشھۇر تاۋاپگاھ بولۇپ تۇرماقتا.

ئىسھاقىيە سۇلۇكىنىڭ خۇپىيە - پايلاقچىلىرىمۇ... ھەممە - ھەممىسى بار ئىدى. تۇيۇقسىز مازارلىقنىڭ بىر بۇرجىكىدە قىسقىلا ئالتوپىلاڭ كۆتۈرۈلدى. ئەتراپتىكى تاۋاپچىلار ئۇلارغا شۇنداقلا قارىدى - دە، ئانچە پەرۋا قىلماي ئۆز ئىشلىرىغا مەشغۇل بولدى. ئەسلىدە ئىسھاقىيە سۇلۇكىنىڭ خۇپىيە - پايلاقچىلىرى بىر سوپى سۇپەت ئادەمنى سۇلۇكى ئىشقىيە تەرغىباتچىسى دەپ تۇتۇۋېلىپ، باسماقداپ باغلاۋاتاتتى. بۇنداق ئىشلار كۇندە دېگۇدەك بولۇپ تۇرغاچقا، مازارغا داۋاملىق كېلىپ تۇرىدىغان تاۋاپچىلارنىڭ ئانچە دىققىتىنى تارتالمايتتى. دىققىتىنى تارتقان تەقدىردىمۇ خورىكى ئۆسۈپ كەتكەن ئىسھاقىيە سۇلۇكىنىڭ پايلاقچىلىرىغا ئىككى ئېغىز لىللا گەپ قىلىشقا پېتىنالمايتتى.

ئىسھاقىيە سۇلۇكىنىڭ خۇپىيە - پايلاقچىلىرى ھېلىقى گۇمانلىق ئادەمنى ئالدىغا سېلىپ، مەخدۇمزادە خوجا ئابدۇللا ئىشاننىڭ يان كوچىغا جايلاشقان كاتتا قەسرىگە ئەكەلدى - دە، قەسرىنىڭ تاشقىرىقى ھويلىسىدىكى مەخسۇس سوراقخانىغا سولىدى. بىر ئازدىن كېيىن تۇتقۇن باشقا بىر ھۇجرىغا ئاچىقىلىپ سوراق قىلىندى. سوراقنى مەخدۇمزادە خوجا ئابدۇللا ئىشاننىڭ جازا جاساقىقا مەسئۇل خەلىپىسى قىلدى.

— سەن كىم؟

— مەتروزى مەتتۇرسۇن ئىسمىلىك، شەھىدانە خوتەنلىك مۆمىن مۇسۇلمانمەن، خوجام.

— ئېيتە، قايسى سۇلۇككە ئىرادەت قىلۇرسەن؟

— مەن سۇلۇككە كىرمىگەن، خوجام.

— ئەمىسە بايا چىلتەنلىرىم مازار خوجامدا نېمىشقا ئىشقىيەچى مۇرتەتلەرنىڭ خوجىسى ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭ ئىسمىنى تىلغا ئالدىڭ.

— ئۇل زاتى مۇبارەكنىڭ ئىسمىنى تىلغا ئالسا نېمە بولىدۇ، خوجام؟

— مانا مۇشۇنداق بولىدۇ، — خەلىپە شۇنداق دېگىنىچە تۇتقۇننىڭ ئاغزىغا قاراسسىدە بىر تەستەك سېلىۋەتكەندىن كېيىن، قېشىدىكى ھەمراھلىرىغا بۇيرۇق قىلدى، — سەگىتىڭلار!

خەلىپە مەسئۇلىنىڭ بۇيرۇقى ئاخىرلىشىپ بولغۇچە تەمبەل كەلگەن ئىككى سوپى قولىدىكى دەررە بىلەن جاۋابكارنى ساۋاشقا باشلىدى.

— ئەمدىغۇ راستىڭنى دەرسەن؟

— قايسى راست گەپنى، خوجام؟— دېدى جاۋابكار بۇرنىدىن ئېقىۋاتقان قاننى يېڭى بىلەن سۈرتۈپ تۇرۇپ.

— خوتەندىن ئاستانىگە نېمىدەپ كەلدىڭ؟

— ھەپتەئى مۇھەممەدان خوجامنىڭ قەبرىسىنى تاۋاپ قىلغىلى.

— يەنە نەگە بارىسەن؟

— قەشقەرگە.

— قەشقەرگە نېمىگە بارىسەن؟

— ھەزرىتى مازار پادىشاھى خوجامنىڭ قەبرىسىنى تاۋاپ قىلغىلى.

— بۇ سېپى ئۆزىدىن ئىشقىيەچى مۇرتەت ئىكەن. راستىنى دېمىگۇچە توختىماي ئۇرۇڭلار.

دەررىلەر ھاۋادا يەنە پۇلاڭلاشقا باشلىدى.

جاۋابكارنىڭ خاتىرجەم تۇرقىدىن بۇ سوراق - قىيناقلارغا ئالدىن تەييارلىق قىلىپ قويغاندەك، سوراقچىنى قەستەن كولدۇرلىتىپ دىققىتىنى ئۆزىگە بەكرەك بۇراۋاتقاندەك كۆرۈنەتتى.

— ۋاي خوش بولاي، خوجام، ماڭا رەھىم قىلسىلا، — دېدى باياتىن بېرى ئۇرۇلغان، شۇنچىۋالا دەررىگە غىڭ قىلمىغان جاۋابكار ئەمدى بىردىنلا ئاللا - توۋا سېلىپ.

— ھە، گەپ قىلە؟ — دېدى سوراقچى ئۆزىگە تەمەننا

قويغان هالدا.

— بىر مۇھىم ئامانەتنى قەشقەرگە ئاپارماقچىدىم.

— كىمنىڭ خېتىنى كىمگە ئاپارماقچىدىڭ؟

جاۋابكار جىم تۇرۇۋالدى.

سوراقچى خەلپە باشقىدىن سەگەكلىشىپ، تېخىمۇ بەك ئەستايىدىللاشتى.

— قانداق ئامانەت ئىدى ئۇ؟

— سىلىگە دەپ بەرسەم بولمايدۇ، خوجام، — دېدى جاۋابكار سوراقچىنى تېخىمۇ ۋەسۋەسىگە سېلىپ.

— ماڭا دەپ بەرمەي ئېگىچەڭنىڭ ئېرىگە دەپ بېرەمتىڭ، مۇرتەت، ئامانەت قېنى؟ دەرھال چىقار.

جاۋابكار ھازىرلا ئاختۇرۇلۇش خەۋپىگە دۇچ كەلگەندەك دەرھاللا تۈگۈلۈۋالدى. مۇشۇنىڭ ئۆزى كۇپايە ئىدى. سوراقچى ئىككى ھەمراھىغا بۇيرۇق قىلدى.

— ئاختۇرۇڭلار بۇ مۇرتەتنى.

جاۋابكار ئاللا - توۋا سالغىنىچە ئاختۇرۇشقا قارشىلىق كۆرسىتىپ يەردە يېتىۋالدى. ئىككى سوپى خىزمەتكار سوراقچى خەلپىنىڭ ياردىمىدە ئۇنى تەپسىلىي ئاختۇردى ۋە پاختىلىق تونىنىڭ قويۇنىغا تىكىۋالغان بىر پارچە خەتنى تېپىۋالدى - دە، خۇشاللىقتىن گۇلقەقەلىرى ئېچىلىپ كەتتى. خەتنىڭ سوراقچىنىڭ قولىغا چۈشكىنىنى كۆرگەن جاۋابكار مۇھىم بىر ۋەزىپىنى ئورۇنداپ بولغاندەك خاتىرجەم بولدى.

سوراقچى خەلپە خەتكە شۇنداقلا كۆز يۈگۈرتۈپ قاتتىق چۆچۈپ كەتتى - دە، ئۇدۇل ئىچكىرىكى سارايغا قاراپ يۈگۈردى.

— ھەممەتلىك پىرىم، ھازىر قەيەردە؟ — دەپ سورىدى ئۇ ئالدىغا ئۇچرىغان سوپى خىزمەتكاردىن.

— خىلۋەتخانىسىدا.

— دەرھال مېنى باشلاپ بارسىلا، سوپىم، پىرىمغا مەلۇم قىلىدىغان مۇھىم ئىش چىقىپ قالدى.

— شۇ تاپتا كۆرۈشكىلى بولماسمىكىن، خەلپەم، — دېدى سوپى خىزمەتكار ئارىسالدى بولۇپ.

— نېمىشقا؟ — دېدى خەلپە قاپىقىنى تۈرۈپ.

— بايا قارغىلىقتىن بىر ساخاۋەتچى مۇرشىد ساۋاب ئىزدەپ پىرىمغا دۇئا قىلدۇرۇش ئۈچۈن قىزىنى ئەكەپتىكەن. رەجەپ دەرۋىش نىكاھىنى ئوقۇپ قويۇۋىدى. پىر بۇزرۇكىمىز ئاشۇ قىزنى باشلاپ خىلۋەتخانىسىغا كىرىپ كەتكەن. ناۋادا ھازىر پىرىمنى مالال قىلىدىغان بولساق قارغىشىغا ئۇچراپ كېتىمىز، خەلپەم.

— مەندە پىرىمنىڭ مۇبارەك ۋۇجۇدىغا ئاشۇ قىزدىنمۇ بەكرەك لەززەت بېغىشلايدىغان بىر نەرسە بار، ماڭسىلا مېنى باشلاپ بارسىلا. ھەرنە قارغىش بولسا ئۆزۈمگە ھېساب، — دېدى خەلپە جاھىللىق بىلەن.

ئۇلار خىلۋەتخانىنىڭ ئىشىكى تۈۋىگە كەلگەندە ھۇجرا ئىچىدىن بىر قىز بالىنىڭ نازۇك، زەئىپ ئاۋازدا چىرقىراپ قىلغان نالە - پەريادى ئاڭلاندى. خەلپە بىلەن سوپى بىر - بىرىگە مەنىلىك قاراپ كۈلۈشتى ۋە بۇ نالىلىك چىرقىراشتىن ئاجايىپ تاتلىق ھۇزۇر ھېس قىلىشىپ، ئىشىك تۈۋىدە ساقلاپ تۇرۇشتى.

ھەئە، شۇ دەقىقىدە مەخدۇمزادە خوجا ئابدۇللا ئىشان، كالىدەك بەستى ئاستىغا بېسىۋالغان ئون ئىككى - ئون ئۈچ ياشلارغا كىرگەن قىز بالىنىڭ نازۇك ۋۇجۇدى ئۈستىدە خۇددى ساپان سۆرىگەن بۇقىدەك پۇشۇلدىغىنىچە ھاسىراپ - ھۆمۈدىمەكتە، قىزنىڭ ئاشۇ نالىلىق، ئېچىنىشلىق چىرقىراشلىرىدىن ھۇزۇرلىنىپ، ئاجايىپ شېرىن لەززەتلەرنى ئالماقتا ئىدى.

بىر چاغدا خىلۋەتخانىدىن قىزنىڭ چىرقىرىغان ئاۋازىمۇ، ساپان سۆرىگەن بۇقىدەك ھاسىراشلارمۇ پەسەيدى. سوپى بىلەن

خەلىپە بىر ـ بىرىگە قاراپ مەنىلىك كۆز ئىشارىسى قىلىشىۋال-
غاندىن كېيىن خىلۋەتخانىنىڭ ئىشىكىدىكى تۆمۈر زەنجىرنى يەڭ-
گىل شىرىقلاتتى. بىرئازدىن كېيىن مەخدۇمزادە خوجا ئابدۇللا
ئىشان ئىشىك تۈۋىدە پەيدا بولدى ـ دە، ۋاقىتسىز مالال قىلىپ،
پەيزىنى بۇزغان ئىككى مۇرىتىغا سوغۇقلا قارىدى.
خەلىپە خەتنى ئىككى قوللاپ تۇتتى.
— خوتەنلىك بىر ئىشقىيەچى مۇرتەتنىڭ يېنىدىن تېپىۋال-
دۇق، پىرىم، ناھايىتىمۇ مۇھىم خەتتەك قىلىدۇ. شۇڭا، زىيادە
تەخىر قىلىپ تۇرالماي ئارامىڭىزغا مالاللىق يەتكۈزۈپ قويدۇق.
ئىشان خەتنى ئېرەنسىزلىك بىلەن قولىغا ئالدى ـ دە،
شۇنداقلا كۆز يۈگۈرتتى. شۇ ھامان چىرايىدا ھەم جىددىيلىق،
ھەم خۇشاللىق ئالامەتلىرى جىلۋە قىلدى.
— دەرھال ئات تەييارلاڭلار، ئوردىغا كىرىمەن.
ئىشان خەتنى قاتلاپ قوينىغا سالدى ـ دە، كۆرسەتكەن
خىزمىتى ئۈچۈن ئىنئام تەمە قىلىپ تۇرغان خەلىپىسىگە قاراپمۇ
قويماستىن، بويىنى سوغا سېلىشنىمۇ ئۇنتۇپ، جۇنۇپ ھالەتتە
پايپاسلىغىنىچە سىرتقا قاراپ ماڭدى.

7

ئوردىنىڭ ساخاۋەت سارىيى.
مەخدۇمزادە خوجا ئابدۇللا ئىشان مەخمەل كۆرسىدا ئۆزىگە
تەمەننا قويغان ھالەتتە گىدىيىپ ئولتۇراتتى. سۇلتان ئابدۇللا-
خان ئىشان كۆتۈرۈپ كىرگەن خەتنى مىجىقلىغىنىچە غەزەپتىن
غال ـ غال تىترەپ تەگسىز خىياللارغا غەرق بولغانىدى.
سۇلتان ئابدۇللاخاننىڭ نەۋرىسى، شاھزادە يولۋاسخاننىڭ
چوڭ ئوغلى، خوتەننىڭ نائىب ئەمىرى خانزادە ئەبەيدۇللاخاننىڭ

ئىمزاسىدا، دادىسى شاھزادە يولۋاسخانغا يېزىلغان بۇ مەخپىي
خەت شۇ تاپتا ئابدۇللاخاننى بېسىۋالغۇسىز غەزەپ ـ نەپرەتكە
مۇپتىلا قىلىپ خۇددى يارىلانغان يىرتقۇچ شىرغا ئايلاندۇرۇپ
قويغانىدى. ھەئە، ئاشۇ مۇدھىش خەتنىڭ مەزمۇنى ئابدۇللاخا-
نىڭ كاللىسىدا تىنىمسىز جاراڭلاپ ئەكس سادا قايتۇراتتى:

«··· ئى پەدەرى بۇزرۇك، زالىم خاقان بولمىش بابام
سۇلتان ئابدۇللاخاننىڭ نۇرغۇن زۇلمىغا ئۇچراپ كۆپ رىيا-
زەتلەرنى چەكتىڭىز، ھەتتا ئۆز سۆيۈرغاللىق زېمىنىڭىز
بولمىش قەشقەر ھۇدۇتلۇقىدا پۇت دەسسەپ تۇرغۇدەك يەر-
گىمۇ ئىگە بولالمىدىڭىز. كۆپ قېتىم سىزگە تەسەللى بې-
رىشنى، شىكەستىلەنگەن كۆڭلىڭىزنى ياساشنى ئويلىغان
بولساممۇ، ئارىلىق يىراق بولغاچقا، قېشىڭىزغا بارالماي،
داغۇ ھەسرەتتە قالدىم. سىزگە ھەمدەم بولغۇم، پەرزەنتلىك
بۇرچۇمنى ئادا قىلغۇم بولسىمۇ قانداق قىلىشىمنى بىلەلمەي
قالغانىدىم. مانا ئەمدى سىزنىڭ يازغان مۇبارەك خېتىڭىزنى
تاپشۇرۇۋېلىپ، دىلىم خۇددى تۈيۈقسىز ئاپتاپ چۈشكەن
قاراڭغۇ ھۇجرىدەك يورۇپ كەتتى. قانداق قىلىشىمنى بىلە-
ۋالدىم. راست ئېيىتسىز، ئەسلىدە تەخت ـ سەلتەنەت
ئەمدى سىزگە تېگىل بولۇشى كېرەك ئىدى. خان بابام
ئوردىدىكى ھارام تاماق، رىياكار ئەمىرلەرنىڭ، ئاستىندى-
كى ئىسھاقىيەچى مۇرتەتلەرنىڭ گېپىگە كىرىپ، تاغام
شاھزادە ئابدۇمۆمىنخاننى ۋەلىئەھدى قىلىپ، نائىب خان-
لىق مەرتىۋىگە كۆتۈردى. بۇ ئىش ئەسلىي تەخت ساھىبى
بولمىش بىزلەر ئۈچۈن چىداپ تۇرغۇسىز ئېغىر ھاقارەت.
ئەمدى قول قوۋۇشتۇرۇپ تۇرۇۋەرسەك بولماس. مەن سىز
بېكىتكەن مۆھلەت ـ قەرەلدە خوتەندىكى بارلىق سەر-
كەردە ـ لەشكەرلىرىمنى باشلاپ يولغا چىقىمەن. خۇدا خا-

لىسا پات يېقىندا ئاستانىدە كۆرۈشكەيمىز ۋە ئىككى تەرەپتىن تەڭ ئىسكەنجىگە ئېلىپ تەختنى تارتىۋالغايمىز...»

سۇلتان ئابدۇللاخاننىڭ ۋۇجۇدى مۇزلاپ، سوغۇق تەرلەپ كەتكەنىدى.

— ئى دۆلەتپاناھىم، مەن سىلىگە باشتىلا دېگەن. شاھزادە يولۋاسخاننىڭ پەيلىنى ئۆزگەرتكىلى بولماس، — دەپ قۇترانقۇلۇق قىلىشقا باشلىدى خوجا ئابدۇللا ئىشان. شۇ تاپتا ئۇ شاھزادە يولۋاسخان، ئوغلى بىلەن بىرلىشىپ، دادىسىدىن ھازىرلا تەختنى تارتىۋېلىپ، ئۆزىنىڭ ئىسھاقىيە سۇلۇكىنى قاتتىق تەقىب ئاستىغا ئالىدىغاندەك ۋەھىمىگە چۆككەنىدى. ئۇ ئابدۇللاخاننى ھەدەپ ۋەسۋەسىگە سېلىشقا باشلىدى، — ئەسلىدە شاھزادىنى ئۆز ۋاقتىدىلا جازالاش، ئەتراپىدىكى ئىشقىيەچى نامۇسۇلمان مۇرتەتلەرنى يىلتىزىدىن قۇرۇتۇپ تاشلاش كېرەك ئىدى. مانا ئەمدى ئوغلى خانزادە ئەبەيدۇللاخاننىمۇ ئازدۇرۇپ، ئاتا ـ بالا بىرلىشىۋېلىپ سىلىدىن بۇ سەلتەنەتنى سويۇپ[1] ئالماقچى بولۇشۇپتۇ. ۋاقتىدا بىر ئامالىنى قىلمىساق، نۆۋەت قولدىن كېتىپ، چوڭ پۇشايماندا قالۇرمىز، قىبلىگاھىم. ئارىسالدى بولماي تېزرەك بىر قارارغا كەلگەيلا.

گۇمانخورلۇق، ئالدىراڭغۇلۇق ۋە ئۆز پۇشتىدىن تەكرار ـ تەكرار كېلىۋاتقان دىشۋارچىلىق، شۇنداقلا مەخدۇمزادە خوجا ئابدۇللا ئىشاننىڭ ۋەسۋەسىگە سېلىشى قوشۇلۇپ سۇلتان ئابدۇللاخاننى يەنە بىر قېتىم ئەقلىدىن ئازدۇردى. ئوچۇقىنى ئېيتقاندا، ئۇ خوجا ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭ شەيتاننىمۇ ئازدۇرغۇچى «قاراخەت» ھىيلىسىنىڭ دامىغا يەنە بىر قېتىم چۈشكەنىدى.

ئۇ بۇ خەتنى پىرى بۇزرۇكى خوجا ئابدۇللا ئىشاننىڭ قولى

[1] سويۇپ — تارتىۋېلىپ.

ئارقىلىق تاپشۇرۇۋالغانلىقى ئۈچۈن، خەتنىڭ مەزمۇنىدىن قىلچىلىك گۇمانلانمىغانىدى. بۇ خەتنى سۇلتان ئابدۇللاخانغا ئەشەددىي رەقىبى مەخدۇمزادە خوجا ئابدۇللا ئىشان ئارقىلىق يەتكۈزۈشمۇ خوجا ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭ بۇ قېتىم پىلانلاپ يەتمەكچى بولغان مۇددىئاسىنىڭ يەنە بىر تەركىبىي قىسمى ئىدى. شۇڭلاشقا، ئۇ ھېلىقى خەتنى ئېلىپ ماڭغان سوپىنى ئاستانىگە بارغاندا ئىسھاقىيە پايلاقچىلىرىنىڭ ئالدىدا ئەتەي چاندۇرۇپ، ئۆزىنىڭ سۇلۇكى ئىشقىيە مۇرتى ئىكەنلىكىنى بىلدۈرۈش خۇسۇسىدا ئىككى خەلىپىسىگە ئالاھىدە كۆرسەتمە بەرگەنىدى. كېيىنكى ئىشلار خوجا ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭ ئالدىنئالا پەرەز قىلغىنىدەك ئۆز تەرتىپى بويىچە روياپقا چىقتى.

— ئول ۋاپاسىز پەرزەنتنىڭ پەيلى شۇ بولسا بىزمۇ قاراپ تۇرماي ئانداق قازانغا مۇنداق چۆمۈچ قىلايلى، — دېدى تېخىچىلا غەزەپتىن تىترەپ تۇرغان سۇلتان ئابدۇللاخان چىشلىرىنىڭ ئارىسىدىن چىقىرىپ سۆزلەپ.

ئۇ باشقا ئوردا ئەركانلىرىنى كېڭەشكە چاقىرىشقىمۇ كۆڭلى بارماي ساخاۋەت سارىيىدىلا، نەۋرىسى خانزادە ئەبەيدۇللاخاننىڭ ئاتالىقى، قوشۇمچە خوتەننىڭ ئەمىر لەشكىرى مىرزا مۇھەممەد قاسىمبەگكە مەخپىي يارلىق چۈشۈردى. يارلىقتا، مىرزا مۇھەممەد قاسىمبەگنىڭ سەئىدىيە سەلتەنىتىنىڭ بىخەتەرلىكى ئۈچۈن يارلىقنى تاپشۇرۇۋالغان ھامان قەتئىي كېچىكتۈرمەي خانزادە ئەبەيدۇللاخاننى ئۆلتۈرۈش، يارلىقتا ھەرقانداق باھانە ـ سەۋەبلەر بىلەن سۇسلۇق قىلسا كاللىسى بىلەن جاۋاب قىلىش يېزىلغانىدى ھەمدە مىرزا مۇھەممەد قاسىمبەگنىڭ خانزادە ئەبەيدۇللاخاننىڭ ئورنىغا خوتەننىڭ ئەمىرلىكىگە تەيىنلەنگەنلىكى ئەسكەرتىلگەنىدى.

يارلىق خوتەنگە چاقماق تېزلىكىدە يەتكۈزۈلدى.

خوتەننىڭ ئەمىرلىكىگە تەيىنلەنگەنلىكىدىن خۇشاللىنىپ بې-

شى ئاسمانغا تاقاشقان مىرزا مۇھەممەد قاسىمبەگ نېرى ـ بېرد-
سىنى ئويلاپ ئولتۇرمايلا خان يارلىقىنى بەجا كەلتۈرۈپ، خانزادە
ئەبەيدۇللاخاننى زەھەر ئىچىۋېلىشقا زورلىدى. خان يارلىقىنى
كۆرۈپ، ئۆزىنىڭ ئۆلۈمگە بۇيرۇلغۇدەك نېمە گۇناھى بارلىقىنى
بىلەلمىگەن بىچارە خانزادە بېشىدا قىلىچ تەڭلەپ تۇرغان مىرزا
مۇھەممەد قاسىمبەگنىڭ قىستىشى بىلەن، ئۆزىگە ئۆلۈمدىن باش-
قا چىقىش يولى قالمىغانلىقىنى ھېس قىلدى ـ دە، پىيالىدىكى
زەھەرنى كۆزىنى يۇمۇپ تۇرۇپ ئىچىشكە مەجبۇر بولدى.

شۇنداق قىلىپ ئەمدىلا ئون سەككىز ياشقا كىرگەن خانزادە
ئەبەيدۇللاخان ئىككى سۇلۇكتىكى خوجا ـ ئىشانلارنىڭ ئۆزلىرد-
نىڭ مەنپەئىتى ئۈچۈن ئاتا ـ بالا ئوتتۇرىسىغا سالغان نىزا ـ
ئاداۋەتلەر سەۋەبىدىن يۈز بەرگەن تەخت تالىشىش كۈرىشىنىڭ
بىگۇناھ قۇربانى بولۇپ كەتتى.

ئەمما، ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭ سۇلتان ئابدۇللاخان بىلەن
شاھزادە يولۋاسخاننىڭ ئوتتۇرىسىدىكى ئاداۋەت تۇگمىنىگە سۇ
باشلاپ، شاھزادىنى ئاتىسىغا چىش ـ تىرنىقىغىچە ئۆچ قىلىش
ئۈچۈن تۈزگەن پىلانى — «قاراخەت» ھىيلىسى تېخى ئاخىرلاش-
مىغانىدى.

خانزادە ئەبەيدۇللاخاننىڭ ئۆلتۈرۈلگەنلىك خەۋىرى ئاستانە-
گە يېتىپ كېلىپ، ھەرخىل مىش ـ مىش كوچا پاراڭلىرى
تارقالغان مەزگىلدە، ئاستانىدە يوشۇرۇنۇپ ياتقان موللا ساقى
بىلەن موللا نەقى خەلىپە خوجىسى ھىدايىتۇللا ئىشان تاپشۇرغان
ئىككى پارچە خەتنىڭ يەنە بىرىنى ئۆز ئىگىسىگە تاپشۇرۇپ بېرىش
تەرەددۇتىگە چۈشكەنىدى.

8

ئاكىسى خانزادە ئەبەيدۇللاخاننىڭ ۋاقىتسىز ئۆلۈمىگە ئېچىد-
نىپ كۈن بويى يىغلاپ چىققان، شاھزادە يولۋاسخاننىڭ قىزى
مەلىكە خانزادەم خېنىم، كۆڭۈل سوراپ كەلگەن دوستى مەلىكە
مۆھتەرەم خېنىمنى كۆرۈپ يەنە قايتىدىن ھازا ئاچتى. ئۇنىڭغا
مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمنىڭ شۇنچە تەسەللىلىرىمۇ كار قىلمى-
دى. باشقىلارنىڭ ئاغزىدىن ئاڭلىغان: «سۇلتان ئابدۇللاخان
ئوغلى شاھزادە يولۋاسخاندىن ئۆچ ئېلىش ئۈچۈن، نەۋرىسى خو-
تەننىڭ نائىب ئەمىرى ئەبەيدۇللاخاننى ئۆلتۈرۈۋېتىپتۇ» دېگەن
مىش ـ مىش پاراڭلار مەلىكە خانزادە خېنىمنىڭ يۈرەك ـ باغرد-
نى تىلغىۋەتكەنىدى.

— جېنىم دوستۇم، — دېدى مەلىكە خانزادەم خېنىم يىغد-
سىدىن توختاپ، — بۇ خان بابامنىڭ نېمە قىلغىنى. ئاتامنىڭ
گۇناھى ئۆزىگە ھېساب ئەمەسمىدى. جاھاندا نەدىمۇ بالىسىدىن
ئالالمىغان ئۆچىنى نەۋرىسىدىن ئالىدىغان ئىش بار. ئاكامدا نېمە
گۇناھ، ئۇ ئاتامنىڭ قىلغان ۋاپاسىزلىقىدىن خىجىل بولۇپ،
ئىزچىل تۇردە خان بابامغا سادىق بولۇپ كەلگەن ئەمەسمىدى.
نېمىلا بولمىسۇن بىز خان بابامنىڭ ئۆز پۇشتىغىمۇ ئاخىر.

— ئەھۋال ئۇنداقمۇ ئەمەستۇر، جېنىم دوستۇم، — دېدى
مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم يا سۇلتان ئابدۇللاخاننى ئاقلىيالماي،
يا مەلىكە خانزادە خېنىمنى قوللىيالماي رەللە بولۇپ، — خەق
دېگەن نېمە گەپلەرنى تاپمايدۇ دەيسەن. ئاكىلىرىمنىڭ ئۆلۈمىدە
بىز تېخى بىلىشكە ئۈلگۈرمىگەن باشقا بىر سەۋەب باردۇر، بەل-
كىم. خان ئاتام ئۇنچە رەھىمسىز ئادەممۇ ئەمەس.

— ئەجەب بىر گەپ قىلىۋاتىسىلەغۇ، ئوزاقى يىلى ھىندىقۇش
مىرزا ئۆلتۈرۈلگەندە ئەجەب بۇنداق دېمىگەنىدىلىغۇ؟ — دېدى
مەلىكە خانزادە خېنىم رەنجىپ، — سىلىمۇ خان بابامغا بەك

ئامراق، ئۇمۇ سىلىنى بەك ئەتىۋارلايدۇ. شۇڭا، ئۇنىڭ يېنىنى
ئالىلا، سىلىنى مەرھۇم ئاكامغا لايىق كۆرۈپتىكەنمەن تېخى، —
مەلىكە خانزادە خېنىم بىر پەس ئۆپكىدەپ يىغلىغاندىن كېيىن
داۋام قىلدى، — مەن ھازىرلا ئوردىغا كىرىپ خان بابامنىڭ
ئالدىغا بارىمەن. ئۇ تايىنلىق مۇنۇ خەنجەر بىلەن مېنىمۇ ئۆلتۈ-
رۈپ، بىراقلا پۇخادىن چىقسۇن.

مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم مەلىكە خانزادە خېنىمنىڭ قولىد-
كى پىچاقنى تارتىۋېلىپ ئاران توختىتىۋالدى ۋە كۆڭلى يېرىم
بولغان ھالدا يېنىپ چىقتى.

ھۇجرىسىدا يالغۇز قېلىپ، يىغلاۋېرىپ ئېزىلىپ كەتكەن
مەلىكە خانزادە خېنىم ئۆزىنىڭ قانداق ئۇخلاپ قالغىنىنىمۇ بىل-
مەي قالدى. بىر چاغدا قارا باسقاندەك بولۇپ، ئويغىنىپ كې-
تىپ، ياستۇقىنىڭ بۇرجىكىدە قويۇپ قويۇلغان بىر پارچە خەتكە
كۆزى چۈشتى. ئەجەبلىنىپ خەتنى قولىغا ئالدى - دە، ئاستا
ئوقۇشقا باشلىدى. خەتنى ئوقۇپ بولۇپ چىرايىدە بىرنى چىرقى-
رىۋەتتى - دە، ياغاچتەك قېتىپلا قالدى. شۇ تۇرقىدا ئۇ خەتنى
ئوقۇۋاتامدۇ ياكى خەت ئۇنى ئوقۇۋاتامدۇ بىلگىلى بولمايتتى.
چىرايى غەزەپتىن تاتىرىپ كەتكەن بولۇپ، چەكچەيگەن كۆزلىرى-
دە قىساس ئوتلىرى يالقۇنجايتتى.

ئۇ شۇ ھالەتتە خەتنى تۇتۇپ بىر ئاش پىشىم ئولتۇرغاندىن
كېيىن، دەس ئورنىدىن تۇردى - دە، چاققانغىنە خەنجىرىنى
كەمىرىگە ئېسىپ ئۇدۇل ئوردىغا قاراپ ماڭدى. قۇلاق تۈۋىدە
مەرھۇم ئاكىسى خانزادە ئەبەيدۇللا خاننىڭ ئېچىنىشلىق نىداسى
جاراڭلايتتى:

«··· سۆيۈملۈك سىڭلىم. ئەمدى مەن سىزنى ئىككىن-
چىلەپ كۆرەلمەس، ئاكىلىق مېھرىم بىلەن باغرىمغا باسال-
ماس بولدۇم. مەن بۇ خەتنى ئۆلۈم ئالدىدا سىزگە ئالدىراش

يېزىۋاتىمەن. بابائى بۇزرۇك خان ئاتام دادىمىز شاھزادە
يولۋاسخاندىن يېڭىلىپ قالغاندىن كېيىن، دەرد - ئەلەمنى
ئىچىگە سىغدۇرالماي، ئۆچىنى مەندەك ناتىۋان نەۋرىسىدىن
ئالماقچى بولۇپ، مېنى ئۆلتۈرۈشكە پەرمان چۈشۈرۈپتۇ.
بەلكىم مېنى ئۆلتۈرۈپ پۇخادىن چىقمىسا سىزنىمۇ ئۆلتۈ-
رۈشى مۇمكىن. قاتتىق پەخەس بولغايسىز. پۇرسەت تېپىپ
دادىمىز يولۋاسخاننىڭ قېشىغا كەتكەيسىز···»

مەلىكە خانزادە خېنىم ئوردىغا قاراپ يۈگۈرۈيتتى. بۇ خەت-
تىكى ئاكىسىنىڭ نىداسى كاللىسىغا كىرىۋېلىپ، بوراندەك ياش
تۆكەتتى.

— ئى خان بابا، مەن سىزنى تولىمۇ مېھرىبان، كەڭ
قورساق، ئادالەتلىك خان دەپ بىلىپ، تولىمۇ ھۆرمەتلەپ كەلگە-
نىدىم. مانا ئەمدى سىزنىڭ ۋەھشىيلىكتە ھەججاجدىنمۇ[1] ئېشىپ
چۈشىدىغانلىقىڭىز ئايان بولدى، — دېدى شاھىنشىن بوسۇغىسى-
دىن ئاتلاپ كىرگەن مەلىكە خانزادە خېنىم تەختتە غەمكىن ئول-
تۇرغان سۇلتان ئابدۇللاخانغا نازۇك قوللىرىنى شىلتىپ تۇ-
رۇپ، — سىز ئادەم ئەمەس ئالۋاستى، ۋەھشىي دىۋە ئىكەنسىز.

ئابدۇللاخان نەۋرە قىزىنىڭ قار - يامغۇردەك تىل ھاقارىتى-
نى ئاڭلاپ ھاڭ - تاڭ قالدى.

— نېمە بولدى سىزگە، قىزىم، — دېدى خان ئۆزىنى
تۇتۇۋېلىپ، — نېمانچە بىشەملىك قىلىسىز؟

— قىلمىشىڭىز تازا، — دېدى مەلىكە خانغا دېۋەيلەپ، —
ئاتامدىن يېڭىلىپ قېلىپ چىقىرالمىغان قورساق كۆپۈكىڭىزنى
ئاكامدىن چىقىرىپسىز، بىلىپ قويۇڭ، سىز باھادىر خان ئە-
مەس، نامەرد خان بولۇشقا مۇناسىپسىز.

---

[1] ھەججاج — ئەرەب ئۇممەۋىيلەر خاندانلىقىدا ئۆتكەن زالىم خان، تارىختا ۋەھشىيلىكتە
داڭق چىقارغان پادشاھ.

— ھەددىڭىزدىن ئاشماڭ! — دەپ تەئەددى قىلدى سۇلتان ئابدۇللاخان يۈرەك يارىسى ئاچچىق تاتىلىنىپ. شۇ كۈنلەردە ئۇنىڭ چاچ - ساقاللىرى پۈتۈنلەي ئاقىرىپ كەتكەنىدى. ئاسان غەزەپلىنىدىغان، غەزەپلىنىپ قالسا كۆزىگە ھېچنېمە كۆرۈنمەيدىغان بولۇپ قالغانىدى. مانا ھازىر مەلىكە خانزادە خېنىم ئۇنىڭ يۈرەك يارىسىنى تاتىلاپ، تۇز سېپىۋىدى، ئاغرىق ئازابىغا چىدىيالماي ئۆزىنى يوقىتىشقا باشلىدى.

مەلىكە خانزادە خېنىمنىڭ مىجەزى ئەسلىدىنلا چۇس ئىدى. ئادەتتىكى ۋاقىتلاردىمۇ سۇلتان ئابدۇللاخاندىن ئانچە تەپ تارتىپ كەتمەيتتى. ئوردىدىمۇ بىشەملىك بىلەن غەلۋە قىلىپ ھەممىنى بويسۇندۇراتتى. ھازىر ئاشۇ بىشەملىكى تۇتۇۋاتاتتى. ئاكىسىنىڭ دەردىدە زىيادە قارام بولۇپ كەتكەنىدى.

— ئەي ھەججاج، ماڭا ھەيۋە قىلىۋاتامسىنا تېخى. سېنىڭ قولۇڭدىن ئۆلتۈرۈشتىن باشقا ئىشمۇ كېلەمدۇ زادى، — مەلىكە خانزادە خېنىم سۇلتان ئابدۇللاخانغا قار - يامغۇر تىل سالغىنىچە يېنىغا ئېسىۋالغان خەنجىرىنى قولىغا ئالدى - دە، تەختكە قاراپ يۈگۈردى، — مانا مۇنۇ خەنجەر بىلەن مېنىمۇ ئۆلتۈر. ئاتامدىن ئالالمىغان ئۆچۈڭنى بىزدىن ئېلىپ بىراقلا پۇخادىن چىقىۋال!

پۈتكۈل ئوردىدا بىر تىنىقى بىلەنلا ھەممە ئادەمنى دىر - دىر تىترىتىپ كۆنۈپ قالغان، بۇ چاغقىچە ئۆزىنى يۈزىدىن - يۈزىگە تىل سېلىپ ھاقارەتلىگەن ئادەمنى كۆرۈپ باقمىغان سۇلتان ئابدۇللاخانغا شاھنىشىندىكى بارلىق ئەمىرلەرنىڭ ئالدىدا، مەلىكە خانزادە خېنىمنىڭ بۇ ھاقارىتى تولىمۇ ئار كەلدى ۋە غەزىپى تېخىمۇ چېكىگە يەتتى، كۆزىگە قىزىللىق تىقىلدى. غەزەپ قىلغان ئادىمىنى ئۆلۈمگە بۇيرۇپ كۆنۈپ قالغان ئابدۇللاخان جاللاتنى قىچقارماقچى بولدىيۇ، مەلىكە خانزادە خېنىمنىڭ قولىدىكى خەنجەرگە كۆزى چۈشۈپ ئۆزىنى كونتروللۇقتىن پۈتۈنلەي يوقىتىپ قويدى. شۇ دەقىقىدە ئابدۇللاخاننىڭ كۆزىگە نازۇك بىر

قول مەھكەم سىقىمداپ بېشىدىن ئېگىز كۆتۈرگەن، ۋال - ۋۇل سوغۇق نۇر چېچىپ تۇرغان خەنجەرلا كۆرۈنۈۋاتاتتى. ھەئە، ئاشۇ خەنجەردىن باشقا ھېچنېمىنى ئىلغا قىلالمىغان خان ئۆزىگە بىر ئەجەل خەنجىرى يېقىنلاپ كېلىۋاتقاندەك ۋەھىمىلىك تۇيغۇغا كەلدى - دە، يېنىدىن ئالماس دەستىلىك شاھانە زۇلپىقارىنى ئېلىپ زەرب بىلەن شىلتىدى، شۇ ھامان يۈزىگە ئىسسىق، قىپقىزىل قان چاچرىدى.

بىر چاغدا ئېسىنى يىغقان سۇلتان ئابدۇللاخان ئەتىۋارلىق قىز نەۋرىسىنى چېپىپ تاشلىغانلىقىنى بىلىپ، يەردە ئىككى پارچە بولۇپ ياتقان مەلىكە خانزادە خېنىمنىڭ قىپقىزىل قانغا بويالغان جەسىتىگە قاراپ شۇنداق دەھشەتلىك ۋارقىرىۋەتتىكى، شاھنىشىندىكى بىر قىسىم توخۇ يۈرەك ئوردا ئەركانلىرى ئىشتانلىرىغا چىقىرىۋېتىشتى، يۈرىكى ئاجىزراق ئوردا ئەركانلىرى ھوشىدىن كەتتى...

ھەئە، سۇلتان ئابدۇللاخاننىڭ دەھشەتلىك ۋارقىرىشىدىن ئاۋۋال شاھنىشىن، ئاندىن ئوردا، ئاخىرىدا پۈتكۈل زېمىن تىترىدى، تىترىگەندىمۇ يۈرەكلەرنى لەرزىگە سېلىپ دەھشەتلىك دەرىجىدە تىترىدى.

9

قەشقەر، ياز.

شاھزادە يولۋاسخاننىڭ ئوردا بېغىدىكى ئۆرۈكلەرنىڭ ئالدى سارغىيىپ، يوپۇرماقلار ئارىسىدىن ماراشقا باشلىغانىدى. باغدا قۇشقاچلار يېقىملىق ۋىچىرلايتتى، كاككۇكلار خەندان ئۇرۇپ سايرايتتى. قارىماققا خۇددى جەننەتتەك، ئەمما ئىككى كۈندىن بېرى ئۆزى يالغۇزلا خۇددى قەپەسكە سولانغان يولۋاستەك ئۇياد-

دىن ـ بوّيانغا مېڭىپ يوّرگەن يولۋاسخانغا بوّ باغ بەئەينى دوزاخ-
تەك كوّروّنەتتى. يوّرىكىنى توختىماي ئوّرتەۋاتقان قىساس ئوتى
ۋوّجوّدىنى لەرزىگە سالاتتى. ھەئە، ئوّ ئوغلى خانزادە ئەبەيدوّللا-
خان بىلەن قىزى مەلىكە خانزادە خېنىمنىڭ دادىسى تەرىپىدىن
ئوّلتوّروّلگەنلىكىدىن، بولوّپموّ ئەمدىلا ئون ئىككى ياشقا كىرگەن
قىزىنى دادىسىنىڭ ئوّز قولى بىلەن چېپىپ تاشلىغانلىقىدىن
خەۋەر تېپىپ، قوّلاقلىرىغا ئىشەنمەي بىر ھازا توّروّپ قالدى.
تاترىپ كەتكەن مەڭزىدە ئىككى تامچە ياش قېتىپ قالدى، ئەمما
ئاۋازىنى چىقىرىپ يىغلاپ سالمىدى.
— پەدەرلىرى سىلىدىن قاتتىق يېڭىلگەندىن كېيىن
دەرد ـ ئەلىمىنى، ئوّچ ـ ئاداۋىتىنى ئاشوّ ئىككى پەرزەنتلىرىدىن
ئاپتوّ، شاھزادەم. باللاردا نېمە گوّناھ. نېملا بولمىسوّن ئوّزد-
ىنىڭ نەۋرىسى ئىدىغوّ… ئاھ، بوّ نېمىدېگەن ۋەھشىيلىك، ئادا-
لەتسىزلىك ـ ھە؟…
ئوّ ھىدايىتوّللا ئىشانىنىڭ ئىچ ئاغرىتقان قىياپەتكە كىرىۋې-
لىپ، ئوت ئوّستىگە ماي چېچىپ ئېيتقان بوّنداق سوّزلىرىگە يا
ئاق، يا كوّك بىرنېمە دېمىدى. مانا ئوّنىڭ ئوردا بېغىدا ئوّزى
يالغوّز خىيال سوّروّۋاتقىنىغا ئىككى كوّن بولدى. ئىككى كوّن
ئىچىدە ئوّ ئويلاندى، نوّرغوّن خىيال سوّردى. بىرەر ـ يېرىمدەم
موّگدەپ قالغىنىنى ھېسابقا ئالمىغاندا، پەقەتلا كىرپىك قاقمى-
دى. كوّز ئالدىدىن ساقال ـ بوّروّتلىرى ئەمدىلا خەت تارتقان
ئوغلى ئەبەيدوّللاخان بىلەن چاچلىرىنى قىرىق تال قىلىپ ئوّروّ-
ۋالغان، تېخىچىلا قونچاق ئويناشتىن قالمىغان قىزى خانزادەم
خېنىمنىڭ قىپقىزىل قانغا بويالغان جەسىتى پەقەتلا نېرى
كەتمىدى.
«… ئاشوّ قېتىمقى جەڭدە ئاتام دەپ يوّز ـ خاتىر قىلغىنىم-
نىڭ تەشەككوّرى شوّ بولدىموّ ئەمدى. ئاھ ئوّنىڭ ۋوّجوّدىدا
مېھىر ـ شەپقەت دېيدىغان نەرسىدىن ئەسەرموّ قالمىغان

بولسا ـ ھە؟ ئاشوّ سوّيوّملوّك ئىككى پەرزەنتىمنى ئوّلتوّرگوّچە،
ئاشوّ ۋەھشىي پەيلىنى ماڭا بىلدوّروّپ قويغان بولسا، ئوّزوّم
ئالدىغا بېرىپلا قىلىچىغا بوينوّمنى توّتوّپ بەرمەسمىدىم. ئەمدى
ماڭا بوّ جاننىڭ، بوّ سەلتەنەتنىڭ نېمە كېرىكى، مەيلى، ئىنىم
شاھزادە ئابدوّموّمىنخان خاقان بولوّۋەرسوّن، ئەمما مەن ئول
ئىككى يوّرەك پارەمنىڭ قان ـ قىساسىنى سوّروّشتوّرمەي قويماي-
مەن. ئاتا بولغوّچى ئوّز پوّشتىنى ئوّلتوّروّشتىن ئەيمەنمىگەند-
كەن، ئەمدى مەنموّ ئەيمەنمەيمەن. ئەل ـ يوّرت ئارىسىدا پەدەر-
كوّش[①]دېگەن لەنەتلىك ئاتاقنى ئالسامموّ مەيلى. قەسەمكى ئاشوّ
بەتنىيەت، ۋەھشىي ئاتامنىڭ كاللىسىنى ئوّز قىلىچىم بىلەن
تېنىدىن جوّدا قىلىمەن…»
شوّ كوّنلەردە سوّلتان ئابدوّللاخانموّ كوّن ۋە توّنلىرىنى ئوّي-
قوّسىز دېگوّدەك تىنىمسىز ئوي ـ خىياللار بىلەن ئوّتكوّزوّۋاتات-
تى. خانزادە خېنىمنىڭ ئوّلوّمىدىن كېيىن ئوردا ۋەھىمە، سارا-
سىمىدە قالغان بولوّپ، ئوردا ئەركانلىرىدىن تارتىپ ئاددىي موّلا-
زىملارغىچە ئوّزىنى ئىمكان بار خاندىن يىراقلاشتوّروّشقا تىرىشات-
تى. ئوردا ئىشلىرىدىن پوّتوّنلەي سوۋوّپ كەتكەن سوّلتان ئاب-
دوّللاخان ئوردا بېغىدىكى لالىزار راۋاقتا بېكىنىۋالغانىدى. ئوّ
ئاش ـ تاماقتىن قالغان بولوّپ، توختىماي شاراب ـ ئىچەتتى،
چىلىمنى ئاچچىق ـ ئاچچىق شورايتتى…
«… شاھزادە ئەبەيدوّللاخاننى ئوّلتوّروّش توغروّلوّق يارلىق
چوّشوّرمىسەم بوپتىكەن، مەنسەپ كوّلاسىنى ئېلىپ تاشلاپ بىر
مەزگىل نەزەربەند قىلغان بولسام، شاھزادە كېيىنچە ئەقىل ـ
ھوشىنى تاپقانموّ بولار ئىدى. ھەئە، ئوّنىڭغوّ ئاسىي دەپ ئوّلوّمگە
بوّيروّدوّم، ئەمما سوّيوّملوّك نەۋرە قىزىم خانزادە خېنىمنىچوّ؟
تېخى ئوّز زوّلپىقارىم بىلەن ـ ھە! … توۋا، ئازماس ئاللا،

① پەدەر كوّش — ئاتا قاتىلى، ئوّز ئاتىسىنى ئوّلتوّرگوّچى.

قېرىندىشىنىڭ ئۆلۈمىدىن ئەقىل ـ ھوشىنى يوقاتقان ئاشۇ نارەسىدە قىز قولىغا خەنجەر ئېلىۋالغان بىلەن نېمىمۇ قىلالايتتى؟… مانا ھازىر ھەممىنىڭ كۆزلىرى دۈشمەنلىك. بىلىمەن، ئۇلار ماڭا چىش ـ تىرنىقىغىچە ئۆچ. پەقەت خاقان بولغانلىقىم ئۈچۈنلا مەندىن قورقىدۇ. مېنى ئىككى ئېغىز بولسىمۇ ئەيىبلەشكە جۈرئەت قىلالمايدۇ. پەقەت مەلىكە مۆھتەرەم خېنىملا بۇنىڭ سىرتىدا. ھەئە، بەلكىم ئۇمۇ مېنى تىللىغاندۇر، تىللىماقچى، ئەيىبلىمەكچى بولسىمۇ ئەدەپ يۈزىسىدىن ماڭا ئۇدۇل كەلمىگەندۇر. ناۋادا ئاشۇ ئىككى نەۋرەم قايتا تىرىلىدىغان ئىش بولسا، پۈتكۈل ئەل ـ رەئىيەت بىرلىشىپ مېنى تىللىسا، ئەيىبلىسە مەيلى ئىدى. ھەرقانداق خورلۇق، ئازابلارنى تارتىشقا رازى ئىدىم. لېكىن ھېلىمۇ ھەم تارتىۋاتىمەنغۇ بۇ خورلۇقلارنى…»

— ئەسسالام، خان ئاتا.

سۇلتان ئابدۇللاخان خىيالىدىن بېشىنى كۆتۈردى. ئۇنىڭ ئالدىدا مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم چىرايى تۈتۈلغان ھالدا قاراپ تۇراتتى.

«ئەقىللىق مەلىكە، ياق، پەرىشتە مەندىن كۆڭۈل سوراش، دىلخەستەلىكىمگە ئورتاقلىشىش ئۈچۈن كەلگەن ئوخشايدۇ. بۇنچە قىلىش ھاجەتسىز ئىدى، قىزىم، بۇنداق قىلىشىڭىزغا ئەرزىمەيتتىم…»

— مەن ئۆزلىرى بىلەن خوشلاشقىلى كەلدىم، خان ئاتا، خەير، ئامان بولغايلا.

«ياق، ئۇ مەندىن كۆڭۈل سوراپ كەلمەپتۇ، چىرايلىق كۆزلىرى ھېلىمۇ شۇنچىلىك نەپرەتلىك، ئاداۋەتلىك…»

— خوشلاشقىلى؟ — ئابدۇللاخان ھېچنېمىنى چۈشەنمەي تەئەججۈپلەندى.

— شۇنداق، خوشلاشقىلى كەلدىم، بۇ مۇدھىش ئوردىدا ئەمدى تۇرۇشقا تاقىتىم قالمىدى.

«ئۇ نەگە كېتىدىغاندۇر. ئۆز ۋاقتىدا ئانىسى شەمشىبانۇ مەلىكە بىلەن تىركىشىپ، مېنى ئارىغا سېلىپ يۈرۈپ بۇ ئوردىدا قالغان ئەمەسمىدى. ئۇ خانلىق مەدرىسىدە ئىلىم مۇتائىلە قىلماقچىدى، ئەجەبا ھەممىنى ئۆگىنىپ بولغانمىدۇر…»

— نەگە بارىسىز، قىزىم؟

— تۇرپانغا، ئاتام سۇلتان سەئىد باباخاننىڭ، ئانام مەلىكە شەمشىبانۇنىڭ قېشىغا كېتىمەن. ئىجازەت بەرگەيلا، خان ئاتا. بۇ ئوردىنىڭ ئەمدى ئارزۇلىغۇچىلىكى، تارتىشقۇچىلىكى قالمىدى.

«راست ئېيتىدۇ، ئۇ ئەمدى نېمىگە تارتىشسۇن، ھە راست، مەنچۇ، ماڭىمۇ تارتىشمايدىكەن ـ ھە…»

— سىزگە ئىجازەت، قىزىم. ئىنىم سۇلتان سەئىد باباخان ئالىيلىرىغا مەندىن سالام ئېيتىڭ. ئالدىڭىزدا ئەپۇ سورىغۇدەك جۈرئىتىم يوق. ئەڭ ئاخىرقى قېتىم مەڭزىمگە بىرنى سۆيۈپ قويۇشىڭىزنى ئارزۇ قىلىمەن. بىلمىدىم، بۇ بەختكە مۇشەررەپ بولۇشقا مۇمكىن بولارمىكىن.

مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم بىر نەچچە دەقىقە تۇرۇۋالغاندىن كېيىن يۈگۈرۈپ كەلدى ـ دە، سۇلتان ئابدۇللاخاننىڭ بوينىدىن مەھكەم قۇچاقلاپ تۇرۇپ، مەڭزىگە باللارچە مېھرى بىلەن سۆيدى. سۇلتانمۇ ئۇنى ئاتىلارچە مېھرى بىلەن باغرىغا باستى ـ دە، بۇقۇلداپ يىغلىۋەتتى.

مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم سەپەر تەييارلىقى قىلىش ئۈچۈن كېتىپ قالدى. لالىزار راۋاقتا يالغۇز قالغان سۇلتان ئابدۇللاخان بىردىنلا ئەقلىنى تاپقاندەك ئورنىدىن دەس تۇرۇپ كەتتى.

«شۇنداق، كېتىش كېرەك. ئەمدى بۇ سەلتەنەتنىڭ ماڭا نېمە كېرىكى؟ بەيتۇل مۇقەددەسكە بېرىپ ئاللا ئىگەمدىن گۇناھكەبىرلىرىمنى تىلەي، يىراق ـ يۇرتلارغا سەرگەردان بولۇپ چىقىپ كېتەي. بۇ يۇرتقا ئىككىنچىلەپ ئاياغ باسماي…»

ئۈچ كۈندىن كېيىن مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم يۈز نەپەر
نۆكەر بىلەن شىرئەلى باھادىرنىڭ قوروقچىلىقىدا تۇرپانغا قاراپ،
سۇلتان ئابدۇللاخان خانىش، شاھبانۇلىرىنى ئېلىپ بەش يۈز
نەپەر مۇلازىمنىڭ قـوروقچىلىقىدا ھىندىستانغا قـاراپ يـولغا
چىقتى.

شاھزادە ئابدۇمۆمىنخان رەسمىي يوسۇندا سەئىدىيە خانلىقى-
نىڭ تەختىدە ئولتۇردى.

10

شاھزادە يولۋاسخاننىڭ لەشكەرلىرى بىلەن خوجا ھىدايىتۇللا
ئىشاننىڭ سوپى لەشكەرلىرىدىن ھاسىل قىلىنغان بىرلەشمە قو-
شۇننىڭ ئاستانىنى مۇھاسىرىگە ئالغىنىغا مانا بۈگۈن توپتوغرا
بىر ھەپتە بولدى. ئۇرۇش ۋەھىمىسىدە قالغان ئاستانە پۇقرالىرى-
نىڭ كۆڭلى پاراكەندە ئىدى.

مەخدۇمزادە خوجا ئابدۇللا ئىشاننىڭ زەي سالماي ئاتقان
پولىرىغا، شېرىن - شېكەر سۆزلىرىگە پۇتۇنلەي ئىشىنىپ،
ئوردىنىڭ ئەمەلىي ھوقۇقىنى ئىشانغا تۇتقۇزۇپ قويغان شاھزادە
ئابدۇمۆمىنخان، مىرزا باباقبەگ قاتارلىق يۇقىرى ئابرۇيغا ئىگە،
مول تەجرىبىگە ئىگە ئوردا ئەركانلىرىنىڭ مەسلىھەت - تەدبىرلى-
رىگە ئېتىبارسىز قاراپ، سەلتەنەتنىڭ مۇھىم ئىشلىرىنى ئىشان
بىلەنلا كېڭەشەتتى. ئىشاننىڭ دېگىنى بويىچە، كۆرسەتمىسى بو-
يىچە پەرمان چۈشۈرەتتى. شۇ سەۋەبلىك شاھزادىدىن رەنجىپ
قالغان مىرزا باباقبەگ قاتارلىق ئەمىرلەر كۈچلۈك، خەۋپلىك ياۋ
ئالدىدا ئىلاجسىز بىر چەتتە قول قوۋۇشتۇرۇپ تۇرۇشقا مەجبۇر
بولدى.

ئوردىنىڭ لەشكىرىي ۋە مۈلكىي ھوقۇقىنى قولىغا ئېلىۋال-

غان مەخدۇمزادە خوجا ئابدۇللا ئىشان لەشكەر باشلاپ چىقىپ
شاھزادە يولۋاسخان قوشۇنى بىلەن بىرنەچچە مەرتىۋە تۇتۇشۇپ
باققان بولسىمۇ، ھەر قېتىمدا مەغلۇپ بولدى، ئەمما يېڭىلگىنىگە
ھەرگىز تەن بەرمىدى. ئۆزىگە تەمەننا قويۇپ مىرزا باباقبەگنى
لەشكىرىي كېڭەشلەردىن چەتلەشتۈردى. خان لەشكەرلىرىنىڭ
جەڭدە ئۇتتۇق قازىنىشىغا كۆزى يەتمىگەن بىر قىسىم ئەمىرلەر،
لەشكىرىي ئۈستۈنلۈكنى ئىگىلەپ تۇرغان شاھزادە يولۋاسخانغا
مايىل بولۇشقا باشلىغانىدى. شۇ سەۋەبلىك سەركەردە - لەشكەر-
لەرنىڭ جاسارىتى سۇنغان، باھادىرلىقى سۇسلاپ كەتكەنىدى.
خوجا ئابدۇللا ئىشاننىڭ ئۆز ئالدىغا قارىغۇلارچە تۈزگەن جەڭ
تەدبىرلىرى ھە دېگەندە كارغا كەلمەيۋاتاتتى.

جەڭ ۋەزىيىتىنىڭ ئۆزى ئۈچۈن پايدىسىز ئىكەنلىكىنى
ھېس قىلغان شاھزادە ئابدۇمۆمىنخان ئاستانە سېپىلىنىڭ ئېگىز
ھەم پۇختىلىقىنى، شەھەردە ئوزۇق - تۈلۈكنىڭ كۆپلۈكىنى
نەزەرگە ئېلىپ، جەڭگە چىقماي ئوردىغا مەھكەم بېكىنىۋالدى.

شەھەر مۇھاسىرىسى يېرىم ئاي داۋاملاشتى. ئىنىسى جەڭگە
چىقماي يېتىۋالغاندىن كېيىن يولۋاسخان شەھەر سىرتىدا پۇختا
بارگاھ قۇردى - دە، مۇھاسىرىنى چىڭىتىپ، مىدىرلىماي ساق-
لاپ ياتتى. بۇ ئارىلىقتا خوجا ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭ شەھەرگە
يوشۇرۇن كىرگۈزگەن سوپى - دەرۋىشلىرى كوچا - كويلاردا
ئاشكارا - يوشۇرۇن ھالدا شاھزادە يولۋاسخان قوشۇنىنىڭ سۈر-
ھەيۋىسى، كۈچ - قۇدرىتى، شاھزادە يولۋاسخاننىڭ پەزىلەت-
ئىقتىدارى ھەققىدە تەرغىبات ئېلىپ بېرىپ، خېلى ئوبدان ئۈنۈم-
گە ئېرىشتى. شەھەر پۇقرالىرىنىڭ شاھزادە يولۋاسخاننى قول-
لاش، شەھەرگە باشلاپ كىرىش سادالىرى كۈندىن - كۈنگە ئەۋج
ئېلىشقا باشلىدى. بۇ ئەھۋال ئوردىدىكى بىر قىسىم قەلەمدار ۋە
ئەلەمدار ئەمىرلەرنى تېخىمۇ بەك تەۋرىتىپ قويدى. ئۆزىنىڭ
كەلگۈسى ئىستىقبالىنى شاھزادە يولۋاسخانغا باغلاپ، ھازىرقى

مەنسەپ - مەرتىۋىسىنى، جۇغلىغان مال - دۇنياسىنى ساقلاپ قېلىشنى ئويلىغان بىر قىسىم ئوردا ئەركانلىرى شاھزادە يولۋاسخان بىلەن مەخپىي تىل بىرىكتۈرۈپ، بىر كۈنى سەھەردە شەھەرنىڭ ھەممە دەرۋازىسىنى ئېچىۋەتتى.

پۇرسەتنى غەنىيمەت بىلگەن شاھزادە يولۋاسخان سەركەردە - لەشكەرلىرىنى باشلاپ ھەرقايسى قوۋۇقلاردىن شەھەرگە باستۇرۇپ كىردى - دە، قىر - چاپ قىلغىنىچە، كەلكۈندەك دەۋرەپ بۇ قەدىمىي شەھەرنى تىترىتىۋەتتى. كوچا - رەستىلەردە تۈمەنلىگەن ئاتلارنىڭ تۇياقلىرى دۇكۇرلەيتتى. تىغ زەربىسىدىن جان تالاشقان لەشكەرلەرنىڭ ئاھۇ پەريادى پەلەككە يەتكەنىدى.

بىر قىسىم سەركەردە - لەشكەرلىرىنى باشلاپ، ئوردىغا ھۇجۇم قىلىپ كىرگەن شاھزادە يولۋاسخان ئۇدۇللا شاھنىشىنغا باستۇرۇپ كىردى - دە، تۆردىكى ھەشەمەتلىك ئالتۇن تەختكە ئۆچ - ئاداۋەت بىلەن تىكىلدى.

شاھانە تەختتە ئولتۇرغان شاھزادە ئابدۇمۆمىنخان ئاكىسىنىڭ دەھشەتلىك تۇرقىنى كۆرۈپ، ۋەھىمىدىن تامغا تارتىلىپ قالغان سۇرەتتەك قېتىپ قالغانىدى، پۈتكۈل ئەزايىنى قارا تەر بېسىپ، پۇت - قولىدا جان قالمىغانىدى.

شاھنىشىنغا كىرىپلا بىگۇناھ پەرزەنتلىرىنىڭ قىساس ئوتىدا پۈتۈنلەي ئېسىنى يوقاتقان شاھزادە يولۋاسخاننىڭ كۆزىگە تەختتە ئولتۇرغان ئىنىسى خۇددى دادىسى سۇلتان ئابدۇللاخاندەك كۆرۈنۈپ كەتتى. دېمىسىمۇ شاھزادە ئابدۇمۆمىنخاننىڭ چىرايى، بوي- بەستى دادىسىغا قۇيۇپ قويغاندەك ئوخشايتتى. قىساس ۋە ئۆچمەنلىكتىن شاھزادە يولۋاسخاننىڭ ۋۇجۇدى لەرزىگە كەلگەنىدى. شۇ تاپتا ئۇنىڭ كۆز ئالدىدىن ئاشۇ تەختنىڭ ئالدىدا يۈز بەرگەن پاجىئەلەر چاقماق تېزلىكىدە ئۆتۈۋاتاتتى.

ھەئە، شاھزادە يولۋاسخان ئاشۇ تەختنىڭ تۈۋىدە بىر قېتىم ئۆلۈمگە بۇيرۇلغانىدى.

قىزى خانزادە خېنىممۇ ئاشۇ تەختنىڭ تۈۋىدە رەھىمسىزلىك بىلەن چېپىپ تاشلانغانىدى.

ئاشۇ تەختتە ئولتۇرغان ئادەم ئۇنىڭ سۆيۈملۈك ئوغلىنى ئۆلتۈرۈش توغرۇلۇق يارلىق چۈشۈرگەنىدى. شۇ دەقىقىدە يولۋاسخاننىڭ كۆزىگە قىپقىزىل قانغا بويالغان قىزى مەلىكە خانزادە خېنىم كۆرۈنگەندەك بولدى - دە، قىلىچىنى بېشىدىن ئېگىز كۆتۈرۈپ تەختكە قاراپ تاشلاندى.

— ئەي زالىم ئاتا، ئوغلۇم بىلەن قىزىمنى قايتۇرۇپ بەر!

ئاكىسىنىڭ قولىدىن قانداق قۇتۇلۇشنى بىلەلمەي تەختتە لاغىلداپ، تىترەپ ئولتۇرغان ئىنىسى شاھزادە ئابدۇمۆمىنخاننى دادىسى سۇلتان ئابدۇللاخان دەپ قىياس قىلغان شاھزادە يولۋاسخان نەرە تارتقىنىچە بىرىپ چېپىپ تاشلىدى. شۇ ھامان جىرقىراپ چىققان قاندا ھەشەمەتلىك ئالتۇن قۇببىلىق تەخت قىپقىزىل بويالدى.

ھەئە، شۇ دەقىقىدە ئاستانىگە باستۇرۇپ كىرگەن خوجا ھىدايىتۇللا ئىشانمۇ مىڭلىغان تەلۋە سوپى - لەشكەرلىرىنى باشلاپ، ئەشەددىي رەقىبى مەخدۇمزادە خوجا ئابدۇللا ئىشاننىڭ قەسرىدە قىرغىنچىلىق قىلىۋاتاتتى. ئەھۋالنىڭ چاتاقلىقىنى ئاللىقاچان ھېس قىلغان مەخدۇمزادە خوجا ئابدۇللا ئىشان خوتۇن- بالىلىرىنى ئېلىپ، بىر قىسىم سوپى - خەلىپىلىرىنىڭ ھەمراھلىقىدا سەھەردىلا ئاستانىدىن قېچىپ ئۈلگۈرگەنىدى. خوجا ئابدۇللا ئىشاننى ھەرقانچە ئىزدەپمۇ ھېچ يەردىن تاپالمىغان خوجا ھىدايىتۇللا ئىشان سوپى - لەشكەرلىرىگە، ئاستانىدىكى بارلىق ئىسھاقىيە سۇلۇكىدىكى قارا مۇسۇلمان مۇرتەتلەرنى جۈملىدىن خوتۇن - قىزلىرىنى، جەددى - جەمەتىنى تامامىي قىرىپ تاشلاشقا پەرمان بەردى. شۇنىڭ بىلەن ئاستانىدە سۇلۇكى ئىشقىيە مۇرىتلىرىنىڭ سۇلۇكى ئىسھاقىيە مۇرىتلىرىدىن ئاشكارا قىساس ئېلىشى باشلاندى.

ئىشقىيە سۇلۇكىدىكى سوپى لەشكەرلەرنىڭ تولۇق بىر كۈن قىرغىنچىلىقىدىن كېيىن ئۆز ۋاقتىدا ئىسھاقىيە مۇرىتلىرى قەشقەر كوچىلىرىنى سۇلۇكى ئىشقىيە مۇرىتلىرىنىڭ قېنى بىلەن قانداق بويىغان بولسا، مانا ئەمدى ئاستانە كوچىلىرىدا بىگۇناھ ئىسھاقىيە مۇرىتلىرىنىڭ قېنى شۇنداق ئېرىق بولۇپ ئاقماقتا ئىدى...

بەشىنچى باب

پاجىئەلىك قىسمەتلەر

1

مىلادىيە 1670 ـ يىلى ئۇجمە پىششىقى، ئاقسۇ.

بۇ يىل، سۈيى ئەلۋەك، خەلقى ئاق كۆڭۈل ھەم ئىشچان ئاقسۇ دىيارىدا ياز تولىمۇ بۇرۇن باشلانغانىدى. گەرچە ئاقسۇدا سۇلۇك ماجىرالىرى ئانچە يۇز بەرمىگىنى بىلەن موڭغۇل ئاقسۇ-ئەكلىرىنىڭ پاراكەندىچىلىكى تولا يۈز بېرىپ تۇراتتى. يىلدا بىرەر قېتىم چوڭ كۆلەمدە، بىرنەچچە قېتىم كىچىك كۆلەمدە بېسىپ كىرگەن موڭغۇل ئاقسۆڭەكلىرىنىڭ ئەسكەرلىرى بىلەن ئېلىشىپ تۇرغاچقىمۇ، ئاقسۇ خەلقىنىڭ ۋەتەنپەرۋەرلىك ئېڭى يۇقىرى ئىدى. شۇ سەۋەبلىك يۇرتسۆيەر ئاقسۇ ئوغلانلىرىنىڭ جەڭبازلىق ماھارىتى ئالاھىدە ئۈستۈن ئىدى. ئاقسۇ خەلقى سەئى-دىيە خانلىقى تەۋەسىدىكى ھەرقايسى يۇرت ـ ئايماقلاردىن كەلگەن قوۋمنى خۇددى بىر تۇغقان قېرىنداشلىرىدەك كۆرۈپ قىزغىن كۈتۈ-ۋالاتتى ۋە ئاسانلا ئارىغا ئالاتتى، بىساتىدا بار نەرسىلەرنى ئايىماي تەڭ پايدىلىناتتى. باشقا يۇرتلاردىن كەلگەن كىشىلەر كەڭ قول، ساخاۋەتچى ئاقسۇ خەلقىنىڭ ئارىسىدا ئاسانلا يەرلىشىپ كېتەتتى.

ئاقسۇ خەلقىنىڭ بۇ خۇي ـ مىجەزىنى ئوبدان بىلگەن مەخ-

دۇمزادە خوجا ئابدۇللا ئىشان ئاستانىدىن بىر قىسىم خەلىپە ـ
سوپىلىرىنى ئەگەشتۈرۈپ، شەرمەندىلەرچە قاچقاندىن كېيىن،
ئۇدۇللا ئاقسۇ تەۋەسىگە كېلىپ توختىدى ـ دە، خەلق ئارىسىدا
تەرغىبات ئېلىپ بېرىپ، سۇلۇك تەۋرەتتى ۋە قىسقىغىنە ۋاقىت
ئىچىدە نۇرغۇنلىغان خەلقنى ئىسھاقىيە سۇلۇكىگە دەۋەت قىلىپ،
ئۆزىنىڭ پەيغەمبەر ئەۋلادى، سۇلتانۇل مۇھەققىقىن، ئىشان كا-
لان، كەشپۇ كارامەتچى ئەۋلىيا، پىر بۇزرۇك ۋەلىيۇللا ئىكەنلى-
كى ھەققىدە داۋراڭ سېلىپ، گاھ شېرىن ـ سۇخەن نۇتقى، گاھ
ۋەھىمە پەيدا قىلغۇچى سېھرىي كارامەتلىرى — ئەمەلىيەتتە ئى-
شەنچلىك خەلىپە ـ سوپىلىرى بىلەن ئالدىن تەييارلىق قىلىۋال-
غان ھىيلە ـ مىكىرلىك ئويۇنلىرى — بىلەن ساددا خەلقنى
ئالداپ، ساراسىمىگە سېلىپ، ئىشەندۈرۈپ، ئۆزىگە قول بەرگۈ-
زۈپ، ئەتراپىغا نۇرغۇنلىغان مۇرىتلارنى توپلاشقا ئۈلگۈرگەنىدى.
بۇ سۇيى ئەلۋەك، تۇپرىقى مۇنبەت زېمىنغا بىر تال ھۆل تاياقنى
شۇنداقلا پاتۇرۇپ قويسا، ئاسانلا يىلتىز تارتىپ كۆكلىگىنىگە
ئوخشاش، خوجا ئابدۇللا ئىشانمۇ ئاقسۇغا ئاسانلا ئۆزلىشىپ
خېلى چوڭقۇر يىلتىز تارتتى ۋە بۇ كارامەتچى ئەۋلىيانىڭ نامى
تەرەپ ـ تەرەپكە چاقماق تېزلىكىدە تارقىلىشقا باشلىدى ھەمدە
ئاقسۇنىڭ نائىب ئەمىرى شاھزادە ئىسمائىلخانىنىڭمۇ خېلىلا دىق-
قىتىنى تارتتى.

مەخدۇمزادە خوجا ئابدۇللا ئىشانىنىڭمۇ كۆڭلىگە پۈككىنى
شۇ ئىدى. ئۇ ئەنە ئاشۇنداق ھىيلە ـ مىكىر، نەيرەڭلىرى بىلەن
ئاتاق ـ ئابرۇي قازانغاندىن كېيىن شاھزادە ئىسمائىلخانىنىڭ
ھۇزۇرىغا بىر قاچقۇن، پاناھلىق تىلەپ كەلگەن بىچارە مەخدۇم-
زادە سۈپىتىدە ئەمەس، كاتتا ئەۋلىيا، پىر بۇزرۇك، ھەممە ئادەم
ھۆرمەت قىلىدىغان ئۇلۇغ سۇلۇك پېشۋاسى سۈپىتىدە دەبدەبە
بىلەن كىرىپ كەلدى ـ دە، شاھزادە ئىسمائىلخانىنىڭ قارشى
ئېلىشىغا تەمە قىلغىنىدىن ئارتۇقراق نائىل بولدى.

تۇنجى قېتىم كۆرۈشۈشتىلا شاھزادە ئىسمائىلخان شەھەر-
نىڭ شەرقىدىكى كاتتا باغ ـ سارىيىنى بۇ مەخدۇمزادە پىرى
بۇزرۇكقا ئىنئام قىلىۋەتتى. خوجا ئابدۇللا ئىشان شاھزادە ئىس-
مائىلخانغا ئاتا ـ بوۋىلىرىدىن تارتىپ بۇيۇك سەئىدىيە سەلتەنىتى-
نى مۇستەھكەملەش ئۈچۈن كۆپ ئەجىر سىڭدۈرگەنلىكىنى، كې-
چە ـ كۈندۈز ئېتىكاپتا ئولتۇرۇپ، دۇئاگۇيلۇق قىلىپ تۇرغانلى-
قىنى، شۇ سەۋەبلىك سۇلتان ئابدۇللاخان ھاكىمىيىتى مۇستەھ-
كەملىنىپ، سەلتەنەتلىك شانۇشەۋكىتى يىراق ـ يىراقلارغا تار-
قالغانلىقىنى ماختىنىپ تۇرۇپ ئۇزۇندىن ـ ئۇزۇن سۆزلىدى.
سۆز ئارىلىقىدا سۇلتان ئابدۇللاخانىنىڭ مەرھۇم دادىسى، ئىشان
كالان ۋەلىيۇللاخوجا شادى پىرى بۇزرۇكقا قول بېرىپ مۇرىت
بولغانلىقىنى، دادىسى ئۆلۈپ كەتكەندىن كېيىن، ئۆزىنى پىر
تۇتۇپ قول بەرگەنلىكىنى، ھەرقانداق چوڭ ـ كىچىك سەلتەنەت
ئىشلىرىنى ئۆزىگە مەسلىھەت سېلىپ تۇرغانلىقىنى بىرنەچچە قې-
تىم ئالاھىدە ئەسكەرتىپ ئۈلگۈردى. ئاخىرىدا نائىنساپ شاھزادە
يولۋاسخانىنىڭ ئەقىلسىزلىق قىلىپ، ئىشقىيەچى مۇرتەت خوجا
ھىدايىتۇللا ئىشانىنىڭ دامىغا چۈشۈپ، سېھىر ـ ئەپسۇنلىرىغا
ئالدىنىپ، ئاسىيلىق يولىنى تۇتۇپ، ئىنىسى شاھزادە ئابدۇمۆ-
مىنخاننى ئۆلتۈرۈپ تەخت تارتىۋالغانلىقىدىن دادلىدى.

شاھزادە ئىسمائىلخان سەئىدىيە ئوردىسىدا مەخدۇمزادىلەر-
نىڭ نېمە ئۈچۈن شۇنچىۋالا ئەتىۋارلىنىدىغانلىقىنى، ئاكىسى
سۇلتان ئابدۇللاخانىنىڭ نېمە ئۈچۈن ئاۋۋال ئاتا مەخدۇمزادە ئى-
شانغا، كېيىن بالا مەخدۇمزادە ئىشانغا قول بېرىپ مۇرىت بول-
غانلىقىنى ئوبدان بىلەتتى. ناۋادا كۆڭلىدە بىرىدە سەئىدىيە
تەختىدە پاسىبان بولۇپ ئولتۇرۇپ قالسا ئۆزىنىڭمۇ ئەلنىڭ مۇ-
قىملىقى، خەلقنىڭ خاتىرجەملىكى ۋە تەخت دۈشمەنلىرىنى كۆ-
پەيتىۋالماسلىق ئۈچۈن بۇ مەخدۇمزادىلەرگە قول بېرىپ مۇرىت
بولۇشقا مەجبۇر بولىدىغانلىقىنى چۈشىنەتتى. ئۇ شاھزادە يول-

ۋاسخاننىڭ ئىنچىل تۇردە ئاتىسى سۇلتان ئابدۇللاخان بىلەن
قارشىلىشىپ تەخت تارتىۋېلىشقا ئۇرۇنغانلىقى، بۇ جەرياندا نۇر-
غۇن قانلىق جەڭلەرنى قىلغانلىقى ئاخىرقى ھېسابتا تەخت تارتى-
ۋېلىشقا مۇۋەپپەق بولغانلىقىدىن ھەمدە مۇنۇ مەخدۇمزادە ئىشا-
نىڭ يولۋاسخاننىڭ چوڭ ئىشەنچىسىگە ئېرىشكەن، يولۋاسخاننىڭ
دادىسىدىن تەخت تارتىۋېلىش ئۈچۈن يول كۆرسىتىپ كۆپ كۈچ
چىقارغان ئەشەددىي دۈشمىنى خوجا ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭ ئۆچ
ئېلىپ زۇلۇم سېلىشىدىن قورقۇپ ئاستانىدىكى ھەشەمەتلىك قە-
سىرى، مەئىشەتلىك تۇرمۇشىنى تاشلاپ قېچىپ چىققانلىقىدىن
تولۇق خەۋەردار ئىدى. ئەمما بۇ مەخدۇمزادە ئىشاننىڭ ئاقسۇ
زېمىنىغا قەدەم بېسىپلا قىسقا ۋاقىت ئىچىدە شۇنچىۋالا خەلقنى
ئۆز سۇلۇكىگە كىرگۈزۈپ، شۇنچە تېزلا كاتتا ئاتاق -
ئابرۇي قازانغانلىقىنى چۈشەنمەيتتى ھەم بۇنىڭدىن ھەيران
قالاتتى.

«بۇ خوجا - ئىشانلارنىڭ راستىنلا شۇنداق كەشپۇ كارامەت-
لىرى بارمىدۇر؟ ياراتقان ئاللا ئىگەم ئۇلارنى نەگىلا بارسا ئاشۇن-
داق قوللاپ، ئەزىز قىلامدىغاندۇر؟ ئۇلارغا تايانماي تەختتە ئول-
تۇرغىلى، خانۇ سۇلتان بولغىلى بولماسمۇ زادى؟...»

ئىسمائىلخان ئالىلىقانداق بىر خىياللارنىڭ تۈرتكىسىدە مەخ-
دۇمزادە خوجا ئابدۇللا ئىشانغا كاتتا ئىلتىپاتلارنى كۆرسەتتى.
زىيارەت قىلىپ ئوردىغا كەلسە ئالدىغا ئىستىقبالغا چىقتى، كەتسە
ئارقىسىدىن چىقىپ ئۇزىتىپ قويدى. ئىسمائىلخاننىڭ بۇ ھەرد-
كىتى باشقا ئەمىرلەرگىمۇ تېزلا تەسىرىنى كۆرسەتتى. مانا ئەم-
دى خوجا ئابدۇللا ئىشان ئىسمائىلخاننىڭ نائىب ئەمىرلىك ئور-
دىسىغا خالىغانچە كىرىپ - چىقالايدىغان، ئىسمائىلخانغا خالىغان-
چە ئەقىل - مەسلىھەت كۆرسىتىدىغان بولۇۋالدى.

شاھزادە ئىسمائىلخان مەخدۇمزادە خوجا ئابدۇللا ئىشاننىڭ
بىرىنچى قېتىملىق سۇلۇك تەرغىباتىنى ئاڭلاش بىلەن ئۇنىڭغا

قول بېرىپ مۇرىت بولدى. شۇنىڭ بىلەن ئۇنىڭ ئەمىرلىرىنىڭ
كۆپىنچىسى دېگۈدەك ئىسھاقىيە سۇلۇكىگە كىردى. ئۇزاق ئۆت-
مەي قەشقەر، ئاستانە، خوتەندىكى سۇلۇكى ئىشقىيەچىلەرنىڭ
زۇلمىغا، تەقىبىگە ئۇچرىغان سۇلۇكى ئىسھاقىيە مۇرىتلىرى
توپ - توپ بولۇپ ئاقسۇغا ئېقىشقا باشلىدى. شۇنداق قىلىپ
ئاقسۇ ئىسھاقىيە سۇلۇكىنىڭ بۆشۈكىگە ئايلىنىپ قالدى.

2

ئىسمائىلخان مەخدۇمزادە خوجا ئابدۇللا ئىشانغا قول بېرىپ
مۇرىت بولغاندىن كېيىن، ئىشاننىڭ ۋەسۋەسىگە سېلىشى بىلەن
يۈرىكىنىڭ چوڭقۇر بىر يەرلىرىگە كۆمۈۋېتكەن بىر شېرىن ئار-
مىنى قايتىدىن يېلىنجاشقا باشلىدى.

— بۈيۈك سەئىدىيە تەختى شاھزادە يولۋاسخاندەك ئاسىي،
مۇلھىد تەخت ئوغرىسىغا ئەمەس، جانابلىرىدەك ئىستىپداتلىق
شاھزادىگە، بارلىق مۇسۇلمان ئۇممەتلەرنى ھىدايەت يولىغا باش-
لاپ، سائادەت ئىشىكلىرىنى ئاچقۇچى ئەھلى سۇلۇكنىڭ باھادىر
ھامىيسىغا مەنسۇپ بولۇشى كېرەك ئىدى. ھالا بۈگۈنكى كۈندە
بۈيۈك تەخت - سەلتەنەتنى ئاتا قارغىشىغا مەھكۇم بولغان، ئۆز
قېرىندىشىنىڭ خۇنىنى ئىچكەن شارابخور بىلەن خوجا ھىدايىتۇل-
لاغا ئوخشاش ئىشقىيەچى نامۇسۇلمانلارنىڭ كاتتىسى ئىگىلەپ،
ئەل - رەئىيەتكە چىدىغۇسىز ئازاب - زۇلۇملارنى سالماقتا،
ئاۋامنىڭ پىغانى پەلەككە يەتتى. ئەل - يۇرتنىڭ بېشىغا چۈشكەن
بۇ كۈلپەتلەرنى ئاللا ئىگەم «ئەۋلىيا» جانابلىرىنىڭ ئادالەت قى-
لىچى ئارقىلىق دەپئى قىلىشىدىن بېشارەت بەردى. ناۋادا، ئاق-
سۇدەك كىچىككىنە يۇرتنىڭ نائىب ئەمىرلىكىگە شۈكرى - قانا-
ئەت قىلىپ ئولتۇرۇۋېرىدىغان بولسىلا ھېسابسىز گۇناھكەبىر

سادىر قىلغان بولىدىلا. بۇ گۇناھلارغا بىزلەركىم مەخدۇمزادە
ۋەلىيۇللا پىرى بۇزرۇكۋارمۇ شېرىك بولۇپ قالىمەن. قاراپ
ئولتۇرماي دەرھال ئادالەت قىلىچلىرىنى يالىڭاچلىسىلا، مېنىمۇ
ھەم ئۆزلىرىنىمۇ بۇ گۇناھىكەبىردىن تېزرەك ساقىت قىلى-
سىلا، — دەپ ئالدىراتتى خوجا ئابدۇللا ئىسمائىلخاننى ۋەسۋە-
سىگە سېلىپ.

ئىشاننىڭ بۇ مەدەت، بېشارەتلىرى ئىسمائىلخاننىڭ يۈرىكى-
دىكى ئاجىز پىلىلداپ تۇرغان چوغنى ھەدەپ يەلپۈپ يېلىنجىتات-
تى. ئىشانغا ئېنىق بىر جاۋاب بەرمىگىنى بىلەن خىياللىرى
تىنچسىز ئىدى.

«··· پىرى بۇزرۇك راست دەيدۇ. ئەسلىدىمۇ سەئىدىيە
تەختى ئەزەلدىن داۋاملىشىپ كېلىۋاتقان قائىدە ـ يوسۇن بويىچە
ئاكام سۇلتان ئابدۇللاخاندىن كېيىن چوڭ ئىنىسى بولغان ماڭا
مەنسۇپ بولۇشى كېرەك ئىدى. ئاكىدىن كېيىن ئىنىسى تەخت
ۋارىسى بولۇش ئەزەلدىن بار ئەنئەنە ئىدى. ئەمما، ئاكام سۇلتان
ئابدۇللاخان بۇ قائىدىنى بۇزۇپ چوڭ ئوغلى يولۋاسخاننى ۋەلى-
ئەھدى قىلدى. مېنى ۋە ئىنىم ئىبراھىمخانلارنى خەۋپلىك دۈش-
مەن، ئىشەنچسىز مەھرەم قاتارىدا كۆرۈپ، چالىش، كۇچا قاتار-
لىق تاشقى ئۇرۇش پاراكەندىچىلىكى تولا يۈز بېرىپ تۇرىدىغان
يۇرتلارنىڭ ئەمىرلىكىگە تەيىنلەپ، پالىغان ھېسابتا ئوردىدىن
چەتلەشتۈردى. گەرچە كۆڭلۈمدە قايىل بولمىساممۇ بۇ دەرد ـ
ئەلەملەرگە چىداشقا مەجبۇر بولدۇم، ئاكام ئابدۇللاخان قابىلى-
يەتسىز ئوغۇللىرىدىن ۋاپا كۆرمىگەندىن كېيىن قېرىنداشلىرى-
نىڭ كۆڭلىنى ئۇتۇپ، ئۆز سەلتەنىتىنى مۇستەھكەملەش ئۈچۈن
ماڭا بۇ ئاقسۇ دىيارىنى سۇيۇرغال قىلىپ بەرگەن بولدى. ھامان
بىر كۈنى پۇرسەت ـ نۆۋەت كېلىپ قالار دەپ سەۋر قىلغانىدىم،
ھەقىقەتەن سەۋرنىڭ تېگى ئالتۇن ئىكەن. مانا پىرى بۇزرۇك
مەخدۇمزادە تېزرەك ئاستانىگە لەشكىرىي يۈرۈش قىلىپ، سەئى-

دىيە تەختىنى تارتىۋېلىشىمنى ئالدىرىتىۋاتىدۇ. مېنىڭمۇ ھەم
شۇنداق قىلغۇم بار. ئەمما، قاراملىق قىلىشقا بولمايدۇ، شاھزادە
يولۋاسخاننى سەل چاغلاشقا تېخىمۇ بولمايدۇ. لەشكەرلىرىم ئاز،
ئۆز ۋاقتىدا ئاستانىگە لەشكەر يۆتكەش يارلىقىنى تاپشۇرۇۋالغان-
دا، ئاكام سۇلتان ئابدۇللاخاننى شۈبھىلىنىپ قالمىسۇن دەپ،
بىر تۈمەن خىللانغان ئاتلىق لەشكىرىمنى ئاستانىگە يولغا سېلىۋې-
تىپ تولىمۇ خاتا قىلغانىكەنمەن. ئەمدى ئالدىرىماي پۇختا تەييار-
لىق كۆرۈش كېرەك. چالىشنىڭ نائىب ئەمىرى ئىنىم ئىبراھىم-
خان بىلەن ئۇچتۇرپاننىڭ نائىب ئەمىرى جىيەنىم مۇھەممەدئى-
مىن باھادىرخانلار[1]بىلەن مەسلىھەتلىشىشىم، ئۇلارنىڭ ياردىمى-
گە تايىنىشىم كېرەك. يەنە بىر تەرەپتىن ئاستانىگە ئايغاقچى
ماڭدۇرۇپ، جىيەنىم يولۋاسخاننىڭ لەشكىرىي ئەھۋالىدىن تولۇق
خەۋەردار بولۇشۇم كېرەك. قالدى ئىشلارنى كېڭەش بىلەن مۇۋا-
پىق بىر ئىزغا سالارمەن···»

ئىسمائىلخان بىر تەرەپتىن ئاستانىگە سوۋغا ـ سالاملار
بىلەن مەكتۇپ ئەۋەتىپ جىيەنى شاھزادە يولۋاسخاننىڭ سەئىدىيە
تەختىدە خاقان بولۇپ ئولتۇرغانلىقىنى مۇبارەكلەپ ئۇنىڭ كۆڭ-
لىنى تىنچىتسا، يەنە بىر تەرەپتىن سەركەردىلەرنى ئاقسۇ تەۋە-
سىدىكى ھەرقايسى كەنت ـ قىشلاقلارغىچە ئەۋەتىپ كۆپلەپ لەش-
كەر قوبۇل قىلىپ، پۇختا مەشىقلەندۈرۈپ، ئاستانە يۈرۈشىگە
تولۇق تەييارلىق كۆرۈۋاتاتتى. ئىنىلىرىمۇ ئۇنىڭغا ھەمدەمدە
بولۇشقا ۋەدە بېرىپ ھەربىرى ئىككى مىڭدىن ئاتلىق لەشكەر ۋە
مىڭدىن ئېگەر ـ جابدۇقلىرى بىلەن جەڭ ئېتى ئەۋەتكەنىدى.
شۇنداقتىمۇ ئىسمائىلخان مۇۋاپىق بىر لەشكىرىي يۈرۈش ۋاقتىنى
بېكىتمەي ئارىسالدى بولۇپ تۇرۇۋاتاتتى.

بۇگۈن ئىسمائىلخان مەھكىمە بېغىنىڭ شەرقىدىكى ھەشە-

---

[1] مۇھەممەدئىمىن باھادىرخان — سۇلتان ئابدۇللاخاننىڭ ئالتىنچى ئىنىسى سۇلتان سەئىد
باباخاننىڭ چوڭ ئوغلى، مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمنىڭ ئاكىسى.

مەتلىك راۋاقتا سەگىدەپ ئولتۇرغاچ ئالدىغا قويۇۋالغان رەھلگە[1] ئېگىلگىنىچە ئەلىشىر نەۋائىنىڭ «مەھبۇبۇل قۇلۇب»[2] ناملىق مەشھۇر كىتابىنى ئوقۇۋاتاتتى:

گاھى تاپتىم پەلەكتىن ناتىۋانلىق،
گاھى كۆردۈم زاماندىن كامرانلىق.
بەسى ئىسسىق - سوغۇق كۆردۈم زەماندىن،
بەسى ئاچچىق - چۈچۈك تاتتىم جەھاندىن.

ئىسمائىلخان بۇ كاتتا ئەسەرنىڭ نەسرىي شەكىلدە يېزىلغان گۈزەل بايانلىرىنى، پەلسەپىۋى، ئەخلاق قاراشلىرىنى، ئىلمىي يەكۈنلەرنىئۆزىنى ئۇنتۇغان ھالدا بېرىلىپ ئوقۇسا، ئارىغا قىستۇرۇلغان رۇبائىيلارنى، قىسقا - قىسقا بېيىتلارنى ھۇزۇرلىنىپ ئوقۇغىنىدا ئىختىيارسىز ئاۋازىنى ئۈنلۈك چىقىرىپ، ھاياجان بىلەن دېكلاماتسىيە قىلاتتى:

گەردون ماڭا گاھ جەفا ۋە دونلۇق قىلدى،
بەختىم كەبى ھەر ئىشتا زەبۇنلۇق قىلدى.
گاھ كام سارى رەھنەمۇنلۇق قىلدى،
ئەلقىسسە، بەسي بۇقەلەمۇنلۇق قىلدى[3].

ئىسمائىلخان بۇ كىتابقا مەپتۇن بولۇپ قالغان بولۇپ، ھازىرغىچە قانچە قېتىم تەكرار ئوقۇغىنىنى بىلمەيتتى. شۇ سە-

[1] رەھل — كىتاب قويۇپ ئوقۇيدىغان قىسقۇچ شەكىللىك ياغاچ گىرە.
[2] «مەھبۇبۇل قۇلۇب» — «كۆڭۈللەر سۆيگىنى». بۇ ئەسەرنى نەۋائى مىلادىيە 1500 - يىلى يازغان بولۇپ، پەلسەپە، ئەخلاق قاراشلىرىنى بايان قىلغان.
[3] يەشمىسى: پەلەك ماڭا گاھى جاپا سالدى ۋە پەسلىك قىلدى،
بەختىم كەبى ھەر ئىشتا يامانلىق قىلدى.
گاھى بۇ بەخت تېپىشقا يولباشچىلىق قىلدى،
دېمەككى: تولىمۇ رەڭۋازلىق قىلدى.

ۋەبلىك ئەسەر ئىچىگە قىستۇرۇلغان رۇبائىي - بېيىتلارنى يادا بىلەتتى. شۇ تاپتا ئۇ كىتابقا چۆكۈپلا كەتكەن بولۇپ، رەھلگە ئېڭىشىپ مۈكچىيىپلا قالغانىدى. شۇ ئەسنادا چىرايلىق توقۇلغان ئەپچىلگىنە يۇلغۇن سېۋەتتە ئۈجمە كۆتۈرۈپ كەلگەن خاس مۇلازىمى ئۇنىڭ دىققىتىنى بۆلۈۋەتتى.

— باغدىكى ئۈجمە پىشىپ قاپتىكەن. شاھزادە ئالىيلىرىنى ئېغىز تېگىپ باقامدىكىن دەپ، ئۈزۈپ ئەكەلگەنىدىم، — دېدى مۇلازىم سېۋەتنى شىرەگە ئاۋايلاپ قويۇپ.

بودەكلىرىنى تاللاپ بىر تال - بىر تالدىن ئاۋايلاپ ئۈزۈلگەن ئاپئاق ئۈجمىلەرگە شۇنداقلا قارىغان ئادەمنىڭ ئىشتىھاسى ئېچىلىپ ئاغزىغا سېرىقسۇ كېلەتتى. ئۈجمە بۆلاق سۈيىدە ئاۋايلاپ يۇيۇلغان بولۇپ، قۇياش نۇرىدا ۋال - ۋۇل قىلىپ يالتىرايتتى. ئىسمائىلخان ئۈجمىدىن بىر تال ئېلىپ ئاغزىغا سالدى. شۇھامان مۇزدەك ئۈجمە ئاغزىدا ئېرىپ، شېرىن تەمى لەۋلىرىدە قالدى. ئۇ ئۈجمىنى ئىشتىھا بىلەن يېمەكچى بولۇپ قولىنى ئۇزاتتىيۇ، ئېسىگە بىر ئىش كەلگەندەك بىردىنلا توختاپ قالدى.

— بېرىپ مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمنى دەرھال چاقىرىپ كەل، — دېدى مۇلازىمغا قاراپ.

ئىسمائىلخان ئۈجمىنى كۆرۈپ، مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمغا قىسىنىپ قالغانىدى.

«ئەجەب ئىلگىرىكىدىن كەم دىدار بولۇپ كەتتىغۇ بۇ مەلىكە، نېمە ئىشلارنى قىلىپ يۈرىدىكىنتاڭ. ئالدىراش ۋاقىتلاردا بىمەھەل كېلىپ ئادەمنى ئاۋارە قىلىدۇ.»

ئىسمائىلخان شۇلارنى خىيالىدىن ئۆتكۈزگەچ يەنە كىتابقا ئېڭىشتى.

مەلىكە خانزادە خېنىم پاجىئەسىدىن كېيىن كۆڭلى پەرىشان بولۇپ، تۇرپاندىكى ئاتا - ئانىسىنىڭ قېشىغا كەتمەكچى بولغان مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم سۇلتان ئابدۇللاخان بىلەن خوشلىشىپ

ئاستانىدىن يولغا چىققاندىن كېيىن تاغىسى شاھزادە ئىسمائىلخاننى يوقلاپ ئۆتمەكچى بولۇپ ئاقسۇدا توختىغانىدى. تاغا - جىيەن قايتا كۆرۈشۈپ، بىر - بىرىگە ئوبدانلا ئېچەكىشىپ قالدى. مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم ئىسمائىلخان بىلەنمۇ بىللە شىكارغا چىقتى، ئوقيا ئېتىشتا بەسلەشتى، جەڭبازلىق، چەۋەندازلىق ماھارىتى كۆرسەتتى، شاھمات ئوينىدى. مەلىكە ئاقسۇدىمۇ ئوقيا ئېتىش، شاھمات ئويناش، ھۆسنخەت يېزىش ماھارىتى بىلەن تاغىسى ئىسمائىلخاننىڭ ھۆرمىتىگە، ئەتىۋارلىشىغا نائىل بولدى.

مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم ئاستانىدىكى ۋاقتىدا ئوردا كۇتۇپخانىسىدىكى بىر قىسىم كىتابلارنى تۇرپانغا ئالغاچ كېتىش مەقسىتىدە بىر نۇسخىدىن كۆچۈرۈۋالغان بولۇپ، لىق بىر ھارۋا كىتاب ئېلىپ ماڭغانىدى. بۇ كىتابلار ئەسلىدىنلا ئىلىمخۇمار ئىسمائىلخاننىڭ دىققىتىنى تارتتى، بىر - بىرلەپ كۆرۈۋىدى، بۇ كىتابلارنىڭ ئارىسىدا ئۆزى تېخى كۆرۈپ باقمىغان بىر قىسىم كىتابلارنىڭ بارلىقىنى بىلدى - دە، بىر نۇسخىدىن كۆچۈرۈۋالماقچى بولدى. ئەنە شۇنداق بىر تالاي سەۋەبلەر تۈپەيلىدىن مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم ئاقسۇدا تۇرۇپ قالدى. شىرئەلى باھادىرنىڭ جەڭبازلىق ماھارىتىگە قايىل بولغان ئىسمائىلخان ئۇنىڭغىمۇ ئالاھىدە ئىلتىپات كۆرسىتىپ ئاقسۇدا تۇرۇپ قېلىشقا كۆندۈردى - دە، لەشكىري مەنسەپ بېرىپ، ئاستانىدىن بالا - چاقىلىرىنى ئەكەلدۈرۈپ بەردى. ئەلىشىر نەۋائىنىڭ «مەھبۇبۇل قۇلۇب» ناملىق بۇ شاھانە ئەسىرىمۇ مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم ئاستانىدىن ئەكەلگەن كىتابلارنىڭ بىرى ئىدى.

بىلمەگەننى سوراپ ئۆرگەنگەن ئالىم،
ئارلانىپ سوراماغان ئۆزگە زالىم.

ئۆرگەنۇردىن قاچقان لەۋەند،
ئەمگەك تارتىپ ئۆرگەنگەن خىرەدمەند[1].

مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم باغقا كىرىپ ئۆزىنى ئۇنتۇغان ھالدا كىتابقا بېرىلىپ كەتكەن تاغىسىغا قاراپ «مەھبۇبۇل قۇلۇب» تىكى يۇقىرىقى نەزمىنى دېكلاماتسىيە قىلدى. بۇ دېكلاماتسىيىنى ئاڭلاپ ئىسمائىلخان بېشىنى ئاستا كۆتۈردى - دە، كىتابتىكى يەنە بىر نەزمىنى جاۋابەن دېكلاماتسىيە قىلدى:

ئىلىم ئوقۇپ، قىلماغان ئەمەل مەقبۇل،
دانە ساچىپ كۆرتەمەدى مەھسۇل[2].

دېكلاماتسىيە ئاخىرلىشىپ ھەر ئىككىلىسى قاقاقلاپ كۈلۈشۈپ كەتتى.

— مېنى چاقىرىپتىكەنلا، ئەمىر ئاتا، پەرمانلىرىغا بىنائەن پالاقلاپ كېلىشىم، — دېدى مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم تاغىسىغا ئەركىلەپ.

ئاستانىدىن ئايرىلغان ئازغىنە كەم ئىككى يىلدىن بېرى مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم خېلىلا بوي تارتىپ، ھۆسن - جامالىغا باشقىچە تولۇپ كەتكەنىدى، ئەمما بالىلارچە شوخ، تەنتەك، سۆزمەن خۇسۇسىيىتىنى پەقەتلا تاشلىمىغانىدى.

— يازنىڭ تۈنجى نېمىتىگە بىللە ئېغىز تېگەيلى دېگەنىدىم، — دېدى ئىسمائىلخان سېۋەتتىكى ئۈجمىنى ئىما قىلىپ.

① يەشمىسى: بىلمىگەننى سوراپ ئۆگەنگەن ئالىم،
نومۇس قىلىپ سورىمىغان ئۆزىگە زالىم.
ئۆگىنىشتىن قاچقان يارىماس كىشىدۇر.
جاپا چېكىپ ئۆگەنگەن كىشى ئەقىللىق.

② يەشمىسى: بىلىم ئېلىپ ئىشلىتىشنى قىلمىغان قوبۇل،
ئۇرۇق چاچتى ۋە لېكىن يىغمىدى ھوسۇل.

— سىلى تېخى يازنىڭ ئۈجمىسىنى ئەمدى كۆرگەن ئوخشىماملا، ئاتا، — دېدى مەلىكە شىرەنىڭ قېشىغا كېلىپ ئولتۇرغاچ.

— ئەھۋالدىن قارىغاندا مەلىكەم ئاللىبۇرۇنلا يېڭىلىققا ئېغىز تېگىپ بوپتىكەن-دە؟ — دېدى ئىسمائىلخان كۈلۈپ، — مۇلازىملارمۇ مەلىكەمنىڭ كۆڭلىنى ئېلىشنى ئوبدان بىلىدۇ بولمىسا.

— سىلىگە ئېغىز تەگكۈزمەي تۇرۇپ بىزگە بېرەمتى ئۇ مۇلازىملار، — دېدى مەلىكە يالغاندىن چىرايىنى پۈرۈشتۈرۈپ، — ئۆزۈم ئۈزۈپ يېدىم.

— ئاچ پاقىلىقىڭىزنى قارىمامدىغان، مەلىكەم، ئاشنى كۆرگەندە ئىمان قېچىپتۇ، دەپ مەندەك تاغىڭىزنى قىچقىرىۋېلىشىنمۇ ئۇنتۇپسىز-دە.

— سىلىنى قىچقارسامۇ كەلمەيتتىلە، — دېدى مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم كۈلۈپ.

— نېمىشقا؟ — سورىدى ئىسمائىلخان قىزىقىپ.

— چۈنكى، مەن سىلىنى شاختا چىقىپ تۇرۇپ ئۈجمە يېيىشكە تەكلىپ قىلسام بولمايدۇ-دە، كۆپ قىسىندىم بولمىسا سىلىگە.

— شاختا ئۆزىڭىز چىقىپ ئۈجمە يېدىڭىزمۇ؟ — سورىدى ئىسمائىلخان تەئەججۇپلىنىپ.

— ھەئە، — دېدى مەلىكە بەخىرامان جاۋاب بېرىپ، — ئۈجمە دېگەننى شاختا قونۇپ ئولتۇرۇپ يېمىسە ئۈجمە يېگەندەك بولمايدۇ كىشى.

— قىلغان قىلىقىڭىزنى كۆرمەمدىغان سىزنىڭ، — دېدى ئىسمائىلخان مەلىكىنىڭ شوخلۇقىدىن سۆيۈنۈپ، — سىزنىزە نېمە دېسەم بولار، قىزىم، يا مەلىكىگە ئوخشاشمايسىز، يا شاھزادىگە. ناۋادا ئۈجمە شېخىدىن يىقىلىپ چۈشۈپ بىر يېرىڭىزنى

سۇندۇرۇۋالغان بولسىڭىز، ئىنىم سۇلتان سەئىد باباخانغا نېمە دەپ جاۋاب بېرەر بولغىيتتىم. ئالا ئۈجمە يەپ قورسىقىڭىزنى ئاغرىتىۋالغانسىز تايىنلىق.

ئۇلار ئەنە شۇ يوسۇندا مۇڭدىشىپ ئولتۇرۇپ، سېۋەتتىكى ئۈجمىنى يەپ تۈگەتتى. مۇلازىم ئۇلارنىڭ قولىغا يەنە بىر قېتىم سۇ بېرىپ قول چايقاتقاندىن كېيىن داستىخاننى يىغىشتۇردى.

— ئۈجمىنىمۇ يەپ بولدۇق. باشقا ئىش بولمىسا، مەن قايتاي، — دېدى مەلىكە ئورنىدىن تۇرۇشقا تەرەددۇتلىنىپ.

— ئولتۇرۇڭ، سىزگە دەيدىغان گېپىم بار، — دېدى ئىسمائىلخان مەلىكىنى توختىتىپ، — ئېيتىڭا، قىزىم، يېقىندىن بېرى ئەجەب مەندىن قاچىدىغان بولۇپ قالدىڭىزغۇ، كۆڭلىڭىزنى رەنجىتىپ قويمىغاندىمەن؟…

— سىلىدىن نېمىشقا رەنجىگۇدەكمەن، ئاتا، — دېدى مەلىكە كۈلۈپ.

— ئەمىسە ئەجەب…

— بۇنى ئۆزلىرى بىلىلا، — دېدى مەلىكە يەنە ئۆزىنى كۈلكىگە زورلاپ.

— مەن بىلەلمىدىم. ئۆزىڭىز ئوچۇق جاۋاب بېرىڭ، — دېدى ئىسمائىلخان.

— دېسەم رەنجىپ قالارلىمىكىن.

— رەنجىمەيمەن.

— ماقۇل ئەمىسە، — دېدى مەلىكە ئورنىغا قايتا چاپلىشىپ ئولتۇرۇپ، — ئەسلىدە سىلى سورىمىسىلىمۇ دېمەكچىدىم. ئەمما، مۇۋاپىق پۇرسەت تاپالماي يۈرەتتىم. ئۆزلىرى گەپ تېشىپ قالدىلا، كۆڭلۈمدىكىنى قىسقىلا دەي، قالغىنىنى ئۆزلىرى بىلىۋالسىلا. يېقىندىن بېرى سىلى ئاشۇ كەلگۈندى ئىشان بىلەنلا بولۇپ كەتتىلە، ھەتتا سىر-ئەسرارلىرىنىمۇ يوشۇرماس بولدىلا. مەن سەلتەنەت، يۇرتدارچىلىق ئىشلىرىدىكى بەزى ئىچكى

ئەھۋاللاردىن تازا خەۋەردار بولمىسامۇ، ئەمما بۇ تېجىمەل ئىشانلار نەدە پەيدا بولسا، شۇ يەردە جەڭگى - جېدەل بولىدىغانلىقىنى، ئەل - يۇرتىنىڭ تىنچلىقى بۇزۇلىدىغانلىقىنى ئوبدان بىلىمەن...

— تىلىڭىزنى يىغىڭ! — ئىسمائىلخان بىردىنلا قاپىقىنى تۈردى، — پۈتكۈل ئەل - يۇرت ئەۋلىيا ئەزەم دەپ ھۆرمەت قىلىدىغان پىرى بۇزرۇك ئەزىزلەرگە تىل تەگكۈزۈشكە قانداق پېتىندىڭىز... بۇنىڭ كەچۈرگۈسىز گۇناھ ئىكەنلىكىنى بىلمەمسىز، مەلىكەم؟

— ئۇ ئىشاننىڭ ئەۋلىيا ئىكەنلىكىنى ياراتقان ئىگەم ئۆزى بىلىدۇ، — دېدى مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم خاتىرجەم ھالدا، — بايام سىلىنى رەنجىپ قالىلا دېگەنىدىم، راستتىنلا شۇنداق بولدى.

— مېنىڭ كۆڭلۈمنى چۈشىنىڭ، قىزىم، — دېدى ئىسمائىلخان خىيالچانلىق بىلەن، — سەئىدىيە سەلتەنەتىنى بەرپا قىلغۇچى تەخت ساھىبى جەننەتماكان بابائى بۇزرۇكىمىز سۇلتان سەئىدخان ئالىيلىرىدىن تارتىپلا بۇ پىر بۇزرۇكلارغا قول بېرىپ، ئۇلارنى پىر ئۇستاز تۇتۇپ كەلگەنىكەن. بۇ ئەزەلدىن داۋاملىشىپ كەلگەن ئۇدۇم. بىز ھەم بۇ ئۇدۇمدىن باش تارتالمايمىز. ئۇلارسىز سەلتەنەتنىڭ تىنچ - ئاسايىشلىقىنى تەسەۋۋۇر قىلالمايمىز. بىز ھەرقاچان ئۇلارنىڭ دۇئاگۇيلۇقىغا موھتاجمىز.

ئىسمائىلخان كۆڭلىدىكىنى يوشۇرمايلا ئېيتتى. ئەمما، ئۆز سۆزلۈك مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم قايىل بولىدىغاندەك ئەمەس ئىدى.

— ئۆزىنى ئەھلى شەرىئەتنىڭ يولباشچىسى، ئەھلى سۇلۇكنىڭ پېشۋاسى دەپ ئاتىۋالغان ئۇل ئىشاننىڭ بىرەر مەقسەت - مۇددىئاسى بولمىسا، شۇنچە ھەرەج تارتىپ ئاقسۇغا كەلمەس،

ئۆزلىرىنى سۇلۇككە دەۋەت قىلماس ئىدى. خۇدانىڭ زېمىنىنىڭ خالىغان بىر يېرىدە ئولتۇرۇپ، ئەل - يۇرت، سەلتەنەت ئۈچۈن خالىس دۇئاگۇيلۇق قىلسا، ياراتقان ئىگەم مەقبۇل كۆرۈۋېرەر ئىدى.

ئىسمائىلخان مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم بىلەن مۇنازىرىلىشىشنى خالىمىدىمۇ ياكى مەلىكىدىن راستتىنلا رەنجىپ قالدىمۇ، ئەيتاۋۇر رەھلىدىكى كىتابقا قارىغان بولۇپ جىملا تۇرۇۋالدى.

— مەن سىلىگە ئاشۇ كىتابتىكى دۇردانىلەردىن ئىككى كەلىمە سۆز ھەدىيە قىلاي، — دېدى مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم كۆزىنى يىراقلارغا تىكىپ تۇرۇپ، — ئەلىشىر نەۋائى ھەزرىتىم بۇ شاھانە كىتابىدا بىر قىسىم بارچە خۇي - پەيلى ھىيلىگەرلىك ۋە جەمئىي ھەرىكىتى غەرەزلىك ئالدامچى دىندارلار، شەيخ - موللىلار ھەققىدە مۇنداق بايانلارنى بەرگەنىكەن: «يەكتىكى ئۇنىڭ ئەيىبىنى ياپقۇچى يەكتىكىنىڭ ھەربىر يىپى ئالدامچىلىق چاقىدا ئېگىرىلگەن تەسۋى سىيرىمىقى رەڭۋازلىقتۇر، ئۇزاق نامازى ئوقۇمىقى كىشىگە كۆرسىتىش ئۈچۈندۇر، كۆلا بىلەن سەللە ئۇل ھەزرەتكە دۆلەتتۇر، ئۇزۇن ساڭگىلىتىلغان سەللە ئۇچى تۇلكە قۇيرۇقىدىن بەلگە، مەھەلسىز چىققان ئاۋازلىرى ناھايىتى سوغۇق، گوياكى ۋاقىتسىز قىچارغان تاۋۇق[1]...»

مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم بۇ پارچىنى ئوقۇپ بولغاندىن كېيىن، ئورنىدىن تۇردى - دە، ئىسمائىلخانغا تەۋازۇ بىلەن سالام بەردى.

— كەچۈرسىلە، ئاتا، مەن بۇ سۆزلەرنى ئۇل ئىشان پىرى بۇزرۇكقا تەققاسلىماقچى ئەمەسمەن. ئەمما، تۇيۇقسىز دوستلۇق، ساداقەتمەنلىك كۆرسەتكەنلەرنىڭ نىيەت، مۇددىئا - مەقسەتلىرىنى بىلىپ بېقىپراق سىر - ئەسرار بولغان ياخشى.

① تاۋۇق — توخۇ.

ئارتۇقچە سۆزلەپ كۆڭۈللىرىنى بىزەۋتە قىلىپ قويغان بولسام ئەپۇ قىلغايلا.

مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم بۇلارنى دەپ بولۇپ كېتىپ قالدى. ئۇنىڭ بۇ سۆزلىرى ئىسمائىلخاننىڭ كۆڭۈل ئارامىنى بۇزۇۋەتكەنىدى.

3

مەخدۇمزادە خوجا ئابدۇللا ئىشاننىڭ كۈن ئاتلاپ توختىماي دەيدەيگە سېلىشى بىلەن ئاقسۇ ئەمىرى ئىسمائىلخاننىڭ ئاستانىگە لەشكەر تارتىپ بېرىپ، تەخت ـ سەلتەنەتنى تارتىۋېلىش ئارزۇسى كۈنساناپ ئېشىپ بارماقتا ئىدى. شۇ كۈنلەردە ئۇ ئۆزىنى سەئىدىيە تەختىنى تارتىۋېلىشقا ھەقلىق دەپ قارايتتى. شۇڭا، ئۇ لەشكىري ھازىرلىقلارنى بارغانسېرى كۈچەيتىپ پۇختا تەييارلىق كۆرۈۋاتاتتى. ئەمما، ھە دېگەندە بۇ لەشكىري يۈرۈشنىڭ غەلىبىسىگە تازا ئىشەنچ قىلالماي ئىككى تايىن بولۇپ قېلىۋاتاتتى.

ھەئە، شاھزادە ئىسمائىلخاننىڭ خىياللىرى تىنچسىز، زىددىيەتلىك ھەم شېرىن، ھەم چۇچۇمەل ئىدى. ئولتۇرسا ـ قوپسا قىلغان خىياللىرىنىڭ ھەممىسى ئاشۇ سەلتەنەتلىك ئالتۇن تەخت بىلەن مۇناسىۋەتلىك ئىدى. ئۇ لەشكىري يۈرۈشنىڭ مۇشەققىتىنىمۇ، خېيىمخەتىرىنىمۇ، جىيەنى شاھزادە يولۋاسخان بىلەن بولىدىغان جەڭنىڭ غەلىبىسىنىمۇ ھەم مەغلۇبىيىتىنىمۇ، تەختتە ئولتۇرغاندىن كېيىن ئەمەلگە ئاشۇرماقچى بولغان پىلانلىرىنىمۇ ... ھەممە ـ ھەممىسىنى خىيال قىلاتتى. ئالدىنقى خىيالدىن كېيىنكى خىيالى كۆپرەك ھەم شېرىن ئىدى. ۋۇجۇدىغا تۈگىمەس لەززەتلەرنى بېغىشلايتتى. تەختتە ئولتۇرغاندىن

كېيىن ئاستانە، قەشقەر، خوتەن، ئاقسۇ، كۇچا، كورلا، مارالبېشى، چالىش، سېرىققول ... قاتارلىق مۇھىم يۇرتلارغا كىملەرنى ئەمىرلىككە بەلگىلەش ھەققىدە ئالدىن ئويلاپ قويغانلىرىمۇ بار ئىدى، ئەلۋەتتە.

ئەنە، ئاشۇنداق تىنىمسىز شېرىن خىياللارنىڭ ئەللەيلىشىدە ئولتۇرغان ئىسمائىلخاننى شىپىرلاپ كىرىپ كەلگەن ھۆدەيچىنىڭ قەدەم تاۋۇشى چۆچۈتىۋەتتى.

— مەلۇم بولغاي، ئاستانىدىن كەلگەن بىر مېھمان ئالىيلىرى بىلەن كۆرۈشۈشنى تەلەپ قىلىۋاتىدۇ، — دېدى ھۆدەيچى قول باغلاپ، بېشىنى تۆۋەن سالغىنىچە.

— ئاستانىدىن كەلگەن مېھمان؟ — ئىسمائىلخان بىرئاز تەئەججۇپلەندى، — كىم ئىكەن ئۇ؟

— نام ـ ئەمەلىنى مەلۇم قىلىشنى خالىمىدى. ئالىيلىرىغا مەلۇم قىلىپ قويسىلا، كۆرۈشىدىغان مۇھىم ئىشىم بار، دەيدۇ. چار ساقال، بەستلىك، ئاتمىش ياشلارغا كىرگەن ئادەم ئىكەن. گەپ ـ سۆزلىرىدىن ئادەتتىكى ئادەملەردەك قىلمايدۇ.

ئىسىم ـ مەرتىۋىسىنى مەلۇم قىلىشنى خالىمىغان بۇ مېھمانغا ئىسمائىلخان بىردىنلا قىزىقىپ قالدى.

— ئۇنداق بولسا، بىرئازدىن كېيىن كۇتۇپخانىغا باشلاپ كىرسىلە، — دېدى ئىسمائىلخان.

— خوش، — دېدى ھۆدەيچى كەينىگە يېنىپ.

ئىسمائىلخان دەستارپېچنىڭ[1] ياردىمىدە ئۇستىۋاشلىرىنى قايتىدىن يەڭگۈشلىدى ـ دە، نائىب ۋە ئەمىرلىكنىڭ بەلگىسى بولغان باشمالتاقچىلىك چوڭلۇقتىكى گۆھەر تاقالغان سەللىسىنى كىيىپ كۇتۇپخانىغا قاراپ ماڭدى. ئانچە ھايال قالمايلا ھۆدەيچى ھېلىقى مېھماننى باشلاپ كىرىپ كەلدى.

① دەستارپېچ — پادىشاھ، شاھزادە، ئەمىرلەرنىڭ ئۇستىۋاشلىرىغا مەسئۇل خادىم.

— ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم، شاھزادە ئالىيلىرى، ئەرزىمەس
ئېھتىرامىمنى قوبۇل قىلغايلا، — دېدى ھېلىقى مېھمان ئىسما-
ئىلخانغا چوڭقۇر سالام بەجا كەلتۈرۈپ.

— ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام، خۇش كېلىپلا، ئەزىز مېھ-
مان، — دېدى ئىسمائىلخانمۇ سالامنى ئىلىك ئېلىپ.

مېھمان بىلەن ساھىبخانىنىڭ كۆزلىرى بىرنەچچە دەقىقە
ئۇچراشتى. تونۇش چىراي كۆرۈنگەن مېھمانغا سىنچىلاپ قارىغان
ئىسمائىلخان بىردىنلا سەكرەپ تۇرۇپ كەتتى.

— ۋۇي، سىلى مىرزا باباقبەگ ئەمىر جانابلىرى ئەمەسمۇ؟

— مېنى ئەسلىرىدىن چىقىرىپ قويمىغانلىقلىرىغا كۆپ تە-
سەننا[1]، شاھزادە ئالىيلىرى، — دېدى مىرزا باباقبەگمۇ ئىسما-
ئىلخانىنىڭ ئالدىغا يۈگۈرۈپ.

مېھمان بىلەن ساھىبخانا قۇچاقلىشىپ كۆرۈشتى. مېھمان
راستىنلا ئاستانە ئەمىرى، قوشۇمچە ئاستانە مۇھاپىزەتچىلەر
قوشۇنىنىڭ ئەمىرلەشكىرى، سۇلتان ئابدۇللاخانىنىڭ يېقىن، ئى-
شەنچلىك ئادىمى مىرزا باباقبەگ ئىدى.

— تىنچ - ئامان كەللىمۇ، ئەمىر؟ — دەپ، قايتىدىن
ئەھۋال سورىدى ئىسمائىلخان مېھمان بىلەن بىللە ئورۇن ئالغان-
دىن كېيىن، — بۇ غېرىبانە يۇرتقا قانداق شاماللار ئۇچۇرۇپ
كەلدى ئۆزلىرىنى.

— سۆزلەپ كەلسەم گەپ تولا، ئالىيلىرى، — دېدى مىرزا
باباقبەگ ئېغىر ئۇھسىنىپ، — ئاستانىگە پاتمىغان بۇ ئەرزىمەس
بېشىمنى ئېلىپ ئالىيلىرىنى پاناھداپ كەلدىم.

مىرزا باباقبەگ لاچىندانە، قەلەمپۇر، ھىلىلە ۋە باشقا
دورا - دەرمەكلەرنى مول سېلىپ ئاچچىق دەملەنگەن زەپەر چاينى
سۇمۇرۇپ ئولتۇرۇپ، ئاقسۇغا كېلىش سەۋەبىنى سۆزلەشكە

[1] تەسەننا — رەھمەت، تەشەككۈر.

باشلىدى.

يولۋاسخان ئىنىسى شاھزادە ئابدۇمۇمىنخاننى تەختتە ئولت-
ۇرغان يېرىدىلا چېپىپ تاشلىغاندىن كېيىن، ئۆزىنى يە-
كەن سەئىدىيە سەلتەنىتىنىڭ خاقانى دەپ جاكارلاپ، تەختتە ئول-
تۇردى - دە، نېمە قىلارىنى بىلەلمەي خەۋپسىرەپ، ۋەھىمىدە
قالغان ئوردا ئەركانلىرىغا خۇش چىراي مۇئامىلە قىلىپ، سارا-
سىمىگە چۈشكەن كۆڭۈللەرنى تىندۇردى. بىرمۇ ئەمىرنىڭ مەن-
سەپ - مەرتىۋىسىنى ئېلىپ تاشلىمىدى. ئەمما، مۇھىم يۇرتدار-
چىلىق ئىشلىرىنى ئۆزىنىڭ قەشقەردىن بىللە ئەگەشتۈرۈپ كەل-
گەن ئەمىر - سەركەردىلىرى بىلەنلا كېڭەشتى. خوجا ھىدايىتۇل-
لا ئىشانى بولسا ئالاھىدە ھۆرمەتلەپ تەختنىڭ يېنىدىن ئورۇن
بەردى. ھىدايىتۇللا ئىشان ئوردىغا كىرسە، قائىدىنى بۇزۇپ
ئورنىدىن تۇرۇپ ھۆرمەت بىلدۈرەتتى. تەختكە يانداش قويۇلغان
شاھانە كۇرسىغا تەكلىپ قىلاتتى. ھىدايىتۇللا ئىشان ئولتۇرمى-
غۇچە ئولتۇرمايتتى. ئىشانغا قىلغان ھەربىر سۆزىدە «قۇتبىل
ئەقتاب»، «پىرى بۇزرۇك ئەۋلىيا»، «ۋەلىيۇللا»… دېگەندەك
ئىبارىلەرنى ئىشلىتىشنى ئېسىدىن چىقارمايتتى، ھەتتا «سەلتە-
نەتنى سۇلۇكتىن مۇستەسنا تۇتۇش» دىن ئىبارەت ئاتا مىزانىغا
خىلاپلىق قىلىپ، بارلىق ئوردا ئەركانلىرىنى سۇلۇكى ئىشقىيە-
گە دەۋەت قىلىپ، ھىدايىتۇللا ئىشانغا قول بېرىشكە مەجبۇرلى-
دى. ئەزەلدىن سۇلۇكى ئىسھاقىيە يولىنى تۇتۇپ كەلگەن خېلى
كۆپ ئەمىرلەر كاللىلىرىدىن ئەنسىرەپ، ھىدايىتۇللا ئىشانغا
مۇرىت بولدى. يولۋاسخانغا، ئىشانغا ياخشى كۆرۈنۈش ئۈچۈن
بىساتىدىكى مال - دۇنيالىرىنى، قىممەت باھالىق بۇيۇملىرىنى
ئايىماي سوۋغا قىلدى. شاھزادە يولۋاسخانىنىڭمۇ، ھىدايىتۇللا
ئىشانىنىڭمۇ ئوردىدىكى كونا ئەمىرلەرگە بولغان مۇئامىلىسى سى-
لىق ئىدى، خۇش چىراي مۇئامىلە قىلاتتى. ئەمىرلەرنىڭ قە-
سىرلىرىگە چاقىرغان مېھماندارچىلىقلىرىغا قالماي باراتتى، يەيت-

ـتى، ئىچەتتى، بەرگەن سوۋغا ـ سالاملىرىنى تەكەللۇپسىز قو-
بۇل قىلاتتى. ئەمما، ئوردىنىڭ مۇھىم كېڭەشلىرىدە بۇ ئەمىرلەر
يەنىلا سىرتتا قالاتتى. خۇددى يولۋاسخان ئۇنتۇغاقلىق كېسىلىگە
گىرىپتار بولغاندەك، مۇھىم كېڭەشلەردە، ئىشلاردا بۇ ئە-
مىرلەرنى ئېسىدىن چىقىرىپ قوياتتى.

ئوردىدا ئەمىرلەر نىسپىي تىنچلىقتا، خاتىرجەملىكتە ئې-
رىشكىنى بىلەن بىچارە، بىگۇناھ ئاستانە خەلقى تېخىچىلا ئوتنىڭ
ئارىسىدا ياشاۋاتاتتى. ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭ ئىشقىيەچى خەلىپە،
سوپىلىرى سۇلۇكى ئىسھاقىيە مۇرىتلىرىنى تازىلاش باھانىسى
بىلەن كۈندە دېگۈدەك ئادەم تۇتاتتى، ئۆلتۈرەتتى، مال ـ مۈلكى-
نى مۇسادىرە قىلاتتى. دەھشەتلىك سۇلۇك تەقىبىدىن، كوچا ـ
كويلارنى قاپلاپ كەتكەن خۇپىيە ـ پايلاقچىلاردىن پۇقرالار خاتىر-
جەم سىرتقا چىقالمايتتى. ئۆز ۋاقتىدا مەخدۇمزادە خوجا ئابدۇللا
ئىشاننىڭ سوپى جالالاتلىرى قەشقەردىكى بىگۇناھ، ئاددىي ئىشقى-
يە مۇرىتلىرىغا قانداق زۇلۇم سالغان بولسا، ھىدايىتۇللا ئىشا-
نىڭ سوپى جالالاتلىرىمۇ ئاستانىدىكى بىگۇناھ، ئاددىي ئىسھاقىيە
مۇرىتلىرىغا ئۇنىڭدىن ئاشۇرۇپ زۇلۇم سېلىۋاتاتتى. ئالتۇنلۇ-
قۇم، چىلتەنلىرىم مازارلىرىدا تىلەمچىلەر توپى كۈندىن ـ
كۈنگە كۆپىيىۋاتاتتى. ئوردا ئەمىرلىرىنىڭ ھېچقايسىسى ئاستانە
خەلقىنىڭ بۇ پاجىئەلىك قىسمەتلىرى ھەققىدە سۇلتان يولۋاسخان-
غا مەلۇمات سۇنۇشقا جۈرئەت قىلالمايتتى. چۈنكى، يولۋاسخان
خوجا ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭ تەۋسىيىسى بىلەن سۇلۇكى ئىشقىيە
تەرغىباتىنى قوللاش، سۇلۇكى ئىسھاقىيە تەرغىباتىنى چەكلەش
خۇسۇسىدا خانلىق قانۇن ـ جاساقتا تۈزىتىش كىرگۈزگەن بو-
لۇپ، ئىسھاقىيە مۇرىتلىرىغا ئىچ ئاغرىتىش، ئۇلارنى قانات
ئاستىغا ئېلىش قانۇنغا خىلاپ قىلمىش ھېسابلىناتتى. شۇنداق
كىشىلەرنىڭ جەددى ـ جەمەتى قىرىلىپ كېتەتتى. بۇ پاجىئەلىك
قىسمەتلەرنى، خوجا ھىدايىتۇللا ئىشان يولۋاسخان ھاكىمىيىتى-

ـنىڭ مۇقىملىقى، تىنچلىقى، ئاسايىشلىقى ئۈچۈن دەپ چۈشەندۈ-
رەتتى. شاھزادە يولۋاسخان بولسا بۇنىڭغا شەكسىز ئىشىنەتتى.

ئوردىدىكى نىسپىي تىنچلىق، خاتىرجەملىك ئاز كەم ئالتە
ئاي داۋاملاشتى. بۇ جەرياندا قانات ـ قۇيرۇقىنى ئوڭشىۋېلىشقا
ئۈلگۈرگەن شاھزادە يولۋاسخان بىلەن خوجا ھىدايىتۇللا ئىشان
ئەمدىلىكتە ئەسلىي قىياپىتىنى ئاشكارىلاشقا باشلىغانىدى.

بىر جۈمە كۈنى ئەتىگەنلىك قوبۇلدىن كېيىن، شاھزادە
يولۋاسخان لەشكىرىي دىۋاننىڭ ئەمىرى كەبىر چۆپىك مىرزا
بىلەن ئوردا ئىشىكئاغىسى قوشۇمچە ئوردا مۇھاپىزەتچىلەر قوشۇ-
نىنىڭ ئەمىرى مىرزا تەڭرىبەردىبەگنى تۇيۇقسىزلا ئۆلۈمگە ھۆ-
كۈم قىلدى ـ دە، نەق مەيداندىلا كاللىسىنى ئالدۇرۇۋەتتى.

— بۇ ئىككى رىياكار ئەمىر، — دېدى يولۋاسخان چىرايى-
دىن دەھشەت ياغدۇرۇپ تۇرۇپ، — خانغا ئاسىيلىق قىلىپ،
پەرغانە ئەمىرى بىلەن خۇپىيانە ئالاقە باغلاپتۇ، ئۇلارنىڭ تۇرالغۇ-
سىدىن شۇ خۇسۇستا يېزىلغان «قارا خەت» تېپىلدى. ئەمدى
كىمكى بۇيۇك سەلتەنىتىمىزنىڭ ئۇلىنى كولاپ مۇناپىقلارچە
ئىش- ھەرىكەتلەر بىلەن شۇغۇللىنىدىكەن، ئۇلارنىڭ كىم بولۇ-
شىدىن قەتئىينەزەر، ھەتتا جانابىي خان ئاتامنىڭ ئەتىۋارلىشىغا
ئېرىشكەن ئەمىرلەردىن بولۇشىغا قارىماي كاللىسى ئېلىنىدۇ،
قىلچە رەھىم ـ شەپقەت قىلىنمايدۇ، يەتتە جەمەتىگىچە قىرىپ
تاشلىنىدۇ.

يولۋاسخان دەلىل ـ ئىسپات سۈپىتىدە قوينىدىن بىر پارچە
خەتنى ئېلىپ پۇلاڭلىتىپ قويدى. قاتتىق ۋەھىمىدىن كاللىلىرى-
نىڭ قايغۇسىدا قالغان ئەمىرلەردىن ھېچقايسىسى ئۇ خەتنى يول-
ۋاسخاننىڭ قولىدىن ئېلىپ كۆرۈپ بېقىشقا پېتىنالمىدى. خەت-
نىڭ مەزمۇنى: ئەمىرى كەبىر چۆپىك مىرزا بىلەن ئوردا ئىشىك-
ئاغىسى مىرزا تەڭرىبەردىبەگ پەرغانە ئەمىرىگە سەئىدىيە خانلى-
قىغا لەشكەرتارتىپ كېلىپ، ئۆز تەسەررۇپىغا ئېلىش تەكلىپىنى

بىرىپ، ئۇنىڭغا ئىچىدىن ماسلىشىدىغانلىقىنى بىلدۈرۈپ خەت يازغانىمىش. پەرغانە ئەمىرى بۇلارغا پات يېقىندا سەئىدىيە ئېلىگە قاراپ لەشكەر تارتىدىغانلىقىنى، ئۇنىڭغىچە پۇختا تەييارلىق كۆرۈپ تۇرۇش توغرۇلۇق خەت يازغانىمىش.

بۇ «قارا خەت» نىڭ راست - يالغانلىقى نامەلۇم بولسىمۇ، لېكىن شاھزادە يولۋاسخاننىڭ بۇ ئىككى ئەمىرنى ئۆلتۈرۈۋېتىپ، بۇلار تۇتۇپ تۇرغان ئورۇدىنىڭ مۇھىم لەشكىرىي ھوقۇقىنى قەشقەردىن ئەگەشتۇرۇپ كەلگەن ئۆزىنىڭ سەركەردىلىرىگە ئېلىپ بەرگىنى ئەمەلىيەت ئىدى. چۆپىك مىرزا بىلەن تەڭرىبەردىبەگلەرنىڭ ئۆلۈمى ئىشنىڭ مۇقەددىمىسى ئىدى. شۇنىڭدىن كېيىن ئوردا ئەركانلىرىنىڭ ئارىسىدا ئاسىيلار پات - پات چىقىپ تۇردى. يولۋاسخانمۇ رەھىمسىزلىك بىلەن ئۇلارنىڭ كاللىسىنى ئېلىپ، ئۇلار تۇتۇپ تۇرغان مەنسەپكە ئۆزىنىڭ يېقىنلىرىنى بىر - بىرلەپ قويدى. ئازغىنە كەم ئىككى يىل ئىچىدە سۇلتان ئابدۇللاخان دەۋرىدە مەنسەپ تۇتقان ئوردا ئەركانلىرىنىڭ ئوندىن توققۇزى ئاسىي بولۇپ كەتتى ۋە يېڭىلاندى.

مانا ئەمدى ئۆزىنىڭ بارا - بارا يالغۇز قېلىۋاتقانلىقىنى سەزگەن ئاستانە مۇھاپىزەتچىلەر قوشۇنىنىڭ ئەمىر لەشكىرى مىرزا باباقبەگنىڭ كۆڭلىگە شەك چۈشۈشكە، كاللىسىدىن ئەندىشىرەشكە باشلىدى. شۇنداقتىمۇ ئۇ ھەربىر قەدىمىنى ئاۋايلاپ پۇختا بېسىۋاتاتتى. ئۇزۇن مەزگىل ئاستانىنىڭ ئەمىرلىكىنى، ئاستانە مۇھاپىزەتچىلەر قوشۇنىنىڭ ئەمىر لەشكەرلىك مەنسىپىنى ئۇستىگە ئېلىپ كېلىۋاتقاچقا، ئاستانە خەلقى ئارىسىدىمۇ ۋە خىللانغان بىر تۈمەن ئاستانە مۇھاپىزەتچى قوشۇنىنىڭ سەركەردە - لەشكەرلىرى ئارىسىدىمۇ يۇكسەك ھۆرمەت - ئابرۇيى بار ئىدى. ئاستانە پۇقرالىرى بۇ پېشقەدەم ئەمىرنىڭ ئادىللىقى، ئادالەتپەرۋەرلىكى، ئاجىز، كەمبەغەللەرنىڭ ھالىغا يېتىدىغانلىقى ھەققىدە ماختىشىپ ھېكايىلەرنى توقۇشسا،

ئاستانە مۇھاپىزەتچى قوشۇنىدىكى سەركەردىلەر بۇ پېشقەدەم سەركەردىنىڭ جەڭبازلىق ماھارىتى ۋە لەشكىرىي تەدبىرىنىڭ يېگانىلىقىنى تەرىپلىشىپ، ئۇنى مەرھۇم ئەمىرى كەبىر بۈيۈك ھەربىي سەركەردە ھىندىقۇش مىرزىغا تەققاسلايتتى.

شاھزادە يولۋاسخان بىلەن خوجا ھىدايىتۇللا ئىشانمۇ ئاستانە خەلقىنىڭ قوزغىلىپ كېتىشىدىن، شۇ سەۋەبلىك تەخت - سەلتەنەتكە خەۋپ يېتىشىدىن ئەنسىرەپ بۇ پېشقەدەم ئەمىرگە سوغۇق قولىنى ئۇزىتالماي ئىلاجسىز پەيت كۈتۈۋاتاتتى.

مەخدۇمزادە خوجا ئابدۇللا ئىشاننىڭ ئاقسۇغا قېچىپ كېتىپ، ئاقسۇنىڭ نائىب ئەمىرى شاھزادە ئىسمائىلخاننىڭ ھامىيلىقىغا ئېرىشىشى ۋە نۇرغۇنلىغان ئىسھاقىيە مۇرىتلىرىنىڭ قېچىپ بېرىپ ئاقسۇغا توپلىنىشى يولۋاسخان بىلەن ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭ ئوغىسىنى قاينىتىپ، كۆڭۈل ئارامىنى بۇزۇۋەتكەنىدى. شۇڭلاشقا، ئۇلار ئىككى يىلدىن بېرى ئاھالىنى لەشكىرىي مەجبۇرىيەت ئۆتەشكە زورلاپ، ئاقسۇغا جازا يۈرۈشى قىلىش ئۈچۈن ئىككى تۈمەندىن ئارتۇق لەشكەر توپلاپ مەشىق قىلدۇرۇۋاتاتتى. بۇ يىل باھار كىرگەندىن بېرى ئۇلارنىڭ لەشكىرىي ھازىرلىقلىرى بارغانسېرى كۈچىيىپ بېرىۋاتاتتى. ھەر قېتىملىق ئوردا كېڭىشىدە ئاقسۇدىكى ئىسھاقىيەچى ئاسىي مۇرتەتلەرنى جازالاش تەدبىرلىرى مۇزاكىرە قىلىنماي قالمايتتى.

بىر كۈنى ئەتىگەنلىك قوبۇلدىن كېيىن، شاھزادە يولۋاسخان ئاستانە ئەمىرى مىرزا باباقبەگنىڭ بۈيۈك سەئىدىيە خانلىقى ئۈچۈن كۆرسەتكەن كاتتا تۆھپىلىرىنى بىر ھازا ماختىغاندىن كېيىن، ئۇنىڭ كۆرسەتكەن ئەجىر - تۆھپىسىنى تارتۇقلاش، ئىقتىدارىنى تېخىمۇ ياخشى جارى قىلدۇرۇشقا شارائىت ھازىرلاپ بېرىش ئۈچۈن ئۇنى ئەركانى دۆلەتلىك[1] مەرتىۋىسىگە كۆتۈرگەن-

---

① ئەركانى دۆلەت — باش ۋەزىر.

لىكى ھەققىدە يارلىق جاكارلىدى.

كۈتۈلمىگەن بۇ كاتتا شان ـ شەرەپتىن مىرزاباباقبەگ بىر ھازا چۈش كۆرگەندەك بولۇپ تۇرۇپ قالدى. ئۇ سۇلتان ئابدۇللاخان دەۋرىدىن باشلاپ ھېچقانداق بىر ئەمىرنى ئەركانى دۆلەتلىك مەرتىۋىسىگە كۆتۈرمەي، بۇ كاتتا مەرتىۋىنى ئۆزىنىڭ خانلىق مەرتىۋىسىگە بىرلەشتۈرۈپ ھاكىمىيەت يۈرگۈزۈپ كەلگەنلىكىنى ئوبدان بىلەتتى. ئەمدى سۇلتان يولۋاسخان قائىدىنى بۇزۇپ، بۇ كاتتا مەرتىۋىنى مىرزا باباقبەگكە تەقدىم قىلغۇسى كېلىپ قاپتا؟!

— ئەركانى دۆلەت مىرزا باباقبەگ ئالىيلىرى يارلىق تاپشۇرۇۋالغاي، — دەپ توۋلىدى يارلىقچى ھېلىغىچە خىيال سۈرۈپ تۇرۇپ قالغان مىرزا باباقبەگكە قاراپ.

— خان ئالىيلىرىنىڭ شەپقىتىگە ھەشقاللا، — دېدى مىرزا باباقبەگ يارلىقنى بېشىدىن ئېگىز كۆتۈرۈپ.

— ئاستانىنىڭ ئەمىرلىكىنى، قوشۇمچە ئاستانە مۇھاپىزەتچىلەر قوشۇنىنىڭ ئەمىرلەشكەرلىكىنى ھازىرچە قۇتبىل ئەقتاب پىر بۇزرۇك خوجا ھىدايىتۇللا ئىشان ھەزرەتلىرى ۋاقىتلىق ئۈستىگە ئالغاي، — دېدى يولۋاسخان ئاغزاكى يارلىق جاكارلاپ.

يارلىقنى ئاڭلاپ ھىدايىتۇللا ئىشان مەمنۇنلۇق بىلەن چىرايىغا كۈلكە يۈگۈرتۈپ قىمىرلاپ قويدى. ئەمما، ئەركانى دۆلەتلىك يارلىقنى تۇتۇپ تۇرغان مىرزاباباقبەگ تۇيۇقسىز بېشىدىن بىر چېلەك سوغۇق سۇ قۇيۇۋەتكەندەك چۆچۈپ كەتتى، يۈرىكى دۈكۈرلىدى.

مىرزا باباقبەگ شۇ كۈنى ئوردىدىن چىققاندىن كېيىن قەسىرىگە قايتىپ كېلىپ ئۇزاق ئويلاندى ـ دە، بۇنىڭ ئۈستىلىق بىلەن قۇرۇلغان بىر تۇزاق ئىكەنلىكىنى چۈشىنىۋالدى.

ئاقسۇغا يۈرۈش قىلىشقا تەمشىلىپ تۇرغاندا ئارقا سەپتىن خاتىرجەم بولالماي، ھىدايىتۇللا ئىشان بىلەن خېلى ئۇزاق باش

قاتۇرۇپ يۈرۈپ، مانا مۇشۇ ئەركانى دۆلەتلىك ھىيلىسىنى ئويلاپ تاپقانىدى. ئاستانە ئەمىرلىكى، ئاستانە مۇھاپىزەتچىلەر قوشۇنىنىڭ ئەمىر لەشكەرلىكىدىن ئىبارەت مەمۇريي ۋە لەشكىريي ھوقۇقتىن ئايرىلغان مىرزا باباقبەگ تەبىئىي يوسۇندا ئەتراپىدىكى ساداقەتمەن قوللىغۇچىلىرىدىن يىراقلىشاتتى. ئەركانى دۆلەتلىك مەرتىۋىسى ئەمەلىيەتتە بىر نامى ئۇلۇغ، سۈپرىسى قۇرۇق مەنسەپ ئىدى، خالاس. بۇنداق ئەھۋالدا مىرزا باباقبەگنىڭ كاللىسىنى ھەرقاچان ئالغىلى بولاتتى ۋە بۇ ئىشتىمۇ ئۇنىڭ قوللىغۇچىلىرى ئۆز ۋاقتىدا خەۋەر تاپالمايتتى. ئۇنىڭغىچە ھىدايىتۇللا ئىشان ئاستانە مۇھاپىزەتچىلەر قوشۇنىنىڭ سەركەردىلىرىنى ئالماشتۇرۇپ ئۈلگۈرەتتى.

مىرزاباباقبەگ مۇشۇلارنى ئويلاپ يەتكەندە يەنە بىر قېتىم قاتتىق چۆچۈدى ـ دە، ئۆزىنىڭ مەھشەر كۈنىنىڭ يېقىنلاپ قالغانلىقىغا ئىشەندى. بۇ بالا ـ قازادىن قۇتۇلۇشنىڭ بىرەر ئەپچىل چارىسىنى تېپىش ئۈچۈن، ئوردىغا بىتاب بولۇپ قالغانلىقى ھەققىدە مەلۇمات يوللىۋېتىپ ئۆيدىن چىقماي يېتىۋالدى.

— بۇ جاھاننىڭ كارىدىن، تاشلاپ قاچقىن بارىدىن، دەپلا ـ ھە، ئەمىرى ئاخىر، — دېدى مىرزاباباقبەگنىڭ بايانلىرىنى ئاڭلىغان ئىسمائىلخان كۈلۈپ كېتىپ، — يا ھەزرەت، بۇ يولۋاسخان بىلەن ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭ ھىيلە ـ مىكرى نېمىدېگەن كۆپ ـ ھە…

— شۇنى دېسىلە، ئالىيلىرى، — دېدى مىرزاباباقبەگ پىيالىدىكى سوۋۇپ قالغان چايدىن ئوتلاۋېتىپ، — ئاقسۇغا كېلىپ جانابلىرىنى پاناھداش قارارىغا كەلگەندىن كېيىن، ئاستانە قوۋۇقىدىكى سەركەردىلەرنىڭ ياردىمى بىلەن بالا ـ چاقامنى ئېلىپ ئۇدۇل بۇ تەرەپكە يۈگۈردۈم. بەلكىم يولۋاسخان مېنىڭ قاچقىنىمدىن كېچىكىپ خەۋەر تاپقان بولسا كېرەك ياكى قوغلاپ كەلگەن لەشكەرلەر يېتىشەلمىدىمۇ تاڭ، ئۇلارغا يولۇقمىدىم.

— ھەر نەرسە بولسا ئاللا ئىگەم تىنچ - ئامانلىقنى بېرىپتۇ، — دېدى ئىسمائىلخان خۇش بولۇپ.

— سىلى بۇنداق بىخەۋەر بولۇپ ئولتۇرسىلا بولمايدۇ، ئالىيلىرى، — دېدى مىرزا باباقبەگ مۇھىم بىر ئىشنى ئېسىگە ئېلىپ، — يولۋاسخاننىڭ جازا يۈرۈشى قىلغۇچى قوشۇنى ئاقسۇغا قاراپ يولغا چىقىپ بولدى، ئېھتىمالىم. دەرھال ھازىرلىق كۆرۈپ قويمىسىلا بولمايدۇ.

— خاتىرجەم بولسىلا، ئەمىر جانابلىرى، — دېدى ئىسمائىلخان چىرايىنى ئۆزگەرتمەي، — بىزنىڭ تەييارلىقلىرىمىزمۇ خېلىدىن بېرى پۈتۈپ قالغان. يولۋاسخان كەلمىسىمۇ مەن باراتتىم. ھازىرلا پەرمان چۈشۈرەي، ئاقسۇ لەشكەرلىرىمۇ بۈگۈنلا ئاستانىگە قاراپ ئاتلانسۇن.

— زىنھار ئۇنداق قىلمىغايلا، خان ئاتا، — دېدى باياتىن بېرى ئىشىك تۈۋىدە بۇلارنىڭ پارىڭىنى ئاڭلاپ تۇرغان مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم بوسۇغىدىن ئاتلاۋېتىپ، — بىز ئاستانە لەشكەرلىرىنىڭ كېلىشىنى كۈتەيلى، ئۇزۇن يول بېسىپ، ھېرىپ - چارچاپ ھالىدىن كەتكەن لەشكەرلەرنى مەغلۇپ قىلماق تېخىمۇ ئاسان.

— ھوي، بۇ مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم ئەمەسمۇ؟ — دېدى مىرزا باباقبەگ ئورنىدىن تۇرۇپ مەلىكىگە ئېھتىرام بىلدۈرۈپ، — راست ئېيتتىلا، مەلىكەم، بىز لەشكەرلىرىمىزنى يول ماڭدۇرۇپ ھاردۇرۇپ قويمايلى.

— مەيلى شۇنداق قىلايلى ئەمىسە، — دېدى ئىسمائىلخان قوشۇلىدىغانلىقىنى بىلدۈرۈپ ۋە مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمغا قاراپ كۈلدى، — مەن تېخى مەلىكەمنى جەڭنامىلەرنى سۆزلەشنىلا بىلىدۇ دەپ ئويلاپتىكەنمەن، لەشكىرىي تەدبىردىمۇ ئىستېداتى بار ئىكەن ئەمەسمۇ؟

— مەلىكەم جەڭبازلىقتىمۇ ماھىر، — دېدى مىرزا باباقبەگ

ۋە ئىسمائىلخانغا ئەينى يىلى مەلىكىنىڭ ھىندىقۇش مىرزا بىلەن قەشقەرگە جازا يۈرۈشى قىلىپ بېرىپ، قىزىلنىڭ ئۇ تەرىپىدىكى سايدا مىرزا يۇسۇپبەگنى ئوقيا ئېتىپ يىقىتىپ، نەيزە سانجىپ ئۆلتۈرگەنلىكىنى ھېكايە قىلىپ بەردى.

— مۇنداق ئىشلارمۇ بارمىتى تېخى، ئەجەب ماڭا سۆزلەپ بەرمەپسىزغۇ، قىزىم، — دېدى ئىسمائىلخان.

— سىلى مەندىن جەڭگە قاتناشقان - قاتناشمىغانلىقىمنى سورىمىغان تۇرسىلا، يەنە تېخى ھە دېگەندىلا مېنى يا مەلىكىگە، يا شاھزادىگە ئوخشاشمايدۇ دەپ تەنبىھ بېرىۋاتسىلا، بۇ ئىشلارنى قانداقمۇ دەپ بېرەي سىلىگە.

مەلىكىنىڭ بۇ سۆزىنى ئاڭلاپ ئىسمائىلخان بىلەن مىرزا باباقبەگ قاقاقلاپ كۈلۈپ كەتتى.

4

ئاستانە.

ئەتىگەنلىك قوبۇلغا چىققان سۇلتان يولۋاسخان شاھنىشىنغا سالامغا كەلگەن ئوردا ئەركانلىرىنىڭ ئارىسىدا ئەركانى دۆلەت مىرزاباباقبەگدىن باشقا يەنە بىرقانچە ئەمىرلەرنىڭ يوقلۇقىنى كۆرۈپ ئەجەبلەندى.

— بىرقانچە ئەمىرلەر سالامغا كەلمەپتىغۇ؟ — سورىدى يولۋاسخان قاپىقىنى تۈرۈپ.

— خان ئالىيلىرىغا مەلۇم بولغاي، — دېدى دىۋانبېگى ئالدىغا چىقىپ خانغا تەۋازۇ بىلەن سالام قىلىپ، — ئۈچ كۈن ئاۋۋال ئەركانى دۆلەت مىرزا باباقبەگ جانابلىرى بىتاب بولۇپ قالغانلىقى ئۈچۈن ئوردىغا كېلەلمەيدىغانلىقى توغرىسىدا مەلۇمات يوللاپتىكەن.

— بۇنىڭدىن خەۋىرىم بار، — دېدى يولۋاسخان قولىنى شىلتىپ، — باشقا ئەمىرلەرچۇ؟...

— ئۇلارمۇ بىتاب بولۇپ قاپتۇ. تۈنۈگۈن كەچ مەلۇمات يوللىغانىدى.

— شۇنداقمۇ؟ — يولۋاسخان گۇمانسىرىغان هالدا ئوردا ئەركانلىرىغا تەكشى نەزەر تاشلىدى.

بۈگۈن شاهنىشىنغا سالامغا كەلگەن ئەمىرلەرنىڭ هەممىسى دېگۈدەك يولۋاسخانغا ئەگىشىپ قەشقەردىن كەلگەن ياكى يولۋاسخان يېقىندىن مەنسەپكە تەيىنلىگەن ئەمىرلەر بولۇپ، دادىسى سۇلتان ئابدۇللاخان مەنسەپكە تەيىنلىگەن كونا ئەمىرلەردىن بىرىمۇ يوقتەك قىلاتتى. بۇ ئىش ئۇنى بىردىنلا گۇمانغا سالدى.

«توۋا، بۇلارنىڭ هەممىسى تەڭلا ئاغرىپ قالغانمىدۇر ياكى بىرەر ئويۇن ئويناۋاتامدۇ ماڭا تۇيدۇرماي. يېقىندىن بېرى ئاقسۇغا لەشكەر تارتىش ئىشى بىلەن بىرئاز ئالدىراش بولۇپ قېلىپ، ئۇلارغا بولغان نازارەتنى سۇسلاشتۇرۇپ قويدۇم. ئەسلىدە ئاقسۇغا لەشكەر تارتىشتىن ئاۋۋال مىرزا باباقبەگ قاتارلىق بۇ ئەمىرلەرنى بىر تەرەپ قىلىۋېتەرمەن دەپ ئويلىغانىكەنمەن. توغرا، ئۇلارنىڭ راست ياكى يالغان بىتاب بولۇپ قالغانلىقىنى تەكشۈرۈپ بېقىش كېرەك. يوشۇرۇنچە بىرەر شۇملۇق پىلانلاۋاتقان بولمىسۇن يەنە. ئۇلارنىڭ لەشكەر ۋە ئاۋام ئارىسىدىكى ئىناۋىتي بەك يۇقىرى، هەر هالدا ئېهتىيات قىلغان تۈزۈك.»

— دىۋانبېگى، سىلى بىكاۋۇلبەگ بىلەن بىرئازدىن كېيىن شاهانە سوۋغا - سالاملارنى تەييارلاپ ئەركانى دۆلەت مىرزا باباقبەگ قاتارلىق بىتاب بولۇپ قالغان ئەمىرلەردىن كۆڭۈل سوراپ كەلسىلە. هە يەنە، ئوردا تېۋىپىنىمۇ بىللە ئېلىۋالسىلا، ئۇلارنىڭ قانداق كېسەل ئىكەنلىكىنى بىلىپ كەلسۇن. چۈشتىن بۇرۇن بۇ ئەهۋاللاردىن ماڭا مەلۇمات بېرىشكەيلا.

— خوش.

دىۋانبېگى بىلەن بىكاۋۇلبەگ شاهانە سوۋغا - سالاملارنى بىرنەچچە مۇلازىملارغا كۆتۈرتۈپ، ئاۋۋال مىرزا باباقبەگنىڭ قەسرىگە كەلدى - دە، قەسىر دەرۋازىسىدىكى يوغان قۇلۇپنى كۆرۈپ بىرئاز تەئەججۇپلەندى. ئەتراپتىكى قولۇم - قوشنىلاردىن سورىۋىدى، ئۇلار مىرزا باباقبەگنىڭ نەگە كەتكەنلىكىنى بىلمەيدىغانلىقىنى، ئۈچ كۈندىن بېرى دەرۋازىنىڭ ئەنە شۇنداق قۇلۇپلاقلىق ئىكەنلىكىنى ئېيتىشتى.

شۇنىڭ بىلەن ئۇلار بۇ يەردىن باشقا ئەمىرلەرنىڭ قەسرىگىمۇ بېرىشتى ۋە بۇلارنىڭ دەرۋازىسىنىڭمۇ ئوخشاشلا قۇلۇپلاقلىق ئىكەنلىكىنى كۆرۈشتى.

ئەسلىدە ئالدىنقى كۈنى ئوردا قارا دىۋاندىكى يوقلامدا مىرزا باباقبەگنىڭ ئەركانى دۆلەتلىك مەنسىپىگە ئولتۇرۇپلا بىتاب بولۇپ قالغانلىقىدىن خەۋەر تاپقان بۇ بىرقانچە كونا ئەمىرلەر، مىرزا باباقبەگنىڭ يېڭى مەنسەپ - مەرتىۋىسىنى قۇتلۇقلاش هەم كېسەلىنى يوقلاش باهانىسى بىلەن مەسلىهەتلىشىپ، بىرلىكتە مىرزا باباقبەگنىڭ قەسرىگە كەلدى - دە، قەسىر دەرۋازىسىغا سېلىنغان يوغان قۇلۇپنى كۆرۈپ، دەرگۇماندا بولۇشتى. ئەمما، ئارتۇقچە داۋراڭ سېلىشماي، بۇ ئىشنىڭ سەۋەبىنى مۇلاهىزە قىلىشتى.

ئۇلار مىرزا باباقبەگنىڭ ئەركانى دۆلەتلىك كاتتا مەنسەپكە كۆتۈرۈلگىنى بىلەن ئەمەلىيەتتە قولىدا تۇتۇپ تۇرۇۋاتقان خانلىقنىڭ ئىككى چوڭ هوقۇقىدىن ئايرىلىپ قالغانلىقىنى، سۇلتان يولۋاسخاننىڭ مىرزا باباقبەگنىڭ قولىدىكى ئەمەلىي هوقۇقنى تارتىۋېلىش ئۈچۈن ئۇنىڭغا ئەشۇنداق قۇرۇق ئۆستەڭنىڭ مىرابلىقىنى بەرگەنلىكىنى خىرە - شىرە هېس قىلىشقانىدى. مانا ئەمدى مىرزا باباقبەگنىڭ بىتاب بولۇپ قالدىم، دەپ قويۇپ تۇيۇقسىز غايىب بولۇشى ئۇلارغا بېرىلگەن چوڭ بىر بېشارەت بولۇپ تۇيۇلغانىدى.

— مىرزا باباقبەگ جانابلىرىنىڭ قېچىپ كەتكەنلىكىنى بىلسە، سۇلتان يولۋاسخان ئالىيلىرى قاتتىق غەزەپلىنىدۇ.

— غەزەپلىنىپلا بولدى قىلىشىغۇ مەيلىتى، دەرد ـ ئەلەمنى بىزدىن ئالمىسۇن دەپ ئەنسىرەۋاتىمەن.

— شۇنداق، ئوردىدا ئاسىي كەتمىگەن كونا ئەمىرلەردىن مۇشۇ بىرنەچچىمىزلا قالغانىدۇق.

— ئەھۋالدىن قارىغاندا مىرزا باباقبەگ جانابلىرى بىرەر شەپىنى ئالدىنئالا سېزىپ قالغان ئوخشايدۇ.

— توۋا، ئەمىر جانابلىرىنىڭ نېمە قىلغىنى بۇ. بىزگە كۆڭلىنى خېلى يېقىن تۇتۇپ يۈرەتتى. هايتىمۇ دەۋەتمەپتۇيا.

— ناۋادا ئۆزلىرى شۇنداق بىر شەپىنى ئالدىنئالا سېزىۋالغان بولسىلا شۇنداق قىلامتىلا، تەقسىر.

— ئەمدى دەيمىنا.

— مىرزا باباقبەگ جانابلىرىدىن ئارتۇقچە رەنجىپ يۈرمەيلى. سۇلتان يولۋاسخاننىڭ شۇملۇقىدىن قورقۇپ بىزلا ئەمەس، پۈتكۈل ئاستانە خەلقى بىر ـ بىرىگە ئىشەنمەس بولدى. ماقۇل مەنمۇ بولسا ھەرقايسىلىرىگە ئىشەنگەن بولاي. ئەمدى بىز قانداق قىلىمىز. مىرزا باباقبەگنىڭ قاچقانلىقى ئاشكارىلانسىلا، ئەڭ ئاۋۋال بىزدەك يېقىنلىرىنىڭ كاللىسى كېتىشى چوقۇم. ئۆلۈمىمىزنى كۈتۈپ تۇرامدۇق ياكى بىرەر ئامالىنى قىلامدۇق.

— ئەلۋەتتە بىزمۇ قاچىمىز ـ دە، تەقسىر.

— قاچانلىققا؟

— بۈگۈن كەچتىلا.

— ئەمىسە گېپىمىز گەپ. ئارتۇقچە لاقا ـ لۇقىلارنى ئالمايلى. بولمىسا خۇپىيە ـ پايلاقچىلارنىڭ دىققىتىنى قوزغاپ قويىمىز. قەسىر ـ ساراي، مال ـ مۈلۈكلىرىمىز يولۋاسخانغا قالسۇن. بىزگە جېنىمىز ئامان قالسىلا بولدى.

— بالا ـ چاقىلارنىچۇ؟

— ئۇلارنى ئەلۋەتتە ئالىمىز.

— نەگە بارىمىز، تەقسىرلىرىم، شۇنىمۇ دېيىشىۋالايلى.

— ئاقسۇغا، شاھزادە ئىسمائىلخان ئالىيلىرىنىڭ قېشىغا بارايلى. بىلسەم ـ بىلمىسەم مىرزا باباقبەگ جانابلىرىمۇ شۇ ياققا كەتتى ئېھتىمالىم.

— ئەمىسە لەۋزىمىز شۇنداق بولسۇن، بۈگۈن كەچ ئاستانە قوۋۇقلىرى تاقىلىشتىن بۇرۇن چانمىغۇدەك ياسىنىپ جابدۇنۇپ شەھەردىن چىقايلى.

— ھەممىمىز بىرلا قوۋۇقتىن ئەمەس، بىرنەچچە قوۋۇقتىن چىقايلى. لەشكەرلەر گۇمانلىنىپ قالمىسۇن.

— ماقۇل ئەمىسە. تاغارچىدا[1] ئۇچرىشايلى.

ئۇلار مەسلىھەتنى پىشۇرۇپ تارقىلىشتى. چاپارمەنلىرىدىن بىتاب بولۇپ قالغانلىقى ھەققىدە ئوردا دىۋانبېگىگە مەلۇمات يوللاشتى.

— نېمە؟ ھەممىسىنىڭ دەرۋازىسى قولۇپلاقلىقمىكەن؟ — دېدى دىۋانبېگىنىڭ مەلۇماتىنى ئاڭلىغان يولۋاسخان چىچاڭشىپ، — ماۋۇ ھىيلىگەر ئوغرىلارنى كۆرۈڭ. ئاخىرى تىلىنى بىر قىلىپ جېنىنى ياقىغا ئېلىپ قېچىشىپتۇ ـ دە.

— ۋاقتىدا جايلىۋەتمىگەن گۇناھ ئۆزىمىزدە، خان ئالىيلىرى، ـ دېدى خوجا ھىدايىتۇللا ئىشان يولۋاسخاننى باشتا سىلىسۇسلۇق قىلغان دەپ ئەيىبلىگۈسى بولسىمۇ تىلىنىڭ ئۇچىدىكى گەپنى تېشىغا چىقىرالماي، — ئۇل ئاسىيلارنىڭ كاللىسىنى ئېلىشنى بۈنچىۋالا كېچىكتۈرۈۋەتمەسلىكىمىز كېرەك ئىدى. ئەمدى بولغۇلۇق بولۇپتۇ مانا.

— مىرزا باباقبەگ دېگەن قۇۋ تۈلكىنى ئەركانى دۆلەتلىك مەرتىۋىسى بىلەن خۇدىنى يوقىتىپ، بىخۇدلىشىپ قالار دەپ

① تاغارچى — ھازىرقى يەكەن ناھىيىسىنىڭ مارالبېشىغا بارىدىغان يول ئۈستىدىكى يېزا.

ئويلاپتىكەنمەن. بۇ ئىش بىلەن ئۇنىڭ چۆچۈپ قېلىشىنى نەدىن بىلەي.

— ھېلىقى مەسىلىدىكى ئۇۋچى تەرىپىدىن زەھەرگە چىلاپ تاش ئۈستىگە قويۇپ قويغان قۇيرۇق مايىنى كۆرۈپ: «بىر بالاسى بولمىسا، قۇيرۇق تۇرامدۇ تاشتا؟» دەپ ئويلاپ، قورسىقى ئېچىپ كەتسىمۇ، مايىنى يېمەي ئامان قالغان قۇۋ تۈلكىگە ئوخشاش، مىرزابابابەگمۇ تۇيۇقسىز كەلگەن ئەركانى دۆلەتلىك مەرتىۋىسىدىن شۈبھىلىنىپ قالغان گەپ، ئالىيلىرى، — دېدى ھىدايىتۇللا ئىشان ھەسرەتلەنگەن ھالدا.

— ئۇلارنى قوغلاپ تۇتۇشقا لەشكەر ماغدۇرايلى بولمىسا، — دېدى لەشكىري دىۋاننىڭ ئەمىرى.

— ھاجەتسىز، — ئېتىراز بىلدۈردى ھىدايىتۇللا ئىشان، — بىكار ئاۋارە بولغىنىمىز قالىدۇ. ئۇلار تۈنۈگۈن كەچ يولغا چىققان بولسا، كېچىچە ھەم بۈگۈن چۈشكىچە بولغان ئارىلىقتا چۈمۈلىدەك ئۆمىلەپ ماڭسىمۇ ئاقساقمارالغا يېتىپ بارالايدۇ. بىزنىڭ لەشكەرلىرىمىز قوغلاپ ئاقساقمارالغا بېرىپ بولغۇچە ئۇل قاچقۇنلار مارالبېشىدىن ئۆتۈپ كېتىدۇ. مارالبېشىنىڭ ئۇ تەرىپى خان ئالىيلىرىنىڭ تاغىسى ئىسمائىلخاننىڭ تەسەررۇپىدىكى زېمىن. لەشكەرلىرىمىز ئۇل ئاسىيلارنى قوغلاپ تۇتىمىز دەپ، ئاقسۇ تەۋەسىگە قەدەم قويساق، ئىسمائىلخاننى سەگەكلەشتۇرۇپ قويىمىز. ناۋادا ئىسمائىلخان بىرەر شەپىنى سېزىپ ئالدىن ھازىرلىق كۆرۈۋالسا، جازا يۈرۈشى قىلىپ ئاقسۇنى تەسەررۇپىمىزغا ئالمىقىمىز تەسكە توختايدۇ. مەيلى ئۇلار قاچسا قېچىۋەرسۇن، بەربىر ئاقسۇغا بېرىپ توختايدۇ. ئاقسۇنى قولىمىزغا ئالساق، ئۇلارنىڭ كاللىسى بەربىر بىزنىڭ قولىمىزدا دېگەن گەپ، ئەجەلدىن قېچىپ قۇتۇلالمايدۇ. ناھايىتى بىرنەچچە ۋاخ كۈننىڭ سىرىقىنى ئارتۇقراق كۆرۈشىدۇ.

خوجا ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭ مۇلاھىزىسى يولۋاسخاننىڭ

كۆڭلىدىكى تۇمانىنى بىراقلا تارقىتىۋەتتى، ئاقسۇغا يۈرۈش قىلىش ئىشەنچىسىنى تېخىمۇ بەك چىڭىتتى.

— قۇتبىل ئەقتاب پىرى بۇزرۇكنىڭ دېگەنلىرى بەرھەق، — دېدى يولۋاسخان مەمنۇنلۇق بىلەن باش لىڭشىتىپ، — ئۇنداقتا، ئېيتىسلاچۇ، ئى دانىشمەن پىرىم، ئاقسۇغا قاچان لەشكەر تارتساق بولۇر؟

— كېچىكتۇرۇشكە بولمايدۇ، — دېدى ھىدايىتۇللا ئىشان، — بۈگۈن كېچە ئېتىكاپتا ئولتۇرۇپ، ئەۋلىيا - ماشايىخلار بىلەن مۇلاقەتتە بولۇپ، ئۇلارنىڭ بېشارىتىنى ئالاي، ئاندىن دەرھال پەرمان چۈشۈرگەيلا، خان ئالىيلىرى، لەشكەرلەر ئەتىلا يولغا چىققاي.

— بولىدۇ. لەشكىري يۈرۈشكە ئەتە ئاتلىنايلى، ئەمما ئاستانىنى كىمگە تاپشۇرساق بولۇر؟ — دېدى يولۋاسخان ئويلانغان ھالدا، — ياكى بولمىسا ھەزرەتلىرى لەشكىري يۈرۈشنىڭ رىيازىتىنى تارتىپ يۈرمەي، ئاستانىگە ئۆزلىرى پاسىبان بولۇپ تۇراملا - يە؟

يولۋاسخاننىڭ بۇ تەكلىپى ھىدايىتۇللا ئىشانغا ياغدەك ياققان بولسىمۇ، ئەمما ئاقسۇغا قېچىپ بېرىۋالغان ئەشەددىي دۈشمىنى مەخدۇمزادە خوجا ئابدۇللا ئىشاننى ئۆز قولى بىلەن تۇتۇپ، كاللىسىنى ئۆز خەنجىرى بىلەن تېنىدىن جۇدا قىلىش ۋەسۋەسىسى ئاستانىدە قېلىپ قېلىش ئارزۇسىدىن غالىب كەلدى. ئۇ خوجا ئابدۇللا ئىشاننىڭ ئاقسۇدىنمۇ قېچىپ كېتىپ، سەئىدىيە زېمىنىدا سۇلۇكى ئىسھاقىيە تەرغىباتى بىلەن شۇغۇللىنىپ ئۆزىگە باش ئاغرىقى تېپىپ بېرىشىدىن خەۋپسىرەيتتى. ئۇ بۇ قېتىم ئاقسۇدا مەخدۇمزادە خوجا ئابدۇللا ئىشاننى ئۆز قولى بىلەن ئۆلتۈرۈپ، ئىسھاقىيە سۇلۇكىنى يەر يۈزىدىن پاك - پاكىز سۈپۈرۈپ تاشلاشنى نىيەت قىلغانىدى.

— بۇ مۇشەققەتلىك لەشكىري يۈرۈش رىيازىتىنى

ئۆزلـىرىگە ئـوڭچە تاشلاپ بېرىپ، ئۆزۈم ئاستانىدە خاتىرجەم
ئولتۇرۇپ راھەت كۆرۈشكە قانداقمۇ يۈزۈم چىدىسۇن؟ ئى قىبلە-
گاھىم، — دېدى ھىدايىتۇللا ئىشان ئەسلىي مۇددىئاسىنى يوشۇ-
رۇپ، ياغلىما تىلىنى ئىشقا سېلىپ، — ھەر نە كۆرسەم ئالىيلى-
رى بىلەن تەڭ كۆرۈشنى نىيەت قىلغانىمەن. ئاستانىنىڭ ئورۇن-
باسار ئەمىرى خوجا سەرۋاز ئىشەنچلىك ساداقەتمەن مۇرىتىم-
دۇر. ئاستانىنى شۇ كىشىگە تاپشۇرساق خاتىرجەم بولۇرمىز.
پىر ئۇستاز ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭ ئاستانىدىكى راھەتلىك
تۇرمۇشتىن ۋاز كېچىپ، بۇ مۇشەققەتلىك لەشكىري يۈرۈشتە
ئۆزىگە ھەمراھ بولۇشقا نىيەت باغلىغانلىقىدىن تەسىرلىنىپ سۇل-
تان يولۋاسخاننىڭ كۆزلىرىگە لىققىدە ياش كەلدى.
شۇ دەقىقىدە ئۇ دادىسى سۇلتان ئابدۇللاخاننى ئەسلەۋاتاتتى.
دادىسى نەۋرىلىرىنى ئۆز قولى بىلەن ئۆلتۈرۈپ ئوغلىنىڭ يۈرى-
كىنى داغلاپ، كۆزلىرىدىن نادامەت ياشلىرىنى ئاققۇزغان بولسا،
مۇنۇ شەپقەتلىك ئىشان پىر ئۇنىڭ جاراھەتلەنگەن يۈرىكىگە مەلھەم
بولۇپ، ئاشۇ شەپقەتسىز دادىسىدىن چارە مېھرىبانلىقى، كۆيۈم-
چانلىقى بىلەن تەسىرلەندۈرۈپ كۆزىدىن ھاياجان ياشلىرىنى ئاق-
قۇزماقتا ئىدى.
يولۋاسخان ئاشۇ ئىككى يۈرەك پارىسىنىڭ ئۆلتۈرۈلۈشىدى-
كى بىردىنبىر سەۋەبكار، ھەقىقىي قاتىل، قان - قەرز ئىگىسى-
نىڭ ئۆزى ئەۋلىيا دەپ چوقۇنۇپ سىزغان سىزىقىدىن چىقماي،
پېشىدە ناماز ئوقۇپ يۈرگەن مۇشۇ ھىيلىگەر، ئىككى يۈزلىمچى
مۇناپىق ۋە ۋەھشىي جاللات ھىدايىتۇللا ئىشان ئىكەنلىكىنى بىل-
مەيتتى، بۇنداق بولۇشنى زىنھار خىيالىغىمۇ كەلتۈرمەيتتى،
بىلىپ قېلىشىمۇ مەڭگۈ مۇمكىن ئەمەس ئىدى. چۈنكى، ھەرقان-
داق سۈيىقەستىنىڭ ئىزىنى پۇختىلىق بىلەن پاك - پاكىز ئۆچۈ-
رۈپ ئادەتلەنگەن ھىدايىتۇللا ئىشان بۇ سۈيىقەستلىك پاجىئەگە
بىۋاستە قول تىققان ئەڭ ئىشەنچلىك، ئەڭ ساداقەتمەن مۇخلىس-

لىرى موللا ساقى بىلەن موللا ئەھمەتتىن باشقا مۇرىت - مۇخ-
لىسلىرىنى ئالللىقاچان ئۇجۇقتۇرۇۋەتكەنىدى.
سۇلتان ئابدۇللاخاندا، شاھزادە يولۋاسخاننىڭ ئىككى پەر-
زەنتىنىڭ قىساسى ۋە ئۆزىنىڭ شەخسىي ئۆچ - ئاداۋىتى بولسا،
خوجا ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭ ئاتا قىساسى بار ئىدى. ئۇ ئاشۇ يىلى
قوش گۇمبەزدە دادىسى غوجا مۇھەممەديۈسۈپ ئىشاننى ئىسھاقى-
يەچى سوپى - دەرۋىشلەرنىڭ زەھەرلەپ ئۆلتۈرۈۋەتكەنلىكىنى
بىلسىمۇ، بۇ ئۆلۈمنىڭ سەۋەبكارى ئەينى ۋاقىتتا دادىسىنىڭ
سالىمىنى قوبۇل قىلماي، ئۇنى قەشقەرگە قايتىپ كېتىشكە مەج-
بۇرلىغان سۇلتان ئابدۇللاخان دەپ قارايتتى. شۇڭلاشقا، ئۇ
شاھزادە يولۋاسخاننى كۈشكۈرتۈپ، سەئىدىيە تەختىنى تارتىۋې-
لىشقا مۇۋەپپەق بولغان بولسىمۇ، سۇلتان ئابدۇللاخاننىڭ ھەج
قىلىش باھانىسى بىلەن ھىندىستانغا چىقىپ كېتىپ ئامان قالغان-
لىقىدىن كۆپ ھەسرەتلەندى. ھە دېگەندە يولۋاسخاننىڭ يۈرەك
پارىسىنى تاتىلاپ، يۈرىكىدىكى دادىسىغا بولغان ئۆچمەنلىك ئوت-
نىڭ ئۈستىگە ياغ چېچىپ، سېھىر - ئەپسۇنلىرى بىلەن بېشىنى
ئايلاندۇرۇپ، ئۇنى دادىسىدىن قىساس ئېلىش ئۈچۈن، كەينىدىن
قاتىل ئەۋەتىپ، ئۆلتۈرۈشكە ھە دەپ كۈشكۈرتتى.
ئىككى پەرزەنتىنىڭ ھەسرەت پىراقىدا تەلۋىگە ئايلانغان
شاھزادە يولۋاسخان ئىشاننىڭ ئاستىرتىن يول كۆرسىتىشى بىلەن
ئىككى نەپەر كاللا كېسەرنى نۇرغۇن ئالتۇن - كۈمۈش بىلەن
ھىندىستانغا ماڭدۇردى. ئۇلار كېتىپ تولۇق ئۈچ ئاي بولغاندا
سۇلتان ئابدۇللاخاننىڭ كاللىسىنى خۇرجۇنغا سېلىپ ئەكەلدى.
دادىسىنىڭ تېنىدىن جۇدا بولغان كاللىسىنى كۆرۈپ، يولۋاسخان
بىردىنلا ئېسىنى تاپقاندەك بولدى - دە، پۇشايمان قىلىپ پەرياد
چەكتى ۋە ئالتۇنلۇق مازىرىغا دەپنە قىلدۇردى. ئەمما، بۇ پاجى-
ئەنىڭمۇ ئاساسلىق سەۋەبكارى ئاشۇ پىر بۇزرۇكى ھىدايىتۇللا
ئىشان ئىكەنلىكىنى زىنھار خىيالىغا كەلتۈرمىدى. تېخى ھىداي-

تۇللا ئىشاننىڭ ساختا مېھرىبانلىق كۆرسىتىپ بەرگەن تەسەللىلىرىدىن تەسىرلىنىپ كۆزىگە ياش ئالدى، ئىشانغا بولغان ھۆرمەت، ئىخلاسى ھەسسىلەپ ئاشتى.

سۇلتان يولۋاسخان بىلەن خوجا ھىدايىتۇللا ئىشان قارار قىلغان كۈندە ئىككى تۈمەندىن ئارتۇق ئاتلىق ۋە پىيادە لەشكەر بىلەن بىر تۈمەندىن ئارتۇق ئىشقىيەچى سوپى لەشكەرنى ئەگەشتۈرۈپ جازا يۈرۈشى قىلىش ئۈچۈن ئاقسۇغا قاراپ دەبدەبەئەسئەسە بىلەن يولغا چىقتى.

5

يولۋاسخان بىلەن ھىدايىتۇللا ئىشان باشچىلىقىدىكى جازا يۈرۈشى قىلغۇچى ئۈچ تۈمەندىن ئارتۇق قوشۇننىڭ ئاقسۇغا يېقىنلاپ قالغانلىقىنى ئەھۋال بىلىپ كېلىشكە ئەۋەتكەن ئايغاقچىلىرى ئارقىلىق خەۋەر تاپقان ئىسمائىلخان دەرھال ياۋغا تاقابىل تۇرغۇچى بىر تۈمەندىن ئارتۇق لەشكەرلىرىنى ئاتلاندۇرۇپ، ئاقسۇ شەھىرىنىڭ سىرتىدىن ئەللىك چاقىرىم يىراقلىقتىكى سايدا قارارگاھ قۇرۇپ تەق بولۇپ تۇردى.

شۇ كۈنى كۈن ئولتۇرۇشتىن ئاۋۋال يېتىپ كەلگەن يولۋاسخان قوشۇنىمۇ ئاقسۇ لەشكەرلىرى بىلەن بەش چاقىرىم ئارىلىق قالدۇرۇپ توختىدى - دە، ئۆزقارارگاھ، چېدىر - بارگاھلىرىنى جايلاشتۇردى. ئۈچ تۈمەندىن ئارتۇق خان لەشكىرى بۇ كۆزيەتكۈسىز ساينى تولۇق ئىگىلىگەنىدى. ئۆز قارارگاھىدىكى كۆزىتىش مۇنارىسىنىڭ ئۈستىگە چىقىپ ياۋ قوشۇنىغا نەزەر تاشلىغان ئىسمائىلخان شۇنچە قاراپمۇ ياۋ قوشۇنىنىڭ ئاخىرقى چېتىگە كۆزى يەتمەي ۋۇجۇدىنى غەم باستى. ئۇ ياۋ لەشكەرلىرىنىڭ بۇنچىۋالا كۆپلۈكىنى پەقەتلا خىيالىغا كەلتۈرمىگەنىدى.

— نېمانچە كۆپ لەشكەرلەر بۇ، يولۋاسخان پۈتكۈل قوشۇننى باشلاپ كەلگەندەكلا قىلىدۇ، — دەپ ئاھ ئۇردى ئىسمائىلخان بارگاھ ئالدىغا قايتىپ كەلگەندىن كېيىن كۆڭلىدىكىنى يوشۇرماي. ئىسمائىلخاننىڭ ئۆڭى ئۆچكەن چىرايىنى كۆرۈپ مەخدۇمزادە خوجا ئابدۇللا ئىشاننىڭ قورقۇنچتىن چىرايى تاتىرىپ ئەرۋاھى قىرىق گەز ئۇچتى. بېشىدا ھىدايىتۇللا ئىشان قىلىچ تەڭلەپ تۇرغاندەك بىلىنىپ، ۋۇجۇدىنى سوغۇق تەر باستى، لەۋلىرى تىترەپ، تىلى گەپكە كەلمەي، تەسۋى سىيرىۋاتقان قوللىرىمۇ تۇزۇك قولاشماي، تىترەپ تۇرغان دىقماق بارماقلىرى تەسۋىسىنىڭ كەھرىۋا دانچىلىرىنى ئايرىيالماي قالدى.

— بۇنچە ئىزتىراپ چېكىپ سەركەردە - لەشكەرلەرنىڭ جاسارىتىگە ھالاقىت يەتكۈزمىگەيلا، ئالىيلىرى، — دېدى مىرزا باباقبەگ خاتىرجەملىك بىلەن، — جەڭدە يېڭىش - يېڭىلىش بولۇپ تۇرىدۇ، ئەمما غەلىبە - نۇسرەتنى لەشكەرلەرنىڭ سانى بەلگىلىيەلىشى ناتايىن.

— ئارى، — دەپ گەپكە لوقما سالدى مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم، — ئۇزاقى يىلى خان ئاتام سۇلتان ئابدۇللاخان ئالىيلىرىنىڭ پەرمانى بىلەن شاھزادە يولۋاسخانغا جازا يۈرۈشى قىلغاندىمۇ ھىندىقۇش مىرزا جانابلىرى پەند ئىشلىتىپ، ئازغىنە لەشكەر بىلەن نەچچە ھەسسە كۆپ ياۋ لەشكىرىنى مەغلۇپ قىلغانىدى. شۇنداقمۇ، سەركەردە؟

— شۇنداق، — دېدى ئاشۇ قېتىملىق جەڭدە يەزەك قوشۇنىنىڭ سەركەردىسى بولغان شىرئەلى باھادىر مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمنىڭ سۆزىنى تەستىقلاپ، — جەڭ تەدبىرىنى پۇختا تۈزسەكلا ئۇزاق يول جاپاسى تارتىپ، ھېرىپ، چارچىغان بۇ لەشكەرلەرنى مەغلۇپ قىلمىقىمىز تەس ئەمەس.

— ئەمدىسە، ياخشى تەدبىرلىرى بولسا ئوتتۇرىغا قويۇشماملا، تەقسىرلىرىم، — دېدى تېخىچە ئەندىشىسى بېسىلمىغان

ئىسمائىلخان .
—هازىرلا ھۇجۇمغا ئۆتسەك قاراملىق قىلغان بولىمىز،—
دېدى مىرزا باباقبەگ ئويلانغان ھالدا، — گەرچە ياۋ لەشكەرلىرى
ھېرىپ - چارچاپ كەتكەن بولسىمۇ، تېخى ئۇلارنىڭ جاسارىتى
سۇنغىنى يوق. لېكىن، ھۇجۇمغا ئۆتمەي قاراپ تۇرساق ئۇلار
بۇ بىر كېچە خاتىرجەم ئۇخلاپ ھاردۇق چىقىرىپ ماغدۇرىغا
كېلىۋالىدۇ. مېنىڭچە، بۈگۈن كېچە ئۇلارغا ئارام بەرمىگىنىمىز
ياخشى،— مىرزا باباقبەگ ئىسمائىلخانغا قاراپ گېپىنى داۋاملاش-
تۇردى، — لەشكەرلىرىمىز كېچىدىچە ئاز دېگەندە بەش مەرتەم
داقا - دۇمباق، ناغرا - سۇنايلىرىنى چېلىپ، چۇقان - سۈرەن
سېلىپ، ياۋ لەشكەرلىرىنى ئاقسۇ لەشكەرلىرى كېچىدىن پايدىلى-
نىپ قارارگاھىمىزنى باسقىن قىلغان ئوخشايدۇ، دېگەن تۇيغۇغا
كەلتۈرۈپ، پاراكەندە قىلىپ، خاتىرجەم ئۇخلاپ ھاردۇق ئېلىۋې-
لىشقا يول قويمىسۇن. بۇنىڭ بىلەن بىرىنچىدىن: ياۋ لەشكەرلى-
رىگە ۋەھىمە پەيدا قىلىپ، جاسارىتىنى سۇندۇرغىلى بولىدۇ؛
ئىككىنچىدىن، ئۇيقۇسىز قالدۇرۇپ جىسمانىي جەھەتتىن ھار-
دۇرغىلى بولىدۇ. ئۈنىڭدىن باشقا بۈگۈن كېچە ئۈچ نەپەر سەر-
كەردە ھەربىرى مىڭدىن لەشكەر ئېلىپ، ياۋ لەشكەر گاھىنىڭ
ئوڭ، سول ۋە ئارقا تەرىپىگە تۇيدۇرماي ئۆتۈپ بۆكتۈرمىدە
تۇرسۇن. ئەتە ياۋ لەشكەرلىرى بىلەن رەسمىي تۇتۇشقان ۋاقتى-
مىزدا ئۇلارغا دۇمباق چېلىپ بەلگە بېرىمىز. ئۇلار دۇمباق
ئاۋازىنى ئاڭلىغان ھامان تەڭلا ئاتلىنىپ، چۇقان - سۈرەن سې-
لىپ ياۋغا تېگىش قىلغاي، ئەمما رەسمىي تۇتۇشماي، ياۋ لەش-
كەرلىرى قوغلىسا قېچىپ، كەينىگە يانسا قوغلاپ، ئۇلارنىڭ
ئۇرۇش سېپىنى پاراكەندە قىلىپ، ئەتراپىمىزدا بۆكتۈرمىدە قوي-
غان نۇرغۇن ئاقسۇ لەشكەرلىرى بار ئوخشايدۇ، دېگەن گۇمانغا
كەلتۈرگەي. مەن مۇشۇ پاراكەندىچىلىكتىن پايدىلىنىپ، ياۋ قو-
شۇنى ئارىسىغا كىرىپ، ئاستانە مۇھاپىزەتچىلەر قوشۇنىنى ئالىي-

لىرىغا ئەل قىلدۇرۇپ كەلگەيمەن. مۇشۇ تەدبىر بىلەن تۈنجى
جەڭدىلا ياۋ قوشۇنىنىڭ جاسارىتىنى سۇندۇرالىساق كېيىنكى
ئىشلاردىن غەم يېمىسەكمۇ بولىدۇ.
بۇ تەدبىرنى ئاڭلاپ، ئىسمائىلخاننىڭ چىرايىغا سۈس قان
يۈگۈردى.
— ئول ئاستانە مۇھەپىزەتچىلەر قوشۇنىدىكى لەشكەرلەر
ئۆزلىرىگە ئەگەشمەي قويسىچۇ، تەقسىرىم، — دېدى تېخىچىلا
قورقۇنچىسى بېسىلمىغان مەخدۇمزادە خوجا ئابدۇللاخان ئىشان.
—مەخدۇمزادە پىرى بۇزرۇك ھەزرەتلىرى خاتىرجەم
بولغاي،— دېدى مىرزا باباقبەگ ئىشەنچ بىلەن، — مەن ئۇزۇن
يىل ئاشۇ لەشكەرلەر بىلەن بىللە بولدۇم، ئۇلار مېنى ناھايىتىمۇ
ئوبدان چۈشىنىدۇ. ئۇلارنىڭ ماڭا بولغان چەكسىز ساداقىتىدىن
ئەنسىرەپلا، شاھزادە يولۋاسخان مېنىڭ ئەرزىمەس كاللامنى ئې-
لىشقا پېتىنالمىغان.
كېچىچە ئۇدا بەش قېتىم ئاقسۇ قوشۇنى قارارگاھىدىن ياڭ-
رىغان داقا - دۇمباق، ناغرا - سۇناي، چۇقان - سۈرەن ساداسى
ھېرىپ ھالىدىن كەتكەن يولۋاسخان قوشۇنىنىڭ شېرىن ئۇيقۇسى-
نى بەش قېتىم بۇزۇپ، قاتتىق ۋەھىمىگە سالدى. ئۇلار ئاقسۇ
لەشكەرلىرى كېچە قاراڭغۇسىدىن پايدىلىنىپ، قارارگاھىمىزغا
باسقىن قىلىپ كەلگەن ئوخشايدۇ دەپ ئويلاپ چاچراپ ئورۇنلى-
رىدىن تۇرۇشۇپ، قورال - ياراغلىرىنى ئېلىپ تەق بولغاندا
داقا - دۇمباق، چۇقان - سۈرەن سادالىرى بىردىنلا بېسىلىپ
قالاتتى. ھېچ ئىش يوقلۇقىنى بىلىپ قايتىدىن ئورۇنلىرىغا كى-
رىپ يېتىپ كۆزلىرى ئەمدىلا ئۇيقۇغا ئىلىنسا يەنە چۇقان -
سۈرەن سادالىرى كۆتۈرۈلەتتى.
— ئاقسۇ قوشۇنىنىڭ تۈن قاراڭغۇسىدىن پايدىلىنىپ قارار-
گاھىمىزنى باسقىن قىلماقچى بولغانلىقى ئېنىق، — دېدى يول-
ۋاسخان دەككە - دۈككىدە تۇرغان ھىدايىتۇللا ئىشانغا قاراپ.

— ئەمىسە ئول مۇرتەتلەر چۇقان - سۈرەن سالىدۇيۇ نېمىشقا باستۇرۇپ كەلمەيدۇ. بۇنىڭ بائىسى نېمەدۇر، قىبلىگاھىم؟ — دېدى ھىدايىتۇللا ئىشان ھېچ ئىشقا ئەقلى يەتمەي.

ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭ يوشۇرۇن قەستلەپ ئادەم ئۆلتۈرۈش ۋە باشقا ئىشلارغا ھىيلە - مىكىر بىلەن تولغان كاللىسى بەك ئىشلىگىنى بىلەن لەشكىرىي ئىشلاردىن، جەڭ تەدبىرلىرىدىن خەۋەرسىز ئىدى.

— ئۇلار بىزنى مۇشۇنداق تەكرار پاراكەندىچىلىككە سېلىش ئارقىلىق، ياۋ قۇرۇق نەرە تارتقىنى بىلەن باستۇرۇپ كېلىشكە پېتىنالمايدۇ دېگەن تۇيغۇغا كەلتۈرۈپ، بىخۇد تۇرغان ۋاقتىمىزدىن پايدىلىنىپ، ئاندىن ھۇجۇم قىلماقچى، يالغاننىڭ ئاخىرى راستقا، راستىنىڭ ئاخىرى يالغانغا ئايلىنۇر. ئۇلارنىڭ بۇ ھىيلىسىنى باشقىلار بىلمىگىنى بىلەن مەندىن يوشۇرۇپ بولالمايدۇ، جانابىي قۇتبىل ئەقتابىم .

— دانىشمەنلىكلىرىگە مىڭ - مىڭ تەسەننا، خان ئالىيلىرى، — دېدى ھىدايىتۇللا ئىشان خاتىرجەم بولۇپ، — ئەمىسە تېزرەك بىر تەدبىر قوللانغايلا.

— ياتىشبەگ! — دەپ توۋلىدى يولۋاسخان مۆگدەپ ئولتۇرغان كوسا ئەمىرگە زەردە بىلەن قاراپ، — مۆگدەپ ئولتۇرماي دەرھال ھەرقايسى قارارگاھلاردىكى سەركەردىلەرگە پەرمان يەتكۈزسىلە. بۈگۈن كېچە بىرمۇ لەشكەرنىڭ ئۇخلىشىغا رۇخسەت يوق. بارلىق سەركەردە - سەرۋازلار قورال - ياراغلىرىنى تەق قىلىپ، جەڭگە ھازىر بولۇپ تۇرسۇن. كىمكى پەرمانغا خىلاپلىق قىلسا كاللىسى ئېلىنىدۇ. مۆگدەپ قالغانلارمۇ بۇنىڭ ئىچىدە.

كېچىچە ئۆرە ئولتۇرغان خان لەشكەرلىرىنىڭ كۆزلىرى ئۇيقۇسىزلىقتىن قان قۇيغاندەك قىزىرىپ كەتكەنىدى. ئۇلارنىڭ تۈرقى تولىمۇ روھسىز بولۇپ، توختىماي قۇرۇق ئەسنىشەتتى. ئۇلار بامدات نامىزىنىمۇ روھسىز ئوقۇشتى. سەجدىگە باش قوي-

غان پېتىچە خورەككە چۈشۈپ كەتكەنلەرنىڭ ھەددى - ھېسابى يوق ئىدى. بۇ ھالەت يولۋاسخاننىڭ ئوغىسىنى قاينىتىۋەتكەنىدى. ئۇ ئۆزىنىڭ ئىسمائىلخاننىڭ ۋەسۋەسىگە سېلىش دامىغا چۈشۈپ كەتكەنلىكىنى شۇ چاغدىلا ھېس قىلدى - دە، غەزەپتىن چىشلىرىنى غۇچۇرلىتاتتى. ئۇزاق يول بېسىپ كەلگەن لەشكەرلىرىنى بىر كېچە ئارام ئالدۇرۇشنى ئويلاپ، تۈنۈگۈن كەچتە ياۋ لەشكەرلىرى بىلەن ئۇچراشقان ھامان جەڭگە چىقمىغانلىقىدىن كۆپ ئەپسۇسلاندى. بەربىر ئۇنىڭ لەشكەرلىرى ئارام ئالالمىغانىدى.

ناشتىدىن كېيىن ئۆز قارارگاھلىرىدىن ئىككى چاقىرىم ئىلگىرىلەپ سەپ تۈزگەن ئۈچ تۈمەندىن ئارتۇق لەشكەرنىڭ ئۇيقۇغا ئەسىر بولۇپ، توختىماي بەس - بەستە ئەسنەشلىرىدىن بۇ سايىنىڭ ئاسمىنىدا غەلىتە بىر سادا پەيدا بولغانىدى.

— لەشكەرلەرنىڭ بۇ ھالىتى بىلەن قانداقمۇ ئۇتۇقلۇق جەڭ قىلغىلى بولۇر، — دېدى يولۋاسخان ئىلاجسىز قالغان ھالدا بېشى قېتىپ.

— ئۇنداق بولسا بۈگۈن چىقمايلى، كۈندۈزدە ياۋ لەشكەرلىرى تۇيۇقسىز باسقىن قىلىشقا پېتىنالماس. لەشكەرلەر بولسا بىر ئۇخلاپ ئەسلىگە كېلىۋالغاي.

— ئۇنداق قىلىشقا تېخىمۇ بولمايدۇ، پىرىم، — دېدى يولۋاسخان ئېتىراز بىلدۈرۈپ، — بىزنىڭ ئوزۇق - تۈلۈك، يەم - خەشەكلىرىمىز چەكلىك. ئۈچ تۈمەندىن ئارتۇق لەشكەر مۇشۇنداق جەڭ قىلماي يېتىپ يەۋېرىدىغان بولسا، تاغمۇ توشۇمايدۇ. چاقماق تېزلىكىدە جەڭ قىلىپ، ئاقسۇنى پەتھ قىلمايدىغان بولساق، ئوزۇق - تۈلۈك مەسىلىسىمۇ بېشىمىزغا زور بىر بالا بولىدۇ. قورساقتىن ئىبارەت بۇ دۈشمەنگە تاقابىل تۇرماق ئالدىمىزدا تۇرغان ياۋۇز دۈشمەنگە تاقابىل تۇرماقتىنمۇ بەسى مۈشكۈل.

— ئۇنداقتا لەشكەرلەرنىڭ ئۇيقۇسىنى قاچۇرۇپ، جاسارد-
تىنى ئۇرغۇتۇشنىڭ ئامالىنى مەن قىلاي، — دېدى ھىدايىتۇللا
ئىشان كۆڭلىگە بىر پىلاننى پۈكۈپ.
ئاقسۇ لەشكەرلىرى ئۆز قارارگاھلىرىدىن ئىككى چاقىرىم
ئىلگىرىلەپ، سەپ تۈزۈپ بولغۇچە، يولۋاسخان قوشۇنىنىڭ سې-
پىدىن كۆتۈرۈلگەن جەررە - ساما سادالىرى پەلەككە يەتتى.
سوپى لەشكەرلەر بىلەن خان لەشكەرلىرىدىن تۈزۈلگەن بىرلەشمە
قوشۇن قوللىرىدا جەڭ قوراللىرىنى مەھكەم تۇتقىنىچە «ھۆم
ئاللاھ، ھۆم - ھۆم!» دېيىشىپ جەررە سېلىشقىنىچە، يەرگە
گۈلۈپ - گۈلۈپ دەسسەپ ھەرە تارتىشماق (ساما) ئۇسسۇلى
ئويناشقا باشلىدى. ھەربىر توپتىن ئىككى - ئۈچ ھاپىز بىر
يەرگە كېلىۋېلىپ، ئاۋازىنى بولدى دېگۈچە قويۇپ بېرىپ ھۆك-
مەت ئوقۇشاتتى. باشقا لەشكەرلەر بۇنىڭغا جور بولۇپ، پۈتكۈل
ۋۇجۇدى بىلەن جەررە سېلىشاتتى، يەرگە گۈلۈپ - گۈلۈپ
دەسسىشەتتى.

جانىڭ قىيناپ، زوقۇم چايناپ ئاشىق بولغىن،
ياشىڭ تۆكۈپ، كۆزۈڭ سۇلاپ سادىق بولغىن.
ئاندىن كېيىن دەرگاھىغا لايىق بولغىن،
جانىڭ بەرسەڭ، رەھىم ئەيلىسە جانان بولۇر.
ھۆم ئاللاھ ھۆم - ھۆم!
ھۇۋۋى ئاللاھ ھۆم!
......
تەۋبە قىلىپ ھەققە يانغان ئاشىقلارغا
بېھىشت ئىچرە تۆرت ئېرىقتا شەربەتى بار.
تەۋبە قىلماي، ھەققە يانمىغان غاپىللارغا
تار لەھەدتە قاتتىق ئازاب، ھەسرەتى بار. ①

---

① ②بۇلار كلاسسىك شائىر ئەھمەد يەسەۋىنىڭ شېئىرى.

ھۆم ئاللاھ ھۆم - ھۆم!
ھۇۋۋى ئاللاھ ھۆم!

ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭ لەشكەرلەرنىڭ روھىنى ئۇرغۇتۇپ،
ئۇيقۇسىنى قاچۇرۇش ئۈچۈن تۈزگەن بۇ «جەررە - ساما» تەدبى-
رى تېزلا ئۈنۈمىنى كۆرسەتتى. لەشكەرلەر جەررە سېلىپ توۋ-
لاشقىنىچە روھلىنىپ كېتىپ باراتتى. يەرگە گۈلۈپلىتىپ دەس-
سەشلىرىدىن كۆتۈرۈلگەن ئاچچىق شور - بوغۇناقلار كۆزلىرىگە،
ئېغىز - بۇرۇنلىرىغا كىرىپ ئېچىشتۇرۇپ، چۈشكۈرتۈپ، ئۇي-
قۇلىرىنى قاچۇرۇۋەتكەنىدى. ئۈچ تۈمەندىن ئارتۇق لەشكەرنىڭ
بىرلىكتە توۋلىغان جەررە - ساما سادالىرىدىن پۈتكۈل ساي
تىترەپ، تاغۇ تاشلار ھەيۋەتلىك ئەكس سادا قايتۇراتتى.

قىيامەتنىڭ بىر كۈنى ئەللىك مىڭ يىلچە بولۇر،
بۇ دۇنيانى سانىچە يىل، قانچە يىل بولۇر.
قىيامەت كۈنى يەتمىش يىل ئوتتا قالۇر،
تۆۋە قىلغان قۇللار كۆپەيمەس مۆھلەتى بار. ②
ھۆم ئاللااھ ھۆم - ھۆم!
ھۇۋۋى ئاللاھ، ھۆم!

مانا ئەمدى ئاقسۇ لەشكەرلىرى بۇ ۋەھىملىك جەررە -
سامادىن ساراسىمىگە چۈشۈپ قالغانىدى. ئىسمائىلخانمۇ ئات
ئۈستىدە مەغرۇر ئولتۇرغىنى بىلەن ئىچىدە مۇزلاپ كېتىپ باراتـ
تى. مەخدۇمزادە خوجا ئابدۇللا ئىشان بولسا، ئات ئۈستىدىن
يىقىلىپ چۈشۈپ كۆلكىگە قالماسلىق ئۈچۈن ئېگەرنىڭ قۇش
بېشىنى ئىككى قولى بىلەن مەھكەم تۇتۇۋالغانىدى.
— جەررە - ساما سېلىپ، تېرىسىگە سىغماي قالغىنىنى
كۆرمەمدىغان، بۇ ساينى خانىقا كۆرۈپ قالدىمۇ ئۇلار. ھېلى

كۆرىدۇ تېخى بۇ ساينىڭ خانىقا ئەمەس، قەبرىگاھ ئىكەنلىـ
كىنى، — دېدى ئىسمائىلخاننىڭ قېشىدا ئەينى يىلى سۇلتان
ئابدۇللاخان سوۋغا قىلغان ھېلىقى «قارا تۇلپار» غا مىنىۋالغان
مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم مەنسىتمىگەن ھالدا، — قاراپ تۇرسىـ
لا، خان ئاتا، مەن ئۇلارنىڭ بۇ جەررە - ساماسىنى ھازىرلا
توختىتىمەن.

مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم شۇنداق دېدى - دە، كۆن ئوقدانـ
دىن بىر تال ساداقنى ئېلىپ ياغا سالدى - دە، ئېتىنى يەڭگىل
بىقىندىدى. شۇ ھامان قارا تۇلپار ياۋ لەشكەرلىرى سېپىگە ئوقـ
تەك ئۇچتى. مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم ياۋ سېپىگە قىرىق -
ئەللىك قەدەم ئارىلىق قالغاندا، سەپنىڭ ئالدىدىكى ئات ئۈستىدە
بەخىرامان ئولتۇرغىنىچە جەررە - ساماغا ماسلىشىپ بېشىنى
ئالدى - كەينىگە گىلدىڭلىتىپ تۇرغان سەركەردىنىڭ كۆزىنى
نىشانلاپ يانىڭ كىرىچىنى قويىۋەتتى. ۋىڭىلداپ ئۇچۇپ بارغان
ساداق بىخەستە تۇرغان سەركەردىنىڭ نەق سول كۆزىگە بېرىپ
قادالدى، ھېلىقى سەركەردە يارىلانغان شىردەك دەھشەتلىك ھۆرـ
كىرەپ ئات ئۈستىدىن موللاق ئېتىپ يىقىلدى. شۇ ھامان ياۋ
لەشكەرلىرىنىڭ سېپى قالايمىقانلاشتى. پەلەكنى قۇچقان
جەررە - ساما سادالىرى باش تەرەپتىن پەسىيىپ بارغىنىچە
ئاستا - ئاستا تۆۋەنلىدى، كېيىن پۈتۈنلەي ئۆچتى.

ئىسمائىلخان يېنىغا چاقماق تېزلىكىدە قايتىپ كەلگەن جىـ
يەن قىزى مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمنىڭ بۇ كارامىتىگە ھەم
ھەيران بولدى، ھەم قايىل بولدى. مەلىكىنىڭ بۇ باھادىرلىقىنى
ئۆز كۆزى بىلەن كۆرگەن ئاقسۇ قوشۇنلىرى بارىكاللا ئېيتىشتى.
جەررە ساداسىدىن ۋۇجۇدىنى قاپلىۋالغان ۋەھىمە تارقىلىپ،
سۈرەن - چۇقان سېلىشىپ نەرە تارتىشقا باشلىدى.

ئىككى تەرەپ لەشكەرلىرىنىڭ ئوقياچىلىرى بىر - بىرىگە
قارىتىپ بىر پەس ئوقيا ئېتىشتى. ھەر ئىككى تەرەپنىڭ لەشكەرـ

لىرى قالقانلىرى بىلەن يا ئوقىدىن مۇداپىئەلىنىشتى.

سۇلتان يولۋاسخان لەشكەرلىرىنى ئوقيا ئېتىشتىن توختىـ
تىپ، سەركەردىلىرىنى باشلاپ ئالدىغا يۈز قەدەم ئىلگىرىلەپ
توختىدى. خوجا ھىدايىتۇللا ئىشاندىن باشقىلىرىنىڭ ھەممىسى
جەڭ كىيىملىرى كىيىشكەن بولۇپ، پولات دۇبۇلغىلىرىنىڭ
قۇببىلىرى قۇياش نۇرىدا ۋال - ۋۇل قىلىپ كۆز چاقاتتى.

بېشىغا ئاق سەللە ئوراپ، ئاق يەكتەك كىيىپ، ئاق تۇلپارـ
غا مىنىۋالغان ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭ سۆلەتلىك تۇرقى ئالاھىدە
كۆزگە چېلىقاتتى. ئۇ ھېلىھەم ئات ئۈستىدە ئولتۇرۇپ قولىدىكى
كەھرىۋا تەسۋىنى توختىماي سىيرىيتتى. لەۋلىرى خۇددى ئەپـ
سۇن ئوقۇۋاتقاندەك توختىماي مىدىرلايتتى. بۇلارنىڭ دەل ئوتتۇـ
رىسىدا تۇرغان يولۋاسخان بېشىدىكى ئالتۇن دۇبۇلغا ئۈچىسىدىكى
زەرباب شاھانە لىباس بىلەن خۇددى ئالتۇن ئۈزۈكنىڭ ياقۇت
كۆزىدەك ئالاھىدە كۆزگە تاشلىناتتى. ئۇنىڭ ئارقىسىدىكى تۇغـ
چى لەشكەرلەر كۆتۈرۈۋالغان يۈزلىگەن تۇغ - ئەلەملەر كۆكتە
ھەيۋەتلىك لەپىلدەيتتى.

ئىسمائىلخانمۇ سەركەردىلىرىنى باشلاپ يولۋاسخان بىلەن
يۈز قەدەم ئارىلىق قالدۇرۇپ توختىدى. مەلىكە مۆھتەرەم خېـ
نىمنىڭ بايا كۆرسەتكەن باھادىرلىقى بىلەن ئۇنىڭ ۋۇجۇدىدىكى
ۋەھىمە پۈتۈنلەي تارقىلىپ كەتكەن بولۇپ، ئات ئۈستىدە تولىمۇ
مەغرۇر ئولتۇراتتى. ئىسمائىلخاننىڭ دۇبۇلغا - ساۋۇت كىـ
يىپ، تولۇق قوراللانغان سەركەردىلىرى ئارىسىدا ۋۇجۇدىدىكى
ۋەھىمىسى تېخىچە بېسىلمىغان مەخدۇمزادە خوجا ئابدۇللا ئىشان
ئېتىنىڭ تىزگىنىنى كەينىگە بۇراپ، جېنىنى ياقىغا ئېلىپ قاـ
چىدىغاندەك ئەلپازدا تۇگۇلۇپ ئولتۇراتتى. كۆزىنى ياۋ لەشكەرـ
لىرىگە ئەمەس، ئېتىنىڭ بېشىغا تىكىۋالغانىدى.

— ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم، ئى مۆھتەرەم تاغا، — دەپ ئات
ئۈستىدىلا ئىسمائىلخانغا سالام بەردى يولۋاسخان، — ئەھۋاللىرى

ياخشىمۇ؟

— ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام، شاھزادەم، — دېدى ئىسمائىلخانمۇ سالامنى ئىلىك ئېلىپ، يولۋاسخاننى خان ئالىيلىرى دەپ ئاتىماستىن، — بۇنچە ھەرەج تارتىپ ئاقسۇ دىيارىغا قەدەم كەلتۇرۇشلىرىنىڭ بائىسى نېمىكىن؟

— تەشۋىشلەنمىگەيلا، تاغا، — دېدى يولۋاسخان ئۆزىنى خاتىرجەم تۇتۇشقا تىرىشىپ، — ئاقسۇ دىيارىغا قەدەم كەلتۇرۇشۇمنىڭ بائىسى شۇكى، بىرىنچىدىن، سىزكى قېرىنداشىم بولمىش ئاغائى بۇزرۇكقا سالام بېرىش؛ ئىككىنچىدىن، تەسەررۇپ زېمىنىم بولمىش بول ئاقسۇ ھۇدۇتلۇقىنى كۆزدىن كەچۈرۇش. بۇنىڭدىن ئۆزگە مۇددىئايىم يوقتۇر.

يولۋاسخان ئۆزىنىڭ خاقانلىق ئورنىنى پەش قىلىش ئارقىلىق ئىسمائىلخانغا ئۆزىنىڭ قول ئاستىدىكى بىر يۇرتنىڭ نائىبى ۋە ئەمىرى ئىكەنلىكىنى ئەسكەرتىۋاتاتتى.

— مېھماندارچىلىقتا كەلدىم دېگىنىڭىز بىلەن ئارقىڭىزدا قىلىچ يالىڭاچلاپ تۇرغان تۇمەنلىگەن لەشكەرلىرىڭىز تۇرسا، نېچۇن تەشۋىشلەنمىگەيمەن، شاھزادەم.

— بۇ لەشكەرلەر سىزگە قىلچىلىك زەرەر يەتكۈزمىگەي، تاغا، ـ دېدى يولۋاسخان، — پەقەت سىزنىڭ ھامىيلىقىڭىزغا ئېرىشكەن ئەھلى سۇلۇكىمىزنىڭ ئەشەددىي دۈشمىنى مۇرتەت خوجا ئابدۇللا ئىشان بىلەن خانلىقىمىزنىڭ ئاسىيسى ئەمىر مىرزا باباقبەگ قاتارلىق مۇناپىق، ساتقۇن ئەمىرلەرنى تاپشۇرۇپ بەرسىڭىزلا لەشكەرلىرىم ئاستانىگە قايتىدۇ. سىزمۇ بۇ ھۇدۇتلۇقتا خاتىرجەم نائىب ۋە ئەمىرلىكتە قېلىۋېرىسىز...

— بولدى بەس! — دەپ ۋارقىرىدى ئىسمائىلخان، — تولا ھەددىڭىزدىن ئاشماڭ، شاھزادەم. كىمنىڭ خانلىقىمىزنىڭ ئاسىيسى ئىكەنلىكىنى مەن ئوبدان بىلىمەن. ئەسلىدە خانلىق سەلتەنىتى ئاكام سۇلتان ئابدۇللاخاندىن كېيىن، بابائى بۇزرۇك

سۇلتان ئابدۇرەشىدخان ئالىيلىرىدىن داۋاملىشىپ كېلىۋاتقان ئۇدۇم بويىچە، خاننىڭ چوڭ ئىنىسى بولمىش ماڭا مەنسۇپ بولۇشى كېرەك ئىدى. ئەمما، ئاكام سۇلتان ئابدۇللاخان بۇ ئۇدۇمنى بۇزۇپ، ئۆز پۇشتى بولمىش چوڭ ئوغلى بولغان سىز شاھزادىگە تەختنى ئۆتۈنۈپ بېرىش نىيىتىدە ۋەلىئەھدىلىك يارلىقىنى ماڭا ئەمەس سىزگە چۈشۈردى. بىز ئىنىلىرىنى دۈشمەن قاتارىدا كۆرۈپ، ئوردىدىن چەتلەشتۈرۈش مەقسىتىدە ياقا يۇرتلارغا ئەۋەتىۋەتتى. خۇدانىڭ بۇيرۇغىنى شۇ ئوخشايدۇ دەپ، بۇنىڭغىمۇ مەيلى دېدۇق. ئەمما، سىز تەختتە ئولتۇرۇشقا ئالدىراپ، پوستىڭىزغا كىرىۋالغان بىر قىسىم سۇخەنچى، قارا يۈز، ناشۇكۇر مۇناپىقلارنىڭ كۈشكۈرتىشى بىلەن ئۆز ئاتىڭىزغا چاپقۇن قىلدىڭىز، ھەتتا ھەددىڭىزدىن ئېشىپ ئاستانىگە لەشكەر تارتتىڭىز. ئاتا نەسىھەتىگە قۇلاق سالماي ياتلارنىڭ گېپىگە كىردىڭىز، ئاخىرىدا ئۆز قېرىنداشىڭىز بولمىش سۇلتان ئابدۇمۆمىنخان شاھزادىنى ئۆلتۈرۈپ تەختنى تارتىۋالدىڭىز. ئەسلىدە مۇشۇنىڭ بىلەنلا بولدى قىلسىڭىز ياخشى بولاتتى. ئەمما، خانلىق قانۇن ـ جاساقلارغا ئۆز بېشىمچىلىك بىلەن تۈزىتىش كىرگۈزۈپ، سۇلۇك تەرغىباتى ۋە سۇلۇك تەقىبى ئېلىپ باردىڭىز. مۇشۇ سەۋەبتىن نۇرغۇن بىگۇناھ، ئاددىي ئاۋام رەھىمسىزلەرچە ئۆلتۈرۈلدى، خانىۋەيران بولدى. ئەل ـ يۇرت ئازاب دېڭىزىدا قالدى. ئاتا كۆرگەن تەۋەررۇك ئەمىرلەرنى ئەتىۋارلاپ ئىشلىتىشتە يوق ئۇلارغا ئاسىي دېگەن بوھتاننى چاپلاپ كاللىسىنى ئالدىڭىز، خورلىدىڭىز، مانا ئەمدى نومۇس قىلماي مەندەك ئاتا يوللۇق تاغىڭىزنى جازالىماق بولۇپ لەشكەر تارتىپ كېلىپسىز. ئېيتىڭا، ھەممە نىيەت ـ ئىقباللىڭىز ئوپئوچۇق تۇرسا، ئاۋارە بولۇپ يوشۇرۇشىڭىز نەھاجەت. ئۇنىڭ ئۈستىگە سىزدەك بىر ئاتا قاتىلىدىن قانداقمۇ ۋاپا كۈتكىلى بولسۇن.

— سىزنى ئاشۇ ئاسىي مۇرتەتلەر ئازدۇرۇپ كېتىپتۇ،

تاغا، — دېدى يولۋاسخان گەپ يورغىلىتىپ، — شۇ تاپتا سىزگە يۇرەك - باغرىمنى يېرىپ كۆرسەتسەممۇ بىھۇدە ئاۋارە بولىدىغان ئوخشايمەن. سىزگە ئەڭ ئاخىرقى مەسلىھەتىم شۇكى، ئاقسۇددىكى ئاۋام - رەئىيەتنى بالا - قازادىن ساقلاپ قالاي، بۇ ھۇدۇتلۇققا ئىززىتىم بىلەن يۇرتدارچىلىق قىلاي، دېسىڭىز، ھېلىقى مۇرتەت ئاسىيلارنى ئۆز قولىڭىز بىلەن باغلاپ ماڭا تاپشۇرۇڭ. قالدى ئىشلار سىزنىڭ ئىختىيارىڭىزچە بولسۇن.

— مېنىڭمۇ شۇنداق قىلغۇم بار. ئەمما، باشقىلار ئۇنىماسمىكىن، — دېدى ئىسمائىلخان يولۋاسخاننى قەستەن كولدۇرلىتىپ.

— كىمكەن ئۇ سىزنىڭ گېپىڭىزگە كىرمەيدىغان؟

— ئەنە ئاۋۇ باھادىرلار، — دېدى ئىسمائىلخان مەسخىرىلىك كۈلگىنىچە ئارقىسىدىكى لەشكەرلەرنى كۆرسىتىپ.

يولۋاسخان تاغىسىنىڭ جاۋابىنى ئاڭلاپ غەزەپتىن تىترىدى، چىشلىرى غۇچۇرلىدى.

— مەيلى ئەمىسە، ھۆرمەت قىلمىدى دەپ مەندىن رەنجىمىگەيسىز، — يولۋاسخان شۇنداق دېدى - دە، ئارقىسىغا قاراپ قامچىسىنى شىلتىدى، — قېنى سەركەردە، لەشكەرلىرىم، بۇ ئاسىي مۇرتەتلەرنى رەھىم قىلماي قىرىڭلار.

ھەر ئىككى تەرەپنىڭ لەشكەرلىرى بىر - بىرىگە قاراپ شىددەت بىلەن تاشلاندى. قىلىچلار نەق بويۇننى نىشانلاپ چېپىلدى. نەيزىلەر دەل يۇرەكنى نىشانلاپ سانجىلدى. جەڭ قوراللىرىنىڭ بىر - بىرىگە زەرب بىلەن ئۇرۇلۇشىدىن چىققان جاڭ - جۇڭ، جاراق - جۇرۇق سادالىرى بىلەن تىغ زەربىسىدىن ئېچىنىشلىق نالە قىلغان لەشكەرلەرنىڭ نالە - پەريادى پۇتكۈل ساينى لەرزىگە كەلتۈرمەكتە ئىدى.

شۇ ئەسنادا ئىسمائىلخان قوشۇنىدىن جەڭ دۇمباقلىرى گۇمبۇرلەپ، بۆكتۈرمىدىكى لەشكەرلەرگە بەلگە بەردى، شۇ ھامان يولۋاسخان قوشۇنىنىڭ ئوڭ - سول ۋە ئارقا تەرىپىدىن ئۈچ توپ لەشكەرلەر ئاتلىرىنىڭ قۇيرۇقىغا قۇرۇق شاخلارنى سۆرىتىپ، سايدا قويۇق توپا - تۇمان پەيدا قىلغىنىچە ياۋ قوشۇنىغا ھۇجۇم باشلىدى. ئاسمان - پەلەككە كۆتۈرۈلگەن توپا - تۇمان ئارىسىدىن ئېتىلىپ چىققان لەشكەرلەرنىڭ سانىنى بىلەلمىگەن يولۋاسخان لەشكەرلىرى ساراسىمىگە چۈشتى، جەڭ سېپى بۇزۇلدى. ئۇلار يا ئالدىدىكى ياۋغا تاقابىل تۇرۇشنى، يا كەينىدىن كەلگەن دۈشمەن بىلەن جەڭ قىلىشنى بىلەلمەي گاڭگىرىدى، جاسارىتى سۇسلاشتى.

بىر توپ قورۇقچى لەشكەرنىڭ ھەمراھلىقىدا يولۋاسخان لەشكەرلىرىنىڭ سېپىگە باستۇرۇپ كىرگەن مىرزابابابەگ ئاۋازىنىڭ بارىچە توۋلىماقتا ئىدى:

— ئى ئاستانىنىڭ باھادىر ئارسلانلىرى، مەن سىلەرنىڭ ئەمىرىڭلار مىرزا باباقبەگ بولۇرمەن. ئەدلۇ ئادالەتنى ياقلايدىغىنىڭلار ماڭا ئەگىشىڭلار. تەخت ئوغرىسى يولۋاسخانغا ئەگىشىپ بىھۇدە قان تۆكمەڭلار. بۈيۈك سەئىدىيە سەلتەنىتىنىڭ ھەقىقىي تىنچلىقىنى قوغداشنى خالايدىغىنىڭلار مەن بىلەن يۈرۈڭلار. ئى ئاستانىنىڭ باھادىر ئارسلانلىرى، مەن سىلەرنىڭ ئەمىرىڭلار مىرزا باباقبەگ بولۇرمەن …

مىرزا باباقبەگنى كۆرۈپ تونۇغانلار، ئاۋازىنى ئاڭلاپ پەرق ئەتكەنلەر دەرھال ئەتراپىدىكى سەپداشلىرىغا خەۋەر يەتكۈزۈپ، مىرزا باباقبەگنىڭ كەينىدىن ئەگەشتى - دە، نەيزىسىنىڭ ئۇچىنى كەينىگە قاراتتى.

جەڭ سېپىنىڭ قالايمىقانلىشىپ كەتكىنىنى، لەشكەرلەرنىڭ جاسارىتىنىڭ سۇسلاپ كېتىپ بارغانلىقىنى كۆرگەن يولۋاسخان ئەھۋالنىڭ چاتاقلىقىنى ھېس قىلىپ لەشكەرلىرىگە ئۆز قارارگاھلىرىغا چېكىنىشكە پەرمان چۈشۈردى.

يولۋاسخان لەشكەرلىرىنىڭ چېكىنىۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ،

ئىسمائىلخانمۇ لەشكەرلىرىگە جەڭنى توختىتىشقا بۇيرۇق بەردى. بىر ئاش پىشىم ۋاقىت ئېلىپ بېرىلغان شىددەتلىك مەيدان ئۇرۇشىدا يولۋاسخاننىڭ ئۇيقۇسىزلىق، سەپەر هاردۇقى چىرمىۋالغان لەشكەرلىرىدىن ئۈچ مىڭدىن ئارتۇقى جېنىدىن جۇدا بولغانىدى. ئۈچ مىڭغا يېقىن لەشكىرى ئېغىر جاراهەتلەنگەنىدى. مىرزا باباقبەگكە ئەگىشىپ، ئىسمائىلخانغا ئۆتۈپ كەتكەنلەرنىڭ سانىمۇ بەش مىڭدىن ئاشقانىدى. هىدايىتۇللا ئىشاننىڭ سوپى لەشكەرلىرىنىڭ يېرىمى دېگۈدەك قىرىلىپ كەتكەنىدى. ئىسمائىلخان قوشۇنىدىنمۇ مىڭدىن ئارتۇق لەشكەر ئۆلگەن، ئىككى مىڭغا يېقىن لەشكەر ئېغىر يارىلانغانىدى.

يولۋاسخان لەشكەرلىرىگە يەتكەن بۇ ئېغىر تالاپەتتىن ۋە ئاستانە مۇهاپىزەتچى قوشۇنىنىڭ قىلغان ئاسىيلىقىدىن قاتتىق غەمگە پاتتى. بارگاهى ئالدىغا يوقلاپ كەلگەن پىر ئۇستازى هىدايىتۇللا ئىشانغىمۇ قاپىقىنى تۈرۈپ چىراي ئاچمىدى.

6

— بارلىق قارارگاهلارغا پەرمان، — دېدى يولۋاسخان قورقۇپ تىترەپ تۇرغان ياتىشبېگىگە قاراپ، — لەشكەرلەر قورسىقىنى توقلىۋالغاندىن كېيىن پېشىن، ئەسىر نامازلىرىنى ئوقۇماي، قېنىپ ئۇخلىۋالسۇن.

يولۋاسخاننىڭ بۇ غەلىتە پەرمانى خوجا هىدايىتۇللا ئىشاننى تەئەججۇپكە سالدى. «پېشىن، ئەسىر نامازلىرىنى ئوقۇمىسۇن دېگىنى قانداق گەپ ئۆزى. بۇمۇ لەشكىرىي تەدبىرمىدۇر. بۇنداق ۋاقىتتا نامازنى قازا قىلىش ئەمەس، بەلكىم ۋاقتى - قەرەلىدە ئۆتەپ، ئاللاتائالادىن غەلىبە - نۇسرەت ئاتا قىلىشنى تىلەش كېرەك ئىدىغۇ ...»

يولۋاسخان سەيخانىسىغا تولدۇرۇپ نەشە سېلىنغان، دەستىسىگە قىممەت باهالىق رەڭدار تاشلاردىن كۆز قويۇپ نەقىشلەنگەن چىرايلىق چىلىمنى خۇمارلىق بىرنەچچىنى شورىۋەتكەندىن كېيىن هىدايىتۇللا ئىشانغا تەڭلىدى.

— چېكىپ قويسىلا، پىرىم، هاردۇقنى ئالىدۇ.

ئىشان گەپ - سۆزسىز چىلىمنى قولىغا ئالدى - دە، خۇددى دەم تارتىپ كەتمەكچى بولغاندەك، بارلىق ۋۇجۇدى بىلەن شورىۋىدى، ئېغىز - بۇرۇنلىرىدىن يەڭدەك كۆكۈچ تۈتۈن تۈرۈلۈپ - تۈرۈلۈپ چىقتى. بارگاهى ئالىيدىكى ئىككى مەهرەم ئۇلارنىڭ پۇت - قوللىرىنى يۇمشاق تۇتۇۋاتاتتى.

— لەشكەرلەرنى ناماز ئوقۇشقىمۇ قويماي ئۇخلاشقا پەرمان بەردىلە، ئانهەزرىتىم، — دېدى هىدايىتۇللا ئىشان كۆڭلىدىكى تۈگۈچنى يېشىشقا تىرىشىپ، — دېمىسىمۇ ئۇلار بەك چارچاپ كەتتى، ئارام ئالمىسىمۇ بولماس. ئەمما، ياۋ لەشكەرلىرى بۇرنىمىزنىڭ تېگىدىلا تۇرۇپتۇ. تۈنجى جەڭدە نۇسرەت ئۇلارغا يۈزلەندى. ئالمادىس ئۇلار قارنىنى توقلىۋالغاندىن كېيىن، غەلىبىسىگە تەمەننا قويۇپ قارارگاهىمىزگە باستۇرۇپ كېلىپ قالسا...

— خاتىرجەم بولسىلا، بۇزرۇكۋارىم، — دېدى يولۋاسخان ئىشاننىڭ ئاغزىدىكى گەپنى تارتىۋېلىپ، — ئۇلارمۇ هاردى، چارچىدى. لەشكەرلىرىنى تەرتىپكە سالىدۇ، ئەڭ تېز كەلگەندىمۇ خۇپتەندىن بۇرۇن قارارگاهىمىزغا تېگىش قىلالمايدۇ.

مەهرەملەر داستىخان سېلىپ داستىخان ئۈستىنى دۇملەپ پىشۇرغان قوزا گۆشى، باچكا كاۋىپى، بادام - ياڭاق مېغىزى ۋە ياغلىق توقاچ بىلەن كۆمۈۋەتتى.

— شاراب كەلتۈرۈڭلار، — دېدى يولۋاسخان قاپىقىنى

تۇرۇپ. شۇ ھامان مەھرەملەر داستىخانغا ئىككى خۇمرا شاراب بىلەن ئىككى كۇمۇش كاسا كەلتۇردى ـ دە، كاسىغا لىقلاپ شاراب قۇيدى.

— قېنى ئالسىلا، بۇزرۇكۋارىم. شاراب ئىچكەچ قورساقنى راسا بىر ئەستەرلەيلى، — دېدى يولۋاسخان باچكا كاۋپىنى ئىشتىھا بىلەن يېگەچ. ھىدايىتۇللا ئىشان يولۋاسخان بىلەن پات ـ پات شارابىبازلىق قىلىپ ئۇلپەتلىشەتتى. شەرىئەت ئەھكاملىرىغا قاتتىق رىئايە قىلىپ ئادەتلەنگەن ئاددىي خەلق، ئىسلام ئەقىدىسىدە ھارام دەپ چەكلەنگەن شارابنى ئىچىش تۇگۇل، شاراب ئىچىلگەن قاچىلاردىمۇ تاماق يېيىشنى قاتتىق گۇناھ، دەپ بىلەتتى. دىن پېشۋاسى، سۇلۇك يولباشچىسى، ئەۋلىيا، قۇتبىل ـ ئەقتاب، سۇلتانۇل ـ مۇھەققىقىن، ۋەلىيۇللا دەپ قاتتىق چوقۇنىدىغان خوجا ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭ كۇن ئاتلاپ شارابخورلۇق قىلىدىغانلىقىنى زىنھار بىلمەيتتى، ھەتتا خىيالىغىمۇ كەلتۇرمەيتتى. يۇمشاق قوزا گۆشى، تەملىك ۋە قۇۋۋەتلىك باچكا كاۋدىپىنى تويغۇچە يەپ، شارابنى قانغۇچە ئىچكەن ھىدايىتۇللا ئىشان خېلى ئوبدان كەيپ بولغان بولۇپ، مۇگدەشكە باشلىغانىدى.

— قانداق، ئەمدى بىر ئاز ئارام ئېلىۋالامىلا، بۇزرۇكۋارىم، — دېدى يولۋاسخان ھىدايىتۇللا ئىشاننى يەڭگىل نوقۇپ.

ئىشان چۆچۇپ بېشىنى كۆتۇردى ـ دە: «خوش، شۇنداق قىلايلى» دېگىنىچە ئورنىدىن قوزغالدى ۋە شاراب كەيپىدە ئەلەڭ ـ سەلەڭ دەسسىگىنىچە ئۆزىنىڭ خاس چېدىرىغا قاراپ ماڭدى. بۇ چاغدا كۇن ئولتۇرغان بولۇپ، زېمىنغا تۇن پەردىسى يېيىلىشقا باشلىغانىدى.

7

بارگاھى ئالىيغا يىغىلغان ئىسمائىلخاننىڭ بارلىق سەركەردىلىرى غەلىبە تەنتەنىسىگە چۆمگەنىدى.

— ئەمىر مىرزا باباقبەگ جانابلىرىنىڭ بۇ تەدبىرى ھەقىقەتەن قالتىس ئۇنۇم بەردى.

— شۇنى دېسىلە، خېلى جەڭلەرنى كۆرگەنمەن. لېكىن، بۇگۇنكىدەك ئاز لەشكەر بىلەن كۆپ لەشكەرنى ۋەسۋەسىگە سېلىپ غەلىبە قىلغاننى كۆرمەپتىكەنمەن.

— تەدبىر پۇختا بولسا، لەشكەرلەرنىڭ ئاز ـ كۆپلۇكىدىن ئانچە ۋايىم يېمىگۇلۇك ئىكەن.

— مىرزا باباقبەگ جانابلىرىنى مەرھۇم ئەمىرى كەبىر ھىندىقۇش مىرزا جانابلىرى بىلەن بىرقانچە قېتىم جەڭبازلىق ماھارىتىدە بەسلىشىپ بېقىپتىكەن، دەپ ئاڭلىۋىدىم، ھەر ئىككىلىرى بىر ـ بىرلىرىنى يېڭەلمەپتىكەنلا...

— مەرھۇم ھىندىقۇش مىرزا خانلىقىمىزنىڭ ئەڭ بۇيۇك سەركەردىسى ئىدى، — دېدى مىرزا باباقبەگ ھەسرەتلىك تىنىپ، — ئول مۆھتەرەم ئۇستاز بىلەن بىرنەچچە قېتىم سىنىشىپ باققىنىم راست، ئەمما بۇ خېلى بۇرۇنقى ئىشلار. يىلىكىمىز راسا توشقان قىران مەزگىللىرىمىز ئىدى. ھىندىقۇش مىرزا يالغۇز لەشكىرىي تەدبىردە ئەمەس، ئەخلاق ـ پەزىلەتتىمۇ كامالەتكە يەتكەن كەڭ قورساق، ئەپۇچان ئادەم ئىدى. شەمشەربازلىق، نەيزەبازلىقتا مەن ھەرگىزمۇ ئۇنىڭ تەڭتۇشى ئەمەس ئىدىم.

— ئەمىسە تەڭلىشىپ قاپتىكەنلىغۇ، ئۇستاز، — ئالدىراپ سورىدى بۇ ئىشقا تولىمۇ قىزىققان مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم.

— بۇ ئىش مەرھۇم ھىندىقۇش مىرزا بىلەن ئىككىمىزنىڭلا

ئوتتۇرىسىدىكى سىر.
— ئېيتىپ بەرسىلە، ئۇستاز، بىزمۇ بىلىپ قالايلى،—
دېدى مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم ئالدىراپ.
— ماقـۇل ئېيتىپ بېـرەي، — دېدى مىرزا بابـاقبەگ
كۈلۈپ،— ئاشۇ بىر قېتىملىق بەسلىشىشتە ھىندىقۇش مىرزا
ئەتراپىمىزدا تاماشا كۆرۈپ تۇرغان سەركەردىلەر ۋە مىڭلىغان
لەشكەرلەرنىڭ ئالدىدا مېنىڭ يۈز ـ ئابرۇيۇمنى ئاياپ، ماھارىتى-
نى تولۇق كۆرسەتمەي ئېلىشىپ، ماھارەت سىنىشىشنى مەن
بىلەن تەڭلەشكەن ھېسابتا ئاخىرلاشتۇرغانىدى.
— ھە، مۇنداق ئىش ئىكەن ـ دە، — دېدى مەلىكە مۆھتە-
رەم خېنىم ئانچە قايىل بولماي، — بۇ ھىندىقۇش مىرزا تازا
قىزىق ئادەم ئىكەن. بۇ دېگەن ئادەتتىكى بىر بەسلىشىش تۇرسا،
شۇنىڭغىمۇ يۈز ـ خاتىر قىلىش كېتەمدۇ ئەمدى.
— ھـەممە ئـادەم سىلىگە ئـوخشاش يـۈزسىز ئەمەس،
مەلىكەم، — دېدى مىرزا باباقبەگ كۈلۈپ، — ئەينى يىلى سىلى
ئوقيا ئېتىش، شاھمات ئويناشتا سۇلتان ئابدۇللاخان ئالىيلىرد-
غىمۇ يۈز ـ خاتىر قىلمىغان.
— ھە، شۇنداق، — دېدى مەلىكە كۈلۈپ، — شۇ چاغدا
خان ئاتام يېڭىلىپ قىلىپمۇ يۈز ـ ئابرۇيى چۈشۈپ كەتمىدىغۇ،
ئەينا.
— ئۇ دېگەن خان ئالىيـلىرى ـ دە، — دېدى مـىـرزا
باباقبەگ، — خان ئالىيلىرى يەڭسە ـ يېڭىلسە بەرىبىر، يەنە
تەختتە ئولتۇرۇپ، پەرمان ـ يارلىق چۈشۈرۈۋېرىدۇ. ئۇنىڭ
ئىجراسىنى بىز ئەمىرلەر بېجىرىمىز، ئەمما ئاشۇنداق ئاددىي بىر
سىنىشىشنىڭ بىزدەك ئادەتتىكىدەك ئەمىرلەرگە بېرىدىغان تەسى-
رى باشقىچە بولىدۇ. ئەينى يىلى ھىندىقۇش مىرزىنىڭ يۈز ـ
خاتىر قىلىشى بىلەن بولغان سىنىشىشتا، سەركەردە ـ لەشكەر-
لەرگە تەڭلىشىپ قالغاندەك تۇيغۇ بېرىۋىدۇق، شۇ كۈندىن باش-

لاپ، سەركەردە ـ لەشكەرلەر مېنىمۇ خۇددى بۈيۈك ئەمىر ھىن-
دىقۇش مىرزىنى كۆرگەندەك كۆرۈپ، ھۆرمەتلەيدىغان، ھەرقان-
داق بۇيرۇقۇمغا سۆزسىز ئىتائەت قىلىدىغان بولدى. ھىندىقۇش
مىرزىمۇ تىنچ ۋاقىتلاردا لەشكىرىي ئىشلارنى ماڭا تاشلاپ بې-
رىپ، ئۆزى خاتىرجەم ئارام ئالاتتى.
— سەركەردە، لەشكەرلەر ئالدىدىكى يۈز ـ ئابرۇيلىرىنى
ھىندىقۇش مىرزا تىكلەپ قويۇپتىكەن ـ دە.
— شۇنداق، مەلىكەم، بۇنداق شەرەپكە ئېرىشكەن يالغۇز
مەنلا ئەمەس، مەرھۇم چۆبەك مىرزا قاتارلىق بىر قانچە سەركەر-
دىلەرمۇ ھىندىقۇش مىرزا بىلەن جەڭبازلىق ماھارىتىدە سىنى-
شىپ تەڭلىشىپ قالغانىدى.
— ھە، ئۇلارغىمۇ ھىندىقۇش مىرزا يۈز ـ خاتىر قىلىـپ،
يېـڭىۋالماي تەڭـلىشىپ يـۈز ـ ئابرۇيىنى كۆتۈرۈپ قويۇپتى-
كەن ـ دە.
— ھىندىقۇش مىرزىنى جەڭبازلىق ماھارىتى ۋە لەشكىرىي
تەدبىردە يېگانە ئىستېبدات ئىگىسى دېيىشكە بولاتتى. ئۇ كىشى
قورسىقىدىكى ئىلىم ـ ماھارىتىنى بىزدىن ئايىغان ئەمەس. شۇ
سەۋەبتىن مەنمۇ ئانچە ـ مۇنچە جەڭ تەدبىرلىرىنى تۈزۈشنى
بىلىمەن. ھىندىقۇش مىرزا بىر كىمنىڭ ماھارىتىگە ئانچە ئالدى-
راپ قايىل بولمايتتى. ئەمما، مەلىكەمنىڭ ئوقيا ئېتىش ماھارى-
تىگە قايىل بولۇپ، بىرقانچە قېتىم ماختاپ بەرگەن.
— شۇنداق گەپمۇ بارمىتى تېخى، — دېدى مەلىكە مۆھتە-
رەم خېنىم ئۆزىنى ئۇ بۈيۈك سـەركەردىنىڭ مـاختىغـىنىنى
ئاڭلاپ.
— شۇنداق، مەلىكەم. ئەينى يىلى شاھزادە يولۋاسخانغا جازا
يۈرۈشى قىلغاندا قىزىلنىڭ ئۇ تەرىپىدىكى جەڭدىن خان يارلىقى
بويىچە سىلىنى ئېلىپ قايتىپ كەلگەندىن كېيىن، سىلىنىڭ
جەڭدە سانتقۇن مىرزا يۇسۇپبەگنى ئۆلتۈرۈپ كۆرسەتكەن باھادىر-

لىقلىرىنى سۆزلەپ كېلىپ: «ئەگەر ياش ۋاقتىمدىكىدەك كۆزلە-
رىم ئۆتكۈر بولغان بولسا، مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم بىلەن مەر-
گەنلىكتە سىنىشىپ باققان بولاتتىم. ھەيتاڭەي، شۇ چاغدىمۇ بۇ
مەرگەن مەلىكىدىن يېڭىلىپ قالار بولغىيتتىم. چىنىگەن نەرسى-
سىگە تەگكۈزمەي قويمايدىكەن ئەمەسمۇ بۇ مەلىكە» دېگەنىدى.
بولۇپمۇ سىلىنىڭ ئۇچقاندەك چېپىپ كېتىپ بارغان قارا تۇلپار-
نىڭ ئۈستىدە ئولتۇرۇپ، شاققىدە كەينىلىرىگە بۇرۇلۇپلا ئوقيا
ئېتىپ، قوغلاپ كېلىۋاتقان مىرزايۇسۇپبەگنىڭ كۆزىنى قۇيۇۋەت-
كەن ماھارەتلىرىگە بەكمۇ قايىل بولغانىكەن، — مىرزا باباقبەگ
ئەتراپىدىكى سەركەردىلەرگە قاراپ تۇرۇپ گېپىنى داۋاملاشتۇر-
دى،— مەرھۇم ھىندىقۇش مىرزا: «چېپىپ كېتىپ بارغان ئات
ئۈستىدە كەينىگە قايرىلىپ ئوقيا ئېتىش ئەجدادلىرىمىزنىڭ ئەڭ
بۇرۇنقى جەڭبازلىق ماھارەتلىرىدىن بىرى. بۇنداق ماھارەتنى
خېلى مەنمەن دېگەن سەركەردىلەرمۇ ۋايىغا يەتكۈزۈپ كۆرسىتەل-
مەيدۇ. كەينىگە قايرىلىپ ئوقيانى ئاتتى دېگەندىمۇ، چېنىگەن
نەرسىگە دەل تەگكۈزەلىشى ناتايىن. مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم بۇ
ماھارەتتە ھەقىقەتەن كامالەتكە يېتىپتۇ» دەپ سىلىنى بىرقانچە
قېتىم ماختىغانىدى، مەلىكەم.

مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمنىڭ بۇ تەرىپىنى ئاڭلاپ ئاقسۇ
قوشۇنىنىڭ سەركەردىلىرى مەلىكىگە تېخىمۇ بەك قايىل
بولۇشتى.

— راست، مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمنىڭ ئوقيا ئېتىش ماھا-
رىتى ھەقىقەتەن قالتىس ئىكەن. بىسمىللا دېمەستىن ياۋ سەر-
كەردىسىنىڭ بىر كۆزىنى يا ئوقى بىلەن قۇيۇۋەتتى ئەمەسمۇ.

— شۇنداق، مەلىكەمنىڭ بۇ ماھارىتى بىلەن لەشكەرلىرى-
مىزنىڭ جاسارىتى نەچچە ھەسسە كۆچىيىپ كەتتى. بۈگۈنكى
جەڭنىڭ غەلىبىسىدە مەلىكەمنىڭمۇ بىر ئۈلۈش تۆھپىسى بار.

— بۈگۈنكى جەڭدە نۇسرەت قازىنىشىمىزدا بارلىق سەركەر-

دە - لەشكەرلەرنىڭ تۆھپىسى بار، — دەپ سۆز ئالدى باياتىن
بىرى جىم ئولتۇرغان شاھزادە ئىسمائىلخان، — ئەمما، مىرزا
باباقبەگ جانابلىرىنىڭ كۆرسەتكەن تۆھپىسى ئالاھىدە بولدى.
جەڭدە غەلىبە قىلىشىمىزدا دانا تەدبىر كۆرسىتىپلا قالماي، تېخى
ياۋ قوشۇنى ئارىسىدىن بەش مىڭدىن ئارتۇق خىللانغان ئاتلىق
لەشكەرنى ئەل قىلدۇرۇپ، قوشۇنىمىزنىڭ كۈچىنى زورايتتى.
كۆڭلۈمدىكى گەپنى قىلسام، مىرزاباباقبەگ جانابلىرىغا ئاقسۇغا
كەلگەن ھامان لايىقىدا بىرەر مەنسەپ - مەرتىۋە ھەدىيە قىلىش
ئويۇم بار ئىدى. ئەمما، باشقا سەركەردىلەرنىڭ قايىل بولماسلى-
قىدىن ئەنسىرەپ، بۇ ئويۇمدىن ۋاقتىنچە ۋاز كەچكەنىدىم. مانا
بۈگۈن ئەمىر جانابلىرى ئۆزىنىڭ يېگانە ئىستېداتى بىلەن
ئەجىر - تۆھپە كۆرسىتىپ بارلىق سەركەردە - سەرۋازلارنى
قايىل قىلدى. شۇڭا، قوشۇنىمىزنىڭ ئەمىرۇل ئۆمىرالىقىغا[1]
تەيىنلىدىم.

ئىسمائىلخاننىڭ ئاغزاكى پەرمانى ئاخىرلىشىشى بىلەن بار-
لىق سەركەردىلەر «مۇبارەك بولسۇن» دېيىشىپ مىرزا باباقبەگ-
نى قۇتلۇقلاشتى.

— ماڭىچۇ، ماڭىمۇ بىرەر مەنسەپ - مەرتىۋە ئىنئام قىل-
سىلا، خان ئاتا، — دېدى مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم كۈلۈپ،
ئەركىلەپ، — مېنىڭ بۈگۈنكى جەڭدە كۆرسەتكەن تۆھپەمنى
كىچىك كۆرۈپ قاللىمۇيا.

— چاقچاق قىلماڭ، مەلىكەم، — دېدى ئىسمائىلخان كۈ-
لۈپ، - سىز دېگەن بىر قىز بالا تۇرسىڭىز.

— قىز بالا بولسام نېمە بولۇپتۇ، — دېدى مەلىكە بىرئاز
رەنجىپ، — سىلى مېنى داۋاملىق قىز بالا دەپ كۆزلىرىگە
ئىلمايلا. مىرزا باباقبەگ ئۇستاز بىلەن شىرئەلى باھادىر ئارىغا

---

① ئەمىرۇل ئۆمىرا — ئەمىرلەر ئەمىرى، باش قوماندان.

چۈشمىگەن بولسا، تاس قالاتتىلە مېنى مۇشۇ جەڭگىمۇ ئەكەلمەي ئاقسۇ قەلئەسىگە قاماپ قويغىلى.

مەلىكىنىڭ بۇ گېپىنى ئاڭلاپ سەركەردىلەرنىڭ ھەممىسى قاقاقلاپ كۈلۈپ كەتتى.

— ئۆز ۋاقتىدا سىزگە مەرھۇم ئاكام سۇلتان ئابدۇللاخانمۇ تەڭ كېلەلمەپتىكەن. نۇرغۇن ئىشلاردا رايىڭىزغا بېقىپتىكەن. ئۇلۇغ سەركەردە ھىندىقۇش مىرزىمۇ سىزنى گېپىگە كىرگۈزەلمەي تولا جوراپ ئاخىرى «غەلۋىخور مەلىكە» دەپ ئاتاپتىكەن، — دېدى ئىسمائىلخان مەلىكىگە قايىللىق نەزىرى بىلەن قاراپ، — ئاشۇ ئۇلۇغلار يول قويغان يەردە مەن يول قويمىسام ئۇلارنىڭ ئالدىدا ئاتىكاچىلىق قىلغان بولۇپ قالغۇدەكمەن. بولۇپتۇ، سىزگە رەسمىي سەركەردىلىك مەرتىۋىسىنى بەردىم. مائاش ـ تەمىناتىڭىز باشقا سەركەردىلەر بىلەن ئوخشاش بولىدۇ. ھازىرچە بەش يۈز نەپەر خاس نۆكىرىڭىز، بىر يېرىم مىڭ لەشكىرىڭىز بولىدۇ. ئەمما بىر شەرتىم بار، چوقۇم قوبۇل قىلىسىز.

— ھېلىغۇ بىر شەرت ئىكەن. ئون شەرت بولسىمۇ مەيلى. قېنى ئېيتسىلا، خان ئاتا، — دېدى مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم خۇشاللىقتىن سەكرەپ.

— باشباشتاقلىق، ئۆز بېشىمچىلىك قىلمايسىز. ئىلگىرى سىزنى بىر مەلىكە دەپ قاراپ، باشباشتاقلىقىڭىزنى كەچۈرۈۋەتكەن، رايىڭىزغا باققانىدۇق. ھازىردىن باشلاپ سىزگە مەلىكە تەرىقىسىدە ئەمەس، رەسمىي سەركەردە تەرىقىسىدە مۇئامىلە قىلىنىدۇ. لەشكىري ئىشلاردا ئەمىرۇل ئۆمرانىڭ پەرمانىغا شەرتسىز بويسۇنىسىز. ئۆز بېشىمچىلىق قىلسىڭىز لەشكىري جاساققا تارتىلىسىز، ھەتتا كاللىڭىزدىن ئايرىلىپ قېلىشىڭىزمۇ مۇمكىن.

— بولدى، بۇ شەرتكە مەن رازى. دېگەنلىرىنى بەجانىدىل ئورۇندايمەن، — دېدى مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم ۋەدە بېرىپ.

— كىچىككىنە بىر ئاجىزەگە سەركەردىلىك مەرتىۋىسى بېرىپ، لەشكىري ئىشلارغا ئارىلاشتۇساق، قاملاشماسمىكىن، ئالىيلىرى، — دېدى نارازى بولغان مەخدۇمزادە خوجا ئابدۇللا ئىشان چىرايىنى پۈرۈشتۈرۈپ.

شۇ تاپتا ئىشان مەلىكىنىڭ جەڭبازلىق ماھارىتىگە ۋە سەركەردىلىك مەرتىۋىسىگە ھەسەت قىلىۋاتاتتى. چۈنكى ئىشاننىڭ ئادەتتىكى لەشكەرلەرچىلىكمۇ لەشكىري ماھارىتى يوق ئىدى. ئىلگىرى بىرقانچە قېتىملىق لەشكىري يۈرۈشلەرگە قاتناشقان بولسىمۇ، قىر ـ چاپ سادالىرى پەلەكنى قۇچقان، يىگىتلىك جاسارىتىنى سىنايدىغان، جەسەتلەر دۆۋىلىنىپ، قانلار ئېرىق بولۇپ ئېقىۋاتقان جەڭگاھقا بىر قېتىممۇ نەرە تارتىپ كىرىپ باقمىغانىدى. ئىسمائىلخان ئۇنىڭغا قول بېرىپ مۇرىت بولغىنى بىلەن، پىر بۇزرۇك دەپ ئالاھىدە ھۆرمىتىنى قىلغىنى بىلەن، تېخىچىلا ئۇنىڭغا رەسمىي يوسۇندا بىرەر مەنسەپ ـ مەرتىۋە ئىنئام قىلمىغانىدى. شۇ تۇرقىدا ئۇ مۇنۇ مەلىكىچىلىكمۇ بولالمايۋاتاتتى.

— خاتىرجەم بولسىلا، ھەزرىتىم، — دېدى مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم مەنسىتمەسلىك نەزىرى بىلەن قاراپ، — مەن بۇ يىل ئون ئالتە ياشقا قەدەم قويدۇم. ئۆز ۋاقتىدا بابائى ئەجدادلىرىمىزدىن بۈيۈك پادىشاھ بابۇر مىرزا[1] ئالىيلىرىمۇ يەتتە ياش چېغىدا جەڭگە قاتنىشىپ سەركەردە بولغانىكەن.

مەخدۇمزادە خوجا ئابدۇللا ئىشان ئىسلامى شەرىئەتتىن سۆز ئېچىپ گەپ قىلماقچى بولدىيۇ، لېكىن يەنە مۇنازىرىلەشسە مەلىكىگە گەپ تېپىپ بېرەلمەي يېڭىلىپ قېلىپ يۈز ـ ئابرۇيىنى تۆكۈۋېلىشتىن ئەنسىرەپ ئاغزىنى ئۆمەللەپ تۇخ-

---

① بابۇر مىرزا — زوھۇرىددىن مۇھەممەد بابۇر (1483 — 1530) ھازىرقى ئافغانىستان، پاكىستان، ھىندىستانلارنى بىرلىككە كەلتۈرۈپ، بۈيۈك بابۇرىيلەر ئىمپېرىيىسىنى قۇرغان ھەربىي سەركەردە، ھەربىي ئالىم، سۇلتان سەئىدخان بىلەن نەۋرە كېلىدۇ.

تاپ قالدى. ئەمما نارازىلىقى چىرايىدىن مانا مەن دەپلا چىقىپ تۇراتتى.

— مۇبارەك بولسۇن، مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم، — دېدى ئەمىرۇل ئۆمەرا مىرزا باباقبەگ مەلىكىنىڭ بېشىنى ئاتىلارچە مېھرى بىلەن سىلاپ، — سەئىدىيە خانلىقى تارىخىدا لەشكىرىي مەرتىۋىگە ئېرىشكەن تۇنجى ئايال سەركەردە بولدىڭىز.

باشقا سەركەردىلەرمۇ بىر ئېغىزدىن مەلىكىنى تەبرىكلەشتى.

— ئەمدى بارلىق سەركەردىلەر ئۆز قارارگاھىغا چىقىپ ئارام ئالغاي، — دېدى بىرئاز چارچاپ قالغان ئىسمائىلخان.

— بۈگۈنكى غەلىبىمىزدىن مەغرۇرلىنىپ، بىخۇد تۇرساق بولماس، — دېدى مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم، — مېنىڭچە ھەر ئېھتىمالغا قارشى ھازىرلىق كۆرۈپ قويغىنىمىز تۈزۈك. بۈگۈن كېچە، ياۋ لەشكەرلىرى قارارگاھىمىزغا باسقىن قىلىشى مۇمكىن.

— ئۇل مۇرتەتلەر بايا بىزدىن يېڭىلگەن تۇرسا، كېچىدە قارارگاھىمىزنى باسقىن قىلىشقا پېتىنالماس، — دېدى خوجا ئابدۇللا ئىشان مەلىكىنىڭ سۆزىنىڭ شېخىغا ئۇرۇپ. ئۇ شۇ تاپتا ئۆزىنىڭمۇ تەدبىرلىك ئىكەنلىكىنى كۆرسىتىپ قويۇشقا ئالدىراپ قالغانىدى.

— لەشكىرىي تەدبىرلەر خاتىرىلەنگەن جەڭنامىلەردە، نۇسرەت قازانغانلارنىڭ مەغرۇرلىنىپ بىخۇدلىشىدىغانلىقى، مەغلۇپ بولغانلار قايتىدىن تەييارلىق كۆرۈپ، بىخۇد تۇرغان غالىب قوشۇن قارارگاھىنى باسقىن قىلىپ، مەغلۇبىيىتىنى غەلىبىگە ئايلاندۇرىدىغانلىقى كۆپ خاتىرىلەنگەن، — دېدى مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم ۋە ئەمىرۇل ئۆمەرا مىرزا باباقبەگكە قاراپ گېپىنى داۋاملاشتۇردى، — بىخۇد تۇرۇشقا بولمايدۇ، ئۇستاز. ھەر ئېھتىمالغا قارشى بىرەر تەدبىر تۈزۈپ قويغىنىمىز ياخشى.

— مەلىكەمنىڭ دېگەنلىرى دۇرۇس، — دېدى مىرزا باباقبەگ قايىللىق بىلەن باش لىڭشىتىپ، — يولۋاسخان كۆپ جەڭ كۆرگەن، لەشكىرىي ئىلىملەرنى خېلى پۇختا ئۆگەنگەن، قۇۋ ئادەم، جەڭ تەدبىرى تۈزۈشكىمۇ خېلىلا ئېپى بار. مېنىڭچىمۇ ئۇ بىزنى غەلىبىدىن مەغرۇرلىنىپ بىخۇدلاشتى، دەپ قاراپ كېچىچە قارارگاھىمىزنى باسقىن قىلىشى مۇمكىن. ئايغاقچىلارنىڭ خەۋەر قىلىشىچە، يولۋاسخان لەشكەرلىرىنىڭ قارارگاھىدىن پېشىن، ئەسىر نامازلىرىغا توۋلانغان ئەزان ئاۋازى ئاڭلانماپتۇمىش. بۇ ئۇنىڭ لەشكەرلىرىنى ئۇخلىتىپ ئارام ئالدۇرۇۋاتقانلىقىدىن بېشارەت. كۈندۈزى ئۇخلىغان ئادەم چوقۇم كېچىسى ئۇخلىمايدۇ. دېمەك، يولۋاسخان بۈگۈن كېچە قارارگاھىمىزغا تېگىش قىلىشى مۇمكىن.

— ئەمىسە مۇۋاپىق بىر تەدبىر تۈزەيلى، — دېدى ئىسمائىلخان جىددىيلىشىپ.

سەركەردىلەرنىڭ ھەممىسى مىرزا باباقبەگكە قاراشتى. شۇ دەقىقىدە شىرئەلى باھادىر بىلەن مەلىكە مۆھتەرەم خېنىممۇ مۇۋاپىق بىر تەدبىر ئۈستىدە باش قاتۇرۇۋاتاتتى. تۇيۇقسىز ئالدىن مەسلىھەتلىشىۋالغاندەك ھەر ئىككىسى تەڭلا ئېغىز ئېچىشتى:

— مېھماننى ساھىبخانىسىز كۈتۈۋېلىش تەدبىرىنى ئىشلىتەيلى.

ئۇلار گېپىنى دەپ بولۇپ بىر - بىرىگە قاراپ قاقاقلاپ كۈلۈپ كەتتى. بۇ تاسادىپىي توغرا كېلىپ قالغان پىكىر بىرلىكىدىن باشقا سەركەردىلەر ھەيران قېلىشتى.

«مېھماننى ساھىبخانىسىز كۈتۈۋېلىش» تەدبىرى، ياۋ قوشۇنىنىڭ كېچىلىك ھۇجۇمىنى ئالدىن مۆلچەرلىگەندىن كېيىن قارارگاھنى ئادەم باردەك ھالەتتە جابدۇپ قۇرۇق قالدۇرۇپ، لەشكەرلەرنى قارارگاھ سىرتىغا بۆكتۈرمە قىلىپ، كېچىدە باستۇرۇپ كەلگەن ياۋ لەشكەرلىرى قارارگاھتا ئادەم يوقلۇقىنى

بىلگەندىن كېيىن چۆچۈپ ساراسىمىگە چۈشكەن ۋاقتىدىن پايدى-
لىنىپ تۇيۇقسىز ھۇجۇم قىلىپ يوقىتىش تەدبىرى ئىدى. بۇ
تەدبىرنى يەكەن سەئىدىيە خانلىقىدىكى سەركەردىلەر «مېھماننى
ساھىبخانىسىز كۈتۈۋېلىش» تەدبىرى دەپ ئاتايتتى.
بۇ تەدبىر نۇرغۇن جەڭلەردە ئىشلىتىلىپ ئۈنۈمى كۆرۈلگەن-
لىكى ئۈچۈن جەڭنامە ۋە ئۇرۇش تەدبىرلىرىدە خاتىرىلەنگەنىدى.
مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم بىلەن شىرئەلى باھادىر بۇ تەدبىرنى تەڭلا
ئېسىگە ئېلىشقانىدى.
— بولىدۇ، «مېھماننى ساھىبخانىسىز كۈتۈۋېلىش» تەدبى-
رىنى ئىشلىتەيلى، — دېدى مىرزا باباقبەگ بۇ تەدبىرنى مۇۋاپىق
كۆرۈپ، — خۇپتەندىن كېيىن بارلىق سەركەردىلەر ئۆز قارار-
گاھلىرىنى خۇددى لەشكەرلەر ئۇخلاۋاتقاندەك ھالەتتە جابدۇپ
چىراغ يېقىپ قويۇپ، قارارگاھ سىرتىدا بۆكتۈرمە بولۇپ تۇر-
غاي، ياۋ لەشكەرلىرى قارارگاھقا باسقىن قىلىپ تولۇق كىرىپ
بولغاندىن كېيىن دۇمباق چېلىپ بەلگە بېرىلگەن ھامان،
چۇقان - سۈرەن سېلىپ ياۋ لەشكەرلىرىنى ۋەھىمىگە سالغاچ
ھۇجۇمغا ئۆتكەي.
— باش ئۈستىگە، — دېدى بارلىق سەركەردىلەر.
— مېنىڭ بۇ تەدبىرگە ئازراق تۈزىتىش كىرگۈزگۈم كېلى-
ۋاتىدۇ، بىلمىدىم، ئەمىر ۋول ئۆمىرا جانابلىرى قانداق قاراي-
دىكىن؟ — دېدى مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم ئويچانلىق بىلەن.
— خوش قېنى، — دېدى مىرزاباباقبەگ.
— مېنىڭچە، قۇرۇق قالدۇرۇلغان قارارگاھنىڭ ئەتراپىغا
قۇرۇق ئوتۇن - قومۇش، شاخ - شۇمبا قاتارلىق ئاسان كۆيىدى-
غان نەرسىلەرنى دۆۋىلەپ ئۈستىگە ياغ چېچىپ قويساق ياۋ لەش-
كەرلىرى قارارگاھقا باسقىن قىلىپ كىرىپ بولغاندىن كېيىن
ئوتئاتار يا ئوقى[①]بىلەن قارارگاھقا ئوت قويۇۋەتسەك، ياۋ لەش-

---

① ئوتئاتار يا ئوقى — ئوقنىڭ ئۇچىغا پاختا يۆگەپ، پاختىنى ياغقا مىلەپ ئوت يېقىپ ئاتىدىغان ئوق.

كەرلىرى ئوت يالقۇنلىرىنى كۆرۈپ تېخىمۇ ۋەھىمىگە چۈشكەن،
بىزمۇ ئوت ئارقىلىق ئۇلارنى كۆيدۈرۈپ تاشلىغان بولار ئىدۇق.
ئوتتا كۆيمەي ئامان قالغان ياۋ لەشكەرلىرىنى لەشكەرلىرىمىز
قىلىچلاپ نەيزىلەپ تەلتۆكۈس يوقاتقان بولاتتى.
— بۇمۇ بولىدىغان تەدبىر ئىكەن، — دېدى مىرزا باباقبەگ
مەلىكىنىڭ بايانلىرىنى ئاڭلىغاندىن كېيىن مەمنۇنلۇق بىلەن باش
لىڭشىتىپ، — قېنى، سەركەردىلەر، مۇشۇ تەدبىر بويىچە پۇختا
تەييارلىق كۆرگەيسىلەر. ئوتئاتار يا ئوقىنى كۆپرەك تەييارلىۋال-
غايسىزلەر.
— باش ئۈستىگە.

8

كۆز يەتكۈسىز چۆل - باياۋاننى زۇلمەت باسقانىدى. سوزسا
قولنىڭ ئۇچىنىمۇ كۆرگىلى بولمايدىغان قاراڭغۇلۇقتا يولۋاسخان
يەككە - يېگانە تېنەپ يۈرەتتى.
ئۇ سەركەردە - لەشكەرلىرىنىڭ، خىزمەتكار - مەھرەملى-
رىنىڭ نەگە كەتكەنلىكىنى پەقەتلا ئەسلىيەلمەيتتى. ئۆزىنىڭ بۇ
باياۋانغا قانداق كىرىپ قالغانلىقىنىمۇ بىلمەيتتى. ئەتراپىدىن
يىرتقۇچ ھايۋانلارنىڭ دەھشەتلىك ھۇۋلاشلىرى ئاڭلىنىپ تۇراتت-
تى. يولۋاسخان بۇ باياۋاندىن چىقىپ كېتىشكە، قاراڭغۇلۇقتىن
قۇتۇلۇشقا تىرىشىپ توختىماي يۈگۈرەتتى، قورسىقى تولىمۇ ئې-
چىپ كەتكەنىدى، ئۇسسۇزلۇقتىن تاڭلايلىرى چاك - چاك بولۇپ
كەتكەنىدى. يولۋاسخان بۇ زۇلمەتلىك باياۋاننى بىردە گۆر، بىر-
دە دوزاخ دەپ قىياس قىلاتتى - دە، بۇ ۋەھىمىدىن قۇتۇلۇش
ئۈچۈن كۈچىنىڭ بارىچە يۈگۈرەيتتى. ئەمما، ئاياغلىرى تولىمۇ
جانسىز، ماغدۇرسىز ئىدى، شۇنچە تىرىماشسىمۇ قەدىمىنى ناھا-

يىتى تەستە يۆتكەيتتى.

ئۇ، سەركەردە ـ لەشكەرلىرىنى، خىزمەتكار ـ مەھ-
رەملىرىنى يىغىنلا بىر جايدا، ئۇلارنى قاراڭغۇدا كۆرەلمەيۋاتى-
مەن دەپ ئويلاپ توۋلاپ باقتى. ئەمما، ئاۋازى بەكمۇ جانسىز
چىقتى. ئۇنى پۇتۇپ قالغاندەك قىلاتتى. تۇيۇقسىز ئۇنىڭ پۇتىغا
بىلەكتەك تومۇقتا، ئارغامچىدەك ئۇزۇن بىر نەرسە يۆگەشكەن-
دەك بولدى. ئۇ ئاستا سىيپاشتۇرۇپ بېقىۋىدى، قولىغا سوغۇق
قاسىراقلىق بىر نەرسە ئۇرۇندى. «يىلان» دەپ ئويلىدى يولۋاس-
خان قورقۇنچتىن دىر ـ دىر تىترەپ — ئۇ ھاشارات ـ جانلىقلار
ئارىسىدا يىلاندىن قورقاتتى — ئۇنىڭدىن قۇتۇلۇش ئۈچۈن پۇتىنى
سىلكىۋىدى، يىلان تېخىمۇ بەك يۆگەشتى. يىلان ئۇنىڭ پۇتىغا
يۆگەشكىنىچە يۇقىرى ئۆرلەۋاتاتتى، مانا ئەمدى بېلىگە يۆگىشىش-
كە باشلىدى.

قۇلىقى تۇۋىدە كۇشۇلدىغان مۇدھىش ئاۋاز ئېنىق ئاڭلاندى.
«دادا» دەپ جېنىنىڭ بارىچە توۋلىدى يولۋاسخان مەدەت تىلەپ.
شۇ ھامان بەش قەدەم يىراقلىقتا چەمبەر شەكىللىك بىر نۇر
توچكىسى پەيدا بولدى ـ دە، ئاشۇ كىچىككىنە يورۇقلۇقتىن
دادىسى سۇلتان ئابدۇللاخاننىڭ باشسىز گەۋدىسى كۆرۈندى. بۇنى
كۆرۈپ يولۋاسخان تېخىمۇ بەك قورقۇپ كەتتى.

غايىبتىن دادىسىنىڭ ئاۋازى ئاڭلاندى:

— نېمە بولدىڭىز، ئى ئەزىز ئوغلۇم؟

— مەن بۇ زۇلمەتلىك باياۋاندىن قۇتۇلالمايۋاتىمەن، ئاتا.
سەركەردە ـ لەشكەرلىرىممۇ مېنى تاشلىۋەتتى، ئاياغلىرىمغا يى-
لان يۆگىشىۋالدى. پەقەتلا مىدىرلىيالمايۋاتىمەن. مېنى بۇ يەر-
دىن قۇتقۇزۇۋالسىلا.

غايىبتىن دادىسىنىڭ يەنە ئاۋازى ئاڭلاندى.

— ئى ئەزىز ئوغلۇم، سىزنى قۇتقۇزۇۋالغۇم بار. ئەمما
بېشىمنى سىز ئەۋەتكەن ھېلىقى ئىككى جاللات كېسىپ ئەكەت-

كەن. شۇڭا، مەنمۇ ھېچ نەرسىنى كۆرەلمەيۋاتىمەن. سىز قې-
شىمغا كېلىپ قولۇمنى تۇتۇڭ. مەن سىزنى بۇ يەردىن يېتىلەپ
ئاچىقىپ قوياي.

يولۋاسخان دادىسىنىڭ باشسىز گەۋدىسىگە يېقىنلاشماقچى
بولۇپ قەدەم ئېلىۋىدى، پۇتىنى مىدىرلىتالمىدى، چۈنكى ھېلى-
قى يىلان ئۇنىڭ ئىككى پۇتىنى مەھكەم يۆگىۋالغانىدى. يىلاننىڭ
كۇشۇلدىغان مۇدھىش ئاۋازى قۇلاق تۈۋىدە بارغانسېرى ئېنىق
ئاڭلىنىۋاتاتتى.

— ئاتا، يىلان پۇتۇمنى مەھكەم يۆگىۋالدى. ماڭالمايۋاتى-
مەن، سىز قېشىمغا كەلگەن بولسىڭىز، — دېدى يولۋاسخان
زارلىنىپ.

— ئى ئوغلۇم، بېشىم بولمىسا، سىزنى قانداق كۆرەلەي-
مەن. ئۇنداق بولسا، سىز ئاۋۋال مېنىڭ بېشىمنى قايتۇ-
رۇپ بېرىڭ، — دېدى غايىبتىن كەلگەن ئاۋاز.

يولۋاسخان يەنە گەپ قىلىشقا تەمشىلىۋىدى، يىلان ئۇنىڭ
بوينىغا يۆگىشىپ، گېلىنى مەھكەم قىسىۋالدى. مانا ئەمدى
يولۋاسخان نەپەسمۇ ئالالمىدى. يىلاننى بوينىدىن ئاجرىتىش ئۈ-
چۈن كۈچىسىز قوللىرى بىلەن تىرماشتى، ئەجەللىك
خىرقىرىدى.

يولۋاسخان خىرقىرىغان پېتى ئويغىنىپ كەتتى. بايام كۆر-
گەنلىرىنىڭ چۈش ئىكەنلىكىنى بىلىپ يەڭگىل تىنىۋالدى. شۇ
تاپتا ئۇنىڭ قىپيالىڭاچ بەدىنىنى قارا تەر باسقانىدى. شاھانە
چېدىر ئىچىنى تۆت تال شام كۈندۈزدەك يورۇتۇۋەتكەنىدى. ئۇ
بۇ چۈشىنى ئىلگىرىمۇ ئىككى قېتىم كۆرگەنىدى. بۇ قورقۇنچ-
لۇق چۈشتىن ھەر قېتىم ئويغانغاندا، دادىسىنى ئۆلتۈرۈۋېتىشكە
ئادەم ئەۋەتكەنلىكىگە ناھايىتى پۇشايمان قىلاتتى، غايىبانە ھالدا
دادىسىدىن كەچۈرۈم سورايتتى.

ئۇ بۈگۈن كېچە ئاقسۇ لەشكەرلىرى قارارگاھىنى باسقىن

قىلماقچى بولغانلىقىنى ئېسىگە ئېلىپ، ياتقان يېرىدىن چاچراپ
قوپۇپ كەتتى ـ دە، مەھرىمىنى تۇۋلىدى.
— قايسىڭ بار، ھوي!
شۇ ھامان ھۇجرىغا مەھرەم يىگىت كىرىپ كەلدى ـ دە،
يولۋاسخاننىڭ قىپيالىڭاچ بەدىنىگە شۇنداقلا قاراپ بېشىنى تۆۋەن
سالدى.
— غۇسۇل قىلىمەن، — دېدى يولۋاسخان قاپىقىنى تۈرۈپ.
مەھرەم يىگىت سىرتقا چىقىپ كېتىپ ھايال ئۆتمەي يوغان داسنى
ئەكىردى، ئاندىن بىر سوغا سۇ بىلەن بىر چۆگۈن تەييارلىدى.
يولۋاسخان ئورنىدىن تۇرۇپ داسقا چۈشتى. يىگىت سوغد-
ـدىن چۆگۈنگە مىس نوگاي بىلەن سۇ بۆلۈپ، يولۋاسخاننى ئىس-
ـتىنجا قىلدۇرۇش ئۈچۈن ئالدى ـ ئارقىسىغا سۇ قۇيدى، ئاندىن
يولۋاسخاننىڭ قولىغا سۇ بەردى. يولۋاسخان قولىنى يۇيۇپ،
ئېغىز ـ بۇرنىنى چايقاپ بولغاندىن كېيىن، مەھرەم يىگىت بىر
قولىدا يولۋاسخاننىڭ بېشىغا چۆگۈندىكى سۇنى قۇيغاچ، بىر
قولىدا بەدەنلىرىنى يۇمشاق سىلاپ يۇدى. يولۋاسخان بولسا غۇ-
سۇلنىڭ ئايەتلىرىنى ئېرىنچەكلىك بىلەن ئوقۇشقا باشلىدى.
— كىيىندۈر، — دېدى يولۋاسخان يىپەك رومال بىلەن
بەدىنىنى يەڭگىل سۈرتۈۋاتقان مەھرەم يىگىتكە.
مەھرەم يىگىت يولۋاسخاننىڭ ئاۋۋال ئىشتىنىنى، ئاندىن
يىپەك كۆڭلىكى بىلەن شاھانە تونىنى كىيدۈردى. پۇتىغا پايپاق
كىيدۈرۈپ، يۇمشاق سىپتا تىكىلگەن ئۆتۈكىنى سايقۇزدى.
— دۇبۇلغا، ساۋۇتۇمنى ئەكەل، — دېدى يولۋاسخان سەل-
ـلىسىنى قولىغا ئېلىپ بولغان مەھرەم يىگىتكە.
يىگىت سەللىسىنى قويۇپ، دۇبۇلغا ـ ساۋۇتنى ئەكەلدى.
— ماڭ، ياتىشىپىگىگە خەۋەر قىل، ھەرقايسى قارارگاھتىد-
ـكى سەركەردىلەر بارگاھ ئالدىغا كەلسۇن. ھە، يەنە تاپىلاپ
قوي، ئىشان پىرىمگە خەۋەر يەتكۈزىمەن دەپ ئارامىنى بۇزۇپ

قويمىسۇن.
تۈن كېچە بولغان مەھەل. ئاتلىرىنىڭ تۇيىقىغا كىگىز، لاتا
يۆگەپ، ئاۋايلاپ دەسسەشكىنىچە شەپە چىقارماي كېلىۋاتقان يول-
ۋاسخاننىڭ بىر تۈمەندىن ئارتۇق لەشكىرى ئىسمائىلخان لەشكەر-
ـلىرىنىڭ قارارگاھىغا يېقىنلاپ قالغانىدى. قارارگاھ ئەتراپىغا
ئاندا ـ ساندا مەشئەللەر يېقىلغان بولۇپ، چېدىر ـ بارگاھلار
ئىچىدىن پىل ـ پىل چىراغ يورۇقى كۆرۈنەتتى، شۇنداقلا قارد-
ـماققا تىپتىنچ قارارگاھ ئىچىدە لەشكەرلەر خاتىرجەم ئۇخلاۋاتقاند-
ـدەك قىلاتتى.
— قارارگاھقا شەپە چىقارماي باستۇرۇپ كىرىپ، ئۇخلاۋات-
ـقان لەشكەرلەرنى رەھىم قىلماي قىرىپ تاشلاڭلار، — دېدى
يولۋاسخان سەركەردىلىرىگە بۇيرۇق بېرىپ. ئۆزى بولسا، ئې-
ـگىزرەك بىر دۆڭنىڭ ئۈستىگە چىقىپ خاس نۆكەرلىرىنىڭ ھەم-
ـراھلىقىدا كۆزىتىپ تۇردى.
قارارگاھ ئىچىگە باستۇرۇپ كىرگەن سەركەردە ـ لەشكەر-
ـلەر چېدىر ـ بارگاھلارغا بىر قەدەم ـ بىر قەدەمدىن يېقىنلاشماقتا
ئىدى. غۇر ـ غۇر چىققان كېچە شامىلى ئۇلارنىڭ ئۇيقۇسىنى
ئېچىپ روھلاندۇرۇۋەتكەنىدى. ئۇلار چېدىر ـ بارگاھلارنىڭ ئىد-
ـچىگە كىرىپ، بىرمۇ لەشكەرنىڭ يوقلۇقىنى كۆرۈپ قاتتىق
چۆچۈشتى.
— ئالدىنىپتىمىز، مېھماننى ساھىبخانىسىز كۈتۈۋېلىش
ھىيلىسىنى ئىشلىتىپتۇ بۇ مۇرتەتلەر، — دەپ تۇۋلىۋەتتى سەر-
ـكەردىلەر ۋەھىمىگە چۈشكەن ھالدا، — چېكىنىڭلار، تېزدىن
چېكىنىڭلار.
ئۇنىڭغىچە نامەلۇم قاراڭغۇلۇقتىن خۇددى ئاقار يۇلتۇزلار-
ـدەك ئۇچۇپ كەلگەن ئوتئاتار ئوقلىرى چېدىر ئەتراپىغا، قارارگاھ
ئىچىگە، شۇمبا دۆۋىلىرىگە سانجىلدى ـ دە، لاپپىدە يانغان رە-
ـھىمسىز ئوت يالقۇنى ئاسمانغا كۆتۈرۈلدى. تەرەپ ـ تەرەپتىن

ياڭرىغان چۇقان ـ سۇرەن سادالىرى كېچە ئاسمىنىنى تىترىتىـ
ۋەتتى. قاتتىق ساراسىمە، ۋەھىمىگە چۈشكەن يولۋاسخاننىڭ
لەشكەرلىرى پاتىپاراق بولۇشۇپ كۆزلىرىگە چاشقان تۆشۈكى سا ـ
راي كۆرۈنگىنىچە قاياققا قېچىشنى بىلەلمەي بىر ـ بىرىگە ئۇسۇـ
شەتتى، پۇتلىشاتتى. كىيىم ـ كېچەكلىرىگە تۇتاشقان ئوتنى
ئۆچۈرۈش ئۈچۈن ئېچىنىشلىق داد ـ پەرياد كۆتۈرۈشكىنىچە
يەردە دومىلىنىشاتتى. دەقىقە ئىچىدە سانسىزلىغان ئوت دۆۋىسى
يەردە دومىلاشقا باشلىدى. بۇ ئوت دۆۋلىرىدىن ئېچىنىشلىق
نالە ـ پەرياد ئاڭلىناتتى. بۆكتۈرمىدە تۇرغان ئاقسۇ لەشكەرلىرى
توختىماي ئوتئاتار يا ئوقى ئاتاتتى. رەھىمسىز ئوت يالقۇنى پۈتـ
كۈل قارارگاھقا يامراپ يولۋاسخان لەشكەرلىرىنىڭ قېچىش يولىـ
نى ئېتىۋالغانىدى. لەشكەرلەر ئالاقزادىلىك بىلەن ئۇيان ـ بۇياقـ
قا يۈگۈرەيتتى. ئۇلارنىڭ تەڭدىن تولىسىغا ئوت تۇتاشقانىدى،
قارارگاھتىن قېچىپ چىقىشقا ئۈلگۈرگەن لەشكەرلەرگە ئاقسۇ
لەشكەرلىرى ئەجەل قىلىچى، ئەجەل نەيزىلىرىنى سوۋغا قىلىشاتـ
تى. ئىگىسىز قالغان ئاتلار ئوت يالقۇنىدىن ئۈركۈپ، قالايمىقان
چېپىپ پىيادە لەشكەرلەرنى دەسسەپ يانجىيتتى. ئېگىز تۆپىلىكـ
تە تۇرۇپ ئەھۋالنىڭ چاتاقلىقىنى كۆرگەن يولۋاسخان، قورۇقـ
چى نۆكەرلىرىنى باشلاپ ئۆز قارارگاھىغا قاراپ
تىكىۋەتتى.
تاڭ سۈزۈلۈشكە يېقىن ئاقسۇ لەشكەرلىرىنىڭ قارارگاھىدىـ
كى ئوت ئاستا ـ ئاستا ئۆچۈشكە باشلىدى. ھاۋادىكى قويۇق
ئىس ـ تۈتەك قاپلىغان بولۇپ ئاسماننى كۆرگىلى بولمايتتى.
قارارگاھ ئىچى گاھىلىرىنىڭ باش تەرىپى، گاھىلىرىنىڭ ئاياغ
تەرىپى كۆيۈپ قوقاسقا، كاۋاپقا ئايلانغان يولۋاسخان قوشۇنىنىڭ
لەشكەرلىرى بىلەن تولۇپ كەتكەنىدى. پۈتكۈل سايىنى كۆيگەن
گۆشنىڭ، كاۋاپنىڭ ھىدى بىر ئالغانىدى. يولۋاسخاننىڭ بەش
مىڭدىن ئارتۇق لەشكىرى مانا مۇشۇنداق ھالدا ئېچىنىشلىق كۆـ

يۈپ ئۆلگەنىدى.
ئاقسۇ لەشكەرلىرى قارارگاھنى تولۇق بىر كۈن تازىلىدى.
يانغۇرقى كۈنى سەھەردە ئايغاقچىلار يولۋاسخاننىڭ بارلىق قالـ
دى ـ قاتتى لەشكەرلىرىنى ئەگەشتۈرۈپ، ئاستانىگە قاراپ قاچـ
قانلىق خەۋىرىنى يەتكۈزدى. بۇ خەۋىرنى ئاڭلاپ ئىسمائىلخان
بارگاھى ئالدىدا لەشكىرىي كېڭەش چاقىردى.
— ئەغيارلىرىمىز قېچىپتۇ، — دېدى ئىسمائىلخان سۆز
قىلىپ، — بىز ئۇلارغا ھاردۇق ئېلىۋېلىشقىمۇ پۇرسەت بەرـ
مەي، قوغلاپ سۈرۈپ ـ توقاي قىلغىنىمىزچە ئۇدۇل ئاستانىگە
يۈرۈش قىلىمىز. جانابىي سەركەردىلەر دەرھال ھازىرلىق
كۆرۈشكەي.
— سەركەردە شىرئەلى باھادىر يەزەك قوشۇنىنىڭ ئەمىرلىـ
كىنى ئۈستىگە ئالىدۇ، — دېدى ئەمىر ۋول ئۆمىرا مىرزا باباقبەگ
لەشكىرىي يۈرۈشنىڭ تەرتىپىنى ئورۇنلاشتۇرۇپ، — سەركەردە
ئەھمەدبەگ، سەركەردە مىرزا ئاباس، سەركەردە نامانشاھلار يەـ
زەك قوشۇنى بىلەن بىللە ماڭىدۇ. ئىلغار، بەرانغار، جەۋانغار
قوشۇنىمۇ يەزەك قوشۇنىنىڭ كەينىدىنلا يولغا چىقىدۇ.
شۇ كۈنى ئىسمائىلخان ئاقسۇنى ساقلاشقا ئوغلى باباچاق
سۇلتاننى ئىككى مىڭغا يېقىن لەشكەر بىلەن قالدۇرۇپ، پۈتۈن
قوشۇنى بىلەن ئاستانىگە قاراپ ئاتلاندى.

9

شىرئەلى باھادىرنىڭ يەزەك قوشۇنى خېلىلا تېز ماڭغان
بولسىمۇ قاچقۇن لەشكەرلەرگە پەقەتلا يېتىشەلمىدى. يول بويى
ئۇنىڭغا يولۋاسخاننىڭ تاشلىۋېتىلگەن يارىدار لەشكەرلىرى
ئىككى ـ ئۈچتىن، گاھى سەككىز ـ ئوندىن ئۇچراپ تۇردى.

ئېغىر يارىلىنىپ، ئۆزىنىڭ ھالىدىن خەۋەر ئالالمىغۇدەك ئەھۋالغا چۈشۈپ قالغان بۇ لەشكەرلەرگە يولۋاسخان ياكى بىرەر پارچە نان ياكى ئىچكۈدەك بىرەر يۇتۇم سۇمۇ قالدۇرماي چۆل يولىغا رەھىمسىزلەرچە تاشلىۋەتكەنىدى. ئۇلارنىڭ بەزىلىرى ئۆلگەن، بەزىلىرى نىمجان ھالەتتە ياتاتتى. شىرئەلى باھادىر ئۇلارغا بىرەر - ئىككى كۈن يەتكۈدەك سۇ، يېمەكلىك بېرىپ، بەدىنىدىكى جاراھەتلىرىنى تاڭدۇرۇپ قويۇپ يەنە يولىنى داۋاملاشتۇردى.

ئەتىسى چىڭقىچۈش مەھەلدە كۆز يەتكۈسىز چۆل يولىدا كېتىپ بارغان شىرئەلى باھادىرنىڭ يەزەك قوشۇنىغا يەنە تاشلىۋېتىلگەن يۈزگە يېقىن لەشكەر ئۇچرىدى. بۇلارنىڭ كۆپىنچىسى خوجا ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭ ھەمدەمچى سوپى لەشكەرلىرى ئىدى. قۇياش چۆلنى تونۇردەك قىزىتىۋەتكەن بولۇپ، ئۇسساپ ھالىدىن كەتكەن بۇ لەشكەرلەر يۈزلىرىگە قونۇۋالغان قاشاڭ چىۋىنلارنى قورۇشقىمۇ ماجالى يەتمەي، ئۆلۈك - تىرىكنىڭ ئارىلىقىدا يېتىشاتتى. ئۇلارنىڭ ئارىسىدىكى بىرئاز ماغدۇرى بار بىرنەچچە لەشكەر شىرئەلى باھادىرنى كۆرۈپ نالە قىلىشتى.

— رەھىم قىلسىلا، سەركەردە، بىزگە بىر يۇتۇم سۇ بەرسىلە.

— ئۇلارغا سۇ بېرىڭلار، — دېدى شىرئەلى باھادىر قېشىدىكى كېرەكياراغ بېگىگە① قاراپ. كېرەكياراغ بېگى دەرھال قول ئاستىدىكى بىرقانچە لەشكەرنى ياردار لەشكەرلەرگە سۇ بېرىشكە بۇيرۇدى. لەشكەرلەر شۇ ھامان ھەرىكەتكە كېلىپ، يوغان كۆتەك ھارۋىلاردىكى ياغاچ تۇڭدىن سۇ بۆلۈپ ياردارلارغا ئىچۈردى. بۇ ياردارلاردىن ئون نەچچىسى ئاللىقاچان جان ئۈزگەنىدى.

— يولۋاسخان بۇ يەردىن قاچانراق ئۆتتى؟— دەپ سورىدى

① كېرەكياراغ بېگى — ھەربىي قوشۇننى ئوزۇق - تۈلۈك، يەم - خەشەك، قورال - ياراغ بىلەن تەمىنلەشكە مەسئۇل ئەمەلدارلارنىڭ مەرتىۋە نامى.

شىرئەلى باھادىر ئۇسسۇزلۇقىنى قاندۇرۇپ بىرئاز ماغدۇرىغا كەلگەن ياردار لەشكەردىن.

— ئەتىگەن زو ۋاقتى بىلەن بىزنى مۇشۇنداق تاشلاپ قويۇپ، ھاۋا ئىسسىپ قالغۇچە يول ئاۋۇتۇۋالىمەن دەپ كېتىپ قالغان، — دېدى ياردار لەشكەرلەردىن بىرى.

— بىز سىلەرنى بىللە ئېلىپ ماڭالمايمىز، — دېدى شىرئەلى باھادىر، — سىلەرگە ئازراق ئاش، سۇ ۋە ئوزۇق - تۈلۈك بېرەي. ھالىڭلاردىن خەۋەر ئالغىلى ئون لەشكەر قالدۇرىمەن. ئارقىمىزدىن ئىسمائىلخان لەشكەرلىرى كېلىۋاتىدۇ. سىلەرنى شۇلار ئورۇنلاشتۇرغاي.

شىرئەلى باھادىر ياردارلارنىڭ ھالىدىن خەۋەر ئېلىشقا قالدۇرغان ئون لەشكەرگە ئۆلۈپ كەتكەن لەشكەرلەرنىڭ نامىزىنى چۈشۈرۈپ كۆمۈپ قويۇپ، ئەھۋالنى ئىسمائىلخان يېتىپ كەلگەندە مەلۇم قىلىشنى تاپىلاپ، قوشۇننى باشلاپ يۈرۈپ كەتتى.

ئەسىر ۋاقتى بىلەن بۇ يەرگە ئىسمائىلخان باشچىلىقىدىكى ئاساسىي قوشۇن يېتىپ كەلدى. ئىسمائىلخان مەلۇماتنى ئاڭلاپ بۇ يۈزگە يېقىن ياردار لەشكەرنى قانداق ئورۇنلاشتۇرۇش ھەققىدە ئويلىنىپ قالدى. ياردار لەشكەرلەر ئىسمائىلخاننىڭ ئۆزلىرىنى مۇشۇ چۆلگە تاشلاپ قويۇپ كېتىشىدىن ئەنسىرەپ نالە قىلىشقا باشلىدى.

— بىزگە رەھىم شەپقەت قىلسىلا، بەگلىرىم. سۇ، ئوزۇق - تۈلۈك بولغان بىلەنمۇ بۇ باياۋاندىن چىقىپ يۇرت ئىچىگە بارالمايمىز.

— قايسى سۇلۇككە ئىرادەت قىلىسىلەر، ئى بەندىلەر؟ — دەپ سورىدى نېمىنىدۇر خىيالىدىن ئۆتكۈزگەن مەخدۇمزادە خوجا ئابدۇللا ئىشان تۈلۈمدىن توقماق چىققاندەكلا. بۇلارنىڭ كۆپىنچىسى خوجا ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭ سوپى لەشكەرلىرى ئىدى. يولۋاسخان ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭ تەلىپى بويىچە پۈتكۈل سەئىدىيە

تەسەررۇپىغا دەۋتى ئىشقىيە پەرمانى چۈشۈرگەنلىكى ئۈچۈن خان
لەشكەرلىرىمۇ تامامىي دېگۇدەك ئىشقىيە سۇلۇكىگە كىرگەن،
كاللىلىرىغا ئىشقىيە سۇلۇكىنىڭ ئەقىدىلىرى ئورناپ كەتكەند-
دى. شۇڭا، ئۇلار مەخدۇمزادە خوجا ئابدۇللا ئىشاننىڭ مەقسى-
تىنى تولۇق بىلمىسىمۇ، خاتىرجەم هالدا جاۋاب بەردى.
— ئەلۋەتتە سائادەتمەن ئىشقىيە سۇلۇكىگە ئىرادەت قىلۇر-
مىز، قۇتبىل ئەقتاب هىدايىتۇللا ئىشان هەزرەتلىرىدۇر.
— بۇ ئازما مۇرتەتلەرگە ئىسان، سۇ بىرىش جايىز ئەمەس-
تۇر،— دېدى خوجا ئابدۇللا ئىشان بىردىنلا چىچاڭشىپ، —
ئۇلار بىلەن كارىمىز بولمىسۇن، ئالىيلىرى، لەشكەرلەرنى يۇ-
رۇشكە پەرمان چۈشۈرگەيلا. بۇ ئىشقىيەچى خەرلەرنىڭ①تاپى مۇ-
شۇ جەزىرىدىكى قۇزغۇنلارغا يەم - بولغاي.
خوجا ئابدۇلا ئىشاننىڭ بۇ سۆزلىرىنى ئاڭلاپ ياربدار لەش-
كەرلەر ئاللا - توۋا سېلىشقىلى تۇردى:
— رەهىم قىلىشقايلا، كاتتىلىرىم، بىزدىن يانمىسا خۇدا-
دىن يانار، يۇرتتا ئاجىزەلىرىمىز، چۆچۈرىدەك نارەسىدەلىرىمىز
قالغان، شۇلارغىمۇ بولسا ئىچلىرى ئاغرىسۇن.
— ئۇنداق بولسا ئازما ئىشقىيە سۇلۇكىدىن چىقىپ سائادەت
يولىنى كۆرسەتكۈچى ئىسهاقىيە سۇلۇكىگە ئىرادەت قىلىشى-
سەن، — دېدى خوجا ئابدۇللا ئىشان ئۇلارغا قامچىسىنى شىلتىپ
تۇرۇپ.
— ئۇنداق قىلالمايمىز، غوجام، بىز تەرەت ئېلىپ قۇرئان
تۇتۇپ ئاللانىڭ مۇبارەك نامىنى تىلغا ئېلىپ تۇرۇپ لەۋزە قىلغان-
مىز. پىر بۇزرۇكىمىز هىدايىتۇللا ئىشان قۇتبىل - ئەقتاب
هەزرەتلىرى هەممىنى كۆرۈپ بىلىپ تۇرىدۇ. پىرىمىزنىڭ قار-
غىشىغا كەتسەك، ئۇ ئالەمگە بارغاندا بېهىش يۈزى كۆرمەيمىز.

---

① خەر — ئېشەك.

ئۇنىڭدىن هازىرلا ئۆلگىنىمىز ئەۋزەل.
ئىسمائىلخاننىڭ بۇ ياربدارلارنى قۇتقۇزۇۋالغۇسى بولسىمۇ
ئىشان پىرىنىڭ سۆزلىرىنى ئاڭلاپ جىم تۇرۇۋالدى.
— نېمىلا بولمىسۇن ئاللانىڭ مۆمىن بەندىلىرى، تىرىك
جاننى ئۆلۈم گىردابىدىن قۇتۇلدۇرۇش چوڭ ساۋابتۇر، — دەپ
سالا قىلدى ئەمىرۇل ئۆمىرا مىرزا باباقبەگ، — بۇ گۇناهكار
بەندىلەرگە شەپقەت ساخاۋەتلىرىنى ئايىمىغايلا، پىرىم. ئۇلار
هەزرەتلىرىنىڭ قىلغان ياخشىلىقىنى ئويلاپمۇ بولسا ئەقىدىسىدىن
يېنىپ كېيىنچە سائادەتمەن ئىسهاقىيە سۇلۇكىگە ئىرادەت قىلىپ
قالسا ئەجەب ئەمەس.
— ئەينى مۇددىئا، — دېدى ئىسمائىلخانمۇ دەرهال باباقبەگ-
نىڭ تەرىپىنى ئېلىپ، — بۇ ئازغۇنلارنىڭ كۆڭلىنى زۇلۇم
بىلەن ئەمەس، ياخشىلىق بىلەن مايىل قىلغايمىز. ئىشان پىرىم-
نىڭ شەپقىتىنى بۇلار هامان بىر كۈنى چۈشىنىپ قالىدۇ.
خوجا ئابدۇللا ئىشان ئىسمائىلخاننىڭ گېپىنى يىرىشقا پېتى-
نالماي، مىرزا باباقبەگكە ئاداۋەت بىلەن ئالىيىپ قويۇپ نېرى
كەتتى.
مىرزا باباقبەگ ياربدارلارنىڭ هالىدىن خەۋەر ئېلىپ، ئاس-
تانىگە يەتكۈزۈشكە ئەللىك لەشكەر بىلەن تۆتتىن ئات قېتىلغان
هارۋىنى قالدۇردى.
— سىلەر، — دېدى ئۇ لەشكەر بېشىغا قاراپ، — بۇ ياربدار
لەشكەرلەرنى هارۋىغا سېلىپ، هالىدىن خەۋەر ئالغاچ ئاستانىگە
ئارقىمىزدىن يېتىپ بېرىڭلار. ئۇلارنى دۈشمەن كۆرۈپ، دۆشكە-
لىسەڭلار، خورلىساڭلار، يولدا تاشلاپ قويساڭلار، ئاچ - ئۇس-
سۇز قالدۇرساڭلار، كاللاڭلار بىلەن جاۋاب قىلىسىلەر.
چوڭ قوشۇن يەنە ئالدىغا قاراپ ئىلگىرىلەشكە باشلىدى.
يۇزلىگەن ئالىيېشىل تۇغ - ئەلەملەر چۆل ئاسمىنىدا هەيۋەتلىك
لەپىلدەپ. قۇياش نۇرىدا رەڭدار جۇلالايتتى ۋە قوشۇننىڭ سۇر-

ھەيۋىسىنى ئاشۇراتتى. تۈمەنلىگەن لەشكەر ۋە ئات - ئۇلاغلارنىڭ
ئايىغى ئاستىدىن كۆتۈرۈلگەن قويۇق چاڭ - توزان قۇياشنىڭ
يۈزىنى توسۇۋالغانىدى.

10

مانا بۈگۈن ئاستانىنىڭ مۇھاسىرىگە ئېلىنغىنىغا ھەپتە بول-
دى. ئاقسۇدىكى جەڭدە قاتتىق يېڭىلىپ لەشكەرلىرىنىڭ تەڭدىن
تولىسىدىن ئايرىلىپ قالغان سۇلتان يولۋاسخان شۇ قاچقىنىچە
ئۇدۇل ئاستانىگە كېلىپ توختىدى - دە، ئاستانىنىڭ بارلىق
دەرۋازا - قوۋۇقلىرىنى مەھكەم تاقاپ، ئوردا ياساۋۇللىرىدىن
باشقا لەشكەرلەرنىڭ ھەممىسىنى ھەرقايسى دەرۋازا، قوۋۇق -
سېپىللارغا ئورۇنلاشتۇرۇپ جەڭگە چىقماي يېتىۋالدى.
ئاقسۇدىكى تۈنجى جەڭدىلا بەش مىڭدىن ئارتۇق لەشكىرىنىڭ
مىرزا باباقبەگكە ئەگىشىپ ئىسمائىلخانغا ئەل بولۇپ كەتكەنلىكى-
نىڭ ساۋىقىنى ئېسىدە مەھكەم تۇتقان يولۋاسخان يەنە شۇنداق
ئاسىيلىقنىڭ يۈز بېرىشىنىڭ ئالدىنى ئېلىش ئۈچۈن، خان لەش-
كەرلىرى بىلەن ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭ سوپى لەشكەرلىرىنى خۇد-
دى بۇغداي بىلەن گۈرۈچنى ئارىلاشتۇرغاندەك ئارىلاشتۇرۇپ
سەركەردىلەرگە قايتىدىن تەقسىملەپ بەرگەنىدى ۋە لەشكەرلەر
ئارىسىغا نۇرغۇنلىغان خۇپىيە - پايلاقچىلارنى ئورۇنلاشتۇرغان-
دى. شۇ سەۋەبتىن لەشكەرلەر بىر - بىرىگە ئىشەنمەي ئۆزئارا
گۇمان قىلىشىپ بىرلىك - ئىناقلىق بۇزۇلۇۋاتاتتى. ئاستانىنىڭ
ئەمىرلىك دىۋانىدا قايتىدىن ئولتۇرغان ھىدايىتۇللا ئىشانمۇ ئاس-
تانىنى ئىسھاقىيەچى مۇرتەتلەردىن خالىي قىلىش ئۈچۈن چوڭ
تازىلاش ئېلىپ بېرىپ نۇرغۇنلىغان پۇقرالارنى تۇتۇپ ھەپسىگە
ئالدى. شۇنىڭ بىلەن شەھەر ئاھالىسىنىڭ ۋەھىمىسى تېخىمۇ

كۆچىيىپ كەتتى.
يولۋاسخان ئاقسۇغا لەشكەر تارتىپ ئۇزاق ئۆتمەي ئاستانىگە
قاراشلىق ئوردامىلىق①، گىلداڭ②ۋە بەشكەنت③قاتارلىق يۇرتلار-
دىكى «دەۋەتى ئىشقىيە»، «تەقىبى ئىسھاقىيە» تەرغىباتى بىلەن
بارغانسېرى زۇلۇم تارتىۋاتقان بىر قىسىم يۇرت خەلقى خوجا
ئىشانلارغا قارشى قوزغىلاڭ كۆتۈرگەن بولۇپ، بۇ قوزغىلاڭنىڭ
تەسىرى تېزدىن كېڭىيىپ قاغىلىق، پوسكام، گۇما قاتارلىق
يۇرتلاردىكى خەلقمۇ قوزغالغانىدى. بۇمۇ يولۋاسخان ئۈچۈن يەنە
بىر چوڭ تەھدىت پەيدا قىلغانىدى، ئىككى ئوتنىڭ ئارىسىدا
قالغان يولۋاسخان تېخىمۇ تەلۋىلىشىپ كەتكەنىدى. كىچىككىنە
بىر ئىش دىتىغا ياقمىسا كۆزىگە چېلىققانلىكى ئادەمنى ئۆلۈمگە
بۇيرۇيتتى. قورقۇپ ئەس - ھوشىنى يوقاتقان ھىدايىتۇللا ئىشان
بولسا زىندانلىرىنىڭ ئادەملەر بىلەن تولۇپ كەتكىنى بىلەن ھې-
سابلاشماي غالجىرلارچە ئادەم تۇتاتتى، ئۇراتتى، سولايتتى.
ئۇلار يا شەھەر خەلقىگە، يا لەشكەرلىرىگە، سەركەردە-
ئەمىرلىرىگە ئىشەنمەيتتى.
شەھەر سىرتىدا ئىسمائىلخاننىڭ سەركەردىلىرىنىڭ جەڭگە
ئۈندەپ چالغان داقا - دۇمباقلىرى توختىماي گۈمبۈرلەيتتى.
يولۋاسخان بىلەن خوجا ھىدايىتۇللا ئىشان ئىنىغا كىرىۋالغان
چاشقاندەك ئوردىغا مەھكەم بېكىنىۋالغانىدى.
بۈگۈن قوزىچۈش مەھەلدە ئاستانە سېپىلىنىڭ قالغات دەرۋا-
زىسى تەرىپىدىن ئاڭلانغان ھەيۋەتلىك بىر گۈمبۈرلەش پۈتكۈل
شەھەرنى تىترىتىۋەتتى. بۇ پارتلاش ساداسىدىن قاتتىق چۆچۈگەن
شەھەر خەلقى يا ئۆيىدە تۇرۇشنى، يا سىرتقا قېچىپ چىقىشنى
بىلەلمەي قېتىپلا قېلىشتى. ئوردا بېغىدىكى لالىزار راۋاقتا شا-

---

① ئوردامىلىق — يەكەن ناھىيىسى تەۋەسىدىكى يېزا.
② ③ گىلداڭ ۋە بەشكەنت — يەكەن ناھىيىسىنىڭ ھازىرقى بەشكەنت بازىرى ۋە ئۇنىڭ ئەتراپى.

راب ئىچىپ ئىچ ـ پۇشۇقىنى چىقىرىۋاتقان يولۋاسخان لىققىدە
شاراب تولدۇرغان ئالتۇن قەدەھنى ئاغزىغا ئاپارغىنىچە تۇرۇپلا
قالدى. ياۋ لەشكەرلىرى هازىرلا باستۇرۇپ كېلىدىغاندەك دەھ-
شەتلىك بىر ۋەھىمىدىن ۋۇجۇدىنى سوغۇق تىترەك باستى، يۈرە-
كى قېپىدىن چىقىپ كەتكۇدەك بولۇپ دۈكۈرلىدى. ئۇسسۇل
ئويناۋاتقان رەققاس قىزلار چۇرقىراشقىنىچە بىر يەرگە غۇژمەك-
لىشىۋالدى. نەغمە قىلىشتىن ئاللىقاچان توختىغان سازەندىلەر
يەنە چالايمۇ، چالمايمۇ، دېگەندەك قىلىپ يەر تېگىدىن يولۋاسخاذ-
غا قورقۇمسىراپ قاراشتى. ئوردا قىزىقچىسىنىڭ داۋاملىق هد-
جىيىپلا تۇرىدىغان كۈسا چىرايىدا كۈلكىدىن ئەسەرمۇ قالمى-
غانىدى.

— نېمە ئىش بوپتۇ؟ تېز بېرىپ، خەۋەر ئېلىپ كەل.

بىرئازدىن كېيىن ئېسىگە كەلگەن يولۋاسخان ۋەھىمىنى
يوشۇرۇش ئۈچۈن سازەندىلىرىگە سەت گۆلەيگىنىچە تىل سالدى.
سازەندىلەر ئۇدۇل كەلگەن بىر پەدىگە نەغمە باشلىدى.

بىر چۆگۈن چاي قاينىمىچىلىك ئارىلىقتا ئوردا ياساۋۇلبېگى
هىدايىتۇللا ئىشان بىلەن بىللە قايتىپ كەلدى.

— هېچ گەپ يوق، خان ئالىيلىرى، — دېدى هىدايىتۇللا
ئىشان يولۋاسخانىنىڭ ئۆمسە چىرايىغا قارىماسلىققا تىرىشىپ، —
ئول ئاسىي مۇرتەتلەر يەر ئاستىدىن لەخمە كولاپ كېلىپ سېپىل-
نى پارتلاتماقچى بولغانىكەن.

— هە، قانداق بولدى، هەزرىتىم؟ — دېدى يولۋاسخان
تەقەززالىقىنى يوشۇرماي.

— سېپىل مۇستەهكەم بولغاچقا هېچقانداق زەرەر يەتمىدى،
خاتىرجەم بولسىلا، خان هەزرىتىم. هەرقانچە قىلسىمۇ ئۇلار
سېپىلنى هەرگىز پارتلىتالمايدۇ.

— سېپىلنىڭ مۇداپىئەسى كۈچەيتىلسۇن، قىلچىلىك بى-
خۇدلۇق قىلىشقا بولمايدۇ، — دېدى يولۋاسخان باياتىن بېرى

ئۆزى بىلەن ئۇلپەتلىشىپ شاراب ئىچىشىپ بېرىۋاتقان ئەمىرى
كەبىر خوجا جەرراھقا، — ئۇلارنىڭ سېپىلنى پارتلىتىشنى پىلاذ-
لىغىنىغا قارىغاندا چوقۇم ئوزۇق ـ تۈلۈكى تۈگەپ ئالدىراپ
قېلىۋاتقان گەپ، بىزمۇ مۇشۇنداق جەڭگە چىقماي جىملا تۇرۇۋا-
لىدىغان بولساق، يەنە ئون ـ ئون بەش كۈندە ئۆزلۈكىدىن
چېكىنىدۇ.

— ئارى، — دېدى خوجا جەرراھ، — خاتىرجەم بولسىلا،
قىبلىگاھىم، بىز سېپىلنى مۇستەهكەم قوغداپ، ئول ئاسىيلار-
نىڭ بىرمۇ لەشكىرىنى سېپىلنىڭ تۈۋىگە يېقىن يولاتمايمىز.

— لەشكەرلەرگە بولغان كۆز ـ قۇلاق كۈچەيتىلگەي، ئۇلار-
نى ئىسهاقىيەچە قارا مۇسۇلمانلارنىڭ ئازدۇرۇپ كېتىشىدىن قاتـ-
تىق ئېهتىيات قىلغايمىز.

— خاتىرجەم بولسىلا، خان ئالىيلىرى، — دېدى هىدايى-
تۇللا ئىشان ۋەدە بېرىپ، — يالغۇز لەشكەرلەرگىلا ئەمەس،
سەركەردە، ئەمىرلەرگىمۇ كۆز ـ قۇلاق بولۇپ، سۆز ـ هەرىكەت-
لىرىنى تەقىب قىلىپ تۇرىدىغان ئىشەنچلىك خۇپىيەلىرىمىز بار.
ئۇلارنىڭ كۆزىدىن ئىسهاقىيەچى مۇرتەتلەرنىڭ بىر تال چىۋىنىمۇ
قېچىپ قۇتۇلالمايدۇ.

— بىرەر يۇتۇم ئۇسسۇزلۇق ئىچىۋالملا، بۇزرۇكۋارىم؟ —
دېدى خېلىلا خاتىرجەم بولغان يولۋاسخان هىدايىتۇللا ئىشانغا
قاراپ. هىدايىتۇللا ئىشان تەكەللۇپسىزلا يولۋاسخانىنىڭ تۆۋەن
تەرىپىدىن ئورۇن ئالدى ـ دە، قاشتېشى جامدىكى مۇزدەك شاراب-
نى كالا سۇ ئىچكەندەك پۇشۇلداپ تۇرۇپ بىراقلا ئىچىۋەتتى.

شۇ ئەسنادا لالىزار راۋاقتا هىدايىتۇللا ئىشانىنىڭ خەلىپىسى
موللا نەقى ئۆگسۈلى ئۆچكەن هالدا پايپاسلاپ يېتىپ كەلدى ـ
دە، هىدايىتۇللا ئىشاننى بىر ياققا شەرەتلەپ قۇلىقىغا تېز ـ تېز
پىچىرلىدى. موللا نەقىنىڭ گېپىنى تولۇق ئاڭلاپ بولغان هىدا-
يىتۇللا ئىشان دەرهال يولۋاسخانىنىڭ قېشىغا كەلدى.

— خان ئالىيلىرىغا مەلۇم بولغاي، خۇپىيەلىرىمىز بايىلا ئاسىي ئىسمائىلخان بىلەن خەت ـ ئالاقىدە بولغان بىر قىسىم ساتقۇن لەشكەرلەرنى بايقاپتۇ.

— قەيەردە، كىملەر ئىكەن ئۇ؟ — سورىدى يولۋاسخان چۆچۈپ.

— قالغات دەرۋازىسىنى قوغداۋاتقان خان لەشكەرلىرى ئىكەن. ئۇلارنىڭ لەشكەر بېشى سەركەردە مىرزا ئەۋەزبەگمۇ گۇمانلىقتەك قىلىدۇ.

— دەرھال قالغات دەرۋازىسىغا بارايلى، — دېدى يولۋاسخان غەزەپ بىلەن ئورنىدىن تۇرۇپ.

11

ئاستانىنى مۇھاسىرىگە ئالغاندىن بېرى بىر نەچچە قېتىم شىددەتلىك ھۇجۇم قىلىپ، سېپىل تاملىرىنى پارتلىتىپمۇ نەتىجىگە ئېرىشەلمىگەن ئىسمائىلخان بىلەن مىرزا باباقبەگنىڭ ئاستانىنى ئېلىشقا كۆزى يەتمەي بېشى قاتتى. شەھەر سېپىلى ئېگىز ھەم مۇستەھكەم، مۇداپىئەسى تولىمۇ قاتتىق بولغانلىقى ئۈچۈن، بىر قانچە قېتىم ھۇجۇم قىلىپ باققان بولسىمۇ، سېپىل ئۈستىگە ئوق ـ دورا، ياغاچ ـ تاشلار دۆۋىلەپ، پۇختا مۇداپىئەدە تۇرغان يولۋاسخان لەشكەرلىرى ئۇلارنىڭ ھۇجۇمىنى چېكىندۈرۈپ تۇردى. ئۇلار ھەر قېتىملىق ھۇجۇمدا بىرەر ـ ئىككى يۈزدىن لەشكەرنىڭ جېنىنى بىكاردىن ـ بىكارغا سېلىپ بەردى. ئەمما، سېپىلنىڭ ئۈستىگە پەقەتلا چىقالمىدى.

— بىردىنبىر چارە ئىچ ـ تېشىدىن ماسلىشىش، — دېدى مىرزاباباقبەگ لەشكىرىي كېڭەشتە، — بۇنىڭدىن باشقا ئامالىمىز قالمىدى.

— ئىچكىرىدىن بىزگە كىممۇ ماسلىشىپ بېرەر، — دېدى ئىسمائىلخان ئېغىر ئۇھسىنىپ، — ئوزۇق ـ تۈلۈك، يەم ـ خەشەك تۈگەي دەپ قالدى. كۆپ بولغاندا يەنە ئون كۈن بەرداشلىق بېرەلىشىمىز مۇمكىن ياكى مۇھاسىرىنى بىكار قىلىپ ئاقسۇغا قايتىپ تۇرۇپ، پۇختا تەييارلىق قىلىۋېلىپ، كۈزچە قايتا كېلەمدۇق ـ يا؟

— شۇنداق قىلساق نۇرغۇن ئەجرىمىز بىكار كەتمەمدۇ، ئالىيلىرى، — دېدى مەخدۇمزادە خوجا ئابدۇللا ئىشان كۆز ئالدىدىكى تەييار ئولجىنى تاشلاپ كەتكۈسى كەلمىگەن يىرتقۇچ ھايۋانغا ئوخشاش تىت ـ تىت بولۇپ، — لەشكەرلەرنىڭ ئوزۇق ـ تۈلۈكى قالمىغان بولسا، ئەتراپتىكى ھەر قايسى يۇرت، بەگلىكلەردىن ئالايلى. قېنى كىم بىزنىڭ بۈيۈك سۇلۇكى ئىسھاقىيە غازاتچىلىرىمىزغا ئوزۇق ـ تۈلۈك بەرمەسلىككە پېتىنالايدىكەن، ماڭا بىرەر مىڭچە لەشكەر بەرسىلە، ئۈچ كۈن ئىچىدە لەشكەرلىرىمىزگە يەنە بىرەر ئاي يەتكۈدەك ئوزۇق ـ تۈلۈك تېپىپ كېلەي.

— ئەل ـ رەئىيەتنىڭمۇ كۈنى قاق، — دېدى مىرزاباباقبەگ ئىشاننىڭ مەسلىھەتىگە قوشۇلماي، — ئۇلار ئەتىيازنىڭ سېرىقتالچىلىقىدىن ئەمدىلا قۇتۇلۇپ، ئاران تەستە ئۆرۈككە ئۇلاشتى. ئېتىزلىرىدىكى بۇغدايلىرىنىڭ پىششىغا يەنە بىرەر ئايچە ۋاقىت بار. ئۇلارغا زۇلۇم سېلىپ بىر ۋاخلىققا تاپسا، بىر ۋاخلىقىغا يوق تۇرغان ئازغىنە لوقمىسىنى تارتىۋالىدىغان بولساق، ئاۋامنى نارازى قىلىپ قويىمىز. ھەر قايسى يۇرتلاردا يولۋاسخانغا قارشى قوزغالغان ئاۋامنىڭ ۋە ئۇلارنىڭ يول باشلىغۇچىلىرىنىڭ ئىشەنچىسىدىن ئايرىلىپ قالىمىز. بىزدىنمۇ كۆڭلى سوۋۇپ كېتىدۇ. ئاۋام دېگەن كۆرۈنۈشتە تولىمۇ سەۋرلىك، ئىنتايىن ياۋاش كۆرۈنگىنى بىلەن، سەۋر قاچىسى تولۇپ قوزغالغاندا ھېچنېمە تەڭ كېلەلمەيدۇ. ئىسكەندەر زۇلقەرنەيندەك قۇدرىتىمىز

بولسمۇ بىكار. شۇڭلاشقا، ئاۋامنى نارازى قىلىدىغان ئىشنى زىنھار قىلمىغان تۈزۈك.

— ئەمىسە قانداق قىلغان تۈزۈك، جانابىي ئەمىرۇل ئۆمىرا، — دېدى خوجا ئابدۇللا ئىشان تېرىكىپ، — قولىمىزغا كىرەيلا دەپ قالغان ئاستانىنى تاشلاپ كېتەمدۇق ئەمدى.

— پەقەت بولمىغاندا شۇنداقمۇ قىلماي چارە يوق، — دېدى مىرزا باباقبەگ خاتىرجەملىك بىلەن، — بىر تەدبىر ئويلاپ قويدۇم. ئۇنۇمىنىڭ قانداق بولىدىغانلىقىغا تازا ئىشەنچىم يوق. شۇنداق بولسىمۇ يېتىپ قالغۇچە ئېتىپ قال دەپ، بىر سىناپ كۆرەيلى.

— قېنى تېزرەك، ئۇستاز، — دېدى مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم ئالدىراپ.

— هازىرلا ئاستانىدىكى رەئىيەتنىڭمۇ، لەشكەرلەرنىڭمۇ يولۋاسخانغا بولغان ئىشەنچىسى سۇسلاشتى. بىز ئۇلارغا هازىرقى ۋەزىيەتنى ئوبدان بىلدۈرۈپ، پايدا ـ زىيىنىنى چۈشەندۈرۈپ، مەكتۇپ تەييارلايلى ـ دە، بۇ مەكتۇپلارنى يا ئوقىغا يۆگەپ سېپىل ئۈستىدىكى لەشكەرلەرگە قارىتىپ ئاتايلى. خەتنى كۆرگەن سەركەردە ـ لەشكەرلەرنىڭ ئارىسىدىن بىز بىلەن ماسلىشىدىغانلار چىقىپ قالار.

— بۇ بولىدىغان تەدبىر ئىكەن، — دېدى مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم.

— مەيلى، سىناپ كۆرۈپ باقايلى، — دېدى ئىسمائىلخان.

— ئەمىسە بۇ مەكتۇپلارنى ئاستانە سېپىلىنىڭ ھەرقايسى قوۋۇقلىرىدىكى لەشكەرلەرگە ۋە شەھەردىكى ئاۋامغا يەتكۈزۈپ بېرىشنى سەركەردە مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمنىڭ ئوقياچى مەرگەنلىرى ئۈستىگە ئالسۇن.

— باش ئۈستىگە، — دېدى مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم، — خاتىرجەم بولسىلا، مەكتۇپلارنى ئوقياچى مەرگەنلىرىم كۆزلىگەن نىشانغا تولۇق يەتكۈزۈپ بېرەلەيدۇ.

12

يولۋاسخان ئاستانە سېپىلىنىڭ ئالتۇن دەرۋازىسى، قەشقەر دەرۋازىسى، خانىقا دەرۋازىسى، قالغات دەرۋازىسى ۋە مەسخىرە دەرۋازىسىدىن ئىبارەت بەش دەرۋازىنىڭ ھەربىرىگە بىردىن سەركەردىنى لەشكەربېشى، ئىككىدىن سەركەردىنى ئورۇنباسار قىلىپ، ئۈچ مىڭدىن لەشكەر بىلەن مەھكەم ساقلاۋاتاتتى. ھەرقايسى دەرۋازىنى قوغداۋاتقان سەركەردىلەرنىڭ زىممىسىدە قوۋۇقنىڭ ئىككى تەرىپىدىكى سېپىللارنى قوغداش دائىرىسىمۇ بار ئىدى.

بۈگۈن قالغات دەرۋازىسىنى ساقلاۋاتقان سەركەردە مىرزا ئەۋەزبەگنىڭ لەشكەرلىرى سىرتتىن تۇيۇقسىز ئۇچۇپ كېلىپ سېپىلنىڭ قوختىسىغا سانجىلىپ قالغان يا ئوقىنى كۆرۈپ، ئوققا يۆگىلىپ، ئۈستىدىن قىزىل شوينا بىلەن چىگىلگەن خەتكە كۆزى چۈشتى ـ دە، ئوقنى ئېلىپ، خەتنى ئوقۇشقا باشلىدى:

«ئەسسالامۇئەلەيكۇم، ئاستانىدىكى مۆھتەرەم رەئىيەت، باھادىر سەركەردە ـ لەشكەرلەر...

بىزلەركىم يەكەن سەئىدىيە سەلتەنىتىنىڭ ھەقىقىي تەخت ۋارىسى سۇلتان ئىسمائىلخان ۋە ئۇنىڭ باھادىر سەركەردە ـ لەشكەرلىرىدىن يېتىپ مەلۇم بولغايكى، بۈيۈك خانلىقىمىزنىڭ ئەشەددىي ئاسىيسى، ئاتا قاتىلى، تەخت ئوغرىسى، شاھزادە يولۋاسخان ۋە ئۇنىڭ سۇخەنچى، رىياكار گۈپپاڭچىلىرىنىڭ مەھشەر كۈنى يېقىنلىشىپ قالدى. ئاللا ئىگەم بۇيرۇسا پات يېقىندا ئۇلار ئۆزلىرىنىڭ كەچۈرگۈسىز

گۇناھلىرى ئۈچۈن ئاۋام ئالدىدا جاۋاب قىلىدۇ ۋە تېگىشلىق
جازاسىنى تارتىدۇ. ئەمما، بۇ ئىشلار ئاددىي ئاۋام، لەش-
كەرلەر ۋە بىر قىسىم ۋىجدانلىق، خانلىقىمىزغا ساداقەتمەن
سەركەردە ئەمىرلەر بىلەن مۇناسىۋەتسىزدۇر. شۇڭلاشقا،
سىزلەر ئۇشبۇ مەكتۇپنى تاپشۇرۇۋالغاندىن كېيىن، ئاسىي-
لارغا يانتاياق بولماي قولۇڭلاردىكى ئەجەل شەمشىرىڭلارنى
تاشلاپ، خانلىقىمىزدا تىنچ - ئاسايىشلىقنىڭ تېززەك ئەسلى-
گە كېلىشى ئۈچۈن بىز بىلەن ھەمكارلاشقايسىلەر. تۆھ-
پە كۆرسەتكۈچىلەر تارتۇقلىنىپ ئەتىۋارلىنىدۇ. بالا - چا-
قا، جەددى - جەمەتى خانلىقنىڭ شاپائىتىگە ئېرىشىدۇ.
جاھىللىق قىلغۇچىلارنىڭ ئاقىۋىتى ئۆزگە. سىلەرنىڭ يا-
مان يولدىن يېنىپ، تېززەك بىر قارارغا كېلىپ، بىزگە
جاۋاب قايتۇرۇشۇڭلارنى كۈتىمىز.
ئاللاتائالا سىلەردىن رەھمىتىنى ئايىمىغاي. ئىسمائىل-
خان سۇلتاندىن دەپ بىلەرسىلەر.»

خەتنى ئوقۇپ لەشكەرلەر غۇلغۇلىغا چۈشتى. شەھەر بوسۇ-
غىسى تۈۋىگە باستۇرۇپ كەلگەن كۈچلۈك ياۋغا تەڭ كېلەلمەيدى-
غانلىقىنى بىلىپ يەتكەن لەشكەرلەر ئاللىقاچان ئىشەنچىسىنى
يوقاتقانىدى. خەت ئۇلارنىڭ ئىرادىسىنى تېخىمۇ بەك تەۋرى-
تىۋەتكەنىدى.
— ئۇل مۇرتەتلەرنىڭ خېتىنى ماڭا بېرىڭلار، — دېدى
ئۇلارنىڭ ئارىسىدىكى بىر سوپى لەشكەر، — ئۇنى دەرھال قۇت-
بىل ئەقتاب پىر بۇزرۇكىمىز ھىدايىتۇللا ئىشان ھەزرەتلىرىگە
تاپشۇرىمىز.
— ياق، ئاۋۋال سەركەردە ئەۋەز بەگكە تاپشۇرىمىز، —
دېدى بىر قىسىم لەشكەرلەر، — خەتنى ئىشان پىرىمىزغا تاپشۇ-
رۇش - تاپشۇرماسلىق سەركەردىنىڭ ئىختىيارى.

— سەنلەر مۇرتەت ئىسھاقىيەچى توڭگۇزلارغا يان بېسىشىۋا-
تىسەن.
— سەن لەشكىرىي يوسۇننى بىلمەيدىكەنسەن. لەشكەر دې-
گەن ئۆز سەركەردىسىگە ساداقەتمەن بولۇشى، لەشكىرىي يوسۇن-
دىن چىقىپ كەتمەسلىكى، لەشكىرىي ئىشلارغا مۇناسىۋەتلىك
بۇنداق ئىشلاردىن ئەڭ ئاۋۋال ئۆز سەركەردىسىنى خەۋەردار قى-
لىشى كېرەك.
بۇلاردىن خەتنى تارتىۋېلىشقا كۆزى يەتمىگەن ھىدايىتۇللا
ئىشاننىڭ سوپى پايلاقچىسى ئەھۋالنى دەرھال ئاتارمىنى خەلپە
موللا نەقىگە يەتكۈزگەن، موللا نەقى بولسا ئۇدۇل ھىدايىتۇللا
ئىشاننىڭ قېشىغا يۈگۈرگەنىدى.
سۇلتان يولۋاسخان ھىدايىتۇللا ئىشان قاتارلىق ھەمراھلى-
رىنى ئەگەشتۈرۈپ ئوردىدىن چىققىنىچە قالغات دەرۋازىسىغا يې-
تىپ كەلگەندە، سەركەردە مىرزا ئەۋەز بەگ ھېلىقى خەتنى ئو-
قۇپ ئولتۇراتتى.
— قېنى ئول ئاسىيلارنىڭ مەكتۇپى، — دېدى يولۋاسخان
ئەۋەز بەگكە غەزەپ بىلەن ھومىيىپ.
— خەت مانا، خان ئالىيلىرى، — دېدى سەركەردە ئەۋەز-
بەگ يولۋاسخانغا خەتنى ئىككى قوللاپ تۇتۇپ.
يولۋاسخان خەتكە چالا - بۇلا كۆز يۈگۈرتتى - دە، ھېلىقى
پايلاقچى سوپى لەشكەرلەردىن سورىدى:
— مۇرتەتلەر بىلەن تىل بىرىكتۈرۈپ، خەت - ئالاقە قى-
لىشقان ئاسىي لەشكەرلەر قايسى؟
پايلاقچى سوپى لەشكەر بىر چەتتە قاراپ تۇرغان ئەللىككە
يېقىن لەشكەرنى كۆرسەتتى.
— ئاشۇلار شۇ، ئانھەزرىتىم.
— كېلىڭلار، بۇ مۇناپىقلارنىڭ كاللىسىنى ئېلىپ، ھەرقاي-
سى قوۋۇقلارغا ئاپىرىپ سازايى قىلىڭلار. خانغا ئاسىيلىق قىل-

غۇچىلارنىڭ ئاقىۋىتىنىڭ قانداق بولىدىغانلىقىنى باشقىلار كۆرۈپ قويسۇن.

— رەھىم قىلغايلا، خان ئالىيلىرى، — دېدى سەركەردە ئەۋزبەگ دەرھال يولۋاسخاننىڭ ئالدىغا كېلىپ، قول باغلاپ تۇرۇپ، — لەشكەرلەردە گۇناھ يوقتۇر.

— ئۇلارنىڭ گۇناھى يوقمىكەن تېخى، — دېدى خوجا ھىدايىتۇللا ئىشان چىشلىرىنى غۇچۇرلىتىپ، — ئۇلار گۇناھسىز بولسا، نېمىشقا خەتنى يوشۇرماقچى بولىدۇ؟

— ئۇلار يوشۇرغان ئەمەس، ئىشان پىرىم، — دېدى مىرزا ئەۋزبەگ ئاچچىقىدىن گەدەنلىرىگىچە قىزىرىپ، — خەتنى ئاۋۋال ماڭا تاپشۇرۇپ بەرمەكچى بولغان، ھەر قانداق ئەھۋال كۆرۈلسە ئەڭ ئاۋۋال ئۆز سەركەردىسىگە مەلۇم قىلىش ئەقەللىي لەشكىري يوسۇندۇر.

— سىلى لەشكىري يوسۇننى پەش قىلىپ، تولا گەپ يورغىلاتمىسىلا، — دېدى ھىدايىتۇللا ئىشان چىچاڭشىپ، — ھەر ھالدا جانابلىرىنىڭ ئول ئاسىيلار بىلەن تىللىرى بىر ئەمەستۇر، سەركەردە ئەۋزبەگ.

— ئۇۋال قىلمىغايلا، ئىشان پىرىم. بىراۋغا تۆھمەت قىلىش ئىسلامى شەرىئەتتە ئەڭ ئېغىر گۇناھتۇر.

— ئۇنداقتا بۇ خەتنى قانداق چۈشەندۈرىسىز، سەركەردە، — دېدى يولۋاسخان كۆزلىرىنى چەكچەيتىپ.

— خەتنى مۇبارەك نەزەرلىرىدىن قايتا ئۆتكۈزگەيلا، خان ئالىيلىرى، بۇ خەت قانداقتۇر بىراۋلارنىڭ شەخسىي نامىغا يېزىلمىغان.

— تېنىۋالماقچىمۇسىز، سەركەردە، — دېدى يولۋاسخان چىشلىرىنى كىرىشتۇرۇپ، — قول ئاستىڭىزدىكى لەشكەرلەرگە ياخشى كۆز - قۇلاق بولمىغانلىقىڭىز ئۈچۈن سىزمۇ جازادىن قېچىپ قۇتۇلالمايسىز. كېلىڭلار، — دېدى يولۋاسخان ئەگەشتۇ-

رۇپ كەلگەن بەش يۈز نەپەر خاس ياساۋۇلغا قاراپ، — ئاۋۇ ئاسىيلارنىڭ كاللىسىنى تېنىدىن جۇدا قىلىڭلار. سەركەردە ئەۋزبەگ لەشكەرلىرىگە كۆز - قۇلاق بولۇپ، ياخشى باشقۇرمىغانلىقى ئۈچۈن ئەللىك دەررە ئۇرۇلسۇن.

بۇ تەلۋە خانغا يېلىنىشنىڭ ھېچقانداق ئۈنۈمى بولمايدىغانلىقىنى سەزگەن سەركەردە ئەۋزبەگ لەۋلىرىنى مەھكەم چىشلىگىنىچە كۆزلىرىنى يۇمۇۋالدى. ياساۋۇللار لەشكەرلەرنىڭ «بىزگە ئۇۋال بولدى»، «خان ئالىيلىرى، رەھىم قىلسىلا» دەپ نالە - پەرياد قىلىشلىرىغا پەرۋامۇ قىلماستىن، نەق مەيداندىلا تىزلاندۇرۇپ كاللىسىنى ئالدى. سەركەردە ئەۋزبەگنىڭ كۆزلىرىدىن تاراملاپ چۈشكەن ياش يارىشىملىق قويۇلغان قاپقارا ساقاللىرىنى يۇدى.

ياساۋۇللار ئەللىككە يېقىن بىگۇناھ لەشكەرنىڭ كاللىسىنى ئېلىپ بولغاندىن كېيىن، سەركەردە ئەۋزبەگنى ساناپ تۇرۇپ، دەررىگە باستى. ئەۋزبەگ دۈمبىسىگە تاراسلاپ چۈشۈۋاتقان دەررە ئازابىغا بەرداشلىق بېرىپ، ۋارقىراپ تاشلىماسلىق ئۈچۈن لەۋلىرىنى چىشلەپ قانىتىۋالغانىدى. ئون ئالتىنچى دەررە ئۇرۇلۇۋاتقاندا ئەھۋالدىن خەۋەر تېپىپ ئاتلىق يېتىپ كەلگەن ئالتۇن دەرۋازىسىنى مۇھاپىزەت قىلغۇچى لەشكەرلەرنىڭ سەركەردىسى مىرزا ھەيدەر دوغلاتى ئاتتىن سەكرەپ چۈشتى - دە، سۇلتان يولۋاسخاننىڭ ئالدىغا كېلىپ قول باغلىدى.

— سەركەردە ئەۋزبەگنى ئەپۇ قىلغايلا، ئالىيلىرى.

يولۋاسخان قاپىقىنى تۈرۈپ، تەتۈر قاراپ تۇرۇۋالدى. سەركەردە مىرزا ھەيدەر دوغلاتى خاندىن يەنە ئۆتۈندى.

— ياۋ لەشكەرلىرى بوسۇغىمىز تۈۋىدە تۇرۇپتۇ. مۇشۇنداق خەتەرلىك پەيتتە، خان ئالىيلىرى، سەركەردە - لەشكەرلەرنىڭ گۇناھىنى كەڭ قورساقلىق بىلەن كەچۈرۈم قىلىپ، مېھىر - شەپقەتلىرىنى نامايان قىلسىلا، سەركەردە - لەشكەرلەرنىڭ جاسا-

رىتى ھەسسىلەپ ئېشىپ، ئالىيلىرىنىڭ چەكسىز مېھىر - شەپقىتىدىن سۆيۈنگەن بولاتتى. ناۋادا ئانچىكىم گۇناھ ئۇچۇن سەركەردە - لەشكەرلەرنىڭ دىلىغا ئازار بېرىلسە، ئۇلارنىڭ كۆڭلى سوۋۇپ كېتىدۇ - دە، ياۋ بىلەن ئېلىشىشقىمۇ رايى بارمايدۇ. ياۋ بىلەن ئېلىشقان تەقدىردىمۇ، خان ئالىيلىرى ئۇچۇن باھادىرلىق كۆرسىتەلمەيدۇ. ھازىر دوستلارنىڭ دىلىنى رەنجىتىدىغان ئەمەس، بەلكى ئەغيارلىرىمىزغا زەربە بېرىدىغان پەيت. خان ئالىيلىرى، ئەرزىمەس سەركەردىلىرىنىڭ ئىلتىماسىنى ئويلىشىپ كۆرگەيلا.

مىرزا ھەيدەر دوغلاتنىڭ ئورۇنلۇق سۆزلىرى يولۋاسخانغا تەسىرىنى كۆرسەتتى - دە، سەركەردە مىرزا ئەۋەزبەگنىڭ دۈمبىسىگە يىگىرمە سەككىزىنچە دەررە چۈشۈۋاتقاندا زۇۋانغا كەلدى.

— بوپتۇ، سەركەردە مىرزا ھەيدەر دوغلاتنىڭ يۈزىنى قىلاي. جازا توختىتىلسۇن. بۇنىڭدىن كېيىن يەنە مۇشۇنداق ئىشلار يۈز بەرسە قەتئىي يۈز - خاتىر قىلمايمەن. قوۋۇق - سېپىللارنىڭ مۇھاپىزىتى كۈچەيتىلسۇن، بىخەستەلىك قىلغۇچىلارنىڭ كاللىسى ئېلىنىدۇ.

يولۋاسخان گېپىنى تۈگىتىپلا ھەمراھلىرىنى باشلاپ قالغات دەرۋازىسىدىن ئايرىلدى.

13

— بۇ قانخورنىڭ قولىدا ئۆلۈپ تۈگەيدىغان ئوخشايمىز، — دېدى سەركەردە ئەۋەزبەگ لەشكەرگاھقا كىرگەندىن كېيىن، قولتۇقىدىن يۆلەپ تۇرغان سەركەردە مىرزا ھەيدەر دوغلاتىغا قاراپ. رەھىمسىزلىك بىلەن ئۇرۇلغان دەررە ئۇنىڭ بەدىنىنىڭ ساق

يېرىنى قويمىغانىدى، بېلى سىرقىراپ ئاغرىۋاتاتتى.

— سەۋر قىلسىلا، سەركەردە، — دېدى مىرزا ھەيدەر دوغلاتى، — خاننىڭ يېرىمى يولۋاس دەيدىغان تەمسىل بار ئەمەسمۇ، يولۋاسخاننىڭ يىرتقۇچلۇقى تۇتسا ئادەم يېمەي قالمايدۇ.

— ئۇغۇ شۇنداق، ئەمما ئاشۇ شورپېشانە لەشكەرلەردە نېمە گۇناھ دەيلا، سەركەردە، — دېدى مىرزا ئەۋەزبەگ كۆزلىرىدىن تاراملاپ تۆكۈلۈۋاتقان ياشلىرىنى توختىتالماي، — قاراپ تۇرۇپلا زەبەردەس ئەللىك يىگىتنىڭ كاللىسىنى ئالدى. بۇنىڭدىنمۇ ئۆتە خۇنرېزلىق بولامدۇ جاھاندا.

— ئۆزىنىڭ دادىسى بىلەن بىر قورساق قېرىندىشىنى ئۆلتۈرگەن ئادەمدىن يەنە نېمە مېھىر - شەپقەت كۈتكۈلۈك. ئامان قالايلى دەيدىكەنمىز، ئېھتىيات قىلماقلىق كېرەك، سەركەردە، بولۇپمۇ ھىدايىتۇللا ئىشاندىن. لەشكەرلەر ئارىسىدا ئۇنىڭ خۇپىيە - پايلاقچىلىرى يامراپ كەتتى. قاتتىقراق بىرنى تىنغىلدىمۇ بولمايدۇ ھازىر.

— ئېھتىيات قىلىش دەملا؟ ئېھتىيات قىلىش دېگەنلىك، ياۋاشلىق بىلەن ئۆلۈمنى كۈتۈش دېگەنلىك، — دېدى ئەۋەز بەگ چىرايىغا جىددىي تۈس بېرىپ، — ئەسلىدىمۇ، ئۆز ۋاقتىدا يولۋاسخانغا ئەگەشكىنىمىز خاتا بولغان. بىز بۇ خۇنخور تەلۋىنىڭ خۇي - پەيلىنى بىلەتتۇق ئەمەسمۇ. سۇلتانۇل مۇھەققىقىنىمىش تېخى ھېلىقى ئىشان. ۋۇجۇدىدا قىلچىلىك مېھىر - شەپقەت يوق بىر يالماۋۇزغا قول بېرىپ مۇرىت بولۇپتۇق. پىر بۇزرۇك ئەۋلىيا دەپ پېشىدىكى چاڭلارنى كۆزىمىزگە سۈرتۈپتۇق. شىر ئارسلاندەك ئەللىك يىگىتنىڭ جېنىنى تىلىۋالماقتا يوق، ئوتقۇيرۇقلۇق قىلىپ كەتتا ئەجەب. ئۇ ئالەمگە بارغاندا ۋەيلۇن دوزاختا كۆيۈپ كۇل بولۇپ كەتسەممۇ مەيلى، كەچتىم بۇنداق پىردىن، كۆتۈرسۇن ئۇنداق سۇلۇكى ئىشقىيەسىنى.

— ئاستىراق سۆزلىسىلە، سەركەردە، — دېدى مىرزا ھەي-

دەر دوغلاتى ئەتراپقا ئېھتىياتچانلىق بىلەن قارىۋېتىپ. ئۇ كۆزىنى ئەۋزبەگنىڭ چىرايىغا سىناش نەزىرى بىلەن تىكتى.

— بۇ سۆزلەرنى دەرد ئازابىغا چىدىماي دەۋاتامسىز ياكى چىن سۆزلىرىمۇ؟

— دادام مېنى ئوغۇل بالا دەپ تاپقان، — دېدى ئەۋزبەگ تېخىمۇ غەزەپلىنىپ، — بۇ گەپلەرنى ئۈنچىلىك دەرد ئازابىغا چىدىماي دېگەن بولسام، ئوغۇل بالا، ئەركەك بولماي كېتەي، ئاشۇ ئەللىك يىگىتنىڭ ئۆلۈمى يۈرەك - باغرىمنى خۇن قىلىۋەتتى، سەركەردە. ئۇلار مېنى سەركەردىمىز، پاسىبانىمىز دەپ ھۆرمەتلەيتتى، ئوتقا دېسەم ئوتقا، سۇغا دېسەم سۇغا كىرىشتىن باش تارتمايتتى. ئۇلارنى قاراپ تۇرۇپ قوغدىيالمىدىميا مەن.

— ئەمدى قانداق قىلاي دەيلا، سەركەردە؟ — سورىدى مىرزا ھەيدەر دوغلاتى يەنە كوچىلاپ.

— ھامىنى بىر ئۆلۈم، — دېدى ئەۋز بەگ قەتئىيلىك بىلەن، — ئېھتىيات قىلىپ دەككە - دۈككىدە چاشقاندەك ياشايدىغان ئاشۇ خۇنخور خاننىڭ يالىقىنى لالما ئىتتەك يالايدىغان بۇنداق جاندىن كەچتىم. سىپىلنىڭ سىرتىدىكى ئىسمائىلخان لەشكەرلىرىگە دەرۋازىنى ئاچىمەن. ئاشۇ خۇنخور، يالماۋۇز خان بىلەن ئەركەكلەرچە ئېلىشىپ، ئۆلۈمۈم ئارقىلىق بىگۇناھ ئۆلۈپ كەتكەن لەشكەرلىرىم ئالدىدىكى گۇناھىمنى يۇيىمەن.

— ھەببەللى، مانا، ئەمدى ھەقىقىي ئوغۇل بالا، ئەركەك، باھادىر ئەۋزبەگدەك گەپ قىلدىلا، — دېدى مىرزا ھەيدەر دوغلاتى چىرايىغا قايىللىق بىلەن كۈلكە يۈگۈرتۈپ، — ئەگەر مۇشۇ نىيەتلىرى راست بولسا، مانا مەن سىلىگە ھەمدەمدە بولىمەن.

— راست گەپ قىلىۋاتاملا، سەركەردە؟ — دېدى ئەۋزبەگ ھاياجان بىلەن.

— شۇنىڭغا ئىشەنسىلىكى، مېنىمۇ دادام ئوغۇل بالا دەپ باققان، — مىرزا ھەيدەر دوغلاتى قويىنىدىن بىر پارچە خەتنى

ئېلىپ ئەۋزبەگكە كۆرسەتتى، — ئىسمائىلخان ئالىيلىرىنىڭ ياۇقىغا باغلاپ ئەۋەتكەن خېتىنى باياتىن مەنمۇ تاپشۇرۇۋالغان. سىلى بىلەن مۇشۇ ئىش توغرۇلۇق مۇلاقەتتە بولۇپ كېلەي دەپ ئاتنى ئېگەرلىتىپ تۇرسام، باشلىرىغا كەلگەن بۇ دىشۋارچىلىقتىن خەۋەر تاپتىم. خۇدا ئىككىمىزنىڭ نىيەت - ئىقبالىنى بىر قىلغانىكەن.

— ئەمىسە نېمىگە قاراپ تۇرىمىز، سەركەردە، دەرھال دەرۋازىنى ئاچايلى، — دېدى سەركەردە ئەۋزبەگ.

— بۇنداق ئالدىراقسانلىق قىلساق ئەجرىمىز بىكار كېتىدۇ. ئىشنى پۇختا قىلغىنىمىز ياخشى. سەل - پەللا چاندۇرۇپ قويساق، بۇ دۆرەم ئەللىك ئەمەس، مىڭلاپ يىگىتلىرىمىزنىڭ قېنى بىھۇدە تۆكۈلىدۇ.

— قۇلىقىم سىلىدە، تەدبىرلىرى بولسا كۆرسەتسىلە.

— بىز ئىسمائىلخان ئالىيلىرى بىلەن مەسلىھەتلىشىۋالمايلا دەرۋازىنى ئاچىدىغان بولساق، نىيىتىمىزدىن بىخەۋەر ئىسمائىلخان بۇنى بىر ھىيلە ئوخشايدۇ دەپ ئويلاپ، لەشكەر تارتىپ كېلىشتىن ئېھتىيات قىلىدۇ - دە، يولۋاسخاننىڭ قولىغا نەقلا چۈشىمىز. شۇڭا، ئاۋۋال بۈگۈن كېچە ئىشەنچلىك يىگىتلىرىمىزدىن بىرىنى مىرزا باباقبەگ ئالىيلىرىنىڭ قېشىغا ئەۋەتەيلى. ئۇ كىشى بىزنى ئوبدان چۈشىنىدۇ. شۇلارنىڭ جاۋابىغا قاراپ كېلىشىۋالغان مۆھلەتتە ئاندىن دەرۋازىنى ئاچايلى، — دېدى مىرزا ھەيدەر دوغلاتى، — سەركەردە جانابلىرى، ھەرەج تارتىپ قالدىلا. شۇڭا، سىلى خاتىرجەم يېتىپ جاراھەتلىرىنى ئەملەتسىلە. بۇ ئىشنى لەشكەرگاھقا قايتىپ ئۆزۈم بېجىرەي.

— ماقۇل ئەمىسە، شۇنداق بولسۇن، كۆپ ئېھتىيات قىلغايلا، سەركەردە، — دېدى ئەۋزبەگ.

— خاتىرجەم بولسىلا، — دېدى مىرزا ھەيدەر دوغلاتى، — بۈگۈن كېچە لەشكەرلەر ئارىسىدىكى پايلاقچى سوپى

لەشكەرلەرنى تامامىي نەزەربەند قىلغايلا ھەمدە بىرمۇ لەشكەرنىڭ لەشكەرگاھتىن چىقىشىغا رۇخسەت قىلمىغايلا. خۇدا بۇيرۇسا، بامداتتىن بۇرۇن خۇش خەۋەر يەتكۈزگەيمەن.

14

بامدات نامىزىدىن كېيىن، ئاستانىنىڭ قالغات دەرۋازىسى بىلەن ئالتۇن دەرۋازىسىدىن كۆتۈرۈلگەن ھەيۋەتلىك چۇقان - سۈرەن ساداسى پۈتكۈل ئاستانىنى لەرزىگە كەلتۈردى. ئۆز ھەرەملىرىدە كېچىدىن بېرى قىلغان ئىشرەتۋازلىقلىرىنىڭ تەسىرىدىن ئېزىلىپ ئۇخلاپ كەتكەن سۇلتان يولۋاسخان بىلەن ھىدايىتۇللا ئىشان بۇ چۇقان - سۈرەن ساداسىدىن چۆچۈپ ئويغىنىشتى.

ۋۇجۇدىنى ئەسىر قىلغان ۋەھىمىدىن بەدەنلىرىنى شۈررىدە قارا تەر باستى ۋە لاغ - لاغ تىترىدى، شۇئان ئالدىراپ - تېنەپ كىيىنىشتى - دە، ھەر ئىككىلىسى ئوردىغا — شاھنىشىنغا قاراپ يۈگۈرۈشتى.

— ئەھۋال چاتاق، پىرىم، مۇرتەت ئىسھاقىيەچىلەر شەھەر ئىچىگە باستۇرۇپ كىردى، — دېدى ئىشان قەسرىنىڭ دەرۋازىسى ئالدىدا دوقۇرۇشۇپ قالغان موللا ساقى بىلەن موللا نەقى خەلىپە ھاسىراپ - ھۆمۈدىگىنىچە ھىدايىتۇللا ئىشانغا قاراپ.

— نېمە ئىش بولدى؟ ئالدىرىماي سۆزلىسىلە، — دېدى ھىدايىتۇللا ئىشان پۇت - قولىدا جان قالمىغان ھالدا.

— سەركەردە ئەۋەزبەگ بىلەن سەركەردە مىرزا ھەيدەر دوغلاتى ئاسىيلىق قىلىپ قالغات دەرۋازىسى بىلەن ئالتۇن دەرۋازىسىنى ئاقسۇ لەشكەرلىرىگە ئېچىپ بەردى. ئۇلار ھازىر شەھەر ئىچىگە باستۇرۇپ كىرىۋاتىدۇ.

ئىشانىنىڭ تاپىنىدىن كىرگەن بىر مۇز بېشىدىن چىقىپ كەتتى، ئىككى چېكىسى پۈررىدە تەرلىدى، چىرايى تاتاردى. ئۇنىڭغا ھازىر پۈتكۈل ئالەم - جاھان ئۆڭتۈرۈلۈپ كەتكەندەك كۆرۈنىۋاتاتتى.

— سۇلتان يولۋاسخان ئالىيلىرىغا خەۋەر بېرىۋېتەمدۇق، پىرىم؟

موللا ساقىنىڭ سورىغان بۇ سوئالىدىن خوجا ھىدايىتۇللا ئىشان دەرھال ئېسىگە كەلدى.

— بولغۇلۇق بوپتۇ. ئەمدى ئۆز بېشىنىڭ غېمىنى ئۆزى يېسۇن، ئۇ بەختى قارا شاھزادە، — دېدى ھىدايىتۇللا ئىشان ئاران قوپۇرغان ئىمارىتىنىڭ غۇلاپ چۈشكىنىنى كۆرگەن ئادەمدەك ھەسرەتلەنگەن ھالدا، — دەرھال قەسرىدىكى ئېرىغ ماللارنى يىغىشتۇرۇپ، ئات - ئۇلاغلارنى جابدۇڭلار، ھەرەمدىكى ئاغىچا - بۇۋىملەرنى خەۋەرلەندۈرۈڭلار. خوجىزادىلەر جابدۇنۇپ تەييار بولسۇن. ئاستانىدىن خانىقا دەرۋازىسى ئارقىلىق چىقىپ كېتىمىز.

ئىككى دەرۋازىدىن يولۋاستەك باستۇرۇپ كىرگەن ئىسمائىلخان قوشۇنى سەركەردە مىرزا ئەۋەزبەگ بىلەن سەركەردە مىرزا ھەيدەر دوغلاتىنىڭ لەشكەرلىرىنىڭ يول باشلىشىدا ئۇدۇل ئوردىغا قاراپ ئىلگىرىلىدى. ئوردا سېپىلىنى قوغداۋاتقان ياساۋۇللار ئۇر - چاپ بىلەن كېلىۋاتقان بۇ ھەيۋەتلىك قوشۇن بىلەن ئېلىشا - ئېلىشمايلا جېنىنى ياقىغا ئېلىپ قېچىشتى.

شاھنىشىندىكى تەختتە نېمە ئىش بولغانلىقىنى تېخى تولۇق ئاڭقىرالماي، ھىدايىتۇللا ئىشاننى كۈتۈپ ئولتۇرغان يولۋاسخان شاھنىشىنغا باستۇرۇپ كىرگەن سەركەردە مىرزا ئەۋەزبەگنى كۆرۈپ، رەڭگى ئۆچتى - دە، چىرايى ئۆلۈكتەك سارغىيىپ كەتتى. ۋۇجۇدى ناھەق ئۆلۈپ كەتكەن لەشكەرلىرىنىڭ قىساس ئوتى بىلەن لەرزىگە كەلگەن ئەۋەزبەگ تەختكە قىستاپ

كېلىۋاتاتتى.

— ئۆزلىرىنى بېسىۋالغايلا، سەركەردە، — دېدى شېرئەلى باھادىر ئەۋەزبەگنىڭ يولۋاسخاننى ئۆلتۈرۈۋېتىشىدىن ئەنسىرەپ، — شاھزادە يولۋاسخاننى قانداق بىر تەرەپ قىلىشقا سۇلتان ئىسمائىلخان ئالىيلىرى ئۆزى پەرمان چۈشۈرگەي.

شېرئەلى باھادىرنىڭ سۆزلىرىنى ئاڭلاپ، يولۋاسخاننىڭ پۇت - قولىغا ئازراق جان كىردى - دە، ئەۋەزبەگكە قاراپ، تەكەببۇرلۇق بىلەن ۋارقىرىدى:

— پەيلىڭدىن ياي، چۇپرەندە ئەۋەزبەگ! ئۆز سۇلتانىڭغا قىلىچ تەڭلەپ گۇناھقا پاتما!

—ھەي ھەججاج! سەن ئۆز ئاتاڭنى، ئۆز قېرىنداشڭنى ئۆلتۈرسەڭ گۇناھقا پاتمايسەنۇ، مەن سەندەك بىر خۇنرىزنى ئۆلتۈرسەم گۇناھقا پاتامدىمەن؟ سېنى ئۆلتۈرگەن گۇناھىم ئۇچۇن كاللام كەتسىمۇ مەيلى. ئىت كاللاڭنى ئۆز قولۇم بىلەن ئالغىنىم ئالغان.

ئەۋەزبەگ شۇنداق دېدى - دە، دەھشەتلىك بىر نەرە تارتقىنچە سەكرەپ بېرىپ، يولۋاسخاننىڭ بوينىغا قىلىچ چاپتى. شۇ ھامان يولۋاسخاننىڭ باشسىز تېنى تەختتە ئىڭغىيىپ قالدى. ئۈزۈلگەن بېشى بولسا، ئاۋۋال شاھ سۇپىسىغا، ئاندىن يەرگە دومىلاپ چۈشتى. شېرئەلى باھادىر ئەۋەز بەگنى توسۇشقا ئۈلگۈرەلمىگەنىدى.

ئىككى ئاش پىشىم ۋاقىت ئىچىدە ئىسمائىلخاننىڭ سەركەردە - لەشكەرلىرى ئاستانىنى تولۇق قولىغا ئالدى. ئىسمائىلخان ئوردىغا كىرىپ، شاھنىشىندىكى تەختتە ئولتۇردى. جەڭدىن يانغان سەركەردىلەر شاھنىشىنغا كىرىپ ئۆزلىرىنىڭ ئەجىر - تۆھپىلىرىنى مەلۇم قىلىشتى. مەلىكە مۆھتەرەم خېنىممۇ يولۋاسخاننىڭ ئەمرى كەبىر خوجا جەرراھنىڭ بېشىنى بىر نۆكەرگە كۆتۈرگۈزۈۋالغانىدى.

— جانابىي پىر بۇزرۇك خوجا ئابدۇللا ئىشان ھەزرەتلىرى كۆرۈنمەيدىغۇ؟ — دېدى ئىسمائىلخان شاھنىشىندىكى سەركەردىلەرنى بىر قۇر نەزىرىدىن ئۆتكۈزگەندىن كېيىن.

— مەلۇم بولغاي، — دېدى تاۋاچىبەگ[1] مىرزا ئابدۇراخمان ئالدىغىراق چىقىپ، — مەخدۇمزادە خوجا ئابدۇللا ئىشان ھەزرەتلىرى بىر توپ سوپى لەشكەرلەرنى ئەگەشتۈرۈپ، ئاستانىدىكى ئىشقىيە سۇلۇكىدىكى نامۇسۇلمان ئازمىلارنى جازالاۋاتىدۇ.

تاۋاچىبەگنىڭ مەلۇماتىنى ئاڭلاپ، ئەمىرۇل ئۇمىرا مىرزا باباقبەگ چۆچۈپ كەتتى - دە، ئالدىغىراق چىقىپ، ئىسمائىلخانغا قول باغلاپ تۇرۇپ مۇراجىئەت قىلدى.

— خان ئالىيلىرى، ئىشان ھەزرەتنى ئىشقىيە سۇلۇكىدىكىلەرنى جازالاشتىن توختىتىشقا پەرمان چۈشۈرگەيلا، ھىدايىتۇللا ئىشانغا قول بېرىپ سۇلۇكى ئىشقىيە يولىنى تۇتقان ئاۋام گۇناھسىزدۇر. بۇنداق پاجىئە ئىلگىرى شاھزادە نۇردۇنخان قەشقەرنى پەتىھ قىلغاندىمۇ، شاھزادە يولۋاسخان ئاستانىگە كېلىپ، تەخت تارتىۋالغاندىمۇ يۈز بەرگەن. مىڭلىغان بىگۇناھ رەئىيەتنىڭ قېنى بىھۇدە تۆكۈلگەن. خان ئالىيلىرى ئەمدىلا ئاستانىنى پەتىھ قىلىپ، ئوردىغا كىرگەن مۇشۇنداق خاسىيەتلىك كۈندە يەنە بۇنداق پاجىئەنىڭ تەكرارلىنىشى ئاۋام ئارىسىدا پىتنە - پاساتقا سەۋەب بولىدۇ. ئەل - رەئىيەتنىڭ كۆڭلى سەلتەنەتتىن سوۋۇيدۇ. سەلتەنەتىمىز سۇلۇكتىن مۇستەسنا بولۇشى كېرەككى، زىنھار سۇلۇك - مەزھەپكە ھامىي بولمىغاي.

ئىسمائىلخانمۇ خېلى بۇرۇنلا كۈنلەرنىڭ بىرىدە سەئىدىيە تەختىدە ئولتۇرۇش نېسىپ بولۇپ قالسا، سەلتەنەتنى سۇلۇك - مەزھەپتىن خالىي تۇتۇش نىيىتىگە كەلگەنىدى. شۇڭلاشقا، ئۇ مىرزا باباقبەگنىڭ ئىلتىماسىنى دەرھال قوبۇل قىلدى.

[1] تاۋاچىبەگ — ھەربىي يۈرۈشلەردە مۇھاپىزەتچىلىك، يىغىن ئىشلىرىغا، تىنچ شارائىتتا لەشكەرلەرنى مەشىق قىلدۇرۇش ئىشلىرىغا مەسئۇل سەركەردە.

— پەرمان، — دېدى ئۇ، — سەركەردە شىرئەلى باھادىر
پىر بۇزرۇك ھەزرىتىمنى ئوردىغا قايتۇرۇپ كەلگەي.

— پەرمانبەردارمەن، — دېدى شىرئەلى باھادىر ۋە مېڭىشقا
تەمشەلدى.

— سەركەردە، توختاپ تۇرسىلا، — دېدى مىرزا باباقبەگ
شىرئەلى باھادىرنى توختىتىپ ۋە ئىسمائىلخانغا قاراپ، يەنە مۇ-
راجىئەت قىلدى، — ئىشان ھەزرەتلىرى ئادەتتە سەركەردىلەرنىڭ
گېپىگە ئانچە قۇلاق سېلىپ كەتمەيدۇ. خان يارلىقى بولمىغانلىقى
ئۈچۈن شىرئەلى باھادىرنىڭ گېپىگە كىرمەسلىكى مۇمكىن. شۇ-
ڭا، ئالىيلىرى مالال كۆرمەي بەللىرىدىكى شاھانە قاشتېشى كە-
مەرنى پەرمانلىرىنىڭ ئىسپاتى سۈپىتىدە شىرئەلى باھادىرغا بەر-
گەن بولسىلا.

ئىسمائىلخان دەرھال قاشتېشى كەمەرنى يەشتى.

— شىرئەلى باھادىر بىلەن مەنمۇ بىللە باراي، — دېدى
مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم.

— ئىجازەت، — دېدى مىرزا باباقبەگ مەلىكە مۆھتەرەم
خېنىمنىڭ ھەمدەمگە بېرىشتىكى مۇددىئاسىدىن سۆيۈنۈپ.

شىرئەلى باھادىر بىلەن مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم مەخدۇمزا-
دە خوجا ئابدۇللا ئىشاننى ئىزدەپ تاپقاندا، ئاللىقاچان ھىدايىتۇللا
ئىشاننىڭ قەسرىگە باستۇرۇپ كىرگەن خوجا ئابدۇللا ئىشان
قەسىردىكى ھىدايىتۇللا ئىشان بىلەن بىللە قېچىپ كېتىشكە
ئۈلگۈرەلمىگەن بارلىق قېرى - ياش، ئەر - ئايال، سوپى خىز-
مەتكارلارنى قىلىچتىن ئۆتكۈزۈپ، كوچا - رەستىلەردىكى «ئىش-
قىيە سۇلۇكىدىكى ئازغۇنلار» دەپ قارىغان ئىككى مىڭغا يېقىن
بىگۇناھ خەلقنى قىرىپ تاشلاشقا ئۈلگۈرگەنىدى. گەرچە مىرزابا-
باقبەگ ھەرقانچە تىرىشچانلىق كۆرسەتكەن بولسىمۇ، ئىسھاقىيە
سۇلۇكىدىكىلەرنىڭ ئىشقىيە سۇلۇكىدىكىلەرنى ئۆلتۈرۈشىدەك
ئېچىنىشلىق پاجىئە يەنە تەكرارلانغان، ئاستانە كوچىلىرى قانغا

بويالغانىدى.

شۇنداق قىلىپ مىلادىيە 1670 - يىل يازدا سۇلتان ئابدۇرە-
شىدخاننىڭ ئون ئىككىنچى ئوغلى ئابدۇرەھىمخاندىن بولغان ئىك-
كىنچى نەۋرىسى سۇلتان ئىسمائىلخان جىيەن ئوغلى شاھزادە
يولۋاسخاننى ئۆلتۈرۈپ، ئۆزىنى خان دەپ جاكارلاپ، سەئىدىيە
تەختىدە ئولتۇردى.

بۇ چاغدا خانىقا دەرۋازىسىنى قوغداۋاتقان سوپى لەشكەرلەر-
نىڭ ھىمايىسىدە ئاستانىدىن بىخەتەر قېچىشقا مۇۋەپپەق بولغان
خوجا ھىدايىتۇللا ئىشان قەشقەرگە قاراپ ئۆلەر - تىرىلىشىگە
باقماي كېتىپ باراتتى. ئاق ئات ئۈستىدە كاچكۇلغا چۈشۈپ
كەتكەن ئىتتەك شۈمشىيىپ ئولتۇرغان ئىشاننىڭ كاللىسى ھەس-
رەتلىك خىيال ۋە قىساسخورلۇققا تولغان قەسەملەر بىلەن تولۇپ
كەتكەنىدى.

«... ئاھ تەڭرىم، ئى مازار پادىشاھى پەدەرى بۇزرۇك، مىڭ
جاپالاردا قولغا كەلتۈرگەن بۇ سەلتەنەت يەنە قولدىن كەتتى.
مەنكى كاج تەلەي پەرزەنتلىرىدىن مەدەتلىرىنى ئايىمىغايلا. خا-
تىرجەم بولسىلىكى، ئى پەدەرى بۇزرۇكۇم، بۇ سەلتەنەتنى ئازغىـ
نە كۈندە يەنە قايتۇرۇۋالىمەن. سەئىدىيە تەسەررۇپىدا سائادەتمەن
سۇلۇكى ئىشقىيەنىڭ تۇغ - شەددىسىنى يەنە جەۋلان قىلدۇرد-
مەن. ئەشەددىي رەقىبىمىز ئىسھاقىيەچى قارا مۇسۇلمانلارنىڭ
نىجىس تېنىنى ئۆزلىرىنىڭ قانلىرىغا غەرق قىلىمەن...»

ئالتىنچى باب

سۇلۇك تۇمانلىرى

1

خۇشاللىقىدىن كۆرە غەم ـ قايغۇلىرى كۆپىيىپ قالغان،
شۇ سەۋەبلىك خېلىلا چۆلدەرەپ قالغان ئاستانە كوچىلىرى يېقىن-
دىن بېرى يەنە قايتىدىن ئاۋاتلىشىپ، جانلىنىپ قالغانىدى.
سۇلتان ئىسمائىلخاننىڭ «سەلتەنەتنى سۇلۇك مەزھەپتىن مۇس-
تەسنا تۇتۇش» سىياسىتىنىڭ تەسىرىدە، سۇلۇكى ئىسھاقىيە
تەرغىباتىنى بوشاشتۇرۇشقا مەجبۇر بولغان مەخدۇمزادە خوجا
ئابدۇللا ئىشاننىڭ خەلىپە ـ سوپىلىرىنىڭ زۇلمىدىن قۇتۇلۇپ
بىر ئاز خاتىرجەملىككە ئېرىشكەن شەھەر ئاھالىسى خېلىلا كۆڭۈل
ئازادىلىكىگە چىقىپ قالغانىدى. سۇلۇكى ئىشقىيە مۇرىتلىرىنىڭ
ئۆلتۈرۈلۈشى، دۇمبالىنىشى، جازالىنىشى، مال ـ مۈلكىنىڭ
بۇلاڭ ـ تالاڭ قىلىنىشى، ئۆيۋاقلىرىنىڭ كۆيدۈرۈلۈشى، يېقىن-
دىن بېرى ئاساسەن توختىتىلغانىدى. شۇڭلاشقا، سودىگەرلەر،
دۇكاندارلار، ھۈنەرۋەن ـ كاسىپلار، ئۇششاق تىجارەتچىلەر،
چار بازارچىلار، بېدىكلەر قايتىدىن تىجارەت باشلىغان، بىر مەز-
گىل تاقىلىپ قالغان سەرراپ بازىرىدىكى ئالتۇن سارىيى، تىللا
سارايلىرى قايتىدىن ئېچىلغانىدى. ئاددىي خەلق بېكىنىۋالغان

ئۆيلىرىدىن كوچا ـ كويلارغا چىقىشقا، خاتىرجەم تىرىكچىلىك
قىلىشقا باشلىغانىدى. نەلەرگىدۇر غايىب بولغان چەت ئەللىك
سودىگەرلەرمۇ تۆگە كارۋانلىرىنى يېتىلىشىپ شەھەرگە كىرىشكە
باشلىغانىدى.

شۇ كۈنلەردە مەخدۇمزادە خوجا ئابدۇللا ئىشان يېڭىلا تەخت-
كە ئولتۇرغان سۇلتان ئىسمائىلخاندىن خېلىلا رەنجىپ قالغان-
دى. چۈنكى، ئىسمائىلخان تۇنجى تۇركۈمدە مەنسەپكە تەيىنلىگەن
ئوردا ئەمىرلىرىنىڭ ئارىسىدا نېمە سەۋەبتىندۇر بۇ پىرى بۇزرۇ-
كىنى ئۇنتۇپ قالغانىدى. ئۇ سۇلتان ئىسمائىلخانغا مەرھۇم دادى-
سى خوجا شادى ئىشاننىڭ سۇلتان ئابدۇللاخان زامانىسىدا، ئور-
دىنىڭ نەجىبلىك مەرتىۋىسىگە ئېرىشىپ، خاننىڭ سول تەرىپىدە
ئولتۇرۇشقا مۇشەررەپ بولغانلىقىنى ئالاھىدە ئەسكەرتكەن، شۇ
ئارقىلىق ئۆزىنىڭمۇ بۇ ئالىي مەرتىۋىگە ئېرىشىش تەمەسىنىڭ
بارلىقىنى بىلدۈرگەنىدى. ئەپسۇس، ئىسمائىلخان پىرى بۇزرۇك-
نىڭ بۇ ئارزۇسىنى قاندۇرمىغانىدى. ئەجەبا، ئىسمائىلخان شۇن-
چە ئاشكارا بىلدۈرۈلگەن بېشارەتنى بىلەلمىگۈدەك دەرىجىدە كال-
ۋالىشىپ قالغانمىدۇر. ياق، بۇنىڭ تېگىدە چوقۇم بىر ئويۇن
بار. مىرزا باباقبەگ دېگەن مۇرتەت ھارام تاماق خاننىڭ بۇرنىدىن
يېتىلەۋاتىدۇ. سەئىدىيە تەسەررۇپىدا دەۋەتى ئىسھاقىيەنى چەك-
لەشكە پەرمان چۈشۈرۈشكە يول كۆرسەتكەنمۇ شۇ، پىرى بۇزرۇك
بىلەن خاننىڭ ئوتتۇرىسىدا توسۇق بولۇپ تۇرۇۋالغانمۇ شۇ، خەپ
مىرزا باباقبەگ...

بۇ ئىشلارنى ئويلىغانسېرى پىغان چېكەتتى خوجا ئابدۇللا
ئىشان ھەشەمەتلىك ئىشان قەسرىدە خۇددى ئىچىدە يادا تېشى
بار ئېشەكتەك توختىماي ئۇياقتىن ـ بۇياققا مېڭىپ خىيال سۇ-
رەتتى. خوجا ئابدۇللا ئىشاننىڭ پەرىزى توغرا ئىدى.

سۇلتان ئىسمائىلخان رەسمىي تەختتە ئولتۇرۇپ ھەپتە ئۆت-
كەندە، تۇيۇقسىز مىرزا باباقبەگنى مەرىپەت سارىيىغا تەكلىپ

قىلدى. مىرزا باباقبەگ سارايدا سۇلتان ئىسمائىلخاندىن بۆلەك ھېچكىمنىڭ يوقلۇقىنى كۆرۈپ خاننىڭ ئۆزى بىلەن خاس مەسلىھەتلىشىدىغان مۇھىم ئىشى بارلىقىنى پەملىدى.

سالام - سەھەتتىن كېيىن ئىسمائىلخان مىرزا باباقبەگنى يېنىدىكى تەتىللا كۆرپىدە ئولتۇرۇشقا تەكلىپ قىلدى.

— ئانىھەزرىتىمنىڭ قانداق پەرمانى بار ئىكەن؟ — دېدى مىرزا باباقبەگ خان بىلەن بىر كۆرپىدە ياندىش ئولتۇرۇشقا جۈرئەت قىلالماي، پەگاھ تەرەپتىكى مەخمەل كۆرپىدە يۈكۈنۈپ ئولتۇرۇپ.

— ئاۋۋال ياراتقان ئىگەمنىڭ ئىنايىتى بىلەن، ئاندىن قالسا ئەمىر جانابلىرىنىڭ كاتتا پەم - پاراسىتى بىلەن بۈيۈك سەئىدىيە تەختىدە ئولتۇرۇشقا مۇشەررەپ بولدۇم، — دېدى ئىسمائىلخان ئالدىرىماي سۆزلەپ، — ئەمما يۇرتدارچىلىق تىزگىنىنى تۇتۇپ تۇرۇش مەن بىر ئادەم ئۈچۈن بەسى مۈشكۈلدۇر، تەسەررۇپىمىزدا نىسپىي تىنچلىق ھۆكۈم سۈرگىنى بىلەن ئەل رەئىيەتنىڭ كۆڭلىنى بىزگە پۈتۈنلەي مايىل دېگىلى بولمايدۇ. تەسەررۇپىمىزدىكى ھەرقايسى يۇرت، شەھەر، بەگلىكلەر ھېلىمۇھەم شاھزادە يولۋاسخان تەرەپدارىدىكى ئەمىر، ھاكىم، بەگلەرنىڭ قولىدا تۇرۇۋاتىدۇ. ئوردىدىكى ھەرقايسى دىۋان، سارايلارغا ئەمىر - ساھىبلار، مۈلكىي ئەمەلدارلار تېخى تولۇق بېكىتىلگىنى يوق. شۇ خۇسۇستا جانابلىرى بىلەن مۇلاقەتتە بولغۇم بار.

— ئارى، — دېدى مىرزا باباقبەگ ئورنىدىن تۇرۇپ خانغا ھۆرمەت بىلدۈرۈپ، — دۆلەتپاناھىمىزنىڭ بۇ خۇسۇستىكى مۇددىئاسىنى ئاڭلاپ باقسام.

— قېنى كۆرپىگە مەرھەمەت قىلسىلا، ئەمىر جانابلىرى، — دېدى ئىسمائىلخان مىرزا باباقبەگنى ئولتۇرۇشقا تەكلىپ قىلىپ، — ئارتۇقچە تۇزۇت قىلمىسىلىمۇ بولىدۇ، كەڭ - كۇشادە مەسلىھەتلىشەيلى.

مىرزاباباقبەگ مەخمەل كۆرپىگە قايتىدىن جايلاشتى. سۇلتان ئىسمائىلخان شىرە ئۈستىدىن ئىككى ۋاراق قەغەزنى ئېلىپ مىرزا باباقبەگكە ئۇزاتتى.

— ئىككى كۈندىن بېرى باش قاتۇرۇپ بۇ تىزىملىكنى تۈزۈپ چىقتىم. ئەمىر جانابلىرى كۆرۈپ چىققاندىن كېيىن كۆڭلىدە قانداق ئوي - خىياللىرى بولسا يوشۇرماي بايان قىلغاي.

مىرزاباباقبەگ تىزىملىكنى ئىككى قوللاپ ئالدى - دە، ئىچىدە ئاستا ئوقۇشقا باشلىدى.

«مىرزا باباقبەگ — ئەركانى دۆلەت، ئەمىرى كەبىر؛ مەخدۇمزادە خوجا ئابدۇللا ئىشان پىرى بۇزرۇك — نەجىب[1]، سۇدۇرلار سەدرى[2]».

مىرزاباباقبەگ سۇلتان ئىسمائىلخاننىڭ ئۆزى بىلەن ئىشانغا ئىنئام قىلغان مەرتىۋىسىنى ئوقۇپ بىرئاز تەئەججۈپلەنگەندىن كېيىن كۆز قىرىدا خانغا شۇنداقلا قارىۋالغاندىن كېيىن يەنە ئوقۇشنى داۋاملاشتۇردى.

مىرزاباباقبەگ تىزىملىكنى تولۇق كۆرۈپ بولغاندىن كېيىن شىرە ئۈستىدىكى قەلەمنى قولىغا ئېلىپ سىياھقا مىلىگەندىن كېيىن ئاۋۋال ئۆزىنىڭ ئىسمىغا، ئاندىن مەخدۇمزادە خوجا ئابدۇللا ئىشاننىڭ ئىسمىغا دۈگىلەك سىزدى، يەنە بىرئاز ئويلىنىۋالغاندىن كېيىن مىرزا ئىدرىسبەگ، مىرزا ھەيدەربەگ، مىرزا خوجايار، مىرزا قاسىمبەگ قاتارلىق تۆت ئادەمنىڭ ئىسمىغىمۇ دۈگىلەك سىزىپ بولۇپ، تىزىملىكنى خانغا ھۆرمەت بىلەن ئۇزاتتى. ئىسمائىلخان تىزىملىكنى قولىغا ئېلىپ، دۈگىلەك سىزىلغان ئىسىملارغا قايتا نەزەر تاشلىدى.

① نەجىب — لەشكىرىي يۈرۈش، قوشۇن يۆتكەش ئىشلىرىغا مەسئۇل يۇقىرى دەرىجىلىك لەشكىرىي مەنسەپ.

② سۇدۇرلار سەدرى — بارلىق دىنىي مەرتىۋىلەرنىڭ ئەڭ كاتتىسى، خانلىقنىڭ دىنىي ئىشلىرىغا مەسئۇل مەنسەپ.

— ئەمىر جانابلىرىنىڭ ئۆزلىرى ۋە پىرى بۇزرۇك قاتارلىق
ئالتە كىشىنىڭ ئىسمىغا دۇگىلەك سىزىپ قويۇشىنىڭ بائىسى
نېمىكىن؟ — سورىدى ئىسمائىلخان تەئەججۇپ ئىلكىدە مىرزابا-
باقبەگكە قاراپ.

— دۆلەتپاناھىم ماڭا ئىشىنىپ سەلتەنىتىمىزنىڭ كاتتا ھەم
مۇھىم ئىشىنى مەسلىھەتىمگە سالغانىكەن، ئاتىكاچىلىق بولسىمۇ
كۆڭلۇمدىكىنى ئۇدۇللا دەۋېرەي، — دېدى مىرزا باباقبەگ خانغا
تەۋاززۇ بىلەن باش ئېگىپ، — ئەركانى دۆلەتلىك مەرتىۋىسىنى
ئىنئام قىلىپ پېقىرنى ئەتىۋارلىغانلىقلىرى ئۈچۈن قىبلىگاھىمغا
چەكسىز مىننەتدارلىقىمنى بىلدۈرىمەن، ئەمما، بۈيۈك سەئىدىيە
تەختىدە ئالىيلىرىدەك پەزىلەتلىك، ئىستېداتلىق، پاراسەتلىك،
ئەدلۇ ئادالەتلىك باھادىرخان پاسىبان بولۇپ تۇرغانىكەن، ئەركا-
نى دۆلەتلىك مەرتىۋىسى ئەلۋەتتە ئۆزلىرىگىلا تەئەللۇق بولۇشى
كېرەك. بۇ مەرتىۋە باشقىلارغا زىنھار خوپ كەلمەس. مەخدۇمزا-
دە خوجا ئابدۇللا ئىشان پىرى بۇزرۇكقا گەرچە ئالىيلىرى قول
بېرىپ مۇرىت بولغان بولسىلىمۇ، بىراق ئۇ زات خانلىقىمىز
تەسەررۇپىدىكى بارلىق ئاۋام رەئىيەت ئېتىراپ قىلىدىغان ئىسلا-
مى شەرىئەتنىڭ ئەمەس، بەلكى سۇلۇكى تەرىقەتنىڭ، يەنە كېلىپ
دەۋەتى ئىسھاقىيە سۇلۇكىنىڭ پېشۋاسىدۇر. مۆھتەرەم ئانھەزرى-
تىمگە مەلۇملۇق، سەئىدىيە تەسەررۇپىدا دەۋەتى ئىسھاقىيە، دە-
ۋەتى ئىشقىيەدىن ئىبارەت ئىككى سۇلۇككە ئىرادەت قىلىدىغان
ئاۋامدىن باشقا يەنە سۇلۇكتىن مۇستەسنا ياشاپ، شەرىئەت ئەھ-
كاملىرى بويىچە مۇسۇلماندارچىلىق قىلىدىغان نۇرغۇنلىغان ئاۋام
باردۇر. ناۋادا مۇشۇلارنى ئويلاشمايلا ئىسھاقىيە سۇلۇكىنىڭ
پېشۋاسى بولمىش ئىشان پىرىمىزغا خانلىقنىڭ نەجىب، سۇدۇر-
لار سەدرلىقىدىن ئىبارەت ئىككى يۇقىرى مەنسەپنى ئىنئام قىلى-
سىلا، يالغۇز ئىشقىيە سۇلۇكىدىكى ئاۋاملا ئەمەس، سۇلۇكتىن
مۇستەسنا ئاۋاممۇ قايىل بولمايدۇ - دە، ئەل - يۇرت ئارىسىدا

پىتنە - پاسات پەيدا بولۇپ، تۇگىمەس نىزا - ئاداۋەتلەر قايتىدىن
باش كۆتۈرىدۇ. ئەل رەئىيەتنىڭ ئانھەزرىتىمگە بولغان
ئىشەنچىسى سۇسلىشىدۇ. ئۇنىڭ ئۈستىگە پىرى بۇزرۇك خوجا
ئابدۇللا ئىشان ھەزرەتلىرى دەۋەتى ئىسھاقىيە تەرغىباتىدىن تې-
خىچە يانغىنى يوق. ھېلىمۇ ھەم ئىسھاقىيە مۇرىتلىرىنىڭ تەقى-
بىدىن نۇرغۇنلىغان ئادىي، بىگۇناھ ئىشقىيە مۇرىتلىرى يۈرەك-
ئالدى بولۇپ ياشاۋاتىدۇ.

— بۇ دېگەنلىرىمۇ توغرا، ئەمىر، ئەمما پىر بۇزرۇك خوجا
ئابدۇللا ئىشان ھەزرەتلىرى ماڭا بىرنەچچە قېتىم مۇشۇ خۇسۇس-
تىكى ئارزۇسىنى بىلدۈرۈپ، ئوچۇق - ئاشكارا بېشارەت بەرگە-
نىدى، — دېدى ئىسمائىلخان تەڭقىسلىقتا قالغان ھالدا، —
ئىشان پىرىمىزنىڭ بۇ ئارزۇ - مۇددىئاسىنى بىلىپ تۇرۇپ
قاندۇرمىساق بىزدىن رەنجىپ قالماسمۇ؟

— ئىشان پىرىمىزنىڭ ئارزۇ - مۇددىئاسىنى چۈشىنىشكە
بولىدۇ، — دېدى مىرزا باباقبەگ مۇلاھىزىنى داۋاملاشتۇ-
رۇپ، — پىرغا قول بېرىش مەرھۇم سۇلتان سەئىدخان ئالىيلى-
رىدىن تارتىپ داۋاملىشىپ كېلىۋاتقان ئۇدۇم. ئەمما، مەيلى
سۇلتان سەئىدخان ئالىيلىرى، مەيلى سۇلتان ئابدۇرەشىدخان
ئالىيلىرى ۋە ياكى كېيىنكى خان - سۇلتانلار بولسۇن ھەممىسى
پىرغا قول بەرگەن بىلەن، ئۇلارنى سەلتەنەت ئىشلىرىغا ئارىلاش-
تۇرۇپ، ئوردىدا مەنسەپ، مەرتىۋە بەرگەن ئەمەس. پەقەت ئاكى-
لىرى جەننەتماكان سۇلتان ئابدۇللاخان ئالىيلىرى ئىچكى ۋە
تاشقى دۈشمەنلىرىنى تىنچىتىشقا ئامالسىز قېلىپ، سۇلۇكى
ئىسھاقىيە مۇرىتلىرىدىن پايدىلىنىش ئۈچۈنلا خوجا شادى ئىشان
ھەزرەتلىرىگە نەجىبلىك مەرتىۋىسىنى ئىنئام قىلغانىدى. ئەمما،
بۇ ئىش سۇلتان ئابدۇللاخان ئالىيلىرىغا تېخىمۇ كۆپلەپ باش
ئاغرىقى تېپىپ بەردى. چۈنكى، قەشقەردىكى ئىشقىيە سۇلۇكى-
نىڭ پىر ئەزىمى خوجا مۇھەممەديۈسۈپ ئىشان ۋە ئۇنىڭ ئوغلى

خوجا ھىدايىتۇللا ئىشان ئىلگىرى خوجا شادىنى بىردىنبىر دۇش-
مىنى دەپ قارىغان بولسا، خوجا شادى نەجىبلىك مەرتىۋىسىگە
ئېرىشىپ، يۇرتدارچىلىق ئىشلىرىغا ئارىلاشقاندىن كېيىن سۇل-
تان ئابدۇللاخان ئائىلىرىنىمۇ ئەشەددىي رەقىبى قاتارىدا ساند-
دى، سۇلتان ئابدۇللاخان ئائىلىرىنىڭ سەلتەنىتىنى سۇلۇك-
تىن، مەزھەپتىن مۇستەسنا تۇتۇش سىياسىتىگە ئىشەنمىدى،
ئاخىرىدا شاھزادە يولۋاسخاننى قوزترىتىپ ئاتا بىلەن بالىنى ئۆزئا-
را قىلىچ يالىڭاچلاشقا مەجبۇر قىلدى. كېيىنكى پاجىئەلەر قىب-
لىگاھىمغا سىر ئەمەس. خۇلاسەكالام، ئائىلىرى سەلتەنەت تەخ-
تىگە ئەمدىلا بەرقارار بولدىلا، سەئىدە تەسەررۇپى قالايمىقانچى-
لىق، ئۇرۇش ۋەھىمىسىدىن تولۇق قۇتۇلۇپ كېتەلمىدى. ئاۋام-
نىڭ كۆڭلىمۇ خاتىرجەم ئەمەس، سەلتەنەتتە مۇقىملىق، ئاسا-
يىشلىق تولۇق ئەمەلگە ئاشمىدى، مۇشۇنداق ئەھۋال ئاستىدا
سەلتەنەتنىڭ مۇھىم ئىككى مەنسىپىنى پىر بۇزرۇكقا تاپشۇرسى-
لا، بۇ ئىش خوجا ھىدايىتۇللا ئىشان باشچىلىقىدىكى سۇلۇكى
ئىشقىيە مۇرىتلىرى ئۈچۈن ئوبدان باھانە بولۇپ بېرىدۇ ـ دە،
پىتنە ـ پاسات تارقىتىپ ئەلنىڭ خاتىرجەملىكىنى بۇزىدۇ.

— ناۋادا ئىشان پىرىمىزنى رەنجىتىپ قويساق سەلتەنىتىمىز
ئۈچۈن ئوخشاشلا خەۋپ بولۇپ قالامسۇ، جانابىي ئە-
مىر، — دېدى ئىسمائىلخان كۆڭلىدىكى ئەندىشىنى يوشۇرماي.

— ئەلۋەتتە، بۇمۇ ئوخشاشلا چوڭ خەۋپ، — دېدى مىرزا
باباقبەگ خاتىرجەملىك بىلەن، — ئەمما ئول مەخدۇمزادە خوجا
ئابدۇللا ئىشان پىر بۇزرۇكنى يۇرتدارچىلىق ئىشلىرىغا ئارىلاش-
تۇرمىغانلىقلىرىنىڭ ئۆزىلا ئىشقىيە سۇلۇكىدىكىلەر ئۈچۈنمۇ،
سۇلۇكتىن مۇستەسنا ئاۋام ئۈچۈنمۇ چوڭ خاتىرجەملىك ئەكەلگۇ-
سى، بۇ بىردىن كېچىپ ئىككىنىڭ ھىمايىسىگە ئېرىشىش دېگەن-
لىكتۇر. ئىسھاقىيە مۇرىتلىرىنىڭ ئىشقىيە مۇرىتلىرىنى جازالى-
شىنى توسقانلىقلىرىنىڭ ئۆزىلا خوجا ھىدايىتۇللا ئىشان ئۈچۈن

چوڭ تەسەللىدۇر. بۇ ئىشتىن خوجا ئابدۇللا ئىشان ھەزرەتلىرى
سەلتەنەت بىلەن قارشىلاشسا ئىززەت ـ ئابرۇيىنىڭ تۆۋەنلەپ
كېتىشىدىن، خوجا ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭ ئائىلىرىغا يېقىنلىشى-
شىدىن ئەنسىرەيدۇ. شۇ سەۋەبلىك ھازىرچە سەلتەنەتكە پايدىسىز
ئىشلارنى قىلىشقا جۈرئەت قىلالمايدۇ. بىز مۇشۇ پۇرسەتتىن
پايدىلىنىپ، سەلتەنەتنى سۇلۇكتىن مۇستەسنا تۇتۇش سىياسىتى-
مىزنى ھەقىقىي ئەمەلدە كۆرسىتىشىمىز، خوجا ھىدايىتۇللا ئى-
شاننىڭ قەشقەردە ۋە مەكىت شېھىتدۆڭدىكى ئاتا مىراس زېمىنلى-
رىنى قولىغا قايتۇرۇپ بېرىشىمىز كېرەك. شۇنداق قىلساق ھەر
ئىككى سۇلۇكتىكى ئەزىزلەر سەلتەنەتكە قارشى ھەرىكەت قىلىشقا
جۈرئەت قىلالمايدۇ. دېمەك، بىرى ئارقىلىق يەنە بىرىنى چەكلەپ
تۇرىمىز. ئۇنىڭغىچە سەلتەنىتىمىزنىڭ ئاساسىنىمۇ خېلىلا پۇخ-
تىلىۋالىمىز.

— بۇ بولىدىغان تەدبىر ئىكەن، — دېدى ئىسمائىلخان
قايىل بولۇپ، — ئەمما، ئىشان پىرىمىزنى تارتۇقسىز قالدۇر-
ساقمۇ بولماس.

— خوجا ئابدۇللا ئىشان پىرىمىزنىڭ قەشقەردە پەيز-
ئاباد[①]، ئاستانىدە توققۇز كەنت[②]، خوتەندە ئاقساراي[③]قاتارلىق
ئاتا مىراس زېمىنلىرى بار. شۇ زېمىنلىرىنى قولىغا قايتۇرۇپ
بەرگەندىن سىرت خوتەندە يەنە سانجۇ[④]تەۋەسىنى ئابىي نىياز قى-
لىپ تارتۇق قىلسىلا كۇپايە قىلۇر. پىر بۇزرۇكىمىز تولىمۇ
خۇداگۇي، پانىي ئالەمنىڭ مەئىشەتلىرىنى تەرك ئەتكەن زاتتۇر،
ئارتۇقچە دەپىنە ـ دۇنيانى لازىم قىلماس.

مىرزاباباقبەگ كېيىنكى سۆزلىرى ئارقىلىق سۇلتان ئىسما-
ئىلخاننىڭ سېخىيلىق قىلىپ مەخدۇمزادە خوجا ئابدۇللا ئىشانغا

---

① پەيزئاباد — ھازىرقى پەيزاۋات ناھىيىسى.
② توققۇز كەنت — ھازىرقى يەكەن ناھىيىسىنىڭ بەشكەنت، ئېگەچى يېزىلىرى.
③ ئاقساراي — ھازىرقى قاراقاش ناھىيىسىنىڭ ئاقساراي يېزىسى.
④ سانجۇ — ھازىرقى گۇما ناھىيىسىنىڭ سانجۇ يېزىسى

كۆپلەپ زېمىن سۇيۇرغال قىلىپ بېرىشىنىڭ ئالدىنى ئېلىشقا تىرىشىۋاتاتتى.

— مەيلى شۇنداق قىلايلى ئەمسە، — دېدى ئىسمائىلخان ئارتۇقچە ئويلىنىپ ئولتۇرماي ماقۇللۇق بىلدۈرۈپ، — ئەمما، بۇ تۆت ئەمىرنىڭ ئىسمىغا دۇگىلەك سىزىپ قويۇشلىرىنىڭ بائىسى نېمىكىن، جانابىي ئەمىر؟

— بىلمىدىم، بۇ ئەمىرلەرنىڭ سۇلۇككە ئىرادە قىلىدىغان - قىلمايدىغانلىقىنى مۆھتەرەم دۆلەتپاناھىم بىلەمدىكىن؟

— ئەلۋەتتە بىلىمەن، — دېدى ئىسمائىلخان ئويلىنىپ تۇرمايلا جاۋاب بېرىپ، — بۇلار ئىسھاقىيە سۇلۇكىنىڭ ساداقەتمەن مۇرىتلىرى، پىر بۇزرۇكىمىز خوجا ئابدۇللا ئىشان ھەزرەتلىرىنىڭ ئەڭ يېقىن خىش - ئەقرىبالىرىدۇر.

— بۇلارنى يۇقىرى، مۇھىم مەنسەپ - مەرتىۋىلەرگە قويۇشنىمۇ ئىشان پىرىمىز تەۋسىپ قىلغانغۇ دەيمەن، دۆلەتپاناھىم، — دېدى مىرزاباباقبەگ خانغا سىناش نەزىرى بىلەن قاراپ.

— ئەلۋەتتە، — دېدى سۇلتان ئىسمائىلخان، — بۇ ئەمىرلەر پىر بۇزرۇكىمىزنىڭ يېقىنلىرى بولۇپلا قالماستىن، سەلتەنىتىمىزگىمۇ ئىنتايىن سادىق كىشىلەردۇر.

— بىر قىسىم سەركەردىلەرنىڭ سەلتەنىتىمىزگە سادىق - سادىق ئەمەسلىكىگە ھازىرچە بىرنېمە دېمەك تەس، — دېدى مىرزا باباقبەگ چوڭقۇر مۇلاھىزە قىلغان ھالدا، — ئەمما بۇ ئەمىرلەرنىڭ مەخدۇمزادە خوجا ئابدۇللا ئىشان بۇزرۇكۋارىمىزغا، ئىسھاقىيە سۇلۇكىگە ساداقەتمەن ئىكەنلىكىدە زىنھار شەك يوق. شۇل سەۋەبلىك بۇ ئەمىرلەرنى مۇھىم ئورۇنلارغا مەنسەپكە قويۇشقا بولمايدۇ، قىبلىگاھىم.

ئىسمائىلخان ھەيرانلىق بىلەن مىرزا باباقبەگكە قارىدى - دە، ئۇنىڭ مۇددىئاسىنى تەپسىلىي بىلىپ بېقىپ بىرنېمە دېيىشىنى كۆڭلىگە پۈكتى.

— قېنى سۆزلەۋېرىسىلە، ئەمىر جانابلىرى، — دېدى ئۇ ئالتۇن جامدىكى ئانار شەربىتىدىن ئوتلىغاچ.

— قەشقەر سۇلۇكى ئىشقىيە مۇرىتلىرى ئەڭ كۆپ توپلاشقان يۇرت، شۇنداقلا تەسەررۇپىمىزدىكى مۇھىم چوڭ شەھەرلەرنىڭ بىرى. بۇ شەھەرگە مىرزا ئىدرىسبەگدەك ئىسھاقىيە سۇلۇكىنىڭ ساداقەتمەن مۇرىتىنى نائىبلىققا، قوشۇمچە ئەمىرلەشكەرلىك مەنسىپىگە قويساق، مىرزا ئىدرىسبەگ قەشقەرگە نائىب ئەمىر بولغاندىن كېيىن، ئىشقىيە سۇلۇكىنى چەكلەپ، سۇلۇكى ئىسھاقىيە تەرغىباتىنى يولغا قويمايدۇ دەپ ھېچكىم ھۆددە قىلالمايدۇ. چۈنكى، مەخدۇمزادە خوجا ئابدۇللا ئىشان پىر بۇزرۇكىمىزنىڭ ھەربىر ئېغىز سۆزى ئۇنىڭ ئۈچۈن خان يارلىقىغا ئوخشاش مۇقەددەستۇر. بۇ قەشقەرنىڭ تىنچلىقى، قەشقەر ئاھالىسىنىڭ خاتىرجەملىكى ئۈچۈن پايدىسىزدۇر. شۇڭلاشقا، مېنىڭچە قەشقەرگە سۇلۇكتىن مۇستەسنا سەركەردىدىن بىرىنى نائىب ئەمىرلىككە قويغىنىمىز ياخشى. مىرزا ھەيدەربەگنى ئاستانىنىڭ ئەمىرلىكىگە قوشۇمچە ئاستانە مۇھاپىزەتچىلەر قوشۇنىنىڭ ئەمىرلەشكەرلىكىگە قويۇش ئىشىغا كەلسەك، بۇ ھەقتە مېنىڭ قارىشىم باشقىچە، ئاستانىنىڭ ۋەزىيىتى پۈتكۈل خانلىقىمىزنىڭ ۋەزىيىتىگە تەسىر كۆرسىتىدۇ. بىر تۇمەندىن ئارتۇق ئاستانە مۇھاپىزەتچىلەر قوشۇنى بولسا خان لەشكەرلىرىنىڭ ئەڭ سەرخىلى ھېسابلىنىدۇ. بۇنداق مۇھىم ئورۇننى مىرزاھەيدەربەگدەك ساداقىتى نائېنىق بىر كىشىگە بېرىش تولىمۇ يەڭگىلتەكلىك بولۇر. مىرزا خوجايارنى خوتەننىڭ نائىبلىقىغا تەيىنلىسەك مەيلى، ئەمما ئەمىر لەشكەرلىك مەنسىپىنى باشقا بىر سەركەردە ئۈستىگە ئالغىنى تۈزۈك. شۇنداق بولغاندا ئۇلار بىر - بىرىنى چەكلەپ، سەلتەنىتىمىزگە ئالا كۆڭۈللۈك قىلالمايدۇ. ئەمدى مىرزا قاسىمبەگنى ئىشىكئاغىلىق مەرتىۋىسىگە قويۇش ئىشىغا كەلسەك، بۇنىمۇ ئويدان ئويلاشمىساق بولمايدۇ. بىز خانلىق-

مىزنىڭ بۇرۇندىن داۋاملىشىپ كەلگەن ئۇدۇمىنى بۇزۇپ، ئە-
شىكئاغىلىق مەرتىۋىسى بىلەن ئوردا مۇھاپىزەتچىلەر قوشۇنىنىڭ
ئەمىرلىكىنى ئالىيلىرىغا ھەقىقىي ساداقەتمەن سەركەردىلەردىن
بىرى ئۈستىگە ئالسۇن، شۇنداق قىلغاندىلا ئوردىنىڭ ۋە جانابىي
دۆلەتپاناھىمىنىڭ ئامانلىقىغا ھەقىقىي كاپالەتلىك
قىلغىلى بولىدۇ.

— ئەمىر جانابلىرىنىڭ ئورۇنلۇق مۇلاھىزىلىرى كۆڭلۈم-
دىكى تۈگۈچلەرنى تولۇق يېشىۋەتتى، — دېدى ئىسمائىلخان
قايىللىق بىلەن،— ئېيتسىلىچۇ، جانابىي ئەمىر، بۇ ئورۇنلارغا
قويغۇدەك مۇۋاپىق سەركەردە - ئەمىرلەر تېپىلارمۇ؟

— ئەلۋەتتە تېپىلىدۇ، — دېدى مىرزابابابەگ تېخىمۇ
جانلىنىپ، — ناۋادا خان ئالىيلىرى ئاڭلاشنى خالىسىلا مەن
بىرقانچە كىشىنى تەۋسىيە قىلاي، كۆڭۈللىرىگە مەقبۇل كەلسە
يارلىق چۈشۈرگەيلا.

— قۇلىقىم سىلىدە، ئەمىر.

— بىزگە ئەل بولۇپ ئوردا قوۋۇقىنى ئېچىپ بەرگەن
يولۋاسخاننىڭ سەركەردىسى مىرزا ھەيدەر دوغلاتى سۇلۇكتىن
مۇستەسنا، جىگەرلىك ئادالەتپەرۋەر ھەم پەم - پاراسەتلىك زات،
ئۇنىڭ سەلتەنىتىمىزگە بولغان ساداقىتىدىن گۇمانلانمىساقمۇ بو-
لىدۇ. ئۇنى قەشقەرنىڭ نائىبلىقى، قوشۇمچە ئەمىرلەشكەرلىك
مەنسىپىگە تەيىنلىسىلە قەشقەر تەرەپتىن كېلىدىغان باش ئاغرىقى-
دىن تولۇق پارىغ بولىدىلا. خوتەننىڭ ئەمىرلەشكەرلىكىگە سەر-
كەردە شىرئەلى باھادىرنى تەيىنلىسىلە ئەمىر خوجا ياردىن خاتىر-
جەم بولغىلى بولىدۇ. ئەل بولغان يەنە بىر سەركەردە مىرزا
ئەۋزبەگ ئادىللىقى، كۆيۈمچانلىقى، شۇنداقلا جەڭبازلىق ۋە
لەشكىرىي ماھارىتىنىڭ ئۈستۈنلۈكى بىلەن خېلى بۇرۇنلا ئەل
ئارىسىغا نامى تارقالغان، ئاۋام - لەشكەرلەر ئارىسىدا يۇقىرى
ئىناۋەت تىكلىگەن، ئۇنى ئاستانە ئەمىرلىكىگە، قوشۇمچە ئاستانە

مۇھاپىزەتچىلەر قوشۇنىنىڭ ئەمىرلەشكەرلىكىگە، مىرزا ھەيدەر-
بەگنى ئورۇنباسارلىققا تەيىنلىگىنىمىز تۈزۈك.

— ئۇنداقتا ئوردا مۇھاپىزەتچىلەر قوشۇنىنىڭ ئەمىرلىكىگە
كىمنى قويساق بولۇر؟ — دېدى ئىسمائىلخان، — مەن دەسلەپتە
ئانچە ئېرەن قىلىپ كەتمىگەنىكەنمەن. مانا ھازىر ئويلاپ باقسام
بۇ ئورۇن ئىنتايىن مۇھىم ئىكەن. بۇ ئورۇننى ساداقەتمەن
سەركەردىلەردىن بىرىگە تاپشۇرمىساق بولمىغۇدەك.

— ئەينى مۇددىئا، — دېدى مىرزا باباقبەك رازىمەنلىك
بىلەن بېشىنى لىڭشىتىپ، — بۇ ئورۇنغا مەن باشتىلا بىر
سەركەردىنى دىتلاپ قويغان، بىلمىدىم خان ئالىيلىرى قانداق
قارايدىكىن؟

— ئول سەركەردىنىڭ ساداقىتىگە ئىشەنچ قىلالىسىلا مېنىڭ
باشقا پىكرىم يوق، — دېدى سۇلتان ئىسمائىلخان.

— ئول سەركەردىنىڭ جانابىي دۆلەتپاناھىمغا، سەلتەنىتى-
مىزگە بولغان ساداقىتىمگە ھەرقانداق سەركەردە - ئەمىرنىڭ
ساداقىتىنى تەڭلەشتۈرۈپ بولماس.

— ئېيتسىلىچۇ، ئەمىر، ئول سەركەردە زادى كىم؟ —
دېدى ئىسمائىلخان تەقەززالىق بىلەن.

— ئول سەركەردە مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم...

— مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم؟ — ئىسمائىلخان بىردىنلا
ئۈمىدسىزلەندى - دە، لاسىدە بوشاشتى، چىرايىنى پۈرۈشتۈر-
دى، مىرزابابابەگكە نارازىلىق بىلەن تىكىلدى.

— ئەجەبا خان ئالىيلىرى سەركەردە مەلىكە مۆھتەرەم خې-
نىمنىڭ ساداقىتىدىن گۇمانلانغان بولسا...

— يېڭىلىشتىلا، ئەمىر جانابلىرى، — دېدى ئىسمائىلخان
مىرزابابابەگنىڭ گېپىنى تارتىۋېلىپ، — مېنىڭ مەلىكە مۆھ-
تەرەم خېنىمنىڭ ساداقىتىدىن گۇمانلانغىنىم يوق. ئۇ مەن ئۇ-
چۇن ئۆزپەرزەنتىم بىلەن ئوخشاش. بىراق، ئۇ دېگەن مۇشتۇم-

ـدەك بىر قىز بالا تۇرسا، مۇشۇنداق مۇھىم ئورۇننىڭ ھۆددىسىـ
ـدىن چىقالارمۇ؟ ئايال زاتىنى يۇرتدارچىلىق ئىشلىرىغا ئارىلاشـ
ـتۇرساق كۇلكىگە قالماسمىزمۇ؟
— مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمنى ئاقسۇدىكى جەڭدە سەركەردىـ
ـلىك مەرتىۋىسىگە كۆتۈرگەنلىكلىرى ئەسلىرىدىن چىقىپ قالمىـ
ـغاندۇر؟ ئانھەزرىتىم، — دېدى مىرزا باباقبەگ ۋەزمىن ئاھاڭدا
سۆزلەپ، — مەلىكىنىڭ لەشكىرىي ماھارىتى سەلتەنىتىمىزدىكى
مەنمەن دېگەن سەركەردىلەردىن قېلىشمايدۇ. ئۇنىڭ ئۈستىگە
ئالىيلىرىنىڭ سەئىدىيە تەختىدە ئولتۇرۇشىدا مەلىكە مۆھتەرەم
خېنىمنىڭ كۆرسەتكەن ئەجىر ـ تۆھپىسى ئاز ئەمەس. ئۇنىڭغا
سەركەردىلىك مەرتىۋىسىنىلا بېرىپ، مۇقىم بىر دىۋان ـ مەھكىـ
ـمىگە ئىگە قىلمىساق ئۇۋال قىلغان بولىمىز. ئوردا ئامانلىق
مەھكىمىسىنىڭ ئەمىرلىكى مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم ئۈچۈن ئەڭ
مۇۋاپىق ئورۇن. بىرىنچىدىن، مەلىكە يانلىرىدا تۇرىدۇ؛ ئىكـ
ـكىنچىدىن، باشباشتاقلىق قىلىپ ئوردىدىن ئايرىلمايدۇ؛ ئۈچىنـ
ـچىدىن، كۆرسەتكەن ئەجىر ـ تۆھپىسىگە لايىق تارتۇق ـ مەرتىـ
ـۋىگە ئېرىشكەن بولىدۇ؛ تۆتىنچىدىن، ئەڭ مۇھىمى مەلىكە
سىلىدىن باشقا ھەرقانداق كىشىگە يۈز ـ خاتىر قىلمايدۇ. بۇ
دېگەنلىك، ئوردا قابىل بىر قورۇقچىنىڭ قولىدا مۇستەھكەم
مۇھاپىزەت قىلىنىدۇ. ھەرقانداق ئادەمنىڭ ئوردىغا سەۋەبسىز،
پەرمان، يارلىقسىز كىرىپ ـ چىقىشىغا چەك قويۇلىدۇ دېگەنـ
ـلىك. مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمنىڭ يېتىشەلمىگەن يەرلىرىگە
پېقىر ھەمدەمدە بولىمەن. ئايال زاتىنىڭ يۇرتدارچىلىق ئىشلىرىـ
ـغا ئارىلىشىش ئىشىغا كەلسەك، بۇ كۇلكىگە قالغۇدەك چوڭ ئىش
ئەمەس، ئەجدادلىرىمىزنىڭ تارىخىدا نۇرغۇن ئايال سەركەردىلەر،
يۇرت پاسىبانلىرى ئۆتكەن.
سۇلتان ئىسمائىلخان مىرزاباباقبەگنىڭ كۆرسەتكەن ئورۇنـ
ـلۇق سەۋەبلىرى ئالدىدا گەپ تېپىپ بېرەلمەي ئىلاجسىز قوشۇـ

ـلۇشقا مەجبۇر بولدى.
ئەتىسى ئەتىگەنلىك قوبۇلدا، ئەمىر ـ سەركەردىلەرنى ھەرـ
ـقايسى دىۋان ـ مەھكىمە، يۇرت — شەھەرلەرگە مەنسەپكە تەيىنـ
ـلەش خۇسۇسىدىكى خان يارلىقى جاكارلاندى.
يارلىق تاماملانغاندىن كېيىن، ۋەزىپىگە تەيىنلەنگەن ئەمىرـ
ـلەر خاننىڭ ھىممەت ـ شەپقىتىگە ھەشقالللا ئېيتىشتى ۋە ئۆزـ
ـئارا بىر ـ بىرىنى مۇبارەكلەشتى.
خوجا ئابدۇللا ئىشاننىڭ نارازىلىقى چىرايىدىن مانا مەن دەپلا
چىقىپ قالغانىدى. شۇ دەقىقىدە خاندىن تەمە قىلغان مەرتىۋىگە
ئېرىشەلمىگەنلىكىدىن غەزەپلىنىپ ئاچچىق يۇتسا، خانغا ئالايىتەن
تەۋسىيە قىلغان ئەمىرلەرنىڭ ھېچقايسىسىغا ئەمەلىي ھوقۇق بېـ
ـرىلمىگەنلىكىدىن ھەسرەتلەندى. مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمدەك
بىر قىز بالىغا شۇنچىۋالا مۇھىم لەشكىرىي مەرتىۋىنىڭ ئىنئام
قىلىنغانلىقىدىن قورسىقى كۆپتى، شۇنداقتىمۇ مۇراسىم ئاخىرـ
ـلاشقۇچەئۆزىنى بېسىۋېلىپ ئاران ـ ئاران ئولتۇردى.
مانا بىر ھەپتىدىن بېرى مەخدۇمزادە خوجا ئابدۇللا ئىشان
بىتاب بولۇپ قالغانلىقىنى باھانە قىلىپ ئىشان قەسرىگە مەھكەم
بېكىنىۋالغانىدى. ئۇ ئۆزى جىم تۇرغىنى بىلەن ۋۇجۇدىدىكى
مىكىر قۇزغۇنلىرى، يۈرىكىدە بۇلدۇقلاپ ئېقىپ تۇرغان ئوغىنى
ئىچىپ، ئاللىقانداق شۇم تەدبىرلەرنى رويابقا چىقىرىش ئۈچۈن
قانات قېقىۋاتاتتى.

2

بالا ـ چاقا، خەلپە ـ سوپىلىرىنى ئەگەشتۈرۈپ ئاستانىدىن
شەرمەندىلەرچە قاچقان خوجا ھىدايىتۇللا ئىشان ھېچ يەردە توختىـ
ـماي كېچە ـ كۈندۈز يول يۈرۈپ ئۇدۇل قەشقەرگە كەلدى ـ دە،

سۇلتان ئىسمائىلخاننىڭ هامىيلىقىغا ئېرىشكەن ئەشەددىي رەقىبى مەختۇمزادە خوجا ئابدۇللا ئىشاننىڭ لەشكەر باشلاپ قوغلاپ كېلىپ كاللىسىنى تېنىدىن جۇدا قىلىشىدىن قورقۇپ، موللا ساقى بىلەن موللا نەقىدىن ئىبارەت ساداقەتمەن ئىككى خەلىپىسىدىن باشقا هېچكىم بىلمەيدىغان ئىشان قەسىرىنىڭ بىغىدىكى راۋاقىنىڭ ئاستىغا، ئۆز ۋاقتىدا هەر ئېهتىمالغا قارشى ياساتقۇزۇپ قويغان هەشەمەتلىك يەر ئاستى سارىيىغا خۇددى مۇشۇكتىن قاچقان تۇلۇمچاشقاندەك مەهكەم بېكىنىۋالغانىدى. ئامبار، ئىسكىلاتىدىن باشقا ئىككى خانىگە بۆلۈنگەن يەر ئاستى سارىيىنىڭ هاۋا ئۆتۈشۈپ تۇرىدىغان تۆشۈكچىلىرى، كۈن نۇرى چۈشۈپ تۇرىدىغان مەخپىي پەنجىرىلىرى بار ئىدى. قۇۋ تۈلكىنىڭ ئىككى يەردە ئۆۋىسى بار دېگەندەك، هىدايىتۇللا ئىشاننىڭ بۇ يەر ئاستى سارىيىنىڭ ئىككى يەردە ئېغىزى بار ئىدى. بىر ئېغىزى ئىشان سارىيىنىڭ خۇتبىخانىسىدىكى سۇپا بىلەن لەخمە ئارقىلىق تۇتاشاتتى، يەنە بىر ئېغىزى باغنىڭ بۇلۇڭىدىكى ئېگىزرەك دۆڭدىكى قۇچاق يەتكۈسىز قېرى سۆگەتنىڭ كاۋىكى ئارقىلىق لەخمە بىلەن تۇتىشاتتى.

هەر ئىككىلى ئېغىزدىن كىرگىلىمۇ، چىققىلىمۇ بولاتتى. ئىشان يەر ئاستى سارىيىنىڭ ئىسكىلاتىدا ئالتۇن - كۈمۈش قاتارلىق قىممەتلىك ماللىرىنى ساقلايتتى.

هىدايىتۇللا ئىشان يەر ئاستى سارىيى پۈتكەندىن كېيىن، ساراي قۇرۇلۇشىغا قاتناشقان بارلىق هۈنەرۋەن - كاسىپ ۋە ئىشلەمچىلەرنىڭ بىر قىسمىنى ئۇجۇقتۇرۇۋەتكەن، بىر قىسمىنى گاچا، قارىغۇ، پاڭقاي قىلىۋەتكەنىدى.

شۇ كۈنلەردە خۇددى چاشقاندەك ئىنىغا كىرىۋالغان خوجا هىدايىتۇللا ئىشاننىڭ سىرت بىلەن بولغان ئالاقىسى پەقەت موللا ساقى بىلەن موللا نەقى خەلىپىلىرى ئارقىلىقلا بولۇۋاتاتتى.

يەر ئاستى سارىيىنىڭ خۇتبىخانىسىدا چىلىمنىڭ سەي-

خانىسىغا چىڭداپ بېسىلغان نەشىنى پۈرقىرىتىپ چېكىپ ئىچ پۇشۇقىنى بېسىپ ئولتۇرغان هدايىتۇللا ئىشان سىرتتىن ئاڭلانغان شەپىدىن سەگەكلىشىپ چىلىمنى قويدى - دە، بەلۋېغىغا ئېسىۋالغان غىلاپتىكى خەنجىرىنىڭ سېپىغا قولىنى ئۇزاتتى. شۇ ئەسنادا ئىشىك ئېچىلىپ خۇتبىخانىغا موللا ساقى بىلەن موللا نەقى كىرىپ كەلدى. ئىشان بۇ ئىككىسىنى كۆرۈپ خاتىرجەملىك بىلەن يەڭگىل تىن ئالدى. خۇتبىخانا ئىچىنى مەززىلىك كەندىر پۇرىقى قاپلىغان بولۇپ، قويۇق كۆكۈچ ئىس لەيلەپ تۇراتتى.

بىردىنلا نەشە خۇمارى تۇتۇپ كەتكەن ئىككى خەلىپە ئۆي ئىچىدىكى ئىس - تۈتەكنى ئاچ كۆزلۈك بىلەن دەم تارتىشقا باشلىدى. ئىشان تېخى چېكىپ بولالمىغان چىلىمنى ئۇلارغا ئۇزىتىپ تۇرۇپ سورىدى:

— هە، ئاستانىدە نېمە گەپ بار؟

چىلىمنى كۆرگەن ئىككى خەلىپە خوجىنىڭ سوئالىغا جاۋاب بېرىشنىمۇ ئۇنتۇپ خۇددى ئاچ بۆرە قوزىغا ئېتىلغاندەك چىلىمغا چاڭگال سالدى - دە، قولىدىن چىلىمنى تالىشىپ، يۇلۇپ دېگۇدەك ئېلىپ ئاچ كۆزلۈك بىلەن شورىاشقا باشلىدى. چىلىمنىڭ سەيخانىسى لاپ - لاپ ئوت ئېلىپ ئاخىرى ئۆچتى. خۇمارى بىرئاز بېسىلغان ئىككى خەلىپە بىر ئاز هاردۇقى چىققاندەك بولۇپ ئۆزلىرىگە سوئال نەزىرىدە مىختەك تىكىلىپ تۇرغان ئىشان خوجىسىغا قاراپ جاۋاپ بەردى.

— يامانلىقتىن ياخشىلىق كۆپتۇر، پىرىم.

— هە، قېنى؟ — دېدى ئىشان ئەهۋالنىڭ تەپسىلاتىنى بىلىشكە ئالدىراپ.

موللا ساقى بىلەن موللا نەقى ئاستانىگە مەخپىي بېرىپ ئىگىلىگەن ئەهۋاللارنى بەس - بەستە سۆزلەشكە باشلىدى.

— ئوردىدىكى ئىشەنچلىك مۇرىتلارنىڭ ئېيتىشىچە، سۇلتان ئىسمائىلخان قارا مۇسۇلمان، ئازغۇن، مۇرتەت مەخدۇمزادە

خوجا ئابدۇللا ئىشانغا خوجا تەقىبىنى توختىتىش، سۇلۇكى ئىشقىيە مۇرىتلىرىنى جازالىماسلىق ھەققىدە پەرمان چۈشۈرگەنمىش.

— ئۆزىنىڭ شاھانە قاشتېشى كەمىرىنى شىرئەلى باھادىر ناملىق سەركەردىسىگە بېرىپ، ئىشقىيە مۇرىتلىرىنى جازالىغان، ئۆلتۈرگەن ھەرقانداق ئىسھاقىيەچى قارا مۇسۇلمانلارنى خانغا مەلۇم قىلمايلا كاللىسىنى ئېلىش ھەققىدە يارلىق چۈشۈرگەنمىش.

— مۇرتەت خوجا ئابدۇللا ئىشاننىڭ نەجىبلىك، سۇدۇرلار سەدرىلىق مەرتىۋىسىگە ئولتۇرۇش تەلىپىنى رەت قىلىپ، ئوردا ئىشلىرىدىن چەتلەشتۈرگەنمىش.

— نېمە؟ ئىسمائىلخان پىرى بۇزرۇكى بولمىش خوجا ئابدۇللا ئىشانغا ئوردىدا ھېچقانداق مەنسەپ - مەرتىۋە ئىنئام قىلماپتىما؟ — سورىدى ھىدايىتۇللا ئىشان ئەجەبلىنىپ.

— شۇنداق، پىرىم، خوجا ئابدۇللا ئىشان ئىسمائىلخاندىن يامانلاپ، بىتاب بولۇپ قالغانلىقىنى باھانە قىلىپ ئوردىغا ئاياغ باسماپتىمىش.

— خەيرۇن ۋە شەررۇن مىنەللاھ تەئالا[1]، — دېدى ھىدايىتۇللا ئىشان رازىمەنلىك بىلەن.

— يەنە تېخى خوجا ئابدۇللا ئىشان ئىسمائىلخانغا يېقىن مۇرىتى مىرزا ئىدرىسبەگنى قەشقەرنىڭ نائىب ئەمىرلىكىگە، قوشۇمچە ئەمىرلەشكەرلىككە تەۋسىيە قىلغانىكەن، ئەمما خان قەشقەرگە مۇرتەت، قارا مۇسۇلمان ئىدرىسبەگنى ئەمەس، سەركەردە مىرزا ھەيدەر دوغلاتنى نائىب ئەمىرلىككە يارلىق چۈشۈرۈپتۇ.

— سەركەردە مىرزا ئەۋەزبەگنى ئاستانىنىڭ ئەمىرلىكىگە، قوشۇمچە ئاستانە مۇھاپىزەتچىلەر قوشۇنىنىڭ ئەمىرلەشكەرلى-

① ياخشىلىق ۋە يامانلىقنىڭ ھەممىسى ئاللاتائالادىن.

كىگە تەيىنلەپ يارلىق چۈشۈرۈپتۇ.

— بۇ بىر ياخشىلىقنىڭ ئالامىتى، پىرىم. بۇ ئىككى سەركەردە سۇلۇكى ئىسھاقىيە مۇرىتلىرىدىن ئەمەس.

— بىلىشىمچە، بۇ ئىككى سەركەردە ئۆز ۋاقتىدا پىرىمغا قول بېرىپ ئىشقىيە سۇلۇكىمىزگە ئىرادەت قىلغانىغۇ دەيمەن.

— ئول ئىككى ئاسىي مۇرتەتنىڭ سائادەتمەن ئىشقىيە سۇلۇكىمىزگە ئىرادەت قىلمىقى ئۆزلۈكىدىن ئەمەس ئىدى، — دېدى ھىدايىتۇللا ئىشان چىشلىرىنى غۇچۇرلىتىپ، — ئۇلار سۇلتان يولۋاسخان ئائىلىلىرىنىڭ سۇر - ھەيۋىسىدىن قورقۇپلا بىزگە قول بەرگەن، بولمىسا بىزگە ئاسىيلىق قىلىپ دەھرىي سۇلتان ئىسمائىلخانغا دەرۋازا ئاچامتى ئول قارغىش تەگكۈرلەر. ھەر ھالدا مىرزا ھەيدەر دوغلاتنىڭ قەشقەرگە نائىب ۋە ئەمىر بولغىنى ياخشىلىقتىن بېشارەتتۇر. سۇلۇكى ئىشقىيە مۇرىتلىرىمىز ئىسھاقىيەچى قارامۇسۇلمانلارنىڭ زۇلۇم - ستەملىرىگە ئۇچرىمىغۇدەك، بىلگۈچى ئاللا، سۇلتان ئىسمائىلخان نېمە ئۈچۈن پىرى بۇزرۇكنىڭ تەۋسىيىسىگە قۇلاق سالمىدىكىن.

ئىككى خەلىپە بىر - بىرىگە قاراپ پارقىرىشىپ تۇرۇشتى. خۇتبىخانا ئىچىدە بىر پەس تىمتاسلىق ھۆكۈم سۈردى.

— ھە راست، ئىشان پىرىمغا بىر پارچە مەكتۇپ ئەكېلىۋىدىم، — دېدى موللا ساقى سەللىسىنىڭ قېتىدىن پىلىكتەك يۆگەلگەن بىر پارچە خەتنى ئېلىپ، — ئوردىدىكى ھېلىقى ساداقەتمەن ئەمىر جانابلىرى يېزىپ بەرگەنىدى.

ئىشان چاققانلىق بىلەن خەتنى قولىغا ئالدى - دە، شامنىڭ يورۇقىغا ئەكېلىپ ئوقۇشقا باشلىدى.

«ئەسسالامۇئەلەيكۇم، ئى ئەھلى تەرىقەتنىڭ بىناسىنى قۇرغۇچى، ساخاۋەتنىڭ ئاچقۇچىنى تۇتۇپ تۇرغۇچى، ئەدلۇ ئادالەتنىڭ خالىس شەمشىرى، ئەھلى سۇلۇكنىڭ يول

ئاچقۇچىسى، ئەۋلىيا ـ ئەنبىيالارنىڭ ئەڭ ئۇلۇغى، شەرد-
ىەتنىڭ، تەرىقەتنىڭ، ھەقىقەتنىڭ، ئۈممەتلەرنىڭ شاھى
تاجى، قۇتبىل ـ ئەقتاب مەقامىغا يەتكەن سەئىدىل ئىشان
پىر ھەزرىتىم مۇبارەك تەنلىرى ئېسەنمۇ؟

جانابلىرى ئاستانىدىن بىۋاقىت ئايرىلغاندىن كېيىن،
بىزلەركىم مۇرىت ـ مۇخلىسلىرىنىڭ يۈرەك ـ باغرى
خۇن ـ زەردابقا تولدى. گەجگىمىزگە رودۇپايدەك مىنىۋال-
غان ئازغۇن، قارا مۇسۇلمان ئىسھاقىيەچىلەرنىڭ ئېشەك
باشلىرىغا مالامەت تاشلىرىنىڭ يېغىشىنى ئاللاتائالادىن كې-
چەيۇ كۈندۈز تىلەپ كەلدۇق. ئاۋۋال سىلى جانابىي سۇلتا-
نۇل مۇھەققىقىن ئىشان پىر بۇزرۇكنىڭ كەشپۇ ـ كارامەت-
لىرى، ئاندىن قالسا ئاللاتائالانىڭ ئىنايىتى بىلەن دەھرىي
سۇلتان ئىسمائىلخان ئىنساپقا كەلدى ۋە ئاخىرەتلىكى ئې-
شەكنىڭ قارىندا بولىدىغان مەخدۇمزادە خوجا ئابدۇللا ئى-
شاننىڭ خوجا تەقىبىنى قاتتىق چەكلىدى.

سەلتەنەتنى سۇلۇك مەزھەپتىن مۇستەسنا تۇتۇش دې-
گەن پەرمانىنى جاكارلاپ، بىزلەركىم سۇلۇكى ئىشقىيە مۇ-
رىتلىرىنى، سۇلۇكى ئىھساقىيەچى قارا مۇسۇلمان مۇرتەت-
لەرنىڭ زۇلۇم ـ ستەملىرىدىن ساقلاپ قالدى. جانابلىرد-
نىڭ ئارقىسىدىن قوغلاپ تۇتۇشقا سەركەردە ـ لەشكەرلىرد-
نى ئەۋەتمەسلىكىنىڭ بائىسىمۇ ھەم شۇلدۇر. ئىسمائىلخان
گەرچە ئىسھاقىيە سۇلۇكىگە ئىرادەت قىلسىمۇ، تولىمۇ ئاق
كۆڭۈل، كەڭ قورساق، تەدبىرلىك سۇلتان ئىكەن. ئۇ
ئوردىنىڭ مۇھىم دىۋان ـ مەھكىمىلىرىدە ئىسھاقىيەچى
مۇرتەت ئەمىرلەرنىڭ مەنسەپ تۇتۇشىنى چەكلەپ، سۇلۇك-
تىن مۇستەسنا ئەمىرلەرنى ئەتىۋارلاپ ئىشلىتىۋاتىدۇ.
مەخدۇمزادە خوجا ئابدۇللا ئىشاننىڭ ئوچۇق ـ ئاشكارا
بىلدۈرگەن نەجىبلىك، سۇدۇلار سۇدرىلىق مەرتە-

ۋىسىگە ئېرىشىش مۇددىئاسىنى نائۇمىد قويدى. شۇل سە-
ۋەبلىك مەخدۇمزادە ئىشان ئىسمائىلخاندىن يامانلاقلىق.
خان ئالىيلىرى بىرنەچچە قېتىم سىلى جانابىي پىر بۇزرۇ-
كۇمنىڭ مۇبارەك نامىنى تىلغا ئېلىپ ھەزرەتلىرىنى سەلتە-
نەتكە زىممىيلىك بىلدۈرسە[1] باشقا ئىشلارنى سۈرۈشتە قىل-
مايدىغانلىقى ھەققىدە ئېغىزلاندى. ئەھۋالدىن قارىغاندا ئول
دەھرىي سۇلتاننىڭ كۆڭلىگە پىر بۇزرۇكۇمنىڭ ھىدايەت
ئاپتىپى چۈشكەن ئوخشايدۇ.

ئى جانابىي قۇتبىل ئەقتابىم، پېقىر ئەرزىمەس مۇرىت-
لىرىنىڭ نەسىھەتىگە كىرىپ قەشقەرنىڭ يېڭى تەيىنلەنگەن
ئەمىرى مىرزا ھەيدەر دوغلاتى ئارقىلىق سۇلتان ئىسمائىل-
خانغا زىممىيلىك بىلدۈرۈپ مەكتۇپ يوللىغايلا، بۇنداق
قىلسىلا بىرنەچچىدىن، مىرزاھەيدەر دوغلاتنىڭ يۈزىنى
قىلغان بولىدىلا؛ ئىككىنەنچىدىن، ئول قەشقەر ئەمىرى
جانابلىرىنى مېنى چوڭ بىلىدىكەن دېگەن تۇيغۇغا
كېلىدۇ ـ دە، قەشقەردىكى سۇلۇك تەرغىباتلىرى ئۈچۈن
شارائىت ھازىرلىيالايدىلا؛ ئۈچىنەنچىدىن، جانابلىرىنىڭ ئا-
مانلىقى مىرزا ھەيدەر دوغلاتنىڭ قولىدا بولىدۇ، ئىسھاقى-
يەچى قارا مۇسۇلمانلارنىڭ يوشۇرۇن قەستىدىن خالىي بو-
لىدىلا؛ تۆتىنەنچىدىن، پۇرسەت قەرەلى يېتىپ كەلگەندە
مىرزا ھەيدەر دوغلاتى ئارقىلىق سۇلتان ئىسمائىلخانغا يې-
قىنلاشماقلىرى ئاسان بولىدۇ. قالدى ئىشلار ھەزرىتى ئى-
مامى ئەزەم رەھمەتۇللا ئەلەيھىنىڭ سۆزلىرىدىن بېشارەت
بەرگۈچى خۇش ئاۋازلىرى بىلەن ئول دەھرىيلەرنىڭ قەلبى-
دىكى قارا داغلارنى ئېرىتىپ، ھىدايەت نۇرلىرى بىلەن
ئىشقىيە سۇلۇكىمىزنىڭ سائادەتمەن يولىغا باشلىيالايدىغا-

---

① زىممىيلىك بىلدۈرۈش — ئۆز ئېتىقادىنى ساقلاپ قېلىش شەرتى ئاستىدا مەمۇرىيلارغا بويسۇنۇش.

لىقلىرىغا ئىشىنىمەن.

ئاز بولسىمۇ خەلىپە موللاساقى، موللا نەقىلەردىن ئەل-
لىك سەر چوكا ئالتۇن ئەۋەتتىم، سۇلۇكى ئىشقىيە تەرغىبا-
تى ئۇچۇن ساخاۋەت قىلغايلا.

جانابىي پىر بۇزرۇكۇمنىڭ تېنىنىڭ ئامان - ئېسەنلى-
كى ئۇچۇن كېچە - كۈندۈز ئاللاغا ئىلتىجا قىلىپ تۇرغۇچى
مۇخلىسلىرى غايىب يۇلتۇزدىن. نامە تامام ۋەسسالام.»

ھىدايىتۇللا ئىشان مەكتۇپنى ئوقۇپ بولغاندىن كېيىن ئىك-
كى خەلىپىگە «قېنى ئامانەتنى تاپشۇرۇڭلار» دېگەننى قىلىپ
تىكىلىپ قارىدى، ئەمما ئىككى خەلىپە غېمىدە يوق سالپىيىپ
ئولتۇراتتى.

— جانابىي خەلىپىلىرىم، ئامانەتنى ئۆز قەرەلىدە ئىگىسىگە
تاپشۇرماق ئىمانى پەزىلەت جۈملىسىدىندۇر، — دېدى ئەللىك سەر
ئالتۇننىڭ ۋەسۋەسىسىدە تاقىتى تاق بولغان ھىدايىتۇللا ئىشان.

— ئېسىمىز قۇرىسۇن، ئىشان پىرىم، — دېدى موللا ساقى
ۋە دەرھال قويۇن يانچۇقىدىن ئاق ماتاغا ئورالغان بىر كاللەك
نەرسىنى ئىشانغا ئۇزاتتى. ئىشان تۈگۈنچەكنى قولىغا ئېلىپ
ئالدىراپ يەشتى. ماتادا ھەر بىرى ئون سەرلىكتىن بەش چوكا
ئالتۇن تۇراتتى. ئامانەتنىڭ ساق ئىكەنلىكىگە كۆزى يەتكەن ئى-
شان قايتىدىن ئوراپ قوينىغا سالدى.

— ھەپتىدىن بېرى، — دېدى ئىشان، — بۇ يەردە ئۆزۈم
يالغۇز ئولتۇرۇپ غىزا تائامغا پەقەتلا كۆڭلۈم تارتمىدى. مانا
بۈگۈن سىز ئىككى زاتىل ئەقتابلىرىمنى كۆرۈپ ھەم ئەكەلگەن
مەلۇماتلىرىڭلارنى ئاڭلاپ كۆڭلۈم خېلىلا كۆتۈرۈلۈپ قالدى.
يېگۈدەك بىر نەرسە تەييارلاتقۇزساڭلار بىرلىكتە غىزالىنايلى.

— خوش، — دېدى موللاساقى بىلەن موللا نەقى دەس ئورنى-
دىن تۇرۇپ، — شارابتىن ئالغاچ كىرسۇنلار.

— خوش.

ئىككى خەلىپە دەرھال سىرتقا قاراپ ماڭدى. پۈتكۈل
دەپىنە - دۇنيالىرىنى يوشۇرغان بۇ يەر ئاستى سارىيىنى
خوتۇن - بالىلىرىغىمۇ بىلدۈرگۈسى كەلمىگەن ھىدايىتۇللا ئى-
شان ئىككى خەلىپىسىنى ئەھۋال ئىگىلەپ كېلىش ئۈچۈن ئاستا-
نىگە يولغا سېلىۋەتكەندىن كېيىن بىر ھەپتە يەتكۈدەك سۇ، ئو-
زۇق - تۈلۈكنى ئەكىرىۋېلىپ تالا - تۈزگە چىقماي ياتقانىدى.
شۇ سەۋەبلىك ئۆلۈم ۋەسۋەسىسى، يالغۇزچىلىق، مىڭ بىر مۇش-
كۈلاتتا قولغا كەلتۈرگەن سەلتەنىتىنى تارتقۇزۇپ قويۇش ھەس-
رىتى ئۇنى خۇددى دوزاخ ئازابى تارتقاندەك قىينىغانىدى. مانا
ئەمدى ئىككى ساداقەتمەن خەلىپە ئەكەلگەن مىش - مىش خەۋەر-
لەردىن كۆرە، سۇلتان ئىسمائىلخان ئوردىسىغا سۇقۇنۇۋېلىشقا
مۇۋەپپەق بولغان «غايىب يۇلتۇز» لەقەملىك مۇرىتىنىڭ ئەۋەت-
كەن مەكتۇپى ئۇنى بۆلەكچىلا جانلاندۇرۇۋەتكەنىدى. شۇڭا،
بىردىنلا مەي - شاراب، غىزاغا كۆڭلى تارتىپ قالغانىدى.

«...زاتىل ئەقتاب مۇرىتىم غايىب يۇلتۇزنىڭ ئېيتقانلىرى كەل-
گەي، ئىلاھىم. مەنچە بولسا دەھرىي سۇلتان ئىسمائىلخان بىلەن
مۇرتەت مەختۇمزادە يامانلىشىپلا ئەمەس، بەلكىم كېلىشتۇرگى-
سىز ئاداۋەتلىشىپ قان بولۇشۇپ كەتكەي، ئىلاھىم. ئى ياراتقان
ئاللا ئىگەم، ئى جەننەتماكان مازار پادىشاھى پەدەرى بۇزرۇكۇم،
كۆزدىن ئايرىساڭمۇ ھاسىسىدىن ئايرىمايدىغان ساخاۋەت ۋە ئىنا-
يىتىڭ بار.

سەئىدىيە تەسەررۇپىدا ھەرقاچان ئىسھاقىيەچىلەرنىڭ ئوشۇ-
قى سىيا چۈشۈپلا تۇرۇۋاتىدۇ. سەلتەنەت، نۇسبەت ھەرقاچان
ماڭا يۈزلەنسە، شۇ ھامان ئارقىسىنى قىلىپ كەلدى. دەھرىي
سۇلتان ئىسمائىلخاننىڭ ئول مۇرتەت مەختۇمزادىگە ھېچقانداق
مەنسەپ - مەرتىۋە ئىنئام قىلماسلىقىدا، سەلتەنەت - يۇرتدارچى-
لىق ئىشلىرىغا يېقىنلاشتۇرماسلىقىدا، ھەتتا ئىسھاقىيە سۇلۇكى-

ـدىكى سەركەردە ئەمىرلەرنى مۇھىم مەنسەپلىرىگە قويماسلىقىدا
چوقۇم بىر گەپ بار. ئۇ ئۆزىدىن ئىلگىرىكى خان ـ سۇلتانلار-
نىڭ ساۋتىقنى ئىپسىدە مەھكەم تۇتقان. شۇ سەۋەبلىك سەلتەنەت
بىلەن سۇلۇك ئارىلىقىدا بوشلۇق قالدۇرماقچى بولغان. ئۆزىگە
كۆپ ياردەملەرنى قىلغان ئىسهاقىيەچىلەرنى ئۇنۇملۇك چەكلەپ
تۇرۇش ئۈچۈن بىزلەركىم سۇلۇكى ئىشقىيەچىلەرگە كەڭ قول-
لۇق، سىلى رەھىم قىلغان گەپ. ئىسمائىلخان ھەقىقەتەن پەم
ـ پاراسەتلىك، قۇۋ ھىيلىگەر سۇلتان ئىكەن. ئەمما، مەن بۇ
كاۋاكتىن ياخشى پايدىلىنىشنىم، پەم بىلەن ئارىغا نىزا ـ ئاداۋەت
ئۇرۇقىنى تېرىپ مەخدۇمزادە بىلەن سۇلتاننى ئىت بىلەن
مۈشۈكتەك ئۆچلەشتۈرۈشۈم كېرەك. مېنىڭ شۇنچىۋالا قىلغان
ئەجىر ـ مېھنەتلىرىم نېمە ئۈچۈن شۇنچە تېز بىكارغا كەتتى؟
توغرا، مەن بارلىق ئۈمىدىمنى ئۆزۈم قوللىغان، يۆلىگەن خانزادە
يولۋاسخانغا باغلىدىم، ئەمما، ئۇ مەقسىتىگە يېتىپلا، تەختتە
ئولتۇرغاندىن كېيىن ئۆزى بىلگەننى قىلدى. مەنسەپ ـ مەرتى-
ۋە، ئىمتىيازدا مەن يەنىلا ئۇنىڭدىن تۆۋەن ئورۇندا تۇرۇپ
قالدىم، سۇلتان ئىسمائىلخانمۇ مەخدۇمزادىگە ۋاپا قىلماپتىغۇ،
ئەينا. بولدى بەس. ئەمدى ھەر قانداق خان، خانزادىلەرگە بېقىن-
مايمەن. ئۇلاردىن پايدىلىنىپ بولساملا ئەسكى كالاچنى سېلىپ
تاشلىغاندەك ئۇلارنى چۆرۈپ تاشلاپ، سەئىدىيە تەختىدە ئۆزۈم
ئولتۇربمەن. پادىشاھ ئىشان خان بولىمەن. شۇنداق قىلساملا
سەئىدىيە تەسەررۇپىدا سۇلۇكى ئىشقىيەنىڭ تۇغ شەددىسىنى ئەبە-
دىلئەبەد لەپىلدىتەلەيمەن. ئى مازار پادىشاھى پەدەر بۇزرۇكۇم،
يەنە بىر قېتىم نۇسرەت قازىنىشىم ئۈچۈن ھەرقانداق بەدەل
تۆلەشكە مەن رازى، قالغىنىغا ئۆزۈڭ مەدەت قىلغايسەن...»

بىر ئاش پىشىم ۋاقىت ئۆتكەندە موللا ساقى بىلەن موللا
نەقى خەلىپىلەركىرىپ كەلدى ـ دە، سۇپىغا داستىخان راسلى-
دى. داستىخانغا پۈتۈن سېلىپ كاۋاپ قىلىنغان بىر ئوغلاق،

بىر قوزا گۆشى ۋە ئون نەچچە دانە باچكا گۆشىنى قويدى.

كۆتۈرۈپ كەلگەن يوغان ئىككى كوزىنىڭ ئاغزىنى ئېچىۋە-
دى، كۈچلۈك ئېچىتىلغان شارابنىڭ پۇرىقى خۇتبىخانىنىڭ ئى-
چىنى بىر ئالدى. ئۇلار ئىشان خوجىسىنىڭ قولىغا سۇ بەرگەن-
دىن كېيىن داستىخاندىكى نېمەتلەرگە تەكەللۇپسىزلا قول ئۇزات-
تى. بىر چۆگۈن چاي قاينىغۇچىلىك شالاپ ـ شۇلۇپتىن كې-
يىن، ئۇلار كار ـ كار كېكىرىشىپ ئۆرە بولۇشتى. ئوغلاق،
قوزا كاۋاپلىرىنىڭ ئازلا بىر قىسمى بىلەن بىرنەچچە باچكىلا
ئېشىپ قالغانىدى.

— قېنى ئەمدى شاراب ئىچەيلى، تەقسىرلىرىم، — دېدى
كاۋاپقا تويۇپ تازا ئۇسسىغان ئىشان.

مۇزدەك شاراب يوغان جانان چىنىلەرگە بۇلدۇقلاپ تۆكۈ-
لۈپ، ئىشان بىلەن ئىككى خەلىپىنىڭ ئارىلىقىدا ئايلىنىپ
تۇردى.

— ئەتە ئەتىگەن بىر پارچە مەكتۇپ پۈتۈپ قويىمەن، موللا
ساقى خەلىپە، سىلى مەكتۇپنى ئېلىپ قەشقەرنىڭ يېڭى ئەمىرى
مىرزا ھەيدەر دوغلاتىغا تاپشۇرۇپ بەرسىلە.

— خوش، — دېدى موللا ساقى جانان چىنىدىكى لىپمۇلىق
شارابنى ئاچ كۆزلۈك بىلەن سۈمۈرگەچ.

— ئەمىرگە مەكتۇپنى تاپشۇرۇپ بەرگەندىن كېيىن قەشقەر-
دىكى مۇرىت ـ يارەنلەرگە ئەتىدىن باشلاپ ھەزرەت خانىقاسىدا
داش قاينىتىدىغانلىقىمىز توغرۇلۇق خەۋەر بېرىۋەتكەيلا، ئەمماكى
بىزلەركىم پىرى بۇزرۇكلىرى توغرۇلۇق ئېغىزلانمىغايلا.

— خوش، — دېدى موللا ساقى بوشىغان جانان چىنىنى
موللا نەقىگە ئۇزىتىپ تۇرۇپ، — جەررە ـ ساما، ھەلقە ـ
سۆھبەت ئېلىپ بارامدۇق، پىرىم؟

— ئەلۋەتتە، — دېدى ئىشان، — مەركىت، شېھىتدۆڭ،
مارالبېشى، ئارتۇچ، سېرىققولدىكى سۇلۇك مەسئۇللىرىمىزغا

چاپارمەن ماڭدۇرغايلا، ئۇل يۇرتلاردىكى مۇرىت - يارانلىرىمىز ھەزرەتكە كېلىپ تاۋاپتا بولغاي، بىزلەركىم پىرى بۇزرۇكلىرنىڭ سېغىنىشلىق سالىمىنى يەتكۈزگەي.

— خوش.

— تەقسىرىم، — دېدى ئىشان موللا نەقى خەلىپىگە يۈزلىنىپ، — ئۆزلىرى ئەتىلا ئاستانىگە يولغا چىقىپ، ئاستانىدىكى مۇرىت - يارانلارنى ھەرىكەتلەندۇرگەيلا.

— خوش، — دېدى موللا نەقى.

— ئاستانىدىكى مۇرىت - يارانلار ئىسھاقىيەچى مۇرتەتلەرنىڭ ئۆيۋاقلىرىغا ئوت قويسۇن، مال - چارۋىلىرىنى ئۆلتۈرسۇن.

— بۇ ••• قانداق بولار، پىرىم، — دېدى موللا نەقى ئىشاننىڭ مۇددىئاسىنى چۈشەنمەي، — ئاستانىدە ئىسھاقىيەچىلەر ئىتتىنىڭ قۇرتىدەك مىغىلداپ كەتتى. ئۇلارنىڭ بىر تۇياق مال چارۋىسىغا زەخمە يەتكۈزسەك، بىزنىڭ ئون يارەنىمىزنىڭ جېنىنى ئالىدۇ. بىر ئىسھاقىيەچى مۇرتەتنىڭ ھويلا - قورۇسىغا ئوت قويساق، يۈزلەپ ئىشقىيەچى يارەنلىرىمىز ماكانسىز قالىدۇ•••

— مەنچە بولسا ئىسھاقىيەچى مۇرتەتلەر ئۈنىڭدىنمۇ ئاشۇراق ئۆچ ئالغاي، — دېدى ئىشان خىرقىراپ كۈلۈپ، — كالىللىرىنى ئىشلەتسىلە، تەقسىرىم، سۇلتان ئىسمائىلخان سۇلۇكى ئىشقىيە تەقىبىنى چەكلەش، دەۋەتى ئىسھاقىيە تەرغىباتىنى توختىتىش خۇسۇسىدا پەرمان جاكارلاپتىغۇ. بىز مەختۇمزادە خوجا ئابدۇللا ئىشانىنى خاننىڭ بۇ پەرمانىغا خىلاپلىق قىلىشقا مەجبۇرلايمىز. دېمەككى، بىز خۇپىيانە ئوت قويىمىز، ئۆلتۈردىمىز، غەلىبە نۇسبىتىدىن ئىشتىنىغا پاتماي قالغان ئىسھاقىيەچى ئازغۇنلار بولسا نېرى - بېرىسىنى ئويلىمايلا ئاشكارا ئوت قويىدۇ، ئۆلتۈرىدۇ. نەتىجىدە ئىسھاقىيەچىلەر خان يارلىقىغا

ئاشكارا خىلاپلىق قىلغان بولىدۇ - دە، سۇلتان بىلەن مەختۇمزادىلەر ئوتتۇرىسىدا نىزا - ئاداۋەت ئۇرۇقى چېچىلىدۇ. ئۇن - يىگىرمە يارانلىرىمىزنىڭ ئۆلتۈرۈلۈشى، ماكانسىز قېلىشى مۇددىئا - مەقسەتلىرىمىزنى روياپقا چىقىرىشىمىز ئۈچۈن ھېچ گەپ ئەمەس. چۈشىنىشلىك بولدىمۇ، خەلىپەم؟

— چۈشىنىشلىك بولدى، — دېدى موللا نەقى خەلىپە ئىشان پىرىنىڭ مۇددىئاسىنىڭ تېگىگە تولۇق يېتىپ.

ھىدايىتۇللا ئىشان بۇ ئىككى خەلىپىنىڭ مۇھىم تەدبىر، ھىيلە - مىكىرلەرگە كاللىسى يەتمىگىنى بىلەن، پىلان - مۇددىئاسنى تەپسىلىي چۈشەندۇرۇپ، يول كۆرسىتىپ قويسا، بۇيرۇغان ھەرقانداق ئىشنى مۇددىئاسىدىن ئاشۇرۇپ، ھەقدادىغا يەتكۈزۈپ ئورۇندايدىغانلىقىنى ئوبدان بىلەتتى. شۇڭا، يەنە ئارتۇقچە ئېزىپ - ئىچۇرۇپ ئولتۇرمىدى.

— خانىقادا خېلى كۆپ يارانلار دىدارلىرىغا تەلمۈرۈپ ئولتۇرۇپتۇ، — دېدى موللاساقى، — ئەمدى بۇ خۇپىيانە خانىدا تۇرۇۋۆرمەي ئۈستىگە چىقسىلا بولۇرمۇ، پىرىم.

— ھازىرچە چىقماي تۇراي، قەشقەر ئەمىرى مىرزا ھەيدەر دوغلاتنىڭ مەقسەت - مۇددىئاسىنى بىلىپ بېقىپراق بىر گەپ بولۇر.

— بايام خوجىزادىلەر ئۆزلىرىنى كۆپ سوراپ كەتتى. ئوغۇللىرىنىڭ گېپىنى ئاڭلاپ ئىشاننىڭ كۆزلىرى ئاتىلىق مېھرىدىن ئوت بولۇپ ياندى. ئارىلىقى شۇنچە يېقىن تۇرۇپ ئىشاننىڭ پەرزەنتلىرى بىلەن كۆرۈشمىگىنىگە خېلى كۈنلەر بولۇپ قالغانىدى. شۇ دەقىقىدە ئىشان بۇ گۆرگە ئوخشايدىغان يەر ئاستى سارىيىدىن يۈگۈرۈپ چىقىپ ئوغۇللىرىنى باغرىغا باسقۇسى، پېشانىسىدىن سۆيگۈسى كېلىپ كەتتى، ئەمما يەنىلا ئۆزىنى تۇتۇۋالدى، ھاياجاندىن لەۋلىرى تىترىدى.

— خوجىزادىلەرگە پەدەر بۇزرۇكلىرى پات يېقىندا يوقلاپ

كەلمەكچى دەپ ئېيتىپ قويسىلا، — دېدى ئىشان موللا ساقىغا قاراپ.

— ياپچانلىق يارانلىرىمىزدىن ئابلىز سوپۇم پىر بۇزرۇكىمىز بىلەن دىدار مۇلاقەتتە بولۇپ ئىككى ئالەملىك ساۋاب ئىزدەپ دۇئا ئېلىش ئۈچۈن بىر ئاجىزەسىنى ئەكەلگەنىكەن، ئۆزلىرىنى يوق ئىدى دېسەك، تەلىيىم كاج ئىكەن، ئىشان پىرىم بىلەن كۆرۈشەلمەيدىغان ئوخشايمەن دەپ قاقشاپ تۇرىدۇ.

— ئاجىزەسىنى دۇئا قىلدۇرماقچىمىكەن؟ — دېدى ھىدايىتۇللا ئىشان قۇلاقلىرى دىڭ بولغان ھالدا.

— ئۇل ئاجىزەسىنى مەن ئۈچۈن تاپشۇرۇۋېلىپ، ئۆزىنى قايتۇرۇۋېتىڭلار.

— بايا بىزمۇ شۇنداق ئويلىغان، لېكىن ئۇل ياران پىرىمنىڭ جامالىنى كۆرەلمىسەممۇ مۇبارەك ئاۋازىنى ئاڭلىسام بولاتتى دەپ كاجلىق قىلىپ تۇرۇۋالدى. تۇرقىدىن قارىغاندا قىزىلگۈلنىڭ غۇنچىسىدەك بىر قىز ئىكەن دېسىلە ئۇ، پىرىم.

بىر ھەپتىدىن بېرى يەر ئاستى سارىيىدا ئىنسۇ جىننى كۆرمەي يالغۇز ياشىغان ئىشاننىڭ مانا ئەمدى شاراب تەسىرىدە ھايۋانىي نەپسى ئويغىنىپ كەتكەنىدى. شۇڭا، ئۇ تاقىتى تاق بولغان ھالدا جاۋاب بەردى.

— ئۇنداق بولسا ئۇل ساداقەتمەن مۇرشىدىمنى باغدىكى خاسىيەتلىك سۆگەتنىڭ تۈۋىگە باشلاپ كېلىڭلار، ئاۋازىمنى ئاڭلاپ مۇرادى ھاسىل بولغاي.

— خوش، — موللا ساقى بىلەن موللا نەقى سىرتقا قاراپ ماڭدى.

ھىدايىتۇللا ئىشان يەر ئاستى قەسرىنىڭ باغقا تۇتىشىدىغان لەخمە يولى بىلەن بىر تال شامنى قولىغا ئېلىۋالغىنىچە قېرى سۆگەتنىڭ ئاستىغا كەلدى-دە، يۆلەپ قويۇلغان شوتا بىلەن يۇقىرىغا ئۆرلەپ سۆگەتنىڭ قارنىغا چىقتى.

ئىككى خەلپە قىزنى يېنىدا ئولتۇرغۇزغىنىچە مۈگدەۋاتقان ياپچانلىق دېھقاننىڭ قېشىغا كەلدى.

— ئىشان بۇزرۇكۋارىمىز بەيتۇل مۇقەددەسنى تاۋاپ قىلىش ئۈچۈن ئۆتكەن ھەپتە كەشپۇ كاراماتىنى ئىشقا سېلىپ شور دەرياسى تەرەپكە ئۇچۇپ كەتكەنىدى، — دېدى ئۇلار ئابلىز سوپۇمغا قاراپ، — پىرىمنىڭ شۇ تاپتا ئەرشتە ياكى زېمىندا ئىكەنلىكىنى بىزمۇ بىلمەيمىز. چاھار باغدا بىر تۈپ خاسىيەتلىك سۆگەت بار. پىرىمىزغا چىن يۈرىكىدىن ساداقەتمەنلىكىنى بىلدۈرگەن مۇرىتلارلا يۈرىكىدىن چىقىرىپ تۇرۇپ نالە قىلسا، شۇ خاسىيەتلىك سۆگەتنىڭ قارنىدىن پىرىمىزنىڭ مۇبارەك ئاۋازىنى ئاڭلىيالايدۇ. بېرىپ سىناپ باقسىلا، سوپۇم. خاسىيەتلىك سۆگەت ئارقىلىق قۇتبىل ئەقتابىمىزنىڭ ئاۋازىنى ئاڭلاشقا مۇشەررەپ بولۇپ قالسىلا، ئاللاتائالا ئىككىلى ئالەملىكلىرىنى بېرىدۇ.

— ئۇنداق بولسا ئاشۇ خاسىيەتلىك سۆگەتنىڭ قېشىغا تېزرەك بارايلى، خەلپىلىرىم، — دېدى ئابلىز سوپۇم ئۈمىدلەنگەن ھالدا.

ئىككى خەلپە ئابلىز سوپى بىلەن قىزنى قېرى سۆگەتنىڭ يېنىغا باشلاپ كەلدى.

— قېنى ئەمسە يۈرەكلىرىدىن چىقىرىپ تۇرۇپ ئىشان پىرىمىزنىڭ مۇبارەك نامىنى تىلغا ئېلىپ تۈۋلىسىلا، سوپۇم، — دېدى موللا ساقى.

ئابلىز سوپى تۈۋلاش ئۈچۈن ئاغزىنى ئۆمەللىدىيۇ يەنە توختاپ قالدى. ئىككى خەلپىگە قاراپ تارتىنىپ سورىدى:

— ئىشان پىر بۇزرۇكنىڭ نامىنى بىتەرەت تىلغا ئالسام قانداق بولۇر، مۆھتەرەم خەلپىلىرىم.

— پىرىمىزنىڭ نامىنى ئاللىقاچان تىلغا ئېلىپ بولدىلا، — دېدى موللا نەقى ئابلىز سوپىنىڭ ئەزمىلىكىدىن تېرىكىپ.

— بولسىلا، چاققان تۈۋلىسىلا، پىرىم ھەممىنى كۆرۈپ،

بىلىپ تۇرىدۇ. مۇشۇنداق ئەزمىلىك قىلىپ تۇرۇۋەرسىلە ئىشان
پىرىمىز ئاجىزەلىرىنى قوبۇل قىلماي بەتد دۇئا قىلىپ قويمىسۇن
يەنە.

موللانەقىنىڭ ۋەسۋەسىگە سېلىشىدىن ئابلىز سوپى ۋەھىمد-
گە چۈشتى، ئەزايىنى قارا تەر باستى، قەبرى سۆگەتكە قاراپ نىدا
قىلدى.

— پىرىم، ئى ئىشان ۋەلىيۇللا خوجام، مەنكى ياپچانلىق
مۇرىتلىرى ئابلىز سوپۇم بولۇرمەن، تونلىرىنىڭ پېشىدىكى مۇبا-
رەك چاڭلىرىنى كۆزۈمگە سۈرتۈش ئۈچۈن ئالايتەن كېلىۋىدىم،
ئىككى ئالەملىك دۇئالىرىنى سېغىنىپ ... ئاجىزەمنى باشلاپ
كېلىۋىدىم...

ئابلىز سوپى ھاياجاندىن بوغۇلۇپ گېپىنى داۋاملاشتۇرالماي
قالدى، كۆزلىرىدىن بوراندەك ياش تۆكۈلدى، قەبرى سۆگەتنى
قۇچاقلاپ ھۆركىرەپ يىغلىۋەتتى.

— ئى ساداقەتمەن مۇرىتىم ئابلىز سوپى، — دېگەن سادا
كەلدى قەبرى سۆگەتنىڭ قارنىدىن، يەرنىڭ تېگىدىن چىقىۋاتقاند-
دەك ئاڭلانغان بۇ ئاجايىپ سىر - مۆجىزىدىن ئېسىنى يوقاتقان
ئابلىز سوپى سۆگەتنىڭ تۈۋىگە موككىدە يىقىلىپ تىزلاندى، —
جانابلىرىنىڭ بىزلەركىم قۇتبىل - ئەقتابى پىرى بۇزرۇكلىرىغا
بىلدۈرگەن ساداقەتمەن، خالىس نىيەت - ئىقباللىرى ئىككى كۆن
ئاۋۋال كۆڭلىمىزگە ئايان بولغان. مەن بەيتۇل مۇقەددەستە تۇ-
رۇپ ئۆزلىرىگە كۆپ دۇئالارنى قىلدىم. ئەۋلىيا - ماشايىخلارغا
بۇيرۇپ جەننەتۇل - مەئۋادىن بىر كىشىلىك ھەشەمەتلىك قەسىر
راسلاتقۇزدۇم ھەم ئۆزلىرىگە زاتىل ئەقتابلىق ئۇنۋانىنى ھەدىيە
قىلدىم. سائادەتمەن ئىشقىيە سۇلۇكىمىز يولىغا ئۆزلىرىنى
ئاتاپ، ھەققە يېتىش ئۈچۈن تىرىشقايلا. مەن ھازىر ئەرشتە
ئەۋلىيا - ماشايىخلار بىلەن مۇلاقەتتە بولۇۋاتقانلىقىم ئۈچۈن كۆپ
ۋاقتىم يوق. ئاللا خالىسا كېلەركى جۈمە كۈنى ھەزرەت خانىقا-

سىدا كۆرۈشكەيمىز، ئامىن.

ھاياجاندىن ئەس - ھوشىنى يوقاتقان ئابلىز سوپى شۇ دەقد-
قىدە ئۆزىنىڭ نەدىلىكىنى ئۇنتۇپ قالغانىدى. موللا ساقى بىلەن
موللانەقى ئۇنىڭ قولتۇقىدىن يۆلەپ باغدىن ئاچىقتى - دە،
خانىقانىڭ ئالدىدىكى سۇپىغا ئولتۇرغۇزۇپ قويدى.

— ئاجىزەلىرىنى ئىشان پىرىمىنىڭ ھەرىمىگە ئەكىرىپ قوي-
ساق بولۇرمۇ؟ زاتىل ئەقتابىم، — دېدى ئۇلار.

— بولسا شۇنداق قىلغايلا، — دېدى بىر ئاز ئېسىگە كەلگەن
ئابلىز سوپى، — توۋا، ئىشان پىرىمىزنىڭ كەشپۇ كارامەتلىرى
نېمىدېگەن كاتتا - ھە، مېنى كۆرمەي تۇرۇپلا ئىسمىمنىڭ ئابلىز
سوپى ئىكەنلىكىنى ئەجەب بىلىۋاپتا؟ ئى ياراتقان ئىگەم، كېلەر-
كى جۈمە كۈنى پىرى بۇزرۇكۇمنىڭ مۇبارەك جامالىنى كۆرۈۋال-
غۇچىلىك ئۆمۈر نېسىپ قىلغايسەن. زاتىل - ئەقتابلىقىم بىلەن
جامالىڭنى كۆرۈشكە نېسىپ قىلغايسەن...

ئابلىز سوپى ئىككى ئالىقىنىنى جۈپلەپ ئاللاغا ئارزۇ -
ئارمانلىرىنى بايان قىلىپ تۇرغاندا ئىككى خەلپە ئۇنىڭ ئەمدىلا
ئون ئىككى - ئون ئۈچ ياشلارغا كىرگەن قىزىنى يېتىلەپ ئىشان
قەسىرىنىڭ خۇتبىخانىسىغا ئەكىردى - دە، بەلۋېغى بىلەن نېمە
بولغانلىقىنى بىلەلمەي تۇرغان قىزنىڭ كۆزىنى مەھكەم تېڭىپ،
يەر ئاستى سارايغا تۇتىشىدىغان لەخمىگە چۈشۈردى. لەخمە ئارقد-
لىق بىتاقەت بولۇپ ئولتۇرغان ئىشاننىڭ ئالدىغا ئەكىردى.

— ئەتە ئەتىگەن كۆرۈشەيلى، پىرىم، — دېدى ئۇلار ئىشانغا
ئېگىلىپ سالام قىلىپ.

ئۇلار لەخمىنىڭ چىقىش ئېغىزىغا يېتىپ كېلەي دېگەندە يەر
ئاستى سارىيىنىڭ خۇتبىخانىسىدىن قىزنىڭ «ئانا!» دەپ چىر-
قىرىغان ئېچىنىشلىق نالىسى ئاڭلاندى. ئىككى خەلپە بىر -
بىرىگە مەنىلىك قاراپ كۈلۈپ قويۇشتى ۋە بۇ ئېچىنىشلىق نالد-
دىن خۇددى يېقىملىق مۇزىكا ئاڭلانغاندەك زوقلىنىپ كېتىشتى.

3

مىلادىيە 1671 ـ يىل، يىل بېشى.

بامدات ۋاقتى بىلەن يېغىشقا باشلىغان قار تېخىچىلا لەپىلدەپ چۈشۈۋاتاتتى. شۇ سەۋەبلىكمۇ يولدا يولۇچىلار تولىمۇ شالاڭ ئىدى. مەھەللە ـ قىشلاقلاردا قار پومزىكى ئېتىشىپ ئويناۋاتقان باللاردىن باشقا چوڭ ئادەملەر كۆزگە چېلىقمايتتى. تۆت ئېگەرلىك ئات، ئىككى تۆگە، بىر مەپە ۋە ئىككى يۈك ھارۋىسى لەپىلدەپ چۈشۈۋاتقان قارغا قارىماي سەپىرىنى داۋاملاشتۇرۇپ چاھارباغ① تەۋەسىگە يېقىنلاپ قالغانىدى. تۆگىلەرنىڭ بۇرنىدىن ئۆتكۈزۈلگەن چۇلۇك يۈك ھارۋىسىغا چېتىپ قويۇلغانىدى. ئاتلارنىڭ ئىككىسىگە ئادەم مىنىۋالغان بولۇپ، بىردىن ياياق ئاتنى يېتىلىۋالغانىدى. ئاتلىق ئادەملەر ۋە ھارۋىكەشلەر قېلىن جۇۋىلارغا مەھكەم ئورىنىۋالغان بولسىمۇ سوغۇقتا يەنىلا دۈگدىيىشىپ كەتكەنىدى. ئادەملەرنىڭمۇ، ئات ـ ئۇلاغلارنىڭمۇ ئاغزى ـ بۇرنىدىن ھەر نەپەستە پۇرقىراپ ھور چىقىپ ساقال ـ بۇرۇت، تۇمشۇقلىرى قىراۋداپ، چوكا مۇز تۇتقانىدى. ئۈستى كۆن رەخت بىلەن چۈمكەلگەن مەپە خۇددى كۆچمە ئۆيگىلا ئوخشايتتى. تۆت ئات قېتىلغان بۇ مەپە ئادەتتىكى مەپىلەردىن خېلىلا چوڭ بولۇپ ئىچى تولىمۇ ئازادە ئىدى. مەپىنىڭ ئوتتۇرىسىغا قويۇلغان چويۈن ئاتەشداندىكى ئۆرۈك ئوتۇنىنىڭ كۆمۈرى يېلىنجاپ يالقۇن تارتىپ مەپە ئىچىنى ئىللىتىۋەتكەنىدى. ئۈچ كىشى ئاشۇ ئاتەشداننى چۆرىدەپ ئازادە ئولتۇرۇشاتتى.

سودىگەرلەر سىياقىدا كىيىنىۋالغان بۇ ئۈچ كىشى — سۇلتان ئىسمائىلخان، ئەمىرى كەبىر مىرزا باباقبەگ ۋە مەلىكە

① چاھارباغ — ھازىرقى قاغىلىق ناھىيىسىنىڭ چارباغ يېزىسى.

مۆھتەرەم خېنىم ئىدى. خىزمەتچى سىياقىدا كىيىنىۋالغان ئىككىلەن بىلەن ھارۋىكەش ۋە ئاتلىقلار ئىسمائىلخاننىڭ خاس قورۇقچى يىگىتلىرى ئىدى. ئۇلار مۇشۇنداق تۇرقى بىلەن سالاھىيىتىنى يوشۇرۇپ ئوردىدىن مەخپىي چىققاندىن بېرى ئەل ئارىسىنى ئارىلاپ، ئاۋامنىڭ ھال ـ ئەھۋالىنى تەكشۈرۈۋاتاتتى.

— ئەمىرى كەبىر جانابلىرىنىڭ مەسلىھەتىگە كىرىپ بۇ قېتىمقى خۇپىيانە زىيارەتنى ئىختىيار ئەتكىنىمىز ياخشى بولغانىكەن، — دېدى ئىسمائىلخان بۇرنىدىن ئېقىۋاتقان سۇنى يىپەك قولياغلىقى بىلەن ئېرتىپ تۇرۇپ. زۇكامداپ قالغانلىقى ئۈچۈن خاننىڭ ئاۋازى غاراڭ ـ غۇرۇڭ چىقاتتى، — ئۆز كۆزۈم بىلەن كۆرمىگەن بولسام رەئىيەت كۈنىنىڭ بۇ دەرىجىدە بەتتەرلىكىگە زىنھار ئىشەنمىگەن بولاتتىم.

— ئەپسۇس، خان ئاتامغا تۇمۇ تېگىپ قېلىپ سەپىرىمىزنى خوتەنگىچە داۋاملاشتۇرالمايدىغان بولدۇق ـ دە، — دېدى مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم.

— خۇدا خالىسا يازىچە خوتەن تەرەپلەرنىمۇ ئارىلايمىز، — دېدى مىرزا باباقبەگ، — ئەسلىدە قارغىلىقتا بارماي خوجائېرىقدىنلا① ئوردىغا قايتقان بولساق ياخشى بولاتتى. خان ئالىيلىرىغا تەگكەن تۇمۇ شىپا تاپماي كۆپ ھەرەج تارتقۇزدى.

— مۇشۇنداق زىمىستاندا رەئىيەتنىڭ تارتقان ئازابلىرى ئالدىدا مېنىڭ بۇنچىلىك ھەرەج تارتىشىم قانچىلىك ئىشتى دەيلا، ئەمىرى كەبىر، — دېدى سۇلتان ئىسمائىلخان، — كۆرمەملا ئۇل بىچارىلەرنىڭ يا يېگىلى يوق، يا كىيگىلى يوق تۇرقىنى، قىش سوغۇقىغا بەرداشلىق بېرەلمەي ئۆلۈپ ـ تارتىپ قالسا ئۇۋالى بىزلەركىم خان ـ سۇلتانلارغا بولمامدۇ، ياراتقان ئىگەم بۇ گۇناھلىرىمىزدىن ئۆتكەيمۇ؟...

① خوجائېرىق — قاغىلىق ناھىيىسىگە تەۋە تىزناپ دەرياسى بويىغا جايلاشقان بىر يېزا.

— كۆڭۈللىرىنى يېرىم قىلمىسىلا، قىبلىگاھىم، — دېدى
مىرزا بـابـاقبەگ، — ئوردىغا قايتقاندىن كېيىن ھەرقايسى
يۇرت ـ ئايماقلاردىكى ئەمىر ـ بەگلەرگە كەمبەغەل، يېتىم ـ
يېسىر، تۇل خوتۇن، يېتىم ـ ئوغۇللارنىڭ ھالىدىن خەۋەر
ئېلىپ، خانلىق خەزىنىگە تاپشۇرۇشقا تېگىشلىك خىراجەتتىن
خەير ـ ساخاۋەت قىلىشقا يارلىق چۈشۈرسىلە، ئۇلارنىڭ قارا
قىشتىن ئامان ـ ئېسەن چىقىشىغا كۆپ ياردىمى بولىدۇ،
— ھېلىمۇ ئىككى ھارۋىدا لىق ئېلىپ ماڭغان كىيىم ـ
كېچەك، ماتا ـ رەخت، پۇل ـ پۇچەكلىرىمىز تۈگەيلا دەپ
قالدى، — دېدى مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم. ئۇ يىگىتلەردەك
ياسىنىۋالغان بولۇپ، قۇلىقىغىچە چۆكۈرۈپ كىيىۋالغان يېڭى-
سارچە كۆرپە تەلپىكى چىرايىغا خويمۇ ياراشقانىدى.
— ھېلىمۇ يول بويى سېتىۋالغان، تېگىشكەن ماللىرىمىز-
نىڭ تايىنى يوق، ئەكەلگەن ماللىرىمىزنى ئاشۇ موھتاجلىققا قال-
غان بىچارىلەرگە ئۈلەشتۈرۈپ ماڭدۇق. بىزگە ئوبدانراق زەن
سالغان كىشى سودىگەر ئەمەسلىكىمىزنى بىر قاراپلا بىلىۋالالاي-
دۇ. ئەلمىساقتىن تارتىپ بىزدەك زىيان تارتىشنى ياخشى كۆرى-
دىغان سېخىي سودىگەرلەر بولۇپ باقمىغان بولغىيتتى ھەرقاچان.
ئەل ـ رەئىيەت ئەھۋالىنىڭ بۇنچىلىك قاتتىقلىقىنى بىلگەن بول-
ساق، ئىككى ھارۋا ئەمەس يىگىرمە ھارۋا يۈك تەييارلىۋالغان
بولار ئىكەنمىز.
— خوجائېرىق قىشلىقىدىكى ھېلىقى ئون نەچچە ئۆيلۈك
سۇلۇكى ئىشقىيە مۇرىتلىرىنىڭ ئۆيىنى راستتىنلا سۇلۇكى ئىس-
ھاقىيە مۇرىتلىرى كۆيدۈرۈۋەتكەنمىدۇر؟ — دېدى مىرزا باباق-
بەگ ئويچانلىق بىلەن.
— بىرنېمە دېمەك تەس، — دېدى ئىسمائىلخان.
— ھازىر ھەرقانداق پېشكەللىكنى، بالا ـ قازانى بىر سۇ-
لۇكتىكىلەر يەنە بىر سۇلۇكتىكىلەردىن كۆرىدىغان بولۇۋېلىش-

تى، ئەدناسى يېگەن تامىقى ئاغزىنى كۆيدۈرۈۋەتسىمۇ، گېلىغا
تۇرۇپ قالسىمۇ ئۆزگە سۇلۇكتىكىلەردىن يامانلىشىدۇ. كۇزدىن
ئىشقىيە سۇلۇكىدىكىلەرنىڭ پىرئەزەمى خوجا ھىدايىتۇللا ئىشان
ھەزرەتلىرى سەلتەنىتىمىزگە زىممىلىك بىلدۈرۈپ قەشقەر ئەمى-
رى مىرزا ھەيدە دوغلاتى ئارقىلىق ئوردىغا مەكتۇپ يوللىغاندىن
بېرى، مەختۇمزادە خوجا ئابدۇللا ئىشان پىر بۇزرۇكىمىزمۇ
خوجا تەقىبىنى توختاتتى. سۇلۇك غوۋغالىرىمۇ ئاساسەن بېسى-
قىپ قالغانىدى...
— ئەمما يېقىندىن بېرى مەكىت، ئېلىشقۇ، پوسكام...
قاتارلىق يۇرتلاردا ئىككى سۇلۇكتىكىلەر بىر ـ بىرىنىڭ مال ـ
چارۋىلىرىنى ئۆلتۈرۈۋېتىدىغان، ئۆيۋاقلىرىغا ئوت قويۇۋېتىدى-
غان ئەھۋاللار يۈز بېرىۋېتىپتۇدەك، — دېدى مىرزا باباقبەگ
خانىنىڭ ئاغزىدىن گەپنى تارتىۋېلىپ.
— شۇنداقمۇ؟ — دېدى ئىسمائىلخان، — ئەجەب بۇ ئىش
توغرۇلۇق ھېچقانداق مەلۇمات تاپشۇرۇۋالمىدۇقغۇ ئەمسە.
— بەلكىم ئەھۋالدىن خەۋەر تاپقان ئەمىرلەر بۇ ئىشنى
كىچىك چاغلاپ، ئۇششاق ـ چۈششەك ئىشلار ئۈچۈن ئالىيلىرى-
نىڭ كۆڭۈل ئارامىنى بۇزمايلى دېيىشكەندۇر ئېھتىمالىم.
— خان ئاتامدىن بۇ ئىشلارنى يوشۇرغىنى ياخشى بولماپ-
تۇ، — دېدى مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم، — مۇشۇنداق چوڭ ـ
كىچىك سۇلۇك ماجىرالىرىنىڭ ئالدى ئېلىنمىسا، كېيىن بارغان-
سېرى ئەدەپ، سەلتەنىتىمىز ئۈچۈن بالا ـ قازا بولىدۇ. بۇ
ئىشلارنى ۋاقتىدا سۈرۈشتە قىلىش كېرەك. خوجا ھىدايىتۇللا
ئىشانىنىڭ زىممىلىك بىلدۈرۈپ مەكتۇپ يوللىشىمۇ خان ئاتام-
نىڭ سەلتەنەتنى سۇلۇكتىن مۇستەسنا تۇتۇش سىياسىتىنى قات-
تىق ئىجرا قىلىپ، مەختۇمزادە خوجا ئابدۇللا ئىشانغا يۈز ـ
خاتىر قىلمىغانلىقىغا قايىل بولغانلىقى سەۋەب بولغان.
— ئارى، — دېدى مىرزا باباقبەگ، — خوجائېرىقتىكى سۇ-

لۇكى ئىشقىيەچىلەرنىڭ ئۆي ـ ماكانلىرىنىڭ كۆيدۈرۈلۈشى كىـ
چىك ئىش ئەمەس. باشقىسىنى دېمىگەندىمۇ ئون نەچچە ئۆيلۈك،
بىرەر يۈزگە يېقىن ئادەم مۇشۇنداق قاراقشتا ماكانسىز قالدى،
گەرچە قىبلىگاھىمىز ئۇلارغا مېھىر ـ شەپقەت قىلىپ، ئۆي ـ
ماكانلىرىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈۋېلىپ قىشتىن ئامان ـ ئېسەن
چىقىۋالغۇدەك پۇل ـ پۇچەك، كىيىم ـ كېچەك، رەخت ـ ماتا
بەرگەن بولسىمۇ، ئۇلارنىڭ قەلبىدىكى سۇلۇكى ئىسھاقىيەچىلەرـ
گە بولغان ئۆچمەنلىكى تېخى بېسىلغىنى يوق. ئۇلارنىمۇ ئۆچ
ئالمايدۇ دەپ ھېچكىم ھۆددە قىلالمايدۇ.
— ئاستانىگە قايتقاندىن كېيىن مەختۇمزادە بۇزرۇكۋارىمىزـ
غا ئەھۋالنى ئېيتايلى. ھەرقايسى يۇرتلاردىكى مۇرىت ـ مۇخـ
لىس، سۇلۇك مەسئۇللىرىغا خان پەرمانىغا بويسۇنۇپ، سۇلۇكى
ئىشقىيە مۇرىتلىرى بىلەن ئۆچەكەشمەسلىك ھەققىدە پەرمان يولـ
لىغاي، — دېدى ئىسمائىلخان.
— بۇنىڭلىق بىلەن كۈندىن ـ كۈنگە ئەدەۋاتقان سۇلۇك
ماجىرالىرىنى ئۈنۈملۈك توسقىلى بولمايدۇ، خان ئاتا، — دېدى
مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم، — مەختۇمزادە خوجا ئابدۇللا ئىشان
بۇزرۇكچە بولسا پۈتكۈل سەئىدىيە تەسەررۇپىدا بىرمۇ سۇلۇكى
ئىشقىيە مۇرىتى بولمىسا ياخشىدى دەيدۇ. ئۇ ھېلىھەم سىلىنىڭ
سۇلۇكى ئىشقىيە مۇرىتلىرىغا قىلغان كەڭچىلىكلىرىدىن تولىمۇ
خاپا، ئاغزىدىن ئاشكارا چىقىرالمىغىنى بىلەن كۆڭلۈدە غومى
بار. ئۇل ئىشان ھەزرەتنىڭ كۆڭلىدىكىنى بىلگەچكىلا ھەرقايسى
يۇرتلاردىكى سۇلۇكى ئىسھاقىيە مۇرىتلىرىنىڭ خورىكى ئۆسـ
تۈن، خانلىق قانۇن ـ جاساقنى، يارلىق ـ پەرماننى كۆزگە
ئىلمايدۇ، ئوچۇق ـ ئاشكارا خىلاپلىق قىلىدۇ. مېنىڭچە، بۇ
ماجىرانى ئۈنۈملۈك چەكلەيمىز دەيدىكەنمىز، مەختۇمزادە خوجا
ئابدۇللا ئىشاننىڭ مۇرىت ـ مۇخلىسلىرىغا پەرمان چۈشۈرۈشنى
كۈتۈپ تۇرماستىن، خانلىق قانۇن ـ جاساقتا، سەلتەنەتنىڭ

سۇر ـ ھەيۋىسىگە تايىنىش كېرەك.
— مەسىلەن، قانداق قىلساق بولۇر، مەلىكەم؟ — دېدى
مىرزا باباقبەگ، گەرچە كۆڭلىگە پۈككەن بولسىمۇ خانغا يۈز
تۇرانە دېيىشكە جۈرئەت قىلالمىغان گەپلەرنى مەلىكە مۆھتەرەم
خېنىمنىڭ دەۋاتقانلىقىنى تۇيۇپ، مەلىكىنى سۆزلەشكە دەۋەت
قىلىپ.
— مەسىلەن، — دېدى مەلىكە، — خانلىقىمىز تەۋەسىدىكى
ھەرقانداق رەئىيەت سۇلۇك ماجىرالىرىنى پەيدا قىلسا، بۇ ماجىـ
رانىڭ مەيلى چوڭ، مەيلى كىچىك بولۇشىدىن قەتئىينەزەر،
ماجىرا تۇغدۇرغۇچىلارنىڭ بىردەك كاللىسى ئېلىنىدىغانلىقى
ھەققىدە ھەرقايسى يۇرت ـ بەگلىكلەرگە يارلىق چۈشۈرۈپ،
يارلىقنى جانلىق، قەتئىي ئىجرا قىلىش كېرەك.
— ھەق ـ ناھەقنى ئايرىمايدىكەنمىز ـ دە، — دېدى سۇلتان
ئىسمائىلخان ئىستىھزالىق كۈلۈپ.
— ھەرقانداق مەزھەپ ماجىرالىرىنىڭ ھەق ـ ناھەقىنى
ئايرىماق بەسى مۇشكۇلدۇر، — دېدى مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم
كۆز قاراشلىرىنى شەرھلەپ، — ئەمما بۇ سۇلۇك ـ مەزھەپ
ماجىرالىرىنىڭ سەلتەنىتىمىزنىڭ بىخەتەرلىكى، ئاۋامنىڭ خاـ
تىرجەملىكى، تىنچلىقىغا زىيان يەتكۈزىدىغانلىقى قىل سىغماس
ھەقىقەتتۇر. شۇنداق ئىكەن، ھەر يىلى سۇلۇكتىكى كۆكەرمە،
ئۇششۇق، جېدەلخورلارنىڭ كاللىسىنى ئېلىش ناھەقچىلىق بولـ
مايدۇ. پەقەت پەرماننى، قانۇن ـ جاساقنى ئىجرا قىلغۇچى
ئەمىر ـ بەگلەر بىر تەرەپكە ئېغىپ كەتمىسىلا بولدى.
مىرزا باباقبەگ قايىل بولغان ھالدا سۇلتان ئىسمائىلخانغا
قارىدى. ئەمما، خان ئىپادىسىز ھالدا كۆزلىرىنى يېرىم يۇمغىنىـ
چە ئولتۇراتتى.
شۇ ئەسنادا مەپە تۇيۇقسىز توختاپ قالدى. ئەجەبلەنگەن
مىرزا باباقبەگ مەپىنىڭ ئالدى پەنجىرىسىنى تۈسۈپ تۇرغان خۇـ

رۇم قاپقاقنى بىر ياقىغا قايرىپ مەپكەشكە توۋلىدى.

— نېمە ئىش بولدى؟ ئەجەب توختاپ قالدىڭلارغۇ؟

— مەلۇم بولغاي، ئالدىمىزدىكى مەھەللىدە چوڭ بىر جەڭگى - جېدەل بولغاندەك قىلىدۇ، — دېدى مەپكەش، — ئۇدۇل مېڭىۋېرىمىزمۇ ياكى ئايلىنىپ ئۆتۈپ كېتىمىزمۇ؟

مەپىدىكىلەر دەرھال يەرگە چۈشۈشتى. شىۋىرغانغا ئايلانغان قار توختىماي يېغىۋاتاتتى. ئالدى تەرەپتىكى ئانچە چوڭ بولمىغان كۆجۈم مەھەللىنى قويۇق ئىس - تۈتەك قاپلىغان بولۇپ، قوللىرىغا غولدا - توقماق ئېلىۋالغان بىر توپ ئادەم ئۇياقتىن - بۇياققا يۈگۈرۈشۈپ يۈرەتتى.

— بۇ قايسى يۇرت؟ — سورىدى ئىسمائىلخان تەشۋىشلەنگەن هالدا.

— خان ئالىيلىرىغا مەلۇم بولغاي، — دېدى يول باشلىغۇچى ياساۋۇل قول باغلاپ تۇرۇپ، — بۇ قاغىلىق قەلئەسى ئەتراپىدىكى چاھارباغ يېزىسى، مەھەللە ئىچىدە بىرەر توپىلاڭ بولغان ئوخشايدۇ.

— بېرىپ نېمە ئىش بولغانلىقىنى بىلىپ كەل؟ — دېدى مىرزا باباقبەگ ياساۋۇلغا.

يىگىت دەرھال ئاتقا مىندى - دە، ئۇچقاندەك چېپىپ كەتتى.

شىۋىرغان ئادەمنىڭ قۇلاق، بۇرنىغا رەھىمسىزلىك بىلەن چاڭگال سالغان بولۇپ، خۇددى ھەرە چاققاندەك ئېچىشتۇراتتى. سۆسەر جۇۋىغا مەھكەم قىمدالغان سۇلتان ئىسمائىلخان دۈگدىيىپلا قالغانىدى.

— بۇ شىۋىرغان سالامەتلىكلىرىگە زىيانلىق، ئالىيلىرى، - دېدى مىرزا باباقبەگ ئىسمائىلخانغا قاراپ، — مەپە ئىچىگە كىرىۋالسىلا، قىبلىگاھىم.

يۇرت ئىچىدە نېمە ۋەقە يۈز بەرگەنلىكىنى بىلگۈسى كېلىپ

تۇرغان ئىسمائىلخاننىڭ مەپىگە چىقىشقا رايى بارمىدى. مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم ئاللىقاچان ھەر ئېھتىمالغا قارشى ئوقياسى بىلەن ساداقنى بويىنىغا ئېسىۋالغان بولۇپ، پولات نەيزىسىنى نەشتەردەك سانجىلىۋاتقان شىۋىرغانغا قارىماي قولىغا ئېلىۋالغانىدى. ئۇزاق ئۆتمەي ياساۋۇل يىگىت قايتىپ كەلدى.

— سۇلۇكتىكىلەرنىڭ ماجىراسى ئىكەن، — دېدى يىگىت ئاتتىن سەكرەپ چۈشۈۋېتىپ، — سەۋەبىنى ئېنىق ئۇقالمىدىم، ھەرقايسى سۇلۇكتىكى مۇرىتلار بىر - بىرىنىڭ ئۆيلىرىنى كۆيدۈرۈشكەن ئوخشايدۇ. يەردە قانغا مىلىنىپ بىر قانچە ئادەم ياتىدۇ. ئۆلۈك - تىرىكلىكى نامەلۇم. يۇرت خەلقى ئىككى قاش بولۇپ بىر - بىرىگە هازىرلا ئېتىلىدىغاندەك ئەلپازدا تۇرۇشۇۋېتىپتۇ.

— ئۇنداق بولسا دەرھال بېرىپ جەڭگى - جېدەلنىڭ ئالدىنى ئالايلى، — دېدى مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم يېنىدىكى ئاتنىڭ ئۈزەڭگىسىگە دەسسەپ شاققىدە ئاتقا مىنىپ.

— ئالدىرىمىسىلا، مەلىكەم، — دېدى مىرزا باباقبەگ.

— بۇ جېدەلنى توسۇيمىز دەپ بېرىپ ئارىلىشىپ قالساق، خان ئالىيلىرىنىڭ ئامانلىقىغا تەسىر يېتىپ قالمىسۇن.

— بۇنىڭدىن ۋايىم يېمىسىلە، ئەمىرى كەبىر ئاتا، — دېدى مەلىكە، — خان ئاتام مەپىدىن سىرتقا چىقماي ئولتۇرسۇن، ئىككى نۆكەر مەپىدىن ئايرىلماي خان ئاتامنى قوغدىسۇن، بۇ ماجىرا سىلىنىڭ دېگەنلىرىدەك ئۇنچە چوڭقىيىپمۇ كەتمەس.

مىرزا باباقبەگنىڭمۇ بۇ جېدەلنى توسقۇسى بولسىمۇ ئاغزىدىن چىقىرالمىغانىدى. ئۇ سۇلتان ئىسمائىلخاننىڭ ئىپادە بىلدۈرمەي تۇرغىنىنى كۆرۈپ سورىدى:

— سىلىچە قانداق قىلساق بولۇر؟ قىبلىگاھىم، ناۋادا كاردىمىز بولماي كېتىپ قالساق، مۇشۇنداق قاتتىق شىۋىرغاندا ئۆلۈم - يېتىم بولۇپ قالمىسۇن دەيمىنا.

— مەيلى بارساق بارايلى، ئەمما تولىمۇ ئېھتىيات قىل-
ىڭلار، — دېدى ئىسمائىلخان مەپىگە چىقىۋېتىپ. شۇ ھامان
مىرزا باباقبەگمۇ ئاتتىن بىرىگە مىندى - دە، ھارۋىكەشلەرگە
قاراپ:
— ھەر ئېھتىمالغا قارشى ياراغلىرىڭلارنى يېنىڭلارغا ئېلى-
ۋېلىڭلار، — دېدى.
ئۇلار ئالتوپىلاڭ بولغان يەرگە كەلگەندە ئىككى تەرەپكە
بۆلۈنگەن ئادەملەر بىر - بىرىگە قار - يامغۇردەك تىل سېلى-
شىۋاتاتتى.
— ئەي نامۇسۇلمان ئىشقىيەچى خەرلەر، دەرھال چاھارباغ
تەۋەسىدىن چىقىپ كېتىش، بولمايدىغان بولسا خوتۇن - قىزلى-
رىڭلارغا كۆرسىتىپ تۇرۇپ سەنلەرنى كۆت قىلىۋېتىمىز.
— ئەي قارامۇسۇلمان ئىسھاقىيەچى توڭگۇزلار، چاھارباغ
بابائى ئەجدادلىرىمىزدىن تارتىپ بىز ئىشقىيەچىلەرنىڭ ماكانى-
دۇر، ياخشىلىقچە گۆرىدە توڭگۇز سۈرەتلىك بولۇپ قوپىدىغان
مەختۇمزادەڭنىڭ قېشىغا كېتىۋېلىش، بولمايدىغان بولسا خو-
تۇن - قىزلىرىڭنى كۆزلىرىڭگە كۆرسىتىپ تۇرۇپ بوغاز
قىلىمىز.
ھەر ئىككى سۇلۇكتىكىلەرنىڭ پەيلى تولىمۇ يامان ئىدى.
ھەر ئىككى تەرەپتىكى ئادەملەرنىڭ قوللىرىدا تاياق - توقماق،
پالتا - كەكە، ئارا - ئورغاق، پىچاق بار ئىدى. ئادەم سانىمۇ
بىر - بىرىدىن ئانچە پەرق قىلمايتتى.
— ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم، ئى مۆھتەرەم قېرىنداشلىرىم، —
دەپ سالام بەردى مىرزا باباقبەگ دەۋرەپ تۇرغان ئىككى توپنىڭ
دەل ئوتتۇرىغا كېلىپ، — مۇشۇنداق شۇۋرغانلىق كۈنلەردە
ئىسسىق ئۆيلىرىڭلاردە ئولتۇرماي، بىر - بىرىڭلارنىڭ كۆڭلىگە
ئازار بېرىشىڭلارنىڭ بائىسى نېمىكىن؟
— ئاۋۇ ئىشقىيەچى خەرلەر يارانلىرىمىزنى ئۇرۇپ ئۆلتۈ-

رۈۋەتتى، ئۇنىڭ خۇن قىساسىنى ئالماقچىمىز.
— سەن ئىسھاقىيەچى قارامۇسۇلمان توڭگۇزلارمۇ بىزنىڭ
ئۆي - ماكانلىرىمىزغا ئوت قويۇپ يارۇ بۇرادەرلىرىمىزنى دۇمبا-
لاشتىڭغۇ، بىلىپ قويۇش، بىزمۇ خۇن قىساسىمىزنى ئالماي
تۇرۇپ پەيلىمىزدىن ھەرگىز يانمايمىز.
— بۇنداق جېدەل - ماجىرا قىلىشساڭلار بىھۇدە قان تۆكۈ-
لۈشتىن باشقا ھېچقانداق پايدا ئالالمايسىلەر، — دېدى مىرزا
باباقبەگ سالام قىلىپ، — ئۇنىڭدىن كۆرە قاغىلىقتا بېرىپ بەگكە
ئەرز قىلساڭلار ھەق - ناھەقنى لىللا ئايرىپ قويسا ياخشى
ئەمەسمۇ، قېرىنداشلىرىم.
— بۇ بەگ سورايدىغان دەۋا ئەمەس، — دېدى ئىسھاقىيەچى-
لەر توپىدىن ئەللىك ياشلاردىكى، سۆلەتلىك كېيىنگەن بىر سوپى
سۈپەت ئادەم ئالدىغا چىقىپ، — بۇ دەۋانى مانا ئۆزىمىز سوراي-
مىز.
— ئۆزلىرى بۇ يۇرتنىڭ نېمىسى، تەقسىر؟ — سورىدى
مىرزا باباقبەگ تەمكىنلىك بىلەن.
— مەن ئۇلۇغ پىر بۇزرۇكىمىز مەختۇمزادە خوجا ئابدۇللا
ئىشان ئەۋلىيا ھەزرەتلىرى بېكىتكەن بۇ يۇرتتىكى سۇلۇكى ئىس-
ھاقىيە مۇرىتلىرىنىڭ سۇلۇك مەسئۇلى خەلىپىسىدۇرمەن.
— دېمەك، خانلىق تەرىپىدىن قويۇلغان يۇرت ئاقساقىلى
ئەمەس ئىكەنلا - دە.
— ئەسلىدە سۇلتان ئىسمائىلخاننىڭ قاغىلىقتىكى بەگلىرى
بىزدەك ساداقەتمەن ئىسھاقىيە مۇرىتلىرىنى يۇرت ئاقساقاللىقىغا
بەلگىلەپ پەرمان چۈشۈرۈشى كېرەك ئىدى، تەقسىر، سىلى ياقا
يۇرتلۇق سودىگەر ئوخشايلا، — دېدى ھېلىقى سۇلۇك مەسئۇلى
كۆرەڭلىك بىلەن سۆزلەپ، — ئەمما دەھرىي سۇلتان ئىسمائىل-
خان مەخدۇمزادە پىر بۇزرۇكىمىزغا ۋاپاسىزلىق قىلىپ، سۇلۇ-
كى ئىسھاقىيە مۇرىتلىرىنى سەلتەنەت ئىشلىرىغا يېقىن يولاتما-

دى. شۇ سەۋەبلىك ئىشان پىرىمىنىڭ دىلى كۆپ رەنجىدى. خۇدا بۇيرۇسا پىرىمىزنىڭ قارغىشىغا كەتكەن ئۇل سۇلتان پات يېقىندا بېشىنى يەيدۇ.

— تىللىرىنى يىغسىلا! — دەپ ۋارقىرىدى مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم بۇ ئادەمنىڭ سۇلتان ئىسمائىلخاننى ھاقارەتلىشىگە چىداپ تۇرالماي، — خانلىق قانۇن - جاساقنى بىلەملا سىلى، خانغا ھاقارەت قىلىش كاللا كېتىدىغان ئېغىر گۇناھ.

سۇلۇك مەسئۇلى ياپپاشلا بىر يىگىتنىڭ ئۆزىگە ئاتىكاچىلىق قىلىپ، خانلىق قانۇن - جاساقتىن ساۋاق بەرگىنىگە چىداپ تۇرالمىدى - دە، بارغانسېرى ھەددىدىن ئاشتى.

— خانغا ھاقارەت قىلسام مانا مەن قىلدىم، سىلىدەك تېخى قوڭىغا تۇك چىقمىغان سېرىق سويمىغا نېمە دەز كەتتى. مەنچە بولسا مەختۇمزادە پىر بۇزرۇكىمىزنى رەنجىتىپ، ئىشقىيەچى خەرلەرنى جازالىماي، ئۇلارنىڭ پوردىقىنى يوغىنىتىپ قويغان ئاشۇ دەھرىي خاننى ئۆز قولۇم بىلەن ئۆلتۈرۈۋەتسەم دەيمەن.

— ئەي مۇناپىق، زۇۋانىڭنى يىغ دەيمەن، بىكار تىلىڭنى كېسىپ تاشلىماي يەنە، — دېدى مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم غەزىپىنى بېسىۋالالماي.

— تىللايمەنغۇ قانداق، — دېدى ھېلىقى سۇلۇك مەسئۇلى كۆكەرمىلىك بىلەن، — ئەھۋالدىن قارىغاندا سەنمۇ ئاشۇ ئىشقىيەچى خەرلەرنىڭ تەخسىيى ئوخشىمامسەن؟ سەن بۇ يۇرتلۇق بولمىغاندىن كېيىن غىت قىسىپ ئاستا كېتىۋال. بولمىسا كۆتۈڭگە...

مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم ئۆمرىدە ئاڭلاپ باقمىغان بۇ ھاقارەتكە پەقەتلا چىداپ تۇرالمىدى. قولىغا قانداقسىغا ئوقياسىنى ئالغىنىنى، ساداقتىن ئالغان ئوقنى ياغا قانداق بەتلىگىنىنى بىلمەيلا قالدى. كۆزنى يۇمۇپ - ئاچقۇچە بولغان ۋاقىتتا ۋىڭىلداپ ئۇچۇپ بارغان ئوق ھېلىقى سۇلۇك مەسئۇلىنىڭ دەل كارنىيىغا

سانجىلدى.

سۇلۇك مەسئۇلىنىڭ ئۆلگەنلىكىنى كۆرگەن ئىسھاقىيە مۇرىتلىرى مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمغا قاراپ ئېتىلدى.

— خەلىپىمىزنى ئۆلتۈرۈۋەتتى. تۇتۇڭلار ئاۋۇ مۇرتەتنى.

— خەلىپىمىزنىڭ خۇنىنى تۆلىتەيلى.

سۇلۇكى ئىشقىيە مۇرىتلىرى سۇلۇكى ئىسھاقىيە مۇرىتلىرىنىڭ بېشىغا كەلگەن بۇ بالا - قازادىن خۇش بولۇشۇپ بىر چەتتە تاماشا كۆرۈشۈپ تۇراتتى. مىرزا باباقبەگ بىلەن ھارۋىكەش سىياقىدا ياسىنىۋالغان ياساۋۇللار قىلىچلىرىنى يالىڭاچلىشىپ دەۋرەپ كەلگەن ئادەملەرنى توسۇشقا باشلىدى. ئاچچىقى تېخىلا بېسىقمىغان مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم ئېتىنى بىرلا بىقىنداپ ئۆزىگە ئېتىلىپ كېلىۋاتقان ئادەملەر توپىغا تاشلاندى - دە، ھايت - ھۇيت دەپ بولغۇچە بىرنەچچە ئادەمنى نەيزىلەپ، ئاتقا دەسسىتىپ ئۆلگۈردى. شۇنىڭ بىلەن بىر مەيدان قانلىق توقۇنۇشنىڭ يۈز بېرىشى قاش بىلەن كىرپىكنىڭ ئارىلىقىدىلا قالدى. دەل شۇ پەيتتە بىر توپ ئاتلىق خان لەشكەرلىرى ئاسماندىن چۈشكەندەكلا پەيدا بولدى - دە، ئالامانىنى چاقماق تېزلىكىدە قورشىدى. ئون نەچچە ئاتلىق لەشكەر توپ ئارىسىغا باستۇرۇپ كىرگىنىچە مىرزا باباقبەگ بىلەن مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمنى قوغدىدى. لەشكەر بېشى بار ئاۋازى بىلەن توۋلىدى:

— خالايىق پەيلىڭلاردىن يېنىڭلار. خان لەشكەرلىرى بىلەن قارشىلاشساڭلار ياخشى ئاقىۋەت كۆرمەيسىلەر.

كۈتمىگەن يەردىن قانلىق بىر پاجىئەدىن قۇتۇلۇپ قالغان مىرزا باباقبەگ يەڭگىل تىن ئالدى - دە، لەشكەر بېشىغا شۇنداق بىر قاراپلا تونۇدى. بۇ ئاستانە مۇھاپىزەتچىلەر قوشۇنىنىڭ سەركەردىلىرىدىن بىرى مىرزا پازىل باھادىر ئىدى. نۇرغۇنلىغان ئاتلىق لەشكەرلەرنىڭ قورشاۋىغا چۈشۈپ قالغانلىقىنى كۆرۈپ، ئىسھاقىيە مۇرىتلىرى پەيلىدىن ياندى. ئاتلىق لەشكەرلەر ئىككى

سۇلۇكتىكى قۇترىغان ئادەملەرنى تارقىتىۋەتتى.

— ئەسسالامۇئەلەيكۇم، ئەمىر جانابلىرى، ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم سەركەردە مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم، — دېدى مىرزا پازىل باھادىر ئاتتىن سەكرەپ چۈشۈپ سالام قىلىپ.

— ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام، — دېدى مىرزا باباقبەگ سالىمىنى ئىلىك ئېلىپ ۋە ئەجەبلەنگەن ھالدا سورىدى، — بۇ يەرگە قانداق كېلىپ قالدىلا، سەركەردەم؟

— ئەمىرى كەبىر جانابلىرىغا مەلۇم بولغاي، — دېدى مىرزا پازىل باھادىر، — تۈنۈگۈن كەچتە ئاستانە ئەمىرى مىرزا ئەۋەزبەگ جانابلىرىنىڭ خان ئالىيلىرىغا يوللىغان جىددىي مەلۇماتىنى ئېلىپ يولغا چىققانىدىم. يۇرت - مەھەللىدىن سوراپ، توختىماي يول يۈرۈپ بۇ جەڭگى - جېدەلگە كۆزۈم چۈشتى...

— ئاستانىدە بىرەر ئەھۋال يۈز بەرمىگەندۇر؟ — سورىدى مىرزا باباقبەگ خاۋاتىرلىنىپ.

— تۈنۈگۈن پېشىن نامىزىدىن كېيىن ئىسھاقىيە مۇرىتلىرى بىلەن ئىشقىيە مۇرىتلىرى ئارىسىدا قىرغىنچىلىق يۈز بەردى. ئۇلار بىر - بىرىنىڭ ئۆيلىرىگە ئوت قويۇپ، بۇلاپ - تالاپ، ئۆلتۈرۈپ چېپىشتى. بۇ قىرغىنچىلىقتا مەختۇمزادە خوجا ئابدۇللا ئىشان پىرى بۇزرۇك ھەزرەتلىرى ئارىلاشقانلىقى ئۈچۈن ئەمىر ئەۋەزبەگ ئامالسىز قېلىپ، ماڭا بىر پارچە مەلۇماتنامە يېزىپ بەردى - دە، خان ئالىيلىرى سودىگەر سىياقىدا ياسىنىپ خوتەن تەرەپكە ئەل - ئاۋامنىڭ ھال - ئەھۋالىنى خۇپىيانە بىلىپ كېلىشكە چىقىپ كەتكەن، سىلى نەدىن بولمىسۇن دەرھال ئىزدەپ بېرىپ خانغا ئەھۋالنى مەلۇم قىلسىلا دېگەنىدى...

مەيدىن سۇلتان ئىسمائىلخاننىڭ چۈشۈۋاتقانلىقىنى كۆرگەن مىرزا پازىل باھادىر گېپىنى توختىتىپلا قول باغلاپ خانغا سالام بەردى.

— ئەسسالامۇئەلەيكۇم، خان ئالىيلىرى.

— مەلۇمات قېنى؟ — سورىدى ئىسمائىلخان جىددىي تەرزدە، ئۇ مەيدە تۇرۇپ مىرزا پازىل باھادىرنىڭ گەپلىرىنى تولۇق ئاڭلىغانىدى.

مىرزا پازىل باھادىر قوينىدىن بىر پارچە خەتنى ئېلىپ خانغا ئىككى قوللاپ ئۇزاتتى. خان خەتكە باشتىن - ئاخىرى كۆز يۈگۈرتتى - دە، مىرزا باباقبەگكە ئۇزۇتۇپ تۇرۇپ ئەمىر قىلدى:

— دەرھال ئاستانىگە قايتايلى.

مىرزا باباقبەگ خەتنى ئوقۇپ بولۇشىغا مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم ئېلىپ ئوقۇدى - دە، غەزەپ بىلەن قول سىلكىدى:

— يەنە شۇ سۇلۇك ماجىراسى ئىكەنغۇ بۇ، نېمانچە ئارام تېپىشمايدۇ بۇ خەلىپە - سوپىلار، تېخى مەخدۇمزادە پىر بۇزرۇكنىڭمۇ ئارىلاشقىنىنى كۆرمەمدىغان.

— سەركەردە، — دېدى مىرزا باباقبەگ مىرزا پازىل باھادىرغا قاراپ، — بۇ يەردىمۇ خۇددى ئاستانىدىكىگە ئوخشاشلا سۇلۇك ماجىراسى يۈز بەرگەن. ھەر ئىككى سۇلۇكتىكىلەرنىڭ پەيلى تولىمۇ يامان. ئوت قويۇش، ئۆلۈم - يېتىم ئەھۋاللىرى يۈز بېرىپتۇ. بىر بۆلۈك لەشكەرلەر بىلەن خان ئالىيلىرىنى قوغداپ ئاستانىگە قايتقاچ تۇرايلى. سىلى قالغان لەشكەرلەر بىلەن بۇ يەردە قېلىپ، قاغىلىق ھاكىمبېگى چىقىپ بۇ ۋەقەنى بىر ياقلىق قىلىپ بولغۇچە تەرتىپ ساقلاپ تۇرۇپ تۇرسىلا. ئاۋۇ ئىككى ھارۋىدا بىر قىسىم كىيىم - كېچەك، رەخت - ماتا، پۇل - پۇچەكلەر بار. ئۆيۋاقى كۆيۈپ ماكانسىز قالغانلارغا ۋە كەمبەغەل، ئاجىز، تۇل خوتۇن، يېتىم ئوغۇللارغا مۇۋاپىق تارقىتىپ بەرسىلە، ئېسىلىرىدە بولسۇنكى، ھېچقايسى سۇلۇكتىكىلەرگە يان باسىدىغان ئەھۋاللار يۈز بەرمىسۇن.

4

سۇلتان ئىسمائىلخان ھەمراھلىرىنى باشلاپ چاقماق تېزلىكىدە يول يۈرۈپ نامازدىگەر ۋاقتى بىلەن ئاستانىگە يېتىپ كەلدى. ئەمما، ئېغىر زۇكامداپ كەتكەن خاننىڭ قىزىتمىسى ئۆرلەپ كەتكەنلىكى ئۈچۈن شاھنىشىنغا كىرىپ تەختتە ئولتۇرغۇدەك ماجالى قالمىغانىدى.

— خان ئالىيلىرى، ئاۋۋال ئوردا تېۋىپىغا كۆرۈنۈپ كېچىچە تەرلىنىپ ياخشىراق ئارام ئالسىلا، قالدى ئىشلارنى تاڭلا سەھەردە بىر ياقلىق قىلساقمىكىن، — دېدى مىرزا باباقبەگ.

كۆزىدىن ياش، بۇرنىدىن سۇ ئېقىپ تۇرغان ئىسمائىلخان ماقۇللۇق بىلدۈرۈپ بېشىنى لىڭشىتتى.

خاننى ھەرەمگە ئۇزىتىپ قويغان مىرزا باباقبەگ بىلەن مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم ئۇدۇل ئاستانە ئەمىرى مىرزا ئەۋەزبەگنىڭ قەسرىگە قاراپ ماڭدى.

— قايسى سۇلۇكتىكىلەرنىڭ ئاۋۋال ئوت قويۇپ ئاداۋەت تۇغمىنىگە سۇ باشلىغانلىقى نامەلۇم، — دەپ سالام - سەھەتتىن كېيىن ئەھۋالنى مەلۇم قىلدى مىرزا ئەۋەزبەگ، — ئەمما بۇ جەڭگى - جېدەل پىرى بۇزرۇك مەختۇمزادە خوجا ئابدۇللا ئىشان ھەزرەتلىرىنىڭ ئارىلىشىشى بىلەن پۈتكۈل ئاستانىدە قىيامەت قايىم بولدى. ئاستانە مۇھاپىزەتچىلەر قوشۇنىنى ئىشقا سېلىپ بېسىقتۇرغان بولساقمۇ يەنىلا يۈزدىن ئارتۇق بىگۇناھ پۇقرا ئۆلۈپتۇ. سوپىكا، كۆنچىلىك مەھەللىلىرىدىكى ئۆيلەر ئاساسەن كۆيۈپ كۈل بولۇپتۇ.

— جېدەلخورلارنى قانداق بىر تەرەپ قىلدىلا، ئەمىر؟ — سورىدى مىرزا باباقبەگ.

— بۇيرۇققا بويسۇنماي خان لەشكەرلىرى بىلەن قارشىلاشقان ھەر ئىككىلى سۇلۇكنىڭ يولباشچىسى، خەلىپىسى، سۇلۇك

مەسئۇللىرىدىن بولۇپ بىرەر يۈزگە يېقىن ئادەمنى تۇتقۇزۇپ ھەپسىگە ئالدىم. شۇنىڭ بىلەن بۇ قىرغىنچىلىق بېسىقتى. ئەمما، مەختۇمزادە خوجا ئابدۇللا ئىشان ھەزرەتلىرى قاماقتىكى سۇلۇكى ئىسھاقىيە مۇرىتلىرىنى قويۇپ بېرىش توغرۇلۇق قاتتىق بېسىم ئىشلىتىۋاتىدۇ.

— شۇنداق قىلىپ ئۇلارنى قويۇپ بەرگەن ئوخشىمامىلا، ئەمىر جانابلىرى، — دېدى مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم.

— يوقسۇ، ئۇنداق قىلسام سۇلۇكى ئىشقىيە مۇرىتلىرىنىڭ بالاسىغا قالمامدىمەن، مەلىكەم. خان ئالىيلىرى كېلىپ ئۆزى بىر تەرەپ قىلغاي دەپ قويۇپ بەرمىدىم.

— ناھايىتىمۇ ياخشى قىلىپلا، ئەمىر، — دېدى مىرزا باباقبەگ رازىمەنلىك بىلەن، — خانلىق قانۇن - جاساقنى، پەرمان - يارلىقنى كۆزگە ئىلمىغان ھەرقانداق سۇلۇك، مۇرىتلىرىغا يۈز - خاتىر، سىلى - رەھىم قىلىشقا بولمايدۇ.

— بۇ ئىشقا خان ئالىيلىرى قانداق قارايدىكىن، ئەمىرى كەبىر جانابلىرى، — سورىدى تازا خاتىرجەم بولالمىغان ئەۋەزبەگ.

— خان ئالىيلىرىغا يولدا قاتتىق تۇمۇ تېگىپ قالغاچقا ئوت - كاۋاپ بولۇپ قىزىپ كەتتى. ھازىرچە ئارامىنى بۇزۇشقا بولمايدۇ. قالدى ئىشلارنى ئەتە ئوردىغا كىرگەندە مەسلىھەتلىشەيلى.

— خان ئاتامنىڭ رايىغا باقسا، پىر بۇزرۇكى بولمىش مەخدۇمزادە خوجا ئابدۇللا ئىشانغا يۈز كېلەلمەي، ئىسھاقىيە سۇلۇكىدىكىلەرگە يان بېسىشى مۇمكىن، — دېدى مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم ئويلانغان ھالدا.

— ناۋادا كېچىچە قىزىتمىسى يېنىپ، سالامەتلىكى ياخشىلىنىپ قالسىغۇ ئەتە ئوردىدىن چىقىپ شەھەر ئاھالىسىنىڭ كۆيۈپ كۈلگە ئايلانغان ئۆي - ماكانلىرىنى ئۆز كۆزى بىلەن كۆرسە

ياخشى بولاتتى.

— ئۆلگەنلەردىن باشقا پېيى قىرقىۋېتىلگەن، ئاختا قىلىنىۋېتىلگەنلەرمۇ خېلى بار، — دېدى ئەمىر ئەۋەزبەگ ئېچىنغان ھالدا، — ھەممىسى پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ ئۈممەتلىرى تۇرۇپ بىر - بىرىگە نېمانچە ئۆچمەنلىك قىلىدىغاندۇر بۇ ئادەملەر.

— مۇسۇلمان مۇسۇلمانغا تىغ تەڭلەش ئاللا كەچۈرمەيدىغان گۇناھلاردۇر، — دېدى مىرزا باباقبەگ.

— خان ئالىيلىرىنىڭ بۈگۈنكى ئەھۋالىدىن قارىغاندا ئەتە ئورنىدىن تۇرۇپ ئوردىغا چىقالىشى ناتايىن، شۇڭا ئەمىر ئەۋەزبەگ جانابلىرى ئاستانىدە يۈز بەرگەن بۇ پاجىئەنى تەپسىلىي يېزىپ خان ئالىيلىرىغا مەلۇمات يوللىغايلا.

— پەي قىرقىش، ئاختا قىلىشقا ئوخشاش ۋەھشىيلىكلەرمۇ قىلىپ قالمىسۇن، — دېدى مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم.

5

بۈگۈن بامداتتىن يېنىپلا شاھنىشىنغا يىغىلغان ئوردا ئەركانلىرى سۇلتان ئىسمائىلخاننىڭ قوبۇل قىلىشىنى كۈتۈپ جىمجىت ئولتۇرۇشاتتى. مەختۇمزادە خوجا ئابدۇللا ئىشان بولسا، قولتۇقىغا قىسىپ ئەكىرگەن كىگىز جايىنامازنى شاھ سۇپىسىنىڭ تۈۋىگە سېلىپ يۈكۈنۈپ ئولتۇرغىنىچە كۆزىنى يېرىم يۇمغان ھالدا قولىدىكى كەھرىۋا تەسۋىنى تىنىمسىز سىيرىغىنىچە ئىچىدە ئاللىقانداق دۇئالارنى ئوقۇپ ئولتۇراتتى. تولىمۇ سۈرۈن چىرايىدىن كۆڭلىدە نېمە خىياللىرى بارلىقىنى بىلگىلى بولمايتتى. ئەمىرلەر ئىشاندىن تەپ تارتىپ ئاستانىدىكى پاجىئە ھەققىدە يېنىدىكىلەر بىلەن پەس ئاۋازدا كۇسۇرلىشاتتى.

شۇ دەقىقىدە ئارامبەخش سارىيىدىكى خاس ھۇجرىسىدا پەي

ياستۇققا يۆلەنگىنىچە ياتقان سۇلتان ئىسمائىلخان ئاستانە ئەمىرى مىرزا ئەۋەزبەگ سۇنغان مەلۇماتنى ئاستا ئوقۇۋاتاتتى. خاننىڭ قىزىتمىسى بىرئاز چۈشكەن بولسىمۇ كۆزىدىن ياش، بۇرنىدىن سۇ ئېقىپ تۇراتتى. مىرزا ئەۋەزبەگ، مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم قاتارلىق ئەمىرلەر بىر چەتتە خان ئالىيلىرىنىڭ مەلۇماتنى ئوقۇپ بولۇشىنى كۈتۈپ تۇرۇشاتتى.

— شۇ دەرىجىدە ۋەھشىيلىكلەرنى قىلغۇدەك، ئۇلار نېمە تالىشىدۇ زادى، — دېدى مەلۇماتنى كۆزىدىن كەچۈرۈپ بولغان سۇلتان ئىسمائىلخان غەزەپلەنگەن ھالدا، — ئۇلارنىڭ نەزىرىدە خان ۋە خانلىق قانۇن - جاساقلار يوقمىدۇر؟ ئېيتسىلا، ئەمىر ئەۋەزبەگ، مەلۇماتتا دېيىلگەنلەرنىڭ ھەممىسى راستمۇ؟

— نەئۇزۇبىللاھ، — دېدى مىرزا ئەۋەزبەگ قول باغلاپ بېشىنى تۆۋەن سالغىنىچە، — ئانھەزرىتىمنى ئالداشقا ھەددىم ئەمەس.

— پۇت - قولۇم ماغدۇرسىزلىنىپ، بېشىم قېيىپ تۇرىدۇ، — دېدى ئىسمائىلخان زورۇقۇپ سۆزلەپ، — بۇ ئىشلارنى ئوردىغا چىقىپ ئۆز قولۇم بىلەن بىر تەرەپ قىلغۇدەك ماجالىم يوق. پەرمان، ئەمىرى كەبىر جانابلىرى بۇ ئىشلارنى لىللا بىر تەرەپ قىلغاي. مەختۇمزادە پىر بۇزرۇك ھەزرەتلىرىنىڭ دىلىنى رەنجىتىپ قويمىغاي.

— پەرمانبەردارمەن، — دېدى مىرزا باباقبەگ ۋە ئالدىغا بىر قەدەم مېڭىپ خاندىن سورىدى، — بۇ ئىشلارنى قانداق بىر تەرەپ قىلساق بولۇر؟ قىبلىگاھىم، ئېنىق بىر يول كۆرسىتىپ بەرگەيلا.

— ھەر ئىككى سۇلۇكتىكى ئاساسلىق گۇناھكارلارغا رەھىم - شەپقەت قىلىنمىغاي، بېرىلگەن جازادىن بارلىق ئەھلى سۇلۇك مۇرىتلىرى ئىبرەت ئالغاي.

— مۇمكىن بولسا مۇشۇ خۇسۇستا يارلىق چۈشۈرۈپ بەرگەن

بولسىلا، خان ئاتا، — دېدى مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم مىرزا باباقبەگنى تەڭقىسلىقتىن قۇتۇلدۇرۇش ئۈچۈن ئىسمائىلخانغا ئىلتىجا قىلىپ، — سەلتەنەتنىڭ سۇر - ھەيۋىسىنى راسا بىر كۆرسەتمەي تۇرۇپ، ئەل - يۇرتتا كۆتۈرۈلۈشكە باشلىغان سۇلۇك ماجىرالىرىنى تۈپ يىلتىزىدىن بېسىقتۇرۇش بەسى مۈشكۇلدۇر.

— مىرزا دىۋاننىڭ ئەمرى كىرگەي، — دېدى ئىسمائىلخان مەلىكىنىڭ تەكلىپىنى قوبۇل قىلىپ. ئۇزاق ئۆتمەي مىرزا دىۋاننىڭ ئەمرى، قوشۇمچە خاننىڭ مۆھۈردارى ئارامبەخش سارىيىغا كىرىپ كەلدى ۋە خاننىڭ ئاغزاكى بايانلىرى بويىچە يارلىق تەييارلاش ئۈچۈن چىقىپ كەتتى. ئۇنىڭ كەينىدىن مىرزا باباقبەگ، مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم ۋە مىرزا ئەۋزبەگلەرمۇ خانغا ئېسەنلىك تىلەپ، ئارامبەخش سارىيىدىن ئايرىلدى - دە، شاھنىشىنغا كىرىپ ئوردا ئەركانلىرى بىلەن سالام - سەھەت قىلىشتى. ئۇلارنىڭ سالىمىنى كىگىز جايىنامازدا كۆزىنى يېرىم يۇمۇپ ئولتۇرغان مەخدۇمزادە خوجا ئابدۇللا ئىشان ئولتۇرغان ئورنىدىن سەل - پەل قىمىرلاپ قويۇپ سوغۇقلا ئىلىك ئالدى. بىردەملىك ئۆرتتۆپىدىن كېيىن شاھنىشىن ئىچى يەنە تىنچىدى. ئەمىرلەر خان ئالىيلىرىنىڭ قوبۇلغا چىقىدىغانلىقىنى بىلەلمەي ئۆز خىياللىرى بىلەن بەند بولۇپ ئولتۇرۇشاتتى. شۇ يوسۇندا بىر چۆگۈن چاي قاينىمىچىلىك ۋاقىت ئۆتكەندىن كېيىن شاھنىشىنغا مىرزا دىۋاننىڭ ئەمرى بىلەن ئوردا پەرمانچىسى كىرىپ كەلدى.

— بارلىق ئوردا ئەركانلىرى خان يارلىقىغا قۇلاق سالغاي، — دېدى قارا دىۋانبېگى.

ئەمىرلەر دۇررىدە ئورۇنلىرىدىن تۇرۇشۇپ قول باغلاشقىنىچە بېشىنى تۆۋەن سىلىشتى. مەخدۇمزادە خوجا ئابدۇللا ئىشان بولسا جايىنامازدا قىمىر قىلماي ئولتۇرۇۋەردى. ئوردىدا سۇلتان

ئىسمائىلخاندىن باشقا ھېچكىمنى كۆزىگە ئىلمايدىغان بۇ تەكەببۇر ئىشان شۇ تۇرقىدا خان يارلىقىغا ئانچە ئېرەن قىلمايۋاتقاندەك كۆرۈنەتتى.

قارا دىۋانبېگى تېخىچە ئورنىدىن مىدىرلىمىغان ئىشانغا كۆزىنىڭ قۇيرۇقىدا قاراپ قويۇپ يەنە بىر قېتىم توۋلىدى.

— بارلىق ئوردا ئەركانلىرى خان يارلىقىغا قۇلاق سالغاي.

ئىشان كۆزلىرىنى سەل - پەللا ئېچىپ بىرئاز قىمىرلاپ قويدى - دە، يەنە كۆزىنى يۇمغىنىچە گەۋدىسىنى ئىككى تەرەپكە تەڭ ئىرغاڭلىتىپ كەھرىۋا تەسۋىنى يەنە سىيرىشقا باشلىدى.

«يارلىق ئوردا ئەركانلىرىغا چۈشۈرۈلگەنىكەن، مەندەك ئەھلى سۇلۇك پېشۋاسى بىلەن ئەلۋەتتە مۇناسىۋەتسىز. كانىيىڭ يىرتىلىپ كەتكۈچە توۋلىساڭمۇ بىكار، ئەي دىۋانبېگى. چۈنكى، مەن ئوردا ئەمرى ئەمەس. سەنلەر ئوتقۇيرۇقلۇق قىلىشىپ خاننىڭ ماڭا مەنسەپ - مەرتىۋە ئىنئام قىلىشىنى توسۇشتۇڭ. مەن بولمىغان بولسام ئەقىلسىز ئىسمائىلخانغا بۇ تەخت - سەلتەنەت نەدە تۇرۇپتۇ. خان يارلىقىنى جاكارلاۋەر. مەن جايىنامازدا ئولتۇرۇپ ئاڭلايمەن. خان يارلىقىغا بىھۆرمەتلىك قىلدى دەپ گۇناھقا ئارتىشقا ھەددىڭ ئەمەس. ۋاقتى كەلگەندە خان ئالىيلىرىنىڭ سالامەتلىكى، سەلتەنەتنىڭ ئاسايىشلىقى ئۈچۈن دۇئاگۇيلۇق قىلىۋاتاتتىم دەپ ئۆزۈمنى ئاسانلا ئاقلىيالايمەن. نوچى بولۇشساڭ پالان - پۇستان دەپ باقە قېنى…»

مىرزا باباقبەگ خوجا ئابدۇللا ئىشاننىڭ قەستەن غوۋغا كۆتۈرمەكچى بولغانلىقىنى پەملەپ قارا دىۋان ئەمىرگە «كارىلىرى بولمىسۇن» دېگەننى قىلىپ كۆز ئىشارىسى قىلىپ قويدى. ئەمىركەبىرنىڭ مەقسىتىنى چۈشەنگەن قارا دىۋان ئەمرى ئوردا پەرمانچىسىنى يارلىقنى ئوقۇشقا بۇيرۇدى.

«يارلىق
ئەسسالاتىنى زىللۇللاھۇ فىل ئەرزىنە[1]بارلىق ئەمىر،
سىپاھبەگلەرگە يېتىپ مەلۇم بولغايكى، بىزلەركىم يەكەن
سەئىدىيە تەسەررۇپىنىڭ سۇلتانى ئىسمائىلخاننىڭ ئاسايىش-
لىق زامانىسىدا، بىر قىسىم سۇلۇك مۇرىتلىرى خان يارلى-
قى ۋە خانلىق قانۇن - جاساقنى كۆزگە ئىلماي، ئاستانە
ۋە باشقا يۇرتلاردا قىرغىنچىلىق قىلىشىپ بىھۇدە ئۆلۇم -
يېتىم، زەخىم - جاراھەت پاجىئەلىرىنى پەيدا قىلىپتۇ.
ئۆي - ماكانلىرىغا ئوت قويۇشۇپ بىر - بىرىنى خانىۋەيران
قىلىشىپتۇ. بۇ كەچۈرگۈسىز ئېغىر گۇناھتۇر. سەلتەنىتى-
مىز بابائى بۇزرۇك سۇلتان سەئىدخان ئالىيلىرىدىن قالغان
ئۇدۇم بويىچە تەسەررۇپىمىزدا تۇرلۇك سۇلۇك، مەزھەپلەر-
نى مۇۋاپىق سورۇن، زېمىن بىلەن تەمىن ئېتىپ كەلدى.
ئەسلىدە ئوردىنىڭ سەلتەنىتىنى سۇلۇكتىن، مەزھەپتىن
مۇستەسنا تۇتۇش پەرمانىغا ھەرقايسى سۇلۇك پېشۋالىرى
ۋە مۇرىت - مۇرشىدلار ئاڭلىق يوسۇندا بويسۇنۇپ، سۇلۇك
تەرغىباتىنى ئەل - رەئىيەتنىڭ ئۆم - ئىناقلىقى، سەلتەنە-
تىنىڭ روناق تېپىپ گۈللىنىشى ئۈچۈن خىزمەت قىلدۇرۇ-
شى كېرەك ئىدى. ئەپسۇسكى تەسەررۇپىمىزدا يېقىندىن
بېرى يۈز بېرىۋاتقان سۇلۇك ماجىرالىرى كۈندىن - كۈنگە
زورىيىپ ئەل - يۇرتنىڭ خاتىرجەملىكىنى بۇزدى. سەلتە-
نىتىمىزنىڭ مۇقىملىقىغا تەسىر يەتكۈزدى. ھەرقايسى سۇ-
لۇكتىكى مۇرىتلار خانلىق قانۇن - جاساقلارغا خىلاپلىق
قىلىپ بىر - بىرىنى رەھىمسىزلەرچە ئۆلتۈردى. ئۆي -
ماكان، مال - مۈلۈكلىرىنى كۆيدۈردى، ھەتتا پېيىنى
قىرقىش، ئاختا قىلىش ئۇسۇللىرى بىلەن بىر - بىرىنى

① سۇلتانلار ئاللانىڭ يەردىكى سايىسىدۇر.

جازالاپ مەجرۇھ، يېتىم - يېسىر ماكانسىزلارنى پەيدا
قىلدى. بۇ خاننى، خان يارلىقىنى كۆزگە ئىلمىغان ئېغىر
گۇناھتۇر. ئول سەۋەبلىك ھەرقايسى سۇلۇك مۇرىتلىرىغا
ئىبرەت قىلىش ئۈچۈن، بۇ قېتىمقى قانلىق پاجىئەنىڭ
قۇتراتقۇچىسى، سەۋەبكارى بولمىش سۇلۇك يولباشچىلىرىغا
قاتتىق جازا بېرىش كېرەك. قىلچىلىك رەھىم - شەپقەت
قىلىشقا، ھەرقانداق سۇلۇكتىكىلەرگە يان بېسىشقا بولماي-
دۇ. بۇنىڭدىن كېيىن ھەرقايسى سۇلۇكتىكىلەر دۈشمەنلىك
ھەرىكەتلىرىنى توختىتىپ، نىزا - ئاداۋەتلەرنى يۇيۇپ تاش-
لاپ، سەلتەنىتىمىزنىڭ روناق تېپىشى، ئاۋام - رەئىيەت-
نىڭ خاتىرجەم تىرىكچىلىك قىلىشى، ئەل - يۇرتنىڭ ئاسا-
يىشلىقى ئۈچۈن، خانلىق جاساقلارغا شەرتسىز بويسۇنۇپ،
پۇقرادارچىلىق مەجبۇرىيەتلىرىنى خالىس ئۆتەپ، ئۆز سۇ-
لۇك - ئېتىقادى بىلەن مەشغۇل بولغاي، سۇلۇك ماجىرالى-
رىغا ئارىلاشقان، يان باسقان، ئاستىرتىن قۇتراتقان، ھا-
مىيلىق قىلغان ھەرقانداق ئەمىر - بەگلەرنىڭ مەنسەپ -
مەرتىۋىسى ئېلىپ تاشلىنىپ قاتتىق جازاغا تارتىلىدۇ. بىز-
لەركىم بۈيۈك دۆلەتپاناھىڭلار تۇمۇ تېگىپ بىتاب بولۇپ
قالغانلىقىم ئۈچۈن ۋاقتىنچە ئوردىغا چىقىپ، يۇرتدارچىلىق
ئىشلىرىنى قولۇمغا ئالالمايمەن. شۇنىڭ ئۈچۈن لەشكىرىي
دىۋاننىڭ ئەمىرى كەبىرى مىرزابابابەگ جانابلىرىنى بۇ
قېتىمقى سۇلۇك ماجىرالىرىنى بىر تەرەپ قىلغۇچى تولۇق
ھوقۇقلۇق ئەلچى قىلىپ تەيىنلىدىم. جازا دىۋانىنىڭ ئەمى-
رى پەھلىۋان قازى بىلەن ئاستانە ئەمىرى مىرزا ئەۋەزبەگ
ھەمدەمدە بولغاي، مەزكۇر يارلىق بۈيۈك سەئىدىيە تەسەر-
رۇپىدىكى ھەرقايسى يۇرت - ئايماقلارغا يەتكۈزۈلگەي.
يارلىق تامام ۋەسسالام»

— خان يارلىقىغا پەرمانبەردارمىز، — دېيىشتى بارلىق ئوردا ئەركانلىرى يارلىق جاكارلىنىپ بولغاندىن كېيىن.

— مەلۇمات بولسا يوللاڭلار، بولمىسا قايتىڭلار، — دېدى قارا دىۋانبېگى.

— ئى ئاللا، ناپاك بەندىلىرىڭنىڭ كۆڭلىگە ئىنساپ بەرگەيسەن، — دېدى خوجا ئابدۇللا ئىشان خان يارلىقىغا نارازى بولغانلىقىنى ئوچۇق - ئاشكارا ئىپادىلەپ ۋە جايىنامازدىن تۇرۇۋېتىپ داۋام قىلدى، — نەئۇزەبىللاھ مىنھا، سۇممۇم بۇكمۇم ئوميۇن فەھۇم لايەئقىلۇن①.

ئىشاننىڭ بۇ تەنىسىنى ئاڭلاپ ئەمىر كەبىر مىرزا باباقبەگ گەدەنلىرىگىچە قىزاردى، ئەمما يۈز ئاياپ جاۋاب قايتۇرمىدى. ئىشان سۇلتان ئىسمائىلخانغا بولغان قورساق كۆپۈكىنى مانا مۇشۇنداق چىقىرىۋاتاتتى. باشقا ئەمىرلەرمۇ بىر - بىرىنىڭ چىرايىغا مەنىلىك قارىشىپ قويۇپ بېشىنى تۆۋەن سېلىشتى. ئەمما، بۇ ئوچۇق - ئاشكارا ھاقارەتكە مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم چىداپ تۇرالمىدى.

— خەيرۇن ۋە شەررۇن مىنەللاھ تەئالا، — دېدى ئۇ ئىشانغا ئاڭلىتىپ تۇرۇپ.

ئىشان مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمغا قاراپ نەپرەت بىلەن بىرنى ئالايدى - دە، جايىنامازنى قولتۇقىغا قىستۇرغىنىچە شاھنىشىندىن تېز - تېز مېڭىپ چىقىپ كەتتى. ياندۇرقى ھەپتىسى يەكشەنبە چۈشتىن كېيىن مىرزا باباقبەگنىڭ پەرمانى بويىچە ھەپسىگە ئېلىنغان يۈزگە يېقىن سۇلۇكى ئىسھاقىيە ۋە سۇلۇكى ئىشقىيەچى جېدەلخور، ئەشەددىي مۇرىتلاردىن ئوتتۇز تۆت كىشىنىڭ كاللىسى پۈتكۈل ئاستانە خەلقىنىڭ ئالدىدا تېنىدىن جۇدا بولدى، قالغانلىرى دەررىگە بېسىلىپ ياقا - يۇرتلارغا پالاندى.

① كۇپپارلار ھەقنى ئاڭلاشتىن گاستۇر، ھەقنى سۆزلەشتىن گاچىدۇر، ھەقنى كۆرۈشتىن كوردۇر. ئۇلار ۋەز - نەسىھەتنى چۈشەنمەيدۇ. «قۇرئانى كەرىم» سۈرە بەقەرە 171 - ئايەت.

جازا ئىجرا قىلىنىپ بولغۇچە بولغان ئارىلىقتا ئىسھاقىيە مۇرىتلىرىنى جازادىن قۇتۇلدۇرۇۋېلىش ئۈچۈن شۇنچە ھەرىكەت قىلىپمۇ، سۇلتان ئىسمائىلخاننىڭ قوبۇل قىلىشىغا ئېرىشەلمىگەن مەختۇمزادە خوجا ئابدۇللا ئىشان ئىسمائىلخاندىن يامانلاپ ئوردىغا قايتا ئاياغ باسمىدى.

شۇنداق قىلىپ سۇلۇكى ئىسھاقىيەچىلەر بىلەن سەلتەنەت ئوتتۇرىسىدا ئاشكارا زىددىيەت پەيدا بولدى. ئەمما، ئۇلار سۇلتان ئىسمائىلخاننىڭ جازاسىدىن قورقۇپ، سۇلۇكى ئىشقىيە مۇرىتلىرى بىلەن ئاشكارا دۈشمەنلىشىشتىن قاتتىق ئېھتىيات قىلىشتى.

6

سۇلتان ئىسمائىلخان ھاكىمىيىتى بىلەن مەختۇمزادە خوجا ئابدۇللا ئىشان باشچىلىقىدىكى سۇلۇكى ئىسھاقىيەچىلەر ئوتتۇرىسىدا نىزا - ئاداۋەت پەيدا قىلىش مەقسىتىگە يەتكەن خوجا ھىدايىتۇللا ئىشان ئىسھاقىيە سۇلۇكىدىكى خۇپىيە - پايلاقچىلارنىڭ تەقىبىدىن رەسمىي قۇتۇلۇپ، خاتىرجەم ھالدا يەر ئاستى سارىيىدىن قايتىپ چىقىپ، سۇلۇكى ئىشقىيە تەرغىباتىنى ئاشكارا يۈرگۈزۈشكە باشلىغانىدى. خان يارلىقىنى تاپشۇرۇۋالغان قەشقەرنىڭ نائىب ئەمىرى مىرزا ھەيدەر دوغلاتى، خان يارلىقىدىن خوجا ھىدايىتۇللا ئىشاننى خەۋەردار قىلىش ۋە ئىشاننى سۇلۇكى ئىسھاقىيەچىلەر بىلەن دۈشمەنلەشمەي ئۆم - ئىناق بولۇپ ئۆتۈشكە دەۋەت قىلىش ئۈچۈن، ياغدۇدىكى ھەزرەت قەسىرىگە ئالايىتەن زىيارەتكە چىقتى.

— ئەمىر جانابلىرىنىڭ مۇبارەك پايە قەدەملىرىگە تەسەننا، — دېدى ھىدايىتۇللا ئىشان، ئۆز ۋاقتىدا ئۆزى بىلەن شاھزادە يولۋاسخانغا ئاسىيلىق قىلىپ، سۇلتان ئىسمائىلخانغا

ئاستانە دەرۋازىسىنى ئېچىپ بېرىپ ئۆزىنى مۇشۇ كۇنگە چۇشۇرۇپ قويغان مىرزا ھەيدەر دوغلاتنىڭ ئالدىغا چاندۇرماي چىقىپ.

— مۆھتەرەم پىرى بۇزرۇك ئەزىزنىڭ تېنىگە سالامەتلىك يار بولغاي، — دېدى مىرزا ھەيدەر دوغلاتمۇ ئىشاندىن ئېسەنلىك سوراپ.

ئۇلار ھەشەمەتلىك ئىشان قەسرىدە سۇنئىي تەكەللۇپ، ياسالما ھۆرمەت - ئېھتىراملار بىلەن بىر ئاش پىشىم ۋاقىت سۆھبەت قۇرۇشتى.

— سۇلتان ئىسمائىلخان ئالىيلىرى ھەقىقەتەن دانا زاتتۇر، بۇيۇك سەئىدىيە سەلتەنىتىنىڭ ھەقىقىي تەخت ساھىبى بولۇشقا مۇناسىپتۇر، — دېدى ھىدايىتۇللا ئىشان خان يارلىقىنى ئاڭلاپ بولغاندىن كېيىن، چىرايىغا خۇشامەت كۇلكىسىنى يۇگۇرتۇپ، — ئۆز ۋاقتىدا ئىستىبداتسىز شاھزادە يولۋاسخانغا ئۇستازپىرى بۇزرۇك بولۇپ خاتا قىلغانىكەنمىز. ئازماس ئاللا. ئەمدىلىكتە بىلدۇقكى، سۇلتان ئىسمائىلخان ئالىيلىرىنىڭ ئادالەت نۇرى پۇتكۇل سەئىدىيە تەسەررۇپىنى تەكشى يورۇتماقتا. خان ئالىيلىرىنىڭ يارلىقتا ئېيتقانلىرى بەرھەق راستتۇر. تۇگىمەس سۇلۇك ماجىرالىرى ئەل - يۇرتنىڭ خاتىرجەم تىرىكچىلىكىنى بۇزۇۋەتتى. ئۇل مەخدۇمزادە بىلەن بىر نەسەب، بىر يىلتىزدىكى قان - قېرىنداشلاردىندۇرمىز. بۇنچىۋالا دۇشمەنلىشىش نەھاجەت بىزگە. ناۋادا خان ئالىيلىرى سەلتەنەت سۇرى بىلەن چەكلەپ تۇرمىغان بولسا، نىزا - ئاداۋەت تۇمانلىرى دىل قەسرىنى قارايتىۋەتكەن مەخدۇمزادىلەر بىزگە بۇ ئاسايىشلىق كۇنلەرنى كۆرسەتمەس ئىدى. بەلكىم ئۆزگە ئەللەردە سەرسان - سەرگەردان بولۇپ يۇرەر ئىدۇق. مىرزا ھەيدەر دوغلاتى جانابلىرىنىڭ قەشقەرگە ئەمىر، پاسىبان بولۇپ كېلىشلىرىمۇ بىز بىچارە، مىسكىن سۇلۇكى ئىشقىيەچىلەرنىڭ بەختىدۇر، — ھىدايىتۇللا

ئىشان ياغلىما سۆزلىرىنى تىڭشاپ ئىپادىسىز ئولتۇرغان مىرزا ھەيدەر دوغلاتىغا يەر ئاستىدىن قاراپ قويۇپ ئەسلىي مەقسىتىگە كۆچتى، — ناۋادا ئەمىر جانابلىرى ئەسلىدىكى ئېتىقادىدىن يانماي، بىزلەركىم پىرى بۇزرۇكقا قايتىدىن قول بېرىپ، سائادەتمەن سۇلۇكى ئىشقىيەگە ئىرادەت قىلغان بولسا تېخىمۇ كاتتا ساۋابلارنى تاپار ئىدى.

— ئۆز ۋاقتىدا سىلى جانابلىرى پىرى بۇزرۇكقا قول بېرىش ئۆز ئىختىيارىمچە بولغان ئىش ئەمەس ئىدى، — دېدى مىرزا ھەيدەر دوغلاتى ئىشانغا قىلچىلىك يۇز - خاتىر قىلماي، شاھزادە يولۋاسخاننىڭ ھىدايىتۇللا ئىشانغا قول بېرىشكە مەجبۇرلىغانلىقىنى ئېسىگە سېلىپ، — سۇلتان ئىسمائىلخان ئالىيلىرىمۇ مېنى ئەھلى سۇلۇكتىن مۇستەسنا دەپ بىلىپ، قەشقەردىكى رەئىيەتنىڭ سۇلۇك ماجىرالىرىدىن تارتقان ئازاب - دىشۋارچىلىقلىرىنى نەزەردە تۇتۇپ، قەشقەرنىڭ ئەمىرلىك مەنسىپىنى ماڭا ئىشىنىپ تاپشۇرغان، گەرچە پىرى بۇزرۇك ئەزىزگە قول بەرمىسەكمۇ، سۇلۇكى ئىشقىيە يولىنى تۇتمىساقمۇ، ئىشان بۇزرۇكۋارىمىزغا ھۆرمىتىمىز باردۇر. خۇدا خالىسا ھەزرىتىمىنىڭ دەرگاھىغا پات - پات زىيارەتكە كېلىپ، مۇلاقەتتە بولۇپ تۇرغايمىز، شۇنداقلا ئىشان ھەزرەتلىرى ئۇچۇنمۇ ئەمىر مەھكىمىمىزنىڭ دەرۋازىسى ھەرقاچان ئوچۇقتۇر.

ھىدايىتۇللا ئىشان چىرايىغا يالغان كۇلكە يۇگۇرتۇپ ھىجايدى.

«ئاسىي مۇناپىقنىڭ ھىيلىگەرلىكىنى قارىمامدىغان. تىل ياغلىمىلىقتا ماڭىمۇ ساۋاق بېرەمدۇ، نېمە؟ بۇ مۇرتەت. مەيلىلا، ماڭا قول بەرمىسەڭ بەرمە، ئەمما دەھرىي سۇلتان ئىسمائىلخانغا ياخشى گېپىمنى قىلىپ تۇر. سېنىڭ ئاغزىڭ ئارقىلىق تەرىپلەنسەم، ئۇل ئىسمائىلخان ماڭا ئاسان ئىشىنىدۇ...»

— ئىنشائاللا، — دېدى ئىشان ئىچكى تۇيغۇسىنى يوشۇرۇپ

خۇشامەتگۇيلۇق بىلەن، — ئاۋۋال سۇلتان ئىسمائىلخان ئالىيلىرى، ئاندىن قالسا ئۆزلىرىدەك باھادىر سەركەردە ئىستىبداتلىق ئەمىر ھامىيلىق قىلىپ تۇرغان يەردە ئەغيارلىرىمىزدىن زىنھار خەۋپسىرىمەيمىز ھەمدە خان ئالىيلىرىنىڭ يارلىقىغا بويسۇنۇپ، ئۆزگە سۇلۇكتىكىلەر بىلەن ئىجىل - ئىناق ئۆتكەيمىز، ئەمىر جانابلىرى شۇنچىۋالا ئەتىۋارىمىزنى قىلىپ ئوردىغا تەكلىپ قىلىغان يەردە بارماسلىقىقا نېمە ھەددىمىز. ئەمىر جانابلىرىنىڭ تەڭداشسىز ئەقىل - پاراستىنىڭ ئالدىدا، يۇرتدارچىلىق ئىشلىرىغا ھەمكارلىشىپ، رەھنەما[1]بولغۇدەك سالاھىيىتىمىز بولمىسىمۇ، پات - پات ھەمداستىخانچىلىق قىلىشىپ، دىدار - مۇلاقەتتە بولۇشمۇ بىز ئۈچۈن چوڭ شەرەپ.

ئىشاننىڭ پاساھەتلىك سۆزلىرى مىرزا ھەيدەر دوغلاتىنى ئۇيالدۇرۇپ قويۇۋاتاتتى.

«ئىنسان بىر قېتىم بۇرنىغا يېسە بىر قېتىم ئەقىل تاپىدۇ دەيدىغان كونىلار. ئۇ بۇ قېتىمقى مەغلۇبىيىتىدىن ئەقلىنى تاپقان ئوخشىمامدۇ، مەن ئەھۋالنى تازا بىلمەي تۇرۇپ قوپاللىق قىلىپ قويدۇممۇ، قانداق، ھەرقانداق ئىنساپ، دىيانەت، ياخشىلىقنى بەندىسىگە ياراتقان ئاللا ئىگەم ئۆزى بېرىدۇ. ئىشاننىڭ نىيەت - ئىقبالى مۇشۇنداق ئەزگۈلۈككە يۈزلەنسىلا، مەن ئۇنىڭغا قول بېرىپ مۇرىت بولمىسامۇ بىر ئۆمۈر ھۆرمەتلەپ دوست بولۇپ ئۆتىمەن، ئىززەت - ھۆرمىتىنى ئاشۇرۇپ قىلىمەن. شۇنداق قىلسام سۇلتان ئىسمائىلخان ئالىيلىرىمۇ خۇش بولىدۇ ھەم خاتىرجەم بولىدۇ…»

— سۇلتان ئىسمائىلخان ئالىيلىرىغا مەقسەت - مۇددىئالىرىمىزنى بىلدۈرۈپ ئىككى ئېغىز تەرىپىمىزنى قىلىپ قويارلا، — دېدى ئىشان يەنە سۆزىنى داۋاملاشتۇرۇپ، —

① رەھنەما — يول كۆرسەتكۈچى.

سەئىدىيە سەلتەنىتى سۇلۇكى ئىشقىيە مۇرىتلىرىنىڭ رەقىبى ئەمەس، بەلكىم ھامىيسىدۇر. بىز پەقەت مەخدۇمزادە خوجا ئابدۇللا ئىشان باشچىلىقىدىكى سۇلۇكى ئىسھاقىيە مۇرىتلىرىدىن ھەزەر ئەيلەيمىز، خالاس.

— ھەزرەتلىرى، خاتىرجەم بولغايلا، — دېدى مىرزا ھەيدەر دوغلاتى ۋەدە بېرىپ، — سەئىدىيە تەسەررۇپىدىكى ھەرقايسى سۇلۇك - مەزھەپلەر بىلەن ئىناق - ئىجىل ئۆتۈش سۇلتان ئىسمائىلخان ئالىيلىرىنىڭمۇ ئارزۇسى. بۇ قېتىمقى ئاستانىدىكى سۇلۇك نىزاسىدىن كېلىپ چىققان پاجىئە سەۋەبىدىن خان ئالىيلىرى بىلەن مەخدۇمزادە ئوتتۇرىسىدا ئازراق ئاۋارىچىلىك بولغان ئوخشايدۇ. ئەمما، خان ئالىيلىرى سىلى جانابىي بۇزرۇك ئەزىزدىن كۆپ ئۈمىدۋار.

سۇلتان ئىسمائىلخان بىلەن مەخدۇمزادە خوجا ئابدۇللا ئىشان ئوتتۇرىسىدا ئاۋارىچىلىك كۆرۈنگەنلىكىنى ئاڭلاپ ئىشاننىڭ يۈرىكى خۇشاللىقتىن ئويناپ كەتتى. تەپسىلىيرەك ئەھۋال ئىگىلەش ئۈچۈن گەپ كوچىلىدى.

— سەلتەنەت بىلەن سۇلۇك ئوتتۇرىسىدا ئانچە - مۇنچە ئارازچىلىقنىڭ بولۇشى چوڭ ئىش ئەمەس. مەخدۇمزادە خان ئالىيلىرىنىڭ پىرى بۇزرۇكى بولغاندىن كېيىن كۆڭلى - كۆكسىنى كەڭ تۇتۇشى، سەلتەنەت، يۇرتدارچىلىق ئىشلىرىنى قوللاپ بېرىشى كېرەك ئىدى. ئۇستازى ئەپۇچان بولمىسا، شاگىرتى كەڭ قورساق بولالمايدۇ.

— ھەممە گەپ مەخدۇمزادە پىرى بۇزرۇكنىڭ ئەپۇچان بولماسلىقىدىن كېلىپ چىققان گەپ، — دېدى مىرزا ھەيدەر دوغلاتى ئىختىيارسىز ئوردا مەخپىيىتىنى ئاشكارىلاپ، — شۇ سەۋەبلىك مەخدۇمزادە خوجا ئابدۇللا ئىشان ھەزرەتلىرى ئوردىغا ئاياغ باسماپتىمىش، سۇلتان ئىسمائىلخان ئالىيلىرىنىڭ زىيارىتىنىمۇ قوبۇل قىلماپتىمىش. شۇ سەۋەبلىك ھازىر خان ئالىيل-

ـرىنىڭ كۆڭلىمۇ تازا ئارامىدا ئەمەس ئوخشايدۇ. مەخدۇمزادە
پىرى بۇزرۇك خان ئالىيلىرى ئۇستىدە «چوڭلارنىڭ گېپىگە
كىرمەي، كىچىكلەرنىڭ دېگىنى بويىچە ئىش قىلدى» دەپ ياماذ-
ـلاپ يۇرگۇدەك.

— بۇ مەخدۇمزادىنىڭ نېمە دېگىنى ئىكەن؟ — سورىدى
ھىدايىتۇللا ئىشان ئىچكى ھاياجىنىنى زورىغا بېسىپ تۇرۇپ.

قەدەممۇ قەدەم ئىشان قۇرغان قاپقانغا دەسسەۋەتقانلىقىنى
بىلمىگەن مىرزا ھەيدەر دوغلاتى ئىشانغا ھەممە سىرنى تۆكۈپ
تاشلىدى.

— مەخدۇمزادە پىرى بۇزرۇك ئۆزىنىڭ سەلتەنەت ئىشلىرىغا
ئارىلىشالماسلىقىنى پۇتۇنلەي ئەمىرى كەبىر مىرزا باباقبەگ جا-
نابلىرىدىن كۆرىدۇ. ئۇنىڭ ئۇستىگە بۇ قېتىمقى ئاستانىدىكى
سۇلۇك پاجىئەسىدىن كېيىن ئوردىدىكى تالاش - تارتىشتا مەلىكە
مۆھتەرەم خېنىم بىر ئېغىز سۆز بىلەنلا ئوردا ئەركانلىرى ئالدىدا
پىرى بۇزرۇكىمىزنىڭ يۇزىنى تۆككەن ئوخشايدۇ. مىرزا باباق-
بەگ بولسا سۇلتان ئابدۇللاخان دەۋرىدىن تارتىپلا ئوردىدا يۇقد-
ـرى مەنسەپ - مەرتىۋە تۇتۇپ كەلگەن كاتتا ئىستېبدات ئىگىسى.
مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم بولسا يېشى كىچىك، مەزلۇم كىشى
بولغىنى بىلەن ئەلەم ۋە قەلەم ماھارىتىدە تەڭ يېتىشكەن. ئۇنىڭ
ئىستېبداتىغا سۇلتان ئابدۇللاخان ئالىيلىرىدىن تارتىپ، ھىندد-
قۇش مىرزا، چۆپىك مىرزا قاتارلىق پېشۋالارمۇ قايىل بولۇشقا-
نىكەن. ئادەتتىمۇ مىرزا باباقبەگ بىلەن مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم-
ـنىڭ گېپى داۋاملىق بىر يەردىن چىقىدىكەن. بۇ قېتىمقى قىر-
غىنچىلىقنى پەيدا قىلغان ھەرقايسى سۇلۇك يولباشچىلىرىنىڭ
كاللىسىنى ئېلىپ باشقىلارغا ئىبرەت قىلىشنىمۇ ئاشۇ ئىككىسى
ئوتتۇرىغا قويۇپ خان ئالىيلىرىنىڭ پەرمانىنى ئالغانىكەن. مەخ-
ـدۇمزادە ھەزرەتلىرى ئۇل ئىككى ئەمىر بار يەردە ئۆزىنىڭ باش
كۆتۇرەلمەيدىغانلىقىنى ھېس قىلغان بولسا كېرەك. شۇڭلاشقا،

خان ئالىيلىرىدىن كىچىكلەرنىڭ دېگىنى بويىچە ئىش قىلدى،
دەپ رەنجىگەن ئوخشايدۇ.

— ئوردىدا بۇنچىۋالا زىددىيەتنىڭ يۇز بەرگەنلىكىنى ئويلد-
ـمىغانىكەنمەن. مەخدۇمزادىنىڭ خان ئالىيلىرىدىن رەنجىشى تو-
ـلىمۇ ئورۇنسىز بولۇپتۇ، — دېدى خوجا ھىدايىتۇللا ئىشان.

— ئەمىر جانابلىرىدىن گەپ يوشۇرمايمەن. راستىنى دې-
ـسەم، ئاشۇ چاغدا سۇلتان ئىسمائىلخان ئالىيلىرى مىرزاباباقبەگ-
ـدەك ئىستېبدات ئىگىسىگە تايانمىغان بولسا، مەرھۇم بەختسىز
شاھزادە يولۋاسخان ئالىيلىرىدىن سەئىدىيە تەختىنى سويۇپ ئالال-
ـمىغان بولاتتى.

ھىدايىتۇللا ئىشان بۇ چاغدا مىرزا باباقبەگنى ئۆلتۇرۇۋې-
ـتىش ھەققىدە شاھزادە يولۋاسخان بىلەن مەخپىي كېڭەشكىنىنى
ئېسىگە ئالدى - دە، يۇرىكىنىڭ بىر يەرلىرى ئېچىشقاندەك
بولدى. ئوردىنىڭ مۇھىم، چوڭ ھوقۇقلىرىنى قولىغا ئېلىشقا
ئالدىراپ، مىرزا باباقبەگدەك ئىستىدات ئىگىسىدىن پايدىلىنىش-
ـنى بىلمەي، ئالدىراپ قولدىن چىقىرىپ قويغىنىغا يەنە بىر قېتىم
پۇشايمان قىلدى. ئەمما، ئىشانىنىڭ بۇ خىياللىرىنى مىرزا ھەي-
ـدەر دوغلاتى زىنھار بىلمەيتتى.

— شۇڭلاشقا، مىرزا باباقبەگ جانابلىرىنىڭ قەدرىگە خان
ئالىيلىرى يەتتى.

مىرزا ھەيدەر دوغلاتىنىڭ ئويلىماي قىلغان بۇ گېپىدىن
ھىدايىتۇللا ئىشان خۇدۇكسىرىدى.

«چايان تىللىق مۇرتەت، بىر قېتىم نەشتەر سېلىۋال-
ـدىڭ - دە ماڭا، يالغۇز مىرزا باباقبەگنىڭلا ئەمەس، سەركەردە
ئەۋەزبەگ بىلەن مېنىڭ قەدرىمگىمۇ يەتمىگەنىدىڭلار، مانا ھازىر
سۇلتان ئىسمائىلخان قەدرىمگە يېتىۋاتىدۇ دېمەكچىغۇ سەن. جا-
ھانىنىڭ بۇنداق بولارىنى بۇرۇنراق بىلگەن بولسام، سەنلەرنى
شاھزادە يولۋاسخانىنىڭ قولى ئارقىلىق ئۆلۇمگە بۇيرۇماق قانچە-

لىك ئىش ئىدى. خەپ ماڭىمۇ يەنە بىر قېتىم نۆۋەت كېلىپ
قالار...»

— شۇنداق، ئەمىر جانابلىرى، سۇلتان ئىسمائىلخان ئالىيـ
لىرى ئىستىبدات، ئىقتىدار ئىگىلىرىنىڭ قەدرىگە ھەقىقىي
يەتتى، — دېدى ھىدايىتۇللا ئىشان كۆڭلىدىكىنى چاندۇرماي.

—قېنى، ھەزرىتىم، بىر دۇئا كەلتۇرۇپ بەرسىلە، پۇرـ
سەت بولسا يەنە كېلىپ مۇلاقەتتە بولۇرمەن، — دېدى مىرا
ھەيدەر دوغلاتى مىڭىشقا تەرەددۇتلىنىپ.

— ئۆزلىرىدىن كەلسۇن، — دېدى ئىشان تەكەللۇپ
قىلىپ.

— قېنى يەنىلا ئۆزلىرى مەرھەمەت قىلغايلا.

ئىشان «ئامىن» دەپ دۇئاغا قول كۆتۈردى. ھەر ئىككىلىـ
سى تەڭلا «ئاللاھۇ ئەكبەر» دەپ يۈزلىرىنى سىيپاشقاندىن كېـ
يىن، مىرزا ھەيدەر دوغلاتى ئورنىدىن قوزغالدى.

— ئالدىمىزدىكى جۈمەدە، ھېيتگاھ جامەسىدە جۈمە نامىزىـ
نى باشلاپ بېرىشكە ئىمكانىيەتلىرى بولارمۇ، ھەزرىتىم، —
دېدى مىرزا ھەيدەر دوغلاتى ئىشان بىلەن خوشلىشىۋېتىپ.

— ئىنشائاللا، ئەمىر جانابلىرىنىڭ دېگىنىدەك بولغاي، —
دېدى ھىدايىتۇللا ئىشان بۇ كۈتۈلمىگەن پۇرسەتتىن
ھاياجانلىنىپ.

— ماقۇل ئەمىسە، جۈمە كۈنى كۆرۈشكۈچە ئالـ
لاغا ئامانەت، — دېدى مىرزا ھەيدەر دوغلاتى.

— ئەرزىمەس بىر پارچە مەكتۇپىم بىلەن خان ئالىيلىرىنىڭ
پەرىشان كۆڭلىگە تەسەللى بەرگۈم بار ئىدى، — دېدى ھىدايـ
تۇللا ئىشان تولىمۇ ئەستايىدىل قىياپەتتە، — بىلمىدىم، ئەمىر
جانابلىرىنىڭ خان ئوردىسىغا يەتكۈزۈپ بېرىشكە مەرھەمەتى بارـ
مىكىن؟

— ئىنشائاللا، خىزمەتلىرىدە بولۇشقا تەييارمىز. ھەزرىـ

تىم، — دېدى مىرزا ھەيدەر دوغلاتى.

— ئۇنداقتا مەكتۇپنى ئەتىلا ھۇزۇرلىرىغا ئەۋەتىپ بېـ
رەي، — دېدى ئىشان.

7

مەخدۇمزادە خوجا ئابدۇللا ئىشان پىر بۇزرۇكى بىلەن ئازارـ
لىشىپ قالغانلىق سەۋەبلىك ئۇدا ئۈچ مەرتەم مەخدۇمزادە قەسىدـ
رىگە زىيارەتكە بېرىپمۇ پىرىنىڭ قوبۇل قىلىشىغا ئېرىشەلمىگەن
سۇلتان ئىسمائىلخاننىڭ كۆڭلى بەكمۇ يېرىم بولدى. يۈرىكىنىڭ
بىر يەرلىرىدە خۇددى قۇرتتەك ئارامسىز قىمىرلاپ تۇرغان، پىر
قارغىشىدىن ئىبارەت مۇدھىش بىر ۋەھىمە كۆڭۈل ئارامىنى
بۇزۇپ تۇراتتى.

بۈگۈن خاسىيەتلىك نورۇز ئايەم كۈنى بولغىنىغا قارىماي
بارلىق ئوردا ئەركانلىرى ۋە ئاستانە پۇقرالىرىنىڭ خۇشاللىقىغا
يات ھالدا سۇلتان ئىسمائىلخان تولىمۇ غەمكىن ئىدى. ئەتراپىدىـ
كى ئەمىر ـ بەگلىرىنىڭ كەيپىياتىغا، نورۇز بەزمىسىنىڭ خۇـ
شاللىقىغا ھالاقىت يەتكۈزمەسلىك ئۈچۈن ھەرقانچە تىرىشقان بولـ
سىمۇ، يەنىلا ئېچىلالمايۋاتاتتى. گەرچە ئۇ بۈگۈن تاڭ سەھەردىلا
ئۆزىنىڭ سەلتەنەتتە ئولتۇرغان مەزگىلىدىكى تۇنجى نورۇز بايرىـ
مىنى ئاستانە خەلقى بىلەن خۇشال ـ خۇرام ئۆتكۈزۈپ يېڭى يىل
باھار خۇشاللىقىنى ئەل ـ ئاۋام بىلەن بىرلىكتە تەنتەنە قىلىشنى
كۆڭلىگە پۈككەن، شۇ سەۋەبلىك نورۇز دۆڭدە ئېلىپ بېرىلىدىـ
غان تەبرىكلەش مۇراسىمىغا مەخدۇمزادە خوجا ئابدۇللا ئىشاننى
بىللە بېرىشقا تەكلىپ قىلغان بولسىمۇ، كاج، گىن ـ ئاداۋەتى
كۈچلۈك ئىشان خاننىڭ تەكلىپىنى يەنىلا رەت قىلغانىدى. ئىسـ
مائىلخان نورۇز دۆڭدىكى ئالايىتەن ياسالغان شاھ سۇپىدا خاـ
نىش، شاھبانۇ، شاھزادە، مەلىكىلىرىنىڭ ھەممە بارلىق

چوك - كىچىك ئوردا ئەركانلىرىنىڭ ھەمراھلىقىدا بەيگە، ئوغلاق تارتىشىش، قوچقار سوقۇشتۇرۇش، سارغايدى، چېلىشىش، چاۋگەن ئويۇنلىرىنى كۆرۈپ ئولتۇرۇپمۇ باشقىلارغا ئوخشاش قاقاقلاپ كۈلەلمىدى. ئات بەيگىسىدە ئىككىنچى بولۇپ قالغان مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمنىڭ بالىلارچە چىدىماسلىق بىلەن دومسىيىشلىرىمۇ، جەڭبازلىق ماھارىتى كۆرسەتكەن مىڭلىغان لەشكەرلەرنىڭ يۇقىرى ماھارىتىمۇ ھېچقانداق تەسىر قىلمىدى. مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمنىڭ ئوقيا ئېتىش ماھارىتىنى بىرلىكتە كۆرسىتىش تەكلىپىنىمۇ سىلىقلا رەت قىلدى. ئاخىرىدا يۇقىرى ماھارەت بىلەن كۆرسىتىلگەن دارۋازلىق ئويۇنىغا مەھلىيا بولۇپ، بىرئاز كەيپى كۆتۈرۈلگەندەك بولدى. شۇ سەۋەبلىكمۇ مۇراسىم ئاخىرىدىكى مەشرەپنى ئۆزىمۇ سەزمىگەن ھالدا خېلى ئۇزۇنغىچە كۆرۈپ ئولتۇردى.

«خۇشاللىق، غەمسىزلىك يەنىلا ئاددىي ئاۋامدا ئىكەن، — دەپ خىيال سۈردى خان قايناق مەشرەپ ئەھلىگە قاراپ ئولتۇرۇپ، — شۇ تاپتا ئاشۇ ئاددىي ئاۋام مېنىڭ مۇشۇ ئورۇن - مەرتىۋەمگە ھەۋەس قىلىۋاتقاندۇر، مېنى دۇنيادىكى ئەڭ بەختلىك، ئەڭ غەمسىز، ئەڭ بەختىيار ئادەم دەپ ساناۋاتقاندۇر. خان سۇلتانلارنىڭ غېمىنى پەقەت خان - سۇلتانلارلا بىلىدىغان ئوخشايدۇ. پەقەت ئاشۇلارنىڭ بىر كۈنلۈك خۇشاللىقىنى سېتىۋالغىلى بولسىدى، كاشكى...»

نورۇز بايراملىق مۇراسىم قىزغىن كەيپىياتتا داۋاملاشماقتا ئىدى. نورۇزدۆڭدىكى كەڭرى سەينادا يۈزلىگەن داش قازانلاردا قاينىغان نورۇز ئېشىغا سۇلتان ئىسمائىلخانمۇ ئاشۇ ئاددىي ئاۋام بىلەن بىرلىكتە ئېغىز تەگدى. غىزادىن كېيىن ئاۋام بىلەن بىرلىكتە دۇئاغا قول كۆتۈرۈپ، خەلقنىڭ يىل بېشىدىكى باشلانغان ئىشلىرىنىڭ ئوڭۇشلۇق بولۇشىنى، سەلتەنىتىنىڭ تىنچ، مۇقىم، ئەبەدىلئەبەد روناق تېپىشىنى تىلىدى. ھەئە، دۇئاغا قول كۆتۈرگەن ۋاقىتتا بارلىق دىل ئاۋارىچىلىكلىرىنى، كۆڭۈل پەرد-

شانلىقلىرىنى، ھەممە - ھەممىنى ئۇنتۇدى. پەقەت ئەل يۇرتىغا بەخت، خۇشاللىقىنىلا تىلىدى. سۇلتان ئىسمائىلخان ئوردا ئەركانلىرىنى، خانىش، شاھبانۇ، خانزادە - مەلىكىلىرىنى ئەگەشتۈرۈپ ئوردىغا قايتقان ۋاقىتتا توختىماي گۈمبۈرلەپ، ياڭراپ تۇرغان داقا - دۇمباق، ناغرا - سۇناي ئاۋازى پۈتكۈل ئاستانە ئاسمىنىنى لەرزىگە كەلتۈرۈۋەتكەنىدى.

خېلىلا روھلىنىپ قالغان سۇلتان كەچتە ئوردا بېغىدىكى ھۇزۇرى نورۇز ناملىق باھار پەسىللىك سارىيىدا ئاستانىدىكى شائىر - قەلەمكەشلەرنى، مۇقامچى - مۇغەننىلەرنى تەكلىپ قىلىپ، بىر قىسىم ئوردا ئەركانلىرى بىلەن بىرلىكتە نورۇزلۇق بەزمە - مۇشائىرە ئۆتكۈزدى.

سورۇننىڭ باشلانمىسى مۇقامچىلارغا بېرىلدى. تەمبۇر، ساتار، غېجەك، راۋاب، ئۇد، چىلتار، باربىت، نەي، داپ، قالۇن، چەڭ... قاتارلىق چالغۇلار بىلەن ئورۇندالغان سېھىرلىك مۇقام كۈيلىرى بارلىق سورۇن ئەھلىنى ئەسىر قىلغانىدى. مۇغەننىلەر بارلىق ماھارىتىنى ئىشقا سېلىپ مۇقام ئېيتاتتى:

جانىم كۆرگەن جەفانىڭ مىڭدە بىرىن،
بولۇرگەر كۆرسە سەندان پارە - پارە.
كۇلۇردە كۆرسە ئاغزىن بىرلە تىشىن،
بولۇرگۇلنارى خەندان پارە - پارە[①].

مۇقام مەرغۇللىرى يېڭىلىنىپ تۇراتتى. سېھىرلىك كۈيلەر ئاڭلىغۇچىلارنى گاھ ئاجايىپ ئىقلىم، مۆجىزاتلار دۇنياسىغا باشلاپ شادلاندۇرسا، گاھ تىلسىم باياۋانلارغا تاشلاپ يۈرەك - باغرد-

① ئەگەر مەن كۆرگەن جاپانىڭ مىڭدىن بىرىنى كۆرسە،
تۆمۈرچىنىڭ سەندىلىمۇ پارە - پارە بولۇپ كېتىدۇ.
ئۇنىڭ ئاغزى بىلەن چىشىنى، كۈلگەن چېغىدا كۆرسە،
كۈلۈپ تۇرغان ئانار گۈلى قات - قات يېرىلىدۇ.
— بۇ كلاسسىك شائىر سەككاكىنىڭ شېئىرى.

نى ئېزەتتى.

جامالۇ ھۆسنىڭە سۆز يوق، ۋەفا كېرەك بولسە،
مېنى خۇد ئۆلتۈرەدۇرسەن رەۋا كېرەك بولسا.
......
كۆڭۈلنى ئۆزگىگە بەرگىل دېمەڭكى، مۇشكىلدۇر،
جەھاندە سىز كەبى بىر دىلرەبا كېرەك بولسا.
......
جامالۇ جاھ ئېلىدىن يۈز فەراغەتىم باردۇر.
ئۇرامۇڭ ئىتى ماڭا ئاشنا كېرەك بولسا①.

سۇلتان ئىسمائىلخان مۇقام كۈيلىرىگە ئەسىر بولۇپ كەتكەندى. شۇ تاپتا ئۇنىڭ ۋۇجۇدى ئېرىپ، يۈرىكىدىكى دەرد ـ ھەسرەتلىرى سەل بولۇپ ئاقماقتا ئىدى.

يىللار تۈتۈبان شەيخ ماقالاتىغا گۇش،
نە كۆڭلۈمە زەۋق يەتتى، نەجانىمە جۇش،
جانىمە نەۋا سالدى، كۆڭلىمە خۇرۇش،
بىر جۇرئە بىلەمۇغبەقەئى بادەفۇرۇش.②

① ۋاپا قىلغانلىكى بولسالڭ ھۆسن جامالىڭدا گەپ يوق.
راۋا كۆرسەلڭ مېنى ئۆزەلڭ ئۆلتۈرسەن.
كۆڭۈلنى باشقىغا بەرگىن دېمە، جاھاندا ساڭا ئوخشاش،
بىر دىلرەبا كېرەك بولۇپ تۇرغاندا، بۇ ماڭا ئاسان ئەمەس.
ساھىبجاماللار بىلەن مەنسەپ ئىگىلىرىدىن پۈتۈنلەي ئازادمەن،
كېرەك بولسا كوچاڭدىكى ئىت بىلەن ئاشنا بولاي.
— بۇ شائىر لۇتفىنىڭ شېئىرى.
② قانچە يىللار شەيخلەرنىڭ سۆزلىرىگە قۇلاق سالدىم،
ئۇنىڭدىن نە كۆڭلۈم زوقلانمىدى، نەجېنىم ھۇزۇرلانمىدى.
پەقەت مەيپۇرۇش گۈزەل بىر ئوتلام شاراب تۇتۇپلا،
جېنىمغا راھەت، كۆڭلۈمگە ھۇزۇر بەخش ئەتتى.

مۇقام كۈيلىرى ئەۋجىگە چىقىپ مەشرەپ بىلەن ئاخىرلاشتى. ئەمدى نۆۋەت شائىرە ـ ئەدىبلەرگە كەلگەندى. ئۇلار ئاۋۋال ئەنئەنىۋى ئادەت بويىچە نورۇزنامىلەرنى ئوقۇشتى:

ئېپتىدا قىلدۇق نورۇزدىن ياخشى كۈننى باشلىدۇق،
كۆڭلىمىزنىڭ خۇشلۇقىدىن بۇ ئويۇننى باشلىدۇق،
شاتاۋادا تونى كىيىپ، جۇۋا ـ تۇماقنى تاشلىدۇق،
سايىلەردە ئولتۇرۇپ، نەغمە ـ ناۋانى باشلىدۇق،
ئات ئېلىپ، ئوغلاق ئالىپ، مەشرەپ قىلۇر كۈندۈز بۈگۈن.

بۈنىڭغا ئەگىشىپلا يەنە بىر ياش شائىر نورۇزنامىنىڭ ئاخىرىنى ئۇلاپ كەتتى:

كەلدى نەۋرۇز يىل باشى، كەتتى كۆڭۈلنىڭ چىركىنى،
نەۋرۇز دېبان كېلۇرلەر خاتۇنلارنىڭ تۈركىنى.
گۇللەر قىسۇر قىز ـ ئوغۇل، ئەگرى ـ قويار بۆركىنى،
مەجلىس قىلىپ ئويناشۇر، ئاچار كۆڭۈل مۈلكىنى.
قايغۇ ـ مېھنەتلەر كېتىپ ئويناشۇر كۈندۈر بۈگۈن...

مانا شۇ يوسۇندا نورۇزنامىلەر ئوقۇلغاندىن كېيىن رەسمىي مۇشائىرە باشلاندى.

— مۇشائىرىنى خان ئالىيلىرى باشلاپ بەرگەن بولسا، — دېدى مىرزا باباقبەگ، ئىسمائىلخاننى بەزمە ئىچىگە سۆرەپ كىرمەك بولۇپ.

— ھە، قېنى خان ئالىيلىرىغا مەرھەمەت، — دېدى شائىر ـ ئەدىبلەرمۇ خانغا ھۆرمەت بىلدۇرۇپ.

— تۈگمەن بار يەردە يارغۇنچاقنىڭ نېمە ئىشى دەپتىكەن ئاتا ـ بوۋىلار، — دېدى ئىسمائىلخان چىرايىغا كۈلكە يۈگۈرتۈپ

ۋە شائىر ـ ئەدىبلەرگە قاراپ ئېھتىرام بىلدۈرۈپ، — خانلىقىمىزنىڭ كاتتا ناۋاكەش بۇلبۇللىرى تۇرغان يەردە، ماڭا ئاتىكاچىلىك قىلىپ، نەزمە ئوقۇشنى كىم قويۇپتۇ. مۇشائىرە ئاۋۋال مۆھتەرەم شائىرلىرىمىزدىن باشلانغىنى ئەۋزەل.

— بۇ دېگەن خاسىيەتلىك نورۇز ئايەملىك بەزمە سورۇنى، سورۇن ئەھلىنىڭ شېئىرىي ئىستىبداتىنى سۈرۈشتۈرۈش بىھاجەت، — دېدى ھىجرانى تەخەللۇسلۇق پېشقەدەم شائىر خانغا مەدەت بېرىپ، — پەقەت توقۇغان نەزمە ـ بېيىتلىرىمىزنىڭ قاپىيىلىرى پىستان چاقمىسىلا بولدى.

— راست دەيدىلا، جانابىي ئۇستاز، — دېدى مەلىكە مۆھتەرەم خېنىممۇ سۇلتان ئىسمائىلخاننى مۇشائىرە باشلاشقا دەۋەت قىلىپ، — ناۋادا خان ئاتام مۇشۇنداق جاھىللىق قىلىپ تۇرۇۋالىدىغان بولسا، بىزمۇ تاڭ ئاتقۇچە زۇۋان سۈرمەي ئولتۇرۇۋالىمىز. قېنى، خان ئاتامنىڭ نورۇز بەزمىسىنىڭ كەيپىياتىنى بۇزغۇسى بارمىكىن.

— سىز جاۋىلداشتىن باشقىنى بىلمەيسىز، قىزىم، — دېدى ئىسمائىلخان كۈلۈپ، — بىر چوڭدىن، بىر كىچىكتىن دەپتىكەن. سىز بەزمە ئەھلىنىڭ ئەڭ كىچىكى بولغاندىكىن مۇشائىرە باشلاش نۆۋىتى سىزدىن بولسۇن. قانداق دېدىم، نورۇز ئەھلى.

ھەممەيلەن بىردەك خاننىڭ تەكلىپىنى قوللاشتى.

— قېنى مەلىكەم، باشلىسىلا.

— قاراپ تۇرىلىغۇ، تىللىرى چاپلىشىپ قالمىغاندۇر.

— ماقۇل ئەمىسە، مۇشائىرىنى مەن باشلىسام باشلاي، — دېدى مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم سورۇن ئەھلىگە تەۋازۇ بىلەن ئېگىلىپ سالام قىلىپ، — ئەمما بىر شەرتىم بار. مەن باشلىغان مۇشائىرەنىڭ ئاخىرىنى خان ئاتام چۈشۈرىدۇ.

مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمنىڭ بۇ تەلىپىنى سورۇن ئەھلى بەس ـ بەستە قوللاشتى. مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم بىرئاز ئويلىنىۋالغاندىن كېيىن گېلىنى قىرىپ قويۇپ نەزمە باشلىدى:

ئى راست قەدىڭ سەرۋى رەۋان جان چەمەنىندە،
يۈزۈڭ كەبى گۈل يوق گۈلىستان چەمەنىندە.

سۇلتان ئىسمائىلخان بىرئاز تۇرۇۋېلىپ نەزمىنىڭ ئاخىرىنى ئۇلىدى:

بۇ شىۋە بىلەن سەن يۈرۈسەن ھەر چەمەن ئىچرە،
ھۆر يۈرۈمەگەي ئالتىنە رىزۋان چەمەنىندە.

بۇنىڭغا ئۇلاپلا شائىر ھىجرانى داۋاملاشتۇرۇپ كەتتى:

قۇللۇقغە بىتىك بېرۈرۈ يۈز شادلىق ئەيلەر،
زۇلفۇڭ قەدىڭە سۇنبۇلۇ رەيھان چەمەنىندە.

مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم ئاغزىنى ئۆمەللەپ بولغۇچە سۇلتان ئىسمائىلخان نەزمىنىڭ ئاخىرىنى چۈشۈردى:

يۈز پارە قىلۇر گۈل يۈزۈڭ ئالىندە ئۆزىنى،
چۈن تاپمادى ئول رەۋنەقۇ قان چەمەنىندە[1].

مۇشائىرە دەسلەپ سەككاكىنىڭ غەزىلى بىلەن باشلىنىپ، ئاخىرى ھەممەيلەن ئۆزىنىڭ شېئىر ـ نەزمىلىرىنى ئوقۇشتى.

---

① بۇ كلاسسىك شائىر سەككاكىنىڭ شېئىرى بولۇپ، يەشمىسى:
كېلىشكەن بويۇڭ جان چىمەنىدە ئۆسكەن بىر گۈزەل سەرۋى،
گۈلىستان چىمەنلەردە يۈزۈڭدەك چىرايلىق بىرمۇ گۈل يوق.
بۇ شوخلۇق بىلەن چىمەنلەردە يۈرسەڭ،
جەننەتنىڭ ھۆر ـ پەرىلىرىمۇ ئالدىڭدا يۈرۈشتىن خىجىل بولىدۇ.
چىمەندىكى سۇمبۇل بىلەن رەيھان، چېچىڭ بىلەن بويۇڭغا
بىز قۇل بولساق دەپ، خۇشاللىق بىلەن خەت بېرىدۇ.
يۈزۈڭ ئالدىدا گۈل ئۆزىنى يۈز پارە قىلىدۇ،
چۈنكى ئۇنىڭ چىمەندە گۈللەپ ياشنىشىغا كۆزى يەتمەيدۇ.

— ئاپىرىن، ئاپىرىن، ھەممىلىرىنىڭ نەزمىلىرى تولىمۇ پاساھەتلىك چىقتى، — دېدى مىرزا باباقبەگ.

سورۇن ئەھلى بۇ مۇشائىرىدىن ھاياجانلىنىپ، قىيقاس - سۈرەن سېلىشتى، بىر قىسىم ياش شائىرلار، خەتتاتلار بۇ نەزمىنى نەق مەيداندىلا خاتىرىلىۋېلىشتى.

شۇ يوسۇندا مۇشائىرە داۋاملىشىپ تولۇق بىر ئايلانغاندىن كېيىن، ئوردا بىكاۋۇلبېگى كەلتۈرگەن شاھانە شارابلار جانان قەدەھلەرگە قۇيۇلۇشقا باشلىدى.

— مۇشائىرە ئېيتىشىپ تاماقلىرىمىزمۇ قۇرۇپ كەتتى. ئەمدى گېلىمىزنى ئازراق نەمدىۋالايلى، — دېدى مىرزا باباقبەگ ۋە ئالتۇن قەدەھتىكى شارابنى سۇلتان ئىسمائىلخانغا ئۇزىتىپ تۇرۇپ ئۆمەر ھەييامنىڭ بىر پارچە رۇبائىيسىنى ئوقۇدى. ئوردىدىكى بەزمە سورۇنلىرىدا ئۆمەر ھەييام رۇبائىيلىرىنى ئوقۇش ئادەتكە ئايلانغانىدى.

مەي، نەغمە ھۆركەبى ئۇلپىتىڭ بولسا،
سۇ بويى چىمەندە سۆھبىتىڭ بولسا.
ھۆزۈرلان بۇنىڭدىن ئويلىما دوزاخ،
بۇنچىلىك بولغاي ئۇ جەننىتىڭ بولسا...

سۇلتان ئىسمائىلخان مىرزا باباقبەگنىڭ قولىدىن ئالتۇن قەدەھنى ئالدى - دە، شارابنى لېۋىگە ئازراق تەگكۈزۈپ قويۇپ، جاۋابەن ئۆمەر ھەييامنىڭ يەنە بىر رۇبائىيسىنى ئوقۇدى:

سۈپسۈزۈك ئەي شاراب، ئەي تۇسى رەئنا،
مەن شۇنداق ئىچەيكىم، ساڭا مەن شەيدا.
كۆرگەنلەر دېيىشسۇن نەدىن كەلدىڭىز؟
شارابىڭ ئەي كۆپى، كېلىڭ مەرھابا...

سۇلتان ئىسمائىلخان شارابنى ئىچىپ بولۇشىغا، شائىر ھىجرانىمۇ جانان چىنىدىكى شارابنى كۆتۈرۈپ تۇرۇپ، ئۆمەر ھەييامنىڭ يەنە بىر رۇبائىيسىنى ئوقۇدى:

كوزىچى قېشىغا باردىم مەن يېتىپ،
تۇراتتى دۇكاننىڭ چاقىنى تېپىپ.
باش ياسار كوزىغا شاھنىڭ بېشىدىن،
گادايىنىڭ قولىدىن ئاڭا پۇت ئېتىپ.

ئوردا بېغىدىكى ھۇزۇرى نورۇز نامىلىق، باھار پەسلىلىك قەسرىدە ئۇيۇشتۇرۇلغان نورۇز ئايەملىك بەزمە تاڭ ئاتقۇچە داۋاملاشتى. مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم ۋە باشقا شاھبانۇ، ئاغىچا خېنىملار مۇشائىرە ئاخىرلاشقان ھامان قايتىشقانىدى. بۇ كۈنى سۇلتان ئىسمائىلخان بارلىق غەم - غۇسسە ۋە پەرىشانلىقلىرىنى كۆڭلىدىن چىقىرىۋېتىپ، قانغۇچە شاراب ئىچتى. كەيپلىكتە بەزمە ئەھلى بىلەن بىرلىكتە مۇقام توۋلىدى.

8

نورۇز ئايەملىك بەزمىدە شارابنى زىيادە كۆپ ئىچىۋەتكەن سۇلتان ئىسمائىلخاننىڭ بېشى قاتتىق ئاغرىپ كەتكەنلىكتىن بۇگۈن ئەتىگەنلىك قوبۇلغا چىقالمىغانىدى. ئۇ قوزىچۇش مەھەل بىلەن خارامۇش ھالەتتە ئورنىدىن تۇردى - دە، بىكاۋۇلبەگ ئالاھىدە تەييارلاتقۇزغان مەستلىكنى قايتۇرۇپ، ھارغىنلىقنى تۈگىتىدىغان سوغۇق، چۇچۇمەل، ئەبجەش شەربەتتىن ئىككى جام ئىچىپ خېلىلا روھلىنىپ قالدى.

— مۇھىم ئىش - پىشلەر بارمۇ، ئەمىر؟ — سورىدى ئۇ

بىر چەتتە قول باغلاپ تۇرغان دىۋانبېگىگە قاراپ.

— ئانچە مۇھىم ئىشلارمۇ يوق، قىبلىگاھىم، — دېدى دىۋانبېگى، — ئەمما قەشقەرنىڭ نائىب ئەمىرى مىرزا ھەيدەر دوغلاتى جانابلىرىنىڭ ئالىيلىرىغا ئەۋەتكەن بىر پارچە مەكتۇپى بار.

قەشقەردىن كەلگەن مەكتۇپ سۇلتان ئىسمائىلخاننى بىرئاز قىزىقتۇردى.

— مەكتۇپ قېنى؟

دىۋانبېگى خەت - چەك تەللىسىدىن قەشقەر ئەمىرى مىرزا ھەيدەر دوغلاتنىڭ مۆھۈرى بېسىلىپ پېچەتلەنگەن نەپىس ئىشلەنگەن بۇلغار قاپچۇقنى ئېلىپ خانغا ئۇزاتتى. ئىسمائىلخان قاپچۇقنىڭ پېچىتىنى ئۆز قولى بىلەن بۇزۇپ قارىۋىدى، ئىچىدىن ئىككى پارچە خەت چىقتى. خەتنىڭ بىرىدە مىرزا ھەيدەر دوغلاتنىڭ، يەنە بىرىدە ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭ ئىمزاسى بار ئىدى.

خان خوجا ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭ ئىمزاسى قويۇلغان خەتكە خېلىلا قىزىققان بولسىمۇ، يەنىلا مىرزا ھەيدەر دوغلاتنىڭ مەكتۇپىنى ئاۋۋال ئېچىپ ئوقۇدى:

ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم، ئى ئەدلۇ ئادالەتنىڭ زۇلپىقارى، مېھرىبان شاھى جاھان قىبلىگاھىم، ئەزىز تەنلىرى سالامەتمۇ؟

ئالىيلىرىنىڭ چەكسىز مېھىر - شەپقىتى سايىسىدە قەشقەردىكى چوڭ - كىچىك رەئىيەت خاتىرجەم تىرىكچىلىك قىلماقتا. ئوردا چۈشۈرگەن يارلىققا بىنائەن، مەخسۇس بەگ، خىزمەتكارلارنى تەيىنلەپ قەشقەر زېمىنى تەۋەسىدىكى كەمبەغەل، ئاجىزلارنى، يېتىم ئوغۇل، تۇل خوتۇنلارنى، مېيىپ - مەجرۇھلارنى ئېنىقلاپ خەزىنىدىن ئىككى تۈمەن

سەر كۆمۈش، بىر تۈمەن چارەك ئاشلىق، بىر تۈمەن گەزماتا ئاجرىتىپ، ئۇلارنىڭ قارا قىشتىن، ئەتىيازنىڭ سىرىقتالچىلىقىدىن ئامان - ئېسەن چىقىۋېلىشى ئۈچۈن تەخلەپ، خان ئالىيلىرىنىڭ مېھىر - شەپقىتىنى ۋە ساخاۋىتىنى يەتكۈزدۇق. ئۇرۇش ۋە سۇلۇك نىزالىرىنىڭ مالىمانچىلىقىدا سودا - تىجارەتلەر توختاپ، كوچا - رەستىلىرى چۆلدەرەپ قالغان قەشقەر شەھىرىنىڭ ئاۋات - ئاسايىشلىق ھالىتىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش ئۈچۈن سودىگەرلەردىن، قوشنا ئەللەردىن كەلگەن كارۋانلاردىن، ھۈنەرۋەن - كاسىپلاردىن ئېلىنىدىغان باج - سېلىقلارنى ۋاقتىنچە كەچۈرۈم قىلدۇق. شۇنىڭ بىلەن قەشقەر رەستىلىرىنىڭ ئاۋاتلىقى يەنە ئەسلىگە كېلىپ، سودا - تىجارەت، تۈرلۈك ھۈنەر - كەسىپلەر قايتىدىن جانلاندى. سۇلۇكلەر ئوتتۇرىسىدىكى ئاداۋەت - ماجىرالارغا قاتتىق چەك قويۇلۇپ، سەلتەنەتنىڭ سۈرى ھەقىقىي تۈردە نامايان قىلىندى. قانۇن - جاساقلار ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى.

ئىشقىيە سۇلۇكىنىڭ پېشۋاسى خوجا ھىدايىتۇللا ئىشان ئەزىزلىرىنىڭ دەرگاھىغا زىيارەتكە بېرىپ، خان يارلىقىدىن خەۋەردار قىلدۇق. ئول ئىشان بۇزرۇك خان يارلىقىغا ئىتائەت قىلىدىغانلىقىنى ھەمدە سەلتەنەتكە بولغان چەكسىز ساداقىتىنى بىلدۈردى. ئىلگىرىكى گۇناھلىرى ئۈچۈن كۆپ پۇشايمان يېدى.

ئىسھاقىيە سۇلۇكىدىكىلەر بىلەن بولغان نىزا - ئاداۋەتلىرىنى يۇيۇپ تاشلاپ، دۈشمەنلىك، قىساسخورلۇق ھەرىكىتىنى توختىتىدىغانلىقىنى بىلدۈردى. ئول ئىشان ھەزرەت قىبلىگاھىمغا تەييارلىغان مەكتۇپىنى يەتكۈزۈپ بېرىشىمنى ئۆتۈنگەنىدى. قوبۇل قىلىپ، مەزكۇر مەلۇمات بىلەن قوشۇپ ھۇزۇرلىرىغا ئەۋەتتىم.

مۆھتەرەم قىبلىگاھىم قــەشقەردىن، قەشقەردىــكــى
ئاۋام ـ رەئىيەتتىن خاتىرجەم بولغايلا. ئاۋامنىڭ خاتىرجەم
تىرىكچىلىك قىلىشى ۋە سەئىدىيە سەلتەنىتىنىڭ روناق تې-
پىشى ئۈچۈن كېچەيۈ كۈندۈز جېنىمنى پىدا قىلىمەن.
ئالىيلىرىنىڭ كۆپلەپ كۆرسەتمە بېرىشىنى سورايمەن.
ئەزىز تەنلىرىگە سالامەتلىك تىلەپ كەمىنە قەشقەر ئە-
مىرى مىرزا ھەيدەر دوغلاتىدىن، دەپ بىلىۈرلا.»

سۇلتان ئىسمائىلخان مەلۇماتنى ئوقۇپ بولۇپ، رازىمەنلىك
بىلەن بېشىنى لىڭشىتتى ـ دە، خوجا ھىدايىتۇللا ئىشانىنىڭ
مەكتۇپىنى قولىغا ئالدى.

«ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم:
ئالەمنىڭ ياراتقۇچىسى ئۇلۇغ ھەق سۇبھانەھۇ ۋەتائالاغا
ھەمدۇسانالار ئېيتىمەن، شۇنداقلا مەدھىيىلەشكە تىلىم ئا-
جىزلىق قىلىدىغان پەيغەمبەر سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسسەل-
لەمگە بىسيار سالاملاردىن كېيىن بۈيۈك سەئىدىيە سەلتەنى-
تىنىڭ خاقانى سۇلتان ئىسمائىلخان ئالىيلىرىغا دوستلۇق
گۈلشەنىمنىڭ خۇشبۇي ھىدلىق گۈل ـ غۇنچىلىرىدىن سا-
داقەتمەن گۈلدەستەمنى يوللايمەن.
ئى جانابىي قىبلىگاھىم، جاھاندىكى بارلىق مەردلىك،
كەڭ قورساقلىق، مېھىر ـ شەپقەت، ئىلىم ـ ئىستېدات،
پەزىلەت ـ ئەخلاق، ياخشىلىق ۋە ساخاۋەت، ئادىللىق ۋە
دىيانەتنىڭ مۇبارەك ۋۇجۇدلىرىغا مۇجەسسەملەنگەنلىكىنى
ھېس قىلغان شۇ دەقىقىلەردە، ئۆزۈمنىڭ نائىنساپ، بەختى
قارا شاھزادە يولۋاسخانغا پىر بۇزرۇك بولۇپ تۇرۇقلۇق،
ئۇل زالىم دىيانەتسىز مۇرىتىمنى يامان يولدىن توسۇيالمى-
غانلىقىمغا چەكسىز پۇشايمەن قىلماقتىمەن. مۇرىت ـ مۇر-

شىدنىڭ گۇناھىكەبىرى پىرىغا بولۇر، ئەلۋەتتە. شول سە-
ۋەبلىك ياراتقان ئىگەمدىن گۇناھىمنى تىلەپ، كېچەيۈ كۈن-
دۈز ئىبتىكاپتا ئولتۇرۇپ دۇئاگويلۇق بىلەن مەشغۇل بول-
ماقتىمەن. بىزلەركىم ئەھلى سۇلۇك پېشۋاسى سۇلتانۇل
مۇھەققىقىنلىق كامالىغا يەتكەن قۇتبىل ئەقتاب ۋەلىيۇللا
بولغانلىقىم ئۈچۈن، بۇ دۇنيانىڭ پۈچۈق تەڭگىگە ئەرزىمەي-
دىغان ئالتە كۈنلۈك راھەت ـ پاراغىتىدىن قول ئۈزگەن-
مەن. شۇڭلاشقا، سەلتەنەت ـ يۇرتدارچىلىق ئىشلىرىغا
زىنھار قىزىقمايمەن. ياراتقان ئىگەم ئەل ـ رەئىيەتنىڭ
بەختىنى، ئاسايىشلىق تۇرمۇشىنى كۆزلەپ جانابلىرىدەك
كامالى ئىستېدات ئىگىسىگە خانۇ خاقانلىق مەرتىۋىسىنى
بەرگەن، يۇرتدارچىلىق تىزگىنىنى تاپشۇرغان، بىزلەركىم
پىرى بۇزرۇكلارنى دۇئاگويلۇق قىلىپ ئاللانىڭ پەرىز ـ ۋا-
جىپلىرىنى دىللىرىغا سىڭىپ تۇرۇشقا مۇئەككەل قىلغان.
شۇڭا پىرى بۇزرۇكلارنىڭ سەلتەنەت ئىشلىرىغا ئارىلاشمى-
قى، قول تىقمىقى، مەنسەپ ـ مەرتىۋە تەمە قىلمىقى ھەق-
نىڭ ئاشۇ ئورۇنلاشتۇرۇشىغا قىلغان خىيانىتىدۇر. بۇنداق
پىر بۇزرۇكلارنىڭ قىلغان ئىبادىتى هارامدۇر، دۇئا ـ
تەلەپلىرى بىمەقبۇلدۇر.
مەخدۇمزادە خوجا ئابدۇللا ئىشان ئەزىزلەرنىڭ سەلتە-
نەت ئىشلىرىغا قىزىقىپ قالغانلىقى سەۋەبلىك ئالىيلىرى
بىلەن ئــارازلىــشىپ قــالغانلىقىنى ئاڭلاپ، تولىمۇ ئەپ-
سۇسلاندىم.
پىر بىلەن مۇرىت ئوتتۇرىسىغا سوغۇقچىلىق چۈشمەس-
لىكى كېرەك ئىدى. گەرچە بىزلەركىم تاغا قېرىندىشى
بولمىش قۇتبىل ئەقتابنىڭ ئول جيەنىم بولمىش مەخدۇمزا-
دىگە ئىككى ئېغىز نەسىھەت قىلىش، ھەقنىڭ پۈتمىشىنى
سەمىگە سېلىش، ئەھلى سۇلۇك ئەھكاملىرىدىن تەلىم بې-

رىش يولۇم بولسىمۇ، گىنە ـ ئاداۋەت ساقلاشقا ھېرىسمەن
مەخدۇمزادىنىڭ زىنھار قۇلاق سالمايدىغانلىقىنى بىلگەنلىكىم
ئۈچۈن، يەنىلا جانابىي ئانىھەزرىتىمنىڭ پەرىشان كۆڭلىگە
تەسەللى بېرىشنى لايىق كۆردۈم.
يېقىندىن بېرى سۇلۇك ئوتتۇرىسىدىكى ماجىرالار سە-
ۋەبىدىن سەئىدىيە تەسەررۇپىدىكى ئاۋام ئارىسىدا كۆپ خا-
تىرجەمسىزلىك پەيدا بولدى. ئەمدىلا سەئىدىيە تەختىگە بەر-
قارار بولغان ئالىيلىرىغا كۆپ باش ئاغرىقى تېپىپ بەردى.
گەرچە مەن سۇلۇكى ئىشقىيە مۇخلىسلىرىغا ئەپۇچاڭ-
لىق، كەڭ قورساقلىق، ساداقەتمەنلىك خۇسۇسىدا كۆپ
ۋەزخانلىق قىلىپ، سۇلۇكى ئىسھاقىيەچىلەر بىلەن بولغان
گىنە ـ ئاداۋەتنى يۇيۇپ تاشلاشنى تاپىلاپ كەلگەن بولسام-
مۇ، ئەمما جانابلىرىدەك خانۇ خاقانىنىڭ ھامىيلىقىغا ئېرىش-
كەن سۇلۇكى ئىسھاقىيە مۇرىتلىرى ئۆزلىرىنى ئەزىز، كات-
تا ھېسابلاپ، بىزلەركىم سۇلۇكى ئىشقىيە مۇرىتلىرىنىڭ
بېشىغا كۆپ دىشۋارچىلىقلارنى سالدى. قەستەنگە سۇرك-
لىپ ئاداۋەت تۇگمىنىگە سۇ باشلىدى، جەڭگى ـ جېدەل
گۈلخانىنى ئۇلغايتتى. يۈزلىگەن بىچارە ئىشقىيە مۇرىتلى-
رىنى ئۆلتۈردى. مال ـ دۇنيالىرىنى تارتىۋېلىپ، ئۆي ـ
ماكانلىرىغا ئوت قويدى. ئاختا قىلىش، پېيىنى قىرقىش
جازالىرى بىلەن مەجرۇھ قىلىپ تاشلىدى. بەختىمىزگە
يارىشا، جانابلىرىنىڭ سەلتەنىتىنى سۇلۇك ـ مەزھەپتىن
مۇستەسنا تۇتۇش، سۇلۇكلەر ئوتتۇرىسىدىكى نىزا ـ
ئاداۋەتلەرنى تۈگىتىش پەرمانىنىڭ سايىسىدە سۇلۇكى ئىس-
ھاقىيەچىلەرنىڭ زۇلمىدىن قۇتۇلدۇق. خۇشاللىقىمىزدا
كۆزلىرىمىزدىن دەريادەك ياشلارنى ئاققۇزۇپ، ئۇلۇغ ئاللا-
دىن ئەزىز تەنلىرىگە سالامەتلىك، سەلتەنەتلىرىگە كۈچ ـ
قۇدرەت تىلىدۇق. ئاللاتائالا مەخدۇمزادە خوجا ئابدۇللا ئى-

شان ئەزىزلەرگە ۋە ئول باشلاپ ماڭغان سۇلۇكى ئىسھاقىيە-
چىلەرنىڭ كۆڭلىگە ئىنساپ، مېھىر ـ شەپقەت ئاتا قىلغاي.
گەرچە بىز جانابىي خان ئالىيلىرىغا پىر ـ ئۇستاز
بولغۇدەك سالاھىيىتى يوق ئەرزىمەس ئادەم بولساقمۇ، خاك-
لىقىمىزنىڭ ئىشلىرى ئۈچۈن قىبلىگاھىمغا ئىككى سۆز
ھەدىيە قىلاي. ئالىيلىرى مەقبۇل كۆرۈپ قالسا، ئەجەب
ئەمەس.
يېقىندىن بېرى ئالىيلىرىنىڭ سۇلۇك ماجىرالىرىنى
بېسىقتۇرۇش سەۋەبىدىن ھەر قايسى يۇرت ـ ئايماقلارغا
يارلىق چۈشۈرۈپ، بىر قىسىم سۇلۇك تەرغىباتچىلىرىنىڭ
كاللىسىنى ئالغانلىقىنى، ئاستانىدىمۇ ئوتتۇزدىن ئارتۇق
سۇلۇك تەرغىباتچىلىرىنىڭ بىراقلا كاللىسى ئېلىنغانلىقىنى
ئاڭلاپ تولىمۇ ئىزتىراپ چەكتىم. مۆھتەرەم قىبلىگاھىم،
سەلتەنەتنىڭ ئىشلىرى ئادەملەر بىلەن ئاباتتۇر، ئادەملەر
بىلەن ھەر قانداق مۆجىزە ـ مۆجىزاتلار مۇجەسسەمدۇر.
ئەگەر ئانچىكىم گۇناھلار تۈپەيلى ئادەملەر قىرىلسا، سەلتە-
نەتنىڭ ئۇلى تەۋرەنمەي قالمايدۇ. ئىككىلا ئالەملىك خاسى-
يەت ۋە ساۋاب تاپماقنى نىيەت قىلغان ھەربىر بەندىنىڭ
ئىنسانلىق قەرزى، مۇسۇلمانلىق ۋاجىباتى ئەخلاق يولى
بىلەن ئادا بولغاي، بۇ ئەخلاق يولىدا ئىنسانىنى ئىنسان
يولىغا باشلىغان پىر ئۇستازغا، ئىنسانىنى ئىنسان قىلغان
ئاتا ـ ئانىلارغا، ئىنسانىنى پەزىلەت، ۋاپا، ئەقىدە دۇرداني-
لىرى بىلەن تەسىرلەندۇرگەن دوست ـ يارانلەرگە، ئىنسان-
نى توغرا يولغا باشلاپ ساخاۋەت، مېھىر ـ شەپقەت،
ئىلىم ـ ئىستېداتى بىلەن خاتىرجەم، پاراۋان، باياشات،
تىرىكچىلىككە ئېرىشتۈرگەن خان ـ سۇلتانلارغا، ئىنسانىنى
ۋىجدان، ئادالەت، ئىلىم ـ ھۈنەر گۈلىستانىغا باشلاپ كىر-
گۈچى دانىشمەن زاتلارغا، نامرات قوۋم ـ ھەقەمسايىلىرىگە

ۋاپا – ساخاۋەت قولىنى تەڭلىگەن سېخىيلارغا ئاللانىڭ ئىنايىتى، مېھىر – شەپقەت خەزىنىسى ھەرقاچان باردۇر. ئىنسان ئۈچۈن ئەخلاق، ۋىجداننى ئىپادە ئەتمەك، دىيانەت – پەزىلىتى بىلەن سۆيۈنمەك، پەخىرلەنمەك ھەق ھەم ۋاجىپتۇر. بۇنىڭسىز مەيلى شاھ، مەيلى گاداي بولسۇن خۇدا ئالدىدا ئۆز گۇناھىدىن ساقىت بولالماس. ئەمدى ئورۇنسىز قان تۆكۈش، جەبىر – زۇلۇم سېلىش ئىشلىرىغا كەلسەك، بۇنى ئاللا ھەرگىز مەقبۇل كۆرمەس.

زىيادە خۇنرېزلىقنىڭ ئۆزى ئادالەتسىزلىكتىن بېشارەتتۇر. بولۇپمۇ ئالىيلىرى ئەمدىلا سەئىدىيە تەختىگە بەرقارار بولغان مۇشۇنداق خاسىيەتلىك پەيتتە ئاۋامنىڭ كۆڭلىنى ئۇتۇش كېرەككى، نەئۇزىبىللاھ، رەئىيەتنى چۆچۈتۈۋەتمىگەي. ئاللاتائالا خان – سۇلتانلار ئۈچۈن ئىنساپ ۋە ئادالەتنى جەزىم ئەتكەندۇر. بىھۇدە قان تۆكۈش بولسا، خان – سۇلتانلار ئۈچۈن ئاپەت ۋە جاھالەتتۇر. بۇنىڭدىن ئاۋام – رەئىيەت، دىن ۋە شەرىئەتمىز ياخشى ئاقىۋەت كۆرمەيدۇ. قان تۆكۈلۈشنى ئەدلۇئادالەت دەپ بىلگەن سەلتەنەتتىن ئاۋام رەئىيەت يۈز ئۆرۈيدۇ. ئۇ ھەرقانچە بۈيۈك، ئادىل بولسىمۇ، ئەل – رەئىيەت بىزار بولىدۇ. ياراتقان ئىگەم كۆڭۈللىرىگە تېخىمۇ كۆپ ئىنساپ، رەھىم – شەپقەت ۋە تەۋپىق ئاتا قىلغاي.

مۇبارەك جاماللىرىنى سېغىنىپ، ئالىيلىرى بىلەن زىكرى – سۆھبەت قۇرۇپ، مۇلاقەتتە بولۇشنى كېچە – كۈندۈز تىلەپ تۇرغۇچى سۇلتانۇل مۇھەققىقىن قۇتبىل ئەقتابى ۋەلىيۇللا خوجا ھىدايىتۇللا ئىشان پىر بۇزرۇكتىن دەپ بىلۇرلا…»

مەكتۇپنى ئوقۇپ تاماملىغان سۇلتان ئىسمائىلخاننىڭ ۋۇ-

جۇدىنى كۈچلۈك ھاياجان چىرمىۋالدى. خوجا ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭ سېھرىي ئەپسۇنلىرى ئۆز تەسىرىنى كۆرسىتىشكە باشلىغاندى. ناتىقلىق، سۆھبەتدىشنى جەلپ قىلىش، كۆڭۈلدىكىنى تېپىش، قەلبىگە ھۇجۇم قىلىپ تۈيدۇرماي مايىل قىلىش ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭ ئەڭ چوڭ ئارتۇقچىلىقى ئىدى. شۇ تاپتا، سۇلتان ئىسمائىلخان مەخدۇمزادە خوجا ئابدۇللا ئىشان بىلەن خوجا ھىدايىتۇللا ئىشاننى كۆڭۈل تارازىسىغا سېلىپ دەڭسەپ، سېلىشتۇرۇۋاتاتتى. تارازىنىڭ ھىدايىتۇللا ئىشان ئولتۇرغان تەرىپى سالماق، ئېغىرراق ئىدى.

— قەشقەر ئەمىرى مىرزا ھەيدەر دوغلاتىغا بىر ياقا شاھانە زەرباب تون ئىنئام قىلىنغاي، — دېدى سۇلتان ئىسمائىلخان قارا دىۋانبېگىگە قاراپ، — قەشقەر ئەمىرىگە سۇلۇكى ئىشقىيە پېشۋاسى خوجا ھىدايىتۇللا ئىشان ئەزىزلەرنىڭ ئىززەت – ئابرۇيلىرىنى قىلىپ، ئامانلىقىنى قوغداپ، ئۆزگە سۇلۇكلەرنىڭ زىيان – زەخمىتىدىن ساقلاش خۇسۇسىدا پەرمان يوللانغاي. خوجا ھىدايىتۇللا ئىشانغا ۋاقتى يەتسە ئاستانىگە قەدەم تەشرىپ قىلىش خۇسۇسىدا شاھانە تەكلىپ ئەۋەتىلگەي.

9

باھار قۇياشىنىڭ ئالتۇن نۇرىدا يۇيۇنغان ئوردا بېغى باھار بىلەن تەڭ بىر – بىرلەپ قايتىپ كەلگەن پەسىل قۇشلىرىنىڭ نەغمە – ناۋالىرى بىلەن ئۆزگىچە ئارامبەخش تۇسكە كىرگەنىدى. ھۇزۇرى نورۇز قەسرى ئەتراپىدىكى باھار بىلەن تەڭ ئەڭ ئاۋۋال ئېچىلىدىغان رەڭمۇرەڭ گۈللەر، ياشىرىشقا باشلىغان چوكانتاللاردىن تارقىغان خۇشبۇي ھىد دىماغلارنى لەززەتلىك غىدىقلاپ، ئادەمنى باشقىچە روھلاندۇراتتى. قەسىرنىڭ ئالدىدىكى لىپمۇ

لـــپ سۇ تولدۇرۇلغان كـۆلنىڭ بـويىدىكى ئالا كۆنەسلىككە
راسلانغان سورۇندا سۇلتان ئىسمائىلخان ئەمىرى كەبىر مىرزابا-
باقبەگ، مەلىكە مۆھتەرەم خېنىملار، خانلىق مەدرىسىنىڭ مۇ-
دەررىسى مەۋلانا جـالالىدىن قـۇتلۇق ھەزرەتلىرى قاتارلىق بىر-
قانچە ئەدىب - ئۆلىمالار بىلەن سۆھبەتـكە چۈشـكەنىدى. ئۇلار-
دىن تۆت - بەش قەدەم يىراقلىقتا بىرقانچە ئوردا سازەندىلىرى
باياتىن بېرى مۇقام توۋلاپ قۇرۇپ كەتكەن گاللىرىنى نەمدىۋې-
لىش ئۈچۈن شەربەت ئىچىپ ئولتۇراتتى.
— خانلىقىمىزدىكى بىر قىسىم ئەدىب - قەلەم ساھىبلىرى
ئارىسىدا، — دەپ سۆزىنى داۋاملاشتۇرۇۋاتاتتى قوشلاپ سېلىن-
غان تەتىللا كۆرپىدە باداشقان قۇرۇپ ئولتۇرغان سۇلتان ئىسما-
ئىلخان سۆھبەتداشلىرىغا قاراپ، — پارسىي شەكەرەست①، ئەرەبى
ھەسەلەست②دەيدىغانلار ھېلىھەم مەۋجۇت. ئۇلارنىڭ شېئىر -
نەزمىلىرىدە ئەرەب، پارسچە سۆز - ئىبارىلەر ساماندەك تولا.
بۇنداق نەزمىلەرنى ئوقۇغان كىشى تاشتىن تېيىلىپ، داڭگالغا
پۇتلاشقاندەك قەدەمدە بىر ئاشۇ پارسچە، ئەرەبچە سۆز - ئىبارى-
لەرگە پۇتلىشىپلا تۇرىدۇ.
— ئارى، — دېدى مەۋلانا جالالىدىن قۇتلۇق ھەزرەتلىرى
خاننىڭ قاراشلىرىنى قۇۋۋەتلەپ، — ئول نەزمىلەردە پاساھەتتىن
ئېغىز ئېچىش ئەمەس، ھەتتا تۈزۈك مەنتىقىمۇ تاپقىلى بولمايدۇ.
ئەمما، ئۇلار ئاشۇ غەيرىي تىللارنى ئانا تىلىمىزغا قانچە ئارىلاش-
تۇرۇپ، ئەبجەش قىلىپ يازسا، نەزمىلىرىنى شۇنچە پاساھەتلىك
چىقتى دەپ ماختىنىدۇ.
— ئەلىشىر نەۋائى ھەزرەتلىرى ئاشۇ ئەرەبىي، پارسىي
تىللارنىڭ جىنى چاپلاشقان ئەبجەش تىللىق ئەدىبلەرنى ئۆز ئانا
تىلىمىز بولغان تۈركىي ئەدەبىي تىلنى قوغداش ۋە راۋاجلاندۇ-

① پارسىي شەكەرەست — پارس تىلى شېكەردەك.
② ئەرەبى ھەسەلەست — ئەرەب تىلى ھەسەلدەك.

رۇشقا ئۈندەپ، تۈركىي تىلنىڭ پارس تىلىدىن قېلىشمايدىغاز-
لىقىنى، ھەتتا يۇقىرى تۇرىدىغانلىقىنى شەرھلەپ يازغان شاھانە
ئەسىرى «مۇھاكەمەتۇل لۇغەتەين»①دە، بۇنىڭدىن بىر يۈز ئات-
مىش نەچچە يىل ئىلگىرىلا «تۈركىي ھۈنەرەست»②دەپ جاكارلى-
غانىدى، — دېدى مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم سۆز ئېلىپ،
— ھەمدە «مەھبۇبۇل - قۇلۇپ»، «خەزائىنۇل - مەئانى»،
«خەمسە» قاتارلىق شاھانە ئەسەرلىرىنى ساپ تۈركىي تىلدا
يېزىپ، تۈركىي تىلدىمۇ كاتتا ئەسەرلەرنى يېزىش مۇمكىنلىكى-
نى ئىسپاتلاپ چىققان.
— راست ئېيتتىلا، مەلىكەم، — دېدى يەنە بىر ئوتتۇرا
ياش ئەدىب قولىدىكى «مۇھاكەمەتۇل - لۇغەتەين» ناملىق كىتاب-
نىڭ باياتىن قاتلاپ قويغان يېرىنى ئېچىپ تۇرۇپ، — مانا بۇ
شاھانە كىتابنىڭ مۇنۇ قۇرلىرىنى ئوقۇپ كۆرەيلى. نەۋائى ھەز-
رىتىم شۇنداق دەپتۇ: «... بۇ سۆزلەردىن دۇشمەنلەر بىلەن
مۇخالىپلىرىم مېنى ئۆزىنىڭ تەبىئىي تۈركىي تىلىغا مايىل بول-
غىنى ئۈچۈن، بۇ تىلنىڭ تەرىپىدە مۇبالىغا قىلىۋاتىدۇ ۋە پارس
تىلى بىلەن ئانچە ئالاقىسى بولمىغاچقا ئۇنى رەت قىلىشتىمۇ
گەپنى ھەددىدىن ئاشۇرۇۋەتتى، دەپ گۇمان قىلىشمىسۇن. ھال-
بۇكى پارس تىلى تەتقىقاتىدا ۋە پارسچە سۆزلەردىن پايدىلىنىشتا
ھېچكىم تېخى مەنچىلىك ئىش قىلالىغىنى يوق. بۇ تىلنىڭ
ئـارتۇق ۋە كـەم تـەرەپلىرىنـى ھېچـكىم مېنىڭـدىـن ئارتۇق-
راق بىلمەس...»
— شۇنداق، ئۇسـتاز، — دېدى مـەلىكە مۆھـتەرەم خې-
نىم، — شۇڭا، نەۋائى ھەزرىتىم ئۆزىنى «سۆز ئەھلى خامىنى-
نىڭ باش تەرگۈچىسى، سۆز گۆھەرلىرى خەزىنىسىنىڭ ئامانەت
ساقلىغۇچىسى» دەپ ئاتىشىمۇ ئاساسسىز ئەمەستۇر.

① «مۇھاكەمەتۇل - لۇغەتەين» — ئىككى تىل توغرىسىدا مۇھاكىمە.
② تۈركىي ھۈنەرەست — تۈركىي تىل ھۈنەر - سەنئەت تىلى.

— تۇركىي سۆزلەرنىڭ ئىگىلىرى كۆپ ھاللاردا ئەڭ ئۇششاق ئۇقۇملار ئۈچۈنمۇ مۇبالىغە يولى بىلەن مەخسۇس سۆزلەرنى ۋۇجۇدقا كەلتۈرگەن، — دەپ، «مۇھاكىمەتۇل لۇغەتەين» دىن نەقىل كەلتۈرۈپ سۆزلەشكە باشلىدى مەۋلانا جالالىدىن قۇتلۇق ھەزرەت، — بۇنى شۇ تىلنىڭ ئىگىلىرى ياكى ئالىملىرى چۈشەندۈرۈپ بەرمىگۈچە باشقىلار ئۇنىڭ تېگىگە يېتەلمەيدۇ.

— ئارى، — دېدى ئەمىرى كەبىر مىرزا باباقبەگ سۆز قىستۇرۇپ، — نەۋائى ھەزرەتلىرى بۇ كاتتا ئەسىرىدە تۇركىي تىلنىڭ ئاجايىپ نازۇك ئۇقۇملارنى ئىپادە قىلالايدىغان ئەۋزەللىكىنى ئىسپاتلىغان.

— نەۋائى ھەزرەتلىرى تۇركىي تىلنىڭ ھۇنەرەست تىل ئىكەنلىكىنى ئىسپاتلاپ مۇنداق بايانلارنى يازغان، — دېدى بايامقى ئوتتۇرا ياش ئەدىب كىتابىنى ئېچىپ، رەھلىگە قويۇپ تۇرۇپ، — «يىغىپ ئېيتقاندا، تۇركىي تىلدا مۇنداق ئىنچىكىلىك ۋە نەپىسلىك ناھايىتى كۆپ. بۇگۈنگىچە ھېچ كىشى ئۇنى چىن مەنىسى بىلەن مۇلاھىزە قىلمىغىنى ئۈچۈن ئاشكارا بولماي كەلمەكتە... ئەگەر كىشى ياخشىلاپ مۇلاھىزە ۋە تەھلىل قىلىدىغان بولسا، تۇركىي سۆزلەرنىڭ مەنە جەھەتتىن نەقەدەر كەڭ ۋە چوڭقۇرلۇقىنى، ئۇسلۇب جەھەتتىن نەقەدەر پەسىھ ئىكەنلىكىنى، بۇ تىلدا مەنىنى راۋان، ئېنىق، ئوچۇق، ئىپادىلەشنىڭ ئاسانلىقىنى بىلگەن بولاتتى. تۇركىي تىلنىڭ كەڭ مەنىلىكى، ھەر تەرەپلىمىلىكى، شۇنچە دەلىللەر بىلەن ئىسپاتلانغان ھالدا، ئەمدى بۇ تىلدا سۆزلەشكۈچى خەلقلەر ئارىسىدىكى شائىرلار ئۆزىنىڭ شۇنداق گۈزەل ۋە باي تىلى تۇرۇقلۇق ئۆز قابىلىيەت ۋە ماھارىتىنى باشقا تىل بىلەن كۆرسىتىمەن، دەپ ئاۋارە بولمىسا ئىدى. ئەگەر ئىككى تىلدا يېزىش ئىقتىدارى بولسا، ئۆز تىلىدا كۆپرەك يازسا ئىدى...»

— شۇنداق، پارسىنىڭ ئېشىكى، تۇركىنىڭ تۇلپارىدىن ياخ-

شى دەيدىغان ئاشۇ جانابلارغا بۇ شاھانە كىتابنى كۆپرەك ئوقۇشقا تەۋسىيە قىلغىنىمىز ياخشى، — دېدى مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم.

مۇھاكىمە تازا ئەۋجىگە چىققان ۋاقىتتا، يۈگۈرۈپ كىرگەن مۇلازىم سۇلتان ئىسمائىلخانغا ئېگىلىپ تۇرۇپ سالام بەردى.

— پىر بۇزرۇك مەخزۇمزادە خوجا ئابدۇللا ئىشان ھەزرەتلىرى ئانھەزرىتىم بىلەن كۆرۈشۈشنى ئىلتىماس قىلىپ كەپتۇ.

بۇ تاسادىپىي خەۋەردىن سۇلتان ئىسمائىلخان بىر ئاز تەئەججۇپلەندى، شۇنچە ۋاقىتتىن بېرى خاندىن يامانلاپ، خان بىلەن كۆرۈشۈشتىن ئۆزىنى قاچۇرۇپ كەلگەن ئىشاننىڭ مانا ئەمدى تۇيۇقسىز ئۆزى ئالايتەن ئىزدەپ كېلىشى بىر يېڭىلىق ئىدى.

— دەرھال باشلاپ كەل، پىر بۇزرۇكنى، — دەپ ئەمىر قىلدى ئىسمائىلخان.

بىر پىيالە چاي ئوتلىغۇچىلىك ۋاقىتتا قارا تەقىيە ئۈستىدىن يوغان يېشىل سەللە ئورىۋالغان، قارا كىمخاب تون ئۈستىدىن ھاۋارەڭ رومال باغلىۋالغان مەخدۇمزادە خوجا ئابدۇللا ئىشان بىرقانچە خەلىپىنىڭ ھەمراھلىقىدا كەھرىۋا تەسۋىسىنى دىقماق بارماقلىرىدا سىيرىغىنىچە سالماق قەدەملەر بىلەن يېتىپ كەلدى. پىر ئۇستازنىڭ قارىسىنى كۆرۈپلا ئورنىدىن تۇرۇپ كەتكەن سۇلتان ئىسمائىلخان قوللىرىنى كۆكرىكىگە ئېلىپ تۇرۇپ، ھۆرمەت بىلەن سالام بەردى.

— ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم، مۆھتەرەم پىرى بۇزرۇكۇم، مۇبارەك پايە قەدەملىرىگە مەرھابا.

— ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام، — دېدى ئىشان خاننىڭ سالىمىنى ئىلىك ئېلىپ.

خان ئىشاننى يېنىغا تەكلىپ قىلدى.

ئىشان خاننىڭ ئىلتىپاتىنى ئېتىبارسىز قالدۇرۇپ، خاننىڭ سۆھبەتداشلىرىغا ۋە سازەندىلەرگە سوغۇقلا نەزەر تاشلىغىنىچە خاننىڭ ئۇدۇلىدىن ئورۇن ئالدى. پاتىھەگە قول كۆتۈرۈپ قىس-

قىلا دۇئا قىلغاندىن كېيىن يۈزىنى سىيپىدى.
— ئەھۋاللىرى ياخشىمۇ، ئى پىرى بۇزرۇك، — دېدى
ئىسمائىلخان ئىشاندىن ئېسەنلىك سوراپ.
— ئىنشائاللا، مۇشۇنچىلىك تۇرۇۋېتىمەن، — دېدى ئىشان
چىرايىغا خالار - خالىماس تەبەسسۇم يۈگۈرتۈپ، — خان ئالىي-
لىرىمۇ ياخشى تۇرۇۋېلا.
— ئاۋۋال خۇدا، ئاندىن قالسا جانابىي پىرىمنىڭ دۇئاسى
بىلەن ئوبدان تۇرۇۋاتىمەن، — دېدى ئىسمائىلخان، —
تەلىملىرىنى ئايىمىغايلا، پىرىم.
— خان ئالىيلىرىغا ئەمدى بىزلەركىم پىر بۇزرۇكلىرىنىڭ
تەلىمى بىھاجەتتۇر، — دېدى ئىشان قانداقتۇر بىر قورساق كۆپۈ-
كىنى چىقىرىشقا ئالدىراۋاتقاندەك تەلەپپۇزدا، — ئاڭلىساق سۇلۇ-
كى ئىشقىيەچى نامۇسۇلمان، مۇرتەت ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭ تە-
لىملىرى ھۇزۇرلىرىغا يېتىپ كەپتۇدەك. پىر بۇزرۇكى تېخى
ھايات تۇرۇپ، ئۆزگە پىرلار بىلەن مۇلاقەتتە بولۇش ياخشى ئىش
ئەمەستۇر.
سۇلتان ئىسمائىلخان مەخدۇمزادە ئىشاننىڭ نېمە ئۈچۈن
مۇشۇنداق تۇيۇقسىز ئىزدەپ كەلگەنلىكىنى دەرھاللا چۈشەندى.
خوجا ئابدۇللا ئىشان سۇلتان ئىسمائىلخاننىڭ خوجا ھىدايىتۇللا
ئىشان بىلەن خەت - ئالاقە قىلغانلىقىنى، قەشقەر ئەمىرى مىرزا-
ھەيدەر دوغلاتىغا سۇلۇكى ئىشقىيە مۇرىتلىرىنى قوغداش، خوجا
ھىدايىتۇللا ئىشانغا ھۆرمەت بىلدۈرۈش خۇسۇسىدا پەرمان چۈ-
شۈرگەنلىكىنى ئاڭلاپ چايان چېقىۋالغاندەك چۆچۈدى - دە،
ۋۇجۇدى ئاچچىق ھېسلارغا تولدى. خاندىن يامانلاپ ئولتۇرۇۋەر-
سە ئاردىن خوجا ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭ پايدىلىنىپ كېتىشىدىن
ئەنسىرەپ ئالدىراپ ئوردىغا يېتىپ كەلگەنىدى.
— ئۆزگە سۇلۇكلەرمۇ سەئىدىيە سەلتەنىتىنىڭ پۇقرالىرى-
دۇر، — دېدى مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم ئىشاننىڭ بىمەھەل

كېلىپ سۆھبەتنى بۇزغىنىنى ئاز دەپ، ھە دېگەندە سۇلتان ئىس-
مائىلخانغا تەنە قىلىۋاتقىنىغا چىداپ تۇرالماي، — خان ئالىيلى-
رى پۈتكۈل سەئىدىيە تەسەررۇپىدىكى بارلىق ئاۋام - رەئىيەتنىڭ
پاسىبانىدۇر. ھەركىمنىڭ ئەرز - شىكايىتىنى ئاڭلاپ، دەردۇ-
ھالىغا يېتىش مەجبۇرىيىتى ھەم باردۇر.
—چوڭلارنىڭ سۆھبىتىگە كىچىكلەرنىڭ خالىغانچە لوقما
سېلىشى ئەدەپسىزلىكتۇر، — دېدى ئىشان مەلىكىگە قاراپ تەرد-
نى تۈرۈپ ۋە يەنە سۇلتان ئىسمائىلخانغا يۈزلىنىپ گېپىنى
داۋاملاشتۇردى، — ئەسلىدە خان ئالىيلىرى بىلەن خاس ئولتۇ-
رۇپ مۇلاقەتتە بولۇش نىيىتىم بار ئىدى. تازا بىئەپ ۋاقىتتا
كېلىپ قالغان ئوخشايمەن، — ئۇ شۇنداق دېگەچ ئورنىدىن
تۇردى، — نەغمە - ناۋا، مەي - شاراب ۋە كىچىكلەرنىڭ
سۆھبىتى ئېسىل نەسەبلىك زاتلارغا ۋە سائادەتمەن سۇلۇكى ئىس-
ھاقىيە مۇرىتلىرىغا جايىز ئەمەستۇر، خوش، ئامان بولغايلا.
ئىشان پىرىمنىڭ يەنە يامانلاپ قالغىنىنى كۆرۈپ سۇلتان
ئىسمائىلخان نېمە دېيىشنى بىلەلمەي تۇرۇپ قالدى. بىكاۋۇلبەگ
ئۇزىتىپ قويۇش ئۈچۈن ئىشاننىڭ كەينىدىن ئەگەشتى.
—ھىم، ئۆزىنى چوڭ چاغلاپ كەتكىنىنى، پىر ئۇستاز،
دەپ ھۆرمىتىنى قىلساق، — دېدى مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم
تۇمشۇقىنى ئۈچلاپ، — نەسەبىنىڭ قانداقلىقىنى كىم بىلىدۇ ئۇ
ئىشاننىڭ...
— بىرنەچچە ئېغىز گەپنى ئازراق قىلسىڭىز بولمامدۇ،
مەلىكەم! — دېدى سۇلتان ئىسمائىلخان.
ئۇ مەختۇمزادە بىلەن ئارىسىدىكى كۆڭۈل ئاغرىقىنى تۈگە-
تىۋالىدىغان بۇ پۇرسەتنىڭ قولدىن كەتكەنلىكىگە تېرىكىپ
قالغانىدى.
شۇنداق قىلىپ سورۇننىڭ قىزغىن كەيپى بىردىنلا سوۋۇ-
دى، سورۇن ئەھلى غەش بولغان ھالدا تارقىلىشتى.

يەتتىنچى باب

تۆندىكى قىساسخورلار

1

بۈگۈن مەخدۇمزادە قەسىرىنىڭ كاتتا بېغىدىكى قات - قات سېلىنغان مەخمەل كۆرپە ئۈستىدە يانپاشلىغىنىچە كاككۇكنىڭ يېقىملىق سايراشلىرىغا مەستانە بولۇپ ئاللىقانداق تاتلىق خىياللارغا ئەسىر بولغان مەخدۇمزادە خوجا ئابدۇللا ئىشانىنىڭ كەيپى تولىمۇ چاغ ئىدى، بايىلا سالاملارنى كۆتۈرۈپ، زىيارەت باھانىسىدە كەچۈرۈم سوراپ كەلگەن سۇلتان ئىسمائىلخاننى قوبۇل قىلىپ، خېلىدىن بېرى ئازار يېگەن كۆڭلىنى تەسەللى تاپقۇزغان ئىشان خۇددى قېنىپ نەشە چېكىۋالغاندەك خۇش كەيپ بولۇپ قالغانىدى. شۇ تاپتا ئۇنىڭ كۆڭۈل قەپىسىگە بەند بولغان خىيال قۇشلىرى باغدىكى ئاشۇ كاككۇكتەك يېقىملىق سايرايتتى.

«ئى ئۇلۇغ ئاللا ئىگەم، ئى پەدەرى بۇزرۇكۇم، مۇلھىد سۇلكى ئىشقىيەچى ئەغيارلىرىم ئالدىدا شەرمىسار بولۇشتىن ساقلاپ قالغانلىقىڭغا يۈز مىڭ قەتلە شۇكرى. مىڭ بىر جاپالار بىلەن قوپۇرغان سەلتەنەت تىزگىنىنى قىيامەتلىك رەقىبىم خوجا ھىدايىتۇللاغا تارتقۇزۇپ قويغىلى، زىيادە تەكەببۇرلۇق قىلىپ سەئىدىيە تەسەررۇپىدا ئاران تەستە قۇرۇپ چىققان سۇلۇكى ئىس-

ھاقىيە بىناسىنىڭ ئۇلىنى ئۆز قولۇم بىلەن كولاپ غۇلىتىپ تاشلىغىلى قىل قاپتىمەن. خان - سۇلتانلارنىڭ يۈزسىزلىكىنى، ئىمانىنىڭ سۇسلۇقىنى بىلەتتىمغۇ بولمىسا، نېمە قىلىمەن پىر قەدرىنى بىلمەيدىغان ئىسمائىلخانغا ئۇنچە باتناپ، ھەئە، ئۇنىڭغا زىيادە ئىشەنگىنىم، ئۈمىد باغلىغىنىم، ئۆزۈمگە ئارتۇقچە تەمەننا قويغىنىم خاتا بولغان. ئەسلىدە ئىسمائىلخاننى ئەركە - تايتاڭ بالىنى پەپىلىگەندەك پەپىلىشىم، قەغىش بالىنىڭ رايىغا بېرىپ تۇرۇپ جورۇقا كىرگۈزگەندەك پايدىلىنىشىم، ئىككى ئىلىك ئۇپىرىماس تىلىمنى ئىشقا سېلىپ، توختىماي ماختاپ تۇرۇپ نەپ ئېلىشىم، پەرمان - يارلىقلىرىنى قوللىغان قىياپەتكە كىرىۋېلىپ، مەقسەت - مۇددىئالىرىمنى روياپقا چىقىرىشىم كېرەك ئىدىغۇ. مانا ئاخىرقى ھېسابتا پايدا كىمگە بولدى؟ يەنە شۇ دوزاخقا تۈتۈرۈق بولغۇر ھىدايىتۇللاغا بولدى. توشقاندەك مۆكۈنۈپ ئىنىغا كىرىۋالغان ئول دوزىخىي مۇناپىق بۇنىڭدىن تولۇق پايدىلاندى. مۆكۈنۈۋالغان ئۇۋىسىدىن چىقتى، ھەتتا ئىسمائىلخانغا ئوچۇق - ئاشكارا مەكتۇپ يوللاپ، كۆڭلىنى مايىل قىلىۋالدى. سەئىدىيە تەسەررۇپىدا پۇت دەسسەپ تۇرالىغۇدەك ئورۇنغا، ئىمتىيازغا قايتىدىن ئېرىشىۋالدى. شۇنداق، تاش چىشلەپ، قۇم چالمىغا دەسسەپ ئۆزۈمنى چوڭ تۇتۇپ تۇرۇۋالغىنىم بىلەن قانچىلىك ئاچچىق ھەسرەت يۇتقىنىمنى، دەرد - ئازاب ئىلكىدە پۇچىلانغىنىمنى، پۇشايمان يېگىنىمنى ئۆزۈم بىلىمەن. يەنىلا ئاخىر سىلى جەننەتماكان پەدەرۇ بۇزرۇكۇم مەدەت قىلدىلا. ئۇلۇغ روھىناتلىرى يۆلىدى، ئىلگىرىكى بىرنەچچە قېتىملىق زىيارەتلىرىنى، شاھانە تەكلىپلىرىنى رەت قىلىۋەتكەنلىكىم ئۈچۈن، ئىسمائىلخان ناۋادا بۈگۈنمۇ قەسىرىمگە قەدەم باسمىغان بولسا، ئاران - ئاران دەسسەپ تۇرغان قۇم چالمام ئېزىلىپ كېتەتتى - دە، يۈزۈمنى داپتەك قىلىپ، پىر بۇزرۇكلۇك ئاتاق - ئابرۇيۇمنى پايمال قىلىپ، خان ئوردىسىغا ئۆزۈم زىيا-

رەتكە بارغان، خاننىڭ ئەتراپىدىكى ئاشۇ پەس، ئاسىيلارنىڭ
ئالدىدا ئۆزۈمنى تېخىمۇ بەك پەسلەشتۈرگەن، شەرمىسار بولغان
بولاتتىم. ئۇ چاغدا ۋاپاسىز، دىيانەتسىز، ئىمانى سۇس ئىسما-
ئىلخانلا ئەمەس، ئەتراپىدىكى ئاشۇ مۇرتەت ئەمىرلىرىمۇ مېنى
تېخىمۇ كۆزگە ئىلمىغان بولاتتى. يۈز مىڭ شۈكرى، بۇ بالالار-
دىن ئامان قالدىم. ئەمدى نېمە قىلىشىمنى بىلىۋالدىم، خاتىرجەم
بولسىلىكى، پەدەرۇ بۇزرۇكۇم، سۇلتان ئىسمائىلخاننى ئارىغا
ئېلىۋېلىپ، مېنى سەلتەنەتتىن چەتلەشتۈرۈپ، يۈرەك - باغرىمە-
نى داغلىغان، تۇگىمەس ئازابلارغا دۇچار قىلغان ئاشۇ ئەمىرلەر-
نى ھەر ئامالLAR بىلەن بىر - بىرلەپ كۆزدىن يوقىتىپ، سۇلتان
ئىسمائىلخاننى سويغان پىيازدەك، يالغۇز دەرەختەك قىلىپ قويى-
مەن. ئەنە شۇ چاغدا سۇلتان ئىسمائىلخاننىڭ مېنى سەلتەنەتكە
يېقىن يولاتمىغىنىنى بىر كۆرەي. قەسەمكى، بۇ نىيىتىمدىن
ھەرگىز يانماسمەن. ئى پەدەرۇ بۇزرۇكۇم، ئۆز قوللىرى بىلەن
قۇرۇپ چىققان سۇلۇكى ئىسھاقىيە بىناسىنىڭ سەئىدىيە تەسەر-
رۇپىدا تېخىمۇ مۇستەھكەم قەد كۆتۈرۈپ تۇرۇشى ئۇچۇن مەدەت-
كار بولغايلا. . . »

كەچكى ئۇيۇق مەخدۇمزادە خوجا ئابدۇللا ئىشاننىڭ ئادا-
ۋەت، قىساسقا تولغان خىيانەتكارانە كۆزلىرىدەك قىزىرىپ كەتكە-
نىدى. دەل - دەرەخلەرنىڭ ئاراچلىرىدىن، شاخ - يوپۇرماقلارنى
رەڭدار جۇلالىتىپ، باغ ئىچىگە تۆكۈلۈۋاتقان قىزغۇچ نۇرلار
ئاستا - ئاستا سۇسلىشىپ، كېيىن بىراقلا يوقالدى. بۇنىڭغا
ئەگىشىپ مەخدۇمزادە قەسرىنىڭ بۇ كاتتا بېغىنى، قاراڭغۇلاش-
قان قويۇق دەل - دەرەخلەرنىڭ سايىسىدە، خۇددى خوجا ئابدۇللا
ئىشاننىڭ كۆڭلىدەك بىر مۇدھىش قاراڭغۇلۇق ئۆزقويىنىغا
ئالغانىدى.

— چىراغ يېقىڭلار، — دەپ ۋارقىرىدى ئىشان بايامقى
خۇشلۇقىدا تويغىنىنى بىلمەي يەۋەتكەن غىزانى سىڭدۈرەل-

مەي كار - كار كېكىرىپ تۇرۇپ.

سوپى خىزمەتكارلار بىردەمدىلا سۇپىنىڭ ئەتراپىدىكى
دەل - دەرەخلەرگە ئەپچىللىك بىلەن ئورۇنلاشتۇرغان چىراغپاي-
لارغا شام ياقتى.

شۇ ئەسنادا مەخدۇمزادىنىڭ ئىشەنچلىك، يېقىن خەلىپىسى
رەجەپ دەرۋىش باغقا كىرىپ كەلدى - دە، سوپى خىزمەتكارلىرى-
غا پۇت - قولىنى تۇتقۇزۇپ كېرىلىپ ياتقان ئىشاننىڭ قېشىغا
كېلىپ توختىدى.

ئاللىقانداق خىياللارغا غەرق بولغان ئىشان رەجەپ دەرۋىش-
نىڭ كەلگىنىنى تۇيمىدىمۇ، كۆزىنى يېرىم يۇمغىنىچە خىياللى-
رىنى داۋاملاشتۇرۇۋاتاتتى. رەجەپ دەرۋىش كەلگىنىنى بىلدۇ-
رۇپ، يۆتىلىپ قويدى. يۆتەل ئاۋازىنى ئاڭلاپ، ئىشان ئاستا
كۆزىنى ئاچتى - دە، رەجەپ دەرۋىشنى كۆرۈپ ئالدىراپ
سورىدى:

— ھىجابۇل غەيىبلەرنىڭ[①] ھەممىسى تولۇق كېلىپ
بولدىمۇ؟

— نېمەتلىك پىرىمغا مەلۇم بولغاي، — دېدى رەجەپ دەر-
ۋىش تېخىمۇ بەك ئېگىلىپ، — ھىجابۇل غەيىبلەرنىڭ ھەممىسى
تاشقىرىقى سارايدا پەرمانلىرىنى كۈتۈپ تۇرىدۇ.

— ئۇلارنى مەشەگىلا باشلاپ كەلسىلە، خەلىپەم، — دېدى
ئىشان ئورنىدىن تۇرۇشقا خۇشياقماي.

رەجەپ دەرۋىش كەينىگە بۇرۇلۇپ كەتكەندىن كېيىن پۈتىنى
تۇتۇۋاتقان ياش سوپى خىزمەتكارغا گۆلەيدى:

---

① ھىجابۇل غەيىب — XIII ئەسىردىن باشلاپ ئىشانىزم ئېقىمىدا ئەۋج ئالغان يوشۇرۇن قەست
قىلغۇچى قاتىللار. غايىب پىردىكىلەر ياكى نامەلۇم قەستچىلەر دېگەن مەنىدە. خوجا - ئىشانلار
مۇرىتلىرى ئارىسىدىن سۇلۇككە ۋە ئۆزىگە چەكسىز ساداقەتمەن، كۈچتۈڭگۈر، قولىدىن قاتىللىق،
بۇلاڭچىلىق كېلىدىغان، جەڭبازلىق ماھارىتى بىلەن تەربىيىلەنگەن ياشلارنى تاللاپ، كاتتا مۇراسىم
ئۆتكۈزۈپ، ئۇلارغا «ھىجابۇل غەيىب» دېگەن نامنى بېرىپ ئەلىف ئەشەددىي رەقىبلىرىنى، سۇلۇك
تەرغىباتچىلىرىغا ئىشەنمىگەن كىشىلەرنى ئۆلتۈرۈشكە، جازالاشقا سالىدۇ. ئاشۇلار ئارقىلىق ئاددىي
خەلقنى ۋەھىمىگە سالىدۇ، كەشپۇ كارامەتلىرىگە ئىشەندۈرىدۇ.

— مىجىقلاپ ئادەمنىڭ قىچىقىنى كەلتۈرمەي چىڭ ـ چىڭ
تۇتسىلا، سوپۇم.
هايال ئۆتمەي، رەجەپ دەرۋىش بەستلىك، بىر ـ بىرىدىن
قاۋۇل، تەمبەل كەلگەن ئون نەچچە يىگىتنى باشلاپ كەلدى.
«ھىجابۇل غەيىب» دەپ نام ئالغان بۇ يىگىتلەر سۇپىدىكى مەخ-
مەل كۆرپە ئۈستىدە يانپاشلاپ ياتقان ئىشاننىڭ قېشىغا كېلىپلا
چىناردەك بەستلىرىنى ئورغاقتەك ئېگىپ سالام بەردى.
— ئەسسالامۇئەلەيكۇم، نېمەتلىك پىرىمنىڭ ئالتۇن بويلى-
رى ئېسەنمىكىن؟
— ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام، — دېدى ئىشان يانپاشلىغان سې-
مىز گەۋدىسىنى كۆتۈرۈپ ئولتۇرۇپ، — هارمىغايسىزلەر، سۇ-
لۇكى ئىسھاقىيەنىڭ غازىلىرى.
ئادەتتە مۇرىتلىرىغا تولىمۇ تەكەببۇر، سۇرلۇك، سۆرۈن
مۇئامىلە قىلىدىغان ئىشان بۇ يىگىتلەرگە ئالاھىدە ئىلتىپات
كۆرسىتىپ ئەھۋال سورايتتى. باشقا مۇرىت ـ سوپىلىرىنى دۆش-
كەلەپ، هاقارەتلىگىنى بىلەن بۇلارغا قاپىقىنى تۈرۈپمۇ قارىمايت-
تى. ئائىلە، بالا ـ چاقىلىرىنىڭ ئەھۋالىنى سوراپ تۇراتتى.
پىخسىقلىقىغا يات هالدا باشقىلاردىن ئېلىپلا كۆنگەن خۇيىنىڭ
ئەكسىچە بۇلارغا پات ـ پاتلا ھەميان ـ ھەميانلاپ ئالتۇن ـ
كۈمۈش ئىنئام قىلىپ تۇراتتى. تاتلىق ـ يېقىشلىق سۆزلىرى،
سىلىق ـ سىپايە مۇئامىلىسى بىلەن ئۇلارنىڭ كۆڭلىنى ئۆزىگە
رام قىلىشقا، ساداقىتىنى چىڭىتىشقا ئۇرۇناتتى. ئۆزلىرىنى ئى-
شان پىرىنىڭ ئەڭ يېقىن مۇرىتلىرى دەپ بىلگەن بۇ يىگىتلەر
خوجىسىغا چەكسىز سادىق ئىدى. ئوتقا دېسە ئوتقا، سۇغا دېسە
سۇغا كىرەتتى. خوجىسى بۇيرۇغان ھەرقانداق ئىشنى بەجان-
دىل، تولۇق ئورۇندايتتى.
— قېنى سۇپىغا چىقىپ، يېقىنراق ئولتۇرۇڭلار، — دېدى
ئىشان ھىجابۇل غەيىبلىرىگە يېنىدىن جاي كۆرسىتىپ.

— نېمەتلىك پىرىمنىڭ ھىممىتىگە ھەشقاللا.
يىگىتلەر ئىشان خوجىسىنىڭ ئۆزىگە مۇھىم بىر ۋەزىپە
تاپشۇرماقچى بولغانلىقىنى پەملەپ، ئارتۇقچە تەكەللۇپ قىلمايلا
سۇپىغا چىقىپ ئىشاننى چۆرىدەپ ئولتۇرۇشتى.
— خەلىپەم، ئۆزلىرى مۇنۇ سوپىلارنى باشلاپ باغنى چارلى-
سىلا، ياتلاردىن ھەزەر ئەيلىگىنىمىز ياخشى. قىچقارمىغۇچە قې-
شىمغا ھېچكىم كەلمىسۇن، — دېدى ئىشان، رەجەپ دەرۋىشكە
قاراپ.
— خوش، — دېدى رەجەپ دەرۋىش ۋە سوپى خىزمەتكارلار-
نى باشلاپ قاراڭغۇلۇققا سىڭىپ كەتتى.
سۇپىدا ھىجابۇل غەيىبلىرى بىلەن خاس قالغان ئىشان ئاۋا-
زىنى ئىمكان بار پەس چىقىرىشقا تىرىشىپ، شىۋىرلاشقا باشلى-
دى. ھىجابۇل غەيىبلەر ئىشان خوجىسىنىڭ پەرمانىنى تولۇق
ئاڭلىۋېلىش ئۈچۈن باشلىرىنى ئىشان تەرەپكە سۇرۇشتى. گەرچە
ئىشان پەس ئاۋازدا كۇسۇرلاپ سۆزلىسىمۇ «مىرزا باباقبەگ»،
«مىرزا ئەۋەز بەگ»، «مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم» دېگەن سۆز-
لەرنى ئۆزىمۇ سەزمىگەن ھالدا قاتتىقراق تەلەپپۇز قىلىۋاتاتتى.

2

شۇ كۈنلەردە رەقىبلىرىنى قەستلەپ يوقىتىش تەدبىرلىرى
ئۈستىدە توختىماي باش قاتۇرۇۋاتقان مەخدۇمزادە خوجا ئابدۇللا
ئىشاننىڭ كۆڭلىمۇ تازا خاتىرجەم ئەمەس ئىدى. ئوغرى گۇماند-
خور كېلىدۇ دېگەندەك، كېچىلىرى ئالاھىدە ئېھتىيات تەدبىر-
لىرىنى كۆرۈپ ئاندىن ياستۇققا باش قويىاتتى. «كەلىمە تەم-
جىت»، «ئايەتەلكۇرسى» نى تەكرار ـ تەكرار ئوقۇپ، ئۇرۇپ
ياتقىنىغا قارىماي، قارا باسقاندەك دەھشەتلىك چۈشلەرنى كۆرەت-

تى. چۈشلىرىدە بىردە ھىدايىتۇللا ئىشاننى ئۆز قولى بىلەن
بوغۇزلىسا، بىردە ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭ خەنجىرى كۆكرىگىگە
سانجىلىپ ۋەھىملىك قارا تەرگــە چۆمۈلــگىنىچــە ئويــغىنىپ
كېتەتتى.

تېخى ئۆرۈك ئالا بولا ـ بولمايلا باشلانغان تومۇزنىڭ دىمىق
ھاۋاسىدا تەرلەپ ياتالمىغان ئاستانە ئاھالىسىنىڭ كۆپىنچىسى
هويلا ـ ئاراملىرىغا، باغلىرىغا ۋە ئۆگزىلىرىگە جاي راسلاپ
ئۇخلايتتى. مەخدۇمزادە خوجا ئابدۇللا ئىشانمۇ ئىسسىقتىن قې-
چىپ باغقا كۆچۈپ چىقىۋالغانىدى. تولۇكىدىنمۇ قۇۋ، كەمەك
ھەييارغا دەرس بېرەلىگۇدەك ھىيلىگەر مەخدۇمزادە كەڭرى بېغى-
نىڭ ئۈچ جايىغا ئۆزى ئۈچۈن داكىدىن پاشلىق ياساتقۇزۇپ،
ھەشەمەتلىك تۆشەك راسلاتقان بولۇپ، بۇ ئورۇنلاردا ھەر كۈنى
دېگۈدەك ئالمىشىپ ئۇخلايتتى. بىر ئورۇندا ئۇدا ئىككى كېچە
ھەرگىز يېتىپ قالمايتتى. باغنىڭ قايسى تەرىپىدىكى ئورۇندا
يېتىشنى ئۆزىدىن باشقا ھېچكىم بىلمەيتتى. ئۇ ئەشەددىي رەقىبى
خوجا ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭمۇ ئۆزىنىڭكىگە ئوخشاش ھىجابۇل
غەيىب ئۇنىۋانلىق خۇنخور قاتىللىرىنىڭ بارلىقىنى، ئۇلارنىڭ
ئۆزىنى ئۆلتۈرۈش ئۈچۈن ھەرقاچان پەيت ـ پۇرسەت كۈتۈپ
تۇرۇۋاتقانلىقىنى ئوبدان بىلەتتى. شۇڭلاشقا، ئېھتىيات تەدبىر-
لىرىنى تولىمۇ پۇختا ئورۇنلاشتۇرۇۋاتاتتى.

بۈگۈن كېچە ھاۋا تۇتۇق بولۇپ، ئاسماندا بىرەر تالمۇ يۇل-
تۇز كۆرۈنمەيتتى. مەخدۇمزادە قەسىرىنىڭ بۇ كاتتا بېغى سوزسا
بارماقنى ئىلغا قىلغىلى بولمىغۇدەك تۈن پەردىسىگە ئورالغانىدى.
تەڭ كېچە بولغاندا ئەگرى ـ بۈگرى خالتا كوچىلار بىلەن تام
ياقىلاپ، تىمىسقىلاپ كەلگەن بەستلىك ئىككى گەۋدە باغنىڭ
تولىمۇ ئېگىز ھــەم مــۇستەھكەم قورۇق تېمى تۈۋىگە كېلىپ
توختىدى ـ دە، بىرئاز دەم ئېلىۋالغاچ ئەتراپتا غەيرىي شەپىنىڭ
بار ـ يوقلۇقىغا قۇلاق سالدى. ئەتراپ تېپتىنچ ئىدى. ئۇلار

ئاۋازسىز، ئىشارەتسىز ھالدا ھەرىكەتكە كەلدى. ئاۋۋال بىرى
تام تۈۋىدە زوڭزايدى، يەنە بىرى ئۇنىڭ دولىسىغا چاققانلىق
بىلەن دەسسەپ چىقتى ـ دە، تامغا مەھكەم يېپىشتى. زوڭزايغى-
نى ئاستا ـ ئاستا ئورنىدىن تۇردى، كېيىن پۈتۈنلەي ئۆرە
بولدى. شۇنداقتىمۇ شۇنچە ئېگىز ئىككى ئادەمنىڭ بويى باغنىڭ
ئېگىز سوقۇلغان قورۇق تېمىغا بويلاشمىدى. ئۈستىدىكىسى يې-
نىدىن ئىككى دانە قىسقا، ئەمما تولىمۇ مەزمۇت سوقۇۋالغان
خەنجەرنى ئالدى ـ دە، تامغا چاققانلىق بىلەن سانجىپ، خۇددى
بىرى ئۈستى تەرەپتىن تارتىۋاتقاندەك، قىينالمايلا تامنىڭ ئۈستى-
گە چىقتى. تامنىڭ ئۈستىگە ياتتاق، جىگدە، ئۆرۈك شاخلىرى،
ئوغرىتىكەن قاتارلىق نەرسىلەر كىرپىنىڭ تىكىنىدەك سانجىۋې-
تىلگەنىدى. شۇنداقتىمۇ بۇ مۇداپىئە ئەسلىھەلىرى ئۇنىڭغا پەقەتلا
كار قىلمىدى. ئۇ تام ئۈستىگە مەزمۇت جايلىشىپ ئولتۇرۇۋال-
غاندىن كېيىن قوينىدىكى باشمالتاقچىلىق توملۇقتىكى بىر تال
ئارغامچىنى ئېلىپ، تۆۋەنگە ساڭگىلاتتى. پەستىكى ھەمراھى
ساڭگىلاپ تۇرغان ئارغامچىنىڭ ئۇچىنى قولىغا يۆگەپ، بىر ـ
ئىككىنى كۆچەپ تارتىپ باققاندىن كېيىن، شېرىكىنىڭ تام ئۈس-
تىدە تۇرۇپ، تانىنى مەھكەم تۇتۇپ تۇرالىشىغا كۆزى يەتمىدىمۇ
قانداق، تانىنى تاشلاپ قويۇپ، يېنىدىن شېرىكىنىڭكىگە ئوخ-
شاش ئىككى دانە قىسقا ساپلىق خەنجىرىنى چىقاردى ـ دە،
شېرىكىنىڭ بايىقىدەك ھەرىكىتىگە ئوخشاش چاققانلىق بىلەن
خەنجەرنى تامغا تېز ـ تېز سانجىپ، خۇددى مۈشۈككە ئوخشاش
كۆزنى يۇمۇپ ـ ئاچقۇچە تام ئۈستىگە چىقىپ بولدى ـ دە،
شېرىكى بىلەن بىرلىكتە پەسكە ئاستا سىيرىلدى، پۇتى يەرگە
تېگىشى ھامانلا تام تۈۋىدىكى قورۇق شاخ شۇمبىلار سۇنۇپ غا-
راسلاپ كەتتى.

ئۇلار پەسكە چۈشۈپ بولۇپ، باغنى كۆزىتىپ، يەنە بىرئاز
تۇرۇۋېلىشتى ـ دە، ھېچقانداق شەپە ئاڭلانمىغاندىن كېيىن خۇد-

دى شامالدەك يەڭگىل، مۇشۇكتەك چاققان ھەرىكەتلىرى بىلەن تېز - تېز قەدەم ئېلىپ باغ ئىچىگە شۇڭغۇدى. بىر چوڭگۇن چاي قاينىمىچىلىك ۋاقىتتا باغنىڭ ئىچىدىكى ئىشاننىڭ كىچىلىك ئارامگاھى بولغان سۇپىغا يېقىنلاشتى. سۇپىدىن بەش - ئالتە قەدەم يىراقلىقتىكى ئۆرۈككە پاشا - كۇمۇتا، پەرۋانىلەرنى جەلىپ قىلىش ھەمدە ئازراق يورۇقلۇقتىن پايدىلىنىش ئۈچۈن ئېسىپ قويۇلغان چىراغپايىدا بىر دانە قارا چىراغ پىل - پىل يېنىپ، ئەتراپىنى گۇڭگا يورۇتۇپ تۇراتتى. سۇپا ئۈستىدىكى پاشىلىق ئىچىدە بىر ئادەم يەڭگىل خورەك تارتىپ ئۇخلاۋاتاتتى. ھېلىقى ئىككى يوچۇن ئادەمنىڭ بىرى ئەتراپىغا ئېھتىياتچانلىق بىلەن تېزلا قارىۋەتكەندىن كېيىن پەم بىلەن سۇپىغا يېقىنلاشتى - دە، بىر سەكرەپلا سۇپا ئۈستىگە چىقىپ، ئۇخلاۋاتقان ئادەمگە تاشلاندى. ئۇنىڭ ئوڭ قولىدىكى ئىككى غېرىچ ئۇزۇنلۇقتىكى خاس قاتىللىق قورالى — يېڭىسار خەنجىرى قارا چىراغنىڭ گۇڭگا يورۇقىدا سوغۇق يالتىرىدى. چاقماق تېزلىكىدە، زەرب بىلەن ئۆرۈلگەن خەنجەر بەخىرامان ئۇخلاپ ياتقان ئادەمنىڭ بېشىنى ئۈزۈپ تاشلىدى. باشتىن ئايرىلغان تەن ۋەھىمىلىك خارتىلدىدى. پۇت - قوللىرى بىر - ئىككىلا تېپىرلاپ، جىم بولدى.

— تىرىك تۇتۇڭلار بۇ مۇرتەتنى؟

قۇلاق تۈۋىدە تۇيۇقسىز ناغرا چالغاندەك ئاڭلانغان بۇ مۇدھىش ئاۋاز قاتىلنى قاتتىق چۆچۈتۈپ، سوغۇق تەرلەتتى. قاتىل بىرنەچچە دەقىقە ئىنكاسسىز تۇرۇپ قالدى. شۇ دەقىقىدە خۇددى ئاسماندىن چۈشكەندەك سۇپىنىڭ ئۈستىگە سايە تاشلاپ تۇرغان قېرى ئۆرۈكنىڭ ئۈستىدىن بىر - بىرىدىن بەستلىك تۆت ئادەم سەكرەپ چۈشتى - دە، قاتىلنى قىمىر قىلدۇرماي يەرگە بېسىۋالدى. بۇ چاغدا قاتىلنىڭ يەنە بىر شېرىكى ئاللىقاچان غايىب بولغانىدى.

— باغنى قاتتىق ئاختۇرۇڭلار، يەنە بىر شېرىكى قېچىپ

كەتمىسۇن، — دەپ بۇيرۇق چۈشۈردى رەجەپ دەرۋىش.

شۇ ھامان قايسىبىر قاراڭغۇلۇقتىن خۇددى غايىبتىن پەيدا بولغاندەك پەيدا بولغان يىگىرمە - ئوتتۇزچە ئادەم سۇپىنىڭ ئەتراپىغا يىغىلدى - دە، مەشئەللەرگە ئوت يېقىپ، باغ ئىچىنى كۈندۈزدەك يورۇتۇۋەتتى ۋە تۆت - بەشتىن بولۇپ باغنىڭ ئىچىنى ئاختۇرۇشقا كىرىشتى.

ئۇنىڭغىچە خوجا ئابدۇللا ئىشانمۇ قوللىرىغا مەشئەل كۆتۈرۈۋالغان ئالتە نەپەر قورۇقچىنىڭ ھەمراھلىقىدا يېتىپ كەلدى.

ئەسلىدە ھېلىقىگەر ئىشان بىكار قالغان ئىككى ئورۇنغا بىرىدىن سوپى خىزمەتكارىنى ياتقۇزۇپ قويغان بولۇپ، قاتىللارغا خۇددى ئۆزى ئۇخلاۋاتقاندەك تۇيغۇ بەرگەنىدى. شۇڭلاشقا، ھازىر شور پېشانە سوپى خىزمەتكار خوجىنىڭ ئورنىدا قۇربانلىق بولۇپ ئەجەل يۇتقانىدى.

— ئېيتە، ئى مۇرتەت، مېنى قەستلەشكە سېنى كىم ئەۋەتتى؟ — سورىدى ئىشان غەزەپتىن غال - غال تىترەپ تۇرۇپ، ئۆلۈم ۋەھىمىسى تېخىچە تارقىمىغان ئىشاننىڭ چىرايى تولىمۇ خۇنۇك كۆرۈنەتتى.

ئالدىنىپ قالغانلىقىنى بىلگەن قاتىل ئىشانغا قاراپ نەپرەت بىلەن بىرنى چەكچەيدى - دە، لام - جىم دېمىدى.

— گەپ قىل، مۇرتەت، پىرىم سەندىن گەپ سوراۋاتىدۇ، — دېدى بەستلىك قورۇقچىدىن بىرى قاتىلنىڭ يۈزىگە بازغاندەك مۇشتۇمى بىلەن بىرنى سېلىپ.

شۇ ھامان قاتىلنىڭ مەڭزى يېرىلىپ، بۇرنىدىن ئوقتەك قان كەتتى. ئەمما، قاتىل غىڭ قىلىپ ئاۋاز چىقىرىپمۇ قويمىدى.

— زۇۋانغا كەلگۈچە دۇمبالاڭلار بۇ مۇرتەتنى، — دېدى رەجەپ دەرۋىش ئاپئاق ساقاللىرىنى تىترىتىپ تۇرۇپ.

بىردەمدىلا قاتىلنىڭ باش - كۆزىگە مۇشت يامغۇرى تاراس-

لاپ چۈشۈشكە باشلىدى.

— بولدى قىلىڭلار، ئۆلۈپ قالمىسۇن يەنە، — دېدى ئىشان. سوپىلار ئۇرۇشتىن توختىدى.

يۈز - كۆزلىرى كۆكىرىپ، ئىششىپ كەتكەن قاتىل يەنىلا زۇۋانسىز ئىدى.

— گەپ قىلە، سېنى كىمنىڭ ئەۋەتكەنلىكىنى دەپ بەرسەڭلا تاياقتىن قۇتۇلۇپ قالىسەن، — دېدى ئىشان.

— مەندىن گەپ ئالىمەن دەپ ئاۋارە بولمىسىلا، — دېدى قاتىل بىردىنلا زۇۋانغا كېلىپ، — مەن بۇنچىلىك ئازابقا چىدىمىسام، پىچاق كۆتۈرۈپ باغلىرىغا چۈشمىگەن بولاتتىم. ھەقىقەتەن تۇلكىدىنمۇ قۇۋ ئادەم ئىكەنلا، مەخدۇمزادە، ئالدانغىنىمغا ئىقرارمەن، ئەمدى مېنى نېمە قىلىسىلا ئىختىيارلىرى.

— ئۆلۈپلا قۇتۇلۇشۇپ كېتىمەن دەپ خام خىيال ئەيلىمە، — دېدى مەخدۇمزادە خوجا ئابدۇللا ئىشان چىشلىرىنى غۇچۇرلىتىپ، — سېنىڭ زۇۋانىڭنى ئاچالايدىغان چارەم بار، — ئىشان سوپى چوماقچىلىرىغا قاراپ ۋارقىرىدى، — كېلىڭلار بۇ مۇرتەتنى ئاختا قىلىپ تاشلاڭلار.

قاتىل دىڭگىدە چۆچۈدى - دە، يەنە دەرھال ئاۋۋالقى خاتىرجەم قىياپىتىگە قايتىپ، كۆزىنى يۇمۇۋالدى.

سوپىلار چەمبەرچاس باغلانغان قاتىلنى سۇپىغا ياتقۇزۇپ، ئىشتىنىنى پۇتۇنلەي سالدۇرۇۋەتتى. بىر پۇتىغا ئىككىدىن ئادەم مەھكەم ئېسىلغىنىچە چېتىنى كەردى. ئۇنىڭغىچە نەدىندۇر بىرتال ئۇستىرىنى كۆتۈرۈپ كەلگەن رەجەپ دەرۋىش بېشىنى گىلدىڭلاتقىنىچە قاتىلنىڭ ئۇرۇقدىنىنى سول قولى بىلەن تۇۋىدىن قاماللاپ تۇتتى - دە، زەرب بىلەن تارتتى. خۇۋەينى ئۆرۈكتەك چوڭلۇقتىكى ئىككى تال ئۇرۇقدان رەجەپ دەرۋىشنىڭ باشمالتىقى بىلەن بىگىز قولىنىڭ ئارىلىقىدا قىسىلىپ، سىرتقا پۇلتىيىپ چىقتى. قاتىل ئاغرىق ئازابىغا چىدىماي ئىڭرىۋەتتى.

— ئېيتە، مۇرتەت، سېنى كىم ئىشان پىرىمنى قەستلەشكە ئەۋەتتى؟

قاتىلدىن يەنە سادا چىقمىدى.

رەجەپ دەرۋىش قولىدىكى ئۇستىرىنىڭ تىغىنى ئۇرۇقدانغا ئاستا سۇركىدى. ئۇرۇقداننىڭ تېرە خالتىسى يېرىلىپ، بىر تال ئۇرۇقدان خۇددى ئاجرىغان شاپتۇلنىڭ ئۇچكىسىدەك سىرتقا چىقتى. رەجەپ دەرۋىشنىڭ سول قولى قىپقىزىل قانغا بويالغانىدى.

رەجەپ دەرۋىش ئەمدى تېرە خالتىسىدىن ئاجراپ چىققان بىر تال ئۇرۇقداننى مەھكەم چىمداپ تۇتۇپ، ئۇرۇقدان بېغىشىغا ئۇستىرىنى تەڭلەپ تۇرۇپ سورىدى:

— دەمسەن، دېمەمسەن؟

قاتىلدىن يەنە سادا چىقمىدى. ئۇنىڭ چىشلىرى كالپۇكىغا پېتىپ كەتكەنىدى.

— مانا ئەمىسە، — رەجەپ دەرۋىش ئۇستىرىنى بىر شىلتىپلا ئۇرۇقداننى كېسىۋالدى.

ئاغرىق ئازابىغا چىدىمىغان قاتىل دەھشەتلىك بىرنى ۋارقىرىدى - دە، بارلىق كۈچى بىلەن تېپىرلاپ يۇلقۇندى، ئەمما پۇت - قوللىرىنى ئالتە ئادەم بېسىپ تۇرغانلىقى ئۈچۈن تېپىرلاشلىرى بىكارغا كەتتى. رەجەپ دەرۋىش قانغا بويالغان ئۇرۇقدان خالتىسىنى سىيرىپ، يەنە بىر ئۇرۇقداننىمۇ باشمالتىقى بىلەن بىگىز بارمىقى ئارىلىقىغا قىسىۋالدى - دە، يەنە خىرقىراپ تۇرۇپ سورىدى:

— دەمسەن، دېمەمسەن؟

قاتىلنىڭ زۇۋانى ئۆچكەنىدى.

رەجەپ دەرۋىش ئاۋۋالقى ئۇسۇل بىلەن يەنە بىر ئۇرۇقداننىمۇ كېسىۋالدى. بۇ قېتىم قاتىل تېپىرلاپمۇ قويمىدى.

— ئۆلدىمۇ نېمە بۇ مۇرتەت، — دېدى سوپى قورۇقچىلاردىن

بىرى قاتىلنىڭ يۈزىگە مەشئەلنى يېقىن ئەكېلىپ.

قاتىل ئاللىقاچان هوشىدىن كەتكەنىدى.

— يۈزىگە سۇ چېچىڭلار، — دېدى رەجەپ دەرۋىش بارماقلىرىدىكى قان يۇقىنى بەلۋېغىغا سۈرتۈپ تۇرۇپ.

سوپى خىزمەتكار بىر نوگاي سۇنى قاتىلنىڭ يۈزىگە چاچتى. قاتىل ئاستا - ئاستا هوشىغا كېلىپ كۆزىنى ئاچتى - دە، بارلىق ۋۇجۇدى بىلەن تۈكۈردى. شۇ هامان ئۇنىڭ ئاغزىدىن قىپقىزىل قان پۇركۇلۇپ چىقتى. قان بىلەن بىللە بىر تال قاقتەك گۆشى جاۋغىيىدا ساڭگىلاپ قالدى. قاتىل ئېچىنىشلىق بىرنى ئىڭىرىدى - دە، يەنە هوشىدىن كەتتى.

— تىلىنى چىشلەپ ئۈزۈۋاپتۇ بۇ مۇرتەت، — دېدى مەشئەلنى قاتىلنىڭ يۈزىگە يېقىن تۇتقان سوپى خىزمەتكار قاتتىق چۆچۈپ.

— بوغۇزلاپ تاشلاڭلار، — دېدى قاتىلنى زۇۋانغا كەلتۈرۈش ئۈمىدى يوققا چىققان مەخدۇمزادە خوجا ئابدۇللا ئىشان تېرىككەن هالدا.

— ئەتتەڭ، بۇ دوزىخىنىڭ جېنى ئەجەب چىڭكىنا. خوجىسىنىڭ كىملىكىنى بىلەلمىدۇق - دە، — دېدى رەجەپ دەرۋىش.

— كىم بولاتتى، ئاشۇ مۇلهىد نامۇسۇلمان هىدايىتۇللا دېگەن توڭگۇز بولمامدۇ، — دېدى ئىشان بوغۇلغان هالدا، — مېنى جەننەتماكان پەدەرى بۇزرۇكۇم ۋەلىيۇللا هەزرەتلىرى بۇ قەستتىن ساقلاپ قالدى، خەپ، هىدايىتۇللا، قەست قىلىشنىڭ قانداق بولىدىغانلىقىنى ساڭىمۇ كۆرسەتمەيدىغان بولسام.

3

ئاستانە سېپىلىدىن قېلىشمىغۇدەك ئېگىز، هەيۋەتلىك،

مۇستەهكەم سوقۇلغان ئوردا سېپىلىنىڭ ئۈستىدە ئىككى سەپ تىزىلغان لەشكەرلەر قورال - ياراغلىرى بىلەن بىر - بىرىگە پۈتلاشماي ئۇياقتىن - بۇياققا بىمالال يۈگۈرەپ ماڭالايتتى. سېپىلنىڭ ئىككى تەرىپىگە ئادەمنىڭ بېلىگە كەلگۈدەك تام سوقۇلغانىدى. لەشكەرلەر هەرقانچە تېز يۈگۈرسىمۇ، يىقىلىپ كېتىشتىن ئېهتىيات قىلمىسىمۇ بولاتتى. سېپىل ئۈستىگە قوپۇرۇلغان ئاشۇ بەل بويى ئېگىزلىكتىكى تامغا ماڭدامدا بىردىن قوختا ياسالغان بولۇپ، لەشكەرلەر ئاشۇ قوختىلاردىن ئۆزىنى دالدىغا ئېلىپ تۇرۇپ، ياۋغا بىمالال مىلتىق، ئوقيا ئېتىپ زەربە بېرەلەيتتى. سېپىل ئۈستىگە هەر يۈز ماڭدام ئارىلىقتا بىردىن قۇببە شەكىللىك مۇنار ياسالغان بولۇپ، ئوردا قاراۋۇللىرى بۇ مۇناردىن هەم كۆزەتچىلىك قىلاتتى هەم يامغۇر - يېشىن، قار- بوراندىن دالدىلىناتتى.

ئوردا مۇهاپىزەتچىلەر قوشۇنىنىڭ ئەمىرلەشكەرلىكىگە تەيىنلەنگەن مەلىكە مۆهتەرەم خېنىم قىرىق نەپەر خاس جانباز قىزنىڭ هەمراهلىقىدا، پات - پات ئوردىنىڭ كېچىلىك مۇهاپىزىتىنى كۆزدىن كەچۈرەتتى. سۇلتان ئىسمائىلخاننىڭ ئالدىدىمۇ كۆڭلىدىن نېمە كەچسە شۇنى دېيەلەيدىغان، جەڭبازلىق، بولۇپمۇ ئوقيا ئېتىش ماهارىتى ئالاهىدە يۇقىرى بۇ مەلىكىنى ئوردا مۇهاپىزەتچىلەر قوشۇنىدىكى بارلىق سەركەردە - سەرۋازلار ئالاهىدە هۆرمەتلەيتتى، كىچىككىنە سەۋەنلىك ئۆتكۈزۈشتىنمۇ ئېهتىيات قىلاتتى. چۈنكى، مەلىكە مۆهتەرەم خېنىم قول ئاستىدىكى هەربىر ياساۋۇل - لەشكەرلەرنى خۇددى ئۆزىنىڭ بىر تۇغقان قېرىندىشىدەك كۆرۈپ، بىر - بىرىنى بوزەك قىلىشقا يول قويمايتتى، هال - ئەهۋالىغا يېتىپ، ئەرز - دادىنى تىڭشايتتى. ئەمما، قىلچىلىك سەۋەنلىك سېزىۋالسا رەهىم قىلماي جازالايتتى.

يېقىندىن بېرى ئاستانىدە ۋە باشقا يۇرتلاردا يۈز بەرگەن سۇلۇك ماجىرالىرىدىن كېيىن، ئوردا مۇهاپىزىتىنى قاتتىق

چىڭتتقان مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم بىر قاتار ئېھتىيات تەدبىرلە-
رىنى يولغا قويدى. ئۆزى كېچىلىك تەكشۈرۈشكە چىقالمىغان
ۋاقىتلاردا ئورۇنباسار سەركەردە ياكى مۇھاپىزەتچى قوشۇنىنىڭ
ياتىشبېگىنى تەكشۈرۈشكە چىقارتىپ، ئۇلاردىن بىر قېتىم مەلۇ-
مات ئاڭلىمىغۇچە ئۇخلىمايتتى.

مانا بۇگۇنمۇ ئۇ كېچىلىك تەكشۈرۈشكە چىقىپ كەتكەن
ياتىشبېگىنىڭ ئەھۋال مەلۇم قىلىپ كېلىشىنى ساقلىغاچ ئەلى-
شىر نەۋائىنىڭ «مەھبۇبۇل - قۇلۇب»[1]ناملىق كىتابىنى شام
يورۇقىدا ئوقۇپ ئولتۇراتتى. ئەلىشىر نەۋائىنىڭ ئۆمرىنىڭ ئا-
خىرقى مەزگىللىرىدە يازغان بۇ كاتتا ئەسىرىدىكى مول ھايات
تەجرىبىلىرى ۋە بىلىملىرىنىڭ يەكۈنى، زور ئىجتىمائىي مەسى-
لىلەر ھەققىدە يۈرگۈزگەن پەلسەپىۋى ھۆكۈملىرى مەلىكە مۆھ-
تەرەم خېنىمنى ئۆزىگە پۈتۈنلەي رام قىلىۋالغانىدى. ئۇنىڭغا بۇ
شاھانە ئەسەر ھەر قېتىم يېڭى تۇيۇلاتتى.

شۇڭا، بۇ ئەسەردىكى بىر قىسىم رۇبائىيلار، مەسنەۋىلەر
ئۇنىڭغا يادا ئىدى. ئۇ يالغۇز قالغان چاغلىرىدا بۇ ئەسەرنى
ئوقۇغاچ تەپەككۇر ئالىمىگە ئەسىر بولاتتى. بىر قىسىم مۇلاھى-
زە، نەسىھەتلەرنى تەكرار - تەكرار ئوقۇيتتى. دەسلەپتە ئىچىدە
ئوقۇيتتى، كېيىن ئاۋازى ئىختىيارسىز يۇقىرىلاپ كېتەتتى:

ئەرەنلەر خىزمەتىدىن چەگمەگىل باش،
ئەگەر باشىڭغە گەردۇندىن ياغار تاش.
گەر ئول تاشلار بىلەن باشىڭ ئوشالغاي،
سائادەت خەتتىدۇر گەر زەخمى قالغاي[2].

---

[1] «مەھبۇبۇل - قۇلۇب» — «كۆڭۈللەر سۆيگىنى».
[2] كىشىلەر خىزمىتىدىن تارتمىغىن باش،
پەلەكتىن ياغسىمۇ باشىڭگە گەر تاش.
ئەگەر شۇ تاش بىلەن بېشىڭ يېرىلسا،
بەختىڭ بەلگۈسى دەپ بىل تاتۇغى قالسا.

كىشىلەرنى راست سۆزلەشكە، راست سۆزدىن ئىبارەت بۇ
گۆھەرنى قەدىرلەشكە چاقىرىق قىلىنغان تۆۋەندىكى ئابزاسقا كۆز
يۈگۈرتتى:

«... راست گەپ ئەتىۋا، ياخشى سۆز قىسقا بولىدۇ.
... سۆزكى گۈزەللىك جەھەتتىن زىننەتلىك ئەمەس-
تۇر.

ئۇنىڭغا چىنلىق كۆركى بەستۇر. يالغانچىنىڭ سۆزى
قانچىكى گۈزەلدۇر، سۆزىدە قەبىھلىك شۇنچىكى تۈگەل-
دۇر. راست سۆز قانچىكى تۈز ئېيتىلىپتۇر، ئۇنىڭ سادىدى-
لىقىدىن ئىشەنچكە گۇمان يوقتۇر. گۈلگە يىرتىق كىيىم-
دىن نېمە زىيان، گۆھەرگە كۆرۈمسىز سەدەپتىن نېمە نۇق-
سان؟! ... كىمنىڭ سۆزى راست ئەمەس، راستچىللار كۆڭ-
لىگە ماس ئەمەس. يالغانچى سۆزىنى بىر - ئىككى قېتىم
ئۆتكۈزگەي، باشقا نېمە قىلالىغاي؟!

يالغىنى ئاشكارا بولغاندىن كېيىن رەسۋا بولغاي...
راست سۆزنى يالغانغا چۇلغىما، راست سۆزلۈك تىلنى يال-
غان بىلەن بۇلغىما. يالغانچى كىشى ئەمەس، يالغان سۆزلە-
مەك ھەقىقىي ئادەملەر ئىشى ئەمەس. يالغان سۆز سۆزلە-
گۈچىنى ئېتىبارسىز قىلۇر، گۆھەرنى ساپالدەك خار قى-
لۇر. كىمكى يالغان سۆزنى راست سۆزگە قاتار،
قىممەتباھا مەرۋايىتنى نىجاسەتكە ئاتار...»

شۇ دەقىقىدە ھويلىدا ئاڭلانغان ۋەھىمىلىك بىر چىرقىرىغان
ئاۋاز كىتابقا بېرىلىپ كەتكەن مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمنىڭ دىق-
قىتىنى چالغىتتى. مەلىكە كىتابتىن بېشىنى كۆتۈردى-دە،
كىتابنى ئېچىقلىق پېتى رەھىل ئۈستىدە تاشلاپ قويۇپ تامغا
ئېسىقلىق ئەگمە قىلىچىنى غىلاپتىن سۇغۇرۇۋېلىپ
سىرتقا يۈگۈردى.

ئۈنىڭغىچە مەلىكىنىڭ خاس جانباز قىز نۆكەرلىرىمۇ هويلدغا چىقىپ بولغانىدى.

— نېمە ئىش بولدى؟ — سورىدى مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم قىزلارغا قاراپ.

— تازا ئاڭقىرالمىدۇق، سەركەردەم، — دېدى نۆكەر بېشى قارىمۇتۇق جانباز قىز. مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم قول ئاستىدىكى بارلىق نۆكەر، سەركەردە ـ لەشكەرلەرنى ئۆزىنى مەلىكەم دېمەي، سەركەردەم دەپ ئاتاشقا كۆندۈرگەنىدى.

— ئەتراپنى ئاختۇرۇڭلار، — دەپ ئەمر قىلدى مەلىكە.

هاۋا تۇتۇق بولۇپ ئەتراپ قازان كۆمتۈرۈپ قويغاندەك قاراڭغۇ ئىدى. نۆكەر قىزلار شام ـ مەشئەللەرنى ياندۇرۇپ قەسىرنىڭ ئىچىنى ئاختۇرۇشقا باشلىدى.

— بۇ يەردە بىرى ياتىدۇ، — دەپ توۋلىدى قىزلارنىڭ بىرى.

ھەممەيلەن دۇررىدە شۇ يەرگە يۈگۈردى. قىزلار شۇنداقلا قاراپ قاتتىق چۆچۈشتى. چۈنكى، يەردە كۆكرىكىگە خەنجەر تىقىلغان بىر قىز قانغا بويالغان ھالەتتە ياتاتتى.

نۆكەر قىزلار مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمنىڭ قاتتىق تەلەپ قويۇپ مەشقلەندۈرۈشى بىلەن جانبازلىقنى پۇختا ئىگىلىگەن، يىگىتلەرگە خاس قورقۇمسىزلىق يېتىلدۈرگەن بولسىمۇ، جەسەت بىلەن قاننى كۆرگەندە، بىر قىسىم قىزلارنى يەنىلا سۇر باستى.

— بۇ ئاينىيازخان ئىكەن ئەمەسمۇ؟ — دېدى نۆكەر بېشى قىز، قانغا مىلىنىپ ياتقان قىزنىڭ يۈزىنى توسۇۋالغان روملىنى قايرىپ.

بۇ قىز راستتىنلا مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم قەسىرىنىڭ خاس خىزمەتكارلىرىدىن بىرى ئىدى. قىزلار ھەمشىرىسىنىڭ ئېچىنىشلىق تۈرقىنى كۆرۈپ ئاھ ئۇرۇشتى.

— قايسى نائەھلىنىڭ ئىشىدۇر بۇ.

— كىمنىڭ ئۆچ ـ ئاداۋىتى بار بولغىيتى.

— رەھمەتلىك ئەجەب ياۋاش قىز ئىدى.

مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم ئاينىيازخاننىڭ ئاغزىغا قولىنى يېقىن ئەكېلىپ، ئاللىقاچان نەپەستىن قالغانلىقىنى بىلدى ـ دە، غەزەپتىن تىترەپ كەتتى ۋە شۇئان كۆزىگە مۆللىدە ياش كەلدى.

— بىرنەچچىڭلار ئاينىيازخاننى ھۇجرىغا ئەكىرىڭلار، — دېدى مەلىكە قىزلارغا قاراپ، — قالغانلىرىڭلار مەن بىلەن يۈرۈڭلار.

ئۇلار قەسىرنىڭ ئالدىغا ئون نەچچە لەشكەر بىلەن پالاقلاپ كەلگەن ياتىشبېگى بىلەن دوقۇرۇشۇپ قالدى.

— مەلۇم بولغاي، — دېدى ياتىشبېگى جىددىي قىياپەتتە قول باغلاپ تۇرۇپ، — قاراۋۇللار سېپىلغا يامىشىپ خۇپىيانە سىرتقا چىقماقچى بولغان بىر ئادەمنى تۇتۇۋاپتۇ، تۇرقىدىن ئوردا مەھرەملىرىدەك قىلمايدۇ...

— قېنى ئۇ مەلئۇن؟ — سورىدى مەلىكە ياتىشبېگىنىڭ گېپىنىڭ داۋامىنى كۈتمەيلا.

— قاماپ قويدۇق.

— يۈرۈڭلار، — دېدى مەلىكە.

ياتىشبېگى مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمنىڭ غەزەپلىك ئەلپازىنى كۆرۈپ، نۆكەر قىزلارنىڭ چىرايىدىكى ئەنسىزچىلىكتىن ھېچنېمىنى ئاڭقىرالمىدى. ئۇلار ئوردا سېپىلىگە يانداش سېلىنغان لەشكەرگاھقا يېتىپ كەلدى.

— ئاچقىڭلار ئول مەلئۇننى، — دېدى مەلىكە چىشلىرىنى غۇچۇرلىتىپ. خىزمەتكار قىزنىڭ پاجىئەلىك ئۆلۈمى مەلىكىنى قاتتىق غەزەپلەندۈرگەنىدى.

چىرايىدا قان دىدارى قالمىغان ياتىشبېگى ساراسىمىگە چۈشكەن ھالدا مەلىكىنىڭ ئالدىغا يۈگۈرۈپ كەلدى.

— مەلۇم بولغاي... ھېلىقى...ھېلىقى...

لاغ - لاغ تىترەپ تۇرغان ياتىشىپىگىنىڭ زۇۋانى گەپكە كەلمىدى.

— تىللىرىنى چاينىماي گەپ قىلسىلا...

— ئۆل ... مەلئۇن... ئۆزىنى ئۆلتۈرۈۋاپتۇ. لەشكەرلەر سولاپ... ئىشىكىنىڭ سىرتىدىن قۇلۇپلاپ قويغانىكەن... يېنىدىكى خەنجىرى بىلەن ئۆزىنى بوغۇزلىۋاپتۇ...

— نىمە ئۆزىنى بوغۇزلىۋاپتۇ؟

مەلىكىنىڭ قەھر - غەزەپكە كەلگەنلىكىنى كۆرۈپ ياتىشىپىگى بېشىنى تېخىمۇ تۆۋەن ئەگدى.

چوڭ بىر سۇيىقەستىنىڭ يىپ ئۇچى شۇنىڭ بىلەن پۈتۈنلەي يوقالغانىدى.

4

سېھرىي ئەپسۇنلىرى پۈتۈلگەن مەكتۇپلىرى بىلەن سۇلتان ئىسمائىلخاننىڭ كۆڭلىنى مايىل قىلىپ، ياغلىما سۆزلىرى بىلەن قەشقەر ئەمىرى مىرزا ھەيدەر دوغلاتنىڭ ئىشەنچىسىگە ئېرىشۋالغان خوجا ھىدايىتۇللا ئىشان قەشقەردە سۇلۇكى ئىشقىيە تەرغىباتىنى ئوچۇق - ئاشكارا ئېلىپ بېرىشقا باشلىغانىدى. ئۇنىڭ ھازىرقى دەبدەبىسى ئەينى ۋاقىتتا شاھزادە يولۋاسخان زامانىسىدىكىدىن قېلىشمايتتى.

بىرەر- ئىككى يۈز سوپى - دەرۋىشنىڭ ھەمراھلىقىدا ئاق ئارغىماقـقا مىنىپ قەشقەر شەھىرىگە خـالىغانـچە كىرىپ - چىقالايتتى.

سوپى - دەرۋىشلەرنىڭ جـەررە - سـامـالىرى قەشقەرنىڭ كوچا - رەستىلىرىدە ھەيۋەتلىك گۈرۈلدەيتتى. بىر مەزگىل چۆلدەرەپ قالغان ھەزرەت خانىقـاسى قايتىدىن ئاۋاتلىشىپ،

نەچچە يۈزلىگەن سوپى - دەرۋىشلەر ۋە ئايىغى ئۈزۈلمەي كېلىپ تۇرغان تاۋاپچى، زىيارەتچىلەر بىلەن قىزىپ كەتكەنىدى. ئۆيدەك يوغانلىقتىكى تۆت دانە داش قازان كۈن بويى توختىماي قايناپ تۇراتتى. تەييار ئاشقا كۆنۈپ قالغان ھارام تاماق سوپىلار، دەرۋىشلەر، ھۈرۈن - تېجىمەل بىكارچىلار، ئەبگار دىۋانە - قەلەندەرلەر بىكار تاماقنى يەپ، خۇشياقسا ھەلقە - سۆھبەت قۇرۇپ، جەررە - ساما قىزىتىپ، خۇشياقمىسا ھەزرەت خانىقاسى ئالدىدىكى مەيداندا، شەربەتكۆلنىڭ ئەتراپىدىكى سۆگەتلەرنىڭ سايىسىدە ئەسنەپ يېتىپ بەدەنلىرىدىكى پىت - بۈرگە، سىركىلەرنى سەمرىتىشەتتى.

خوجا ھىدايىتۇللا ئىشان ھەزرەت بېغىدىكى تال باراڭنىڭ سايىسىدىكى سۇپىغا قوشلاپ سېلىنغان مەخمەل كۆرپىنىڭ ئۈستىدە پەي ياستۇققا يۆلەنگىنىچە يانپاشلاپ ياتاتتى. ياش سوپى خىزمەتكارنىڭ بىرى ئىشاننىڭ باش تەرىپىدە ئولتۇرۇپ غاز پېيىدە ياسالغان يەلپۈگۈچ بىلەن ئىشاننى توختىماي يەلپۈيتتى. يەنە بىر خىزمەتكار ئىشاننىڭ پۇتىنى يۇمشاق مۇجۇپ تۇتۇۋاتاتتى. سۇپىدىكى پاكار شىرە ئۈستىدە بەشكېرەمدىكى مۇرىتلىرى كىرگۈزگەن ۋىل - ۋىل قىلىپ پىشقان ئاق ئۆرۈك ۋە پىچىقلىق قوغۇن تۇراتتى. ئىشان كۆزىنى يېرىم يۇمغىنىچە ئاللىقانداق خىياللارغا غەرق بولغانىدى.

شۇ ئەسنادا پايپاسلاپ ماڭغىنىچە باغقا كىرىپ كەلگەن موللا ساقى خەلپە سۇپىنىڭ تۆۋىگە كېلىپ ئىشانغا سالام بەردى.

— ئەسسالامۇئەلەيكۇم، نىمەتلىك پىرىم.

— خوش، — دېدى ئىشان كۆزىنى ئېچىپ، بېشىنى خۇشياقمىغان ھالدا كۆتۈرۈپ.

— ئەتىگەندىن بېرى خانىقاغا يوچۇنلا ئىككى ساياق پەيدا بولۇپ قالدى.

بۇ خەۋەر ئىشاننىڭ دىققىتىنى تارتتى، سېمىز گەۋدىسىنى

پەي ياستۇقىدىن كۆتۈرۈپ ئۆرە بولدى.
— ئول ساياقلار نەدىن كەپتۇ؟ — دېدى ئىشان قىزىقىپ.
— شەھىدانە خوتەندىن جەننەتماكان مازار پادىشاھى ھەزرد-
تىمنىڭ[1]تۇغ - شەددىلىرىنى قېقىپ، مەقبەرىسىنى تاۋاپ قىلد-
غىلى كەلدۇق دېيىشىدۇ. ئەمما تۇرقى تولىمۇ يوچۇن، گەپ -
سۆزلىرىدىن قارىغاندا خوتەنلىكتەك قىلمايدۇ.
— ئول ساياقلار ھازىر نېمە ئىش قىلىشىۋاتىدۇ؟
— ھەلقە - سۆھبىتىگە داخىل بولمىدى. قورسىقىنى توي-
دۇرۇۋالغاندىن كېيىن بىرى كۆلنىڭ بويىدىكى سۆگەتنىڭ ساي-
ىسىدە باش كۆتۈرمەي ئۇخلاۋاتىدۇ.
— كۈندۈزى ئۇخلىغان ئادەم كېچىسى ئۇخلىمايدۇ، —
دېدى ئىشان ئويلانغان ھالدا، — ھىجابۇل غەيىبلەردىن ئىككىسى
ئۇلارغا كۆز - قۇلاق بولسۇن. قالغانلار خابگاھىمنىڭ[2]
ئەتراپىنى ئوبدانراق قورۇقدىسۇن. قىلچىلىك بىخەستەلىك كۆ-
رۈلمىسۇن.
شۇ كۈنلەردە ھىدايىتۇللا ئىشان تولىمۇ ئېھتىياتچان بولۇپ
كەتكەنىدى.
ئالاھىدە ئورۇنلاشتۇرۇپ قويغان خۇپىيەلىرى، پايلاقچىلد-
ىرى ھەزرەتكە كېلىپ - كېتىپ تۇرغان تاۋاپچى، زىيارەتچىلەرنى
يوشۇرۇن پايلايتتى. ئىش - ھەرىكەت، گەپ - سۆزلىرىنى
كۆزىتەتتى. قىلچىلىك گۇمانلىق ئەھۋال سەزسە ئۇدۇل ئىشانغا
مەلۇم قىلاتتى.
بولۇپمۇ ياقا - يۇرتتىن كەلگەن ناتونۇش كىشىلەردىن كۆپ-
رەك ئېھتىيات قىلىشاتتى.
— ئاستانىگە كەتكەن ھىجابۇل غەيىبلەردىن خەۋەر بار-
مۇ؟— سورىدى ئىشان.

[1] ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭ دادىسى خوجا مۇھەممەديۈسۈپ ئىشاننىڭ مازىرىنى دېمەكچى.
[2] خابگاھ — ئىشاننىڭ كېچىلىك ھۇجرىسى.

— تېخىچە خەۋەر يوق، پىرىم، — دېدى موللا ساقى شىرە-
دىكى ئۆرۈك - قوغۇنغا ئاچ كۆزلۈك بىلەن قاراپ قويۇپ، —
ئەجەب كېچىكىپ كەتتىغۇ ئۇلار، قايتىپ كېلىدىغان قەرەلى
يەتتى بولمىسا.
— ئول قارا مۇسۇلمان مەخدۇمزادىنىڭ قولىغا چۈشۈپ
قالغانمىدۇر، يا؟
موللا ساقى خەلىپە بۇ سوئالغا نېمىدەپ جاۋاب بېرىشنى
بىلەلمەي كۆزىنى چىمچىقلاتتى.
— ئەتىگىچە ساقلاپ باقايلى، — دېدى ئىشان خەلىپىدىن
سادا چىقمىغاندىن كېيىن، — يەنە خەۋىرى بولمىسا ئاستانىگە
ئىگىتىگچى ماڭغاي.
— خوش، — دېدى موللا ساقى خەلىپە.
ئېغىر ئەلياتقۇ مەھەل. ھەزرەت خانىقاسىدىن كۆتۈرۈلگەن
جەررە - ساما سادالىرى ھەيۋەتلىك گۈرۈلدەپ ئىشان قەسرىنىڭ
ئىشىك - پەنجىرىلىرىدىن كىرىپ، بۇلۇڭ - بۇلۇڭغا تارقىلاتتى.
ھېلىقى يوچۇن تاۋاپچىدىن ئېھتىيات قىلغان ھىدايىتۇللا ئىشان
بۈگۈن باغدىكى سالقىن سۇپىدا ئۇخلاشتىن ۋاز كېچىپ خابگاھىغا
كىرىپ ياتقانىدى. گەرچە ئىككى سوپى خىزمەتكارى ئۇنى توختى-
ماي يەلپۈپ تۇرسىمۇ ئۆي ئىچى تولىمۇ دىمىق ئىدى. ئىسسىقتا
ئۇخلىيالماي قىينىلىپ تۇرغان ئىشاننىڭ قۇلىقىغا خانىقادىن
كۆتۈرۈلگەن جەررە - ساما سادالىرى كىرىۋېلىپ ئارامىنى بۇزۇ-
ۋەتكەنىدى. ئىشان جىلە بولۇپ ئۇ ياندىن - بۇيانغا توختىماي
ئۆرۈلەتتى. بۇ جەررە - سامانىڭ تېزرەك تامام بولۇشىنى تىلەيت-
تى. ئەمما، ئۇ ھەر قانچە قىينالسىمۇ بۇ جەررە - سامانى
توختىتىشقا بۇيرۇق بېرەلمەيتتى. چۈنكى، مۇشۇ ھەلقە - سۆھ-
بەت، جەررە - ساما ئارقىلىق ئاشۇ بىر توپ كىشىلەرنى خانىقاغا
جەلپ قىلىپ، ئەتراپىغا نۇرغۇن كىشىلەرنى ئۇيۇشتۇرۇپ تۇرا-
لايدىغانلىقىنى ئىشان ئوبدان بىلەتتى. ھەر ئاخشىمى ھەلقە -

سۆھبەتتىن خېلى بۇرۇنلا پارىغ بولىدىغان سوپى - دەرۋىشلەر
بۈگۈن خۇددى ھىدايىتۇللا ئىشان بىلەن قېرىشىۋاتقاندەك توختاش
تۈگۈل بارغانسېرى قىزىپ كەتكەنىدى. ھاپىزلار بىرى ھېرىپ
قالسا، بىرى ئۇلاپ ھۆكمەت ئوقۇيتتى.

تەرىقەتكە سىياسەتلىغ مۇرشىد كېرەك،
ئول مۇرشىدقا ئېتىقادلىق مۇرىد كېرەك،
خىزمەت قىلىپ پىر رىزاسىن تاپماق كېرەك،
مۇنداق ئاشىق ئۇلۇشلەرىن ئالار ئەرمىش.
ھۆم ئاللاھ ھۆم - ھۆم!
ھۇۋۋى ئاللا ھۆم؟

پىر رىزاسى ھەق رىزاسى بولۇر دوستلار،
ھەقتائاللا رەھمەتىدىن ئالۇر دوستلار،
رىيازەتتە سىر سۆزىنى بىلۇر دوستلار،
ئانداق قۇللار ھەققە ياۋۇق[1]بولار ئەرمىش.
ھۆم ئاللاھ ھۆم - ھۆم!
ھۇۋۋى ئاللاھ ھۆم!

ئانداق ئىشان پەيدا بولسا جانىڭ بەرگىل،
ھەربىر باسقان ئىزلارىنى كۆزگە سۈرگىل.
پىرى كامىل مۇكەممەلدۇر بى شەك بىلگىل،
كىنلەرەۋلەر پىر قەدرىنى بىلگەن يوق[2].
ھۆم ئاللاھ، ھۆم - ھۆم!
ھۇۋى ئاللاھ ھۆم !
......

① ياۋۇق — يېقىن.
② يۇقىرىقىلار كلاسسىك شائىر ئەخمەت يەسەۋىنىڭ شېئىرى.

بۇ جەررە - ساما سادالىرىدىن زېرىكىپ كۆزىگە ئۇيقۇ كەل-
تۈرەلمىگەن ئىشان توختىماي ئۆرۈلەتتى. ئىشاننى يەلپۈپ ئۇخ-
لىتالماي ھالىدىن كەتكەن ئىككى سوپى خىزمەتكار پات - پات
مۈگدەيتتى. خانىقادىن كۆتۈرۈلگەن جەررە - ساما ساداسى ئىشان
قەسرىگە خۇددى كەلكۈندەك بېسىپ كىرەتتى.

خانىقادىكى ھەلقە - سۆھبەت سورۇنىدىن غىپپىدە يېنىپ
چىققان يوچۇن ئىككى ئادەم ئەتراپقا ئەلەڭلەپ قاراشتى - دە،
سەللىلىرىنىڭ ئۇچى بىلەن يۈزىنى ئوراپ، قويۇنلىرىغا سىلىۋال-
غان يوغان خەنجەرنى قوللىرىغا ئېلىپ، ئىشان قەسرىنىڭ يان
تەرىپىدىكى باغقا قاراپ شامالدەك تېزلىك بىلەن يۈگۈردى. باغ-
نىڭ ئېگىز قورۇق تېمىدىن چاققانلىق بىلەن ئارتىلىپ چۈشۈپ،
ئىشان قەسرى تەرەپكە ئىلگىرىلىدى. باغنىڭ ئىشان قەسرىگە
كىرىپ - چىقىدىغان ئىشىكى تاقاقلىق ئىدى. ئۇلار تام تۈۋىدىكى
ئۆرۈككە چىقتى - دە، ئۆرۈك شاخلىرىدىن مايمۇندەك چاققانلىق
بىلەن سەكرەپ تام ئۈستىگە چىقىۋالدى. تامغا مىنىپ تۇرۇپ
قەسىر ئىچىنى بىردەم تىڭشىدى. قەسىر ئىچىدىكى بارلىق ئۆي-
لەرنىڭ چىراغلىرى پۈتۈنلەي ئۆچكەن بولۇپ، خىزمەتكارلارمۇ
ئاللىقاچان ئۇيقۇغا كەتكەنىدى. ئۇلار تامدىن سىيرىلىپ پەسكە
چۈشتى، پۈتلىرى ئەمدىلا يەرگە تېگىپ تۇرۇشىغا خۇددى يەردىن
ئۈنۈپ چىققاندەك پەيدا بولغان ئون نەچچە گەۋدە ئۇلارغا بىراقلا
تاشلاندى. قىسقىغىنە شىددەتلىك ئېلىشىشتىن كېيىن ئۇ ئىككى-
سى پۈتۈنلەي باش ئەگدۈرۈلدى.

ئۇنىڭغىچە مەشئەللەر يېقىلىپ ئىشان قەسرى يورۇپ
كەتتى.

— يان سارايغا ئاچىقىپ تۈۋرۈككە باغلاپ قويۇڭلاربۇ مۇل-
ھىدلەرنى، — دېدى موللا ساقى خەلپە ھەمراھلىرىغا
قاراپ، — مەن ئىشان پىرىمغا خەۋەر قىلاي.

ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭ قورۇقچىلىرى ئىككى يوچۇن ئادەمنى قەسىرنىڭ دەرۋازىسى تۇۋىدىكى سارايغا ئەكىرىپ تۇۋرۇككە باغلاشقا تۇتۇندى. شۇ ئارىلىقتا يوچۇن ئادەمنىڭ بىرى قوينىدىن چاققانلىق بىلەن بىر خەنجەرنى ئالدى ـ دە، يېنىدىكى بەستلىك يىگىتنىڭ كۆكرىكىگە تىقىۋەتتى. ھوشىنى تاپقان قورۇقچىلاردىن بىرنەچچىسى قارىمۇتۇق يۇزىدە تۇكۇچ سالغاندەك چوقۇرى بار يەنە بىر يوچۇن ئادەمنى تۇۋرۇككە مەھكەم تېڭىۋەتتى. قالغانلىرى قولىغا خەنجەر ئېلىۋالغان كەكە ساقالنى بۇلۇڭغا قاپسىۋالدى.

— قايسىڭ كېلىشسەڭ ئۆلىسەن، — دېدى كەكە ساقاللىق.

— ياۋاشلىق بىلەن پىچاقنى تاشلا، — دېدى موللا نەقى خەلپە ھەيۋە قىلىپ، — بەربىر قولىمىزدىن قېچىپ قۇتۇلالمايسەن. ھايات قالاي دېسەڭ قارشىلاشما.

كەكە ساقاللىق ئۆزىگە قەدەممۇ قەدەم قىستاپ كەلگەن يەتتە ـ سەككىز نەپەر بىر ـ بىرىدىن بەستلىك ئادەملەرگە شۇنداقلا نەزەر تاشلىدى ـ دە، ئۇلارنىڭ قولىدىن قېچىپ قۇتۇلالمايدىغانلىقىغا كۆزى يېتىپ، قوينىدىن كىچىككىنە بىر ناسۋال قاپىقىنى ئالدى ـ دە، ئاغزىنى چاققانلىق بىلەن ئېچىپ، قاپاقتىكى نەرسىنى ئاغزىغا قۇيدى. ئۇنىڭغىچە موللا نەقىنىڭ ھەمراھلىرى ئېتىلىپ بېرىپ كەكە ساقاللىقنىڭ قولىدىكى خەنجىرىنى تارتىۋالدى ـ دە، ئۇدۇل كەلگەن يېرىگە ئۇرۇپ ـ تېپىشكە باشلىدى.

— بولدى ئۇرماڭلار، ئىشان پىرىم كەلدى، — دېدى ھىدايىتۇللا ئىشاننى باشلاپ كەلگەن موللا ساقى.

قورۇقچىلار يەردە سۇنايلىنىپ ياتقان كەكە ساقاللىقنى يۆلىدى. لېكىن، كەكە ساقاللىق پەقەتلا يەر دەسسىيەلمىدى. ئۇنىڭ ئاغزى ـ بۇرنىدىن ۋە قۇلىقىدىن قان ئېتىلىپ چىققانىدى.

— ئۆلگەن ئوخشىمامدۇ بۇ ئەبگار، — دېدى موللا ساقى.

— ھەرقانچە بولسىمۇ بىر ـ ئىككى مۇشت ـ پەشۋاغا بۇنچە ئاسان ئۆلۈپ قالماس، — دېدى موللا نەقى ۋە يەردىكى ناسۋال قاپىقىنى ئېلىپ، پۇراپ بېقىپ چۆچۈپ كەتتى، — ئاپلا، زەھەر ئىچىۋاپتۇ ئەمەسمۇ بۇ جوھۇت.

— ياخشىراق قارىسىلا بولمامدۇ، خەلپەم، — دېدى موللا ساقى تاپا قىلىپ، ئۇ تۇۋرۇككە مەھكەم تېڭىلغان چوقۇر يۈزگە كۆز يۈگۈرتۈپ ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭ ئالدىغا قول باغلاپ كەلدى، — بۇ مۇرتەتلەرنىڭ بىرى ئۆلگەن بولسىمۇ يەنە بىرى ھايات ئىكەن. سوراق قىلىپ كۆرگەيلا، پىرىم.

— ئەي بەختى قارا بەندە، — دېدى ھىدايىتۇللا ئىشان يىلاننىڭكىدەك سۇرلۇك كۆزلىرىنى چوقۇر يۈزگە تىكىپ تۇرۇپ، — يېرىم كېچىدە تام ئاتلاپ بۇ مۇقەددەس قەسىرى مۇبارەككە خۇپىيانە چۇشۇشۇڭنىڭ بائىسىنى سۆزلە.

چوقۇر يۈزنىڭ كانىيى تۇۋرۇككە مەھكەم باغلانغانلىقى ئۈچۈن نەپەس ئالالماي خارتىلداپ قالغانىدى:

— ئۇ…ئى…ئى… ، ـ دەپ ئىنجىقلىغىنىچە زۇۋان سۇرەلمىدى.

— باغلاقنى بىرئاز بوشىتىڭلار، — دېدى ئىشان.

باغلاقتىن بىرئاز بوشانغان چوقۇر يۈز كۆكرىكىنى تولدۇرۇپ، تولدۇرۇپ نەپەس ئالدى.

— ئىشان پىرىمنىڭ سوئالىغا جاۋاب بەر، — دەپ ۋارقىرىدى موللا ساقى خەلپە.

— ئىشان بۇزرۇكۋارنىڭ ئالتۇن ـ كۈمۈش، ئېرىخ ماللىرىدىن ئازراق ئالايلى دەپ ئوغرىلىققا چۈشكەنىدۇق، — دېدى چوقۇر يۈز ئويلىنىپ ئولتۇرمايلا.

— يالغان سۆزلىمە، ئى قارا كۆڭۈل بەندە، — دېدى ئىشان، چوقۇر يۈزنىڭ جاۋابىغا قايىل بولماي، — راست سۆزلىسەڭ ئازابتىن خالاس بولىسەن، جاھىللىق قىلساڭ يارانلىرىمىز-

نىڭ زۇلمىدىن قۇتۇلالمايسەن. كۆرۈپ تۇرۇپسەن ئۇلار تاش ـ
تۇپراققىمۇ زەبان[1] كىرگۈزەلەيدۇ.
ئىشاننىڭ سۆزلىرى ئاخىرلىشىپ بولغۇچە موللا نەقى قولى-
دىكى ئالتە ئۆرۈملۈك شىر قامچا بىلەن تاراسلىتىپ ئۇرۇشقا
باشلىدى. زەرب بىلەن ئۇرۇلغان قامچا چوقۇر يۈزنىڭ بەدەنلىرى-
نى تىلىۋەتتى.
— بۇنداق زۇلۇم سالمىسىلا، ئىشان خوجام، — دەپ
يالۋۇردى چوقۇر يۈز، — راستىنىلا ئوغرىلىققا چۈشكەن، ئۇنىڭ-
دىن باشقا مۇددىئايىم يوق.
— ئەمسە شىرىكىڭ نېمىشقا زەھەر ئىچىپ ئۆلۈۋالدى؟
— بۇنىسى ماڭا قاراڭغۇ، ئىشان خوجام.
— قويىنىنى ئاختۇرۇپ بېقىڭلار.
موللا نەقى چاچراپ بېرىپ چوقۇر يۈزنىڭ قويىنىنى ئاختۇر-
دى. ئۇنىڭ قويىنىدىن بىر تال خەنجەر بىلەن شېرىكىنىڭكىگە
ئوخشاش بىر تال ناسۋال قاپىقى چىقتى.
— بۇ نېمە؟ — دەپ سورىدى ئىشان ناسۋال قاپىقىنى كۆزى
بىلەن ئىما قىلىپ.
چوقۇر يۈز لام ـ جىم دېمەي تۇرۇۋالدى.
— قېنى سەن تېجىمەلىنىڭ زۇۋانغا كەلمىگىنىڭنى بىر كۆ-
رەي، — دېدى ئىشان غەزەپلىنىپ، — تىرنىقىغا مىخ قېقىڭلار.
موللا نەقى بىلەن موللا ساقى چاپارمەنلىرىگە بۇيرۇپ دەر-
ھاللا جازا قوراللىرىنى تەييار قىلدى ـ دە، چوقۇر يۈزنىڭ توم
ھەم ئۇزۇن بارماقلىرىنى ئايرىپ تۇرۇپ، تىرنىقىغا يوتقان يىڭ-
نىسىدەك مىخلارنى قېقىشقا باشلىدى. چوقۇر يۈز بارمىقىغا
قېقىلغان مىخ ئازابىغا چىدىماي دەھشەتلىك نالە قىلاتتى. ھەزرەت
خانىقاسىدىن ئاڭلانغان جەررە ـ ساما سادالىرى ئۇنىڭ ئېچىنىش-

[1] زەبان — زۇۋان، تىل.

لىق داد ـ پەريادىغا جور بولاتتى.
— دەمسەن، دېمەمسەن؟ — دەپ ۋارقىرايتتى موللا ساقى
خەلپە چوقۇر يۈزنىڭ تىرنىقىغا مىخ قېقىپ تۇرۇپ.
ئەنە شۇ يوسۇندا چوقۇر يۈزنىڭ ئون بارمىقىغا بىر قېتىمدىن
مىخ قېقىلدى. چوقۇر يۈز بولسا داد ـ پەرياد كۆتۈرگەندىن باشقا
پەقەتلا گەپ قىلمىدى. شۇنچىۋالا قىيناقنىڭ كار قىلمايۋاتقانلى-
قىنى كۆرگەن ئىشان غەزەپتىن يېرىلغۇدەك بولغانىدى. موللا
ساقى بىلەن موللا نەقى ئامالسىز قالغانلىقىنى بىلدۈرۈپ ئىشانغا
قارىدى.
— قىل قىيناققا ئېلىڭلار بۇ مۇرتەتنى، نوچى بولسا زەبان
سۈرمەي تۇرۇپ باقسۇن، — دېدى ھىدايىتۇللا ئىشان غەزەپ
بىلەن قول شىلتىپ.
شۇ ھامان ئىشاننىڭ قورۇقچىلىرى چوقۇر يۈزنىڭ ئىشتى-
نىنى سالدۇرۇۋەتكەندىن كېيىن ئىككى پۇتىنى تىزىدىن تۇۋرۇك-
كە مەھكەم تاڭدى. ئۇنىڭغىچە ئاتنىڭ ئىككى غېرىچ كەلگۈدەك
قۇيرۇق قىلىنى ئاچىققان موللا ساقى چاپارمەنلىرى ئارىسىدىكى
جىنايەتچىلەرنى جازالاپ كۆڭۈل ئېچىشقا ئادەتلەنگەن، بوينىدا
چىلگىدەك پوقىقى بار، كوسا، بەستلىك كەلگەن قىرىق بەش ـ
ئەللىك ياشلار چامىسىدىكى سوپىغا قىلنى تەڭلەپ تۇ-
رۇپ بۇيرۇدى:
— قېنى، سوپۇم، بۇ مەلئۇننى زەبانغا كەلتۈرۈش ئۆزلىرى-
نىڭ كارامەتلىرىگە باغلىق بولۇپ قالدى.
پوقاق سوپى موللا ساقىنىڭ قولىدىن قىلنى ئېلىپ بىر
ئۇچىنى ئوڭ قولىنىڭ ئوتتۇرا بارمىقىغا يۆگەپ، يەنە بىر ئۇچى-
نى باش بارمىقى بىلەن بىگىز بارمىقىدا چىمداپ تۇتۇۋالدى ـ
دە، سول قولى بىلەن چوقۇر يۈزنىڭ ساڭگىلاپ تۇرغان زەكىرىنى
مەھكەم قاماللاپ تۇتۇپ، زەكەرنىڭ كۆزىگە قىلنى تىقىپ كىر-
گۈزۈشكە باشلىدى. چوقۇر يۈز ئاۋۋال تىپىرلىدى، كېيىن لەۋ-

لىرىنى مەھكەم چىشلەپ قانىتىۋالدى. قىلنىڭ ئىچكىرىلەپ كىرىشكە ئەگىشىپ، ئاغرىق ئازابىغا چىدىماي ۋارقىرىۋەتتى.

— گەپ قىلە، مۇرتەت، مۇددىئايىڭنى تېزرەك ئېيت دەيمەن، — دەيتتى پوقاق سوپى زەكەرنىڭ كۆزىگە تىققان قىلنى بىردە تارتىپ، بىردە ئىتتىرىپ تۇرۇپ، بىردەمدىلا زەكەرنىڭ كۆزىدىن جىرتىلداپ قان چىقىشقا باشلىدى. ئىنسان قېلىپىدىن چىققان بۇ دەھشەتلىك قىيناققا بەرداشلىق بېرەلمىگەن چوقۇر يۈز داد- پەرياد كۆتۈردى.

— رەھىم قىلىشسىلا، خوجىلىرىم، راستىنى دەي.

پوقاق سوپى زەكەردىن قىلنى سۇغۇرۇۋالدى. زەكەرنىڭ كۆزىدىن قان تېمىپ چۈشۈشكە باشلىدى.

— ھە، راستىڭنى دە، مۇرتەت، — دېدى پوقاق سوپى پوقىقىنى گىلدىڭلىتىپ تۇرۇپ.

— مەن ئاستانىدىكى مەخدۇمزادە خوجا ئابدۇللا ئىشان پىر بۇزرۇك ئەۋلىيا ھەزرىتىمنىڭ ھىجابۇل غەيبلىرىدىن بولىمەن، — دېدى چوقۇر يۈز ئىقرار قىلىپ، — ئۆتكەن ھەپتە مەخدۇمزادىمىز قەستكە ئۇچراپ ئامان قالغاندا...

— مەخدۇمزادەڭنى كىم قەستلىدى؟ — ئالدىراپ سورىدى ھىدايىتۇللا ئىشان.

— ئېنىق بىلەلمىدۇق، — دېدى چوقۇر يۈز، — ئۇ كۈنى ۋەلىيۇللا پىر بۇزرۇكىمىز ئۆزىگە بىر بالا - قازانىڭ يېقىنلاپ كېلىۋاتقانلىقىنى ئالدىنئالا تۇيۇپ، باغدىكى داۋاملىق ياتىدىغان سۇپىدا بىر بۇرادىرىمىزنى ياتقۇزۇپ قويۇپ، ئۆزى باغنىڭ باشقا تەرىپىدىكى سۇپىدا ياتقانىدى. بىز كېچىدە باغقا يوشۇرۇن ئادەم چۈشكەنلىكىنى سېزىپ ئۆزىمىزنى دالدىغا ئېلىپ تۇردۇق. ھېلىقى ئىككى مۇرتەت سۇپىدا ياتقان بۇرادىرىمىزنى مەخدۇمزادە ئوخشايدۇ دەپ قالغان چېغى، ھايت - ھۇيت دەپ بولغۇچىلا بوغۇزلاپ تاشلىدى. ئۇنىڭغىچە بىز ئۇلاردىن بىرىنى باسماقداپ

تۇتۇۋالدۇق.

— يەنە بىرىنچۇ؟

— يەنە بىرى قاراڭغۇلۇقتا كۆزىمىزدىن غايىب بولدى. تاڭ ئاتقۇچە ئىزدەپمۇ باغدىن ئۇنى تاپالمىدۇق.

— ھېلىقى تۇتۇۋالغان بىرىنچۇ؟

— ئۇ ئاغزى بەكمۇ چىڭ نېمىكەن. شۇنچە قىيناققىمۇ غىڭ قىلمىدى. ئاخىرى مەخدۇمزادىمىز ئۇنىڭ ئاغزىنى ئېچىش ئۈچۈن ئاختا قىلىشقا بۇيرۇدى. رەجەپ دەرۋىش ئۇنى ئاختا قىلىپ تاشلىدى. ئەمما، ئۇ پەقەتلا ئېغىز ئاچمىدى، كېيىن بىلسەك تىلىنى چىشلەپ ئۈزۈۋالغانىكەن.

— كېيىن قانداق بولدى؟

— ئۇنى ئىشان پىرىمىنىڭ بۇيرۇقى بويىچە بوغۇزلىۋەتتۇق. پىر بۇزرۇكۋارىمىز بۇ خوجا ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭ سۇيىقەستى دېدى - دە، ئۈچ ئېلىش ئۈچۈن، ئىشان ھەزرەتلىرىنى قەتلە قىلىشقا بايام زەھەر ئىچىپ ئۆلۈۋالغان بۇرادىرىمىز بىلەن مېنى ئەۋەتكەنىدى.

— ئىككىڭلاردىن باشقا يەنە ئادەم بارمۇ؟ — سورىدى ئىشان.

— يوق، پەقەت ئىككىمىزلا، — دېدى چوقۇر يۈز ۋە ئىشانغا يېلىنىشقا باشلىدى، — مېنىڭ چۆچۈرىدەك يەتتە بالام بار. سىلىگە دەيدىغانىنىڭ ھەممىسىنى دەپ بەردىم، ئەمدى مېنى قويۇۋەتسىلە، ھەزرىتىم، بالىلىرىم يېتىم بولۇپ قالمىسۇن.

— خوتۇن - بالىلىرىڭ نەدە تۇرىدۇ؟ — سورىدى ئىشان نېمىنىدۇر خىيالىدىن ئۆتكۈزۈپ.

— پىر بۇزرۇكىمىزنىڭ ئاغىچىلىرىنىڭ خىزمىتىنى قىلغاچ مەخدۇمزادە قەسرىدە تىرىكچىلىك قىلىدۇ.

چوقۇر يۈزنىڭ جاۋابىنى ئاڭلاپ نېمىنىدۇر خىيالىدىن ئۆتكۈزگەن ئىشان يەنە قايتۇرۇپ سورىدى:

— بايا دېگەنلىرىڭنى ئەتە قەشقەر ئەمىرى مىرزا ھەيدەر دوغلاتىغا يەنە بىر قېتىم دەپ بەرسەڭ سېسىق جېنىڭدىن كېچەمەن — دېدى ئىشان.

— بىر مەرتەم ئەمەس، ئون مەرتەم دە دېسىلىمۇ دەيمەن، ھەزرىتىم. پەقەت جېنىمنى ئامان قويسىلا بولدى.

ھىدايىتۇللا ئىشان رازىمەنلىك بىلەن باش لىڭشىتتى.

— بۇ مۇرتەتكە ئوبدان قاراڭلار، ئۆزىنى ئۆلتۈرۈۋېلىپ يۈرمىسۇن، — دەپ تاپىلىدى ئىشان كەينىدىن ئەگىشىپ چىققان موللا ساقى بىلەن موللا نەقىگە.

— خوش، — دېدى ئۇلار قۇللۇق بىلدۈرۈپ.

كۆڭلى خېلىلا خاتىرجەم بولغان ئىشان بېغىدىكى تال - باراڭ ئاستىغا راسلانغان تۆشەككە قاراپ ماڭدى. ئىككى سوپى خىزمەتكار ئەمدى ئىشان پىرىنىڭ پاشىسىنى قورۇش ئۈچۈن ئارقىسىدىن ئەگەشتى. بۇ چاغدا ھەزرەت خانىقاسىدىكى جەرە - ساما تېخىمۇ ئەۋجىگە چىققانىدى. ھاپىزلار بوغۇق ئاۋازدا ھۆكمەت ئېيتىۋاتاتتى:

تەن سۆزلىمەس، جان سۆزلىمەس، ئىمان سۆزلەر،
جاندىن كەچكەن چىن ئاشىقلا ھەقنى كۆزلەر،
ئارىفلارغا خىزمەت قىلىپ يولىن تۈزلەر،
ئول ئاشىقنى خالايىققا سۇلتان قىلۇر①.
ھۆم ئاللاھ ھۆم - ھۆم!
ھۇۋى ئاللاھ، ھۆم!
……

① بۇ كلاسسىك شائىر ئەھمەد يەسەۋىنىڭ شېئىرى.

5

بۈگۈن بامداتتىن يانغان خوجا ھىدايىتۇللا ئىشان، چوقۇر يۈزنى باغلاتقۇزۇپ، بىر قىسىم سوپى - دەرۋىشلىرىنى ئەگەشتۈرگىنىچە قەسرىدىن چىقتى - دە، تۆشۈك دەرۋازىسى ئارقىلىق قەشقەر شەھىرىگە كىرىپ، ئەمىر مىرزا ھەيدەر دوغلاتنىڭ ئوردىسىنىڭ ئالدىغا كېلىپ توختىدى.

— ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم، ئىشان پىرىم، — دەپ سالام بەردى ئوردا دەرۋازىسىنى قوغدىغۇچى سەرۋازلارنىڭ باشلىقى.

— ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام، — دېدى ئىشان ئاق ئارغىماقنىڭ ئۈستىدىلا سالامنى ئىلىك ئېلىپ، — ئەمىر جانابلىرى بىلەن كۆرۈشمەكچىدىم، خەۋەر قىلىپ قويسۇنلار.

— كىرىۋەرسىلە، پىرىم، ئوردا دەرۋازىسى ھەزرەتلىرى ئۈچۈن ھەرقاچان ئوچۇق.

ئىشان سوپى - دەرۋىشلىرىنى سىرتتا قالدۇرۇپ قويۇپ، چوقۇر يۈز بىلەن موللا ساقى، موللا نەقى خەلپىلىرىنى ئەگەشتۈرۈپ ئوردىغا كىردى - دە، قوبۇلخانىدا بەگ - سىپاھلارنىڭ مەلۇماتلىرىنى ئاڭلاپ ئولتۇرغان مىرزا ھەيدەر دوغلاتنىڭ ئالدىغا پايپاسلاپ كەلگىنىچە داد - پەرياد كۆتۈردى.

— داد، ئەمىر جانابلىرى، سۇلتان ئىسمائىلخاندەك ئادالەتلىك خانلارنىڭ زامانىسىدىمۇ بىراۋلار خان يارلىقىنى كۆزگە ئىلماي بىراۋلارنىڭ جېنىغا قەست قىلىۋاتىدۇ. مەن ئەمىر جانابلىرىنىڭ ئالدىغا ئادالەت ئىزدەپ كەلدىم.

مىرزا ھەيدەر دوغلاتى تەئەججۈپ ئىلكىدە ئورنىدىن تۇردى - دە، ئىشاننىڭ ئالدىغا كېلىپ قول ئېلىشىپ كۆرۈشتى. ھال - ئەھۋال سورىدى.

— ھەزرەتلىرىگە نېمە خاپىلىق كەلدىكىن؟ مۇمكىن بولسا

ئەرزلىرىنى تەپسىلىي بايان قىلغان بولسىلا.

— بىز سۇلتان ئىسمائىلخان ئالىيلىرىنىڭ سەئىدىيە تەسەررۇپىدا سۇلۇك، مەزھەپ ماجىرالىرىنى چەكلەش يارلىقىغا ئەمەل قىلىپ كەلگەن بولساقمۇ، ئەمما ئىسھاقىيە سۇلۇكىنىڭ پىشۋاسى بولمىش مەخدۇمزادە خان يارلىقىنى كۆزگە ئىلماي، بىزلەركىم سۇلۇكى ئىشقىيە قۇتبىل ئەقتابىغا كۆڭلىدە گىنە - ئاداۋەت، خۇسۇمەت ساقلاپ يوشۇرۇن قەستلىگۈچى قاتىللىرىنى ئەۋەتىپتۇ. ھېلىمۇھەم كېچە يارانلىرىمىز بۇ شۇملۇقنى ئالدىن سېزىپ قېلىپ، تەييارلىق كۆرۈپ ھوشيار تۇرغانلىقى ئۈچۈن بۇ بالا - قازادىن ئامان قالدۇق. قاتىلنى بىللە ئەكەلدىم. ئەمىر جانابلىرى سوراق قىلىپ تەھقىقلەپ كۆرگەيلا.

ئىشان ئەرزىنى تۈگىتىپ، موللا ساقى بىلەن موللا نەقىنىڭ ھەمراھلىقىدا سىرتتا قالدۇرۇپ قويغان چوقۇر يۈزنى سارايغا باشلاپ كىردى.

— بىر قوشۇق قېنىمدىن كەچسىلە، ئەمىر جانابلىرى، — دېدى چوقۇر يۈز كېچىدىكى دەھشەتلىك قىيناقتا ئىششىپ كەتكەن زەكىرىنى ئاۋايلىغىنىچە پۈكلىنىپ تۇرۇپ.

مىرزا ھەيدەر دوغلاتى چوقۇر يۈزنى قايتىدىن سوراق قىلدى. ھايات قېلىش ۋەسۋەسىسىدە ھېچنېمىنى ئويلىمىغان گۇناھكار بارلىق قىلمىشلىرىنى تولۇق ئىقرار قىلدى. گۇناھكارنىڭ ئىقرارىنى ئاڭلاپ سارايدىكى بەگ - سىپاھلار غۇلغۇلىغا چۈشتى.

— ئەھۋالنى تولۇق بىلدىلە، — دېدى خوجا ھىدايىتۇللا ئىشان مىرزا ھەيدەر دوغلاتىغا قاراپ، — بۇ گۇناھكارنى خان يارلىقى بويىچە جازالاپ بەرگەيلا.

چوقۇر يۈز ئىشاننىڭ ئاخشامقى ۋەدىسىدىن يېنىۋېلىپ يۈزسىزلىك قىلىۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ يالۋۇرۇشقا باشلىدى.

— مېنى ئۆلتۈرمەسلىككە ۋەدە قىلغاندىلىغۇ، ھەزرىتىم. ئەمدى ۋەدىلىرىدىن يېنىۋالغانلىرى نېمىسى، ئۇنداق قىلمىسىلا،

مۇسۇلماننىڭ لەۋزى ھالال دەپتىكەن.

— كۆردىلىمۇ، ئەمىر جانابلىرى، بۇ مۇلھىدنىڭ ئۆكتەملىكىنى، — دېدى ھىدايىتۇللا ئىشان ئۇشۇقلۇق قىلىپ، — ئىسھاقىيەچىلەر گۇناھ ئۆتكۈزسە كەچۈرۈم قىلىنىدىغان يارلىق يوقتۇر ھەرقاچان.

— مىرغەزەپ! — دەپ توۋلىدى مىرزا ھەيدەر دوغلاتى.

شۇ ھامان ئىككى نۆكەر يۈگۈرۈپ كىرىپ، داد - پەرياد كۆتۈرگەن چوقۇر يۈزنى دارقىرىتىپ سۆرىگىنىچە ئېلىپ ماڭدى.

— توختاپ تۇرۇڭلار، — دېدى ئىشان بىردىنلا جاللاتلارغا ۋارقىراپ ۋە مىرزا ھەيدەر دوغلاتىغا قاراپ قول باغلاپ تۇرۇپ گېپىنى داۋاملاشتۇردى، — ئەمىر جانابلىرىنىڭ ئادالىتىگە ھەشقاللا، جانابلىرى ھەقىقەتەن سۇلۇك - مەزھەپلەرگە يان باسماي، سۇلتان ئىسمائىلخان ئالىيلىرىنىڭ يارلىقىنى ئادىللىق بىلەن ئىجرا قىلىدىكەنلا. بايام ئەمىر جانابلىرىنى سىناپ باققانىدىم. شۇ تاپتا خان ئالىيلىرىغا، بۈيۈك سەئىدىيە سەلتەنىتىگە بولغان ساداقەتلىرىدىن ئىنتايىن قايىل بولدۇم. مەن بۇل ئازغۇن بەندىگە راستتىنلا لەۋزى قىلغانىدىم. شۇڭا، ئۇنىڭ بىر قوشۇق قېنىنى ئەمىر جانابلىرىدىن تىلىمەكچىمەن.

— بۇ گۇناھكار ئەزىز جانلىرىغا قەست قىلماقچى بولغان تۇرسا، يەنە تىلىۋالماقچى بولغانلىرى نېمىسى، ھەزرىتىم، — دېدى مىرزا ھەيدەر دوغلاتى ئىشاننىڭ كەڭ قورساق، مەردلىكىگە قايىل بولۇپ.

— ئۇغۇ شۇنداق، — دېدى ھىدايىتۇللا ئىشان ئۆزىنى تېخىمۇ ئالىيجاناب كۆرسىتىشكە تىرىشىپ، — ئەمما، بەندىنىڭ تەقدىرى ياراتقان ئىگىسىنىڭ قولىدا. ئاللاتائالا خالىسا بەندىسىنى ھەر سەۋەبلەر بىلەن يېنىغا چاقىرىدۇ. خالىسا ھەر بالادىن ئامان - ئېسەن ساقلايدۇ. چۈنكى، ھەقنىڭ قۇدرىتى

پاختىنىڭ ئارىسىدا ئوت ساقلاشقا قادىر. گەرچە بۇل ئازغۇن بەندە
ناشۇكۇر، قارا نىيەت خوجىسىنىڭ پەرمانى بىلەن مېنى قەستلىد-
مەكچى بولغان بولسىمۇ، يارانقان ئىگەم ئامان - ئېسەن ساقلاپ
قالدى. مانا بۇ ئاللاتائالانىڭ چەكسىز ھىممىتى. بىزلەركىم
قۇتبىل ئەقتاب ۋەلىيۇللا بولمىش سائادەتمەن ئەھلى سۇلۇكنىڭ
يولباشچىسى بولغان كىشى قاراپ تۇرۇپ بەندىنى زۇلۇمدىن،
ئازغۇننى تۇيۇق يولدىن قۇتۇلدۇرمىساق بۇنى ئاللا زىنھار راۋا
كۆرمەيدۇ. ئاللا مېنى بالا - قازادىن ساقلىغانىكەن، مېنىڭ بۇ
بەندىنى ئۆلۈمدىن قۇتۇلدۇرمىقىم ۋاجىپتۇر. شۇڭا، ئەمىر جا-
نابلىرىنىڭ يەنە بىر قېتىم ھىممەت قىلىپ بۇ ئازغۇن بەندىنىڭ
ئاجىزەسىنىڭ تۇل قېلىشىدىن، چۆچۈرىدەك نارەسىدە بالىلىرى-
نىڭ يېتىم بولۇپ قېلىشىدىن ساقلاپ قېلىشلىرىنى تىلەيمەن.
زىيادە خۇنزىرلىق ئاللانىڭ ئىرادىسى ئەمەس. مېھرىبانلىق، سى-
لى - رەھىم، كەڭ قورساقلىق، مەردلىك ۋە ساخاۋەت زاتى
ئۇلۇغ كىشىلەرنىڭ پەزىلىتىدۇر. بەتئەخلاقلار بۇنىڭدىن ئىبرەت
ئالغاي ۋە توغرا يولغا قايتقاي. يارانقان ئىگەمدىن بۇل ئازغۇن
بەندىنىڭ دىلىغا ئىنساپ ۋە ئىمان تىلىمەكتىن ئۆزگە مۇددىئايىم
يوقتۇر.
— ھەزرىتىم شۇنچىۋالا كەڭ قورساقلىق قىلغان يەردە،
مەن جاھىللىق قىلىپ تۇرۇۋالسام بولماس، — دېدى مىرزا
ھەيدەر دوغلاتى ئىشانىنىڭ دەبدەبىلىك نۇتقىدىن تەسىرلەنگەن ھال-
دا ۋە جاللاتلارغا قاراپ ۋارقىرىدى، — بولدى، گۇناھكارنى
قويۇۋېتىڭلار، ھەزرىتىم ئۇنىڭ دىلىنى ئىمان نۇرى بىلەن
يورۇتقاي.
— ئەمىر جانابلىرىغا ھەشقاللا، ئىشان ھەزرەتلىرىمگە ھەش-
قاللا، — دېدى ئۆلۈم ۋەھىمىسىدىن قۇتۇلغان چوقۇر يۈز كاللى-
سىنىڭ تېخىچىلا ئامان قالغىنىغا ئىشەنمىگەن ھالدا.
— مۇمكىن بولسا، ئەمىر جانابلىرى، بۈگۈنكى ئۇشبۇ

سۈيىقەستتىن خان ئالىيلىرىنى خەۋەردار قىلىپ قويغان بولسى-
لا، — دېدى ھىدايىتۇللا ئىشان.
— بۇ ئىشلاردىن خان ئالىيلىرىغا ئەلۋەتتە مەلۇمات يوللاي-
مىز، — دېدى مىرزا ھەيدەر دوغلاتى.
شۇ تاپتا ئىشان، مىرزا ھەيدەر دوغلاتنىڭ سۇلتان ئىسما-
ئىلخانغا يوللىغان مەلۇماتىغا ئۆزىنىڭ ئەشەددىي رەقىبىنى
كەچۈرگەنلىكىدەك ئالىيجانابلىقىنىمۇ قالدۇرماي يازىدىغانلىقىغا
تولۇق ئىشەنچ باغلىغانىدى. مىرزا ھەيدەر دوغلاتى بولسا ھىدايى-
تۇللا ئىشانىنىڭ كۆز ئالدىدىلا ئوينىغان بۇ سېھىرگەرلىكىدىن
قىلچىلىك گۇمانلانمىغانىدى.
— ھىممەتلىرىگە ھەشقاللا، ئەمىر جانابلىرى، ئىجازەت
بەرسىلە، ئەمدى مەن قايتاي.
ھىدايىتۇللا ئىشان شۇنداق دېگىنىچە چوقۇر يۈزنى، موللا
ساقى بىلەن موللا نەقىگە يۆلەتكۈزۈپ قوبۇلخانىدىن يېنىپ
چىقتى.
— بۇ مەلئۇننى ئۆلۈمدىن تىلىۋالغانلىقلىرىنىڭ بائىسى
نېمىكىن، پىرىم؟ مۇمكىن بولسا، چۈشەندۈرۈپ قويغان
بولسىلا، — دېدى ئىشان قەسرىنىڭ خۇتبىخانىسىدا ئىشان بى-
لەن يالغۇز قالغان موللا ساقى خەلىپە.
— كېيىن بىلىپ قالىلا، خەلىپەم، — دېدى ئىشان ھىيلى-
گەرلىك بىلەن كۈلۈپ، — جەننەتماكان مازار پادىشاھى پەدەر
بۇزرۇكۇم ماڭا مەدەت بېرىۋاتىدۇ. ئى خەلىپەم، بىز بۇمۇرتەتنى
ئاشۇ ئاسىي ئەمىرسىزمۇ ئۆلۈمگە بۇيرۇيالايمىز، ئەمما ئول
دوغلاتى ئەمىرنىڭ ئالدىدا ئۇنىڭ گۇناھىنى تىلىشىم بۇ مۇرتەد-
نىڭ كۆڭلىنى ئوتتۇش ئۈچۈندۇر. مۇلھىد مەخدۇمزادىنىڭ سا-
ناقلىقلا كۈنى قالدى، خۇدا خالىسا پات يېقىندا ئۆلۈم خەۋىرىنى
ئاڭلايمىز.
— ئېيتقانلىرى كەلسۇن، نېمەتلىك پىرىم، — دېدى موللا

ساقى خەلپە چىرايىغا خۇشامەت كۈلكىسىنى يۈگۈرتۈپ.
— ھېلىقى بەتبەختنى ئوبدان غىزالاندۇرۇپ، قىيناق يارد-
سىنى جەرراھقا ئەملىتىپ، تېزرەك ساقايتقايلا. ئوبدان كۆز -
قۇلاق بولۇپ قاچۇرۇپ قويماڭلار.
— خوش، — دېدى موللا ساقى.
ھەپتە ئۆتكەندە جاراھىتى خېلىلا ساقىيىپ قالغان چوقۇر
يۈزنى ھىدايىتۇللا ئىشان خۇتبىخانىسىدا قوبۇل قىلدى.
— ئى ئازغۇن بەندە، — دېدى ئىشان چىرايىغا سۈرلۈك
تۈس بېرىپ، ئاۋازىنى ۋەزمىن چىقىرىپ، — ئېيتقىنا ھېلىمۇ
ھەم ئۆز سۈلۈكۈڭگە ئىرادەت قىلغۇڭ بارمۇ؟ كۆڭلۈڭدىكى گې-
پىڭنى بىلگۈم بار.
— مېنى ھەزرىتىم ئۆلۈم گىردابىدىن قۇتۇلدۇرۇۋالغان
ئاشۇ سائەتتىن باشلاپ ئىسھاقىيە سۈلۈكىدىن قول يۇغانمەن، —
دېدى چوقۇر يۈز ئىشاننىڭ پۇتىغا ئېسىلىپ تۇرۇپ يۈم - يۈم
يىغلاپ، — كۆزۈمنىڭ كورلۇقىدىن ئۇلۇغلارنى پەرق ئېتەلمەي
پىرنى خاتا تاللاپتىمەن. ناۋادا پىر بۇزرۇكۇم لايىق كۆرۈپ مېنى
مۇرىتلىققا قوبۇل قىلسا، بىر ئۆمۈر پىرىمنىڭ پېشىنى تۇتۇپ،
خىزمىتىنى قىلغۇم بار.
— گۇناھىڭغا توۋا قىلامسەن؟
— مىڭ - مىڭ مەرتىۋە توۋا قىلدىم، پىرىم. پىر رىزاسى
خۇدا رىزاسى دەپتىكەن. گۇناھىمنى مەغپىرەت قىلغايلا، پىرىم.
موللا ساقى بىلەن موللا نەقىنىڭ گۇۋاھلىقىدا ھىدايىتۇللا
ئىشان چوقۇر يۈزنى مۇرىتلىققا قوبۇل قىلدى. چوقۇر يۈز تەرەت
ئېلىپ، «قۇرئان كەرىم»نى تۇتۇپ تۇرۇپ، ھىدايىتۇللا ئىشانغا
مەڭگۈ سادىق بولۇشقا، بارلىق بۇيرۇقلىرىنى بەجانىدىل ئورۇن-
داشقا قەسەم قىلدى. چوقۇر يۈز ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭ شەپقىتى-
دىن، مېھرىبانلىقىدىن، مەردلىكىدىن قاتتىق تەسىرلەنگەندى.
شۇڭا، ئۇ ئۆزىنى ئىشانغا پۈتۈنلەي ئاتىۋەتتى. ئىلگىرىكى پىر

بۇزرۇكى مەخدۇمزادە خوجا ئابدۇللا ئىشاندىن تولۇق يۈز ئۆرۈ-
دى. ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭ سېھىر - ئەپسۇنلىرىنىڭ تەسىرىدە
مەخدۇمزادىگە چىش - تىرنىقىغىچە ئۆچ بولدى.
ئۇلار خۇتبىخانىدا بىر ئاش پىشىمغىچە كۇسۇرلاشتى. ئارد-
لىقتا سوپى خىزمەتكارلاردىن ئەكىرگەن باچكا باسقان پولۇنى بىر
لېگەندە ئولتۇرۇپ يېيىشتى. شۇنچە يىللاردىن بېرى مەخدۇمزادە
خوجا ئابدۇللا ئىشاننى پىر تۇتۇپ، خىزمىتىنى قىلىپمۇ بىر
تاۋاقتا ئاش يېيىش شەرىپىگە ئېرىشەلمىگەن چوقۇر يۈز، بۇ كاتتا
ئىلتىپاتتىن قاتتىق تەسىرلەنگەندى. ئۇ كۆزىگە ئىسسىق ياش
ئالدى.
تاماقتىن كېيىن خوجا ھىدايىتۇللا ئىشان چوقۇر يۈزگە
كۇسۇرلاپ تۇرۇپ يەنە بىرمۇنچە ئىشلارنى جېكىلىدى. چوقۇر
يۈز توختىماي «خوش، خوش» دەپ باش لىڭشىتىپ تۇردى.
— ئەمىسە ئىشلار شۇنداق بولسۇن، — دېدى ھىدايىتۇللا
ئىشان چوقۇر يۈزگە ئاشۇ كۈنى كېچىسى ئاختۇرۇپ قويىنىدىن
تېپىۋالغان زەھەر قاچىلانغان ناسۋال قاپىقىنى قايتۇرۇپ بېرىپ
تۇرۇپ، — نۇسرەت خەۋىرىنى تېزرەك يەتكۈزگەيلا.
—خاتىرجەم بولسىلا، پىرىم، جېنىم بىلەن ئورۇندايد-
مەن، — دېدى چوقۇر يۈز يۈرىكىدىن چىقىرىپ ۋەدە بېرىپ،
ئىشان ئىنئام قىلغان ئەللىك سەر ئالتۇننى قويىنىغا سېلىپ
تۇرۇپ.

6

شاھنىشىنغا يانداش سېلىنغان ئەمىرى كەبىر دىۋانى سۈر-
لۈكلۈكى بىلەن ئوردىدىكى باشقا دىۋان - سارايلاردىن ئالاھىدە
پەرقلىنىپ تۇراتتى. ئوردىدىكى چوڭ - كىچىك ئەمىر ۋۇل ئۆمد-

ـرا، بەگۇ بـگاتلار باشقا دىۋان ـ سارايلارغا خالـغانچە كـرـىپ
ـ چـقالـغـنى بـلەن ئەمـرى كەبـر دـۋانـغا ئۇنداق خالـغانچە
كـرـىپ ـ چـقالمايتتى. پەقەت بـر قـسـم يۇقـرى دەرـجـلـك
ھەربـي سەركەردـنـڭلا ئەمـرى كەبـر دـۋانـغا رۇخسەتـسـز، خا-
لـغانچە كـرـىپ ـ چـقـش ئـمتـيازى بار ئـدى. باشقا دـۋان ـ
سارايلار تۇرلۇك گۇل ـ نەقـشلەر بـلەن، ئالتۇن ـ كۇمۇش،
مـس، قاشتـېشى ۋە ياغاچتـن ياسالغان تۇرلۇك سەنئەت بۇيۇمـلـ-
ـرى بـلەن بېزەلگەن بولسا، ئەمـرى كەبـر سارـيـنـڭ تامـلـرى،
ئويۇق ـ مـېھرابـلـرى تۇرلۇك جەڭ قورالـلـرى بـلەن بېزەلگەنـ-
ـدى. شۇڭـمۇ ئادەتتـكى كـشلەرگە بۇ ساراي تولـمۇ سۇرلۇك،
سوغۇق تەسـر بـېرەتتى. سارايـنـڭ تۆر تەرـپـدـكى ئۇچ پايـلـق
مەرمەر سۇپـنـڭ ئۇستـدـكى ھەشەمەتلـك كۇرسـغا يولۋاس تـېـ-
ـرـسى، پەستـكى ئوڭ ـ سول تەرەپكە قاتار قويۇلغان كۇرسلارغا
ئارسلان، بۆرە، قاپلان… قاتارلـق يـرتقۇچ ھايۋانلارنـڭ تـېرـسى
سېلـنغانـدى.

بۇگۇن ئەمـرى كەبـر دـۋانـغا ئـلغار، جەۋانغار، بەرانغار
قوشۇنلـرـنـڭ ئەمـرلـرى، ئـككى نەپەر مۇشاۋـر[1]، ئاستانە
مۇھاپـزەتچـلەر قوشۇنـنـڭ ئەمـرى مـرزا ئەۋەزبەگ، ئوردا مۇ-
ھاپـزەتچـلەر قوشۇنـنـڭ ئەمـرى مەلـكە مۆھتەرەم خـېنـم قاتار-
لـق يۇقـرى دەرـجـلـك ھەربـي سەركەردـلەر يـغـلغانـدى. تۆر-
دـكى يولۋاس تـېرـسى بـلەن تاشلانغان كۇرسـدا ئەمـرى كەبـر
مـرزا باباقبەگ چـرايـغا سۇرلۇك تۇس بـېرـىپ ئولتۇراتتى. مـر-
زا باباقبەگ بـلەن ئـككى مۇشاۋـربەگدـن باشقـلار، دۇبۇلغا،
ساۋۇت قاتارلـق ھەربـي كـيـمـلەر بـلەن تولۇق جابدۇنۇشقان
بولۇپ، يانلـرـغا ئۆزلـرى ياخشى كۆرـدـغان جەڭ قورالـلـرـنى
ئېسـۋېلـشقانـدى. ئادەتتە ئەمـرى كەبـر دـۋانـدـكى لەشكـرـي

[1] مۇشاۋـر — يۇقـرى دەرـجـلـك ھەربـي مەسلـھەتچى.

مۇشاۋـرەتكە[1]تەكلـىپ قـلـنـغان سەركەردـلەردـن جەڭ كـيـمـلـ-
ـرـنى كـيـشـىپ، تولۇق قورالـلـنـىپ كـېلـش تەلەپ قـلـنـاتتى.

— خانلـقـمـزدـكى باھادـر سەركەردـلەرـنـڭ ھەيۋـسى ۋە
جاسارـتـدـن يـراق ـ يـېقـنـدـكى خانلـقلار سەئـدـيە تەسەررۇپـغا
كۆز قـرـنى سـېلـشقا پـېتـنالمايۋاتقان بولـسـمۇ، لـېكـن يەنـلا
لەشكـرـي مـۇداپـىئەنى كـۇچـەيتـىپ، ئـېھتـيات قـىلـمـقـمـز
زۆرۇر، — دەپ گـېپـنى داۋاملاشتۇردى ئەمـرىكەبـر مـرزا
باباقبەگ، — لەشكەر، سەرۋازلارـنـڭ مەشـقى كۇچەيتـلـىپ،
جەڭـبازلـق ماھارـتى ئۆستۇرۇلگەي، دۆلەتپاناھـمـز سۇلتان
ئـسمائـلخان ئالـيلـرى سەئـدـيە تەختـگە بەرقارار بولغانـدـن
بـېرى ئـچكى قـسـمدـكى سۇلۇك ـ مەزھەپ جـېدەلـلـرـنى ئۇنۇمـ-
ـلۇك تەدبـر قوللـنـىپ چەكلەپ، سەئـدـيە تەسەررۇپـدا تـنچلـقـ-
ـنى ئەسلـگە كەلتۇرگەن بولـسـمۇ، لـېكـن سۇلۇك پـېشۋالـرى
ئوتتۇرـسـدـكى نـزا ـ ئاداۋەتلەر تـېخى تەلتۆكۇس تۇگـگـنى
يوق. ئۇلار ھەرقاچان بـر ـ بـرـنى يوقـتـش ئۇچۇن چـشلـرـنى
بـلەشمەكتە. سەلتەنەت تـزگـنـنى قوللـرـغا ئـېلـۋېلـش ئارقـ-
ـلـق خان ئالـيلـرـنى تـزگـنلەپ تۇرۇش ئۇچۇن يۇقـرى دەرـ-
ـجـلـك ئوردا ئەركانلـرـغا قەست قـلـشماقتا. يـېقـنـدا يۇز بەر-
گەن سەركەردە مەلـكە مۆھتەرەم خـېنـم ۋە سەركەردە مـرزا
ئەۋەزبەگ قەسـرـدە يۇز بەرگەن سۇيـقەست بۇ پەرـزـمـزنى دەـ-
ـلـللەپ تۇرۇپتۇ. گەرچە قاتـللار ئۆلۇۋالغان ياكى قـېچـىپ قۇتۇلـ-
ـغان بولـسـمۇ، لـېكـن ئاشۇ سەلتەنەت دۇشمەنلـرـنـڭ قارا قولى
مۇھـم سەركەردـلـرـمـزگە سوزۇلغانلـقى ئـېنـق. شۇڭا، ئوردا
مۇھاپـزـتى كۇچەيتـلگەنـدـن تاشقـرى ھەرقايسى ئەمـر ـ سەر-
كەردـلەرـنـڭ قەسـرى قوغدـلـشى، ئاستانـنـڭ كوچا ـ رەستـ-
ـلـرـدـكى كـېچـلـك جـېسەكچـلەر كۇچەيتـلـىپ، يوچۇن ساياقلار-

[1] مۇشاۋـرەت — لەشكەر كـېڭـشـشى.

نىڭ كېچىدە يول يۈرۈشى چەكلىنىشى لازىم.
مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم قەسىرىدە خىزمەتكار قىز ئايىنىياز-
خان پاجىئەسى يۈز بەرگەن كېچىسى، ئاستانە ئەمىرى مىرزا
ئەۋەزبەگ قەسىرىدىمۇ ئىككى قاراۋۇل ئېغىر يارىلانغان، مەقسى-
تىگە يېتەلمىگەن سۈيىقەستچى قېچىپ كەتكەنىدى. شۇنىڭدىن
كېيىن قاراۋۇللا كۆپەيتىلىپ، مۇھاپىزەت كۈچەيتىلگەن بولسى-
مۇ، ئەمىرى كەبىر مىرزا باباقبەگ لەشكىرىي دىۋانغا بىر قىسىم
يۇقىرى دەرىجىلىك سەركەردىلەرنى تەكلىپ قىلىپ، ئالاھىدە
كېڭەش چاقىرغانىدى.
— ئايغاقچىلارنىڭ يەتكۈزگەن مەلۇماتىدىن قارىغاندا، قەش-
قەردىكى ھىدايىتۇللا ئىشان باشچىلىقىدىكى سۇلۇكى ئىشقىيە
تەرغىباتچىلىرىنىڭ پائالىيىتى يەنە جانلىنىپ قاپتۇدەك، — دېدى
سەركەردە ئەۋەزبەگ سۆز ئېلىپ، — گەرچە قەشقەر ئەمىرى
مىرزا ھەيدەر دوغلاتى جانابلىرىنىڭ كۈچلۈك تەدبىر قوللىنىشى
ۋە ئۈنۈملۈك چەكلىشى بىلەن سۇلۇك - مەزھەپ قىرغىنچىلىقلى-
رى يۈز بەرمىگەن بولسىمۇ، ئەمما ئىشقىيەچىلەرنىڭ قايتىدىن
باش كۆتۈرۈشى ياخشىلىقنىڭ بېشارىتى ئەمەس. دۆلەتپاناھ خان
ئالىيلىرى مەخدۇمزادە خوجا ئابدۇللا ئىشان ھەزرەتلىرىنىڭ قە-
سىرىگە قايتا - قايتا زىياپەتكە بېرىپ، ئوتتۇرىدىكى سوغۇقچىلىق-
نى پەسەيتكەندىن بېرى، ئاستانىدىكى سۇلۇكى ئىسھاقىيە مۇرىت-
لىرى يەنە ھەددىدىن ئېشىشقا باشلىدى. ئۇلار مەخدۇمزادىنىڭ
ھامىيلىقىدا تۈرلۈك ۋاسىتىلەرنى قوللىنىپ، سۇلۇكتىن مۇس-
تەسنا ئاددىي ئاۋامنى ئىسھاقىيە سۇلۇكىگە كىرىشكە ۋە سۇلۇكى
ئىشقىيە مۇرىتلىرىنى سۇلۇكتىن يېنىشقا مەجبۇرلاپ، بوزەك
قىلماقتا. خانلىق قانۇن - پەرمانلار بىلەن ئوچۇق - ئاشكارا
قارشىلاشماقتا. يەنە بىرەر چوڭراق ماجىرا يۈز بېرىپ قالسا خان
ئالىيلىرىنىڭ كۆڭلى پاراكەندە بولمىسۇن دەپ ئۇلارغا كۆپ يول
قويۇپ كېلىۋاتىمىز. ئەھۋال مۇشۇنداق داۋاملىشىپ كېتىۋېرىدى-

غان بولسا، سۇلۇك - مەزھەپلەر ئوتتۇرىسىدىكى ماجىرادىن
ساقلانماق تەسكە توختايدۇ.
— قولىمىزدا خان ئالىيلىرى چۈشۈرگەن يارلىق بار، —
دېدى مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم، — تولا يۈز ئاۋايلاپ ئولتۇرماي
يارلىق بويىچە ئىش قىلغىنىمىز تۈزۈك. ۋاقتى كەلگەندە ئاشۇ
پىرى بۇزرۇك بولمىش مەخدۇمزادىنىمۇ چۆچۈتۈپ قويماقلىق
كېرەك.
— زىنھار ئۇنداق قىلمىسۇنلار، — دېدى ئەمىرى كەبىر
مىرزا باباقبەگ، — بۇ ھەقتە خان ئالىيلىرىنىڭمۇ كۆپ باش
ئاغرىقى بار. جانابىي سەركەردىلەرگىمۇ مەلۇملۇق، سەئىدىيە
تەسەررۇپىدىكى ئاۋامنىڭ كۆپ قىسمى دېگۈدەك ئەھلى تەرىقەت
يولىنى تۇتقان. ئۇلارنىڭ ئۆز پىرى بۇزرۇكلىرىغا بولغان ھۆر-
مەت ئىخلاسى ئىنتايىن كۈچلۈك. ئاشۇ پىرى بۇزرۇكلارنى سەل-
تەنەت سۇرىگە تايىنىپ، مۇنداقلا رەنجىتىپ قويىدىغان بولساق،
ئەھۋالدىن بىخەۋەر ئاددىي رەئىيەت قوزغىلىپ كېتىدۇ. بۇ سەل-
تەنەت ئۈچۈن چوڭ بىر ئاپەت. سۇلتان ئالىيلىرىنىڭ سۇكۇتتە
تۇرمىقىنىڭ بائىسىمۇ ھەم شۇ. شۇڭا، بۇل ئىشتا تولىمۇ ئېھتى-
ياتچانلىق بىلەن تەدبىر كۆرمەكلىك كېرەك، — مىرزا باباقبەگ
ئاستانە ئەمىرى مىرزا ئەۋەزبەگكە قاراپ سۆزلىدى، — ئاستانە
مۇھاپىزىتى كۈچەيتىلىپ، سۇلۇكى ئىسھاقىيە مۇرىتلىرى-
نىڭ زورلۇق - زومبۇلۇقى چەكلەنگەندىن سىرت، مەخدۇمزادە
خوجا ئابدۇللا ئىشان ھەزرەتلىرىنىڭ مەنپەئەت، ئىمتىيازى
دەخلى - تەرۇزغا ئۇچرىمىغاي، بىز پەقەت ئىككى سۇلۇكتىكى
ئەشەددىي مۇخلىسلارنىڭ جېدەل - ماجىرالىرىنى ئۈنۈملۈك تو-
سۇپ، خان ئالىيلىرىنىڭ، شۇنداقلا ئوردىدىكى يۇقىرى مەنسەپ-
تىكى ئەمىرلەرنىڭ ئامانلىقىنى قوغدىساقلا، بۇيۇك سەئىدىيە
تەسەررۇپىدىكى نىسپىي تىنچلىقنى ئۇزاق مۇددەت ساقلاپ
قالالايمىز.

— يا ئول پىرى بۇزرۇك ئەزىزلەرگە چېقىلغىلى بولمىسا، يا خان يارلىقىنى ئۇنۇملۇك ئىجرا قىلغىلى بولمىسا، تازىمۇ بىر تەس ئىش بولدىغۇ بۇ، — دېدى مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم غۇدۇراپ.

— قاقشىمىسىلا، سەركەردە، — دېدى مىرزا باباقبەگ مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمغا قاراپ كۈلۈپ تۇرۇپ، — يېقىنىدىن بېرى ئەل ئارىسىدا تارقالغان «ئۇرغىلى بولماس خوجىنى، تىللىغىلى بولماس خوجىنى، خۇدا ئۇرسۇن خوجىنى» دەيدىغان سۆزلەرنىڭ تارقىلىپ يۈرگەنلىكىنى سىلىمۇ ئاڭلىغان بولغىيتتىلە ھەرقاچان.

— ئەمىسە خۇدانىڭ ئۇرۇشىنى كۈتۈپ ساقلاپ تۇرساق بولىدىكەن ـ دە، — دېدى مەلىكە چىرايىنى پۈرۈشتۈرۈپ.

سارايدا شۇ ھامان كۈلكە كۆتۈرۈلدى.

7

كەچ ـ پېشىن بىلەن ئالتۇن دەرۋازىسى ئارقىلىق ئاستانىگە كىرىپ كەلگەن چوقۇر يۈز يول بويى ئارقىسىدىن تەقىب قىلىپ ئەگىشىپ كەلگەن موللا نەقى خەلىپىگە قاراپ، كۆزلىرى ئارقىلىق خوشلىشىش ئىشارىسى قىلدى ـ دە، ئۇدۇل مەخدۇمزادە قەسرىگە قاراپ ماڭدى.

— ھارمىغايلا، بۇرادەر، — دېدى دەرۋازا ئالدىدىكى چىنارنىڭ تۈۋىدە سايىداپ ئولتۇرغان رەجەپ دەرۋىش چوقۇر يۈزنى كۆرۈپ.

— ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم، خەلىپەم، نېمەتلىك ئىشان پىرىم ئېسەنمۇ؟ — دېدى چوقۇر يۈز رەجەپ دەرۋىشنىڭ سالىمىنى سالقىنلا ئىلىك ئېلىپ.

— ماشائاللا[①]، پىر بۇزرۇك ھەزرەتلىرى ئىككى مەخدۇمزادىسى بىلەن بىللە چاھارباغدا ئارام ئېلىۋاتىدۇ، — دېدى رەجەپ دەرۋىش. ئۇ چوقۇر يۈزنىڭ قانداق ۋەزىپە بىلەن قەشقەرگە كەتكەنلىكىدىن خەۋەردار ئىدى. شۇڭا، كوچىلاپ سورىدى، — سەپەرلىرى نۇسبەتلىك بولدىمۇ؟ بۇرادەر.

— پىرىمغا خەۋەر قىلىپ قويغان بولسىلا، دىدار مۇلاقەتتە بولغۇم بار، — دېدى چوقۇر يۈز رەجەپ دەرۋىشنىڭ سوئالىنى جاۋابسىز قالدۇرۇپ.

— يۈرسىلە باشلاپ باراي، — دېدى رەجەپ دەرۋىش چوقۇر يۈزنىڭ ۋەزىپىنى ئورۇنداپ كېلەلمىگەنلىكىنى پەملەپ.

ئۇلار باغنىڭ ئوتتۇرىسىغا ياسالغان ھەشەمەتلىك ئارامگاھقا يېتىپ كەلدى. تال باراڭ ئۈستىدىكى سۇپا ئۈستىگە سېلىنغان مەخمەل كۆرپە ئۈستىدە مەخدۇمزادە خوجا ئابدۇللا ئىشان ئىككى ئوغلىغا سۇلۇكى ئىسھاقىيە ئەھكاملىرى ھەققىدە ساۋاق بېرىۋاتاتتى. ساقال ـ بۇرۇتلىرى ئەمدىلا خەت تارتىشقا باشلىغان ئون سەككىز ياشلارنىڭ قارىسىنى ئالغان شۇئەيب خوجا بىلەن ئەمدىلا ئون بەش ياشقا قەدەم قويغان دانىيال خوجا دادىسىنىڭ ھەربىر ئېغىز سۆزىنى دىلىغا مەھكەم ئورنىتىۋېلىشقا تىرىشىپ، بارلىق ۋۇجۇدى بىلەن دادىسىنىڭ تەلىپىگە قۇلاق سېلىپ ئولتۇراتتى. كىچىكىدىن باشلاپ سۇلۇكى ئىسھاقىيە تەرغىباتلىرى بىلەن كاللىسىنى قورالاندۇرۇپ چوڭ بولۇۋاتقان بۇ يىگىتلەر دادىسى خوجا ئابدۇللا ئىشاننى ئەھلى تەرىقەتنىڭ كەم ـ كۈتىسىز مەقامىغا يەتكەن پېشۋاسى، ئەۋلىيا، تىرىك مازار ـ ماشايىخ دەپ بىلەتتى ۋە كەلگۈسىدە ئۆزلىرىنىڭمۇ ۋەلىيۇللالىق مەقامىغا يېتىپ، سۇلۇكى ئىسھاقىيە مۇرىتلىرى بىلەن ئاللانىڭ ئوتتۇرىسىدا ئەلچىلىك قىلىدىغانلىقىغا شەك ـ شۈبھىسىز ئىشىنەتتى.

---

① ماشائاللا — كۆز تەگمىسۇن.

خوجا ئابدۇللا ئىشان چوڭ ئوغلى شۇ ئەيىب خوجىغا «پەيزۇلئەذۋەر»[1]، كىچىك ئوغلى دانىيال خوجىغا «بالاگەردان»[2] دەپ رەسمىي ئىشانلىق ئۇنۋانى بەرگەنىدى.

مەخدۇمزادە خوجا ئابدۇللا ئىشان رەجەپ دەرۋىش باشلاپ كەلگەن چوقۇر يىۈزنى كۆرۈپ، رەھىل ئۇستىدىكى كىتابنى ياپتى ـ دە، چىرايىغا يېقىملىق كۈلكە يۈگۈرۈتتى.

— ئامان ـ ئېسەن قايتىپ كەللىمۇ، ئى باھادىر غازى؟

— جانابىي ۋەلىيۇللا پىرى بۇزرۇكۇمنىڭ دۇئاسى بىلەن ئامان قالدىم، — دېدى چوقۇر يۈز ھۆركىرەپ يىغلىغىنىچە ئىشاننىڭ پۇتىغا ئېسىلىپ تۇرۇپ.

تاپشۇرغان پەرمانىنىڭ ئوڭۇشلۇق ئورۇندالمىغانلىقىنى پەملىگەن ئىشان، چوقۇر يۈزگە تەسەللى بېرىپ بېشىنى بىر ـ ئىككى قېتىم سىلاپ قويدى.

— سەۋر قىلسىلا، باھادىرىم، — دېدى ئىشان، — بولۇپ ئۆتكەن ئىشلاردىن پىر بۇزرۇكلىرىنى تولۇق خەۋەردار قىلغايلا.

چوقۇريۈز يولدا كەلگۈچە كۆڭلىدە پىشۇرۇۋالغىنى بويىچە تەمتىرىمەيلا دادلىدى.

—...خوجا ھىدايىتۇللا تۈلكىدىنمۇ قۇۋ، بۆرىدىنمۇ يىرتقۇچ مولھىد ئىكەن، — دېدى چىوقىۇر يىۈز سۆزىنىڭ ئاخىرىدا، — بىز ئۇل مەلئۇننى ئۆلتۈرۈش ئۈچۈن قەسىرىگە كىرىشكە مۇۋەپپەق بولغان بولساقمۇ، قوغداپ ياتقان چوماقچىلىرى سېزىپ قالدى. بۇرادىرىمىزنى تۇتۇۋېلىپ قىيما ـ چىيما قىلىپ ئۆلتۈرۈۋەتتى. مەن قېچىپ ئاران قۇتۇلدۇم. بىر ھەپتىدەك پۇرسەت كۈتۈپ، يوشۇرۇنۇپ تۇرغان بولساممۇ، ئۇل مۇرتەتنى چۆچۈتۈپ قويغانلىقىمىز ئۈچۈن قايتا قول سېلىشقا ئەپلىك پۇرسەت تاپالمىدىم. پەرمانلىرىنى ئورۇندىيالمىغىنىم ئۈچۈن گۇناھىمدىن كەچ-

① «پەيزۇلئەنۋەر» — پەيزى نۇرى چاچقۇچى.
② «بالاگەردان» — بەندىلەرنى بالا ـ قازادىن ساقلىغۇچى.

كەيلا، پىرىم.

— ھېچ ۋەقەسى يوق، — دېدى خوجا ئابدۇللا ئىشان ئەشەددىي رەقىبىنىڭ ئامان قالغانلىقىدىن مەيۇسلىنىپ، — ئۇل مەلئۇن ھامان بېشىنى يەيدۇ، ھال ـ ئەھۋالى قانداقراقكىن ئۇل مۇرتەتنىڭ؟

— نەچچە يۈزلىگەن مۇرىت ـ مۇخلىسلىرى جەررە ـ ساما سېلىپ، خانىقاسىنى ئاۋاتلاشتۇرۇپ تۇرۇپتۇ، — دېدى چوقۇر يۈز، —ئۇل مولھىد قەشقەر ئەمىرى مىرزا ھەيدەر دوغلاتى بىلەن تولىمۇ يېقىندەك قىلىدۇ. مۇرىت ـ مۇخلىسلىرىغا مەسىلە ـ مەرۇپ قىلغاندا سائادەتمەن ئىسھاقىيە سۇلۇكىنى سۆكۈپ، سىلى جانابىي پىر بۇزرۇكىمىزنى ھاقارەتلەيدىكەن. ئېھتىيات قىلماقلىرى كېرەككى، پىرىم، ئۇل مەلئۇن جانابلىرىنى قەستلەش نىيىتىدىن يانمىغاندەك قىلىدۇ.

— خەپ، خوجا ھىدايىتۇللا دېگەن توڭگۇزنى ئۆز قولۇم بىلەن بوغۇزلاپ تاشلىمايدىغان بولسام، — دېدى چوقۇر يۈزنىڭ سۆزلىرىنى ئاڭلاپ غەزەپلەنگەن دانىيال خوجا مۇشتۇمىنى مەھكەم تۈگۈپ.

— ئىنشائاللا، ياراتقان ئىگەم پىرى بۇزرۇكىمىزغا كۆپلەپ نۇسبەت ئاتا قىلغاي، — دېدى چوقۇر يۈز خۇشامەتگۈيلۇق بىلەن.

— ئى ئاتا، سىلى ۋاپاسىز ئىسمائىلخاننى يۆلەپ تەختكە چىقارغان ئەمەسمىدىلە، — دېدى دانىيال خوجا يەنە، — ئوردىغا بېرىپ ئەرز قىلايلى، ئىسمائىلخان خوجا ھىدايىتۇللا دېگەن توڭگۇزنى ئۆلتۈرۈپ ئەنتىمىزنى ئېلىپ بەرسۇن.

— ئالدىرىمىسىلا، مەخدۇمزادەم، — دېدى خوجا ئابدۇللا ئىشان ئوغلىغا قاراپ، — ھازىر خاننىڭ ئەتراپىنى بىر تۈركۈم رىياكار ئەمىرلەر مەنسەپ تۇتۇپ قورشىۋالدى. خۇدا خالىسا ئاشۇ ئاسىيلارنى بىر ـ بىرلەپ كۆزدىن يوقاتقاندىن كېيىن بۇ مەقسەت-

لىرىمىزگىمۇ يېتەرمىز، — ئىشان چوقۇر يۈزگە قاراپ ئەمىر قىلدى، — ھازىرچە قايتىپ بىر نەچچە ۋاق ئارام ئالسۇنلا، ئىش - پىشلەر چىقسا خەۋەر قىلغايمەن.

— نېمەتلىك پىرىمغا ھەشقاللا، — دېدى چوقۇر يۈز ئارقىسىغا يېنىپ تۇرۇپ.

كېچە قوينى ھەقىقەتەن سۈرلۈك بولىدۇ. ئىنسانلار ئاللا ھەممىنى كۆرۈپ، بىلىپ تۇرغۇچى دەپ تۇرسىمۇ، ئەمما سىرلىق، باشقىلاردىن يوشۇرىدىغان نۇرغۇن ئىشلىرىنى، جىنايەتكارانە قىلمىشلىرىنى ئاشۇ تۈن قوينىدىن پايدىلىنىپ روياپقا چىقىرىدۇ. پادىشاھ - خاقانلار ئادالەتسىزلىكىنى يوشۇرۇش ئۈچۈن ئەلنى مەھكۇم قىلىدۇ. ئەمىر - بەگلەر ئاشۇ زۇلمەتتىن پايدىلىنىپ، ئەل - ئاۋامغا زۇلۇم سالىدۇ، خەلقنىڭ قېنىنى شوراپ، ئىلىكىدە سۇ ئىچىدۇ. پاھىشىۋازلار زۇلمەت تۈندىن پايدىلىنىپ قىپيالىڭاچ ھالەتتە ھايۋانىي نەپسىنى قاندۇرۇشىدۇ، ئوغرى - قاراقچىلار كۈندۈزى ئۇخلاپ، كېچىسى ھەرىكەت قىلىدۇ. ئاددىي ئاۋام ئۈچۈن زۇلمەت قورقۇنچلۇق. ئەمما، ئادالەتسىز خاقان - پادىشاھلار، نائىنساپ ئەمىر - بەگلەر، ئوغرى - قاراقچى، پاھىشىۋازلار ئۈچۈن زۇلمەت جەننەتنىڭ، بەخت - سائادەتنىڭ تىمسالى.

تۈن كېچە، ئىچكىرى قازناقتا بېكىنىۋالغان چوقۇر يۈز ئايالىنىڭ قۇلىقىغا ئاغزىنى مەھكەم يېقىپ تۇرۇپ پىچىرلىماقتا.

— سىلىگە دېمەكچى بولغان گېپىنىڭ ھەممىسى مۇشۇ، خوتۇن. مېنىڭ، بالىلىرىمىزنىڭ جېنى سىلىنىڭ قولۇڭلىدا.

— بۇنىڭدىن باشقا يول يوقمۇ زادى؟ — دېدى ئايال ۋەھىمىگە چۈشۈپ، — نېملا دېگەنبىلەن مەخدۇمزادىمىزگە قول بېرىپ مۇرىت بولغانمىز. پىرنىڭ قىساسىغا قىلىپ لەنەتگەردى بولمايلى دەيمىنا.

— ئۇنداق بولمايدۇ، قۇتبىل ئەقتاب ھىدايىتۇللا ئىشان

پىرىمغىمۇ قول بېرىپ، قۇرئان تۇتۇپ قەسەم قىلغانمەن. ئۇل شەپقەتلىق زات گۇناھىمدىن كەچمىگەن بولسا، شۇ تاپتا سىلى بىلەن مۇشۇنداق سۆزلىشىپ ئولتۇرمىغان بولاتتىم.

— ئاشۇ ئىككى ئەزىزلەردىن قايسىسى ئۇلۇغراقتۇر؟

— ئەلۋەتتە خوجا ھىدايىتۇللا ئىشان ۋەلىيۇللا ئۇلۇغ. كۆرگەنسەن، مەخدۇمزادىمىز سۇلتان ئىسمائىلخانغا شۇنچە ھەمدەمدە بولغان بولسىمۇ، خانغا ئىككى ئېغىز گېپىنى يېگۈزەلمىدى، خوجا ھىدايىتۇللا ئىشاننى ئۆلتۈرگۈزەلمىدى. مانا ھازىر خان مەخدۇمزادىگە قارىغاندا خوجىزادە پىرىمىزغا بەكرەك قايىل. مەن شۇنچە يىل خىزمەت قىلىپمۇ مەخدۇمزادىمىزدىن ئېرىشەلمىگەن زاتىل ئەقتابلىق دەرىجىگە ئاشۇ خوجىزادە پىرىمدىن ئېرىشتىم. مانا ئەمدى مەخدۇمزادىنى يوقاتساق، دارىلباقىيغا سەپەر قىلغاندا جەننەتۇل - رىزۋانغا كىرىشىمىزدە گەپ يوق.

— بۇ ئىشقا قولۇم بارماسمىكىن...

— مەن سىلىنىڭ نېمىلىرى؟

— ھالال جۈپتۈم.

— نەزەرلىرىدە پىر ئۇلۇغمۇ، ھەقلەپ - نىكاھلاپ ئالغان ھالال جۈپتلىرىمۇ؟

— ئەلۋەتتە ئۆزلىرى، خوجام.

— ھەببەللى، ئەر كىشى دېگەن خوتۇن كىشىنىڭ يېرىم خۇداسىدۇر. دېمەك، ئەرنىڭ ئەمرىنى تۇتماقلىق مەزلۇم كىشى ئۈچۈن ۋاجىپ.

— قولۇم تىترەپ، چاندۇرۇپ قويۇشۇمدىن ئەنسىرەيمەن.

— خاتىرجەم بولسىلا، سىلى دېگەن ئاغىچا بۇۋىنىڭ ئىشەنچلىك ئادىمى. شۇل سەۋەبلىك سىلىگە قەسىردىكى ھەممە ئادەم ئىشىنىدۇ، مەخدۇمزادىنىڭ مۇسەللەس خۇمارى تۇتقان ۋاقتىدىن پايدىلىنىپ، مۇسەللەس كوزىسىغا بايام مەن بەرگەن ناسۋال قاپىقىدىكى زەھەرنى سېلىۋەتسىلىلا بولدى.

— ناۋادا زەھەر تەسىر قىلماي قالسىچۇ؟

— مەخدۇمزادە زەھەر سېلىنغان مۇسەللەستىن بىر جام ئىچسىلا كۇپايە. بۇ زەھەر بەكمۇ ئۆتكۈر. مەخدۇمزادە نېرى - بېرىسىنى بىلىپ بولغۇچە بارىدىغان يېرىگە بېرىپ بولىدۇ.

ئۇلار يەنە خېلى ئۇزاق پىچىرلاشقاندىن كېيىن ئۇخلاپ قېلىشتى.

بۈگۈن ئوردىغا زىيارەتكە كەلگەن مەخدۇمزادە خوجا ئابدۇللا ئىشان سۇلتان ئىسمائىلخاننىڭ تۈنۈگۈن ئەتىگەندىلا بىر قىسىم بەگ - سىپاھلىرىنى ئەگەشتۈرۈپ شىكارغا چىقىپ كەتكەنلىكىنى ئاڭلاپ تولىمۇ رەنجىدى. چۈنكى، پىر بۇزرۇكنىڭ دۇئاسىنى ئالماي، پىر بۇزرۇكنى تەكلىپ قىلماي ھېچقانداق باراۋەت، شىكارغا چىقمايدىغان ئىسمائىلخاننىڭ، ئىشان پىرىغا خەۋەرمۇ بېرىپ قويماي، شىكارغا چىقىپ كېتىشى ئۇنىڭ كۆڭلىگە يەنە تەشۋىش سېلىپ قويغانىدى.

«... ئوتتۇرىمىزدىكى ئاداۋەت تۈگىگەن، خان ئائىلىرى ماڭا قايتىدىن ئىخلاس قىلىشقا باشلىغان ئەمەسمىدى. ئەلۋەتتە خەۋەر بېرىپ قويغان بولسا، شىكارغا بىللە چىقىپ، ئىچ پۇشۇقۇمنى چىقىرىپ كەلمەمدىم. مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم بىلەن مىرزا باباقبەگنى قەستلەش ئىشىنىڭ شەپىسىنى بىلىپ قالدىمۇ يا؟ ياق، مۇمكىن ئەمەس، ئەگەر شۇنداق بولىدىغان بولسا بۇ ئىشتىن ئازدۇر - كۆپتۇر خەۋەر تاپقان بولاتتىم. ھەرقاچان مىرزا باباقبەگ دېگەن جوھۇت قېرى خانغا مەندەك پىر بۇزرۇكنى بىللە ئاچىقماسلىققا كۆندۈرگەن گەپ. ئەجەب كىچىكلىرىنىڭ گېپىگە قۇلاق سېلىپ، بىزدەك كاتتا پىرى ئەزىزلەرنى چەتتە قالدۇرىدىغان بولۇۋالدىغۇ بۇ يۈزسىز سۇلتان. خەپ مۇشۇ ئىشلىرىنىڭ قازاسىنىمۇ تارتىپ قالار بىر كۈنى...»

خوجا ئابدۇللا ئىشان ئويلانغانسېرى قورساق كۆپۈكى بولاتتى، قورساق كۆپۈكى بولغانسېرى ئىچى پۇشاتتى. باغدا شۇ

تەرزدە يالغۇز ئولتۇرغان ئىشاننىڭ بىردىنلا مۇسەللەس ئىچىپ ئىچ پۇشۇقىنى چىقارغۇسى كېلىپ قالدى.

— قايسىڭ بار!؟

نېرىراقتا مۈگدەپ ئولتۇرغان سوپى خىزمەتكار چۆچۈپ بېشىنى كۆتۈردى.

— يۈگۈر بېرىپ بىر كوزا مۇسەللەس ئەكەل.

سوپى خىزمەتكار باغنىڭ دەرۋازىسىدا رەجەپ دەرۋىش بىلەن دوقۇرۇشۇپ قالدى.

— شۇنچە ئالدىراش مېڭىپ نەگە؟ — سورىدى رەجەپ دەرۋىش.

— ئىشان پىرىمنىڭ مۇسەللەسكە كۆڭلى تارتىپ قاپتۇ.

مەخدۇمزادە قەسىرىنىڭ باش غوجىدارلىقىنى ئۈستىگە ئالغان رەجەپ دەرۋىش، ئىشاندىنمۇ ئۆتە پىخسىق، چاشقانغىمۇ كېپەك ئالدۇرمايدىغان خەسىس ئادەم ئىدى. ئۇ كۈن بويى ئارام ئالماي تىمىسقىلاپ يۈرۈپ باغ، قەسىر ۋە ئاشخانا ئوتتۇرىسىدا قاترايتتى. سوپى خىزمەتكارلارنىڭ باغنىڭ بىرەر تال يېمىشىگە قول تەگكۈزۈشىدىن تارتىپ، ئاشخانىدىكى ئاشپەزلەرنىڭ بىرەر بۇردا نانغا ئېغىز تېگىشىگىچە كۆز قۇلاق بولاتتى.

— سىلى بېرىپ پىرىمنىڭ خىزمىتىدە بولسىلا، مۇسەللەسنى ھازىرلا ئۆزۈم يەتكۈزۈپ بېرىمەن.

رەجەپ دەرۋىش شۇنداق دېدى - دە، ئاشخانىغا يانداش سېلىنغان يېمەك - ئىچمەك ئىسكىلاتىدىن ياخشى ئېچىغان بىر كوزا مۇسەللەسنى ئالدى - دە، كۆنگەن ئادىتى بويىچە ئاشخانىنى بىر تىنتىۋېتىپ ئاندىن باغقا بارماقچى بولۇپ ئاشخانىغا كىردى. ئاشخانىدا چوقۇر يۈزنىڭ ئايالى باشقا ئاياللار بىلەن بىرلىكتە چۈشلۈك غىزا تەييارلاۋاتاتتى.

— بىرەر نەرسە لازىممىكىن، خەلىپەم؟ — دېدى چوقۇر يۈزنىڭ ئايالى روملى بىلەن يۈزىنى يېرىم يۆگەپ تۇرۇپ.

— ھېچ… ھېچنېمە، — دېدى رەجەپ دەرۋىش ئوغرى مۇشۇكتەك ئەتراپقا سەپ سېلىپ.

— قوللىرىدىكى نېمە ئۇ، خەلىپەم؟ — دېدى ئايال يەنە كوچىلاپ سوراپ.

— ئىشان پىرىمنىڭ ئۇسسۇزلۇققا كۆڭلى تارتىپ قاپتىكەن، — دېدى رەجەپ دەرۋىش، — پىرىمغا ئېلىپ ماڭدىم.

ئايالنىڭ يۈرىكى ھاياجاندىن دۈكۈرلەپ كەتتى.

— چۈشلۈك غىزا ئۈچۈن پېتىر مانتا قىلدۇرغانىدىم، — دېدى ئايال، — خەلىپەم كوزىنى كۆتۈرۈپ ئاۋارە بولۇپ يۈرمىسىلە، مانتا ھازىرلا پىشىدۇ، ئۇسسۇزلۇقنى مانتا بىلەن قوشۇپ خىزمەتكارلاردىن ئەۋەتىپ بېرەي. سىلىمۇ ئىشان پىرىم بىلەن ھەمداستىخان بولۇپ ئېغىز تەگسىلە.

مەخدۇمزادە خوجا ئابدۇللا ئىشان بىلەن بىر داستىخاندا غىزالىنىشنى كاتتا ئابرۇي دەپ بىلىدىغان رەجەپ دەرۋىشكە بۇ تەكلىپ ياغدەك ياقتى.

— ماقۇل ئەمىسە، — دېدى ئۇ كوزىنى يەردە قويۇپ تۇرۇپ، — مەن پىرىمغا پىچىپ بېرىش ئۈچۈن قوغۇن ئېلىۋېلىپ بارغاچ تۇراي، ھايال بولماي ئەۋەتىپ بېرەرلا، مانتا كۆپرەك بولسۇن.

ئايال رەجەپ دەرۋىشنى ئۇزىتىپ قويۇپ قايتىپ كىردى-دە، نەچچە كۈندىن بېرى قويىندىن ئايرىماي كېلىۋاتقان ناسۋال قاپىقىنى ئېلىپ، كوزىنىڭ ئاغزىنى ئاۋايلاپ ئاچتى-دە، زەھەرنى كوزىنىڭ ئىچىگە قۇيۇۋەتتى. ئۇنىڭ بۇ ئىشىغا ھېچكىم دىققەت قىلمىدى.

بىر چۆگۈن چاي قاينىمىچىلىك ۋاقىت ئۆتكەندە مۇسەللەس بىلەن مانتىغا ئىشتىھا ساقلاپ ئولتۇرغان ئىشان بىلەن رەجەپ دەرۋىشنىڭ ئالدىغا بىر لېگەن مانتا بىلەن بىر كوزا مۇسەللەس كەلتۈرۈلدى.

— قېنى ئالسىلا، خەلىپەم، — ئىشان شۇنداق دەپ قويۇپ مانتىدىن بىرنى ئىشتىھاسىزلا قولىغا ئالدى-دە، قايتا قول ئۇزاتمىدى. رەجەپ دەرۋىش ئاچ كۆزلۈك بىلەن پېتىر مانتىغا تېگىش قىلىشقا باشلىدى. مەخدۇمزادە خوجا ئابدۇللا ئىشان بولسا سوپى خىزمەتكار قۇيۇپ بەرگەن مۇسەللەستىن ئارقىمۇ ئارقا ئۈچ جام ئىچىۋەتتى.

ئۇسساپ تۇرغان ئىشانغا مۇزدەك سوغۇق مۇسەللەسنىڭ تەمىنىڭ ئۆزگىچە تېتىشى ئانچە بىلىنمىدى. مۇسەللەس تىلىنى ئازراق قورۇغان بولسىمۇ، باشقىچە خىيالدا بولمىدى. تۆتىنچى جام مۇسەللەسنى گۈپۈلدىتىپ ئىچىۋاتقان ئىشاننىڭ مەيدىسى بىردىنلا پىچاق تىققاندەك ئاغرىپ، تىلى سەمرىپ قالغاندەك بولدى.

كۆزى تورلىشىپ، پۈتۈن بەدىنى قولاشتى-دە، بېشى قېيىپ كۆڭلى ئايىنىشقا باشلىدى. ئىچ-ئىچىدىن ئۆرلەپ چىققان قەيگە ئىشان بەرداشلىق بېرەلمەي داستىخانغىلا ياندۇرۇۋەتتى.

— ھۆ!…

شۇ ھامان ئىشاننىڭ ئاغزى-بۇرنىدىن ئوقتەك قان كەتتى. تۇيۇقسىز يۈز بەرگەن بۇ ئىشتىن قاتتىق چۆچۈگەن رەجەپ دەرۋىش بىر نەچچە دەقىقە داڭقېتىپ تۇرۇپلا قالدى. كېيىن سەكرەپ ئورنىدىن تۇردى-دە، ئىشاننىڭ بېشىنى يۆلىدى.

— پىرىم، نېمە بولدى سىلىگە... ئاھ خۇدايىم، ئۆزۈڭ پاناھىڭدا ساقلىغايسەن…

— مەخدۇمزادەم… مەخدۇمزادەم…، — دەپ ئۈزۈپ-ئۈزۈپ ئىڭرىدى ئىشان تىلى كالۋالىشىپ.

— دەرھال مەخدۇمزادىلەرنى چاقىرىڭلار، — دەپ ۋارقىرىدى رەجەپ دەرۋىش سوپى خىزمەتكارلارغا.

ھايال ئۆتمەي چىرايىدا قان دىدارى قالمىغان ئىككى مەخ-

دۇمزادە يۇگۇرۇپ كەلدى ـ دە، دادىسىنىڭ ئەھۋالىنى كۆرۈپ داد ـ پەرياد كۆتۈردى.

— مېنى ... خوجا ... ھىدايىتۇللا دېگەن ... مەلئۇن ... زەھەرلىدى ... قىساسىمنى ...

ئىشان گېپىنى داۋاملاشتۇرۇشقا ئۈلگۈرمەيلا تىنىقتىن قالدى. باغ ئىچىنى بىردىنلا ئېچىنىشلىق ھازا پەريادى قاپلىدى.

مىلادىيە 1671 ـ يىلى قوغۇن پىششىقىدا ئىسھاقىيە سۇلۇكىدىكىلەرنىڭ پېشۋاسى مەخدۇمزادە خوجا ئابدۇللا ئىشان ئىشقىيە سۇلۇكىدىكىلەرنىڭ پېشۋاسى بولغان تاغىسى خوجا ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭ سۇيىقەستى بىلەن زەھەرلىنىپ ئۆلدى. شۇنىڭ بىلەن سۇلۇكى ئىسھاقىيەچىلەر ئۆزىنىڭ پېشۋاسىدىن ئايرىلىپ، يولباشچىسىز قالدى.

مەخدۇمزادە قەسىرىدىكى ھازا بىرئاز بېسىققاندىن كېيىن، خوجىسىنىڭ تۇيۇقسىز ئۆلۈپ كېتىش سەۋەبى ھەققىدە باش قاتۇرغان رەجەپ دەرۋىشنىڭ ئېسىگە مانتا بىلەن مۇسەللەس كەلدى. ھەئە، مانتىنى رەجەپ دەرۋىش يېگەن، ئەمما ھازىرغىچە ساپساق تۇرۇپتۇ. ئۇنداقتا چوقۇم ئاشۇ مۇسەللەستە بىر گەپ بار.

رەجەپ دەرۋىش چاچراپ قوپقىنىچە باغقا يۈگۈردى. باغدىكى داستىخان شۇ پېتىچە، يىغىشتۇرۇقسىز ئىدى. تېخى يەپ بولۇنمىغان مانتىنىڭ ئۈستىدە يۈزلىگەن چىۋىنلەر گىژىلدايتتى. رەجەپ دەرۋىش مۇسەللەس كوزىسىنى قولىغا ئېلىپ سىلكىپ باقتى. كوزىنىڭ يېرىمىدا يەنە مۇسەللەس قالغان بولۇپ، يەڭگىل شالاقلايتتى. مۇسەللەسكە زەھەرنى كىم سېلىۋەتكەندۇر؟ رەجەپ دەرۋىش يېمەك ـ ئىچمەك ئىسكىلاتىنىڭ ئاچقۇچىنى ھېچكىمگە تۇتقۇزمايتتى. مۇسەللەسكە ئۆزىنىڭ زەھەر سېلىشى ھەرگىز مۇمكىن ئەمەس ئىدى. ئۇنداقتا... رەجەپ دەرۋىشنىڭ كاللىسىدىن تۇيۇقسىز بىر مۇدھىش خىيال كەچتى.

«ئاشۇ خوتۇن... ھەئە، چوقۇم ئاشۇ خوتۇندا بىر گەپ بار...»

رەجەپ دەرۋىشنىڭ قۇلاق تۈۋىدە مەخدۇمزادە خوجا ئابدۇللا ئىشاننىڭ جان ئۈزۈش ئالدىدا «مېنى خوجا ھىدايىتۇللا زەھەرلىدى» دېگەن سۆزلىرى قايتىدىن جاراڭلىدى ـ دە، كاللىسى تېز ـ تېز ئىشلەشكە باشلىدى. توغرا ئاشۇ خوتۇننىڭ ئېرى ھىدايىتۇللا ئىشاننى قەستلەپ ئۆلتۈرۈشكە بېرىپ، بىر ھەمراھىنى تاشلاپ قويۇپ، ئۆزى ساق ـ سالامەت قايتىپ كەلدى. ئاشۇ خوتۇن مەن ئەۋەتىپ بېرەي دەپ مۇسەللەس كوزىسىنى ئېلىپ قالدى. بىر ـ بىرىگە باغلىق بۇ ئىشلار رەجەپ دەرۋىشنىڭ گۇمانىنى بارغانسېرى ئايدىڭلاشتۇرماقتا ئىدى.

مەخدۇمزادە قەسىرىدە يۇقىرى ئىمتىيازغا ئىگە رەجەپ دەرۋىشنى بارلىق سۇلۇكى ئىسھاقىيە مۇرىتلىرى ئالاھىدە ھۆرمەتلەيتتى. رەجەپ دەرۋىش ھىجابۇل غەيبىلەردىن يەتتە ـ سەككىزنى بىر يانغا تارتىپ قۇلىقىغا كۇسۇرلىدى. ئۇلار رەجەپ دەرۋىشنىڭ سۆزلىرىنى ئاڭلاپ ھەيرانلىق ئىلكىدە بىر ـ بىرىگە قاراشتى.

— پەرماننى ھازىرلا بەجا كەلتۈرگەيسىزلەر، — دېدى رەجەپ دەرۋىش تەئەججۈپلىنىپ تۇرغان ھىجابۇل غەيبىلەرگە قاراپ، — پىر بۇزرۇكىمىزنىڭ قاتىلىنى تۇتۇش ھەممىدىن مۇھىم، بۇ ئىشنىڭ ھەق ـ ناھەقلىقىنى كېيىن ئايرىيمىز.

— خەلىپەمگە پەرمانبەردارمىز.

ھىجابۇل غەيبىلەر شۇنداق دېيىشكىنىچە چوقۇر يۈزنىڭ ئۆيىگە قاراپ يۈگۈرۈشتى.

ئۇلارنى چوقۇر يۈز بىلەن ئايالى ئۆڭسۈلى ئۆچكەن ھالدا كۈتۈۋالدى.

— ئىككىڭلارغا خەلىپەمنىڭ گېپى بار ئىكەن، — دېدى ئۇلارنىڭ يولباشچىسى.

— ھەرقايسىلىرى بارغاچ تۇرۇشسىلا، سەل تۇرۇپ ئارقىلىرىدىن بارايلى، — دېدى چوقۇر يۈز ئالاقزادىلىكىنى يوشۇرۇشقا تىرىشىپ.

— خەلپەم بىللە ئەكىلىڭلار دېگەن، يۈرۈشسىلە.

چوقۇر يۈز ئەھۋالنىڭ چاتاقلىقىنى بىلىپ قارشىلىق كۆرسىتىشكە تەمشىلىۋىدى، ئۇلار چاققانلىق بىلەن ئۇنى باغلىۋالدى - دە، داد - پەرياد كۆتۈرگەن ئايالى بىلەن يەتتە بالىسىنى ئالدىغا سېلىپ ماڭدى.

رەجەپ دەرۋىش ئۇلارنى باغدا ساقلاپ تۇراتتى. شۇئەيىب خوجا بىلەن دانىيال خوجا تېخىچىلا ئۆپكىدەپ يىغلاشقىنىچە رەجەپ دەرۋىشنىڭ قېشىدا ئۆرە تۇراتتى.

— بىزگە ئۇۋال بولدى، خەلپەم، — دەپ پەرياد كۆتۈردى چوقۇر يۈز.

— ئۇۋال بولغان - بولمىغانلىقى ھازىر مەلۇم بولىدۇ، بۇرادەر، — دېدى رەجەپ دەرۋىش ئاپئاق ساقاللىق بېشىنى گىلدىڭلىتىپ تۇرۇپ خىرقىرىغان ھالدا. ئۇ كوزىدىكى مۇسەللەستىن بىر پىيالە قۇيۇپ، چوقۇر يۈزنىڭ ئايالىغا تەڭلىدى، — قېنى بۇ مۇسەللەسنى ئىچىۋەتسىلە.

— ئەقىللىرى جايىدىمۇ، خەلپەم، — دېدى چوقۇر يۈز غەزەپ بىلەن توۋلاپ، — ئايال كىشىنىڭ مۇسەللەس ئىچكىنىنى نەدە كۆرگەن سىلى.

— شۇنداق، مەن ئەقلىمدىن ئېزىپتىمەن. ئايال كىشى مۇسەللەس ئىچىشكە بولمايدۇ، — دېدى رەجەپ دەرۋىش چىشلىرىنى غۇچۇرلىتىپ، — ئەمسە سىلى ئىچسىلىغۇ بولار.

— ئىچسەم ئىچتىم، — دېدى چوقۇر يۈز.

— ئۇنى يېشىۋېتىڭلار، — دەپ بۇيرۇق قىلدى رەجەپ دەرۋىش.

باغلاقتىن بوشانغان چوقۇر يۈز رەجەپ دەرۋىشنىڭ قولىدىكى

پىيالىنى ئېلىپ مۇسەللەسنى غۇرتۇلدىتىپ ئىچىۋەتتى.

— يەنە بىرنى ئىچسىلە، — دېدى رەجەپ دەرۋىش پىيالىگە مۇسەللەس قۇيۇپ تۇرۇپ.

چوقۇر يۈز زەھەر سېلىنغان بىر پىيالە مۇسەللەسنى ئالدىراپ تەسىر قىلماس دەپ ئويلاپ ئىككىلەنمەيلا ئىچىۋەتكەنىدى، ئەمما قاقۋاش رەجەپ دەرۋىش ئۇنى يەنە ئىچىشكە زورلاۋاتاتتى. چوقۇر يۈزنىڭ قوللىرى تىترەپ، ۋۇجۇدىنى قارا تەر باستى.

— قېنى مەرھەمەت، — دېدى رەجەپ دەرۋىش.

چوقۇر يۈز يەنە بىر پىيالە مۇسەللەسنىمۇ ئىچىۋەتتى.

— يەنە بىرنى ئىچسىلە، بۇرادەر.

— بۇ… بۇ نېمە قىلغانلىرى، خەلپەم؟ — دېدى چوقۇر يۈز چىرايى تاتارغان ھالدا، — مېنى مەجبۇرلاپ مۇسەللەس ئىچۈرۈشكە چاقىرتقۇزمىغان بولغىيتتىلە ھەرقاچان؟

— ھەممىسى كۆڭۈللىرىگە ئايان، بۇرادەر، — دېدى رەجەپ دەرۋىش چوقۇر يۈزگە مىختەك تىكىلىپ تۇرۇپ، — رەھمەتلىك پىر بۇزرۇكۇممۇ مۇشۇ مۇسەللەستىن تۆت جاملا ئىچكەنىدى. سىلى تېخى ئەمدىلا ئىككى جام ئىچتىلە. قېنى خوش، پىرىمنىڭ مۇبارەك لېۋى تەگكەن مۇسەللەس بۇ.

— ئەمدى ھەرگىز ئىچمىسىلە، — دېدى ئالاقزادە بولغان ئايال ئېرىنى ئاگاھلاندۇرۇپ.

چوقۇر يۈز سىرىنىڭ پاش بولۇپ قالغانلىقىغا كۆزى يەتتى - دە، ئۆلۈپلا توگىشىپ، خوتۇن - بالىلىرىنى بالا - قازادىن قۇتۇلدۇرۇپ قېلىشنى كۆڭلىگە پۈكتى، پىيالىدىكى مۇسەللەسنى گۈپپىدە كۆتۈرۈۋەتتى. شۇ ھامان ئۇنىڭ قورسىقى مۇجۇپ ئاغرىپ، يۈرىكىگە مىڭلاپ پىچاق سانجىلدى، تىلى سەمرىپ، يۈز مۇسكۇللىرى قىمىلداپ قىچىشىشقا باشلىدى. ئۇ بىردىنلا غارقىرىتىپ قان قۇستى - دە، ياتقان يېرىگە پالاققىدە يىقىلدى.

— ھەممىنى… مەن قىلغان… خوتۇن… بالىلىرىمنىڭ…

بۇ ئىش بىلەن... ئالاقىسى يوق...

— سىلىنى بۇنداق قىلىشقا كىم بۇيرۇغان، بۇرادەر، — سورىدى رەجەپ دەرۋىش يەردە جان تالىشىپ ياتقان چوقۇر يۇزنىڭ بېشىغا كېلىپ.

چوقۇر يۇز ئاغزىنى بىر - ئىككى قېتىم ئۆمەللىدى - دە، جان ئۈزدى. ئېرىنىڭ ئۆلگەنلىكىنى كۆرگەن ئايال داد - پەرياد كۆتۈرۈۋىدى، رەجەپ دەرۋىش توۋلاپ توختاتتى. چوقۇر يۇزنىڭ چوڭى ئون تۆت ياش، كىچىكى ئەمدى ئىككى ياشقا كىرگەن باللىرى كۆز ئالدىدا يۇز بەرگەن بۇ دەھشەتلىك پاجىئەدىن قورقۇپ يا يىغلاشنى، يا كۈلۈشنى بىلەلمەي قېتىپ قېلىش-قانىدى.

— ئېيتە، ئى قارا كۆڭۈل مەزلۇم، زەھەرنى مۇسەللەسكە نېمە ئۈچۈن سالدىڭ؟ — دېدى ئىشان ئۆلۈكتەك تاتىرىپ كەتكەن ئايالغا نەشتەردەك تىكىلىپ تۇرۇپ.

— ئۇۋال قىلمىسىلا، خەلىپەم، زەھەرنى مەن سالمىدىم، — دېدى ئايال قەتئىيلىك بىلەن.

— ئەمىسە كىم سالدى؟

— خۇدا بىلىدۇ.

— ئاللانىڭ مۇبارەك نامىنى تىلىڭغا ئالغۇچى بولما، جادى، — دېدى رەجەپ دەرۋىش بىردىنلا غەزەپكە كېلىپ، — ئەگەر راست گېپىڭنى قىلمايدىغان بولساڭ مۇنۇ كۈچۈكلىرىڭنى بىرنى قويماي بوغۇزلاپ تاشلايمەن.

ئايال ۋەھىمىگە تولغان كۆزلىرى بىلەن بىردە رەجەپ دەر-ۋىشكە، بىردە پوتلا - ماڭقىلىرىنى ئېقىتىشىپ ئۈنلۈكرەك يىغ-لاشقىمۇ پېتىنالماي، ئۆپكىدەپ تۇرغان باللىرىغا قارىدى، ئەمما زۇۋان سۈرمىدى. سەۋر قاچىسى تولغان رەجەپ دەرۋىش ئەمدىلا ئىككى ياشقا كىرگەن قىزنىڭ كىچىككىنە كوكۇلىسىدىن قامال-لاپ تۇتتى - دە، ئوڭ قولىدىكى خەنجەرنى بالىنىڭ كېكىردىكىگە

تەڭلىدى. قورقۇپ كەتكەن قىزچاق قىرقىراپ يىغلاشقا باشلىدى.

— بالىنى قويۇۋەتسىلە، خەلىپەم، نارەسىدە بالىدا گۇناھ يوق، — دېدى ئايال ئالاقزادىلىك بىلەن تىپىرلاپ.

— ئەمىسە ئېيتە، سېنى زەھەر سېلىشقا كىم بۇيرۇدى؟

— مەن قىلمىدىم، — دېدى ئايال يەنە تېنىۋېلىپ.

— مانا ئەمىسە، — رەجەپ دەرۋىش بالىنىڭ بويىنىغا خەن-جەرنى زەرب بىلەن ئۇردى. شۇ ھامان بالىنىڭ نازۇك تېنى يەرگە يىقىلىپ، چىلگىدەك كىچىككىنە بېشى رەجەپ دەرۋىشنىڭ قولىدا گىلدىڭلاپ قالدى. بالىنىڭ بويىنىدىن چاچراپ چىققان قان رەجەپ دەرۋىشنىڭ مەيدىسىگە چۈشۈپ تۇرغان ئاپئاق ساقىلىنى قىپقىزىل بويىدى.

— خۇش بولاي، مەن دەي! مەن دەي!...

ئانا ئەنە شۇنداق ئەسەبىيلەرچە ۋارقىرىغىنىچە قىزىنىڭ باش-سىز گەۋدىسىگە ئۆزىنى ئاتتى.

سىڭلىسىنىڭ پاجىئەلىك ئۆلۈمىنى كۆرگەن ئاكا - ھەدىلى-رى قورقۇنچتىن بىر - بىرىگە يېپىشىپ، غۇژمەكلىشىۋالدى. دەھشەتلىك ۋەھىمىدىن باللار يىغلاشنىمۇ ئۇنتۇپ قالغاندەك قىلاتتى.

— ئاۋۇ جادىنى يۆلەپ تۇرغۇزۇڭلار، — دېدى رەجەپ دەرۋىش قولىدىكى بالىنىڭ بېشىنى خۇددى بىر تال چامغۇرنى تاشلىغاندەك چۆرۈپ تاشلاپ.

چاپارمەنلەر ئايالنى يۆلىۋىدى، بېشى بىر يانغا قىيسىيىپ قالدى.

— بۇ جادى ئۆلگەن ئوخشايدۇ، خەلىپەم، — دېدى بىر چاپارمەن ئايالنىڭ ئاغزىغا قولىنى تۇتۇپ بېقىپ.

— ئۆلۈپتۇ؟ — دېدى رەجەپ دەرۋىش ئىشەنمىگەن ھالدا كېلىپ ئايالنىڭ ئاغزىغا قولىنى ياقتى. ئاندىن بويۇن تومۇرىنى

تۇتۇپ باقتى ـ دە، بىر ياندا تېغىچىلا مىشىلداپ تۇرغان ئىككى مەخدۇمزادىگە قاراپ دېدى، — ئەتتەڭ، بۇ جادىنىڭ جېنى ئەجەب بوشكىنا.

كۆز ئالدىدىلا يۈز بەرگەن پەرزەنتىنىڭ ئېچىنىشلىق پاجىئەسىگە بەرداشلىق بېرەلمىگەن شور پېشانە ئانىنىڭ يۈرىكى يېرىلىپ كەتكەنىدى.

— ئى جەننەتماكان پىرى بۇزرۇكۇم، قاتىللىرىنىڭ ئاتارمىنىنى ئېنىقلاپ، ئۆز قولۇم بىلەن بوغۇزلاپ تاشلىمىسام دوزىخى بولۇپ كېتەي، — دەپ پەرياد چەكتى رەجەپ دەرۋىش.

باشقىلارمۇ رەجەپ دەرۋىشكە ئەگىشىپ قايتىدىن هازا ئېچىشتى.

— ئاھ، ئىشان پىرىم!

— بىزنى تاشلاپ كەتتىلىغۇ...

— يۈرەك ـ باغرىمىزنى داغلىلىغۇ...

— ھەزرىتى داۋۇت ئەلەيھىسسالامدەك خۇش ئاۋازلىرىنى نەدىن ئاڭلايمىز ئەمدى.

— ئاھ مېھىر ـ شەپقەتلىك ۋەلىيۇللا خوجام.

— شېھىت كەتكەن خوجام.

— ......

سوپى ـ دەرۋىشلەر بىر پەس هازا ئېچىشقاندىن كېيىن جىم بولۇشتى.

— مەخدۇمزادىلىرىمىزنى قەسىرىگە ئاپىرىپ قويۇڭلار، چارچاپ قالمىسۇن، — دېدى رەجەپ دەرۋىش.

— ياق، مەن ھەزرىتى پەدەرىمنى قەستلىگەن قاتىلنىڭ كۆچۈكلىرىنى ئۆز قولۇم بىلەن بوغۇزلىمىسام ھەرگىز پۇخادىن چىقمايمەن.

دانىيال خوجا شۇنداق دېدى ـ دە، نېمە پاجىئە بولغانلىقىنى تازا ئاڭقىرالماي شۈمشىيىپ تۇرغان تۆت ياشلىق ئوغۇل بالىغا

خۇددى قوزىغا ئېتىلغان بۆرىدەك تاشلاندى ـ دە، غىلىپىدىن سۇغۇرۇۋالغان خەنجىرىنى بالىنىڭ كۆكرىكىگە تىقىۋەتتى.

— مەنمۇ بۇ توڭگۇزنىڭ كۈچۈكلىرىنى ئۆز قولۇم بىلەن بوغۇزلىمىسام ھەرگىز دەردىم چىقمايدۇ، — دېدى شۇئەيىب خوجىمۇ ئەمدىلا ئالتە ياشقا كىرگەن ئوغۇل بالىنىڭ ياقىسىدىن قاماللاپ تۇتۇپ.

— قېنى، يارەنلەر، پىر بۇزرۇكىمىزنىڭ قىساسىنى ئالايلى!

قايسىبىر تەلۋە سوپىنىڭ كۈشكۈرتۈشى بىلەن قالغانلىرىمۇ بىر توپ يىرتقۇچلاردەك تۆت بالىغا تاشلاندى ـ دە، بىردەمدىلا ئۇلارنى پارە ـ پارە قىلىپ تاشلىدى. يەردىكى ياپيېشىل كوكاتلار قىپقىزىل قانغا بويالدى.

شۇ دەقىقىدە ئوپئوچۇق ئاسماندا هاۋا گۈلدۈرلەپ دەھشەتلىك چاقماق چاقتى. باغ تەۋرىگەندەك بولدى. باغدىكى دەل ـ دەرەخ، گۈل ـ گىياھلار سىلكىندى. چاقماق بىر قانچە دەقىقە چاققاندىن كېيىن، قانداق تۇيۇقسىز پەيدا بولغان بولسا، شۇنداق تۇيۇقسىز غايىب بولدى. سوپى ـ دەرۋىشلەر بۇ تۇيۇقسىز كارامەتتىن قاتتىق چۆچۈشتى، قورقۇنچتىن لاغ ـ لاغ تىترىدى.

— ئىشان پىرىمىزنىڭ قىساسىنى ئالغانلىقىمىز ئۈچۈن ئەرشتىكى مالائىكە ـ ماشايىخلار تەنتەنە قىلىشۋاتىدۇ، — دېدى رەجەپ دەرۋىش ئىچكى قورقۇنچىنى بېسىپ تۇرۇپ ۋە ئىككى مەخدۇمزادىگە قاراپ گېپىنى داۋاملاشتۇردى، — ئەسلىرىدە مەھكەم تۇتۇشسىلا، مەخدۇمزادىلىرىم، جەننەتماكان پەدەرۇ بۇزرۇكلىرىغا نا مۇسۇلمان، ئەشەددىي ئەغيارىمىز خوجا ھىدايىتۇللا ئىشان دېگەن توڭگۇز قەست قىلدى. خۇدا بۇيرۇسا، ئۇل مۇلھىدنىمۇ مانا مۇشۇنداق بۇردا ـ بۇردا قىلىپ سەگكە[1]تاشلاپ بەرگەيمىز.

---

① سەگ — ئىت.

8

مەخدۇمزادە خوجا ئابدۇللا ئىشان پاجىئەسىدىن خەۋەر تاپقان سۇلتان ئىسمائىلخان قاتتىق چۆچۈدى. ئۇ شىكارنى دەرھال يىغىشتۇرۇپ خانىمازدىن ئالا پىشىن بىلەن يولغا چىقىپ كېچىلەپ ئوردىغا قايىپ كەلدى - دە، يۇقىرى دەرىجىلىك ئوردا ئەركانلىرى بىلەن جىددىي كېڭەش ئۆتكۈزدى.

— جانابىي ئەمىرلەرگە مەلۇملۇق، — دېدى سۇلتان ئىسمائىلخان قايغۇرغان ھالدا، — پىرى بۇزرۇكىمىز سۇيىقەستكە ئۇچراپ قازا قىلىپتۇ، مەرھۇم بۇزرۇكۋارىمىزنىڭ ياتقان يېرى جەننەتتە بولغاي. ھەرقايسىلىرىنى جىددىي كېڭەشكە چاقىرتىشىمدىكى مەقسەت، پىر بۇزرۇكىمىزنىڭ بىئەجەل ئۆلۈمى سەۋەبلىك سەئىدىيە تەسەررۇپىدا ئەمدىلا تىنچىغان سۇلۇك - مەزھەپ ماجىرالىرى قايتىدىن باش كۆتۈرۈشى، بۇ ماجىرا ھەتتا چوڭ بىر قىرغىنغا ئايلىنىپ كېتىشى مۇمكىن. شۇڭا، بۇ يوشۇرۇن خەۋپنىڭ ئالدىنى ئېلىش ئۈچۈن بىرەر تەدبىر كۆرسەتكەيسىزلەر.

— ئالىھەزرىتىمنىڭ پەرىزى بەرھەق، — دېدى ئەمىرى كەبىر مىرزا باباقبەگ، — مەخدۇمزادىمىزنىڭ سۇلۇك مەسئۇلى خەلىپە رەجەپ دەرۋىش «بۇ پاجىئەنىڭ سەۋەبكارى سۇلۇكى ئىشقىيە پېشۋاسى خوجا ھىدايىتۇللا ئىشاندۇر» دەپ يۈرگۈدەك. ئەگەر بۇ گەپ ئەل - يۇرتقا تارقىلىپ كەتسە، ئىككى سۇلۇكتىكى ئاۋام ئارىسىدا ھەقىقەتەن چوڭ قىرغىنچىلىق كېلىپ چىقىدۇ. گەرچە مەرھۇم مەخدۇمزادىمىزنىڭ زەھەرلىنىپ ئۆلگىنى راست بولسىمۇ، زەھەر سالغۇچىنىڭ مەقسىتى ھازىرغىچە نائېنىق.

گۇماندار ئاللىقاچان بالا - چاقىلىرى بىلەن تولۇق قىرىپ تاشلانغان. خوجا ھىدايىتۇللا ئىشانغا گۇناھ ئارتقۇدەك پاكىت يوق. شۇڭا، خان ئالىيلىرى يالقۇنغا ئايلىنىش ئالدىدا تۇرغان ئاداۋەت ئۇچقۇنىنى ئۆچۈرۈپ، ئەلنى بالايىئاپەتتىن خالاس قىلىش ئۈچۈن شەخسەن ئۆزى ئوتتۇرىغا چىقمىقى زۆرۈر.

— تەپسىلىيرەك سۆزلىسىلە، ئەمىرى كەبىر، — دېدى سۇلتان ئىسمائىلخان.

— دېمەكچىمەنكى، — دېدى مىرزا باباقبەگ چۈشەندۈرۈپ، — ئالىھەزرىتىم ئەتە بامداتتىن ئېنىپلا مەخدۇمزادە قەسىرىگە پاتىھەگە بارغاچ، ئىككى مەخدۇمزادىگە تەسەللى بېرىپ، پىر بۇزرۇكنىڭ ھەقىقىي قاتىلىنى ئېنىقلاپ چىقىپ، قىساس ئالىدىغانلىق توغرۇلۇق ۋەدە بەرگەيلا ھەمدە خەلىپە رەجەپ دەرۋىشكە ئاساسسىز گۇمانلارنى قالايمىقان سۆزلەپ ئەل ئارىسىدا پىتنە - ئىغۋا تارقاتماسلىق ھەققىدە نەسىھەت قىلغايلا ھەمدە مەرھۇم مەخدۇمزادىنىڭ ئۆلۈمى توغرۇلۇق ئاغزىغا كەلگىنىچە قالايمىقان پىتنە - ئىغۋانى باشقىلارغا يەتكۈزگۈچىلەرنىڭ كاللىسى ئېلىنىدىغانلىقى ھەققىدە يارلىق چۈشۈرگەيلا. شۇنداق قىلساق پىتنە - ئىغۋانىڭ ئەل ئارىسىغا تارقىلىپ كېتىشىنى توسۇپ، سۇلۇك مۇرىتلىرى ئارىسىدىكى ماجىرانىڭ ئالدىنى ئالغىلى، سۇلۇكلەر ئوتتۇرىسىدىكى پارتلاش ئالدىدا تۇرغان قىرغىنچىلىقنى توسۇپ قالغىلى بولىدۇ. ئاۋام - رەئىيەتمۇ زىيادە گۇمانلاردىن خالىي بولىدۇ.

— ئارى، — دېدى مىرزا ئەۋزبەگ مىرزاباباقبەگنىڭ خانغا بەرگەن مەسلىھەتىنى قوللاپ، — ئەمىرى كەبىر جانابلىرىنىڭ ئېيتقانلىرىنىڭ ھەممىسى ئەينى مۇددىئادۇر. مېنىڭچە، يەنە خان ئالىيلىرى پۈتكۈل ئەلنى پىرى بۇزرۇككە ماتەم بىلدۈرۈپ قارىلىق تۇتۇش، قىرىق كۈنگىچە توي - تۆكۈن، بەزمە - مەشرەپ قىلماسلىق، ھازا - قارىلىق كىيىملىرىنى كىيىش خۇسۇسىدا

يارلىق چۈشۈرگەيلا. بۇنداق قىلساق، بىرىنچىدىن، مەخدۇمزا-
دىلەر قىبلىگاھىمدىن مىننەتدار بولىدۇ. ئىككىنچىدىن، كۆڭلى
خاتىرجەم بولۇپ ئارتۇقچە ئوي - خىيال، بەتگۇمانلاردا بولمايدۇ.
ئۈچىنچىدىن، ئانھەزرىتىمنى ئىسھاقىيە سۇلۇكىگە ھامىيلىق قى-
لىدىكەن دېگەن تۇيغۇغا كېلىدۇ - دە، ئوردىنىڭ يارلىقى بىلەن
قارشىلىششقا جۈرئەت قىلالمايدۇ. تۆتىنچىدىن، قىساس ئېلىش-
قا پېتىنالمايدۇ.

— پىر بۇزرۇكىنىڭ مۇسىبىتىنى خاتىرجەم ئۇزىتىۋالساقلا،
بۇ باش ئاغرىقىمۇ بارا - بارا بېسىقىدۇ، — دېدى مىرزا باباق-
بەگ، — ئىككى مەخدۇمزادە تېخى كىچىك. ئۇلارنىڭ ئىسھاقىيە
سۇلۇكىگە باشچىلىق قىلىپ ئىش تەۋرىتىشىگە يەنە بەش - ئون
يىل ۋاقىت بار. ئۇنىڭغىچە سەلتەنەت سۇرىگە تايىنىپ سۇلۇكى
ئىشقىيە پېشۋاسى خوجا ھىدايىتۇللا ئىشان ھەزرەتلىرىنى چەكلەپ
تۇرساقلا، سەئىدىيە تەسەررۇپىنىڭ ئىچكى تىنچلىقى مۇقىم دا-
ۋاملىشىۋېرىدۇ.

— مەخدۇمزادىنىڭ ئۆلۈمى بىلەن خان ئاتام بىر باش ئاغرى-
قىدىن قۇتۇلىدىغان بولدى، — دېدى مەلىكە مۆھتەرەم
خېنىم، — ئەمدى خوجا ھىدايىتۇللا ئىشانغا تاقابىل تۇرماق
ئاسان. ئول ھەزرەت خانلىق قانۇن - جاساققا بويسۇنسا بويسۇن-
دى، بولمىسا ئەدەپ - جازاسىنى بېرىمىز. ئىشقىلىپ مەخدۇم-
زادە ئىشانىنىڭ ئۆلۈمى سەلتەنىتىمىزنى سۇلۇك بالاسىدىن قۇتۇل-
دۇردى.

گەرچە مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم سۇلتان ئىسمائىلخاننىڭ
كۆڭلىدىكى گەپنى قىلغان بولسىمۇ، نېمە ئۈچۈندۇر خان ئۇنىڭغا
نارازىلىق بىلەن ئالايدى.

ئۇلار پىكىر بىرلىككە كەلگەندىن كېيىن، مىرزا دىۋاننىڭ
باش مىرزىسىنى ئەتىگىچە ئىككى پارچە يارلىق تەييارلاشقا بۇيى-
رۇپ كېڭەشتىن تارقىلىشتى.

ئەتىسى ئەتىگەندە ھازا كىيىمى كىيگەن سۇلتان ئىسمائىل-
خان بارلىق ئوردا ئەركانلىرىنى ئەگەشتۇرۇپ مەخدۇمزادە قەسى-
رىگە كەلدى - دە، ئىككى مەخدۇمزادىدىن ھال سوراپ پەتە
ئوقۇدى. خەلپە رەجەپ دەرۋىش بىلەن ئايرىم كۆرۈشۈپ،
پاكىت - ئىسپاتى يوق سۆزلەرنى قىلىپ ئەل ئارىسىدا پىتنە -
پاسات تارقاتماسلىقنى جېكىلىدى. مەخدۇمزادە خوجا ئابدۇللا
ئىشاننىڭ مېيىت نامىزىنى چۈشۈرۈپ بولغاندىن كېيىن ئىككى
مەخدۇمزادىنى ئوڭ - سول تەرىپىگە ئېلىپ تاۋۇتنىڭ ئالدىدا
ھازا ئېچىپ ماڭدى.

سۇلتان ئىسمائىلخاننىڭ شۇ دەرىجىدە كۆرسەتكەن ئىلتىپا-
تىدىن تەسىرلەنگەن ئىككى مەخدۇمزادە، شۇئەيب خوجا بىلەن
دانىيال خوجا كۆزلىرىگە مىننەتدارلىق ياشلىرىنى ئېلىشتى.
ئاتىسىنىڭ قاتىلىنى تېپىپ جازالاپ بېرىشنى خاندىن قايتا - قايتا
ئۆتۈندى. ئىسمائىلخان ئۇلارغا ۋەدە بەردى ۋە ئىككى مەخدۇمزا-
دىنى پىر ئۇستاز تۇتىدىغانلىقىنى بىلدۈرۈپ، شۇ يەردىلا ئۇلارغا
قول بەردى. بۇنىڭدىن قاتتىق تەسىرلەنگەن ئىسھاقىيە قىساسچى-
لىرى خان يارلىقىغا ئەمەل قىلىشقا مەجبۇر بولدى. بۇ ئىشلارنى
ئۆز كۆزى بىلەن كۆرۈپ تۇرغان رەجەپ دەرۋىش ئىشقىيە سۇلۇ-
كىدىكىلەردىن قىساس ئېلىشنى سۇلتان ئىسمائىلخاننىڭ چەكلەپ
قويغانلىقىدىن كۆڭلىدە نارازى بولسىمۇ، داۋراڭ كۆتۈرۈشكە
ئامالسىز قالدى.

شۇنداق قىلىپ، مەخدۇمزادە خوجا ئابدۇللا ئىشان پاجىئە-
سى ئەنە ئاشۇنداق بېسىقتۇرۇلدى.

مەسئۇل مۇھەررىرى: مۇھەممەتتۇردى مىرزىئەخمەت
مەسئۇل كوررېكتورى: ھەجەرگۈل تۇرسۇن
مۇقاۋا رەسسىمىنى سىزغۇچى: ئابدۇشۈكۈر كېرىم
مۇقاۋىنى لايىھىلىگۈچى: غالىب شاھ

جاللات خېنىم

(تارىخىي رومان)

ئاپتورى: ياسىنجان سادىق چوغلان

مۇھەررىرى: ئەركىن ئىبراھىم

*

شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى نەشر قىلدى
(ئۈرۈمچى شەھىرى جەنۇبىي ئازادلىق يولى 348 - نومۇر، پ: 830001)
شىنجاڭ شىنخۇا كىتابخانىسىدىن تارقىتىلدى
شىنجاڭ جىنبەن باسما چەكلىك شىركىتىدە بېسىلدى
ئۆلچىمى: 1168×850مم، 32 كەسلەم،
باسما تاۋىقى: 29.75، قىستۇرما بېتى: 20
2003 - يىل 12 - ئاي 1 - نەشرى
2003 - يىل 12 - ئاي 1 - بېسىلىشى
ISBN7 — 228 — 08354 — 7/I
تىراژى: 1—5000
ئومۇمىي باھاسى (2 قىسىم): 52.00 يۈەن
بېسىلىشتا، تۈپلەشتە خاتالىق بولسا نەشرىياتىمىزغا ئەۋەتىڭ، تېگىشىپ بېرىمىز